VENE KIRJANDUS

LUGEMIK

IX KLASSILE

Eesti Riiklik Kirjastus

ARH

2/41362

A-21407

VENE KIRJANDUS

LUGEMIK

KESKKOOLI IX KLASSILE

KOOSTATUD
N. BRODSKI JA I. KUBIKOVI JÄRGI

ARHIIVKOOPI

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2
Tartu Riiklik Ülikooli
Raamatukogu
41362

ARHIIVKOGU

NIKOLAI VASSILJEVITŠ GOGOL

(1809—1852)

*

SURNUD HINGED[1]

(1835—1852)

ESIMENE OSA.

I peatükk.

N. kubermangulinna võõrastemaja väravast sõitis sisse üsna kena väike vedrudega kaless, milles sõidavad poissmehed: erus olevad alampolkovnikud, staabikaptenid ja mõisnikud, kel on umbes sada hinge talupoegi, ühe sõnaga, kõik need, keda nimetatakse keskmist sorti härrasteks. Kalessis istus isand, mitte just iludus, aga mitte ka inetu välimusega, mitte liiga paks ega ka mitte liiga kõhn; ei saa öelda, et vana, aga mitte ka liiga noor. Tema sissesõit ei tekitanud linnas absoluutselt mingit elevust ega käinud sellega kaasas midagi erakordset; ainult kaks vene talumeest, kes seisid võõrastemaja vastas oleva kõrtsi ukse ees, tegid mõnesuguseid märkusi, mis käisid muide rohkem sõiduki kui selles istuja kohta. «Ennäe,» ütles üks teisele, «mihuke ratas! Mis sa arvad, kas see ratas, kui vaja läheks, sõidab Moskvani või ei sõida?» — «Küllap sõidab,» vastas teine. «Aga Kaasani, arvan ma, ta küll ei sõida?» — «Ei, Kaasani ei sõida,» vastas teine. Sellega nende jutt lõppeski. Ja veel, kui kaless sõitis võõrastemaja trepi ette, tuli vastu noormees õige kitsastes ja lühikestes valgetes triibulisest puuvillasest riidest pükstes ning moodi taotlevas sabakuues, mille alt paistis manisk, mida hoidis kinni pronkspüstoliga kaunistatud tuula kinnitusnõel. Noormees pöördus, vaatas tõlda, hoidis käega kinni nokkmütsi, mille tuul pidi peaaegu ära viima, ja läks oma teed.

Kui tõld õue sõitis, jooksis isandale vastu trahteriteener ehk polovoi, nagu neid vene trahterites kutsutakse, kes oli niivõrd elav ja kekslev, et oli võimatu näha, missugune nägu tal on. Ta jooksis kärmesti välja, suurätt käes, ise pikk ja pikas demikottonist[2] saterkuues, mille seljatagune oli peaaegu kuklas, raputas juukseid ja viis isanda nobedasti üles mööda kogu puurõdu, et näidata talle jumalast antud puhkepaika. See puhkepaik oli teatavat liiki, sest ka võõrastemaja oli teatavat liiki, s. o. just niisugune, nagu on tavaliselt võõrastemajad kubermangulinnades, kus läbisõitjad saavad kahe rubla eest ööpäevas vaikse toa prussakatega, kes nagu kuivatatud ploomid vaatavad välja igast nurgast, ning alati kummutiga varjatud uksega kõrvalruumi, kus on enese sisse seadnud

[1] Avaldatud lühendatult.
[2] Demikotton — tihe puuvillane riie.

naaber, vaikiv ja rahulik, kuid äärmiselt uudishimulik inimene, kel on huvi teada saada kõiki üksikasju läbisõitja kohta. Võõrastemaja välisfassaad vastas tema sisemusele: ta oli väga pikk kahekordne ehitis; alumine kord oli krohvimata, tumepunastest telliskividest, mis olid kurjadest ilmamuutustest veelgi rohkem tumenenud ning juba iseendastki mustavõitu; ülemine kord oli värvitud igavese kollase värviga; all olid poed rangide, köite ja rõngaskuivikutega. Kõige nurkmisemas neist poodidest, või pigemini selle aknal, asus suslamüüja punasest vasest samovariga ja niisama punase näoga kui samovar, nii et eemalt vaadates võiks arvata, et aknal seisavad kaks samovari, kui üks samovar ei oleks mitte pigimusta habemega.

Kuni sissesõitnud isand vaatles oma tuba, toodi sinna tema asjad: kõigepealt valgest nahast, veidi kulunud kohver, mis näitas, et ta ei olnud mitte esimest korda teel. Kohvri kandsid sisse kutsar Selifan, lühike mehike lambanahkses kasukas, ja toapoiss Petruška, pisut karmi näoga, väga suurte huulte ja ninaga mees, aasta kolmekümnene, laias kantud saterkuues, mis oli pärit nähtavasti härra seljast. Kohvri järel toodi sisse väike maarjakasest väljalõigatud ilustustega punasest puust kast, saapaliistud ja sinisesse paberisse mähitud praetud kana. Kui kõik see oli sisse toodud, läks kutsar Selifan talli hobuste ümber askeldama, toapoiss Petruška aga hakkas end sisse seadma väikeses esikus, õige pimedas pugerikus, kuhu ta oli jõudnud tuua juba oma sineli ja ühes sellega mingi omaenda lõhna, mis käis kaasas ka seejärel sissetoodud mitmesuguste toapoisi-asjadega täidetud kotiga. Selles pugerikus seadis ta seina äärde kitsa kolmejalgse sängi, kattes selle väikese madratsitaolise esemega, mida tal oli korda läinud võõrastemaja peremehelt välja nõuda ning mis oli magatud niisama kõvaks ja lamedaks kui pannkook ja mis oli võib-olla ka niisama rasvane kui pannkook.

Seni kui teenrid korrastasid ja askeldasid, läks isand üldsaali. Missugused on tavaliselt need üldsaalid, teab iga läbisõitja väga hästi: ikka samad õlivärviga ülevõõbatud seinad, ülalt tuhmunud piibusuitsust ja alt läikima hõõrutud kõiksuguste läbisõitjate, veel rohkem aga pärismaalastest kaupmeeste selgadest, sest kaupmehed tulid turupäevadel kuuekesi ja seitsmekesi siia jooma oma tuntud teeportsjoneid; ikka sama mustaks suitsunud lagi; ikka sama suitsunud laelühter suure hulga rippuvate klaastilgutitega, mis hüplesid ja kõlisesid iga kord, kui kelner jooksis mööda kulunud linoleumi, südilt žongleerides kandikuga, millel oli niisama loendamatu hulk teetasse kui linde mere rannal; ikka samad üle terve seina ulatuvad õlivärvidega maalitud pildid; ühe sõnaga, kõik seesama, mis igal pool; vahe oli ehk ainult see, et ühel pildil oli kujutatud nümf nii suurte rindadega, milliseid lugeja ei ole vist kunagi näinud. Säärast loodusemängu tuleb muide ette ka mitmesugustel ajaloolistel piltidel, mis on teadmata kunas, kust ja kelle poolt toodud meile Venemaale, mõnikord isegi meie kõrgete aukandjate, kunstiharrastajate poolt, kes on ostnud need Itaaliast

neid küütinud postipoiste nõuandel. Isand võttis peast nokkmütsi ja harutas lahti vikerkaarevärvilise villase kaelaräti, mille naisemeestele valmistab omaenda kätega abikaasa, varustades teda sobivate juhatustega, kuidas see kaela siduda, poissmeestele aga — kindlasti ma ei või öelda, kes neid teeb, jumal seda teab: mina ei ole kunagi selliseid kaelarätte kandnud. Harutanud lahti kaelaräti, käskis isand tuua talle lõunasööki. Seni kui talle ette kanti mitmesuguseid trahterites tavalisi roogasid, nagu: kapsasupp lehetainast pirukaga, mida mitu nädalat hoitakse ekstra läbisõitjate jaoks, aju hernestega, viini vorstid kapsaga, praetud kana, hapukurk ja igavene magus lehetainast kook, mis oli alati teenetevalmis; seni kui võõrale kõike seda ette kanti, küll soojendatuna ja lihtsalt külmana, sundis ta teenrit ehk polovoid jutustama kõiksugust loba sellest, kes pidas trahterit varem ja kes peab teda praegu ja kas annab ta palju sissetulekut ja kas peremees on ka suur lurjus; mispeale polovoi tavaliselt vastas: «Oi, härra, suur suli!» Nagu haritud Euroopas, nii ka haritud Venemaal on nüüd üsna palju auväärseid inimesi, kes ei saa süüa trahteris, ilma et nad ei jutleks kelneriga ja mõnikord ei teeks koguni lõbusat nalja tema üle. Muide, sissesõitnu ei esitanud mitte ainult tühiseid küsimusi; äärmise täpsusega päris ta järele, kes on linnas kuberneriks, kes kohtupalati esimeheks, kes prokuröriks, — ühe sõnaga, ei jätnud vahele ühtki tähtsamat ametnikku; kuid veelgi suurema täpsusega, kui mitte koguni osavõtuga, päris ta kõigi tähtsamate mõisnikkude üle, mitu hinge talupoegi kellelgi on, kui kaugel keegi elab linnast, isegi missugune iseloom tal on ja kui tihti ta käib linnas; ta päris hoolega selle maanurga olukorra üle: kas nende kubermangus ei ole ette tulnud mingeid haigusi, soetõbesid, mingeid tapvaid palavikuhaigusi, rõugeid ja muud selletaolist, ning seda kõike nõnda põhjalikult ja niisuguse täpsusega, mis osutas rohkemat kui ainult lihtsat uudishimu. Kogu isanda käitumises oli midagi soliidset ja ta nuuskas nina erakordselt valjusti. Ei ole teada, kuidas ta seda tegi, kuid ta nina kõlas nagu pasun. See pealtnäha päris tühise väärtusega omadus tõi talle siiski palju austust trahteriteenija silmis, nii et see iga kord, kui kuulis seda häält, raputas juukseid, ajas end aupaklikumalt sirgu, ja kummardades oma pea ülalt alla, küsis: «Kas soovisite midagi?» Pärast lõunasööki jõi isand tassi kohvi ja istus diivanile, seades endale selja taha padja, mis vene trahterites topitakse harilikult elastse lambavilla asemel täis millegagi, mis on äärmiselt sarnane telliskivi ja munakiviga. Siis hakkas ta haigutama ja käskis viia end oma tuppa, kus ta heitis pikali ja magas kaks tundi. Pärast puhkamist kirjutas ta trahteriteenija palvel paberitükile oma aukraadi, nime ja perekonnanime, teatamiseks, kuhu tarvis, s. o. politseisse. Paberilt luges polovoi trepist alla minnes veerides järgmist: kolleegiumiinõunik Pavel Ivanovitš Tšitšikov, mõisnik, isiklikes asjus. Sel ajal kui polovoi ikka alles veeris sedelit, läks Pavel Ivanovitš Tšitšikov ise vaatama linna, millega ta jäi nagu näha rahule, sest ta leidis, et see linn ei jää-

nud kuidagi alla teistele kubermangulinnadele: tugevasti lõikas silma kollane värv kivimajadel ja tagasihoidlikult mustendas hall värv puumajadel. Majad olid ühe-, kahe- ja poolteisekordsed, peaaegu alati ärklikorraga, mis oli kubermanguarhitektide arvates väga ilus. Paiguti näisid need majad mahajäetuina keset väljana laia tänavat ja lõpmatuid plankaedu; paiguti kuhjusid nad hunnikusse, ning seal oli märgata rohkem rahvaliikumist ja elavust. Võis silmata vihmast peaaegu mahapestud silte kringlite ja saabastega, siin-seal pealemaalitud siniste pükste ja kellegi Aršavi rätsepa allkirjaga; kusagil oli kauplus nokk- ja vormimütsidega ning pealkirjaga «Välismaalane Vassili Fjodorov»; teisal oli sildile maalitud piljard kahe mängijaga frakis, mis on meil teatrites seljas külalisi mängivail näitlejail, kes ilmuvad lavale viimases vaatuses. Mängijad olid kujutatud sihtivate kööde, pisut tagasiväänatud käte ja kõverate jalgadega, mis äsja olid teinud õhus veidra tantsuhüppe. Kõige selle alla oli kirjutatud: «Ja siin on see asutis.» Siin-seal seisid lihtsalt tänaval lauad pähklite, seebi ja präänikutega, mis sarnlesid seebiga; kuskil oli söögimaja sildile maalitud paks kala ja sellesse püstitöödud kahvel. Kõige sagedamini aga võis märgata tuhmunud kahe peaga riigikulle, mis nüüd on asendatud juba lakoonilise pealkirjaga: «Joogimaja». Sillutis oli kõikjal kehvavõitu. Ta heitis pilgu ka linnaparki, mis koosnes kiduraist õige peenikestest puudest, mille all olid väga ilusasti rohelise õlivärviga ülevõõbatud kolmnurgakujulised toed. Muide, ehkki need puukesed ei olnud pilliroost kõrgemad, öeldi nende kohta ajalehtedes ilutulestiku kirjeldamisel, et «tänu linnavalitseja hoolitsusele on meie linn kaunistatud pargiga, mis koosneb varjurikastest laiade võradega puudest, mis annavad mõnusat jahedust kuumadel päevadel», ja et seejuures «oli väga liigutav näha, kuidas kodanike südamed värisesid ülevoolavast tänutundest ja voolasid pisaratejoad tänutäheks härra linnaülemale». Pärinud linnavahilt üksikasjaliselt, kuidas võib, kui on tarvis, kõige lähemat teed kaudu pääseda peakiriku, ametiasutiste ja kuberneri juurde, läks ta vaatama linna keskelt läbivoolavat jõge, rebis teel maha tulbale löödud müürilehe, et see, kui ta koju on jõudnud, hoolega läbi lugeda, vahtis üksisilmi järele puutrotuaaril möödunud kena välimusega daamile, kelle kannul käis sõjaväelivrees poisike, komps käes, ja veel kord heitnud pilgu kõigele, nagu selleks, et koha asendit hästi mällu suruda, läks ta koju, otseteed oma numbrisse, kusjuures teda trepil kergelt toetas trahteriteenija. Joonud teed, istus ta laua äärde, käskis anda endale küünla, võttis taskust müürilehe, lähendas selle küünlale ja hakkas lugema, vidutades veidi paremat silma. Muide, tähelepanuäratavat oli müürilehekesel vähe: etendati hr. Kotzebue draamat, kus Rolli mängis hr. Popljovin ja Corat neiu Zjablova, kuna teised tegelased olid veelgi vähem hoomatavad; ta luges aga siiski nad kõik läbi, jõudis parteri hinnani ja sai teada, et afišš oli trükitud kubermanguvalitsuse trükikojas, siis keeras ta teise külje — et teada saada, kas sealgi pole

midagi kirjutatud, kuid midagi leidmata hõõrus ta silmi, rullis müürilehe korralikult kokku ja pani selle oma kasti, kuhu tal oli harjumus panna kõik, mis kätte juhtus. Päev lõpetati vist portsjoni külma vasikaprae, pudeli kihiseva kvassi ja sügava unega, milles ta norskas kõigi ninalõõridega, nagu õeldakse mõnes kohas suures Vene riigis.

Kogu järgmine päev oli pühendatud visiitidele: sissesõitnu läks tegema visiite kõigile linna võimukandjaile. Ta tegi viisakusvisiidi kubernerile, kes, nagu selgus, ei olnud nagu Tšitšikovgi päris paks ega üsna kõhn, kandis kaelas Anna ordenit, ja räägiti koguni, et oli esitatud Tähe ordeni saamiseks, kes muide oli väga hea südamega mehike ja mõnikord isegi õmbles välja tüllil. Seejärel läks ta viitsekuberneri juurde, käis siis prokuröri juures, kohtupalati esimehe juures, politseiülema juures, riigirentniku juures, kroonuvabrikute ülema juures ja ... kahju, et on veidi raske kõiki selle maailma vägevaid meeles pidada; kuid piisab sellest, kui õelda, et sissesõitnu avaldas visiitide suhtes haruldast aktiivsust: ta käis lugupidamist avaldamas isegi tervishoiuvalitsuse inspektorile ja linnaarhitektile. Ja pärast seda istus ta veel kaua aega kalessis, mõtiskelles, kellele veel visiiti teha, aga linnas ei leidunud enam ametnikke. Jutlemisel nende võimumeestega oskas ta suure osavusega igaühele meelitusi rääkida. Kubernerile vihjas ta kuidagi möödaminnes, et tema kubermangu sõidad sisse nagu paradiisi, teed on kõikjal siledad kui samet, ja et need valitsused, kes määravad ametisse tarku ametnikke, väärivad palju kiitust. Politseiülemale lausus ta midagi väga meelitavat linnavahtide kohta; ning kõneluses viitsekuberneri ja kohtupalati esimehega, kes olid alles ainult riiginõunikud, ütles eksikombel kaks korda koguni «härra ekstsellents», mis neile väga meeldis. Selle tagajärjeks oli, et kuberner palus ta veel samaks päevaks enda juurde kodusele piduõhtule, ja ka teised ametnikud omalt poolt kes lõunasöögile, kes bostonipartiile, kes teeõhtule.

Enda üle hoidus sissesõitnu, nagu näis, palju kõnelemast; kui aga rääkis, siis mingites üldistes lausetes, märgatava tagasihoidlikkusega, ja ta kõne võttis säärastel kordadel veidi raamatulise iseloomu: et ta on kõige armetum ussike siin maailmas ega ole seda väärt, et temast palju hoolitaks, et ta on palju kogenud oma eluajal, on ametialal kannatanud tõe ja õiguse eest, et tal on palju vaenlasi, kes on sirutanud oma käe isegi ta elu järele, ja et nüüd igatsedes rahu, otsib ta lõpuks, kus leida koht elamiseks ning, olles saabunud sesse linna, pidas oma tingimatuks kohuseks avaldada oma lugupidamist selle esimestele aukandjatele. See on kõik, mis linnas teada saadi sellest uuest isikust, kes õige pea ei jätnud end näitamata kuberneri piduõhtul. Ettevalmistus selleks piduõhtuks võttis üle kahe tunni aega, ja siin osutas võõras niisugust tähelepanelikkust tualeti vastu, millist kõikjal pole nähtudki. Pärast väikest lõunauinakut käskis ta anda endale pesuvett ja hõõrus seebiga äärmiselt kaua mõlemat põske, toetades neid seestpoolt

keelega; siis, võtnud trahteriteenija õlalt käterätiku, kuivatas sellega igast küljest oma täidlast nägu, alates kõrvade tagant ja turtsudes enne paar korda trahteriteenijale otse näkku. Seejärel pani ta peegli ees maniski kaela, kitkus ära kaks ninast väljaulatuvat karva ning oli kohe seejärel palukakarva, sätendavate täppidega frakis. Olles niiviisi riietunud, sõitis ta minema oma tõllas mööda lõpmata laiu tänavaid, mida valgustas siin-seal akendest paistev kasin valgus. Muide, kuberneri maja oli valgustatud otsekui balli puhul; kalessid laternatega, trepi ees kaks sandarmit, eemal eesratsutajate hõiked — ühe sõnaga, kõik nagu vaja. Astunud saali, pidi Tšitšikov hetkeks veidi silmi vidutama, sest sära küünaldest, lampidest ja daamide kleitidest oli kohutav. Kõik oli valgust täis. Mustad frakid vilkusid ning sõelusid siin ja seal üksikult ja hunnikus, nagu lendlevad kärbsed palaval juulikuisel suvepäeval valgel sätendaval rafinaadil, kui vana majahoidja lõhub ja jaotab seda läikivateks tükkideks avatud akna all, lapsed, kogunenud ümberringi, vaatavad kõik pealt, jälgides uudishimulikult tema karedate käte liigutusi, mis tõstavad vasarat, kärbeste õhueskadronid aga, ärritatud magusast õhust, lendavad julgesti sisse nagu täielikud peremehed, ning kasutades vanaeide viletsat nägemist ja ta silmi segavat päikest, katavad magusaid suhkrutükke, kus üksikult, kus tihedas hunnikus. Täis söödetud rikkaliku suve poolt, mis ilma selletagi asetab igal sammul laiali magusroogasid, ei lennanud nad sisse sugugi mitte selleks, et süüa, vaid et ainult näidata endid, kõndida edasi-tagasi suhkruhunnikul, hõõruda üksteise vastu tagumisi või esijalgu, sügada nendega endal tiibade alt või, sirutanud välja mõlemad esijalad, kratsida nendega endal kukla tagant, pöörduda ja ära lennata ning uuesti tagasi lennata uute tüütavate eskadronidena.

Tšitšikov ei jõudnud veel ümbergi vaadata, kui kuberner oli juba haaranud tal käe alt kinni ja esitas teda otsekohe kuberneri prouale. Sissesõitnud külaline ei teinud siingi endale häbi: ta ütles mingi komplimendi, väga kohase keskmistes aastates härrale, kel pole liiga kõrge ega liiga madal aukraad. Kui moodustunud tantsijatepaarid surusid kõiki vastu seina, silmitses ta neid, asetanud käed selja taha, minutit paar väga tähelepanelikult. Paljud daamid olid riietatud hästi ja moe järgi, teistel oli seljas, mis jumal siia kubermangulinna oli saatnud. Mehed olid siin nagu kõikjal mujalgi kaht liiki: ühed kõhnakesed, kes aina keerlesid daamide ümber; mõned neist olid seesugused, et vaevu sai neid eraldada Peterburi omadest: neil olid niisama õige hästi läbimõeldult ja maitsega soetud põskhabemed või lihtsalt meeldiva välimusega, õige siledaks aetud näoovaalid, nad istusid samasuguse hooletusega daamide juurde, rääkisid niisama prantsuse keelt ja lõbustasid daame samuti, nagu seda Peterburiski tehakse. Teise liigi mehi moodustasid paksud või samasugused nagu Tšitšikovgi, s. o. mitte just liiga paksud, aga ka mitte kõhnad. Need, otse vastupidi, kõõritasid daamidele ja hoidusid neist eemale ning piilusid aina ümberringi, kas

kuberneri teener ei sea kusagile rohelist lauda visti jaoks. Näod olid neil täidlased ja ümmargused, mõnedel olid koguni soolatüükad, mõni oli ka rõugearmiline; juukseid ei kandnud nad uhke lakana, edevates lokkides ega kurat mind võtku maneeril, nagu ütlevad prantslased; juuksed olid neil kas lühikeseks põetud või siledaks lakutud, näojooned aga rohkem ümarad ja tugevad. Need olid linna auväärsed ametnikud. Oijah! paksud oskavad siin maailmas oma asju paremini korraldada kui kõhnakesed. Kõhnakesed teenivad rohkem käsundusametnikena või on ainult ametnike nimekirjas ja kõlguvad sinna-tänna; nende olemasolu on kuidagi kerge, õhuline ja üsna ebakindel. Paksud aga ei asu kunagi kahtlastele, vaid ikka kindlatele kohtadele, ja kui nad juba kuhugi istuvad, siis istuvad nad kindlalt ja tugevasti, nii et pigem koht praksub ja kooldub nende all, aga nemad juba ei lenda. Välist hiilgust nad ei armasta; frakk nende seljas ei ole õmmeldud nii hästi kui kõhnakestel, selle eest on neil aga laegastes jumala õnnistus. Kõhnakesel ei jää kolme aasta pärast ühtki hinge, mis oleks pandimajas pantimata; paksul aga, näe, tekkis äkki kuhugi linna serva naise nimele ostetud maja, siis teise serva teine maja, siis linna lähedale külake ja siis mõiski kõigega, mis sinna juurde kuulub. Ja lõpuks, olles juba küllalt teeninud jumalat ja keisrit ning pälvinud üldise lugupidamise, lahkub paks teenistusest, asub mujale elama ja muutub mõisnikuks, tubliks vene härraks, külalislahkeks peremeheks ning elab, ja elab hästi. Pärast teda aga löövad tema kõhnakesed pärijad vene kombe järgi isa vara lühikese ajaga jälle läbi. Ei saa salata, et peaaegu sedaliiki mõtiskeludega oli Tšitšikov ametis sel ajal, kui ta vaatles seltskonda, ja selle tagajärjeks oli see, et ta seltsis viimaks paksudega, kelle seas ta kohtas peaaegu aina tuttavaid nägusid: prokuröri, muide tõsist ja vaikivat meest, õige mustade tihedate kulmudega ja veidi vidutava vasaku silmaga, nii nagu oleks see öelnud: «Läki, veli, teise tuppa, seal ma ütlen sulle midagi!»; postiülemat, üsna lühikese kasvuga meest, aga teravmeelset naljahammast ning filosoofi; kohtupalati esimeest, väga arukat ja lahket meest, kes kõik tervitasid teda nagu vana tuttavat, mispeale Tšitšikov kummardas, ajades pisut üht külge ette, aga muide mitte ilma meeldivuseta. Siinsamas tutvus ta väga lahke ja viisaka mõisniku Maniloviga ning pealtnäha veidi kohmaka Sobakevitšiga, kes kohe esimesel korral astus talle jala peale, öeldes: «Palun vabandust.» Kohe pisteti talle pihku kaart vistiks, mille ta võttis vastu samasuguse viisaka kummardusega. Nad istusid rohelise laua taha ega tõusnud enam enne õhtusööki. Kõik jutlemised vaikisid täielikult, nagu juhtub ikka, kui viimaks ometi asutakse asjaliku tegevuse kallale. Ehkki postiülem oli muidu väga jutukas, andis temagi, kui oli kätte võtnud kaardid, oma näole kohe mõtleva ilme, kattis alumise huulega ülemise ja säilitas sellise oleku kogu mängu kestel. Käies välja pildiga, lõi ta käega kõvasti vastu lauda, öeldes, kui see oli emand: «Tule turule, va papimoor!», kui aga kuningas: «Karga välja, sa Tambovi mats!» Kohtupalati esimees

aga praalis: «Põrutan talle vastu vuntsi! Põrutan talle vastu vuntsi!» Mõnikord kostsid kaartide vastu lauda löömisel väljendid: «Noh, tulgu mis tuleb, kui pole muud käia, siis käime ruutut!», või lihtsalt hüüded: «Ärtu! ärtu kunn! poti mammi!», või: «Rist ja viletsus! kuus ja tuus! potid ja pannid!», või koguni lihtsalt: «Padakas!» — nimetused, millega nad oma seltskonnas mastid ja kaardid ümber olid ristinud. Pärast mängu lõppu vaieldi, nagu on kombeks, üsna valjusti. Ka meie sissesõitnud külaline vaidles, aga kuidagi äärmiselt osavasti, nii et kõik nägid, et ta vaidleb, aga vaidleb ometi kuidagi meeldivalt. Kunagi ei ütelnud ta: «Teie käisite välja!», vaid: «Teie suvatsesite välja käia, mul oli au tappa teie kaht!», ja nii edasi. Et oma vastaseid veelgi rohkem milleski lepitada, pakkus ta iga kord neile kõigile nuusktubakat oma hõbedasest emailitud tubakatoosist, mille põhjas märgati kaht kannikest, mis olid pandud sinna lõhnaks. Sissesõitnu tähelepanu köitsid eriti mõisnikud Manilov ja Sobakevitš, kellest oli juttu eespool. Ta päris kohe nende üle teateid, kutsudes siinsamas kohtupalati esimehe ja postiülema veidi kõrvale. Mõningad küsimused, mis ta esitas, näitasid mitte ainult võõra uudishimu, vaid ka ta põhjalikkust; sest kõigepealt päris ta, mitu hinge on kummalgi neist talupoegi ja missuguses seisukorras on nende mõisad, ning alles siis küsis ta järele, mis on nende nimi ja isanimi. Lühikese ajaga oskas ta nad täielikult ära võluda. Mõisnik Manilov, veel sugugi mitte elatanud inimene, kel olid suhkrumagusad silmad, mida ta pilutas iga kord, kui ta naeris, oli tema pärast otse arust ära. Ta surus õige kaua Tšitšikovi kätt ja palus otse pealekäivalt austada teda külaskäiguga tema mõisa, kuhu tema sõnade järgi pidi olema linnast ainult viisteistkümmend versta. Mispeale Tšitšikov väga viisaka peakummarduse ja siira käepigistusega vastas, et ta on mitte ainult valmis suure heameelega tema palvet täitma, vaid peab seda koguni oma kõige pühamaks kohustuseks. Ka Sobakevitš lausus pisut lakooniliselt: «Palun ka minu poole!», ja kraapsatas jalaga, mille otsas oli nii hiiglasuur saabas, millele vaevalt võib kusagilt leida vastavat jalga, eriti veel praegusel ajal, kus Venemaalgi hakkavad hiiglased välja surema.

Teisel päeval sõitis Tšitšikov lõunaks ja õhtuks politseiülema juurde, kus kella kolmest pärast lõunasööki istuti vistilauda ja mängiti kella kaheni öösel. Seal tutvus ta muuseas mõisnik Nozdrjoviga, umbes kolmekümne-aastase elava mehikesega, kes juba pärast kolme-nelja sõna hakkas ütlema talle «sina». Ka politseiülema ja prokuröriga oli Nozdrjov sinasõber ja kohtles neid seltsimehelikult; kui aga istuti mängima kõrget mängu, vaatasid politseiülem ja prokurör äärmiselt tähelepanelikult läbi tema tihid ja jälgisid peaaegu iga kaarti, millega ta käis. Järgmisel päeval veetis Tšitšikov õhtu kohtupalati esimehe juures... Pärast seda oli ta viitsekuberneri juures õhtusöögil, riigirentniku juures suurel lõunasöögil ja prokuröri juures väikesel lõunasöögil, mis muide oli suure vääriline; linnapea poolt antud pruukostil pärast jumalatee-

nistust, mis jällegi vääris lõunat. Ühe sõnaga, hetkekski ei tulnud tal jääda koju, ja võõrastemajja sõitis ta ainult selleks, et magada. Sissesõitnu oskas kõiges kuidagi kohaneda ja esitas end vilunud seltskonnainimesena. Ükskõik, millest oli jutt, alati oskas ta sellest osa võtta: kui jutt oli hobustekasvatusest — rääkis tema ka hobustekasvatusest; kui kõneldi headest koertest, esitas ta siingi väga asjalikke märkusi; kui käsitleti kameraalpalati poolt toimetatud juurdlust — näitas ta, et talle ei ole tundmata kohtuvärkki; või kui käis arutlus piljardimängust — ei lasknud ta ka piljardimängus märgist mööda; või kui räägiti voorusest — kõneles ta ka vooruse üle väga hästi, isegi pisarad silmis; või hõõgveini keetmisest — ka hõõgveini keetmise kohta teadis ta üht-teist kasulikku; või tolliülematest ja -ametnikest — ka neist pajatas ta nõnda, nagu oleks ta ise niihästi tolliametnik kui ka tolliülem. Kuid oli tähelepanuväärne, et ta oskas kõigele sellele anda mingi soliidse kuju, oskas hästi käituda. Ta ei rääkinud valju häälega ega tasa, vaid just nii, nagu peab rääkima. Ühe sõnaga, oli igapidi korralik inimene. Kõik ametnikud olid uustulnuka saabumisega rahul. Kuberner ütles tema kohta, et ta on usaldusväärne inimene; prokurör — et ta on asjalik inimene; sandarmipolkovnik rääkis, et ta on haritud inimene; kohtupalati esimees — et ta on tark ja austusväärne inimene; politseiülem — et ta on austus- ja armastusväärne inimene; politseiülema naine — et ta on väga armastusväärne ja väga seltskondlik inimene. Isegi Sobakevitš, kes harva ütles kellegi kohta midagi head, saabunud üsna hilja linnast koju ja olles juba täiesti lahti riietunud ning heitnud voodisse oma kuivetanud naise kõrvale, lausus sellele: «Tead, kallike, olin kuberneri juures piduõhtul ja lõunastasin politseiülema juures, sain tuttavaks kolleegiuminõunik Pavel Ivanovitš Tšitšikoviga: väga meeldiv inimene!» Mispeale abikaasa vastas: «Hm!» ja tõukas teda jalaga.

Selline võõrale väga meelitav arvamus moodustus tema kohta linnas, ja see püsis seni, kuni üks külalise kummaline omadus ja üritus ehk, nagu provintsides öeldakse, passaaž, millest lugeja varsti teada saab, viis peaaegu kogu linna täielikku nõutusse.

II peatükk.

...Manilovka mõis võis ainult väheseid ahvatella oma asukohaga. Härrastemaja asetses üksikuna lahtisel kohal, s. o. kõrgendikul, mis oli avatud kõigile tuultele, millel ainult tuleb pähe puhuma hakata; mäenõlvak, millel ta seisis, oli kaetud lühikeseks põetud muruga. Sinna olid inglise moodi laiali paisatud kaks-kolm peenart sireli- ja kollase akaatsia põõsastega; viis-kuus kaske tõstsid väikestes salkades siin-seal taeva poole oma väikeste lehtedega kiduraid võrasid. Neist kahe all oli näha aiamajake lameda rohelise kupli, helesiniste sambakeste ja pealkirjaga «Üksildase mõtisklemise tempel»; allpool oli rohelisega kaetud tiik, mis muide on üsna tavaline nähtus vene mõisnike inglise aedades. Selle kõrgen-

diku jalal ja osalt nõlvalgi mustasid risti-rästi hallikad palkidest hurtsikud, mida meie kangelane teadmata põhjusel hakkas otsekohe loendama ja sai neid üle kahesaja; kuskil nende vahel ei olnud kasvavat puukest või mingit rohelust; kõikjalt vahtisid vastu ainult palgid. Pilti ilustasid kaks külaeite, kes, olles maaliliselt üles käärinud oma seelikud, sumpasid põlvist saadik tiigis, vedades kahe puust roika abil endi järel väikest räbaldunud noota, kus oli näha kaks kinnijäänud vähki ja läikis noota sattunud särg; eided olid, nagu näis, teineteisega tülis ja millegipärast sõimlesid vastastikku. Eemal kõrval mustendas mingis igav-sinakas värvis männimets. Isegi ilm oli kõigele sellele täiesti vastav: päev ei olnud täiesti selge ega päris pilves, vaid mingit helehalli värvi, mida tuleb ette ainult garnisonisoldatite, selle muidu rahuliku, aga pühapäeviti osaliselt ebakaine väeliigi vanadel mundritel. Pildi täienduseks ei puudunud ka kukk, muutliku ilma ennustaja, kes, sellest hoolimata, et ta pea oli teatavate sohielu asjade ajamisel teiste kukkede poolt otse ajudeni puruks taotud, kisendas väga valjusti ja saputas koguni tiibu, mis olid paljaks kistud nagu vanad roguskitükid. Mõisa õuele lähenedes märkas Tšitšikov välistrepil peremeest ennast, kes seisis rohelisest kalevist saterkuues, hoides kätt päevavarjuna otsa ees silmade kohal, et lähenevat tõlda paremini näha. Sedamööda, kuidas kaless lähenes välistrepile, muutus ta nägu rõõmsamaks ning naeratus ikka laiemaks ja laiemaks.

«Pavel Ivanovitš!» hüüdis ta viimaks, kui Tšitšikov ronis kalessist välja. «Viimaks ometi meenutasite ka meid!»

Mõlemad sõbrad suudlesid teineteist väga tugevasti, ja Manilov viis oma külalise tuppa. Ehk küll aeg, mille kestel nad läbivad vööruse, esiku ja söögitoa, on veidi lühidavõitu, aga katsume, kas me ei jõua teda kuidagi ära kasutada ja öelda midagi maja peremehe kohta. Kuid siin peab autor tunnistama, et säärane üritus on väga raske. Hoopis kergem on kujutada laiamõõdulisi iseloome: seal lihtsalt viska värve lõuendile kamaluga — mustad põlevad silmad, allarippuvad kulmud, kortsudest läbilõigatud laup, üle õla visatud must või tulipunane mantel — ja portree ongi valmis; kuid kõiki neid saksu, keda on maailmas palju, kes on pealtnäha omavahel väga sarnased, aga ometi, kui vaatad lähemalt, näed palju kõige tabamatumaid iseärasusi, — neid saksu on hirmus raske portreteerida. Siin tuleb kõvasti pingutada tähelepanu, kuni paned enda ees esile kerkima kõik peenikesed, peaaegu nähtamatud jooned, ja üldse tuleb vägagi süvendada oma uurimiskunstis juba teritatud pilku.

Jumal üksi võis ehk öelda, missugune oli Manilovi iseloom. On olemas liik inimesi, kes on tuntud nime all: tavaline inimene, ei see ega teine, ei linnas Bogdan ega maal Selifan, nagu ütleb vanasõna. Võib-olla tuleb nende hulka arvata ka Manilov. Pealtnäha oli ta imponeeriv mees; tema näojoontel oli palju meeldivust, kuid näis, et sesse meeldivusse oli liiga palju lisatud suhkrut; tema käitumises ja olekus oli midagi, mis otsis poolehoidu ja tutvust. Ta naera-

tas meelitavalt, oli valget verd ja siniste silmadega. Temaga juteldes ei saa esimesel minutil ütlemata jätta: «Kui meeldiv ja hea inimene!» Sellele järgneval minutil ei ütle sa midagi, aga kolmandal ütled: «Kurat teab, mis see on!» ja lähed temast hästi kaugele; kui sa aga ei lähe, siis tunned surmavat igavust. Temalt ei kuule sa ühtki elavat või vähemalt suurelistki sõna, mida võid kuulda peaaegu igaühelt, kui puudutad mõnd teda riivavat küsimust. Igaühel on oma kalduvus: ühel on nõrkus hurdakoerte vastu; teisele näib, et ta on suur muusikaharrastaja ja tunneb imehästi kõiki sügavaid kohti muusikas; kolmas on meister hästi sööma; neljas mängima kas või ühegi verssoki võrra kõrgemat osa sellest, mis talle on määratud; viies, kelle soovid on rohkem piiratud, magab ja unistab sellest, kuidas minna jalutama tiibadjutandiga, et näeksid seda tema sõbrad, tuttavad ja võhivõõradki; kuuendal aga on loodud selline käsi, mis tunneb üleloomulikku iha murda nurka mõnel ruutuässal või -kahel, kuna aga seitsmenda käsi otse tükib kusagil korda looma, ligi tikkuma jaamaülema või postipoiste näole — ühe sõnaga, igaühel on oma, aga Manilovil ei olnud midagi. Kodus rääkis ta väga vähe ja enamasti mõlgutas ainult mõtteid, aga mida ta mõtles, ka see oli ehk ainult jumalal teada. Ei saa öelda, et ta oleks tegelnud majapidamisega, ta ei sõitnud kunagi põldudelegi, majapidamine läks kuidagi iseendast. Kui valitseja ütles: «Hea oleks, härra, teha seda ja seda,» vastas ta tavaliselt: «Jah, ei oleks halb,» suitsetades piipu, mis oli saanud talle harjumuseks, kui ta veel teenis sõjaväes, kus teda peeti väga tagasihoidlikuks, delikaatseks ja haritud ohvitseriks. «Jah, kindlasti ei oleks halb,» kordas ta. Kui tema juurde tuli talupoeg ja ütles käega kukalt sügades: «Härra, luba välja tööle minna, maksu tasa teenima,» vastas ta piipu suitsetades: «Eks mine,» ja tal ei tulnud pähegi, et mees läks purjutama. Mõnikord, vaadates trepilt õuele ja tiigile, rääkis ta sellest, kui hea see oleks, kui äkki ehitada maja juurest maa-alune käik või ehitada üle tiigi kivisild, millel oleksid mõlemal pool ääres poekesed, ja et neis istuksid kaupmehed ning müüksid igasugust talupoegadele tarvilikku pudukaupa. Seejuures muutusid tal silmad erakordselt magusaiks ja nägu võttis kõige rahulolevama ilme. Muide, kõik need fantastilised kavatsused jäidki ainult sõnadeks. Tema kabinetis lebas alati raamat, millele oli järjenäitaja vahele pandud 14. leheküljele ja mida ta alatasa luges juba kaks aastat. Tema majas puudus ikka ja alati midagi: võõrastetoas oli tore mööbel, üle tõmmatud uhke siidriidega, mis kindlasti oli maksnud õige palju; kuid kahele tugitoolile ei olnud sellest piisanud ja tugitoolid seisid lihtsalt roguskiga ületõmmatult; muide, juba mitme aasta vältel hoiatas peremees iga kord oma külalist sõnadega: «Ärge istuge neisse tugitoolidesse, nad ei ole veel valmis.» Mõnes toas ei olnud mööblit hoopiski, ehkki oli räägitud juba esimestel päevadel pärast pulmi: «Kallike, tarvis homme hoolitseda, et sellesse tuppa kas või ajutiseltki panna mööbel.» Õhtuti asetati lauale väga uhke tumedast pronksist küünlajalg

kolme antiikse graatsiaga ja uhke pärlmutrist kilbiga, ning selle kõrvale pandi mingi lihtsalt vasest invaliid, lombak, kaardunud ühele küljele ja üleni täis rasva, ehkki seda ei märganud peremees, perenaine ega teenrid. Tema naine... muide, nad olid teineteisega täiesti rahul. Sellest hoolimata, et juba üle kaheksa aasta oli möödunud nende abiellumisest, tõi kumbki neist ikka veel teisele kas tükikese õuna, kompveki või pähkli ja ütles liigutavalt õrna häälega, mis väljendas täiuslikku armastust: «Ava, kallim, oma suuke, ma panen sulle selle tükikese suhu.» On endastmõistetav, et suuke avanes sel puhul väga graatsiliselt. Sünnipäevaks valmistati üllatusi: mingi pärlitega kaunistatud tupeke hambaharja jaoks. Ja õige tihti, istudes diivanil, üks pannes kõrvale oma piibu ja teine käsitöö, kui ainult see oli sel ajal käes, vajutasid nad äkki, täiesti teadmata mis põhjusel, teineteisele nii rauge ja pika suudluse, et selle kestel võiks hõlpsasti lõpuni suitsetada väikese sigari. Ühe sõnaga, nad olid seda, mida nimetatakse õnnelikuks. Muidugi võiks tähendada, et majas on palju teisigi tegevusi peale pikkade suudluste ja üllatuste ning võiks esitada palju mitmesuguseid pärimisi. Miks näiteks valmistatakse köögis toitu rumalasti ja mõttetult? Miks on sahver üsna tühi? Miks on virtin varas? Miks on teenijad kasimatud ja joodikud? Miks kogu mõisapere magab halastamatul kombel ja kogu ülejäänud aja logeleb? Need kõik on aga proosalised asjad, kuid proua Manilova on kasvatatud hästi. Head kasvatust aga saadakse teatavasti pansionides. Ja pansionides moodustavad teatavasti kolm tähtsaimat ainet inimlike vooruste aluse: prantsuse keel, mis on tarvilik perekonnaelu õnneks, klaver abikaasale meeldivate hetkede valmistamiseks ja lõpuks päris majapidamise osa: rahakottide ja muude sürpriiside kudumine. Muide, tuleb ette ka igasuguseid täiustusi ja muudatusi meetodites, eriti praegusel ajal; kõik see oleneb rohkem pansionipidajannade endi arukusest ja võimetest. Teistes pansionides on aga ka nõnda, et enne on klaver, siis prantsuse keel ja seejärel juba majapidamise osa. Mõnikord aga on ka nõnda, et enne on majapidamise osa, s. o. üllatuste kudumine, siis prantsuse keel ja seejärel alles klaver. On olemas mitmesuguseid meetodeid. Ei teeks halba veel tähendada, et proua Manilova... kuid tunnistan, et ma kardan väga rääkida daamidest, ja pealegi on mul aeg tagasi pöörduda meie kangelaste juurde, kes on juba mitu minutit seisnud võõrastetoa ukse juures, paludes vastastikku teineteist ees sisse astuda.

«Olge lahke, ärge end minu pärast nii tülitage, ma tulen pärast teid,» ütles Tšitšikov.

«Ei, Pavel Ivanovitš, ei, teie olete külaline,» sõnas Manilov, osutades talle käega uksele.

«Ärge tülitage end, palun, ärge tülitage end. Palun, astuge ees,» lausus Tšitšikov.

«Ei, vabandage väga, ma ei luba, et nii meeldiv ja haritud külaline tuleb järel.»

«Miks siis haritud?... Palun, astuge ees.»

«Noh, suvatsege juba minna teie.»

«Aga miks siis?»

«Noh, just sellepärast!» ütles Manilov meeldiva naeratusega.

Lõpuks läksid mõlemad sõbrad külg ees uksest sisse ja pigistasid pisut teineteist.

«Lubage, et ma esitlen teile oma naist,» lausus Manilov. «Kallike! Pavel Ivanovitš!»

Tšitšikov nägi tõesti nüüd daami, keda ta sugugi polnud märganud, kui ta ukse ees tegi Maniloviga vastastikku kummardusi. Daam oli üsna kena ja maitsekalt riietatud. Kahvatut värvi siidriidest hommikukuub sobis talle hästi; tema peenike väike käsi viskas ruttu midagi lauale ja mudis väljaõmmeldud nurkadega batisträtikut. Ta tõusis diivanilt, kus oli istunud. Üsna suure mõnuga lähendas Tšitšikov oma huuled tema käekesele. Pisut isegi pudistades rääkis proua Manilova, et ta väga rõõmustas neid oma külla-sõiduga ja et ei olevat mööda läinud päevagi, kus ta mees ei tuletanud teda meelde.

«Jah,» lausus Manilov, «tema jälle aina küsis minult: «Miks siis su sõber ei tule?» — «Oota, kallike, küll ta tuleb.» Ja nüüd viimaks te austasitegi meid oma külastusega. Valmistasite meile tõesti niisuguse naudingu, maipäev, südame sünnipäev . . .»

Kuuldes, et asi läks juba südame sünnipäevani, Tšitšikov nagu kohmetus veidi ja vastas tagasihoidlikult, et tal ei ole kuulsat nime ega isegi silmapaistvat aukraadi.

«Teil on kõik,» katkestas teda Manilov samasuguse meeldiva naeratusega, «teil on kõik ja veel rohkemgi.»

«Kuidas teile meeldis meie linn?» küsis proua Manilova. «Kas veetsite seal mõnusalt oma aja?»

«Väga ilus linn, suurepärane linn,» vastas Tšitšikov, «ja oma aja veetsin väga mõnusalt: seltskond oli ütlemata kena.»

«Kuidas meeldis teile meie kuberner?» küsis Manilova.

«Eks ole, väga austusväärne ja üliarmas inimene?» lisas Manilov juurde.

«Täiesti õige,» ütles Tšitšikov, «väga austusväärne inimene. Ja kuidas ta sobib oma ametisse, kuidas ta mõistab seda! Jääb ainult soovida, et oleks hästi palju selliseid inimesi.»

«Kuidas ta oskab, teate, igaüht nõnda kohelda ja olla delikaatne oma käitumises,» lisas Manilov naeratusega juurde ja pigistas silmad heameele pärast peaaegu täiesti kinni, nagu kass, keda sõrmega kergelt kõrva tagant kõditatakse.

«Väga lahke ja meeldiv inimene,» jätkas Tšitšikov, «ja milline kunstnik veel! Ma ei võinud seda kuidagi arvatagi. Kui hästi ta õmbleb välja igasuguseid koduseid mustreid. Ta näitas mulle oma väljaõmmeldud rahakotti: harva mõni daam oskab nii hästi välja õmmelda.»

«Ja viitsekuberner, eks ole armas inimene?» ütles Manilov, jällegi veidi silmi vidutades.

«Väga, väga väärt mees,» vastas Tšitšikov.

«Noh, aga lubage, kuidas tundus teile politseiülem? Kas pole tõsi, et on väga meeldiv inimene?»

«Äärmiselt meeldiv, ja kui tark, kui palju lugenud inimene! Mängisime tema pool visti ühes prokuröri ja kohtupalati esimehega kõige hilisema kukelauluni. Väga, väga väärt mees!»

«Noh, aga millisel arvamisel olete politseiülema naisest?» lisas proua Manilova juurde. «Eks ole väga armas naisterahvas?»

«Oo, ta on üks auväärsemaid naisi, keda ma iial olen näinud,» vastas Tšitšikov.

Seejärel ei jäetud vahele kohtupalati esimeest ja postiülemat ning võeti niiviisi läbi peaaegu kõik linna ametnikud, kes kõik leiti olevat auväärsed inimesed.

«Kas teie veedate oma aja alati maal?» esitas viimaks Tšitšikov omakorda küsimuse.

«Enamasti maal,» vastas Manilov. «Mõnikord, muide, sõidame linna ainult selleks, et kohata haritud inimesi. Võib metsistuda, teate, kui elada kogu aeg eraklikult.»

«Tõsi, tõsi,» lausus Tšitšikov.

«Muidugi,» jätkas Manilov, «teine asi oleks, kui oleks hea naaber, kui näiteks oleks säärane inimene, kellega saaks teataval viisil ajada mõne sõna juttu lahkusest ja headest kommetest, pidada seal sammu mõne teadusega ja nii, et see liigutaks hinge, et võiksid nii-öelda hõljuda kuidagi kõrgel . . .» Siin tahtis ta veel midagi väljendada, kuid märgates, et oli läinud oma jutuga veidi segi, lõi ainult käega õhus ja jätkas: «Siis muidugi oleks ka maaüksindusel väga palju meeldivust. Kuid ei ole absoluutselt mitte kedagi . . . Mõnikord ainult loed veidi «Isamaa Poega».»

Tšitšikov oli sellega täiesti päri, lisades juurde, et ei või olla midagi meeldivamat kui elada maaüksinduses, nautida looduseilu ja lugeda mõnikord mõnd raamatut . . .

«Aga kas teate,» lisas Manilov, «kõik, kui ei ole sõpra, kellega võiks jagada . . .»

«Oo, see on õige, see on täiesti õige!» katkestas teda Tšitšikov. «Mis on siis kogu maailma varandused! Väärtuslikum kui kõlisev kuld on hea sõber, ütles keegi mõttetark.»

«Ja teate, Pavel Ivanovitš,» ütles Manilov, manades oma näole ilme, mis oli mitte ainult magus, vaid isegi lääge, nagu mikstuur, mille osav seltskondlik arst on otse võimatult magusaks teinud, kujutledes, et ta rõõmustab sellega oma patsienti, «siis tunned mingit teataval viisil vaimset naudingut . . . Nagu näiteks praegu, kus juhus on saatnud mulle, võib öelda, otse haruldase õnne jutelda teiega ja nautida teie meeldivat kõnelust . . .»

«Lubage ometi, mis meeldiv kõnelus see siis on? . . . Olen tähtsusetu inimene ja muud midagi,» vastas Tšitšikov.

«Oo, Pavel Ivanovitš! Lubage, et oleksin avameelne: annaksin rõõmuga poole kogu oma varandusest, et saada osakesegi neist väärtuslikest omadustest, mis on teil! . . .»

«Vastupidi, mina omalt poolt peaksin endale suurimaks . . .»

Kes teab, kui kaugele oleksid läinud mõlema sõbra vastastikused tundeavaldused, kui sisseastunud teener ei oleks teatanud, et söök on valmis.

«Palun kõige alandlikumalt,» ütles Manilov. «Te vabandage, kui meil ei ole niisugust lõunat nagu parkettidel ja pealinnades; meil on vene kombe järgi lihtsalt kapsasupp, aga puhtast südamest. Palun väga.»

Siin vaidlesid nad veel mõne aja, kumb peab esimesena sisse astuma, ja viimaks astus Tšitšikov külg ees söögituppa.

Söögitoas seisid juba kaks poisikest, Manilovi pojad, kes olid neis aastates, kus lapsed lubatakse juba lauda, aga alles kõrgetel toolidel. Nende juures seisis koduõpetaja, kes kummardas viisakalt ja naeratusega näol. Perenaine istus oma supitaldriku taha; külaline pandi istuma peremehe ja perenaise vahele, teener sidus lastele suurätid kaela.

«Kui armsad lapsed,» lausus Tšitšikov, kui ta neid oli vaadelnud. «Ja kui vanad nad on?»

«Vanem käib kaheksandat aastat, nooremal sai alles eile kuus aastat täis,» vastas proua Manilova.

«Themistokljus!» ütles Manilov, pöördudes vanema poja poole, kes püüdis vabastada oma lõuga, mille teener oli suurätti sidunud. Tšitšikov kergitas pisut kulmu, kui ta kuulis säärast osalt kreeka nime, millele Manilov oli teadmata miks andnud lõpu jus, kuid ta püüdis otsekohe anda oma näole jälle tavalist ilmet.

«Themistokljus, ütle mulle, missugune on kõige ilusam linn Prantsusmaal?»

Siin pööras õpetaja kogu oma tähelepanu Themistokljusele ja näis, nagu oleks ta tahtnud hüpata talle silmi, kuid viimaks rahunes täiesti ja noogutas peaga, kui Themistokljus ütles: «Pariis.»

«Aga missugune on meil kõige ilusam linn?» küsis Manilov jälle.

Õpetaja teritas jällegi tähelepanu.

«Peterburi,» vastas Themistokljus.

«Ja missugune veel?»

«Moskva,» vastas Themistokljus.

«Kui tark ta on, kallike!» ütles selle peale Tšitšikov. «Mõelge ometi . . .» jätkas ta, pöördudes imestava näoga sedamaid Manilovi poole. «Pean teile ütlema, et selles lapses peituvad suured anded.»

«Oh, te ei tunne teda veel!» vastas Manilov. «Tal on erakordselt palju meeleteravust. See väiksem seal, Alkid, ei ole nii kiire taibuga, aga see kohe, kui näeb midagi, putukat või sitikat, kohe hakkavad tal silmakesed keerlema; jookseb sellele putukale või sitikale järele ja pöörab sellele kohe oma tähelepanu. Arvan, et temast saab diplomaat. Themistokljus!» jätkas ta uuesti poja poole pöördudes. «Kas tahad saada saadikuks?»

«Tahan,» vastas Themistokljus leiba näsides ning pead paremale ja vasakule kõlgutades.

Samal ajal pühkis selja taga seisev teener saadikul nina ja tegi väga õigesti, muidu oleks supisse kukkunud õige suur kõrvaline tilk. Jutlemine lauas algas rahuliku elu mõnususest, katkestatuna perenaise tähendustest linnateatri ja näitlejate üle. Õpetaja vaatas väga tähelepanelikult jutlejaile otsa ja niipea kui ta märkas, et need on valmis naeratama, avas ta samal hetkel suu ja naeris suure hoolega. Tõenäoliselt oli ta tänulik inimene ja tahtis sellega tasuda peremehele hea kohtlemise eest. Korraks, muide, võttis ta nägu karmi ilme ja ta koputas rangelt lauale, suunates oma pilgu vastas istuvaile lastele. See oli õigel ajal, sest Themistokljus oli hammustanud Alkidi kõrvast ning Alkid, kissitades silmi ja avades suu, oli valmis kõige härdamal kombel nutma hakkama, kuid tundes, et selle eest võis hõlpsasti söömata jääda, seadis suu endisse olekusse ja hakkas, pisarad silmis, närima lambakonti, mille rasvast tal mõlemad põsed läikisid. Perenaine pöördus väga tihti Tšitšikovi poole sõnadega: «Te ei söö midagi, te võtsite väga vähe ette.» Millele Tšitšikov vastas iga kord: «Tänan väga, olen juba söönud, mõnus jutt on parem igasugusest roast.»

Juba tõusti lauast. Manilov oli äärmiselt rahul, ning toetades oma külalist käega selja tagant, valmistus teda sel viisil juhtima võõrastetuppa, kui äkki külaline teatas õige tähtsa näoga, et tal on kavatsus kõnelda temaga ühe väga tarviliku asja pärast.

«Sellisel juhul lubage, et palun teid oma kabinetti,» lausus Manilov ja viis külalise väheldasse tuppa, mille aken oli pööratud sinava metsa poole. «See on minu nurgake,» sõnas Manilov.

«Kena toake,» ütles Tšitšikov, heitnud pilgu üle toa. Tuba oli tõesti meeldiv: seinad olid värvitud mingi hallitaolise helesinise värviga; neli tooli, üks tugitool, laud, millel lebas raamat, järjenäitaja vahel, mida meil oli juba juhus mainida; mõni täiskirjutatud paberileht; aga kõige rohkem oli tubakat. Seda oli mitut moodi: nokkmütsides ja tubakakarbis, ning lõpuks oli teda puistatud lihtsalt lauale hunnikusse. Ka mõlemale aknalauale oli asetatud väikesi piibust väljalöödud tuhahunnikuid, mis olid suure hoolega paigutatud väga ilusateks ridadeks. Võis märgata, et see oli mõnikord pakkunud peremehele head ajaviidet.

«Lubage paluda teid asetuda siia tugitooli,» lausus Manilov. «Siin on teil hästi rahulik.»

«Lubage, ma istun toolile.»

«Lubage teile seda mitte lubada,» ütles Manilov naeratades. «See tugitool on mul külalise jaoks juba assigneeritud: kas see teile meeldib või ei meeldi, aga peate istuma.»

Tšitšikov istus.

«Lubage, et kostitan teid piibuga.»

«Ei, ma ei suitseta,» vastas Tšitšikov lahkesti ja otsekui kahetsedes.

«Mispärast?» küsis Manilov samuti lahkesti ja otsekui kahetsedes.

«Kardan, et ei ole seda endale harjumuseks teinud; räägitakse, et piip teeb inimese kõhnaks.»

«Lubage mul teile tähendada, et see on eelarvamus. Ma arvan koguni, et piipu suitsetada on palju tervislikum kui ninatubakat tarvitada. Meie polgus oli lipnik, väga tore ja haritud mees, kes ei võtnud piipu suust mitte ainult söögilauas, vaid, lubage öelda, kõigis muudeski paikades. Ja nüüd on ta juba üle neljakümne aasta vana, aga, jumal tänatud, tänini terve kui purikas.»

Tšitšikov tähendas, et seda tuleb tõesti ette ja et looduses on palju asju, mida ei suuda seletada kõige arenenumgi mõistus.

«Enne aga lubage üks palve . . .» lausus ta häälega, millest kostis mingi imelik või peaaegu imelik kõla, ja vaatas kohe seejärel teadmata miks selja taha. Ka Manilov vaatas teadmata miks selja taha. «Kui ammu te suvatsesite anda oma talupoegade kohta revisjoninimestiku?»

«Õige ammu juba; või õigemini öelda — ei mäleta.»

«Kas sestsaadik on teil palju talupoegi surnud?»

«Mitte ei tea: arvan, et seda tuleb küsida valitsejalt. Hei, toapoiss! kutsu valitseja, ta peab täna siin olema.»

Valitseja ilmus. See oli ligi neljakümne-aastane siledaks aetud lõuaga mees, kes kandis saterkuube ja elas nähtavasti väga rahulikku elu, sest tema näost paistis mingi pundunud täidlus ning kollakas nahavärv ja väikesed silmad näitasid, et ta teab liigagi hästi, mis on sulgpadjad ja sulgkotid. Võis kohe näha, et ta oli sooritanud oma elutee, nagu sooritavad selle kõik mõisavalitsejad: oli esmalt lihtsalt kirjaoskaja poisike majas, naitus siis mingi virtin Agaškaga, proua lemmikuga, sai ise aidameheks ja siis ka valitsejaks. Ja saanud valitsejaks, käitus ta mõistagi nagu kõik valitsejad: käis läbi ja sõbrutses nendega, kes olid külas rikkamad, ning lisas orjust juurde vaesemaile, hommikul kella üheksa ajal ärgates ootas samovari ja jõi teed.

«Kuule, kulla mees! Kui palju on meil sestsaadik surnud talupoegi, kui viimati sai antud revisjonileht?»

«Kuidas — kui palju? Paljud on surnud sestsaadik,» kostis valitseja ja luksatas seejuures, kattes suu käega nagu kilbiga.

«Jah, tõtt öelda arvasin ma seda isegi,» haaras Manilov sellest kinni. «Just väga palju on surnud!» Siis pöördus ta Tšitšikovi poole ja lisas veel: «Just nii, väga palju.»

«Aga missugune arv näiteks?» küsis Tšitšikov.

«Jah, missugune arv?» haaras kinni Manilov.

«Kuidas nii — arv? Ei ole ju teada, kui palju on surnud: keegi pole neid lugenud.»

«Jah, nimelt,» sõnas Manilov Tšitšikovi poole pöördudes. «Mina arvasin ka, et suremus on suur: ei ole üldse teada, kui palju on surnud.»

«Sina ole hea, loe nad üle,» ütles Tšitšikov, «ja tee üksikasjaline register, kõik nimepidi üles märkides.»

«Jah, kõik nimepidi,» ütles Manilov.

Valitseja lausus: «Kuulen!» ja lahkus.

«Aga milleks teil seda vaja on?» küsis Manilov pärast valitseja lahkumist.

Näis, et see küsimus viis külalise kimbatusse, tema näole ilmus mingi pingutatud ilme, millest ta isegi punastas, — pingutas midagi öelda, mis ei olnud mitte täiesti sõnadele alistatav. Ja tõepoolest. Manilov kuulis viimaks nii kummalisi ja tavatuid asju, mida inimese kõrvad veel kunagi ei olnud kuulnud.

«Te küsite, milleks? Vaadake, selleks, et tahaksin osta talupoegi . . .» lausus Tšitšikov, hakkas kogelema ega lõpetanud juttu.

«Aga lubage, et küsin teilt,» sõnas Manilov, «kuidas te soovite talupoegi osta, kas maaga või lihtsalt väljaviimiseks, s. o. ilma maata?»

«Ei, ma ei taha mitte seda, et päriselt talupoegi,» vastas Tšitšikov, «ma tahaksin osta surnuid . . .»

«Kuidas? Vabandage . . . ma olen veidi raske kuulmisega, mulle näis, et kuulsin väga imelikku sõna . . .»

«Ma kavatsen omandada surnud talupoegi, kes aga muide revisjoninimestikes on üles tähendatud nagu elavad,» ütles Tšitšikov.

Manilov pillas otsekohe oma pikavarrelise piibu käest põrandale ja avas suu, jäädeski niiviisi ammuli suuga mitmeks minutiks. Mõlemad sõbrad, kes äsja olid arutlenud sõbraliku kooselu mõnudest, olid jäänud liikumatult seisma, suunates pilgud teineteise otsa, nagu need portreed, mis vanasti riputati teineteise vastu mõlemale poole peeglit. Viimaks tõstis Manilov põrandalt piibu ja vaatas Tšitšikovile alt üles näkku, püüdes välja uurida, kas tema huultel ei ole mingit muiet, kas ta ei teinud mitte nalja; kuid midagi seesugust ei olnud näha; vastupidi, külalise nägu näis olevat koguni tõsisem kui tavaliselt; seejärel arvas ta, et kas külaline ei ole kuidagi ootamatult aru kaotanud, ja vaatas hirmuga talle teraselt otsa; kuid külalise silmad olid täiesti selged, ei olnud neis seda metsikut, rahutut tuld, mis eksleb hullumeelse silmades, kõik oli viisakas ja korras. Kuidas ka Manilov ei mõelnud, kuidas ta peab olema ja mis tal tuleb teha, aga ta ei osanud välja mõelda midagi muud kui puhuda suhujäänud suits sealt väga peenikese joana välja.

«Nii siis, ma sooviksin teada saada, kas võite mulle sääraseid, kes ei ela tegelikult, aga elavad seaduse vormi järgi, anda, loovutada või kuidas teile parem näib olevat?»

Kuid Manilov oli niisuguses kohmetuses ja segaduses, et ta ainult talle otsa vahtis.

«Mulle näib, et teil on raske vastata . . .» tähendas Tšitšikov.

«Mina? . . . ei, mitte seda,» lausus Manilov, «aga ma ei suuda mõista . . . vabandage . . . ma ei ole muidugi võinud saada nii hiilgavat haridust, mis nii-öelda paistab vastu igast teie liigutusest; ei tunne ma kõrget väljendumiskunsti . . . Võib-olla siin . . . selles teie poolt praegu antud seletuses . . . on varjul midagi

muud ... Võib-olla suvatsesite väljenduda nõnda ainult kauni stiili pärast?»

«Ei,» tõrjus Tšitšikov tagasi, «ei, ma mõtlen seda asja sellisena, nagu ta on, s. o. neid hingi, kes on tõesti juba surnud.»

Manilov kaotas hoopis pea. Ta tundis, et ta peab midagi tegema, esitama küsimuse, aga missuguse küsimuse — kurat seda teab. Ta lõpetas viimaks sellega, et puhus jälle suitsu, aga mitte enam suu kaudu, vaid läbi ninasõõrmete.

«Nii siis, kui ei ole takistusi, siis võiks jumala nimel asuda ostu-müügi lepingu sõlmimisele,» lausus Tšitšikov.

«Kuidas, surnud hingede kohta ostu-müügi leping?»

«Ah ei!» vastas Tšitšikov. «Meie kirjutame, et nad on elavad, nii nagu see tõepoolest seisab revisjoninimestikus. Ma pole harjunud tsiviilseadustest mitte milleski üle astuma, ehkki olen sellepärast teenistuse alal kannatada saanud; kuid palun vabandada: kohustus on mulle püha asi, seadus — seaduse ees jään ma tummaks.»

Viimased sõnad meeldisid Manilovile, kuid asja mõttesse ei jaksanud ta ikkagi kuidagi tungida ja hakkas vastuse asemel imema oma pikavarrelist piipu nii ägedasti, et see hakkas viimaks lörisema nagu fagott. Näis, nagu oleks ta tahtnud sellest välja imeda arvamuse nii ennekuulmatu asjaolu kohta; piip aga lörises — ja muud midagi.

«Võib-olla on teil mingisuguseid kahtlusi?»

«Oh, uskuge, mitte sugugi! Ma ei räägi sellepärast, nagu oleks mul mingi, see tähendab, kriitiline eelarvamus teie kohta. Kuid lubage küsida, kas see ettevõte, või et veel täpsemalt — nii-öelda — väljenduda, tehing, nii et kas see tehing ei käi vastu tsiviilmäärustele ega ole kahjulik Venemaa tulevikule?»

Siin vaatas Manilov, tehes mingi liigutuse peaga, väga tähtsalt Tšitšikovile näkku, näidates kõigis oma näojoontes ja kokkupigistatud huultel nii sügavat ilmet, mida võib-olla polnud varem nähtudki inimese näol, välja arvatud ehk ainult mõnel liiga targal ministril ja sedagi kõige peadmurdvama asja otsustamise hetkel.

Kuid Tšitšikov vastas lihtsalt, et säärane ettevõte või tehing ei käi kuidagi vastu tsiviilmäärustele ega ole kahjulik Venemaa tulevikule, ning lisas siis hetke pärast juurde, et riigikassa saab koguni kasugi, sest ta saab seaduslikud lõivud.

«Te arvate siis, et ... ?»

«Ma arvan, et see on hea.»

«Noh, kui on hea, siis on teine asi: mul ei ole selle vastu midagi,» lausus Manilov ja rahunes täiesti.

«Nüüd jääb üle kokku leppida hinnas ...»

«Kuidas hinnas?» küsis Manilov jälle ja peatus. «Kas te tõesti arvate, et ma hakkan võtma raha hingede eest, kes on teataval viisil lõpetanud oma olemasolu? Kui teil juba on tulnud säärane niiöelda fantastiline soov, siis mina omalt poolt annan nad teile omakasupüüdmatult ja võtan ka ostu-müügi lepingu kulud enda kanda.»

Suureks etteheiteks oleks käesolevate sündmuste jutustajale, kui ta jätaks ütlemata, et külalist valdas hea meel pärast neid Manilovi poolt öeldud sõnu. Nii soliidne ja arukas kui ta muidu oligi, aga siin pidi ta peaaegu tegema siku kombel hüppe, mida teatavasti tehakse ainult kõige tugevamate rõõmupuhangute puhul. Ta pöördus tugitoolis nii jõuliselt, et padja ümber tõmmatud villane riie kärises; isegi Manilov vaatas talle otsa mõnesuguses arusaamatuses. Tänutundest aetuna ütles ta siinsamas nii palju tänusõnu, et teine sattus segadusse, punastas üleni, tegi peaga tagasitõrjuva liigutuse ja sai viimaks öeldud, et see ei ole ju absoluutselt midagi, et ta tõesti tahtis millegagi tõestada oma südame tungi, hinge magnetismi, aga surnud hinged on mõnesugusel viisil täielik rämps.

«Sugugi mitte rämps,» vastas Tšitšikov tal kätt surudes. Siin õhkas ta väga sügavasti. Näis, et ta oli häälestatud südamepuistamiseks; tundeküllaselt ja väljendusrikkalt lausus ta viimaks järgmised sõnad: «Kui te teaksite, millise teene te osutasite selle näilise rämpsuga tundmatu päritoluga ja ilma sugulasteta inimesele! Ja tõepoolest, mida kõike ma ei ole pidanud kannatama! Nagu mingi lootsik keset mässavaid laineid... Millist tagakiusamist, millist jälitamist olen ma pidanud kannatama, millist muret tunda saama! Ja mispärast? Sellepärast, et nõudsin õigust, et mul südametunnistus oli puhas, et sirutasin käe abitule lesknaisele ja vaesele orvule...» Siin pühkis ta rätiga ära isegi silma veerenud pisara.

Manilov oli täiesti liigutatud. Mõlemad sõbrad surusid teineteisel kätt ja vaatasid kaua vaikides teineteisele silmi, kus paistsid sinna veerenud pisarad. Manilov ei tahtnud kuidagi meie kangelase kätt vabaks lasta ja pigistas seda kogu aeg nii palavasti, et Tšitšikov ei teadnud enam, kuidas seda kätte saada. Viimaks, tõmmanud käe tasahilju välja, ütles ta, et ei oleks halb teostada ostu-müügi leping võimalikult pea ja et oleks hea, kui Manilov ise tuleks selleks linna. Siis võttis ta kübara ja hakkas jumalaga jätma.

«Kuidas? Te tahate juba ära sõita?» ütles Manilov äkki ärgates ja peaaegu kohkudes.

Samal ajal astus kabinetti proua Manilova.

«Lizanka,» lausus Manilov pisut haletseva näoga, «Pavel Ivanovitš lahkub meilt!»

«Sellepärast, et Pavel Ivanovitš on meist juba tüdinud,» vastas Manilova.

«Armuline proua! Siia,» ütles Tšitšikov, «siia, näete kuhu,» siin pani ta oma käe südamele, «jah, siia jääb jäädavalt mälestus sellest meeldivast ajast, mille ma veetsin teiega! Ja uskuge, mul ei oleks suuremat õndsust kui elada teiega kui mitte ühes majas, siis vähemalt kõige lähemas naabruses.»

«Aga teate, Pavel Ivanovitš,» sõnas Manilov, kellele see mõte väga meelis, «kui hea see oleks tõepoolest — elada niiviisi üheskoos ühise katuse all, või mingi künnapuu vilus filosofeerida millestki, süveneda!...»

«Oh! see oleks alles paradiislik elu!» lausus Tšitšikov õhates. «Jumalaga, armuline proua!» jätkas ta, lähendades oma huuled proua Manilova käele. «Jumalaga, väga austatud sõber! Ärge unustage mu palvet!»

«Oh, olge mureta!» vastas Manilov. «Ma ei jää teist kauemaks lahku kui kaheks päevaks.»

Kõik siirdusid söögituppa.

«Jumalaga, armsad lapsed!» ütles Tšitšikov, silmates Alkidi ja Themistokljust, kes olid ametis mingi puust husaari kallal, kel ei olnud enam kätt ega nina. «Jumalaga, mu maimukesed. Andke mulle andeks, et ma ei toonud teile kingitust, sest, tunnistan üles, ma ei teadnudki, et te elate maailmas, nüüd aga, kui tulen, toon tingimata. Sulle toon mõõga; kas tahad mõõka?»

«Tahan,» vastas Themistokljus.

«Ja sulle trummi; eks ju, sulle trummi?» jätkas ta, kummardades alla Alkidi juurde.

«Tlummi,» vastas Alkid sosinal ja pead langetades.

«Hüva, toon sulle trummi. Niisuguse toreda trummi! ... Siis lööd aina: turr ... ruu ... tra-ta-taa, ta-ta-taa ... Jumalaga, kallike! Jumalaga! ...» Siin suudles ta last pähe ning pöördus Manilovi ja selle abikaasa poole naeratusega, millega harilikult pöördutakse vanemate poole, andes neile mõista nende laste soovide süütusest.

«Tõesti, jääge veel, Pavel Ivanovitš!» ütles Manilov, kui kõik olid jõudnud juba välistrepile. «Vaadake, missugused pilved.»

«Need on ainult väikesed pilvekesed,» vastas Tšitšikov.

«Aga kas te tunnete teed Sobakevitši juurde?»

«Selle kohta tahaksin paluda juhatust teilt.»

«Lubage, ma seletan kohe teie kutsarile.» Siin seletas Manilov asja kutsarile samasuguse armastusväärsusega ja ütles talle ühe korra isegi «teie».

Kuuldes, et on tarvis mööda lasta kaks teeharu ja keerata kolmandale, ütles kutsar: «Küll me leiame, teie kõrgeausus,» ning Tšitšikov sõitis minema, saadetud hulk aega kikivarbaile tõusnud pererahva kummardustest ja taskurätikutega lehvitamisest.

Manilov seisis kaua aega trepil, saates silmadega eemalduvat kalessi, ja kui seda enam sugugi ei olnud näha, seisis ta ikka veel, suitsetades piipu. Viimaks läks ta tuppa, istus toolile ja vajus mõtisklusse, südamest rõõmustades, et ta oli valmistanud oma külalisele pisut rõõmu. Siis kandusid ta mõtted märkamatult teistele asjadele ning valgusid lõpuks jumal teab kuhu. Ta mõtles sõpruses mööduva elu hüvedest, sellest, kui hea oleks elada koos sõbraga mingi jõe kaldal, siis hakkas ta üle selle jõe ehitama silda, siis hiiglasuurt maja nii kõrge torniga, et sealt võiks näha isegi Moskvat, ning juua seal teed õhtuti vabas õhus ja arutleda mingite meeldivate asjade üle. Siis, et nad olid koos Tšitšikoviga toredates tõldades saabunud mingisse seltskonda, kus nad võluvad kõiki oma meeldiva käitumisega, ja et nagu oleks keiser saanud teada nende nii suurest sõprusest, ülendanud nad kindraliteks, ja

edasi viimaks jumal teab mis, millest ta enam isegi ei suutnud kuidagi aru saada. Tšitšikovi kummaline palve katkestas äkki kõik tema unistused. Mõtet sellest ei suutnud ta kuidagi eriti oma peas seedida: kuidas ta seda ka keeras, aga kuidagi ei jõudnud ta selgele otsale, ning kogu aeg istus ta ja tõmbas piipu kuni õhtusöögini.

[Manilovi juurest asub Tšitšikov teele Sobakevitši poole, kuid purjus Selifan eksib teelt ja sõidutab ta mõisnikuemand Korobotška külla.

Ostnud tema käest «surnud hingi», sõidab Tšitšikov edasi. Sissesõiduhoovis, kus Tšitšikov peatub, et puhata, kohtab ta Nozdrjovi, kes teeb talle ettepaneku sõita tema poole.

Tšitšikovi katse Nozdrjovi «surnud hingi» osta äratab viimase uudishimu. Peremehe ja külalise vahel tõuseb tüli, mis on peaaegu kakluseks muutumas. Ainult juhus aitab Tšitšikovil Nozdrjovi poolt terve nahaga minema pääseda.]

V peatükk.

... Küla näis talle kaunis suur; kaks metsatukka, kaasik ja männik, nagu kaks tiiba — üks tumedam, teine heledam — haarasid seda kahest küljest. Keskel paistis palkmaja ärklikorra, punase katuse ja tumehallide, õigemini öelda, looduslikku värvi seintega, — maja, nagu neid meil ehitatakse sõjaväe või saksa kolonistide jaoks. Oli märgata, et selle püstitamisel oli ehitusmeister kogu aeg pidanud võitlust peremehe maitsega. Meister oli olnud pedant[1] ja taotlenud sümmeetriat, peremees aga otstarbekohasust ja, nagu näha, oli lasknud selle tagajärjel ühest küljest kinni taguda kõik aknad ja asendada need üheainsa väiksemaga, mis oli arvatavasti tarvilik väikese panipaiga jaoks. Esiviil samuti ei olnud tulnud maja keskele, kuidas ehitusmeister ka ei püüdnud, sest peremees oli käskinud ühe samba kõrvalt ära jätta ja seetõttu polnud mitte neli sammast, nagu oli ette kirjutatud — vaid ainult kolm. Õu oli piiratud kõva ja ütlemata jämeda lattaiaga. Mõisnik nähtavasti hoolitses väga vastupidavuse eest. Tallide, küünide ja köökide tarvis oli tarvitatud palke täies kaalus ja jämeduses, mis pidid tagama saja-aastase kestuse. Talupoegade majad külas olid ehitatud samal põhimõttel, ei kuskil siledaks tahutud seinu, puunikerdusi ega muid sääraseid narrusi, vaid kõik oli ehitatud vastupidavalt nagu kord ja kohus. Isegi kaevurakked olid nii jämedast tammest, mida tarvitatakse ainult veskite ja laevade ehitamisel. Ühe sõnaga, kõik, mis ta nägi, paistis olevat kõikumatult tugev ja kindel oma kohmakas korras. Sõitnud trepi ette, märkas ta aknale ilmuvat peaaegu ühel ja samal ajal kaht nägu, üht naise oma öömütsikeses, kitsast ja pikka nagu kurk, ning teist mehe oma, ümmargust ja laia nagu moldaavia kõrvits, millest Venemaal valmistatakse balalaikasid, kahe keelega, kergeid balalaikasid ehteks ja lõbuks kahekümne-aastasele lõõpivale ja uhkeldavale maapoisile, kes pilgutab silmi ja

[1] Pedant — inimene, kes järgib kord kehtestatud formaalsusi ja eriti ebaolulisi pisiasju.

vilistab valgerinnalistele ning valgekaelalistele külatüdrukutele, kui need tulevad kuulama ta mahedahäälelist tiristamist. Vaadanud korraks aknast, kadusid mõlemad näod samal silmapilgul. Trepile ilmus teener, seljas hall sinise püstkraega kuub, ja juhtis Tšitšikovi eeskotta, kuhu oli tulnud juba peremees ise. Nähes külalist, sõnas see järsult: «Palun!» ja viis ta siseruumidesse.

Kui Tšitšikovi pilk riivas Sobakevitšit, paistis see talle seekord väga sarnanevat keskmises suuruses mesikäpaga. Sarnasuse suurendamiseks oli tal seljas olev frakkki täiesti karukarva ja pikkade varrukatega, nagu olid pikad ta püksidki, jalapöidadega astus ta risti ja põiki ning tallas alati võõrastel jalgadel. Näovärv oli tal õhkuvalt punakas, nagu võib näha vaskrahadel. Teatavasti on maailmas palju selliseid inimnägusid, millede kujundamiseks loodus ei ole hakanud nägema suuremat vaeva ega ole tarvitanud mingeid peenemaid tööriistu, nagu raspleid, puurikesi ja muud säärast, vaid on löönud suurest laastust: on virutanud kirvega korra ja on tulnud nina, on virutanud teist korda ja on saanud suu, suure oherdiga on puurinud silmaaugud ning, midagi hoolikamalt silumata, on saatnud maailma, öeldes: «Käib küll!» Samasugune suurest laastust löödud oli ka Sobakevitši kirvenägu, mida ta hoidis rohkem alla- kui ülespoole, pööramata kunagi oma kaela, millisel põhjusel ta harva vaatas otsa sellele, kellega jutles, vaid alati kas ahjunurgale või uksele. Söögituba läbides riivas Tšitšikov teda veel kord pilguga: mesikäpp mis mesikäpp! Sellele lisandus veel imelik lähedus: teda kutsuti isegi Mihhail Semjonovitšiks. Teades ta kommet jalgadele astuda, liikus Tšitšikov edasi väga ettevaatlikult ja andis talle kõikjal teed. Peremees näis isegi teadlik olevat oma halvast kombest ja küsis kohe: «Kas ma ei tülitanud teid?» Kuid Tšitšikov vastas tänades, et ei olnud juhtunud veel mingit tülitust.

Jõudnud võõrastetuppa, näitas Sobakevitš tugitoolile, sõnades jälle: «Palun!» Istunud juhatatud kohale, langes Tšitšikovi pilk seintele ja seal rippuvaile piltidele. Viimastel oli kujutatud kõikjal ainult sangareid, kreeka väejuhte elusuurustes gravüürides: Maurokordatos punastes pükstes ja mundris, prillid ninal, Kolokotronis, Miaulis, Kanaris [1]. Kõik need sangarid olid nii tugevate reitega ja kuulmatult pikkade vurrudega, et judin käis üle ihu. Nende tugevate kreeklaste sekka oli seletamatul viisil ja põhjusel eksinud Bagration [2], kõhnuke ja kuivetu, väikeste lipukeste ja suurtükkidega all ja õige kitsukeses raamis. Siis järgnes jälle kreeka naissangar Bobelina [3], kelle ainus jalg näis tunduvalt suurem uhkete kavaleride kogu kehadest, kes tänapäeval kihavad kõikjal salongides. Peremees, kes ise oli tugev ja terve mees, tahtis nähtavasti, et eluruumegi kaunistavad tugevad ja terved inimesed. Bobelina kõr-

[1] Maurokordatos, Kolokotronis, Miaulis, Kanaris — osavõtjad võitlusest türklaste vastu Kreeka sõltumatuse eest 1821. a.

[2] Bagration — vene kindral, 1812. a. sõja kangelane; suri haavast, mille ta sai Borodino lahingus.

[3] Bobelina — osavõtja võitlusest Kreeka sõltumatuse eest.

val akna ees rippus puur, millest vahtis välja rästas tumedate sulgede ja valgete täppidega, samuti väga sarnane Sobakevitšiga. Külaline ja peremees ei olnud jõudnud vaikida veel paari minutitki, kui avanes võõrastetoa uks ja sisse tuli perenaine, õige pikakasvuline daam, peas tanu koduste värvidega värvitud lintidega. Ta sisenes väärikalt nagu palm, pea püsti.

«See on mu Feodulia Ivanovna,» lausus Sobakevitš.

Tšitšikov ruttas suudlema Feodulia Ivanovna kätt, mille see peaaegu tõukas talle vastu huuli, kusjuures Tšitšikovil oli juhus märgata, et käsi oli pestud kurgi soolveega.

«Kallike,» jätkas Sobakevitš, «tutvustan sulle Pavel Ivanovitš Tšitšikovi! Mul oli au kohata teda kuberneri ja postiülema juures.»

Feodulia Ivanovna palus istuda, öeldes samuti: «Palun!» ja tegi peaga liigutuse nagu näitlejanna, kes etendab kuninganna osa. Siis istus ta diivanile, kattis oma õlad meriinovillase rätiga ning ei liigutanud enam silma ega kulmu.

Tšitšikov tõstis jälle silmad üles ja nägi uuesti tugevate reitega ja hiigelvurrudega Kanarist, Bobelinat ja rästast puuris.

Peaaegu viie minuti kestel ei lausunud keegi ühtki sõna, kuuldus ainult vastu puud toksimist linnupuurist, kus musträstas oma nokaga otsis puuri põhjalt leivaraasukesi. Tšitšikov laskis veel kord pilgu toas ringi käia ning kõik, mis seal oli, paistis talle äärmiselt vastupidav ja kujutlematult kohmakas, sarnanedes imelikul kombel peremehe endaga. Võõrastetoas nurgas seisis maokas pähklipuust kirjutuspult, toetudes neljale jändrikule jalale ja omades samuti palju sarnasust mesikäpaga. Laud, tugitoolid, istmed — kõik olid rasked ja kujutlematult nurgelised; ühe sõnaga, iga ese, iga tool näis ütlevat: «Ka mina olen Sobakevitš!» või: «Ka mina olen väga sarnane Sobakevitšiga!»

«Tuletasime teid hiljuti meelde palati eesistuja Ivan Grigorjevitši juures,» sõnas lõpuks Tšitšikov, nähes, et keegi ei alusta keskustelu. «See oli läinud neljapäeval. Veetsime seal väga lõbusalt aega.»

«Jah, seekord ma palati eesistuja juures ei olnud,» vastas Sobakevitš.

«Aga kena inimene on ta!»

«Kes?» küsis Sobakevitš, vahtides ahjunurka.

«Palati eesistuja.»

«Noh, see ainult võib-olla näis teile nii, ta on küll vabamüürlane, kuid niisugune tola, et teist niisugust pole terves maailmas.»

Tšitšikov peaaegu jahmatas säärasest teravavõitu iseloomustusest, kuid jätkas siis toibudes: «Muidugi, igal inimesel on omad nõrkused, kuid selle eest kuberner, kas ei ole tore inimene?»

«Kuberner tore inimene?»

«Jah, kas pole tõsi?»

«Esimene röövel maailmas!»

«Kuidas, kuberner röövel?» hüüdis Tšitšikov ega suutnud kuidagi taibata, kuidas kuberner võis olla röövlite killas. «Pean

ütlema, seda ma küll ei oleks võinud arvata,» jätkas ta, «aga lubage siiski tähendada, et ta käitumine ei ole sugugi taoline, vastupidi, isegi heasüdamlikkust olen ma märganud temas õige palju.» Siin tõi ta tõendina ette kotikesed, mis kuberner oli välja õmmelnud oma käega, ja kiitis lisaks veel ta näo alatist sõbralikku ilmet.

«Päris röövlinägu,» vastas Sobakevitš, «andke talle ainult puss kätte ja saatke maanteele, kohe tapab inimese, hallitanud kopika eest tapab! Tema ja asekuberner, need on Gog ja Magog.[1]»

«Ei, ta ei ole nendega heal jalal,» mõtles Tšitšikov endamisi, «parem kõnelen temaga politseiülemast, see näib olevat ta sõber.» Ja ta ütles: «Muide, mis puutub minusse, siis pean tunnistama, et mulle meeldis kõige enam politseiülem. Kuidagi avameelse ja otsekohese iseloomuga ja ta näoski peegeldub vastu lihtsameelsus.»

«Suli,» vastas Sobakevitš väga külmavereliselt, «tõmbab teil naha üle kõrvade, tüssab iga kanti ja sööb siis teiega ühes lõunatki. Ma tunnen neid kõiki seal, puha sulid, terve linn on niisugune, suli istub suli kukil ja aina isekeskis mehkeldavad. Kõik nad on juudad. Üksainuke, kes on seal ka korralik inimene, see on prokurör, aga ka tema on, õieti öelda, siga.»

Pärast sääraseid kiitvaid, kuigi pisut lühidaid biograafiaid nägi Tšitšikov, et asjata on veel kõnelda teistest linna võimukandjatest, pealegi kui talle meenus, et Sobakevitš ei armastanud kõnelda kellestki head.

«Noh, kullake, lähme lõunat sööma,» ütles Sobakevitšile ta abikaasa.

«Palun!» ütles Sobakevitš. Astunud seejärel laua juurde, kus seisid suupisted, jõid külaline ja peremees, nagu kord ja kohus, pitsi viina, sõid peale, nagu sööb napsitamisel terve lai Venemaa nii linnades kui ka maal, igasugu soolatud ja muid sääraseid isuergutavaid jumalaande, ning seejärel siirduti söögituppa, perenaine ujus sujuvalt kõige ees nagu hani. Väheldane laud oli kaetud neljale. Neljandale kohale ilmus õige varsti, — raske öelda täitsa kindlasti, kes nimelt, daam või neiu, sugulane, majapidamise juhataja või lihtsalt kodakondne, kuid ilma tanuta, kolmekümnendais aastais, kirjus rätikus. On inimesi, kes olelevad maailmas mitte kui esemed, vaid nagu kõrvalised laigukesed ja täpikesed esemetel. Nad istuvad ühel ning samal kohal, hoiavad ühtviisi pead, oled peaaegu valmis pidama neid mööbliks ja mõtled, et vist küll iialgi pole tulnud üle nende huulte ainsatki sõna, ent kuula neid ainult naiste poolel või köögis — oi, oi!

«Kapsasupp on täna väga hea, mu kallike,» ütles Sobakevitš, proovinud suppi ja lõigates endale hiiglasuure tüki lihapoolist, nagu seda antakse kapsaste juurde ja mis koosneb tatrapudru, aju

[1] Gog ja Magog — nii nimetati legendaarset kuningat ja tema rahvast, kes olid kohutavalt julmad.

ja jalgadega täidetud lambamaost. «Nihukest lihapoolist ei saa teie linnas,» jätkas ta Tšitšikovi poole pöördudes, «seal antakse teile kurat teab mis!»

«Aga kuberneri köök ei ole kaugeltki halb,» tähendas Tšitšikov.

«Aga kas teate ka, millest seal kõike valmistatakse? Te ei sööks, kui teaksite!»

«Ei või öelda, kuidas seal valmistatakse, ega saa selle üle ka otsustada, kuid seakotlet ja keedetud kala olid suurepärased.»

«See ainult näis teile nõnda. Ma ju tean, mida nad turult ostavad. Vaat, ostab see prantslase juures väljaõppinud koka-raibe turult vana kassi, nülib ja praeb ära ja annabki teile selle jänese pähe lauale.»

«Puh, missuguseid vastikusi sa kõneled!» sõnas Sobakevitši abikaasa.

«Aga kuidas, kallike, selliselt neil valmistatakse ja mina ei ole ju süüdi, et neil kõigil just niiviisi valmistatakse. Kõik selle, mis on kõlbmatu ja mis meie Akulka viskab, lubage öelda, solgipange, panevad nad supipatta, just supipatta, jah!»

«Ikka sa räägid söögilauas niisugust juttu,» laitis Sobakevitši abikaasa jälle.

«Mis teha, mu kallike!» vastas Sobakevitš, «just kui oleksin ma ise niiviisi teinud, aga ma ütlen sulle otse suu sisse, et solki ma küll sööma ei hakka. Raputa mul konn kas või suhkruga üle, aga suhu ma seda ei võta, niisama ei söö ma austreid, tean, mida need meenutavad. Võtke veel oinast,» jätkas ta Tšitšikovi poole pöördudes, «see on oina küljeliha pudruga. See ei ole sihuke frikassee, mis valmistatakse linnahärrade köökides neli päeva turul vedelnud lambalihast. Kõik selle on välja mõelnud sakslastest ja prantslastest doktorid; oksa tõmbaksin ma nad selle eest! Leiutasid dieedi — arstida näljutamisega! Et neil endil on lõdvakondiline saksa loomus, siis arvavad, et saavad hakkama ka vene kõhtudega! Ei, see kõik ei ole see, see on väljamõeldis, see on . . .» Siin väristas Sobakevitš vihaselt isegi pead. «Seletavad, et haridus, haridus, aga see haridus . . . ptüi! Ütleksin päris õige sõna selle kohta, aga söögilauas pole viisakas. Minul ei ole nõnda. Minul, kui on sealiha — siis too terve siga lauale, lambaliha — too terve oinas, hani — terve hani! Parem söön ainult kaht toitu, aga söön küllaldaselt, nii palju kui süda kutsub.» Sobakevitš kinnitas seda ka teoga, ta tõstis oma taldrikule pool oinakülge, sõi selle viimse palani, näris ja imes puhtaks isegi kondid.

«Jah,» mõtles Tšitšikov, «selle mehe suu pole seinapragu.»

«Minul ei ole nõnda,» jätkas Sobakevitš, pühkides käsi suurätikusse, «minul ei ole nõnda nagu mõnel Pljuškinil, endal kakssada hinge, aga elab ja sööb viletsamalt kui minu karjane.»

«Kes see niisugune Pljuškin on?» küsis Tšitšikov.

«Viimane närukael,» vastas Sobakevitš, «säärane ihnuskoi, millist on raske endale ette kujutada. Vangidki elavad türmis paremini kui tema, kõik oma talupojad suretab nälga. »

«Tõesti?» küsitles Tšitšikov kaastundmusega, «ja teie kõnelete, et tal tõepoolest sureb inimesi suurel arvul?»

«Sureb nagu kärbseid.»

«Kas ikka tõesti nagu kärbseid? Aga lubage küsida, kui kaugel ta siit elab?»

«Viis versta.»

«Viis versta!» hüüdis Tšitšikov ja tundis isegi äkilist südamekloppimist. «Aga kui sõita teie väravast välja, kas tuleb siis käänata paremale või vasakule?»

«Ma soovitan teile mitte teedki teada selle koera juurde!» vastas Sobakevitš. «Vabandatavam on minna kas või kuhugi ebaviisakasse kohta kui sinna.»

«Ei, ma ei küsinud mitte sellepärast, et... mul on ainult huvi teada kõiki kohti,» vastas sellele Tšitšikov.

Lambapraele järgnesid kohupiimakorbid, millest iga üksik oli suurem kui taldrik, siis vasikasuurune kalkun, täidetud igasuguse sodiga: munade, riisi, maksa ja mine võta kinni veel millega, mis kõik vajus kõhus suureks kamakaks. Sellega lõuna lõppeski, ja kui tõusti lauast, tundis Tšitšikov endas raskust terve puuda võrra rohkem. Siirduti võõrastetuppa, kus taldrikul ootas juba ees keedis, — mine tea, kas pirnidest, ploomidest või muust puuviljast — millesse, muide, ei puutunud külaline ega peremees. Perenaine väljus sellega, et tõsta seda ka teistele taldrikutele. Kasutades ta äraolekut, pöördus Tšitšikov Sobakevitši poole, kes, lebades tugitoolis, ainult ähkis pärast säärast rammusat söömingut ja laskis kurgust kuuldavale mingisuguseid ebamääraseid hääli ning tõstis sagedasti kätt suu juurde varjamiseks ja ristimärgi tegemiseks. Tšitšikov pöördus ta poole järgmiste sõnadega:

«Ma oleksin soovinud rääkida teiega väikese asja üle.»

«Siin on veel keedist,» sõnas perenaine, saabudes taldrikuga, «mee sees keedetud rõigas!»

«Me sööme seda pärastpoole,» ütles Sobakevitš. «Sa mine nüüd oma tuppa, me Pavel Ivanovitšiga viskame frakid seljast ja puhkame vähekese!»

Perenaine avaldas juba valmisolekut saata sulgkottide ja patjade järele, kuid peremees sõnas: «Ei ole vaja, me puhkame tugitoolides,» mispeale perenaine väljus.

Sobakevitš kallutas pisut pead, valmis kuulama, milles asi seisab.

Tšitšikov alustas iidamast ja aadamast, puudutas Vene riiki üldiselt, väljendas uhkust ta mõõtmatuse üle ja ütles, et isegi vana Rooma monarhia ei olnud nõnda suur, mispärast välismaalased täiesti põhjendatult imetlevad... Sobakevitš aina kuulas, kallutades pead. Ja et maksvate normide järgi arvestatakse selles riigis, mille kuulsusele ei ole võrdset, revisjoninimestikes[1] seisvaid hingi,

---

[1] Revisjoninimestik — pärisorjadest talupoegade nimestik mõisas.

mis on lõpetanud oma elutee, kuni uute nimestikkude andmiseni elavatega üheväärselt, seda selleks, et mitte koormata ametiasutusi loendamatute väikeste ja asjatute sekeldustega ja teha veelgi keerukamaks niikuinii keerukat riiklikku mehhanismi... Sobakevitš aina kuulas ja kallutas pead. Ja et see siiski, säärase korralduse õiglusest hoolimata, on raskuseks paljudele omanikkudele, kohustades neid maksma makse, nagu oleks tegemist elavate esemetega, ja et tema, Tšitšikov, tundes ta vastu isiklikku austust, on valmis võtma need raskused osaliselt enda kanda. Oma peamist objekti määratles Tšitšikov väga ettevaatlikult, meelega ta ei nimetanud hingi surnuteks, vaid ainult — mitte elavateks.

Sobakevitš kuulas endiselt pead kallutades ja ta näos polnud märgata vähematki ilme muudatust. Näis, nagu ei oleks selles kehas üldse hinge, ja kui oligi, siis hoopis mitte seal, kus pidi olema, vaid, nagu surematul Koštšeil, kuskil mägede taga ja ümbritsetud nii kõva koorega, et kõik see, mis liikus selle põhjas, ei kutsunud esile mingit värinat pinnal.

«Nii siis?» küsis Tšitšikov ja jäi ootama vastust teatava pinevusega.

«Teile on tarvis surnud hingi?» küsis Sobakevitš väga lihtsalt ja ilma mingi üllatuseta, otsekui oleks jutt olnud viljaostust.

«Jah,» vastas Tšitšikov ja pehmendas jälle väljendust, lisades: «Mitte elavaid.»

«Leidub, miks ei peaks leiduma,» ütles Sobakevitš.

«Aga kui leidub, siis teie kahtlemata... vabaneksite neist meeleldi?»

«Olge lahke, ma olen valmis nad teile müüma,» sõnas Sobakevitš, tõstes juba pisut pead ja aimates, et küllap ostjal peab sellest olema mingi kasu.

«Kurat võtaks!» mõtles Tšitšikov endamisi, «see müüb juba enne, kui ma jõuan õieti ühmatagi!» Ja ta jätkas kuuldavalt: «Aga teie hind, näiteks? Kuigi kaup on muide selline, et hinnast kõnelda nagu veidergi...»

«Noh, et teilt mitte liigset ette küsida, sada rubla tükk,» ütles Sobakevitš.

«Sada rubla!» hüüdis Tšitšikov, avades suu, ja vahtis talle otse silmi, kaheldes, kas oli ta ise kuulnud valesti või oli oma loomult raskesti liikuv Sobakevitši keel pahvatanud ühe sõna asemele teise.

«Kuidas, kas see on teile siis kallis?» küsis Sobakevitš ja lisas: «Aga mis oleks siis teie hind?»

«Minu hind? Me vist oleme kuidagi eksinud või ei saa teineteisest aru, oleme unustanud, missugune on kaup. Mina omalt poolt ütlen kätt südamele pannes, et kaheksakümmend kopikat tükist, see oleks parim hind!»

«No mis te ütlete — kaheksakümmend kopikat tükk!»

«Just nii, minu arvamise järgi rohkem küll maksta ei saa.»

«Aga ma ei müü ju ometi viiske.»

«Aga mõelge ometi ise, need ei ole ju enam ka inimesed.»

«Ah nõnda, te mõtlete, et leiate lolli, kes müüb teile paarikümne kopika eest revisjonihinge?»

«Kuid lubage, miks nimetate neid revisjonihingedeks? Need hinged on juba ammu surnud ja neist on jäänud ainult veel meie tunnetele tabamatu kõla. Muide, et selle asja üle mitte pikemalt rääkida, olge lahke, pakun nende eest poolteist rubla tükk, aga rohkem ei või.»

«Kas teil pole häbi niisugusest hinnast rääkida! Teie kaubelge, nimetage õige hind!»

«Ei või rohkem, Mihhail Semjonovitš, uskuge mu südametunnistust, ei või, mida ei ole võimalik teha, seda ei ole kuidagi võimalik teha,» ütles Tšitšikov, kuid lisas siiski veel pool rubla juurde.

«No mis te'nd koonerdate,» ütles Sobakevitš, «see ei ole kallis! Mõni teine suli tüssaks teid, müüks teile rämpsu, aga mitte hingi, kuid minul on ainult esimest sorti kaup; kes ei ole just meistermees, siis on ta midagi muud, igapidi terved ja tugevad talupojad. Mõelge ise, vaat, üks neist on tõllassepp Mihhejev! Muid sõidukeid ei valmistanudki, meisterdas ainult vedruvankreid. Ja mitte nii, et see oleks mõni Moskva meistritöö, mis peab vastu ainult mõni tund, vaid vastupidav, ise polsterdas, ise tõmbas lakiga ilusti üle!»

Tšitšikov avas suu tähendamiseks, et Mihhejevit ei ole ju ammu enam siin maailmas, kuid Sobakevitš nii-öelda oli pääsenud jutuotsa ja kihutas juba ühe hooga edasi.

«Ja Probka Stepan, puusepp? Ma annan oma pea, kui te veel kuskilt leiaksite teise niisuguse talupoja. Oli alles jõud mehel! Oleks ta teeninud ihukaitseväes, kes teab, mis tast oleks tehtud, kolm arssinat ja üks verssok oli ta pikk!»

Tšitšikov jällegi tahtis tähendada, et ka Probkat ei ole enam elavate kirjas, kuid Sobakevitšit ei olnud võimalik enam pidada, nagu jõgi jooksid juba sõnad ta suust, nii et aina kuula.

«Miluškin, pottsepp! Võis ehitada ahju ükskõik missugusesse majja. Maksim Teljatnikov, kingsepp, torkab vaid naaskliga — ongi saapad valmis, kui tegi saapad, siis tänasid, ja viinakest ta ei puutunud üldse. Aga Jeremei Sorokopljohhin! See talupoeg juba üksi kaalub kõik üles! Kauples Moskvas ja üksnes obrokimaksu tõi oma viissada rubla. Vaadake, kus on ikka mehed! See pole sihuke rämps, mida müüb teile mõni Pljuškin.»

«Kuid lubage,» ütles lõpuks Tšitšikov, väga imestanud säärasest jutuvoolust, millel ei tahtnud tulla lõppugi, «mis kasu on meenutada siin nende häid omadusi? Neist ei ole ju nüüd enam mingit kasu, sest see on ju puha surnud rahvas. Surnukehadega võib kas või planku toetada, ütleb vanasõna.»

«Jah, muidugi on nad surnud,» ütleb Sobakevitš, nagu meenutades ja mõeldes, et kõik need mehed on tõesti surnud, kuid lisas siis: «Aga kui õieti öelda, mis on siis neist inimestest, kes on praegu elavate kirjas? Mis inimesed need on kah? Kärbsed, aga mitte inimesed.»

«Kuid need ometi on olemas, aga need teised on ju ainult unistus.»

«Noh, kaugeltki mitte ainult unistus! Laske ma seletan teile, mihuke oli Mihhejev, ja otsige siis enne teist temasarnast. Ta oli niisuguse kerega, et ei mahtunud siia tuppagi, ei, see ei olnud/ mingi unistus! Ja ta õlgades oli nii tohutu jõud, millist ei ole hobuselgi. Tahaksin teada, kust mujalt leiaksite säärase unistuse!» Viimased sõnad ütles ta, pöördudes juba seinal rippuvate Bagrationi ja Kolokotronise portreede poole, nagu seda juhtub jutlejatega sageli, kus äkki teine neist, teadmata miks, ei pöördu mitte selle isiku poole, kellele määratud ta sõnad, vaid kellegi juhuslikult juurde sattunud kolmanda, täiesti tundmatu poole, kellest ta küll teab, et ei ole loota talt vastust, arvamust ega kinnitust oma ütlusele, kuid kelle otsa ta siiski juhib oma pilgu sellisel ilmel, nagu kutsuks teda vahemeheks, mille peale esimesel hetkel veidi segadusse sattunud tundmatu ei tea, kas vastata küsimusele, millest tal ei ole aimugi, või esialgu ainult peatuda viivuks viisakusnõuete kohaselt, et alles siis taanduda.

«Ei, üle kahe rubla ma ei või anda,» ütles Tšitšikov.

«Olgu, et teil ei oleks põhjust öelda, nagu küsiksin ma liiga palju ega taha teile sugugi vastu tulla, olgu — seitsekümmend viis rubla hingelt, kuid paberrahas — tõesti, teen seda ainult tutvuse poolest!»

«Kas ta mind ikka tõesti peab tolaks või?» mõtles Tšitšikov endamisi ja lisas siis kuuldavalt: «Tõesti, see on päris veider, mulle näib, nagu käiks siin meie vahel mingi teatrietendus või komöödia, — teisiti ma seda seletada ei mõista... Te olete ju päris arukas inimene ja teil on ka hea hulk haridust. Ostuobjekt on ju lihtsalt — ptüi, ptüi! Mis on ta väärt ja kellele on seda tarvis?»

«Jah, aga teie ju tahate osta, tähendab, on vaja.»

Siin hammustas Tšitšikov huult ega leidnud, mida vastata. Ta hakkas seletama juba mingeid perekondlikke ja sugukondlikke põhjusi, kuid Sobakevitš vastas lihtsalt:

«Mind ei huvita teie põhjused ja perekondlikesse asjadesse ma ei taha end segada — see on teie asi. Teil on tarvis hingi, ma müün nad teile, kahetsete pärast, kui ei osta.»

«Kaks rublakest,» sõnas Tšitšikov.

«No kuulge! Te kordate nagu harakas muudkui ikka üht ja sama, võtsite kord pähe see kaks rubla ja aina raiute. Nimetage õige hind!»

«Noh, kurat temaga!» mõtles Tšitšikov endamisi, «pool rubla võiks talle, vanale koerale, veel lisada!» — «Olge lahke, pool rubla panen otsa.»

«Kui nii, siis ütlen ka mina teile oma viimase hinna — viiskümmend rubla! Tõesti, kahju on anda, selle hinnaga ei saa kuskilt säherdust toredat rahvast!»

«Kae mul kulakut!» kirus Tšitšikov endamisi ja jätkas siis kuuldavalt pahandades: «Mis see siis nüüd ongi?... Nagu oleks tege-

mist mõne hinnalise asjaga! Igal pool mujal saaksin ma seda jumalamuidu. Igaüks loovutaks need mulle meeleldi, et aga lahti saada. Püstirumal vahest ainult hoiaks neid ja maksaks nende eest maksusid!»

«Aga kas teate ka, et kõik sellesarnased tehingud, — ma räägin seda ainult omavahel nagu sõbrale —, et säärased tehingud ei ole kaugeltki lubatavad, ja kui nüüd mina või keegi teine räägiks sellest, kõigutaks see niisuguse inimese usaldust mõneski kasulikus asjas või ettevõttes.»

«Vaata, vaata, kuhu ta sihib, kaabakas!» mõtles Tšitšikov ja sõnas samas kõige külmaverelisema ilmega: «Mis te ka ei arvaks, ma ei osta neid mõneks niisuguseks otstarbeks, nagu oletate teie, vaid... ainult oma isikliku kalduvuse tõttu. Kui tahate, — kaks ja pool rubla, kui ei, siis jumalaga!»

«Ega teda murra, nagu näha!» mõtles Sobakevitš. «Noh, jumal teiega, andke kolmkümmend rubla ja võtke nad!»

«Ei, ma näen, et te ei taha müüa — jumalaga!»

«Lubage, lubage!» hüüdis Sobakevitš, vabastamata ta kätt ja astudes talle jalale, sest meie kangelane oli unustanud ettevaatuse ja palgaks selle eest pidi nüüd valust ähkima ning hüppama ühel jalal.

«Palun vabandust! Ma vist tülitasin teid. Palun, istuge siia. Palun!» Siin asetas Sobakevitš külalise tugitooli isegi teatud osavusega, nagu karu, kes on olnud juba inimeste käes, mõistab uperpalli lasta ja mitmesuguseid tükke teha küsimuste peale, nagu: «Miša, näita, kuidas naised vihtlevad?» või: «Noh, Miša, näita, kuidas poisid herneid varastavad?»

«Tõepoolest, ma raiskan ainult asjatult aega, pean ruttama.»

«Istuge veel silmapilk, ma ütlen teile kohe midagi, mis teile väga meeldib.» Siin istus Sobakevitš lähemale ja sosistas talle kõrva nagu saladust: «Tahate — nurk?»

«See tähendab kakskümmend viis rubla? Ei, ei, ei! Isegi veerandit nurgast ei anna ma, kopikatki ei lisa enam.»

Sobakevitš vaikis ja Tšitšikov vaikis samuti. Paar minutit kestis vaikimine. Kullininaga Bagration vaatas seinalt väga tähelepanelikult seda kauplemist pealt.

«Missugune siis oleks teie viimane hind?» küsis Sobakevitš lõpuks.

«Kaks ja pool.»

«Tõesti, teil on südame asemel rinnus küpsetatud naeris. Pange vähemalt kolm rublagi täis!»

«Ei või.»

«Noh, pole siis teiega midagi teha, olge lahke! Selget kahju saan, aga on juba kord niisugune koera-iseloom, et ei saa jätta ligimesele head tegemata. Ah jah, tarvis on vist teha ka ostumüügi leping, et kõik oleks korras?»

«Loomulikult.»

«No näete, tarvis veel linnagi sõita.»

Nõnda toimus kokkulepe. Mõlemad otsustasid juba järgmisel päeval olla linnas ja astuda tarvilikud sammud kinnistamise asjus. Tšitšikov palus talupoegade nimestikku. Sobakevitš oli sellega meeleldi nõus, ja asunud kohe kirjutuspuldi taha, asus isiklikult müüdavaid välja kirjutama mitte ainult nimeliselt, vaid ka lisandustega nende kiiduväärsete omaduste kohta.

Tšitšikov aga, jäänud ta selja taha, hakkas igavust tundes silmitsema ta laiamahulist kogu. Vaevalt heitnud pilgu ta seljale, mis näis niisama lai kui Vjatka jändrikel hobuseil, ja ta jalgadele, mis sarnanesid väga malmpostidega, mis püstitatakse tänavate äärde, pidi ta endamisi tahtmatult hüüatama: «Oi, on sind jumal alles õnnistanud! Ei ole siin puudu pikkusest ega laiusest!... Kas oled sündinud juba sellise mesikäpana või on sind sääraseks teinud siinne metsakolka-elu, põllutöö, jagelused talupoegadega, mis sind pikapeale on muutnud selleks, keda kutsutakse kulakuks? Kuid ei, ma mõtlen, et sa oleksid ikka samasugune, kuigi sind oleks kasvatatud moe järgi, oleks sind käiku lastud ja sa elaksid Peterburis, mitte siin kolkas. Erinevus oleks ainult selles, et praegu sa pistad hinge alla tervelt pool oinakülge pudruga ja sööd veel peale taldrikusuuruse kohupiimakorbi, aga siis olekšid sa söönud mingeid kotletikesi trühvlitega. Ja nüüd on su meelevalla all talupojad, sa püüad nendega sobida ja nende vastu mitte liiga ülekohtune olla, sest nad on sinu omad ja see on ka sinu kasu, aga siis oleksid su meelevalla all ametnikud, keda sa kõvasti pinniksid, taibates, et need ei ole su pärisorjad, või oleksid omastanud riigivara! Ei, kes juba kord on rusikas, ei see muutu paitavaks pihuks! Painuta rusikal ainult paargi sõrme sirgeks, see on veel halvem! Lase tal omandada natuke pealiskaudseid teadmisi ja istuda mõnele tähtsamale kohale, siis alles näed, kuidas ta annab ennast tunda kõigile neile, kes tõeliselt midagi teavad! Võib-olla ütleb pärast isegi veel: «Ma alles näitan ennast!» Ja ta mõtleb välja säärase targa määruse, et paljudel muutub olemine päris soolaseks... Oh, kui ainult kõik sihukesed kulakud...»

«Paber on valmis,» sõnas Sobakevitš pöördudes.

«Valmis? Palun, andke siia!» Ta laskis nimestikust silmad üle käia ja pidi imetlema suurt korralikkust ning täpsust, sest seal olid üksikasjaliselt tähendatud mitte ainult amet, nimi, aastad ja perekondlik seis, vaid kõrvalrubriigis olid märkmed ka käitumise, karskuse ja muu kohta, ühe sõnaga — mõnus oli vaadata.

«Nüüd lubage ka käsiraha,» ütles Sobakevitš.

«Milleks siis käsiraha? Linnas saate terve summa korraga.»

«Siiski, teate, nõnda on juba kord kombeks,» vaidles Sobakevitš.

«Ei oska teile kuidagi anda, ma ei võtnud rahagi ühes. Vahest lepite kümne rublaga.»

«Kümne rublaga! Andke vähemalt viiskümmendki!»

Tšitšikov hakkas puiklema, et tal ei ole, kuid Sobakevitš väitis kindlasti, et tal on raha, mispeale Tšitšikov võttis veel rahapaberi,

õeldes: «Olgu, siin on teile veel viisteistkümmend rubla, kokku kakskümmend viis. Palun ainult kviitungit.»

«Aga milleks teile kviitungit?»

«Teate, on ikka kindlam. Keegi ei või teada ... kõik võib juhtuda.»

«Hea küll, andke siis raha siia.»

«Milleks raha? Näete, see on siin minu pihus! Kui olete kirjutanud kviitungi, siis kohe saate.»

«Aga lubage, kuidas ma saan siis kviitungit kirjutada? Enne on vaja ikka raha näha.»

Tšitšikov ulatas raha Sobakevitšile, kes, lähenedes puldile, pani selle vasaku käe sõrmede alla ning teise käega kirjutas paberitükikesele, et käsiraha kakskümmend viis rubla riiklikkudes rahapaberites müüdud hingede eest on saadud kätte täies summas. Kirjutanud kviitungi, vaatles ta veel kord raha.

«Üsna kulunud,» sõnas ta, vaadeldes üht neist vastu valgust, «ja pisut katkinegi, aga noh, sõprade vahel, olgu nii.»

«Kulak mis kulak!» mõtles Tšitšikov endamisi, «ja tõbras veel pealekauba!»

«Aga kas te naisterahvaid ei taha?»

«Ei, tänan.»

«Ma ei võtaks palju. Tutvuse puhul rubla tükk.»

«Ei, naisterahvaid ma ei vaja.»

«Noh, kui ei vaja, siis on teine asi. Maitseid on mitmesuguseid, üks armastab pappi, teine papi naist, ütleb vanasõna.»

«Veel oleksin ma palunud, et see tehing jääb ainult meie vahele,» lausus Tšitšikov jumalaga jättes.

«Endastki mõista. Kellelgi kolmandal ei ole tarvis toppida siia oma nina; mis siiralt sünnib kahe lähema sõbra vahel, see jäägu ka nende sõpruse pandiks. Jumalaga! Tänan, et külastasite, palun ka tulevikus meeles pidada; juhtub mõnikord vaba tunnike, sõitke lõunale ja aega veetma. Võib-olla saab jälle millegagi teineteisele kasulik olla.»

«Jah, mis veel!» mõtles Tšitšikov sõidukisse astudes. «Kaks ja pool rubla kooris surnud hinge eest, kuradi kulak!»

Ta ei olnud rahul Sobakevitši käitumisega. Ükskõik, kuidas see ka ei olnud, aga ikkagi tuttav inimene, nad olid kohanud kuberneri ja politseiülema juures, aga käitus nagu võhivõõras — rämpsu eest võttis raha. Kui kaless oli väljunud mõisaõuest, vaatas ta tagasi ja nägi, et Sobakevitš ikka veel seisis trepil ja vahtis talle järele, tahtes nähtavasti teada, kuhu külaline sõidab.

«Sunnik, seniajani ikka veel seisab!» pomises ta läbi hammaste ja andis Selifanile käsu, et see, pöördunud talupoegade hurtsikute vahele, sõidaks nõnda, et neid ei võidaks näha härrastemaja juurest. Ta kavatses sõita Pljuškini juurde, kellel Sobakevitši sõnade järgi surevat talupoegi nagu kärbseid, kuid ta ei tahtnud, et Sobakevitš seda näeks. Kui kaless oli küla lõppu jõudnud, hõikas Tšitšikov esimest ettejuhtuvat talupoega, kes oli kuskilt teelt

vinnanud selga hiiglajämeda puupaku ja tiris seda usina sipelgana parajasti oma hurtsikusse.

«Hei, habe, kuidas saab siit Pljuškini juurde, aga nõnda, et häärberist ei tuleks mööda sõita?»

Paistis, nagu ei mõistaks mees sellele küsimusele vastata.

«Noh, sa ei tea või?»

«Ei, härra, ei tea.»

«Oh sind küll! Ja endal juba juuksedki hallid peas! Ihnuskoid Pljuškinit sa ei tea, sedasama, kes näljutab oma inimesi?»

«Ah, kaltsupunt, kaltsupunt!» hüüatas talupoeg. Ta lisas sellele kaltsupundile veel ühe nimisõna, mis oli väga sobiv, kuid seltskondlikus kõneluses mittetarvitatav, mispärast jätame selle vahele. Muide, võib aimata, et see pidi olema väga tabav, sest Tšitšikov muheles ikka veel kalessis istudes, kuigi mees oli juba ammu silmist kadunud ja nad olid tükk maad edasi sõitnud. Mõjuvalt väljendub vene rahvas! Ja kui ta juba kord õnnistab kedagi sõnakesega, siis süüvib see ka iseloomustatu perekonda ja suguvõssa, ta viib selle kaasa nii ametisse kui ka erru, see läheb temaga kaasa nii Peterburi kui ka maailma otsa. Ja pärast võta appi mistahes kavalused, et oma hüüdnime õilistada, pane kas või hulk sulemehi maksu eest seda pärinema põlisest vürstlikust suguvõsast, midagi ei aita, hüüdnimi kraaksatab ise otsekui rongakõrist ja ütleb selge sõnaga, kust pesast lind on tulnud. Tabavalt öeldud nimi, see on niisama hea kui kirja pandud, seda ei raiu välja enam kirvegagi. Aga kui märki tabav see kõik on, mis on tulnud Venemaa põhisügavustest, kus ei ole saksa, tšuudi ega mingisuguseid muid hõime, vaid ainult loomupärane elav ja terve vene mõistus, mis ei poe taskusse sõna järele ega hau seda nagu kana oma poegi, vaid tinutab sulle külge nagu passi eluaegseks kandmiseks, ning üldse pole tarvis enam juurde lisada, missugune on su nina või suu, üheainsa joonega oled kirjeldatud pealaest jalatallani.

Nagu pühale, jumalakartlikule Venemaale on laiali pillutatud loendamatu hulk kirikuid ja kloostreid oma tornide, kuplite ja ristidega, niisama loendamatu hulk hõime, sugupõlvi ja rahvaid kirendab ja tungleb laias maailmas. Ja iga rahvas, kandes endas oma loovate jõudude panti, oma eredat algupära ja muid jumala ande, erineb teisest oma iseloomuliku sõnaga, millega ta määratleb kõiki esemeid ja ühtlasi iseloomustab oma väljendustes ka iseennast. Inimesetundmisest ja targast elukäsitusest räägib inglise sõna, kerge keigarlikkusega sätendab ja hajub prantslase kiirelt ununev sõna, leidlikult mõtleb välja oma mitte igale taibatava, tarkusest kõhetu sõna sakslane, kuid ei ole sõna, mis oleks nõnda hoogne ja julge, mis tuleks otse sügavast südame põhjast, mis nõnda pulbitseks ja väreleks kui tabavalt öeldud vene sõna.

Endistel aegadel, ammu, mu noorusaastail, mu tagasipöördumatult möödavilksatanud lapsepõlves rõõmustasin ma, lähenedes esmakordselt mõnele tundmatule paigale, ükskõik siis, kas oli see külake, vilets maakonnalinn, suur kirikuküla või alev — kõikjal avastasid mu uudishimulikud lapsesilmad palju huvitavat. Iga ehitis, kõik, mis kandis endas silmahakkavat erinevust, köitis mu tähelepanu ja üllatas mind. Oli see kivist, teatud ehitusviisis poolte võltsakendega kroonuhoone, mis ihuüksi seisis keset linnakodanike väikekodanlikke puust ehitatud ühekordseid majalogusid, kandiline või ümmargune halja raudplekiga üleni ülelöödud kuppel uue ja lumivalgeks võõbatud kiriku katusel, toiduainete turg, maakondlik moenarr, kes juhtus vastu keset linna — miski ei libisenud mu värske ja terase tähelepanu eest. Ja pistnud pea välja reisivankri kummi alt, vaatlesin ma niihästi ennenähtamatut kuuelõiget kui ka puust kaste raudnaeltega, eemalt kollendava väävliga, rosinate ja seepidega, mis paistsid juurviljakaupluste ustest ühes Moskva kuivanud kompvekkidega purkides, vaatlesin eemal kõndivat jalaväeohvitseri, kes jumal teab kust kubermangust oli sattunud siia provintsilinna igavusse, ning kaupmeest, kes vilksatas siberi kuues[1] mööda oma kergel kaarikul — ja kandusin mõttes nendega ühes nende vaesesse ellu. Möödus provintsilinna ametnik ja juba ma mõtlesin jälle, et kuhu ta võib minna, kas piduõhtule mõne kaasametniku poole või otse koju, et istuda veel tunnikest pool majatrepil, kuni tiheneb videvik, ja asuda siis õhtulauda ühes ema, naise, näälu ja kogu perega, ning millest nad võivad kõnelda sel ajal, kui noor kaelarahadega teenijatüdruk või poisike paksus kuues toob pärast sööki lauale rasvaküünla perekonna iidses küünlalühtris. Lähenenud mõne mõisniku külale, vaatlesin huviga kõrget, kitsast, puust kellatorni või laia, ilmastikust tuhmunud vana puukirikut. Meeldivalt vilksatas mulle läbi puude roheluse härrastemaja punane katus valgete korstnatega ja ma ootasin kannatamatult, kuni taanduvad kahele poole teda peitvad aiad ja ma näen teda tervena, siis paraku! kaugeltki mitte labase välimusega, mille järgi ma püüdsin oletada, missugune on mõisnik ise, kas paks, kas tal on pojad või koguni kuus helisevalt naervat ja mängivat tütart ühes noorima, kõige ilusamaga, kas need tütred on mustasilmalised ja kas on ka mõisnik ise rõõmsaloomuline või morn nagu september oma viimastel päevadel, silmitseb kalendrit ning kõneleb noorusele igavast rukkist ja nisust.

Nüüd lähenen ma ükskõikselt igale tundmatule külale ja silmitsen ükskõikselt ta labast välimust, mu jahenenud pilgule on kõik ebamugav, ma ei tunne lõbu ja see, mis endisil aastail oleks äratanud huvi, mananud esile naeratuse ja lõputu rea pärimisi,

[1] Siberi kuub — lühike kuub vööga ja kroogetega ning madala püstkraega.

libiseb nüüd mööda ja osavõtmatult vaikivad mu huuled. Oo, mu noorus, oo, mu värskus!

Kuni Tšitšikov mõtles ja sisemiselt naeris talupoegade poolt Pljuškinile antud hüüdnime üle, ei märganudki ta, et oli jõudnud juba suurde kirikuküla, kus oli palju maju ja tänavaid. Varsti aga andis talle seda tunda kõva tõuge, mis tuli tänava palksillutisest, mille kõrval linna kivisillutis ei olnud midagi. Sillutise palgid tõusid üles ja laskusid alla nagu klaveriklahvid, ning ettevaatamatu sõitja sai kas muhu kuklasse, sinise laigu laubale või pidi omaenda hammastega hammustama valusalt omaenda keeleotsa. Isesugust kõdunemise ilmet märkas ta kõikjal külamajadel: palgid seintes olid mustad ja vanad, paljud katused paistsid läbi nagu sõelapõhjad ning mõnedel ei olnud järel muud kui harjalatt ülal ja roovikud kahel pool otsekui roided. Näis, nagu oleksid elanikud ise kiskunud nendelt lauad ja pilpad, arvestades, ja muidugi täitsa õigesti, et vihmavarju hurtsikud niikuinii enam ei anna, aga kuival ajal niikuinii läbi ei tilgu, ja mis seal siis enam konutadagi, kui ruumi on nii kõrtsis kui ka maanteel — ühe sõnaga, kus aga tahad. Hurtsikute aknad olid ilma klaasideta, mõned neist kaltsude või vanade kuubedega kinni topitud; räästaste all asetsevad käsipuudega rõdukesed, mis arusaamatuil põhjusil mõnikord ehitatakse vene talupojamajadele, olid vajunud viltu ja mustendasid sootuks ebamaaliliselt. Hurtsikute tagant paistsid ridastikku hiigelrõugud peksmata vilja, mis olid seisnud siin nähtavasti juba kaua, sest värvilt sarnanesid nad vana, halvasti põletatud telliskiviga, nende otsas kasvas mitmesugust umbrohtu ning külgedel isegi põõsaid. Vili kuulus nähtavasti mõisaomanikule. Viljakuhjade ja lagunenud katuste tagant paistis vastu puhast taevast kord paremalt, kord vasakult, selle järgi, kuidas kaless tegi käänakuid, kaks külakirikut peaaegu teineteise kõrval, üks saatuse hoolde jäetud puuehitis, teine kivist, kollendavate, laiguliste ja lõhenenud seintega. Osalt hakkas paistma ka härrastemaja ja lõpuks ilmus see tervena nähtavale kohal, kus katkes hurtsikute rida, andes maad sööti jäetud juurvilja- või kapsaaiale, mis oli ümbritsetud madalale vajunud, paiguti aukliku pistandiga. Mingi elatanud invaliidina vaatas vastu see imelik loss, ise otse äärmuseni pikk. Paiguti oli ta ühe-, paiguti kahekordne; ta tumedal katusel, mis mitte kõikjal kindlalt ei kaitsnud ta vanadust, paiknesid vastakuti kaks vaatetorni, mõlemad juba viltu vajunud ja kaotanud neid kord katnud värvi. Maja seinad paljastasid kohati krohvialuseid pindu ja, nagu näha, olid palju kannatanud ilmamuutustest, vihmadest, marudest ja sügisniiskusest. Akendest olid avatud ainult kaks, ülejäänud olid luugistatud või koguni laudadega kinni löödud. Omast kohast aga needki kaks akent olid poolpimedad ja teisel neist mustendas sinisest suhkrupaberist pealeliimitud kolmnurk.

Üksnes vana suur aed, mis asetses teisel pool maja ja ulatus välja küla taha, kadudes seal põldude vahele, üleni umbe kasvanud ja rägastikuks muutunud, näis värskendavat kogu seda laiamõõdu-

list küla ja ainukesena pakkuvat maalilist ilu oma mahajäetuses. Roheliste pilvedena ja ebareeglipäraste, värisevaleheliste kuplitena tõusid vastu taevast vabaduses tihedasti kokkukasvanud puude võrad. Tormis või pikses murdunud hiigelkase valge, ladvata tüvi ajas end kõrgele üle sellest rohelisest rägastikust ja valendas õhus nagu sirge sätendav marmorsammas; ta viltune teravaotsaline murrukoht, millega ta kapiteeli[1] asemel ülal lõppes, mustendas ta kiirgaval valendusel nagu kübar või must lind. Humal, mis alt lämmatas leedripuu, pihlaka ja sarapuupõõsad, jooksis seejärel mööda aeda, hüppas üles ja väätis kuni poole kõrguseni murdunud kaske. Jõudnud sinnamaani, rippus ta sealt alla ja hakkas küünitama juba teiste puude latvu või ripnes õhus, tõmmates rõngasteks oma peened, sitked haarad, mida tuul kergesti õõtsutas. Paiguti taandusid päikesest valgustatud rohelised puhmad ja näitasid endi vahel valgustamata sügavikku, nagu avatud kiskjasuud; see oli sügavas varjus ja ta mustendaval põhjal vaevu-vaevu välgatas looklev kitsas jalgrada, varisenud käsipuud, lagunenud lehtla, vana paju õõnes tüvi, hall puhmastik, mis tiheda harjasena sirutas paju tagant esile oma risti-rästi kasvanud ja hirmsast ruumipuudusest kuivanud oksi ja lehestikku, ning lõpuks noor vahtraoks, õiendades üle teiste oma laiu sakilisi lehekroone, kusjuures ühe alla nendest küündis, jumal teab mis teel, hele päikesekiir, muutes ta läbipaistvalt helkivaks ja imeliselt hõõguvaks ses tihnikualuses hämaruses. Eemal, otse aia ääres, kandsid mitu kõrgetüvelist, üle kõige ulatuvat haaba oma värisevalehelistes latvades hiiglasuuri varesepesi. Mõnedel neist haabadest rippus alla murdunud, kuid siiski veel küljes olevaid oksi kuivanud lehestikuga. Ühe sõnaga, kõik oli niivõrd ilus, nagu ei suuda luua seda loodus üksi ega aianduskunst, vaid mis võib toimuda ainult siis, kui nad mõlemad ühinevad, kui inimese tihti mõttetule, ülekuhjatud hoolele järgneb aednikuna loodus ise, kergendab raskeid masse, hävitab räigena tunduva reeglipärasuse ja armetud augud, mille kaudu vahib vastu peitmatu, alasti plaan, ning annab imelise soojuse kõigele, mis on rajatud mõõdetud puhtuse ja korrapärasuse jaheduses.

Teinud veel üks või kaks käänakut, oli meie kangelane lõpuks otse maja ees, mis näis nüüd veelgi meelirusuvamana. Roheline seenetus kattis juba niihästi pistandi- kui ka väravapuid. Rühm ehitisi — teenijatemaju, aitu ja keldreid —, samuti lagunevaid, täitis õue; nendest paremal ja vasakul paistis teisi väravaid ja õuesid. Kõik kõneles sellest, et siin oli kunagi keenud laialdane majapidamine, kuid praegu näis kõik süngena. Miski ei elustanud pilti — ei avanenud uksi ega väljunud sealt inimesi, ei hakanud kuskil silma elavaid askeldusi ega talitusi! Ainult peaväravad olid pärani ja sedagi sellepärast, et sealt sõitis parajasti sisse talupoeg roguskiga kaetud koormaga, sattunud nagu kogemata elustama seda surnud ümbrust, muul ajal olid aga needki kõvasti kinni ja lukus,

[1] Kapiteel — samba ülemine osa.

sest värava-aasas rippus hiiglasuur tabalukk. Ühe ehitise juures märkas Tšitšikov siiski varsti mingit inimkogu, kes hakkas torisema õue sõitnud talupojaga. Hulk aega ei saanud ta jõuda otsusele, kes oli see inimkogu — naine või mees. Ta seljas olev riietus oli täiesti ebamäärane, meenutades rohkem naiste ürpi; peas oli tal kottmüts, nagu neid kannavad külades mõisateenijatest naised; ainult ta hääl tundus olevat liiga räme naisterahva kohta. «See on eit,» mõtles Tšitšikov endamisi, kuid lisas kohe juurde: «Ei, siiski mitte!» — «Muidugi eit,» ütles ta lõpuks terasemalt vaadeldes. Inimkogu näis omalt poolt teda samuti üksisilmi vahtivat. Külaline tundus olevat talle harulduseks, sest ta silmitses mitte ainult teda, vaid ka Selifani ja hobuseid, sabast alates ja peaga lõpetades. Ta vöö vahel rippuva võtmekimbu ja ka selle järgi, kuidas ta talupojaga tigedate sõnadega porises, otsustas Tšitšikov, et see on arvatavasti mõisa virtin.

«Kuule, emake,» küsis ta kalessist väljudes, «kas härra? . . .»

«Ei ole kodus,» vastas naine, ootamata küsimuse lõppu, kuid siis, mõni silmapilk hiljem, küsis: «Mis teil tarvis on?»

«On asja.»

«Minge tuppa,» ütles naine pöördudes ja talle oma seljatagust näidates, mis oli üleni jahuga koos ja altpoolt rebenenud.

Tšitšikov astus suurde pimedasse esikusse, kust õhkus vastu külma nagu keldrist. Esikust sattus ta tuppa, samuti pimedasse, vaevu-vaevu valgustatud ainult laiast ukse all asetsevast pilust. Avanud selle ukse, sattus ta lõpuks valguse kätte ja pidi lausa hämmastuma ees avanevast korratusest. Näis, nagu oleks majas parajasti käsil põrandate pesemine ja kogu mööbel on ajutiselt kuhjatud kokku ainult siia. Ühel laual asetses katkine tool ja selle kõrval vana seismajäänud pendliga kell, mille vahele ämblik oli jõudnud kududa juba võrgu. Siinsamas seisis küljega vastu seina toetatud kapp vanaaegse hõbedaga, karahvinidega ja hiina portselaniga. Pärlmutrist mosaiigiga[1] ilustatud kirjutuspuldil, kust mosaiik juba osakaupa oli välja langenud, paljastades ainult kollendava liimiga täidetud süvendeid, vedeles hulk igasugust pudi-padi: hunnik õige peenelt täiskirjutatud paberitükikesi, mis olid kaetud rohetama löönud marmorist ning ümmarguse nupuga varustatud kirjapressiga, mingi vanaaegne nahkköites raamat punaste veertega, täiesti kuivanud, metspähklist mitte suurem sidrun, tugitooli toest murdunud tükike, kirjaga kaetud pitsklaas mingi vedeliku ja kolme kärbsega, raasuke kirjalakki, kuskilt leitud riidehilbuke, paar tindiga määritud ja nagu tiisikusest ärakuivanud sulge, täiesti koltunud hambahari, millega peremees võib-olla oli nühkinud hambaid viimast korda juba enne prantslaste Moskvas käimist.

Seintele oli riputatud õige tihedasti ja ilma mingi korrata mitu pilti, nende seas pikk koltunud gravüür mingist lahingust hiiglas-

[1] Mosaiik — pilt või muster, mis on koostatud üheks tervikuks liidetud väikestest värvilistest kivikestest, klaasi-, puu- või pärlmutritükikestest.

like trummidega, kisendavate sõdurîtega kolmnurkseis kübarais ja uppuvate hobustega, asetatud ilma klaasita punasest puust raami ja kinnitatud sinna kitsaste pronksist ribadega ning pronksist ringikestega nurkades. Nende kõrval võttis pool seina enda alla mustunud tohutu suur õlimaal, mis kujutas puuvilju, lilli, poolekslõigatud arbuusi, metssea pead ja peaga allapoole rippuvat parti. Keset lage rippus lõuendist kotti mähitud lühter, mis oli paksu tolmukorra tõttu muutunud väga sarnaseks siidiussi nukuga, milles elutseb tõuk. Toa nurka hunnikusse oli laotatud lihtsamat rämpsu, mida ei oleks sobinud laudadele asetada. Mis selles hunnikus nimelt asetses, oli raske otsustada, sest tolmu oli sellel nõnda paks kord, et iga puudutaja käed oleksid sarnanenud kinnastega; silmatorkavalt tungisid sealt esile puulabida tükk ja vana saapatald. Kuidagi ei oleks võinud arvata, et siin toas elutseb keegi elus olend, kui sellest ei oleks andnud tunnistust vana kantud mütsilott, mis lebas laual. Sel ajal, kui Tšitšikov parajasti vaatles veidrat sisseseadet, avanes külguks ja sisse astus sama naine, keda ta õues oli kohanud. Kuid siin märkas ta nüüd, et see oli ikka rohkem mees kui naine, sest naisterahvas ei ajaks ju habet, aga see ajas ja pealegi õige harva, sest ta lõug ühes kogu alumise näopoolega meenutas raudtraadist harja, millega tallis puhastatakse hobuseid. Tšitšikov, mananud näole küsiva ilme, ootas kannatamatult, mida mees talle öelda tahab. See aga omalt poolt ootas samuti, mida tahab talle öelda Tšitšikov. Lõpuks otsustas viimane, täis imestust säärase olukorra üle, küsida:

«Mis on siis härraga, kas ta on omas toas või?»

«Peremees on siin,» vastas mees.

«Kus siis?» kordas Tšitšikov.

«Noh, isake, pime olete või?» vastas mees. «Oh, teid küll! Mina'p see peremees olengi!»

Siin meie kangelane astus tahtmatult sammu tagasi ja ajas silmad pungi. Palju oli ta näinud oma elus igasuguseid inimesi, isegi sääraseid, milliseid meil lugejaga ei tule ehk iialgi näha, kuid niisugust ta polnud veel näinud. Selle nägu ei kujutanud endast midagi erilist, vaid oli nagu kõhnade vanameeste näod ikka, ainult et lõug tungis õige kaugele ette, nii et ta iga kord pidi katma selle rätiga, et mitte täis sülitada; ta väikesed silmad polnud veel tuhmunud ja jooksid kulmupuhmaste all nagu hiired, kes, sirutanud mustendavaist augukestest välja oma teravad koonud, vahivad kõrvu kikki ajades ja vurre liigutades erksalt, et kas ei ole kuskil luuravat kassi või üleannetut poisiklutti, ning nuusutavad kahtlustavalt õhku. Palju tähelepandavam oli aga ta kehakate. Mitte mingite abinõude ega püüetega poleks olnud võimalik kindlaks teha, millest nimelt oli valmistatud ta seljas olev ürp: selle käised ja rinnaesine olid nõnda võidunud ning läikivad, et meenutasid juhtnahka, millest valmistatakse saapaid; tagapool tolknesid kahe siilu asemel neli, mille vahelt tükikaupa vahtis välja puuvill. Kaela ümber oli samuti mähitud midagi, mille kohta ei võinud öelda, kas

oli see sukk, mähis või kõhusoojendaja, kuid igatahes mitte kaelaside. Ühe sõnaga, kui Tšitšikov oleks kohanud teda säärases tualetis kuskil kiriku-ukse juures, siis oleks ta arvatavasti surunud talle pihku vaskraha, sest meie kangelase auks peab ütlema, et tal oli kaastundlik süda ning ta ei saanud kuidagi jätta vaesele inimesele almust andmata. Kuid ta ees ei seisnud mitte kerjus, ta ees seisis mõisnik. Sellel mõisnikul oli üle tuhande hinge ning asjatu oleks olnud otsida mõnd teist, kellel oleksid niisama suured viljatagavarad teras, jahus või lihtsalt väljas kuhjades, kelle keldrid, aidad ja kuivatid nõnda täis tuubitud lõuendit, kalevit, nahku, nii pargitud kui ka parkimata, kuivatatud kalu, igasugust juurvilja ja muud toidupoolist. Oleks keegi vaadanud ta mõisa käsitöökotta, kus oli valmistatud tagavaraks säärasel arvul puunõusid, paistnuks talle, nagu oleks ta sattunud kuhugi Moskva puunõude hoovi, mida päevast päeva külastavad hoolsad perenaised köögitüdrukute saatel, et teha sisseoste, ja kus mägedena valendab igasuguseid puuesemeid nii põimitud, hööveldatud, treitud kui ka nikerdatud kujul: vaate, tünne, tõrsi, toobreid, vanne, nii kõrvadega kui ka ilma, ämbreid, pütte, kolmjalgu, kus naised pesevad oma pesu, reisikorve peenest painutatud haavast, turukorve sitkest jalakaniinest ja veel palju muud, mida tarvitab rikas ja vaene Venemaa. Kuid milleks, küsitakse, oli Pljuškinil tarvis nii suurel arvul kõiki neid asju? Kogu eluaja jooksul ta ei oleks tarvitanud neid ära isegi kahe säärase mõisa jaoks, nagu tal oli, kuid seda näis talle veel vähe. Rahuldumata sellest, käis ta päevast päeva oma küla tänavail, vahtis truupide ja purrete alla ning kõik, mis talle seal silma hakkas, olgu see siis vana saapatald, mingi kalts, raudnael, savipotikild või muu — kõik tassis ta koju ja pani sinna hunnikusse, mida Tšitšikov nägi toanurgas. «Kanäe, juba noosimees väljas!» sõnasid talupojad, nähes teda saagile minevat. Ja tõepoolest, pärast ta käiku polnud vaja tänavat enam koristadagi; juhtus, et läbisõitev ohvitser kaotas kannuse — otsekohe rändas see tuntud hunnikusse, või mõni vanamoor unustas jutuhoos kaevule oma pange, viis ta ära ka selle. Muide, kui seda märganud talupoeg paljastas teda otse teol, ei hakanud ta vastu vaidlema ja andis omastatud asja sõnalausumata tagasi, ent kui see oli sattunud juba hunnikusse, oli kõik otsas, siis vandus ta jumala nimel, et asi on tema oma, ostetud siis ja siis sellelt ja sellelt või oli päritud koguni vanaisalt. Toas korjas ta põrandalt kokku kõik, mis nägi, oli see siis raasuke kirjalakki, tükike paberit või sulg, mis ta kõik asetas kirjutuspuldile või aknalauale.

Kuid ometi oli olnud aeg, kus ta oli ainult kokkuhoidlik peremees! Oli abielus ja pereisa, ning naaber sõitis ta juurde lõunastama, kuulama ja õppima talt majapidamist ning arukat kokkuhoidlikkust. Elu mõisas oli vilgas ja kõik läks oma korrapärast rada: jahvatasid veskid, töötasid vanutustöökojad, villavabrikud, puusepa- ja ketrustöökojad; kõike seda jälgis peremees oma hoolsa silmaga ning liikus tõtates nagu töökas ämblik oma majapidamise

ämblikuvõrgu ühest otsast teise. Mingeid hukutavaid kirgi ei peegeldunud ta näojoontes ning ta silmist vaatas vastu arukus, ta sõnad väljendasid kogemusi ja asjatundmist ja külaline kuulas neid meeleldi; kena ja jutukas perenaine oli laialt kuulus oma lahkusega, külalistele tulid vastu kaks armast tütarlast, mõlemad valgejuukselised ja värsked kui roosid, jooksis vastu elav poiss ja suudles kõiki, hoolimata sellest, kas see külalisele meeldis või mitte. Majas olid avatud kõik aknad; ärklikorral elas prantslasest koduõpetaja, kes ajas tihti oma habet ja oli osav kütt, tuues peaaegu igaks lõunaks tetri või parte, mõnikord aga ka ainult varblase mune, millest laskis valmistada endale munarooga, kuna keegi muu majas seda ei söönud. Samal ärklikorral elas ka ta kaasmaalane, kahe tütarlapse koduõpetajanna. Peremees ise ilmus alati söögilauda küll kantud, kuid ikkagi korralikus mustas kuues; kuue küünarnukid olid alati korras ja kuskil ei olnud paika. Kuid hea perenaine suri, osa võtmeid ja ühes nendega ka hulk väikesi muresid läks üle peremehele. Pljuškin muutus närvilisemaks ja, nagu kõik lesed, ka umbusklikumaks ja ihnemaks. Oma vanemat tütart Aleksandra Stepanovnat ei võinud ta kuigi palju usaldada ja tegi ka õigesti, sest varsti jooksis Aleksandra Stepanovna ära jumal teab missuguse ratsapolgu staabi-rittmeistriga ja naitus sellega ülepeakaela kuskil külakirikus, teades, et isa ei salli ohvitsere silmaotsaski veidra eelarvamuse pärast, nagu oleksid need kõik kaardimängijad ja pillajad. Isa saatis talle needuse järele ega hakanud teda otsima. Majas jäi veelgi tühjemaks. Mõisaomanikus hakkas märgatavalt ilmnema ihnsus ning ta karedaisse juukseisse siginenud hõbe, selle truu kaaslane, aitas seda veelgi arendada. Prantslasest õpetaja vallandati, sest pojal oli aeg astuda teenistusse, madam aga kihutati minema, sest osutus, et ta ei olnud kaugeltki süütu Aleksandra Stepanovna põgenemisloos. Poeg aga, kes saadeti kubermangulinna, et ta hakkaks sealse kohtupalati juures õppima isa arvamuse järgi ausat ametit, astus polku ja kirjutas alles pärast seda sammu isale, paludes raha mundri jaoks, kuid loomulikult ei saatnud vihane isa talle selleks punast krossigi. Lõpuks suri ka ainuke tütar, kes oli jäänud ta juurde, ning vanamees jäi üksi oma rikkuste valvuriks, hoidjaks ja valitsejaks. Eraku-elu andis rohket toitu ihnsusele, millel, nagu teada, on hundiisu: mida enam õgib, seda aplamaks läheb; inimlikud tunded, mis selletagi ei olnud kuigi sügavad, nõrgenesid järjest ja kahanesid päev-päevalt ses inimvaremes. Pidi siis juhtuma seegi, nagu kinnituseks ta halvustavale suhtumisele sõjaväelastesse, et ta poeg mängis end kaartidega paljaks, ta needis tema lõplikult ära ning ei avaldanud iialgi enam huvi teada saada, kas on poega veel maailmas või ei. Aasta-aastalt sulgus aknaid ta majas, kuni neist jäid lõpuks ainult kaks, millest teine, nagu lugeja juba nägi, oli paigatud paberiga; aasta-aastalt jäid tal ikka enam kahe silma vahele majapidamise tähtsamad harud ning ta ihnuripilk oli pööratud ainult paberitükikestele ja sulekestele, mida ta kogus oma tuppa;

üha järeleandmatumaks muutus ta ka ülesostjate vastu, kes käisid talt hankimas tarbeaineid; ülesostjad tingisid ja tingisid, ning jätsid ta lõpuks hoopis rahule, öeldes, et see ei ole inimene, vaid püsti kurat ise; heinad ja vili mädanesid, kuhjad ja rõugud muutusid lausa sõnnikuks, et kas või hakka kasvatama nende otsas kapsaid; jahu keldris muutus kõvaks nagu kivi ja seda tuli raiuda kirvega, ning kangaid, nii villaseid kui ka linaseid, ei võinud puudutadagi, need muutusid tolmuks. Ta oli juba unustanud, kui palju tal kuskil midagi oli, ning mäletas ainult seda, missuguses kapis tal seisis mõni pudelike mingi napsitilgaga, millele ta ise oma käega oli tõmmanud kriipsu, et keegi seda varga kombel ära ei jooks, või kus kohal seisis mõni sulg või tükk kirjalakki. Samal ajal aga kogunes sissetulekuid majapidamisest omasoodu, talupojad tõid makse, kui palju pidid tooma, naised pidid korjama pähkleid, kui palju neile määratud, ja kangur kuduma nii ja nii mitu küünart kangast. Kõik see pandi aitadesse, kus ta mädanes ja kõdunes, nagu peremees isegi lõpuks teiste inimeste seas oli muutunud mingiks rämpsuks. Korda paar külastas teda Aleksandra Stepanovna oma väikese pojaga, püüdes talt midagi välja norida, sest nähtavasti ei olnud ta elu staabi-rittmeistriga kaugeltki nõnda roosiline, nagu oli paistnud enne pulmi. Pljuškin andis talle siiski andeks ja andis isegi väikesele tütrepojale mängimiseks mingi nööbi, mille ta võttis laualt, kuid raha ei andnud. Teine kord tuli Aleksandra Stepanovna juba kahe pojakesega ja tõi talle tee kõrvale saia ning uue ürbi, sest isa vana ürp oli säärane, et seda näha oli mitte ükskõnes hale, vaid ka häbi. Pljuškin mängitas oma kaht tütrepoega, ning võttes ühe paremale ja teise vasakule põlvele, upatas neid nõnda, nagu sõidaksid nad ratsa, võttis vastu ka saia ja ürbi, kuid tütrele ei andnud mitte kui midagi. Nii siis sõitis Aleksandra Stepanovna ka seekord tühjade kätega tagasi.

Nõnda siis, säärast sorti mõisnik seisis Tšitšikovi ees! Peab aga ütlema, et üsna harva võib kohata säärast nähtust laial Venemaal, kus muidu kõik kipub rohkem laiutama kui kokku hoidma, ja see on seda üllatavam, et siinsamas ligilähedases naabruses võis elada mõisnik, kes seevastu aina pidutseb nagu ohjeldamatu vene härrasmees kunagi, põletab elu, nagu öeldakse, kahest otsast. Esmakordselt möödasõitja peab tahtmatult seisatama ta elumaja ees ja imestama, et milline valitsejaprints küll on järsku sattunud siia väikeste pimedate mõisaomanike sekka, sest lossidena paistavad kaugele ta valged kivimajad oma loendamatu arvu korstnate, vaatetornide, tuulelippude ja terve karja tiibehitistega, kus asetsevad avarad ruumid läbisõidu-külaliste jaoks. Ja mida kõike seal ei ole! Teatrietendusi, balle; ning kogu öö mürtsub ta ilutulede ja paberlaternatega valgustatud aias maruline muusika. Pool kubermangu jalutab õhturiietuses seal rõõmsalt puude all ning kellelegi ei näi metsikutena ja võõrastavatena kunstlikus valgustuses tihnikuist välja sirutuvad viirastuslikud puuoksad, mis on kaotanud oma heleda roheluse, ning ülalt kõrgelt veel süngemalt ja mustendava-

malt ähvardavalt alla vahtiv pime taevas, millesse peidetult kõrged puuladvad sahisevad pahaendeliselt, mõistes hukka selle ebaloomuliku valguse, mis valgustab alt nende juurestikku.

Juba mõne hetke seisis Pljuškin vaikides, kuna Tšitšikov, vahtides nii veidrat peremeest kui ka kõike seda, mis teda siin ümbritses, ei osanud alustada vestlust. Hulk aega ei suutnud ta otsustada, missuguste sõnadega nimelt seletada oma külaskäigu põhjust. Kord oli ta pidanud juba alustama umbes nõnda, et kuulnud ta südameheadusest ja haruldastest hingeomadustest, on ta lugenud oma kohuseks isiklikult avaldada oma austust, kuid taipas äkki, et see oli juba liig. Visanud veel kord kõõrdpilgu kõigele, mis oli siin toas, tundis ta, et sõnu südameheadus ja haruldased hingeomadused võivad väga hästi asendada kokkuhoid ning kord, ja muutes ses mõttes oma alguslauset, ütles ta, et kuulnud ta kokkuhoiust ja eeskujulikust majapidamisest, luges ta oma kohuseks temaga tutvuda ja tõendada isiklikult oma lugupidamist. Muidugi oleks võinud leida ka mõne muu parema põhjuse, kuid midagi muud ei tulnud parajasti pähe.

Pljuškin pomises sellele midagi läbi huulte, sest hambaid tal ei olnud — kuid mida nimelt, ei olnud arusaadav, arvatavasti aga oli selle mõte säärane: «Et kurat sind võtaks ühes oma lugupidamisega!» Kuid et meil külalislahkus on nii suur voorus, mille seadustest ei julge üle astuda isegi ihnuskoi, siis lisas ta samas juurde pisut arusaadavamalt: «Palun lahkelt istuda!»

«Tükil ajal ei ole mul käinud külalisi,» jätkas ta, «ja õieti öelda ei näe ma neis ka mingit mõtet. On harjutud selle inetu kombega üksteisel külas käia, aga majapidamises on lohakusi ... ja külaliste hobustele pead andma heinu pealegi! Ma olen ammu lõunastanud ja köök on mul ka madal ja väga halb, korsten hoopis lagunenud, hakka kütma, vaat, et ei tee veel tulekahju.»

«Või nõnda koguni!» mõtles Tšitšikov endamisi. «Väga hea, et ma Sobakevitši juures pistsin kinni kohupiimakorbi ja tüki lambaliha.»

«Hull lugu on ka sellepoolest, et tervest mõisast ei leia peotäitki heinu!» jätkas Pljuškin. «Ja kus teda saabki siis olla, kui maa on pisike, talupoeg laisk ja ei taha teha tööd, vahib aina, kuidas saaks kõrtsi ... vaata, et võtad veel vanas eas kepi kätte ja lähed kerjama!»

«Mulle öeldi aga,» tähendas Tšitšikov tagasihoidlikult, «et teil on peale tuhande hinge.»

«Kes seda ütles? Sellele, kullake, oleksite pidanud küll suhu sülitama! See pilkaja tahtis teid nähtavasti narrida! Jah, laulavad tuhat hinge, aga mine lugema, polegi, mida lugeda! Viimase kolme aasta jooksul see neetud taud viis mul tubli portsjoni talupoegi.»

«Mõtelge, või suure hulga kohe!» hüüdis Tšitšikov osavõtlikult.

«Jah, väga palju.»

«Aga lubage küsida, kui palju nimelt?»

«Hinge kaheksakümmend.»

«On's see võimalik?»

«Ei hakka valetama, kullake.»

«Lubage veel küsida — neid hingi te arvestate muidugi viimasest revisjonist saadik?»

«Või veel, mis siis viga oleks,» vastas Pljuškin, «revisjonist saadik koguneb neid koguni oma sada kakskümmend.»

«Tõesti? Tervelt sada kakskümmend!» hüüdis Tšitšikov ja unustas üllatuse pärast suugi ammuli.

«Vana olen juba, et valetada, käin juba seitsmendat kümmet!» ütles Pljuškin. Teda näis solvavat külalise selline peaaegu rõõmus hüüatus. Tšitšikov märkas isegi, et ei ole viisakas suhtuda säärase hoolimatusega teise õnnetusse, seepärast ohkas ta kohe ja lausus, et tunneb kaasa.

«Kaastunnet ei saa ju tasku pista,» sõnas Pljuškin. «Näe, elab mu naabruses siin kapten, pagan teab, kust ta siia tuli, ütleb et sugulane, ikka «onu» ja «onu» ja suudleb kätt, aga kui hakkab kaasa tundma, ulub nii, et hoia kõrvad. Endal nägu üleni punane peas, küllap peab lugu puskarikesest! On kindlasti rahakesed ohvitserina viimaseni lendu lasknud või meelitas need talt välja mõni näitlejanna, aga nüüd, tema tunneb kaasa!»

Tšitšikov püüdis seletada, et tema kaastunne ei ole mitte säärast sorti nagu kapteni oma ja et ta on valmis seda näitama, mitte ainult tühjade sõnadega, vaid ka teoga, ning lükkamata oma asja enam kauemaks, avaldas ta kõhklemata valmisolekut võtta enda peale kõik maksulised kohustused säärasel õnnetul kombel surnud talupoegade eest. See ettepanek näis Pljuškinit väga imestavat. Ta ajas silmad pungi, vahtis Tšitšikovile tükk aega otsa ja küsis siis: «Kas te, kulla mees, ei ole teeninud mitte sõjaväes?»

«Ei,» vastas Tšitšikov üsna kavalalt, «olen teeninud tsiviilalal.»

«Tsiviil-alal?» kordas Pljuškin ja hakkas huultega mugima, nagu sööks ta midagi. «Aga kuidas siis? See on teile endale ju lausa kahjuks?»

«Teie meeleheaks olen valmis kandma ka kahjusid.»

«Oh, kulla mees! Oh, mu heategija!» hüüatas Pljuškin, suurest rõõmust märkamata, et ninast tubakas väga inetult välja tolkneb nagu tükk musta kohvi, ja et ka avatud ürbi hõlmad paljastavad riideid, mis vaatamiseks pole mitte üsna viisakad. «Kuidas te lohutate vana inimest! Oh, mu jumal küll! Oh, mu pühakud! . . .» Edasi ei leidnud ta enam sõnugi. Kuid ei möödunud veel mõnd hetkegi, kui see rõõm, mis nii äkki oli ilmunud ta paadunud näkku, kadus sealt niisama ruttu, nagu poleks seda seal olnudki, ja ta nägu võttis uuesti mureliku ilme. Ta pühkis isegi taskurätiga nägu, ning kägardanud selle siis kokku, hakkas sellega hõõruma oma ülemist huult.

«Aga lubage, kuidas, ma ei tahaks teid küll pahandada, aga kas te iga aasta hakkate nende eest maksma ja kas annate raha mulle või maksate riigikassasse?»

«Meie teeme niiviisi, me sõlmime ostu-müügi lepingu, nagu oleksid nad elavad ja te olete nad mulle müünud.»

«Jah, ostu-müügi leping...» sõnas Pljuškin, vajus mõttesse ja hakkas jälle huultega mugima. «Ostu-müügi leping — see nõuab ju jälle kulusid. Ja ametnikud, need on ju päris täitmatud loomad! Vanal ajal said asjad aetud, kui andsid neile pool rubla vaske ja koti jahu, aga nüüd saada terve koorem tangu ja anna krabisev punane pabergi lisaks, sääraseks on läinud nende ahnus. Päris ime, et keegi teinegi pole seda veel märganud. Noh, kas talle ei oleks küll mõnest õnnistavast sõnast. Sõna teeb ju iga südame pehmeks. Mis ka ei öelda, aga heal sõnal on oma suur väärtus!»

«Noh, vennike, kas ka sinu juures?» mõtles Tšitšikov ja ütles samas, et austusest tema vastu on ta valmis võtma enda kanda ka kõik müügiga ühenduses olevad kulud.

Kuulnud, et ta võtab ka müügikulud enda kanda, järeldas sellest Pljuškin, et külaline peab olema pururumal ja ainult luiskab, et on teeninud tsiviil-alal, küllap on olnud ikka ohvitser ja ümber ajanud näitlejannadega. Kõige selle juures ta aga ei suutnud varjata oma rõõmu ja õnnistas mitte ainult teda ennast, vaid ta lapsigi, küsimata, kas tal neid on või ei. Astus siis akna juurde, koputas sõrmega ruudule ja hõikas: «Proška, ae!» Minut hiljem oli kuulda, kuidas keegi hingeldades esikusse jooksis, seal hulk aega askeldas ja saabastega kobistas, lõpuks avanes uks ja sisse astus umbes kolmeteistkümne-aastane poiss nii suurtes saabastes, et astudes vaevalt neid jalast ei kaotanud. Miks Proškal olid nii suured saapad, sellest kuuleme kohe. Pljuškinil oli kogu oma teenijaskonna jaoks, niipalju kui neid majas oli, ainult üks paar saapaid, need pidid alati seisma esikus. Kutsuti kedagi härra juurde, pidi ta palja jalu lippama üle õue, kuid jõudnud esikusse, pidi tõmbama seal saapad jalga ja võis niiviisi ilmuda mõisahärra ruumidesse. Väljunud toast, pidi ta saapad jälle esikusse jätma ja lippama oma isiklikel taldadel. Kui keegi sügisesel ajal oleks vaadanud aknast õue, eriti siis, kui hommikuti hakkas juba kergelt külmetama, oleks ta näinud, kuidas õues sooritas kogu teenijaskond sääraseid hüppeid, mis vaevalt oleksid õnnestunud teatris ka kõige osavamal tantsijal.

«No vaadake ometi, mihuke larhv!» ütles Pljuškin Tšitšikovile, sõrmega Proškale osutades. «Igavene tainapea ise, aga katsu midagi unustada, kohe näppab ära. Noh, mis sa's tulid, molkus, vasta?» Siin vaikis ta pisut, millele Proška vastas samuti vaikimisega. «Pane teemasin üles, kuuled? Ja siin on võti, anna see Mavrale, seal on riiulil suhkar sellestsamast saiast, mille tõi Aleksandra Stepanovna — et ta tooks selle tee kõrvale!... Pea, kuhu sa jooksed nüüd, lontrus! No küll on loru!... Nagu sipelgad püksis?... Sa kuule enne, mis sulle öeldakse. Suhkar on muidugi pealt natuke hallitanud, las kaabib selle noaga ära, aga raase ärgu maha visaku, viigu need kanadele! Ja sina, kaabakas, vaat, et sina sinna aita

oma nina ei topi, muidu annan sulle kohe urvaplaastrit, annan kohe nii, et sul mitmeks päevaks isu kaob! Katsu aga minna, küll ma juba aknast näen! — Mitte kõige vähemaski ei või neid usaldada,» jätkas ta Tšitšikovi poole pöördudes, kui Proška oli kadunud ühes oma saabastega. Samas hakkas ta kahtlustavalt kõõritama Tšitšikovigi poole. Säärane suuremeelsus paistis talle korraga uskumatuna ja ta mõtles endamisi: «Kurat teda teab, võib-olla lihtsalt kelgib nagu kõik need pillajad, valetab ainult, et teed juua ja siis oma teed minna!» Ja niihästi ettevaatusest kui ka tahtmisest teist pisut pinnida ütles ta, et ei oleks paha, kui sõlmida ostumüügi leping kohe, sest mine tea neid inimesi, täna elab, aga homme on juba surnud.

Tšitšikov avaldas valmisolekut sõlmida lepíng otsekohe ja nõudis ainult kõigi talupoegade nimekirja.

See rahustas Pljuškinit. Võis märgata, et ta nüüd midagi kavatses, ning tõesti, võtnud võtmed, lähenes ta kapile, ja avanud selle ukse, otsis kaua aega sealt midagi klaaside ja tasside seast ja ütles lõpuks: «Kui otsid, ega siis muidugi ei leia, aga mul oli hea liköörike, ainult kui pole seda juba nahka pandud, kõik on ju meil kanged varastama! Aga kas ei ole viimati seesama siin?» Tšitšikov nägi ta käes karahvini, mis oli üleni kaetud paksu tolmukorraga nagu vattkuuega. «Kadunukese enda valmistatud,» jätkas Pljuškin, «virtina-raisk tahtis teise juba hoopis ära visata, ei olnud korkigi peale pannud, närukael! Putukaid ja mutukaid oli sisse roninud, aga ma võtsin kõik prügi ilusti välja ja nüüd on päris puhas teine, ma valan teile siit õige pitsikese.»

Kuid Tšitšikov ruttas kohe keelduma säärasest likööríkesest, öeldes, et ta on nii joonud kui ka söönud.

«Juba joonud ja söönud!» hüüdis Pljuškin, «jah, muidugi, inimest heast seltskonnast tunned kohe, tal on alati kõht täis, aga mitte mõni sihuke varganägu, kui palju sa seda ka ei toida... Vaat, kui tuleb see kapten, kohe et: «Onuke, andke midagi süüa!» Aga mina olen talle samasugune onuke kui tema mulle vanaisake. Endal kodus pole nähtavasti midagi suhu pista, sellepärast siis aelebki ringi! Ah jah, te tahtsite saada ju nende priileivasööjate kohta registrit? Kuidas siis! Ma nagu teadsin. Kirjutasin nad juba ammu välja, et nad siis revisjoni ajal viimaseni maha kustutada.» Pljuškin pani prillid ette ja hakkas sorima paberites. Harutades lahti igasuguseid kimpe, kostitas ta oma külalist nii paksu tolmuga, et see pidi aevastama. Lõpuks leidis ta paberi, mis oli peenelt-peenelt täis kirjutatud. Tihedalt oli seal talupoegade nimesid otsekui kihulasi. Oli seal igasuguseid: nii Paramonov, nii Pimenov, nii Panteleimonov ning sekka oli sattunud isegi keegi Grigori Pärale-ei-jõua, neid oli kokku üle saja kahekümne. Tšitšikov naeratas säärast hulka nähes. Pistnud nimestiku taskusse, tähendas ta Pljuškinile, et tal on kinnistamise pärast tarvis linna sõita.

«Linna? Aga kuidas siis? Kes valvab maja järele? Sest minu inimesed, need on ju kas vargad või sulid, ühe päevaga teevad

terve maja nõnda tühjaks, et pärast ei ole enam varnagi seinas.»

«Aga kas teil ei ole linnas kedagi tuttavat?»

«Aga keda tuttavat? Kõik mu tuttavad on juba surnud või võõrdunud... Aga kullake, miks ei ole siis, on ju!» hüüdis ta. «Eesistuja ise on ju mu tuttav, külastas mind varematel aegadel mõnedki korrad, kuidas siis! Ühes oleme üles kasvanud, ühes mööda aedugi roninud! Niisugused tuttavad kohe! Kui õige kirjutada temale!»

«Muidugi, just temale!»

«Temale jah, sellisele tuttavale! Kooliski olime sõbrad.»

Ja ta puitunud näos vilgatas korraga mingi soe kiir, peegeldus mitte just tunne, vaid kahvatu vari tundest, nagu uppuja ootamatu tõusmine veepinnale, mis kutsub esile rõõmsaid hüüdeid kaldale kogunenud inimjõugus; kuid asjatult viskavad rõõmustunud vennad ja õed talle kaldalt nööriotsa ja ootavad, et kas veel kord ei kerki uppuja selg või sumamisest väsinud käsi — ta näitas end viimast korda. Kõik on tumm ja veelgi kohutavamaks ning tühjemaks muutub pärast seda täiesti vaikinud veepind. Nõnda jäi ka Pljuškini nägu pärast lühikest tundevälgatust veelgi külmemaks ja labasemaks.

«Oli siin laual tükk valget paberit,» ütles ta, «aga mitte ei tea, kuhu see on jäänud, inimesed on ju mul niisugused lurjused!» Siis vahtis ta nii laua alla kui ka laua peale, otsis kõikjal ja hõikas lõpuks: «Mavra, ae, Mavra!» Hüüde peale tuli naine, taldrik käes, millel oli lugejale juba tuttav kuivik. Ja nende vahel toimus säärane sõnavahetus:

«Kuhu sa, va nurjatu, oled pannud selle paberitüki?»

«Jumala eest, härra, ei ole näinudki, ainult kui seda väikest tükikest, mis te käskisite panna sinna pitsklaasi peale.»

«Su silmistki on juba näha, et lõid üle.»

«Aga milleks ma pidin selle üle lööma? Kasu pole mul tast ju mingisugust, kirjutada ma ju ei oska.»

«Valetad, sa viisid ta kellamehe poisile, see mõistab kirjutada, temale sa ta viisidki.»

«Nah, kellamehe poiss saab ise endale paberit, kui tahab. Ei ole ma teie paberitükki näinud!»

«Oota aga, oota, küll sind kuradid põrgus selle eest veel ora otsas küpsetavad! Küll sa näed, kuidas küpsetavad!»

«Ei tea, mis eest nad mind küpsetavad, kui ma paberit ei ole võtnud? Olgu siis, et mõne naiseliku nõrkuse pärast, aga varguses pole mind veel keegi süüdistanud.»

«Küll nad sind juba küpsetavad, ja ütlevad, et see on sulle selle eest, et varastasid oma härra tagant! Päris tuliste oradega kohe küpsetavad!»

«Aga mina jälle ütlen neile, et ilmaasjata, jumala eest, ilmaasjata, mina pole võtnud! Näh, seal ta vedelebki laua peal, ikka te tänitate mu kallal ilmaasjata!»

Pljuškin nägi nüüd tõesti paberitükki ja vaikis hetkeks, mugis siis huultega ja ütles: «Noh, mis sa sellepärast nõnda käratsed? Küll on ometi inimene! Ütle talle ainult üks sõna, aga tema sulle kümme vastu! Mine nüüd ja too tuld kirja pitseerimiseks. Aga pea! Sa võtad muidugi rasvaküünla, rasv aga sulab ruttu, põleb ära — ja polegi teda, sellest on ju tuline kahju, too mulle parem peerg siia!»

Mavra läks ning Pljuškin, istunud tugitooli ja võtnud kätte sule, pööras hulk aega veerandpoogna suurust paberilehte näppude vahel, vaadeldes, kas ei saaks sellest eraldada veel kaheksandikku. Kuid veendudes lõpuks, et see siiski pole võimalik, pistis ta sule tindipotti, kus oli mingi hallitanud vedelik hulga kärbestega põhjas. Ja maalides tähti nagu muusikanoote, hakkas ta kirjutama, hoides kogu aja kätt tagasi, mis kippus hüplema mööda kogu lehte, ning kritseldas ihnsalt rea rea kõrvale, mõeldes sealjuures kahetsusega, et ikkagi jääb veel liiga palju tühje vahesid.

Millise väikluse ja häbistava tühjuseni oli võinud langeda inimene, oli võinud nõnda muutuda! On's see võimalik? See kõik on võimalik, sest inimesega võib juhtuda kõike. Nii mõnigi tulihingeline noormees hüppaks kohkunult tagasi, kui talle saaks näidata ta vana-ea portreed. Võtke kaasa oma inimlikud väärtused, kui te muretust noorusest asute teele karmi ja jäigistavasse meheikka, võtke kaasa, ärge kaotage neid teel, sest pärast ei leia neid enam! Julm ja kohutav on ees ootav vanadus, kust ei ole pöördumist ja mis ei anna enam midagi tagasi! Haudki on temast halastavam, sest hauale kirjutatakse: «Siia on maetud inimene», kuid midagi ei loe sa ebainimliku vanaduse külmadest, tuimadest näojoontest.

«Aga kas te ei tea mõnd oma sõpra, kel oleks tarvis ärakaranud hingi?» küsis Pljuškin kirja kokku pannes.

«On's teil ka pagenuid?» küsis Tšitšikov jalamaid mõtteist ärgates.

«Selles see asi ongi, et on. Väimees ajas küll neid kord taga, rääkis, et polevat enam jälgegi; kuid ta on ju sõjaväelane, meister kannuseid täristama, aga kui kohtu kaudu asja ajada . . .»

«Palju teil neid oleks?»

«Koguneb neidki oma seitsekümmend.»

«On see tõsi?»

«Tõsi, jumala eest tõsi! Ei ole aastat, kus neid mul pakku ei jookseks. Inimesed on ju hullumoodi aplad, magaksid maas ja aina õgiksid, aga mul pole ju endalgi leiba . . . Annaksin nad käest ära päris odavasti. Te siis soovitage mõnele oma sõbrale, saab ta neist kätte kas või kümmekondki, seegi on juba suur raha. Revisjonihing maksab ju viiesaja rubla ümber.»

«Ei, seda me ei anna sõbrale nuusutadagi,» ütles Tšitšikov endamisi ja pajatas siis, et sellist sõpra ta küll ei tea, et ainuüksi kulude summa, mis selle asjaga seotud, ületab kasu; kuna kohtuskäimisega paljud on kaotanud oma viimased püksidki jalast, aga kui ta tõepoolest on nõnda raskes seisukorras, siis kaastundmusest

aetuna ta oleks valmis maksma ... aga see olevat ju niisugune tühine asi, millest ei maksaks õieti kõneldagi.

«No kui palju te maksaksite?» küsis Pljuškin ja tema käedki hakkasid värisema otsekui elavhõbe.

«Ma maksaksin kakskümmend viis kopikat hingest.»

«Aga kuidas te ostaksite, kohe puhta raha eest?»

«Jah, kohe puhtas rahas.»

«Ainult, isake, mu vaesuse pärast vahest maksaksite nelikümmend.»

«Mu isake,» sõnas Tšitšikov, «mitte ainult nelikümmend kopikat, tervelt viissada rubla maksaksin! Meeleldi maksaksin, sest näen, et auväärne, hea vana mees kannatab oma hea südame pärast.»

«Jumala eest, see on nõnda, jumala eest õigus!» ütles Pljuškin pead norgu lastes ja seda kurvalt noogutades, «kõik ainult oma hea südame pärast.»

«Noh, näete nüüd, ma sain kohe teie iseloomust aru! Nõndaks, miks ma ei peaks siis maksma teile kas või viissada rubla hinge eest, kui ... oleks aga võimalik, aga viis kopikat, olge lahke, olen nõus juurde panema, nii et iga hing läheks sellega maksma kolmkümmend kopikat.»

«Olgu, kallis mees, kõik on ju teie teha, aga ehk lisaksite veel kaks kopikat?»

«Kaks kopikat olen veel valmis lisama, olge lahke. Kui palju teil neid on? Te ütlesite vist, et seitsekümmend?»

«Ei, kokku on neid seitsekümmend kaheksa.»

«Seitsekümmend kaheksa, seitsekümmend kaheksa, kolmkümmend kopikat hing, see tuleb ...» Siin meie kangelane mõtles ainult sekundi, mitte rohkem, ja ütles kohe: «See teeb kakskümmend neli rubla üheksakümmend kuus kopikat!» Ta oli arvutamises osav. Samas käskis ta Pljuškinit kirjutada kviitung ning ulatas talle raha, mille see võttis vastu kahe käega ja viis kirjutuspuldi juurde nii ettevaatlikult, nagu kannaks mingit vedelikku, kartes seda maha läigatada. Jõudnud kirjutuspuldi juurde, luges ta veel kord raha üle ja pani endise ettevaatusega kuhugi laekasse, kus sel arvatavasti tuli seista maetuna, kuni isa Karp ja isa Polikarp, kaks ta küla preestrit, matavad peremehe — suureks rõõmuks väimehele ja tütrele ning võib-olla kaptenilegi, kes ennast ta sugulaseks sobitanud. Peitnud raha, istus Pljuškin tugitooli ega leidnud enam nähtavasti, millest kõnelda.

«Ah, te tahate juba ära sõita?» küsis ta, märgates liigutust, mille Tšitšikov oli teinud ainult selleks, et võtta taskust taskurätti.

See küsimus meenutas Tšitšikovile, et tõepoolest pole mõtet enam viivitada. «Jah, on juba aeg,» ütles ta kübarat võttes.

«Aga kuidas teejoomisega?»

«Ei, las jääb juba mõneks teiseks korraks.»

«Kuidas? Ma käskisin ju teemasina üles panna. Õieti öelda, ma ise suurt teest ei hooligi, kallis jook, ja ka suhkru hind on aetud

TRÜ Raamatukogu

nii kõrgele, et... Proška, ei ole tarvis teemasinat! Suhkar vii Mavra kätte, kuuled? Las ta paneb selle tagasi endisele kohale, või ei, too ta parem siia, ma viin juba ise. Jumalaga siis! Jumal õnnistagu teid! Kiri andke siis eesistuja kätte. Jah, las loeb läbi, ta on mu vana sõber. Ja kuidas veel! Ühes kasvasime ju üles!»

Seejärel saatis see veider ilmutis, see kokkukuivanud vanamehike külalise õuest välja, misjärel käskis väravad jalamaid lukustada. Siis käis ta läbi kõik aidad, et näha, kas on oma kohtadel väljapandud vahid, kes seisid iga nurga juures, tagudes malmplaadi asemel puulabidatega vastu tühja tünni põhja. Lõpuks läks ta veel kööki, kus ettekäände all, et maitsta, kuidas inimesi toidetakse, sõi suure hulga kapsasuppi pudruga, ja noomides veel kõik korraks läbi varguste ja halbade elukommete pärast, taandus oma tuppa. Jäänud üksi, mõtles ta koguni sellelegi, kuidas näidata külalisele oma tänu säärase tõesti ennekuulmatu suuremeelsuse eest. «Ma kingin talle uuri,» mõtles ta endamisi, «see on ju hea hõbedast uur, aga mitte mõni tombakist[1] või pronksist, pisut küll rikkis, aga ta võib lasta ära parandada! ta on ju veel noor inimene ja tal on uuri hädasti vaja, et meeldida oma pruudile. Aga ei,» lisas ta pärast mõtisklust, «parem pärandan talle selle uuri oma testamendis, et ta tuletaks mind meelde pärast surmagi.»

Kuid meie kangelane oli ilma uuritagi kõige oivalisemas meeleolus. Säärane ootamatu saak oli kui taevast sadanud kingitus. Ja tõesti, mis sa ka ei ütle, mitte üksnes surnud hinged, vaid ka ärakaranud, ühtekokku umbes kakssada talupoega! Muidugi, juba Pljuškini mõisale lähenedes aimas ta, et teda ootab seal ees mingi noos, kuid säärast rikkalikku saaki ta siiski ei osanud oodata. Kogu tee oli ta ütlemata rõõmus, vilistas, põristas huultega, pannes rusika suu ette, nagu puhuks ta pasunat, ning lõpuks laskis lahti säärase kummalise laulu, et Selifangi seda kuuldes pead raputas ja pomises: «Ennäe, kuidas härra laulab!» Oli juba tihe videvik, kui nad lähenesid linnale. Valgus oli pimedusega täiesti segunenud ja näis, nagu oleksid segunenud silme ees kõik esemedki. Vöödiline tõkkepuu oli mingit ebamäärast värvi, vahis seisva soldati vurrud näisid olevat laubal, hoopis kõrgemal silmadest, ja näis, et nina puudus tal hoopiski. Mürin ja raputus kuulutasid, et kaless oli jõudnud kivisillutisele. Tänavalaternad ei olnud veel süüdatud, ainult siin-seal helendas majaaknaid ning kõrval- ja põiktänavais toimus stseene ja jutlemisi, mis seesugusel tunnil on iseloomulikud kõigile linnadele, kus on palju soldateid, voorimehi, töölisi ja erilisi olevusi daamide näol, kes kannavad punaseid salle ja kingi ilma sukkadeta ning lendlevad nagu nahkhiired mööda tänavanurki. Tšitšikov ei kinkinud neile tähelepanu, nagu ei märganud paljusid kõhetuid ametnikkegi, kes, kepid käes, olid nähtavasti koju tagasi tulemas pärast jalutuskäiku linnast välja. Aegajalt hakkas ta kõrvu ainult mingeid, vististi naishäälseid sõnele-

[1] Tombak — vase ja tsingi sulam.

misi: «Valetad, vana lakekauss, ma ei ole talle elu seeski lubanud sihukest roppust!» või: «Ära kakle, lontrus, lähme jaoskonda[1], küll seal selgitame asja!» Ühe sõnaga, sääraseid sõnu, mis äkki nagu pangetäie keeva vett kaela kallavad mõnele unistavale, äsja teatrist tulnud kahekümne-aastasele noorukile, kelle silmade ees viirastuvad alles hispaania tänavad, sügav öö ja võluv neitsikuju kitarri ning imeliste lokkidega. Mis kõik säärasel korral ta peas ei keerle ja veerle? Ta on taevas ja jutleb parajasti Schilleriga[2] — kui äkki põrutavad kõuekõminana ta kõrvu saatuslikud sõnad ja ta märkab, et on laskunud uuesti maa peale, ja just Heinaturule, otse kõrtsi lähedusse, ning kogu ümbritsev elu on muutunud jälle vastikult argipäevaseks.

Lõpuks laskus kaless, tehes suure hüppe, võõrastemaja väravasse nagu suurde auku ning Tšitšikovile jooksis vastu Petruška, kes ühe käega hoidis kinni oma kuue hõlmu, kuna ta ei sallinud, et need läheksid laiali, ning teise käega aitas isandat sõidukist väljaronimisel. Samuti jooksis talle vastu ka polovoi, küünal käes ja rätik üle õla. Kes teab, kas Petruška rõõmustas härra saabumise üle või mitte, ta ainult pilgutas korraks Selifanile silma ja ta harilikult sünge ilme lõi seks korraks pisut lahkemaks.

«Suvatsesite kaua külas olla,» ütles polovoi treppi valgustades.

«Jah,» vastas Tšitšikov trepile astudes, «noh, aga kuidas sina?»

«Jumal tänatud,» vastas polovoi kummardades. «Eile tuli meile keegi sõjaväelane, lipnik, asus kuueteistkümnendasse numbrisse.»

«Lipnik?»

«Ei tea, kes nimelt, Rjasanist, kõrvid hobused teisel.»

«Hüva, hüva, ole ka edaspidi mõistlik,» ütles Tšitšikov ja siirdus oma numbrisse. Astunud esikusse, krimpsutas ta nina ja ütles Petruškale: «Sa oleksid võinud ikka mõnikord ka aknad avada.»

«Ma avasin ikka kah,» vastas Petruška, kuid valetas muidugi. Muide, härra teadis isegi, et ta valetas, kuid ei lausunud enam midagi. Pärast pikka matka tundis ta suurt väsimust. Tellinud endale kõige kergema õhtusöögi, mis koosnes ainult põrsapraest, vallandus ta kohe riideist ja, pugenud vaiba alla, uinus kõige rahulikumal kombel, nagu uinuvad vaid need õnnelikud, keda ei vaeva jooksva, kirbud ega liiga suured vaimuanded.

VII peatükk.

... Tšitšikov ärkas, sirutas käsi ja jalgu ning tundis, et oli maganud hästi. Lebanud mõned minutid selili, nipsatas ta sõrmega ja meenutas hiilgaval näol, et tal on nüüd veidi vähem kui nelisada hinge. Samas hüppas ta voodist, ei vaadanud peeglist isegi oma nägu, mida armastas üle kõige ja milles nähtavasti pidas

---

[1] Jaoskond — siin politseijaoskond.

[2] Jutleb Schilleriga — käesoleval juhul: fantaseerib, unistab.

alati kõige meeldivamaks lõuga, sest üsna sageli ta kiitles sellega mõne oma sõbra ees, eriti kui see juhtus habemeajamise ajal «Vaata ometi,» ütles ta harilikult, silitades seda käega, «milline lõug mul on, täitsa ümmargune!» Kuid praegu ei vaadanud ta oma lõuga ega nägu, vaid otsekohe, säärasena nagu oli, tõmbas jalga üsna kirjute ilustustega safiannahast saapad, millega elavalt kaupleb Toržoki linn, tänu venelaste kodust mugavust armastavale iseloomule, ja šotlase moodi ainult lühikeses särgis, unustanud oma väärikuse ja viisaka keskea, tegi ta põrandal paar hüpet, patsatades ennast üsna osavasti jalakannaga. Siis aga asus ta jalamaid asja juurde: hõõrus oma laadiku ees käsi samasuguse heameelega, nagu hõõrub neid napsilauale liginedes väljasõidu-istungil olev äraostmatu semstvo kohtuliige, ja tõmbas sealt ühe ropsuga välja paberid. Pikemalt viivitamata tahtis ta kõik kiiresti joonde ajada. Ta otsustas ise koostada kinnistuskirjad, need valmis kirjutada ja nendest ärakirjad teha, et mitte kellelegi ei pruugiks maksta midagi ülearust. Kõigist formaalsustest oli ta täiesti teadlik, nobedasti alustas ta kirjutamist suurte tähtedega: Tuhande kaheksasaja sel ja sel aastal, seejärel väikeste tähtedega: mõisnik see ja see ning edasi kõik nagu kord ja kohus. Kahe tunni jooksul olid paberid valmis. Kui ta siis vaatles neid täiskirjutatud lehti, neid talupoegi, kes tõesti olid kord olnud talupojad, olid töötanud, kündnud, viina joonud, voorides käinud, varastanud oma isandailt, aga võib-olla olnud lihtsalt eeskujulikud talupojad, valdas teda imelik, endalegi arusaamatu tunne. Igal nimestikul näis olevat oma eriline ilme ning seetõttu said peaaegu talupojadki igaüks oma erilise iseloomu. Korobotškale kuulunud talupoegadel oli igal oma lisandus ja hüüdnimi. Pljuškini nimestik erines oma kokkusurutusega; sageli olid nimede ja isanimede asemel ainult nende algused, millele järgnes paar punkti. Sobakevitši register üllatas oma ebahariliku täielikkuse ja üksikasjalisusega, ühtki talupoja omadust ei olnud jäetud mainimata. Ühe kohta oli öeldud: «Hea puusepp.» Teise kohta oli tähendatud: «Tööd tunneb ja viina ei võta.» Märgitud oli ka asjaolu, kes oli isa ja kes ema ning mäherdused olid olnud nende mõlema elukombed; ainult ühe, kellegi Fedotovi kohta oli kirjutatud: «Isa teadmata kes, kuid sündinud toatüdrukust Kapitolinast, muidu aga heade elukommetega ja mitte varas.» Kõik need üksikasjad lisasid nagu hea annuse värskust, mispärast tundus, nagu oleksid need talupojad elanud alles eile. Vaadeldes kaua nende nimesid, härdus ta ja lausus ohates: «Oi, kullakesed, kui palju teid siin küll on! Kuidas olete ka elanud oma elu, mu armsad, ja kuidas on käinud teie käsi?» Ja ta silmad peatusid tahtmata ühel nimel. See oli kunagi mõisaomanik Korobotškale kuulunud juba tuntud Pjotr Saveljev Ära-austa-küna. Jälle ei saanud ta jätta tähendamata: «No küll on ikka pikkust, venis üle terve rea! Olid sa käsitööline või lihtne talupoeg ja missugusesse surma sa surid ka? Heitsid hinge kõrtsis või jäid unisena keset laia maanteed voorihobuste alla? Stepan Probka, puusepp, eeskujulik kainu-

ses. Siin ongi siis see Stepan Probka, see hiiglane, kes oleks kõlvanud keisri ihukaitseväkkegi! Küllap, vennas, rändasid läbi kõik kubermangud, kirves vöö vahel ja saapad õlal, sõid krossi eest leiba ja kahe eest kuivatatud kala, aga oma rahakotis tõid iga kord koju sadakond hõberaha, ehk õmblesid koguni rahapaberi oma takuste pükste värvlisse või toppisid säärikute voodri vahele. Kus saabub su ots? Ronisid ehk suurema päevapalga saamiseks tellinguid mööda kirikukupli alla, aga võib-olla ehk koguni risti otsa ja, vääratades seal, prantsatasid ülalt alla, ning ainult keegi onu Mihhei, seistes su laiba kõrval ja sügades kukalt, pomises: «Pidid sa siis kukkuma, Vanja!» ning ise, sidudes endale köie ümber keha, ronis su asemele. Maksim Teljatnikov, kingsepp. He, he, kingsepp! Täis kui kingsepp, ütleb vanasõna. Tunnen, tunnen sind, kullake; kui tahad, jutustan kogu su eluloo. Õppisid ametit sakslase juures, kes teid kõiki toitis ühes lauas, peksis rihmaga selga lohakuse eest ega lasknud tänavale logelema, olid otse imetegu, mitte kingsepp, ja ei teadnud sakslane, kuidas sind kiita oma naisele või kamraadile. Ja kui lõppes su õpiaeg, ütlesid: «Nüüd asutan oma töökoja, aga ei koonerda kopikaga nagu sakslane, vaid lähen kohe rikkaks.» Maksnud siis härrale korraliku rendimaksu, asutasid tõesti töökoja, hankisid suurel hulgal tellimusi ja asusid tööle. Ostsid kuskilt kolm korda odavama hinna eest pehkinud nahka ja saidki kahekordset kasu igalt saapapaarilt, kuid paari nädalaga lagunesid su saapad ja kiruti sind kõige hirmsamal kombel. Ja ennäe, su töökoda jäi tühjaks, sa hakkasid jooma ja ringi laaberdama, lüües käega: «Ajad on halvad! Ei saa vene inimene elada, sakslased ei lase!» — «Mis talupoeg see siis on — Jelizaveta Vorobei? Ptüi, kurat, eit! Kuidas tema siia on tükkinud? Sunniku Sobakevitš on ka siin sisse vedanud!» Tšitšikovil oli õigus, sest see oli tõesti naisterahvas. Kuidas see oli sattunud siia, ei võinud teada, kuid oli kirjutatud nõnda osavasti, et eemalt tõesti võis pidada teda meheks, isegi nimi ei olnud Jelizaveta, vaid Jelizavet. Kuid Tšitšikov ei hoolinud sellest, vaid tõmbas talle ilma pikemalt mõtlemata kriipsu peale. «Grigori Pärale-ei-jõua! Mis mees sina siis mul olid? Kas teenisid oma leiba voorides, muretsesid endale kolm hobust ja roguskiga kaetud kibitka, loobusid jäädavalt oma kodusest koopast ja ajasid kaupmeestega ringi mööda laatu? Kas andsid keset maanteed oma hinge jumalale või saatsid su teise maailma su enda sõbrad mõne priske ja punapõselise soldatieide pärast või meeldisid mõnele metsahulgusele su head nahkkindad ja kolm madalakasvulist, kuid sitket hobust, või mine tea, sa ehk ise, lamades oma lavatsil, mõtlesid ja mõtlesid, kuni siis heast peast loivasid kõrtsi ja seejärel otse jääauku, ning kadunud olidki kui vits vette? Oi, vene rahvas! Ei mõista surra oma loomulikku surma! — Aga teie siin, mu tuvikesed?» jätkas ta, suunates pilgu paberile, kuhu olid märgitud Pljuškini ärakaranud hinged, «te olete küll alles elus, aga mis on teistki kasu, olete niisama hästi kui surnud. Kus kannavad teid praegu teie väledad jalad? Oli teil Pljuškini juures halb või luusite

oma vabal tahtel mööda metsi ja kimbutate teekäijaid? Kas istute vangimajades või olete läinud teiste peremeeste juurde ja künnate põldu? Jeremei Karjakin, Nikita Volokita ja ta poeg Anton Volokita. Juba nimedestki näha, et väledate jalgadega. Popov, mõisateenija ... Nähtavasti kirjaoskaja, nuga sa küll kätte ei võtnud, aga varastasid ausal kombel. Aga vaat, juba oled sattunud kui passita isik kapten-ispravniku kätte. Julgelt seisad ta ees. «Kelle oma sa oled?» küsib kapten-ispravnik, lisades oma küsimusele kombekohaselt ka mingi kõvema sõna. «Selle ja selle mõisniku oma,» vastad sa vapralt. «Miks sa siis siin oled?» pärib kapten-ispravnik. «Olen vabastatud rendimaksu eest,» vastad sa silmi pilgutamata. «Kus on su pass?» — «Linnakodanik Pimenovi käes, ta on mu peremees.» — «Kutsuda Pimenov! Sina oled Pimenov?» — «Jah, mina olen Pimenov.» — «Andis ta su kätte oma passi?» — «Ei, ta ei ole andnud mulle mingit passi.» — «Mis sa's valetad?» kärgib kapten-ispravnik, lisades mõne kõvema sõna. «Just nii,» vastad sa jälle vapralt, «ma ei andnud tema kätte, sest tulin hilja koju, ja andsin kellamees Antip Prohhorovi kätte hoiule.» — «Kutsuda kellamees! Andis ta su kätte oma passi?» — «Ei, ma ei ole saanud talt mingit passi.» — «Mis sa jälle valetad?» põrutab kapten-ispravnik, kõvendades oma kõnet mõne vängema sõnaga. «Kus on siis su pass?» — «Oli mul pass küll,» vastad sa nobedasti, «aga vist olen selle teele ära kaotanud.» — «Aga miks varastasid soldati sineli?» küsib kapten-ispravnik, õnnistades sind jällegi mõne kõvema sõnaga, «ja preestrilt kastitäie vaskraha?» — «Sugugi mitte,» vastad sa kindlalt, «vargusest on mu käed seni puhtad.» — «Aga miks leiti sinel sinu juurest?» — «Ei või teada, nähtavasti on toonud selle sinna keegi teine.» — «Ah sina lojus, lojus!» ütleb kapten-ispravnik pead raputades ja käsi puusa pannes. «Pange ta jalad pakku ja viige ta vangitorni.» — «Olge lahke, lähen hea meelega,» vastad sa. Siis võtad sa taskust oma tubakatoosi ja kostitad kaht viletsat invaliidi, kes panevad parajasti su jalgu pakku, ja küsid neilt, kui kaua nad on juba erus ja missugusest sõjast osa võtnud. Ja nõnda elad sa vangis, kuni kohus selgitab asja. Ja kohus otsustab: viia sind Tsarevo-Kokšaiski vangimajast üle selle ja selle linna vangimajja, kuid too kohus otsustab omakorda: viia sind üle kuhugi Vessegonski, ja sa rändad vangimajast vangimajja ja ütled uut kongi silmitsedes: «Noh, Vessegonski vangimaja oli ikka palju puhtam, ruumigi oli nii palju, et mängi või kurni, ja ka seltsi rohkem.» — «Abakum Fõrov! Vennike, kes sina siis oled? Kus paigus sa ringi luusid? Kas viis sind su elutee Volgale, kas hakkasid vaba elu armastama ja liitusid burlakkidega? ...» Siin Tšitšikov peatus ja vajus mõttesse. Millest ta mõtles? Mõtiskles ta Abakum Fõrovi saatuse üle või mõtiskles ta niisama, nagu mõtiskleb iga vene inimene, ükskõik kui vana või millises aukraadis või varandusliku seisuga, kui talle meenub korraga laia elu vabadus? Ja tõepoolest, kus võib olla praegu Fõrov? Käratseb ja joob ühes kaupmeestega kuskil viljasadamas? Lilled ja lin-

did kübarail, pillerkaaritab kogu burlakkide jõuk, jättes jumalaga oma pikakasvuliste sihvakate armukeste ja naistega, kes kannavad ehteid kaelas ja linte peas; ringmängud, laulud; kihab ja keeb kogu väljak, samal ajal kui laadijad hüüete, sõimu ja sundimise saatel konksude abil vinnavad endile selga üheksapuudaseid kotte, kallavad mürinal herneid ja nisu sügavasse laevaruumi, tassivad raskeid kotte, täidetud tangude ja kaertega, ning kaugemal üle kogu väljaku valendavad suurtesse püramiididesse laotud viljakotid, nagu määratud riidad suurtükikuule, andes viljasadamale tohutu arsenali ilme, kuni see kõik laaditakse sügavaisse lotjadesse, ja ühes kevadise jääga asub hanereas teele loendamatu laevastik. Seal te siis saate tööd rabada, burlakid, üksmeelselt, nagu äsja alles purjutasite ja pillerkaaritasite, ruttate tööle, vedades rasket lodjaköit laulu saatel, mis on niisama lõputu kui lai Venemaa!

«Ehee, juba kaksteistkümmend!» hüüatas Tšitšikov kella vaadates. «Mis ma siis siin nii kaua viivitasin? Oleks vähemalt veel töödki teinud, aga niisama, asja eest, teist taga, algul hakkasin lollusi patrama, aga siis jäin mõttesse. Küll ma olen ikka üks tola!» Öelnud seda, vahetas ta oma šotlasliku kehakatte euroopaliku vastu, tõmbas püksipandlaga kõvemini kokku oma paksuvõitu kõhu, piserdas endale kölni vett, võttis kätte sooja mütsi ja kaenlasse paberid ning suundus palati tsiviilosakonda kinnistama. Ta ei rutanud mitte sellepärast, et kartis hilineda — hilineda ta ei kartnud, sest esimees oli tuttav inimene ja võis pikendada ja ka lühendada tööaega, nagu muiste Homerose Zeus, kes pikendas päevi ja saatis kiireid öid, kui oli tarvis lõpetada ta lemmiksangarite tüli või lasta võidelda neid lõpuni; kuid ta ise tahtis viia asja lõpule nii ruttu kui võimalik, kuna muidu tundus see ikkagi häiriv ja ebamugav, sest nii tihtigi meenus, et hinged ei ole mitte päris ehtsad ja säärastel kordadel on ikka parem, kui asja saab kiiresti kaelast ära. Kandes õlgadel rasket pruuni kaleviga kaetud karusnahkset kasukat ja mõeldes kogu aeg oma eelolevale käigule, ei olnud ta tänaval saanud veel kuigi kaugele, kui otse põiktänava nurgal põrkas kokku isandaga, kes samuti kandis pruuni kaleviga kaetud karusnahkset kasukat ja peas sooja kõrvikmütsi. Isand hüüatas — see oli Manilov. Kohe haarasid nad teineteist kaissu ja jäid säärasesse olukorda minutit viis. Mõlemapoolsed suudlused olid nõnda tugevad, et neil esihambad peaaegu kogu päeva tagantjärele valutasid. Suurest rõõmust jäid Manilovi näole üksnes nina ja huuled, kuna silmad kadusid hoopis. Tervenisti veerand tundi hoidis ta mõlemas käes Tšitšikovi kätt ja soojendas seda koledasti. Peenimais ja meeldivaimais väljendusis jutustas ta siis, kuidas oli tõtanud, et tulla tervitama kallist Pavel Ivanovitši, ning lõpetas oma jutu otse sellise komplimendiga, mis oleks olnud kohane üksnes noorele preilile, kellega minnakse tantsima. Tšitšikov avas suu, ise veel teadmata, kuidas teda tänada, kui Manilov võttis äkki kasuka alt rulli keeratud ja roosa lindikesega kokkuseotud paberi ja ulatas selle üliosavalt kahe näpu vahel hoides Tšitšikovile.

«Mis see on?»

«Talupojad.»

«Ahaa!» Tšitšikov avas selle sealsamas, libistas silmadega üle ning pidi imetlema käekirja puhtust ja ilu. «Ilusasti kirjutatud,» kiitis ta, «pole vaja enam ümbergi kirjutada! Isegi ääris on joonistatud. Kes on nõnda kenasti joonistanud selle äärise?»

«Parem ärge juba küsige,» vastas Manilov.

«Teie?»

«Naine.»

«Ah, mu jumal! Mul on päris piinlik, et olen valmistanud teile nii palju ülearust tüli.»

«Pavel Ivanovitši jaoks ei ole mingi tüli ülearune.»

Tšitšikov kummardas suurimas tänulikkuses. Kuulnud, et ta läheb palatisse kinnistamise asjus, avaldas Manilov valmisolekut temaga kaasa minna. Sõbrad võtsid teineteise käe alt ja läksid. Igal väiksemal järsakul, mäekesel või trepiastmel toetas Manilov Tšitšikovi ja tõstis ta peaaegu õhku, tähendades sealjuures meeldiva naeratusega, et ta kuidagi ei või lubada Pavel Ivanovitšil ära lüüa oma jalakesi. Tšitšikovil oli piinlik ja ta ei teadnud, kuidas tänada, sest ta teadis enda olevat üsna raskevõitu. Vastakuti teineteist toetades jõudsid nad lõpuks väljakuni, kus asetsesid ametiasutused suures kolmekordses kivimajas, mis oli valge kui kriit, nähtavasti selleks, et kujutada endas asuvate aukandjate hingepuhtust. Muud ehitised väljakul ei vastanud oma suuruselt kivimajale. Need olid: vahimajake, mille ees seisis soldat püssiga, kaks-kolm voorimeeste seisukohta ja lõpuks pikad plangud tuntud plangukirjade ja piltidega, mis olid kritseldatud sinna söe ja kriidiga. Rohkem midagi ei olnud seal tühjal või, nagu meil öeldakse, kaunil väljakul. Teise ja kolmanda korra aknaist vahtisid välja Themise[1] äraostmatute preestrite pead, kuid kadusid kohe, nähtavasti sisenes parajasti ülemus. Sõbrad ei käinud, vaid jooksid trepist üles, sest Tšitšikov, tahtes hoiduda Manilovi-poolsest toetamisest, kiirendas sammu, ja Manilov samuti omakorda ruttas edasi, tahtes Tšitšikovi mitte lasta end väsitada, mispärast nad pimedasse koridori astudes ähkisid mõlemad üsna tugevasti. Ei koridorides ega siseruumes olnud nende pilk üllatatud puhtusest. Siis veel ei hoolitsetud selle eest ning see, mis oli räpane, jäigi räpaseks, omamata külgetõmbavat välimust. Themis võttis külalised vastu lihtsalt nagu oli, negližees ja kodukuues. Oleks tarvis kirjeldada ka kantseleiruume, mida meie kangelased läbisid, kuid autor tunneb suurt kartust kõigi ametiasutiste ees. Kui ta on juhtunudki neid külastama ka puhtusest särava ja piduliku välimuse juures, lakitud põrandate ja laudadega, on ta rutanud neist läbi võimalikult kiiresti, silmad alandlikult maha löödud, ega tea seepärast absoluutselt, kuidas seal kõik on õitsvas ja eeskujulikus kor-

[1] Themis — õigusejumalanna kreeka mütoloogias; Themise preestrid — kohtunikud.

ras. Meie kangelased nägid palju paberit, täiskritseldatud ja puhast, kummardunud päid, laiu kuklaid, sabakuubi, provintsliku lõikega visiitkuubi ja isegi teiste seast teravalt eralduvat halli kuube, mis oli pööranud pea viltu ja litsunud selle peaaegu vastu paberit, kirjutades nobedalt mingit protokolli maa tagasinõudmisest; samas kuulsid nad ka katkendlikult lühidasi hüüdeid, mis tulid kähisevast kurgust: «Fedossei Fedossejevitš, lubage mulle toimik nr. 368!» — «Alati te viite ära kroonu tindipoti korgi!» Vahetevahel aga kostis juba päris iseteadev hääl, kahtlemata mõne ülemuse oma, mis kajas käskivalt: «Säh, kirjuta ümber, aga muidu, tead, tõmmatakse sul saapad jalast ja istud mul kuus ööd-päeva söömata!» Sulgede krabin oli nii vägev, nagu oleks sõitnud mitu haokoormat läbi metsa, kus on veerandjala kõrguselt langenud puulehti.

Tšitšikov ja Manilov astusid esimese laua juurde, kus istusid kaks alles üsna noort ametnikku, ja pärisid: «Lubage küsida, kus on siin kinnistuslaud?»

«Aga mis teil oleks vaja?» küsisid mõlemad ametnikud ümber pöördudes.

«On tarvis esitada palvekiri.»

«Aga mida te olete ostnud?»

«Ma oleksin tahtnud enne teada, kus on kinnistuslaud, kas siin või mujal?»

«No öelge ometi enne, mis te olete ostnud ja mis hinna eest, siis me ütleme teile, kus, aga muidu meie ei tea.»

Tšitšikov nägi kohe, et ametnikud on lihtsalt uudishimulikud nagu kõik noored ametnikud ning tahavad ainult iseendid ja oma ametit tähtsamaks teha.

«Kuulge, mu armsad,» sõnas ta, «ma tean väga hästi, et kõik kinnistusasjad, ükskõik missuguste hindadega, on ühes ja samas kohas, seepärast palun ma teid juhatada mulle vastav laud, aga kui te ei tea, mis teil siin tehakse, siis küsime teistelt.» Ametnikud ei vastanud sellele midagi ja ainult teine neist torkas sõrmega toanurga poole, kus istus laua taga keegi vanem mees, märkides mingeid pabereid. Tšitšikov ja Manilov suundusid laudade vahelt otse tema poole. Ametnik oli väga süvenenud oma töösse.

«Lubage küsida,» sõnas Tšitšikov kummardades, «kas siin on kinnistuslaud?»

Ametnik tõstis pea ja vastas rõhuga: «Siin ei aeta kinnistusasju.»

«Aga kus siis?»

«See toimub kinnistus-ekspeditsioonis.»

«Aga kus on kinnistus-ekspeditsioon?»

«See on Ivan Antonovitši juures.»

«Aga kus on Ivan Antonovitš?»

Ametnik torkas sõrmega teise toanurka. Tšitšikov ja Manilov suundusid Ivan Antonovitši juurde. Ivan Antonovitš oli korraks vaadanud selja taha ning mõõtnud neid oma kõõrdpilguga, kuid süvenes samas veelgi tähelepanelikumalt kirjutamisse.

«Lubage küsida,» sõnas Tšitšikov kummardades, «kas siin on kinnistuslaud?»

Ivan Antonovitš nagu ei oleks kuulnudki ja süvenes veelgi enam pabereisse, vastamata midagi. Võis kohe näha, et see oli mees juba arukas eas, hoopiski mitte nagu mõni lobiseja või kehkleja. Ta näis olevat kaugelt üle neljakümne, juuksed mustad ja tihedad, kogu ta näo keskmine osa tungis ette ja oli arenenud ninaks — ühe sõnaga, see oli nägu, mida üldsuses hüütakse kirvenäoks.

«Lubage küsida, kas siin on kinnistus-ekspeditsioon?» kordas Tšitšikov.

«Siin,» vastas Ivan Antonovitš, pööras oma kirvenägu ja asus uuesti kirjutama.

«Mu asi on niisugune, et olen ostnud mitmelt siinselt mõisnikult talupoegi koloniseerimise otstarbel, ostu-müügi lepingud on olemas, vaja ainult kinnistada.»

«Kas müüjad on kohal?»

«Mõned on ja teistelt on volikirjad.»

«On teil palvekiri kaasas?»

«Palvekiri on kaasas. Ma sooviksin aga... mul on kiire... Kas ei ole võimalik näiteks juba täna asi joonde ajada?»

«Või veel! Täna ei ole võimalik!» ütles Ivan Antonovitš. «Enne vaja kontrollida, kas ei ole müügikeeldu.»

«Muide, mis puutub sellesse, et asja kiirendada, siis on eesistuja Ivan Grigorjevitš mu hea sõber...»

«Aga Ivan Grigorjevitš ei ole ju üksi, on ka teisi,» ütles Ivan Antonovitš karmilt.

Tšitšikov tundis seda ettekäänet, mille taha puges Ivan Antonovitš, ning ütles: «Ka teisi me ei unusta, olen olnud ise ametnik ja tunnen asja...»

«Minge Ivan Grigorjevitši juurde,» ütles Ivan Antonovitš pisut lahkema häälega, «las ta annab käsu kellele tarvis, meie taha asi seisma ei jää.»

Tšitšikov võttis taskust paberraha, pani Ivan Antonovitši ette, mida see sugugi ei märganud ja otsekohe raamatuga kattis. Tšitšikov tahtis juba sellele tähelepanu juhtida, kuid Ivan Antonovitš andis peaga märku, et ei ole tarvis näidata.

«Ta juhatab teid eesistuja kabinetti,» ütles Ivan Antonovitš peaga osutades, ning üks pühist preestreist — kes säärase hoolega oli toonud ohvreid Themisele, et ta mõlema käise küünarnukid olid rebenenud ja vooder sealt ammu välja ripendas, ja selle eest omal ajal oli saanudki kolleegiumi registraatori kraadi — teenis meie sõpru, nagu kunagi Vergilius oli teeninud Dantet[1], ning viis nad esimehe kabinetti, kus seisid ainult laiad tugitoolid ja nendes istus laua taga kohtu peegli ja kahe paksu raamatu ees eesistuja nagu päike ise. Selles paigas tundis uus Vergilius säärast pühalikku

[1] Vergilius — kuulus rooma luuletaja; Dante — üks suurimaid luuletajaid, «Jumaliku komöödia» autor.

aukartust, et kuidagi ei julgenud tõsta sinna oma jalga, ja pöördus tagasi, näidates oma armetuseni läikima hõõrutud selga, mille küljes lipendas kanasulg. Astunud kabinetti, nägid nad, et eesistuja ei olnud üksi, sest ta kõrval istus kohtu peeglist varjatud Sobakevitš. Külaliste ilmumisel kajas rõõmuhüüdeid ja ametlikud toolid lükati mürinal kõrvale. Sobakevitški tõusis istmelt ja oli nüüd näha kogu oma kohmakuses. Eesistuja haaras Tšitšikovi käte vahele ja kabinetiruum kajas suudlusist; küsiti teineteiselt tervise järele ning osutus, et mõlemal valutavad ristluud, mis kohe pandi paigalistuva eluviisi arvele. Eesistuja näis olevat juba teadlik ostust Sobakevitši kaudu, sest ta hakkas teda kohe õnnitlema, mis esialgu meie kangelase natuke kohmetama pani, eriti kui ta nägi, et mõlemad müüjad, nii Manilov kui ka Sobakevitš, kellega asja oli aetud ainult nelja silma all, seisid siinsamas juures. Ent ta tänas siiski eesistujat, pöördudes samas Sobakevitši poole, küsis: «Aga kuidas on teie tervis?»

«Jumalale tänu, ei saa kaevata,» vastas Sobakevitš. Päris loomulik, et tal ei olnud millegi üle nuriseda, ennem oleks võinud rauatükk köhima hakata ja haigeks jääda, kui see erakordselt tugevasti vormitud mõisnik.

«Jah, teie olete alati terve,» sõnas eesistuja, «ka teie kadunud isa oli tugev mees.»

«Jah, käis üksinda karujahil,» vastas Sobakevitš.

«Mulle näib,» ütles eesistuja, «et teiegi saaksite karust üksi jagu, kui astuksite talle vastu.»

«No ei saa,» vastas Sobakevitš, «kadunuke oli ikka minust tugevam.» Ja ta jätkas ohates: «Ei, nüüd ei ole enam sääraseid inimesi, võtke või näiteks mind, mis on mu elu? Niisama kuidagiviisi . . .»

«Mis teie elul siis viga on?» küsis eesistuja.

«Ei ole hea, ei ole hea,» vastas Sobakevitš pead raputades. «Kujutlege, Ivan Grigorjevitš, elan juba viiendat kümmet, kuid pole olnud kordagi haige, oleks kas või valutanud kurk, ajanud üles mõni paise või muhk . . . Ei, see ei tähenda head! Kunagi makstakse selle eest veel kätte!» Ja Sobakevitš vajus melanhooliasse.

«Vaat, mille pärast tema ei muretse!» mõtlesid Tšitšikov ja eesistuja ühel ajal.

«Mul on teile kiri,» ütles Tšitšikov, võttes taskust Pljuškini kirja.

«Kellelt?» küsis eesistuja, ning avanud kirja, hüüdis: «Ah, Pljuškinilt! Temagi veel vireleb siin maamunal. Vaat, kus inimestel saatus. Kas ei olnud küll arukas ja rikas mees! Aga nüüd . . .»

«Koer,» ütles Sobakevitš, «kõik oma talupojad näljutas surnuks, tõbras!»

«Olge lahke, olge lahke,» sõnas eesistuja, lugenud kirja läbi, «ma olen nõus volinikuks hakkama. Millal te soovite asja korraldada, nüüd kohe või edaspidi?»

«Nüüd kohe,» vastas Tšitšikov, «ma oleksin teid palunud, kas

ei ole võimalik veel täna, homme tahaksin ma juba linnast ära sõita; kaasas on mul kõik, nii nimestikud kinnistamiseks kui ka palvekiri.»

«Kõik see on hea, aga tehke mis tahate, nii ruttu me teid küll veel linnast ära ei lase. Asja ajame joonde juba täna, aga jääge veel mõneks ajaks meie juurde. Kohe annan käsu,» ütles ta ja avas ukse kantseleiruumi, mis sumises ametnikest nagu hoolsasti kärgede kallal töötavatest mesilastest, muidugi, kui kärgi üldse saab võrrelda kantseleitoimikutega. — «Kas Ivan Antonovitš on siin?»

«Siin,» vastas hääl kantseleiruumist.

«Kutsuge ta siia!»

Lugejale juba tuntud kirvenägu Ivan Antonovitš ilmus esimehe kabinetti ja kummardas viisakalt.

«Vaadake, Ivan Antonovitš, võtke kõik need paberid ja . . .»

«Ärge unustage, Ivan Grigorjevitš,» segas Sobakevitš vahele, «tarvis on ka tunnistajaid, vähemalt kaks kummaltki poolt. Saatke kohe prokuröri järele, ta on vaba inimene ja istub kindlasti kodus, tema eest ajab ju asju ta abi Zolotuhha, see esimene rabaja maailmas. Siis tervishoiuosakonna inspektor, kah vaba inimene ja pöönutab kindlasti kodus, kui ei ole läinud kuhugi kaarte mängima; ja on veel palju teisigi siinsamas lähedal: Truhhatševski, Beguškin, — kõik rikuvad asjata õhku!»

«Nimelt, nimelt!» lisas eesistuja ja saatis kantseleiametniku neile kohe järele.

«Veel on mul teile palve,» ütles Tšitšikov, «mul oli tegemist ka ühe mõisniku lesega, palun saata samuti tema voliniku, ülempreester Kirilli poja järele. Ta teenivat siin teie juures.»

«Kuidas siis, kohe saadame ka tema järele!» ütles eesistuja. «Kõik tehakse, aga ametnikele ärge andke ühelegi midagi, seda palun ma teilt kindlasti. Mu isiklikud sõbrad ei pea maksma.» Öelnud seda, andis ta kohe mingi käsu Ivan Antonovitšile, mis sellele nähtavasti sugugi ei meeldinud. Kinnistused näisid eesistuja peale avaldavat õige head muljet, liiatigi kui ta nägi, et oste oli ligemale saja tuhande eest. Tükk aega vahtis ta Tšitšikovile silmi, näol suurima heameele ilme, ja ütles viimaks: «Siis nõnda! Siis niiviisi, Pavel Ivanovitš! Nii siis soetasitegi!»

«Soetasin,» vastas Tšitšikov.

«Tore asi! Tõesti tore asi!»

«Jah, ma näen isegi, et midagi paremat ma ei oleks mõistnud ette võtta. Kuidas see ka ei ole, aga inimese tulevik on seni ikka tume, kuni ta kindlasti ei toetu jalaga millelegi tõhusamale mingi vabamõttelise nooruskimääri asemel.» Siin siunas ta üsna parajal paigal kõiki noori vabamõttelisuse pärast ja seda mitte põhjuseta. Kuid tähelepandav oli see, et ta väljendustes oli siiski mingi ebakindlus, nagu oleks ta tahtnud samas öelda endale: «Oi, vennike, sa valetad, ja kuidas veel!» Ta ei julgenud vaadata näkku isegi Sobakevitšile ja Manilovile, kartes näha midagi nende ilmes. Kuid ta kartis päris ilmaaegu, sest Sobakevitši näoilme jäi muutuma-

tuks ning Manilov, võlutuna fraasist, noogutas ainult heakskiitvalt peaga, sattudes seisukorda, mis on omane kirglikule muusikaharrastajale, kui lauljanna oma häälega on ületanud viiuligi ja piiksatanud nii kõrge noodi, milleks pole suuteline isegi linnukõri.

«Aga miks te ei ütle Ivan Grigorjevitšile, mida te nimelt soetasite?» tähendas Sobakevitš. «Ja teie, Ivan Grigorjevitš, ei küsi, mis asi see on? Sest millised talupojad! Lihtsalt kuld! Ma ju müüsin isegi tõllassepp Mihhejevi!»

«Tõesti, isegi Mihhejevi müüsite ära?» küsis eesistuja. «Tunnen tõllassepp Mihhejevit, osav meister, parandas mul kord saani. Aga lubage, kuidas... Te ütlesite ju mulle kord, et Mihhejev olevat surnud...»

«Kuidas? Mihhejev surnud?» vastas Sobakevitš vähemagi hämmelduseta. «See oli ta vend, kes suri, aga Mihhejev ise on praegu kõige parema tervise juures. Alles paar päeva tagasi tegi ta niisuguse kalessi, mida ei tehta Moskvaski. See mees peaks õigupoolest töötama küll ainult keisri jaoks.»

«Jah, Mihhejev on hea meister,» kiitis eesistuja, «ma imestan isegi, kuidas te raatsisite ta ära anda.»

«Mitte üksnes Mihhejevi ei müünud ma! Ka puusepp Stepan Probka, pottsepp Miluškin, kingsepp Maksim Teljatnikov — kõik läksid, kõik müüsin maha!» Ent kui eesistuja küsis, miks ta nad siis maha müüs, kui nad olid nii head talupojad ja osavad meistermehed, vastas Sobakevitš käega äiates: «Niisama, lihtsalt, tuli kord rumal mõte pähe, mõtlesin, et müün, ja müüsingi rumalusest!» Seejärel langetas ta pea, nii nagu kahetseks oma mõtlematut tegu, ja lisas: «Näete, juba juuksedki hallid, aga õiget aru pähe ei tule.»

«Aga lubage, Pavel Ivanovitš,» küsis eesistuja, «kuidas te ostate talupoegi ilma maata? Kas koloniseerimiseks?»

«Koloniseerimiseks.»

«Noh, kui koloniseerimiseks, siis on teine asi: aga kuhu?»

«Kuhu... Hersoni kubermangu.»

«Oo, seal on head maad, ainult elanikke on vähe,» ütles eesistuja ja kiitis väga sealset rohukasvu.

«Aga kas on ka maad küllaldasel määral?»

«Küllalt, just niisugusel määral, nagu on tarvis ostetud talupoegade jaoks.»

«On's jõge või tiiki?»

«Jõgi. Muide, on olemas ka tiik.» Öelnud seda, heitis Tšitšikov kogemata põgusa pilgu Sobakevitši poole, ja kuigi selle nägu oli endiselt ilmetu, näis talle, nagu oleks sinna kirjutatud: «Oi, kuidas sa valetad! Vaevalt on seal jõge ja tiiki ja maad ennastki!»

Kuni jätkus jutlemine, hakkasid kogunema vähehaaval tunnistajad: lugejale tuttav vidutava silmaga prokurör, tervishoiuosakonna inspektor, Truhhatševski, Beguškin ja teised, kes Sobakevitši sõnade järgi pidid rikkuma ainult õhku. Paljud neist olid Tšitšikovile täiesti tundmata ning puuduvad hangiti siitsamast palatiametnike

seast. Toodi kohale mitte üksnes ülempreester Kirilli poeg, vaid ka ülempreester ise. Iga tunnistaja paigutas end dokumentidele ühes kõigi oma ametite ja aukraadidega, kes tagaspidi längus tähtedega, kes edaspidi, kes peaaegu uperkuuti ja niisuguste hieroglüüfidega, mida vene tähestikus ei olnud nähtudki. Tuntud Ivan Antonovitš sai üsna kiiresti hakkama, nimestikud kanti sisse, kontrolliti ja märgiti raamatuisse, kuhu tarvis, välja oli arvestatud pooleprotsendiline maks ja samuti kuulutamise eest ametlikus teatajas, ning Tšitšikovil tuli maksta ainult õige tühine summa. Eesistuja andis koguni käsu võtta talt lõivurahagi vaid pooles suuruses, kuna ülejäänud pool, teadmata kuidas, kanti üle kellegi teise paluja arvele.

«Nii siis,» ütles eesistuja, kui kõik oli valmis, «nüüd jäävad üle ainult liigud.»

«Ma olen valmis,» vastas Tšitšikov, «teie hooleks jääb ainult määrata aeg. Oleks minu poolt päris häbematu, kui sellise meeldiva seltskonna jaoks ei korgitaks lahti paar-kolm pudelit kihisevat.»

«Ei, te ei tabanud asja õigest küljest, kihiseva paneme meie ise välja,» vastas eesistuja, «see on meie ülesanne ja kohus. Teie olete siin külaline, meie peame kostitama. Teate mis, mu härrad? Lugu on säärane, et läheme kõik siit nagu oleme, üheskoos, politseiülema juurde, ta on meie imetegija, tal tarvitseb ainult korraks silma pilgutada kalaturust või veinikeldrist mööda minnes ja meil on säärane pidulaud, et las aga olla! Ja sealjuures ei tee paha ka väike vistike.»

Säärasest ettepanekust ei saanud keelduda ükski. Tunnistajad hakkasid juba paljast kalaturu mainimisest sülge neelama, kõik haarasid otsekohe mütsid ning ametitunnid olid lõppenud. Kui nad jõudsid kantseleiruumi, ütles kirvenägu Ivan Antonovitš tasakesi Tšitšikovile: «Saja tuhande eest ostsite talupoegi, aga vaeva eest andsite ainult ühe valge.»

«Jah, aga millised talupojad!» vastas talle seepeale Tšitšikov samuti tasa, «puha rämps ja väärtuseta praht, ei maksa pooltki oma hinda.» Ivan Antonovitš nägi, et klient on kindla iseloomuga ja rohkem ei anna.

«Kui palju maksite Pljuškinile hinge eest?» sosistas talle teise kõrva Sobakevitš.

«Miks panite Vorobei nimekirja?» ütles talle vastuse asemel Tšitšikov.

«Mihukese Vorobei?» küsis Sobakevitš.

«Noh, naisterahva, Jelizaveta Vorobei.»

«Ei mingit Vorobeid pole ma sinna pannud,» ühmas Sobakevitš ja astus teiste külaliste juurde.

Külalised jõudsid lõpuks suures karjas politseiülema majja. Politseiülem oli tõesti imetegija, sest vaevalt kuulnud, milles asi seisis, hõikas ta jalamaid jaoskonna-kardavoi, tubli poisi lakknahast ratsasaapais, sosistas talle, nagu näis, vaid paar sõna kõrva ja lisas veel: «Mõistad?» Ja sama aja kestel, kui külalised tagusid visti, ilmusid teises toas lauale beluuga, sammakalad, lõhi, pressi-

tud ja värskelt soolatud kaaviar, heeringad, sevrjuugad, juustud, suitsutatud keeled ja balõkid, — kõik see oli pärit kalaturult. Siis ilmusid lisandused perenaise poolt köögisaaduste näol: pirukas kalapeaga, mille valmistamiseks olid võetud üheksapuudase sammakala krõmpsluud ja põsed, teine pirukas seentega, võiküpsised, rasva sees keedetud klimbid, keedetud puuvili jne. Politseiülem oli mõnes mõttes otsekui linna isa ning heategija. Ta suhtles kodanikega täiesti nagu oma perekonnaliikmetega ning liikus ärides ja kaubahoovis nagu oma isiklikus aidas. Üldse istus ta, nagu öeldakse, omal kohal ja tundis oma ametit täiuslikult. Raske oli isegi öelda, kas tema oli loodud koha või koht tema jaoks. Oma asju ajas ta nõnda arukalt, et ta sissetulekud, võrreldes eelkäijatega, olid kasvanud enam kui kahekordseks ning sealjuures oli ta teeninud kogu linna lugupidamise. Eriti armastasid teda kaupmehed ja nimelt sellepärast, et ta ei olnud nende vastu kõrk, ning tõesti, ta käis nende juures varrudel, oli lastele vaderiks ja kuigi kooris neid vahel kõvasti, siis kuidagi erakordselt osavasti: patsutab õlale ja naeratab, kutsub teed jooma ja lubab isegi tulla mõnikord kabet mängima, küsib, kuidas käsi käib ja kuidas on tervisega lugu, kui aga kuuleb, et kellelgi on laps haigestunud, soovitab rohtugi — ühe sõnaga, täitsa mees! Sõidab troskas mööda linna ja jagab korraldusi, aga samal ajal lausub ka sõna ühele ja teisele: «Noh, Mihheitš, kas me ei lööks jälle kord omatrumpi?» — «Jah, Aleksei Ivanovitš,» vastab see mütsi maha võttes, «kuluks ära küll.» — «Kuule, vennas Ilja Paramonõtš, tule mu traavlit vaatama, see hakkab sinu omaga võistlema, löö ka oma raudjas aisade vahele ja katsume jõudu.» Kaupmees, kelle kihuks, nagu öeldakse, olid traavlid, naerab sellele meelitatult ja vastab habet silitades: «Katsume, Aleksei Ivanovitš!» Isegi kõik poesellid, kes seisavad harilikult sel juhul mütsita, vaatavad naeratades üksteise otsa, nagu tahaksid nad öelda: «Aleksei Ivanovitš on ikka tubli mees!» Ühe sõnaga, ta oli osanud võita rahvamehe-kuulsuse ja kaupmeeste arvamus temast oli, et kuigi Aleksei Ivanovitš «võtab kõvasti, selle eest aga ei reeda ta sind kunagi».

Märgates, et laud on kaetud, tegi politseiülem külalistele ettepaneku lõpetada vist pärast sööki ning kõik suundusid kõrvalruumi, kust meeldiv lõhn ammu oli hakanud kõditama külaliste ninasõõrmeid ja kuhu Sobakevitš juba tükk aega oli piilunud uksepilu kaudu, sihtides eemalt hiiglaslikku sammakala, mis lebas eemal suurel taldrikul. Joonud pitsi viina, mille oliivroheline värv tuletas meelde läbipaistvat siberi kivi, millest Venemaal tavaliselt lõigatakse pitsateid, astusid külalised, kahvlid käes, igast küljest laua ümber ja hakkasid avaldama, nagu öeldakse, oma iseloomu ja kalduvusi, asudes kes kaaviari, kes lõhekala, kes juustu kallale. Ent Sobakevitš, osutamata mingit tähelepanu kõigele sellele pudilepadile, asus sammakala kallale ja nii umbes veerandtunni kestel, kui teised sõid, jõid ja jutlesid, hävitas selle terveni, nii et kui politseiülem sammakala meenutades ütles: «Aga mis te, mu här-

rad, ütlete sellise loodusnähtuse kohta?» ja ühes teiste külalistega tahtis asuda kahvliga kala kallale, nägi ta, et loodusnähtusest ei olnud muud järel kui paljas saba. Sobakevitš aga tegi näo, nagu ei teaks ta sellest midagi, ja lähenedes taldrikule, mis oli hoopis teises laua otsas, torkas seal kahvli otsa mingi väikese kuivatatud kalakese. Söönud terve sammakala, istus Sobakevitš tugitooli. Ta ei söönud ega joonud enam suutäitki, vaid vidutas ja pilgutas silmi. Politseiülemal ei olnud nähtavasti veinist kahju, tervisejoomisel ei olnud lõppu. Esimene klaas, nagu juba lugejad ehk isegi aimavad, tõsteti Hersoni uue mõisniku terviseks, siis joodi ta talupoegade heakäekäiguks ja õnnelikuks kohalejõudmiseks, siis ta tulevase võluva naise terviseks, mis manas meie kangelase huultele meeldiva naeratuse. Kõik tormasid ta ümber kokku ja hakkasid tungivalt paluma, et ta jääks linna veel vähemalt paariks nädalakski. «Ei, Pavel Ivanovitš! Tehke, mis tahate, aga muidu nagu tuld oleksite tulnud viima! Astusite lävele ja kohe tagasi! Jääge meie juurde! Me otsime teile naise. Kas pole tõsi, Ivan Grigorjevitš, me otsime talle naise?»

«Tingimata, tingimata!» hüüdis eesistuja. «Sõdige vastu kas või käte ja jalgadega, naise me teile otsime! Ei, vennas, kui olete juba kord siin, siis ärge enam nurisege! Naljatada me ei armasta!»

«Kuidas? Ma ei ole mõelnudki vastu sõdida,» vastas Tšitšikov naeratades, «abielu pole kaugeltki mõni halb asi... ainult, et oleks aga pruut.»

«Küllap me leiame ka pruudi! Tohoh, miks siis mitte? Kõik leiame, kõik, mis ainult tahate!»

«Noh, kui leiate...»

«Tore, ta jääb!» hüüdsid kõik kooris. «Vivat, hurraa, Pavel Ivanovitš, hurraa!» Ja kõik ruttasid temaga kokku lööma, klaasid käes. Tšitšikov lõi kõigiga kokku. «Veel, veel kord!» hüüdsid need, kes olid pealetükkivamad, ja lõid uuesti kokku, siis tulid nad kolmandat korda ja lõid jälle kokku. Üsna lühikese ajaga oli kõigi tuju ülilõbus. Eesistuja, kes hoogu sattununa oli väga armas inimene, kaisutas Tšitšikovi mitu korda ja puistas talle välja oma südame: «Oh, sa mu hingeke, oh, sa mu memmeke!» ning nipsutades sõrmega, hakkas koguni tantsima ta ümber, kriisates ise tuntud laulu kamarinski viisil. Pärast šampanjat maitsti ungari veine, mis veelgi tõstis kogu seltskonna rõõmsat tuju. Vist oli unustatud hoopis, kõik vaidlesid, karjusid ja kõnelesid läbisegi — poliitikast, isegi sõjaasjandusest, avaldati sääraseid vabameelseid mõtteid, mille eest teinekord ise oleksid lastelgi püksid maha võtnud. Lahendati ühel hoobil hulk raskeid ja keerukaid küsimusi. Tšitšikov ei olnud tundnud end veel iialgi nii rõõmsas meeleolus, ta juba kujutles end tõelise Hersoni mõisnikuna, kõneles agraaruuendustest, kolme-põllu-süsteemist, kahe armastava hinge õndsusest ja õnnest ning hakkas lugema Sobakevitšile Wertheri värsivormis läkitust Charlottele, mille peale see tugitoolis pilgutas

ainult silmi, sest pärast sammakala tundis ta suurt tarvidust une järele. Tšitšikov märkas lõpuks isegi, et ta oli muutunud juba liiga lõdvaks, palus sõidukit ja kasutas prokuröri troskat. Prokuröri kutsar, nagu võis veenduda teel, oli mõneski asjas väga vilunud, sest juhtides hobuseid ainult ühe käega, oli ta sirutanud teise selja taha ja toetas sellega härrat. Nõnda sõitis Tšitšikov prokuröri troskaga võõrastemajja, kus tal veel hulk aega kibeles keelel kõik läbisegi: «valgejuukseline ja punapõseline pruut, lohukesega paremal põsel, mõis Hersoni kubermangus, suured kapitalid.» Selifanile olid antud isegi mingid käsud äsja ümberasustatud talupoegade kogumiseks, et neid isiklikult üle lugeda. Selifan kuulas hulk aega vaikides ja väljus lõpuks toast, öeldes Petruškale: «Mine, võta härra riidest lahti!» Petruška asus kiskuma tal saapaid jalast ja peaaegu oleks tõmmanud ühes nendega põrandale ka härra. Kuid lõpuks siiski olid saapad jalast ära, härra riidest lahti võetud nagu kord ja kohus, ning väherdades veel mõnda aega voodis, mis kägises otse südantlõhestavalt, uinus ta tõelise Hersoni mõisnikuna. Petruška aga viis samal ajal koridori ta püksid ja palukavärvi helgiga fraki, laotas need nagi otsa laiali ja hakkas uhtuma nii piitsavarrega kui ka harjaga, tõlmupilvede lennates üle koridori. Tahtes neid parajasti maha võtta, vaatas ta üle käsipuu alla ja nägi tallist tulnud Selifani. Nende pilgud ühtisid ja nad haistsid juba õhust teineteise soove — et härra, näe, käänas enda magama, eks või ju nüüd nemadki kuhugi sisse astuda. Viinud fraki ja püksid tuppa, laskus Petruška otsekohe trepist alla ja siis läksid nad kahekesi, lausumata isekeskis sõnagi oma mineku eesmärgist ja naljatelles teel hoopis muudest asjadest. Nende teekond ei viinud neid kaugele, nad läksid ainult üle tänava maja ette, mis oli otse võõrastemaja vastas, ja sisenesid madalast suitsunud klaasuksest, mis viis peaaegu keldrisse, kus puust laudade ümber istus juba mitmesugust rahvast: habemikke ja habemetuid, paljanahkseis kasukates ja lihtsalt särgiväel, mõni ka friisiriidest sinelis. Mis Petruška ja Selifan seal tegid, jumal neid teab, kuid nad väljusid sealt tund aega hiljem täiesti vaikselt, hoides kätest kinni ja osutades teineteisele suurt tähelepanu ning abi iga vähemagi nurgakese puhul. Käsikäes ja laskmata lahti teineteisest silmapilgukski, ronisid nad enne terve veerandtunni, kui said trepist üles. Petruška peatus silmapilguks oma madala aseme ees, mõeldes, kuidas heita sinna viisakamini, ja heitis siis täitsa risti, nõnda et jaladki jäid põrandale. Selifan heitis samasse voodisse, pannes pea Petruška kõhule ja unustades hoopis, et ta ei peaks magama sugugi siin, vaid kas teenijate üldruumis või koguni tallis hobuste juures. Mõlemad nad uinusid otsekohe, lastes kuuldavale kohutavalt valju norskamise, millele härra kõrvaltoast vastas peenikese ninavilega. Varsti pärast seda rahunes kõik ning kogu võõrastemaja vajus sügavasse unne; valgust oli näha veel ainult ühest aknast, mille taga elas keegi Rjasanist saabunud lipnik, nähtavasti kirglik saabastearmastaja, sest ta oli

tellinud neid juba neli paari ja katsus jalga parajasti viiendat. Mitu korda oli ta astunud juba voodi juurde, et visata nad jalast ja heita magama, kuid ei saanud, saapad olid tõesti hästi tehtud ning kaua tõstis ta veel jalga ja imetles eeskujulikult hästi valmistatud kontsa.

VIII peatükk.

...Linna elanikud armastasid juba ilma selletagi, nagu me nägime esimeses peatükis, Tšitšikovi väga, kuid nüüd, pärast sääraseid kuuldusi, hakkasid nad teda veel enam armastama. Muide, kui kõnelda tõtt, olid nad iseenesest kõik head inimesed, elasid isekeskis parimas läbisaamises, suhtlesid suurima sõbralikkusega ning nende omavahelised kõnelused kandsid mingi erilise lihtsameelsuse ja vagaduse pitserit: «Armas sõber Ilja Iljitš...» — «Kuule, vennas Antipator Zahharjevitš!...» — «Sa luiskad, kullake Ivan Grigorjevitš!» Postiülema puhul, keda kutsuti Ivan Andrejevitšiks, lisati ikka: «Sprehhen sii döitš, Ivan Andreitš?» ühe sõnaga, kõik olid nagu ühe perekonna liikmed. Paljud neist olid üsna haritudki, palati eesistujal oli peas terve Žukovski «Ludmilla», mis sellal oli veel päris värskeks kirjanduslikuks uudiseks, ja ta deklameeris sealt meisterlikult paljusid kohti, eriti aga «Mets on uinund, magab org» ja sõna «kuula!» nii, et tõepoolest näis, otsekui oleks org unehõlmas; täielikuma illusiooni saavutamiseks sulges ta sealjuures silmadki. Postiülem andus rohkem filosoofiale ja luges üsna hoolsasti, isegi öösiti Youngi «Öid» ja Eckartshauseni «Loodussaladuste võtit», millest ta tegi õige pikki väljakirjutisi; kuid missugused need just olid, ei teadnud keegi. Muide, ta oli päris teravmeelne, sõnades leidlik ja armastas ilustada oma kõnet, nagu ta ise ütles. Ja ta ilustas seda igasuguste väikeste lisanditega, nagu: «mu isand, sellane, miski, teate, mõistate, kujutlege endile, suhteliselt öeldud, teatud määral» jne., mida ta puistas nagu käisest; samuti elustas ta oma kõnet üsna edukalt silmavidutamisega või pilgutamisega parajal kohal, mis andis mõnikord vägagi lõikava ilme ta satiirilistele tähendustele. Ülejäänud olid samuti enam või vähem haritud inimesed: kes luges Karamzini, kes «Moskva Teateid», kes aga mitte kui midagi. Mõni neist oli, nagu öeldakse, vedelvorst, see on inimene, keda tuli sundida kaikaga tagant, mõni lihtsalt unimüts, kes, nagu öeldakse, põõnas eluaeg selja peal, ja keda täiesti asjatu oli millekski ergutada, sest vedu ta ei võta. Mis puutus nende tervisesse, siis ses suhtes ei võinud nuriseda — tiisikushaigeid nende seas ei olnud. Kõik nad olid seda liiki, keda nende naised isekeskis olles õrnutsevatel silmapilkudel kutsuvad vaadikesteks, paksukesteks, rasvarullikesteks, kikideks, žužuudeks jne. Kuid üldiselt olid nad kõik heasüdamlikud ja külalislahked inimesed, ning igaüks, kes oli maitsnud nende külakosti või istunud nendega õhtukese vistilauas, oli muutunud juba kohe nagu oma inimeseks; seda enam

aga Tšitšikov, kes tõepoolest oma võluvate omaduste ja viisaka käitumisega oli avastanud suure saladuse meeldida. Nad armastasid teda nõnda, et ta ei leidnud mingit võimalust linnast pääsemiseks; muud ta enam ei kuulnudki, kui: «Noh, veetke meiega veel üks nädalake, ainult nädalake, Pavel Ivanovitš!» Ühe sõnaga, teda kanti kätel, nagu räägitakse. Kuid võrratult tähelepandavam on mulje, mis Tšitšikov tekitas daamides (kas ei pane see lausa hämmastama?). Et seda pisutki selgitada, tuleks veidi rääkida daamidest endistki ja nende seltskonnast, kirjeldada, nagu öeldakse, elavate värvidega nende hingeomadusi, kuid autorile on see väga raske. Ühest küljest takistab teda piiritu lugupidamine võimukandjate abikaasade vastu, aga teisest küljest... teisest küljest on lihtsalt raske. N. linna daamid olid... ei, kuidagi ei saa, tõesti ei jätku julgust. N. linna daamide juures oli kõige tähelepandavam see... Päris veider — sulg ei tõuse koguni, nagu oleks selle otsas mingi tinapomm...

...Algas hoolikas valmistumine balliks, milleks ka tõesti oli palju ergutavaid ja kõditavaid põhjusi. Ja vist küll kunagi maailma loomisest saadik ei ole nii palju aega raisatud tualetile. Terve tund kulutati ainult näo vaatlemisele peeglis. Katsuti anda sellele mitmesuguseid ilmeid, kord tähtsat ja soliidset, kord aupaklikku, kuid kerge naeratusega, kord lihtsalt aupaklikku ilma naeratuseta; tehti peeglisse rida kummardusi ühes ebamääraste häälitsustega, mis tuletasid osalt meelde prantsuskeelseid, kuigi Tšitšikov prantsuse keelt sugugi ei mõistnud. Ta tegi endale hulk meeldivaid üllatusi, tõstatades kulme, muiates suunurkadega ja tehes sealjuures midagi keelegagi, — ühe sõnaga, mida kõik inimene ei tee üksi olles ja kindlas teadmises, et ta on kena ja et kedagi pole ukse pra ost piilumas. Lõpuks sakutas ta end vähekese lõuast, hüüatas: «Oi, koonukest küll!» Ta hakkas riietuma. Kogu riietumise ajal oli ta kõige paremas meeleolus; korraldades trakse või sõlmides kaelasidet, lõi ta kontsad kokku ja tegi osavaid kummardusi ning, kuigi ta polnud kunagi tantsinud, sooritas ta korraks ülemeeliku tantsuhüppegi. Sel hüppel olid omad väikesed süütud tagajärjed: kummut lõi kõikuma ja laualt kukkus hari.

Ta ilmumine ballile oli erakordse mõjuga. Kõik, kes seal iganes olid, pöördusid talle vastu, kes kaardid käes, kes oma jutu kõige huvitavamal silmapilgul, öeldes: «Aga alam semstvokohus vastab sellele...» Kuid mida vastab semstvokohus, jäeti juba sinnapaika ja rutati õhinal vastu meie kangelasele. «Pavel Ivanovitš! Ah, mu jumal, Pavel Ivanovitš! Armas Pavel Ivanovitš! Mu kallis Pavel Ivanovitš! Ah, siin te oletegi, Pavel Ivanovitš! Seal ta on, meie Pavel Ivanovitš! Lubage sülelda end, Pavel Ivanovitš! Andke ta siia, ma suudlen korraks õige kõvasti oma kallist Pavel Ivanovitši!»...

...Vahepeal ootas aga meie kangelast äärmiselt ebameeldiv üllatus, sest samal ajal kui blondiin haigutas ja Tšitšikov pajatas talle mingisugustel aegadel juhtunud lugusid ja jõudis järjega

juba kreeka filosoofi Diogenese juurde, väljus tagumisest toast Nozdrjov. Kas omal vabal tahtel või teiste poolt tõugatuna, kas oli ta pääsenud välja einelauast või väheldasest rohelisest võõrastetoast, kus käis kõvem mäng kui harilik vist, kuid ta ilmus rõõmsana ja ülemeelikuna, hoides käe alt kinni prokuröri, keda nähtavasti oli tassinud ringi juba mõni aeg, sest vaene prokurör pööras kõikjale oma tihedaid kulme, nagu otsiks kogu aeg abi säärase sõbraliku, käe-alt-kinni rännaku vastu. See oli ka tõepoolest talumatu. Nozdrjov, ammutanud kuraasi paarist tassist teest, muidugi mitte ilma rummita, luiskas, et suu vahutas. Nähes teda juba eemalt, oli Tšitšikov valmis ohvrile, s. o. loovutama oma kadestatav koht, et eemalduda nii ruttu kui võimalik, sest see kohtamine ei tõotanud talle midagi head. Kuid nagu kiuste lähenes talle samal hetkel kuberner, avaldades suurt heameelt, et oli leidnud Pavel Ivanovitši, ja peatas ta, paludes olla vahemeheks vaidluses kahe daamiga küsimuse üle, kas naiste armastus on kestev või mitte. Samas aga oli Nozdrjovgi teda juba näinud ja tõttas otse tema poole.

«Ahaa, Hersoni mõisnik, Hersoni mõisnik!» hüüdis ta juurde astudes, kusjuures ta kevadise roosi sarnaselt värsked põsed naerust lausa rappusid. «Noh, kas oled juba palju surnuid kokku ostnud? Teie ei teagi ju veel, härra ekstsellents,» pasundas ta kuberneri poole pöördudes, «ta kaupleb surnud hingedega! Jumala tõsi! Kuule, Tšitšikov, ütlen sulle kui sõber, näe, kõik me siin oleme su sõbrad, ka härra ekstsellents on siin — oksa tõmbaksin su, jumala eest, oksa!»

Tšitšikov lihtsalt ei teadnud, kus istus.

«Uskuge mind, härra ekstsellents,» jätkas Nozdrjov, «nii kui ta mulle ütles, et müü mulle surnud hingi, tahtsin ma end lõhki naerda. Sõidan siia ja mulle öeldakse, et ta ostnud kolme miljoni eest talupoegi koloniseerimiseks. Neid koloniseerimiseks! Minult tahtis ta ju osta surnuid. Kuule, Tšitšikov, sa oled ju tõbras, jumala eest tõbras! Ka härra ekstsellents on siin... kas pole tõsi, prokurör?»

Kuid prokurör, Tšitšikov ja isegi kuberner olid sattunud nii piinlikku olukorda, et ei mõistnud midagi vastata; Nozdrjov aga, kinkimata sellele mingit tähelepanu, jätkas oma poolpurjus kõnet: «Ai, sina vennas... sa, sa... ma ei lase sind nüüd enne lahti, kui sa mulle ütled, miks sa ostsid neid surnud hingi. Kuule, Tšitšikov, kas sul tõesti häbi ei ole, sa ju tead, et sul ei ole ühtki paremat sõpra kui mina... Ka härra ekstsellents on siin... kas pole tõsi, prokurör? Te ei usu, härra ekstsellents, kui suured sõbrad me kahekesi oleme, nii suured sõbrad, et kui te näiteks praegu küsiksite: «Ütle, Nozdrjov, puhtast südamest, kumb on sulle kallim, kas su lihane isa või Tšitšikov?» ütleksin ma kohe: «Tšitšikov,» jumala eest... Luba, kallike, ma annan sulle ühe besee[1].

[1] S. o. *baiser* (prants. k.) — suudlus.

Te ju lubate mind, härra ekstsellents, teda teie juuresolekul suudelda? Noh, Tšitšikov, ära puikle vastu, luba, et ma pitseerin ühe beseekese su õrnvalgele põsele!» Nozdrjov aga tõugati kogu oma besee'ga nii järsult eemale, et ta peaaegu oleks põrandale lennanud. Kõik taandusid temast ega kuulanud enam. Kuid ta sõnad surnud hingede ostmisest olid kisatud kõigest kõrist ja saadetud nii kõvast naerust, et äratasid isegi nende tähelepanu, kes viibisid ruumi kõige kaugemateski nurkades ...

IX peatükk.

Hommikul, isegi varem tavalisest ajast, mis N. linnas oli määratud visiitideks, väljus vuhinal oranživärvilisest majast, millel helesinised sambad ja poolkord, uhkes ruudulises mantlis daam, saadetud teenrist, kes kandis seljas mitme kraega varustatud sinelit ja peas läikivat kardpaelaga ääristatud ümmargust kübarat. Daam lipsas ebahariliku rutuga mööda allalastud astmeid ukse ees ootavasse kalessi. Teener sulges sedamaid sõiduki ukse, viskas üles astmed, haaras kalessi tagarihmadest ja hüüdis kutsarile: «Las käia!» Daamil oli kaasas huvitav uudis ja ta põles soovist seda kohe kellelegi edasi jutustada. Iga hetk vahtis ta sõidukiaknast välja ja nägi oma pahameeleks, et ikka veel oli hulk maad sõita. Iga üksik maja näis talle palju pikem kui harilikult; valge kivist ehitatud vaestemaja oma kitsaste akendega venis talumatult pikkamisi mööda, nii et ta lõpuks ei saanud jätta sajatamata: «Sel neetud vaestemajal ei olegi otsa!» Kutsar oli saanud juba kaks korda käsu: «Rutem, rutem, Andrjuška, küll sa sõidad täna aeglaselt!» Lõpuks ometi oldi päral. Kaless peatus ühekordse tumehalliks värvitud puumaja ees, mille akende kohal olid valged puust bareljeefid, akende ees aga kõrge puuvõrestik ühes väikese iluaiaga, mille varbade tagant paistvad noored puukesed valendasid igavesest linnatolmust. Akendel paistis lillepotte, puuris õõtsuv papagoi, kes oli haaranud nokaga kinni rõngast, ning kaks päikesepaistel magavat koerakest. Siin majas elas küllasõitnud daami suurim südamesõbratar. Autor näeb väga suurt vaeva sellega, kuidas nimetada neid kaht daami nõnda, et keegi ei vihastaks tema peale, nagu vihastati vanasti. Nimetada neid väljamõeldud nimedega on hädaohtlik. Võta mistahes nimi, tingimata leidub kuskil meie laialdase riigi mõnes nurgas keegi, kes seda kannab, see vihastab kindlasti poolsurnuks ja hakkab rääkima, et autor on salaja kohale sõitnud selleks, et kõike välja nuhkida, kui ka sellest, missugune see autor ise on, missuguses katkenud lambanahkses kasukas ta ringi hulgub, mihukest Agrafena Ivanovnat külastab ja mida armastab süüa-juua. Nimetada aga auastmete järgi, jumal hoidku, see on veelgi hädaohtlikum. Praegusel ajal on kõik meie aukandjad ja seisused niivõrd hellad, et ükskõik, mis

raamatus ka trükitud ei ole, võetakse isiklikkusena, — selline tunne hõljub arvatavasti õhus. Aitab sellestki, kui ütled, et ühes linnas elas loll inimene, — see ongi juba isiklik. Äkki kargab kuskilt välja üsna soliidse välimusega isand ja hakkab karjuma: «Ka mina olen inimene, tähendab, ka mina olen loll!» — ühe sõnaga, otsekohe taipab, milles asi. Seepärast siis, et hoiduda kõigest säärasest, nimetame daami, kellele tuli külaline, samuti nagu teda üksmeelselt hüüti kogu N. linnas, ja nimelt — igas suhtes hurmavaks daamiks. Sellise nimetuse oli ta ära teeninud täiesti õigustatult, sest tõesti, ta tegi selleks kõik, et olla hurmav kuni viimase kraadini, kuigi selle hurmavuse taga peitus — oi, milline naiselik salakavalus! ja igas ta võluvas sõnas vahel — oi, milline torkav nõel! Ja hoidku jumal, mis kees ta südames siis selle vastu, kes kuidagimoodi temast mööda minnes tahtis end mingil kombel esirinda upitada. Kuid kõik see oli mähitud kõige peenemasse seltskondlikusse viisakusse, mida ainult provintsilinnas võib leida. Kõiki oma liigutusi sooritas ta peene maitsekusega, armastas värsse ja oskas hoida oma peadki mõnikord väga unistavalt ning kõik otsustasid üksmeelselt, et ta on igas suhtes hurmav daam. Teine daam aga, see tähendab, külaline, ei olnud oma iseloomult nõnda mitmekülgne ja seepärast nimetame teda — lihtsalt hurmavaks daamiks. Külalise tulek äratas koerad, kes magasid päikesepaistel, karvase Adele, kes alalõpmata takerdus oma ripnevatesse karvadesse, ja peenejalgse koerakese Popurrii. Mõlemad nad viisid kohe haukudes oma rõngasse tõmmatud sabad esikusse, kus külaline vabastas end mantlist ja osutus olevat moodsavärvilises ja -mustrilises kleidis pikkade karussabadega kaela ümber; jasmiinilõhn täitis toa. Vaevalt kuulnud lihtsalt hurmava daami tulekust, ruttas igas suhtes hurmav daam talle esikusse vastu. Daamid haarasid teineteise käed, suudlesid ja kiljatasid, nagu kiljatavad varsti pärast vabanemist kohanud instituudi tütarlapsed, kui nende emad ei ole jõudnud veel seletada, et ühe isa on vaesem ja madalamas astmes kui teise oma. Suudlus oli heledakõlaline, sest koerad hakkasid uuesti haukuma, mille eest neile vehiti rätikutega — ning daamid suundusid võõrastetuppa, endastmõistetavalt helesinisesse, kus olid diivan, ovaalne laud ja isegi väänkasvudega kaunistatud sirmikesed! Nende kannul jooksid sinna urisedes ka karvane Adele ja kõrge Popurrii oma peentel jalgadel. «Siia, siia, istuge siia mugavasse nurgakesse!» sõnas perenaine, juhtides külalise istuma diivaninurka. «Vaat nõnda, vaat nõnda! Siin on teile ka padjake!» Öelnud seda, pistis ta külalise selja taha padja, millele oli villase lõngaga õmmeldud rüütel, nõnda nagu neid ikka õmmeldakse kanvaale — nina peas nagu trepp, suu aga täiesti nelinurkne. «Kui suurt rõõmu te mulle valmistasite oma... Kuulen, et keegi sõidab ette, ja mõtlen, kes see küll võiks tulla nõnda vara? Paraša ütles, et viitsekuberneri proua, aga mina vastan: «Või juba jälle tuli see lollakas tüütama.» Ja juba pidin laskma öelda, et mind pole kodus...»

Külaline tahtis asuda juba asja juurde ja teatada uudist, kui igas suhtes hurmava daami hüüatus andis äkki jutule teise suuna.

«Oi, kui rõõmsavärviline sitsike!» hüüatas igas suhtes hurmav daam, vaadeldes lihtsalt hurmava daami kleiti.

«Jah, väga rõõmsavärviline. Praskovja Fjodorovna aga leiab, et oleks parem, kui ruudud oleksid väiksemad ja täpid ei oleks mitte pruunid, vaid taevakarva sinised. Saatsin õekesele tükikese riiet, see on päris võluv, nii ilus, et ei leia lihtsalt sõnugi. Kujutelge endale: triibud on kitsukesed-kitsukesed, mida võib ainult kujutella, aluspõhi on taevakarva sinine ja üle nende triibukeste käivad ikka silmakesed ja käpakesed, ikka silmakesed ja käpakesed... Ühe sõnaga, oivaline! Võib öelda päris kindlasti, et sellist riiet pole maailmas enne nähtudki!»

«Ärmas, see on ju liiga kirju.»

«Ah, ei, ei ole liiga kirju!»

«Ah, ikkagi liiga kirju!»

Peab tähendama, et igas suhtes hurmav daam oli osalt materialist, kaldudes eitama ja kahtlema ning maha tegema paljusidki asju elus.

Selle peale seletas lihtsalt hurmav daam, et see ei ole sugugi kirju, ja hüüatas: «Aga kuidas teile see meeldib — krookeid ei kanta enam.»

«Kuidas, ei kanta?»

«Nende asemel on nüüd festoonikesed.»

«Ah, see pole ju ilus — festoonikestega!»

«Festoonikesed, kõik aina festoonikesed, peleriinikesed festoonikestest, käistel festoonikesed, õlakuil festoonikesed, all festoonikesed, igal pool festoonikesed.»

«Ei ole ilus, Sofja Ivanovna, kui on aina festoonikesed.»

«Väga kena, Anna Grigorjevna, uskumatult kena, õmmeldakse kahe palistusega, laiad käiseaugud ja ülalt... No küll te juba imestate, küll te juba ütlete, et... Noh, üllatuge: kujutlege, pihikukesed on läinud veelgi pikemaks, eest teravnurgani, eesmised luud ulatuvad täiesti riidest välja, seelik on ümberringi volditud nagu vanaaegsed võruseelikud, tahapoole pannakse isegi veidi vatti, et oleks täitsa esinduslik.»

«Noh, see on juba lihtsalt ei tea mis!» ütles igas suhtes hurmav daam ja tegi peaga väärika liigutuse.

«Jah, see on juba tõesti ei tea mis!» vastas lihtsalt hurmav daam.

«Olgu mis on, aga mina seda küll järele tegema ei hakka.»

«Mina samuti... Tõesti, kui mõtelda, missuguste narrusteni läheb mood... päris võimatuseni! Ma küsisin õelt lõike, lihtsalt nalja pärast; minu Melanja hakkas juba õmblemagi.»

«Kas siis teil on lõige olemas?» hüüatas igas suhtes hurmav daam silmanähtava ärevusega.

«Kuidas siis, õelt sain.»

«Olge kallis, andke see mulle, kõigi pühade nimel!»

«Jah, aga ma andsin juba sõna Praskovja Fjodorovnale. Kuid ehk pärast teda?»

«Kes siis hakkab seda veel pärast Praskovja Fjodorovnat kandma? See oleks teist küll väga imelik, kui te võõraid eelistate omadele.»

«Aga ta on mulle ju teisest põlvest tädi.»

«Jumal teab, mis tädi ta teile on, ainult mehe poolt... Ei, Sofja Ivanovna, ma ei taha sellest kuuldagi; ma saan sellest nõnda aru, et te tahate mind solvata! Näha on, et teil on minust juba villand, tahate minuga nähtavasti lõpetada igasuguse tutvuse.»

Vaene Sofja Ivanovna ei teadnud tõesti, mis teha. Ta taipas nüüd isegi, millise kohutavalt suure rumaluse oli teinud. Mine veel kiitlema! Ta oli valmis selle eest kas või nõeltega torkima oma rumalat keelt.

«Noh, aga kuidas on meie võluriga?» küsis vahepeal igas suhtes hurmav daam.

«Ah, mu jumal! Mis ma ometi istun siin nõnda! Oh mind küll! Te ei teagi, Anna Grigorjevna, mispärast ma teie juurde õieti sõitsin?» Siin hakkas külalisel otse hinge matma, sõnad olid valmis suust lendama nagu pistrikud üksteise järel, ja pidi olema küll hoolimatult ebainimlik, nagu oli seda ta parim sõbranna, kes teda katkestas.

«Kiitke ja ülistage teie teda, kuidas tahate,» hüüdis see ebatavalise elavusega, «aga mina ütlen otse välja, ütlen seda kas või talle endalegi suu sisse, et ta on alatu inimene, alatu, alatu, alatu!»

«Aga kuulge ainult, mis ma teile räägin...»

«Levitati kuuldusi, et ta on ilus, aga ta ei ole ilus, mitte ta ei ole ilus, isegi ta nina... see on kõige vastikum nina, mis võib olla!»

«Lubage ometi, lubage teile jutustada, kallis Anna Grigorjevna, lubage jutustada! See on alles lugu, kui te ainult kuulete, *«c'est qu'on apelle histoire»*[1],» hüüatas külaline peaaegu meeleheitel ja härdalt paluva häälega. Pole ülearune tähendada, et nende kahe daami jutlemisse segunes õige palju võõrkeelseid sõnu ja vahetevahel isegi terveid prantsuskeelseid lauseid. Kuid nii heasoovlikult kui autor vaatabki selle päästva kasulikkuse peale, mis prantsuse keel Venemaale toob, nii heatahtlikult kui ta suhtubki meie kõrgema seltskonna kiiduväärsesse kombesse tarvitada seda kõikjal oma emakeele asemel (muidugi sügavast armastusest oma isamaa vastu), kuid siiski ta ei julge kuidagi põimida siia oma vene poeemi ükskõik millise võõra keele fraase. Nii siis püüame jätkata vene keeles.

«Missugune lugu siis?»

«Ah, mu kallis Anna Grigorjevna, kui te suudaksite ainult

[1] «See on alles lugu» (prants. k.).

kujutella mu seisukorda, millesse ma sattusin! Mõtelge, tuleb täna mu juurde preestriemand, ülempreester Kirilli naine, ja mis te arvate, kelleks osutus meie vagatseja, meie võõras?»

«Kuidas? Kas ta siis lipitses isegi preestriemandaga?»

«Ah, Anna Grigorjevna, kui ta oleks ainult lipitsenud, poleks see asi kuigi hull, kuulake ainult, mis rääkis preestriemand. Ta ütles, et sõitnud ta juurde lesk mõisaproua Korobotška, ise ehmunud ja näost valge kui surnu, ja jutustab, oi, mida jutustab! Kuulake ainult, päris romaan kohe: äkki pimedal südaööl, kui kõik majas juba ammu magavad, kostab väravate tagant kolin, kõige kohutavam kolin, mida võib üldse kujutella, sealsamas karjutakse koleda häälega: «Avage, avage, muidu murrame sisse!...» Noh, mis te ütlete selle kohta? Kas pole tore mees, see meie võrgutaja?»

«Aga see Korobotška, on ta siis noor ja ilus?»

«Mitte sugugi, päris vana eit...»

«Sa taevas! Või päris vana eidega kohe? No öelge, milline on siis meie daamide maitse, leidsid, kellesse armuda!»

«Ah ei, Anna Grigorjevna, see polnud see, mida teie arvate. Kujutelge ainult, et ilmub hambuni sõjariistus nagu mõni Rinaldo Rinaldini ja müristab: «Müüge mulle,» ütleb, «kõik hinged, mis on ära surnud.» Korobotška vastab väga mõistlikult, ütleb et: «Ma ei saa neid müüa, sest nad on surnud.» — «Ei,» vastab, «nad ei ole surnud, see on minu asi teada, kas nad on surnud või ei, nad ei ole surnud, ei ole,» karjub, «ei ole surnud!» Ühe sõnaga, maailmatu mürgel üle küla, kõik jooksevad kokku, lapsed karjuvad, kõik kisendavad, keegi ei saa millestki aru, lihtsalt *horreur, horreur, horreur*[1]!... Oh, te ei või kujutellagi, Anna Grigorjevna, mis ma pidin läbi elama, kui seda kõike kuulsin. «Prouake, tuvike,» ütleb mulle Mašake, «vaadake peeglisse, te olete kahvatu.» — «Mis mul peeglist,» vastan, «ma pean kohe minema ja jutustama sellest kõigest Anna Grigorjevnale.» Silmapilk lasksin hobused ette rakendada, kutsar Andrjuška küsib, et kuhu sõita, mina aga ei suuda talle vastata midagi, vahin ainult talle otsa nagu ogar, ma mõtlen, ta vist pidas mind küll hullumeelseks. Ah, Anna Grigorjevna, kui te ainult võiksite kujutella, millist erutust ma olen pidanud läbi elama!»

«See on siiski veider,» ütles igäs suhtes hurmav daam, «mis need surnud hinged võiksid ometi tähendada? Mina pean küll tunnistama, et ma ei taipa kõige vähematki. Juba teist korda ma kuulen neist surnud hingedest; mu mees ütleb, et Nozdrjov luiskab, aga midagi peab selle taga ikka olema.»

«Aga kujutelge, Anna Grigorjevna, minu seisukorda, kui ma sellest kuulsin. «Ja nüüd,» ütleb Korobotška, «ma ei tea, mis teha. Sundis mind, teate, kirjutama alla mingisugusele võltsitud paberile ja viskas kätte viisteistkümmend rubla paberrahas. Mina,»

[1] *Horreur* (prants. k.) — hirmus.

ütleb, «olen vaene, abitu lesknaine, ma ei tea midagi...» Vaat, kus on lugu! Ainult kui te võiksite natukenegi kujutella, millist erutust ma pidin läbi elama!»

«Aga tehke, mis tahate, siin ei ole mitte surnud hinged, selle taga peitub kindlasti midagi muud.»

«Ma arvan samuti,» möönis tahtmatult imestades lihtsalt hurmav daam ning tundis samal ajal suurt uudishimu teada saada, mis selle taga võiks peituda. Seepärast lausus ta rõhutades: «Aga mis siis teie arvates selle taga võib peituda?»

«Noh, mis teie mõtlete?»

«Mis mina mõtlen?... Lihtsalt, mu pea on nii segi, et...»

«Aga ma tahaksin siiski enne teada, mida teie arvate selle kohta.»

Kuid lihtsalt hurmav daam ei teadnud selle kohta midagi öelda. Ta oskas ainult erutuda, kuid mingite selgete oletuste tegemiseks ei olnud ta võimeline, mispärast ta vajas, rohkem kui keegi teine, õrna sõprust ja nõuandeid.

«Kuulge siis, mis tähendavad need surnud hinged,» ütles igas suhtes hurmav daam ning nende sõnade juures hakkas külaline kuulama äärmise tähelepanuga: ta kõrvadki näisid otsekui pikenevat, ta kergitas end, istus nüüd peaaegu diivanit puudutamata ja sellest hoolimata, et oli raskevõitu, oli ta muutunud korraga kehast saledamakski, sarnanedes kerge udusulega, mis, ennäe, just nüüdsama tõuseb puhumisel õhku.

Nõnda muutub ka vene härrasmees, kirglik koertesõber ja uljas jahimees, ratsutades metsa veerde, kus iga hetk on ilmumas koerapoiste poolt lagedale aetud jänes, ühes oma ratsu ja ülestõstetud kantsikuga ainsaks tardunud hetkeks, püssirohuks, millele iga hetk võidakse tuli külge pista. Ta puurib silmadega sumedasse õhku ja küllap saab jahilooma kätte, küllap teeb talle otsa peale, kuidas ka ei märatseks ta vastu lumest tuiskav stepp, heites talle sätendavaid tähti suhu, habemesse, silmi, kulmukarvadesse ja kopranahksele mütsile.

«Surnud hinged...» ütles igas suhtes hurmav daam.

«Mis, mis?» hüüatas külaline, ärevusest lõhkemas.

«Surnud hinged!...»

«Ah, mu jumal, öelge juba!»

«See on lihtsalt mõeldud ainult suitsukatteks, asi aga seisab selles, et ta tahab röövida kuberneri tütart.»

Selline järeldus oli tõesti ootamatu ja igas suhtes ebaharilik. Kuulnud seda, lihtsalt hurmav daam nagu kivines paigale, kahvatas, kahvatas, kuni oli näost nagu surnu, ja oli tõesti väga heitunud. «Ah, mu jumal!» hüüatas ta käsi kokku lüües, «seda ma küll kuidagi ei võinud oletada.»

«Aga mina, tõtt öelda, nagu te suu avasite, taipasin kohe, milles on asi,» vastas igas suhtes hurmav daam.

«Kuid milline on siis see instituudi kasvatus, Anna Grigorjevna, kus on alles süütus!»

«Milline süütus! Ma kuulsin, kui ta kõneles niisuguseist asjust, et mul tõesti ei jätku julgust seda kõike korrata.»

«Teate, Anna Grigorjevna, lihtsalt südame paneb rinnus valutama, kui kuuled, kui madalale õieti on langenud kõlblus.»

«Aga mehed on ta järele kui arust ära! Aga minu arvates, ütlen päris otsekoheselt, mina ei leia temas midagi huvitavat...»

«Talumatult eputav.»

«Ah, mu jumal, Anna Grigorjevna, ta on kipskuju, oleks veel, et veidigi ilmekust leiduks ta näos.»

«Ah, millised maneerid tal on, millised maneerid! Mu jumal, millised maneerid! Kes talle neid on õpetanud, ma ei tea, aga oma elu sees ei ole ma näinud veel ühtki naisterahvast, kes nõnda edvistaks.»

«Kallike, ta on elutu kui kipskuju ja kahvatu kui surnu.»

«Ah, ärge rääkige, Sofja Ivanovna, ta värvib ennast kohutavalt.»

«Ah, Anna Grigorjevna, mis te nüüd, ta on kriit, kriit, päris kriit.»

«Kallis inimene, ma istusin ju päris ta kõrval, sõrmepaksune kord värvi oli ta näol ja seda langes nagu krohvi tükikaupa maha. Ema õpetus, ise suur edvistaja, aga tütar trumpab veel temagi üle.»

«Kuid lubage, noh, veame kihla, tõotage omalt poolt mis tahate, aga mina olen valmis jalamaid loobuma oma lastest, mehest ja kogu varandusest, kui tal oleks kas või üks raasuke, üks kübeke, üks tirtsukegi värvi näonahal!»

«Ah, mis te räägite, Sofja Ivanovna,» ütles igas suhtes hurmav daam ja lõi käsi kokku.

«Ah, tõesti, missugune te olete, Anna Grigorjevna! Ma päris imestan teid kohe!» vastas lihtsalt hurmav daam ja lõi kah käsi kokku.

Kas ei paista lugejale imelik, et kaks daami ei saanud olla üksmeelsed selle kohta, mida nad olid näinud peaaegu ühel ja samal ajal? Maailmas on tõesti palju sääraseid asju, millel on niisugune eriline omadus, et kui vaatleb neid üks daam, näivad nad täiesti valgetena, vaatleb aga teine, paistavad nad punastena, punastena nagu pohlad.

«Noh, toon teile veel tõenduse, et ta on kahvatu,» jätkas lihtsalt hurmav daam, «mäletan nagu praegu, et istusin Manilovi kõrval ja ütlesin talle: «Vaadake, kui kahvatu ta on!» Tõesti, peavad ikka olema päris lollakad need meie mehed, et olla temast vaimustuses. Ja see meie võlur... Ah, kui vastik ta mulle näis! Te ei või endale kujutellagi, Anna Grigorjevna, kui vastik ta mulle tundus.»

«Jah, aga leidus mõningaid daame, kes ei olnud ta vastu ükskõiksed.»

«Kas ehk mina, Anna Grigorjevna? Noh, seda ei või te iialgi öelda, ei iialgi, ei iialgi!»

«Aga ma ei kõnele ju teist, nagu ei oleks peale teie enam kedagi.»

«Ei iialgi, ei iialgi, Anna Grigorjevna! Lubage teile tähendada, et ma tunnen ennast väga hästi; võib olla, et mõned teised daamid, kes teesklevad ligipääsmatust.»

«Vabandage juba väga, Sofja Ivanovna! Lubage teile öelda, et minul küll sääraseid skandaalseid kalduvusi ei ole kunagi olnud. Mõnel teisel ehk küll, minul aga mitte, seda lubage juba endale tähendada.»

«Miks te nüüd solvusite? Seal oli ju veel ka teisi daame, oli isegi niisuguseid, kes otse jooksid tormi ukse juures olevale toolile, et istuda talle lähemale.»

Noh, pärast sääraseid lihtsalt hurmava daami öeldud sõnu oleks pidanud vältimatult järgnema maru, kuid suurimaks hämmastuseks mõlemad daamid jäid äkki vait ega järgnenud kõige vähematki. Igas suhtes hurmavale daamile meenus, et lõige moodsa kleidi jaoks ei ole tal veel käes, kuna lihtsalt hurmav daam taipas, et ta ei olnud suutnud ammutada veel mingeid üksikasju saladusest, mille oli avastanud ta parim sõbranna, mispärast rahu järgnes õige ruttu. Muide, ei või öelda, et nende kahe daami iseloomus oleks olnud tarvet tülitseda, üldse ei olnud nende loomuses mingit tigedust, vaid ainult niisama, endalegi teadmata, sündis juteldes pisike soov torgata teineteist, ja väikesest naudingust aetuna tsuskas parajal juhul kumbki sekka elava sõnakese, nagu öeldes: «Näe, säh sulle! Säh, võta ja sööl» Üsna mitmesuguseid on ju südamesoove, nii meestel kui ka naistel.

«Ma ei suuda siiski ainult ühest aru saada,» sõnas lihtsalt hurmav daam, «kuidas Tšitšikov, täiesti võõras inimene siin linnas, julges säärast inetut asja ette võtta. Ei või olla võimalik, et ta oleks kavatsenud seda ilma abilisteta.»

«Ah, teie arvate, et ilma nendeta või?»

«Aga kes siis teie arvates oleks võinud teda aidata?»

«Noh, kas või Nozdrjov.»

«Tõesti ikka Nozdrjov?»

«Miks mitte, tema võib sellega hakkama saada. Teate: ta tahtis oma lihase isa maha müüa või, mis veel hullem, teda kaartidega maha mängida.»

«Ah, mu jumal, milliseid huvitavaid uudiseid ma teilt kuulen! Mitte kuidagi ma ei oleks tulnud sellele, et ka Nozdrjov on segatud sellesse loosse!»

«Aga mina oletasin seda kohe.»

«Kui ainult mõelda, mis maailmas kõik ei sünni, no kas oleks võinud keegi arvata, mäletate, algul, kui Tšitšikov äsja alles oli saabunud linna, et ta mängib seltskonnas niisuguse veidra tembu? Ah, Anna Grigorjevna, kui te ainult teaksite, mis ma olen pidanud läbi elama! Kui mul ei oleks teie poolehoidu ja sõprust... tõesti, ma ei oleks teadnud, mis peale hakata... Mu Mašake näeb, et ma olen kahvatu kui surnu, ja ütleb: «Prouake, kullake, te olete

ju kahvatu kui surnu!» — «Mašake,» vastan, «see ei huvita mind praegu!» No küll on ikka lugu! Ja isegi Nozdrjov, olge nii lahke!»...

...Teinud kuberneriproua kallal oma töö, asusid daamid ründama meeste parteid, püüdes neid kallutada enda poole ja kinnitades, et surnud hinged on üksnes ettekääne ja välja mõeldud vaid tähelepanu mujale juhtimiseks, et siis rööyimist edukalt teostada. Paljud meestestki võideti sel kombel ja nad liitusid naiste parteiga, hoolimata sellest, et nad langesid terava pilke alla omaenda seltsimeeste poolt, kes neid nimetasid vanadeks eitedeks ja naiste sabarakkudeks — sõimunimedega, mis, nagu teada, on meestele väga solvavad.

Kuidas ka mehed relvastusid ja endid kaitsesid, nende parteis ei olnud kaugeltki säärast korda kui naiste omas. Kõik oli neil kuidagi puine, silumata, sobimata, talumata, kohmakas, halb; peas oli neil mõtetevassing, segadus, ebajärjekindlus, lohakus — ühe sõnaga, kõikjalt vahtis vastu mehe tühine loomus, loomus, mis on jäme, raske, kõlbmatu nii perekonna- kui ka südameeluks, uskmatu, laisk, täis alatist kahtlust ja igavest argust. Nad ütlesid, et see kõik on ainult tühi jama, et kuberneri tütre röövimine sobib rohkem mõnele husaarile kui eraisikule, et Tšitšikov ei tee seda, et naised luiskavad, et naine — see on nagu kott, mida sa sisse paned, selle ta ka edasi kannab, et peamine, millele tähelepanu tuleb pöörata, on surnud hinged, mis, muide, kurat teab mida tähendavad, kuid just nendes peitubki see kõige halvem ja kõige hullem. Miks mehed arvasid, et just nendes peitub see kõige halvem ja hullem, kuuleme kohe. Kubermangule oli määratud uus kindralkuberner — asjaolu, mis, nagu teada, ikka sünnitab ametnike seas rahutust, sest sellega ühenduses on oodata läbivõtmisi, peapesusid, sõimu ja muud säärast ametialast, millega ülemus kostitab oma alluvaid. «Aga mis siis saab,» mõtlesid ametnikud, «kui ta ainult kuuleb, et nende linnas levitatakse niisuguseid rumalaid kuuldusi, juba üksnes sellepärast võib sulle käänata nii, et oigad surmatunnini.» Tervishoiuosakonna inspektor kahvatas äkki, sest talle turgatas pähe jumal teab mis; et kas ei peitu nende surnud hingede taga viimaks need haiged, kes suurel arvul surid haiglates ja mujal laialt levinud soetõppe, mille vastu ei olnud tarvitusele võetud vastavaid abinõusid, ja kas Tšitšikov ei ole mitte kindralkuberneri kantseleist asja salajaseks uurimiseks kohale saadetud ametnik. Ta teatas sellest eesistujale. Eesistuja vastas, et see on lollus, kuid samas kahvatas ka ise, küsides endalt: aga mis siis, kui hinged, mis ostis Tšitšikov, on tõepoolest surnud? Ja tema on lubanud neid kinnistada, on olnud ise Pljuškini volinikki; läheb see nüüd kindralkuberneri kõrvu, mis siis? Ta ei teinud rohkem, kui nimetas sellest ainult ühele ja teisele, ning kahvatasid ka kohe nii üks kui teine, sest hirm, see on nakkavam katkust ja haarab kohe. Kõik leidsid äkki enesel patte, mida üldse polnud olemaski. Sõna s u r n u d h i n g e d kõlas nii ebamäära-

selt, et hakati isegi kahtlustama, kas ei vihja see neile kiires korras maetud surnutele, mis olid kahe alles hiljuti juhtunud sündmuse tagajärjeks. Esimene sündmus oli mingite Solvõtšegotski kaupmeestega, kes olid sõitnud linna laadale ja pärast kasulikku kaupa teinud oma sõpradele, Ustsõssolski kaupmeestele liigud, liigud vene kombe järgi, kuid saksa viguritega, s. o. karastavate jookide, punšide, palsamite ja muuga. Ühine jooming, nagu see on juba kombeks, lõppes kaklusega. Solvõtšegotski omad peksid Ustsõssolski mehed vaeseomaks, kuigi said neilt ka ise kõvu obadusi mööda külgi, ribisid ja lõualuid, mis andis tunnistust hiiglamõõdulistest rusikatest, millega olid varustatud surnukspekstud. Ühel võidumehel oli täiesti sisse löödud «nospel», nagu iseloomustasid kaklejad ise, s. o. nina sootuks lömastatud, nii et sellest ei olnud näol enam järel poole sõrme võrdki. Kaupmehed võtsid süü omaks, seletades, et olid pisut vallatlenud. Liikus kuuldusi, et iga mees oli ohverdanud süü ülestunnistamise juures neli katariinat [1]; muide, kogu see asi oli väga tume: ülekuulamisest ja asjauurimisest selgus, et Ustsõssolski mehed olid lämbunud vingu ja seepärast nad maetigi kui vingu surnud. Teine hiljuti juhtunud sündmus oli järgmine: kuulduste järgi olevat kroonumõisa Võivaja Spessi talupojad, ühinedes kroonu talupoegadega Borovkist, teise nimega Zadirailovo, löönud mättasse semstvo politseiniku külakohtu kaasistuja Drobjažkini näol ja seda seepärast, nagu oleks semstvo politseinik, s. o. kaasistuja Drobjažkin liiga sageli tavatsenud sõita nende külla, mis mõningail juhtudel ei ole parem soetõve epideemiast, kuid pärispõhjuseks olnud semstvo politseiniku nõrkused südameasjus ja ta käinud seal naisi ja tüdrukuid vahtimas. Täpsemalt, muide, ei olnud selle kohta midagi teada, kuigi talupojad ülekuulamistel seletasid otsekoheselt, et semstvo politseinik olnud liiderlik nagu kass ja nad olevat hoiatanud teda mitu korda, kihutades ta kord koguni alasti välja ühest talutarest, kuhu ta oli pugenud. Muidugi oli semstvo politseinik ära teeninud oma karistuse südamenõrkuse pärast, kuid talupoegi nii Võivaja Spessist kui ka Zadirailovost ei võinuks õigeks mõista omakohtu pärast ka juhul, kui nad selle tapmise tõesti olid toime pannud. Kuid asi oli tume, semstvo politseinik leiti keset maanteed, munder või kuub semstvo politseiniku seljas oli hullem kui räbalad, kuna nägu ta peas ei olnud enam tundagi. Toimik rändas mööda kohtuid ja jõudis viimaks otsaga palatisse, kus isekeskis oli esialgu aruteldud järgmiselt: kuna ei ole teada, kes nimelt talupoegadest on tapmisest osavõtjad, sest neid on palju, ja Drobjažkinile kui surnule on sellest vähe kasu, kui ta peakski võitma protsessi, talupojad aga alles elavad, mispärast neile asja võitmine on vägagi tähtis, siis selle järeldusel oli otsustatud nõnda, et kaasistuja Drobjažkin oli ise süüdi, osutades ülekohtust rõhumist Võivaja Spessi ja samuti Zadirailovo talupoegade vastu, kuna ta suri aga

[1] Katariina — sajarublane paberraha Katariina Suure kujutisega.

külast tagasi sõites oma saanis südamerabandusse. Asi oli kõigiti targalt aetud, kuid ametnikud, ei tea miks, hakkasid nüüd kartma, et just nendes surnud hingedes ehk seisabki kogu lugu. Juhtus veel ka nagu kiuste, et samal ajal kui härrad ametnikud niikuinii olid juba raskes olukorras, jõudsid kuberneri kätte kaks ametlikku paberit. Ühes neist seisis, et sissetulnud andmete ja teadete järgi tegutseb nende kubermangus valerahategija, kes varjab end mitmesuguste võõraste nimede all, mispärast asutagu kõige kiiremas korras selle kõige valjemale jälitamisele. Teine paber sisaldas naaberkubermangu kuberneri teate seadusliku jälitamise eest ärapagenud röövli kohta, ja et kui nende kubermangus tuleb lagedale mõni kahtlane isik, kellel ei ole ette näidata tunnistusi ega passi, siis see viivitamata kinni pidada. Need kaks paberit lõid kõigile nagu puuga pähe. Endised järeldused ja arvamused olid löödud viimseni segi. Muidugi ei võinud kuidagi oletada, et siin käinuks midagi Tšitšikovi kohta, kuid ometi kõik, kui nad endamisi hakkasid arutama, meenutasid, et nad veel ei tea, kes Tšitšikov õieti on, et ta isegi midagi väga ebaselget oli lausunud enda isiku kohta, oli kõnelnud, tõsi küll, nagu oleks ta teenistusalal kannatanud tõe ja õiguse eest, kuid kõik see oli siiski nii ebamäärane; ja kui neile sealjuures meenus ta seegi ütlus, et tal on ka palju vaenlasi, kes olevat koguni sirutanud käe ta elu järele, hakati mõtlema veelgi enam: tähendab, ta elu oli hädaohus, teda jälitati, järelikult, ta oli teinud siis midagi säärast... Jah, tõepoolest, kes ta siis tegelikult on?...

X peatükk

...Mõeldi ja mõeldi, arutleti ja arutleti, ning lõpuks leiti, et ei oleks paha veel kord Nozdrjovi käest kõike põhjalikult järele pärida. Kuna ta esimesena oli toonud päevavalgele loo surnud hingedest ja pidi olema ka, nagu teati rääkida, tihedas ühenduses Tšitšikoviga ja kahtlemata võis teada mõndagi ta elust, siis otsustati kuulata veel kord, mida ütleb Nozdrjov.

Imelikud inimesed need härrad ametnikud ja ühes nendega ka kõik muudki seisused: kõik teadsid ju väga hästi, et Nozdrjov on armetu luiskaja, et teda ei või uskuda üheski sõnas ega pisemaski asjas, ometi aga otsustati pöörduda tema poole. Mine võta kinni neid inimesi! Jumalasse ei usu, aga kui sügeleb ninajuur, siis kohe usub, et sureb; kahe silma vahele jätab luuletaja vaimusünnituse, mis on selge kui päikese valgus, sügavasti läbi imbunud harmooniast ja tõelise tarkuse lihtsusest, selle asemel tunneb aga suurt huvi hoopis sellest, millest putrab moonutatult ja võltsitult keegi lobamokk — see meeldib talle ja ta hakkab kohe kisama: «Siin see on, vaat see on see õige südamesaladuste tundmine!» Kogu oma elu kestel ei pea lugu arstidest, kuid lõpetab sellega, et läheb abi otsima posimissõnade ja süljega tohterdava vana-

moori poole või, mis veelgi hullem, leiutab ise võta kinni mis rämpsust valmistatava ravijoogi, mis jumal teab mispärast näib talle parima rohuna just teda piinava tõve vastu. Muidugi võib härrasid ametnikke osalt vabandada nende raske seisukorra tõttu. Öeldakse ju, et uppuja haarab isegi õlekõrrest ja tal ei ole sel hetkel enam nii palju mõistust taipamiseks, et õlekõrs kannab ehk vaevalt kärbest vee peal, tema ise aga kaalub puuda neli, kui mitte koguni viis; ent ei sähvata seda taipu ta peas ja ta haarab õlekõrrest. Nõnda ka meie härrased haarasid lõpuks Nozdrjovi järele. Politseiülem kirjutas talle otsekohe kirjakese kutsega olengule, ning ratsasaabastes ja külgetõmbavalt punapõskne kardavoi, hoides mööka, sööstis tulist-ruttu Nozdrjovi korteri poole. Nozdrjovil oli parajasti käsil tähtis töö; juba tervelt neli päeva ta ei väljunud toast, ei lasknud sinna kedagi sisse ja lõunat sai akna kaudu, mille tagajärjel ta oli isegi kõhnunud ja rohetas näost. See töö nõudis suurt hoolt, sest see seisis ühe topeltpartii kaartide väljavalikus mitmekümnest tosinast üksteisega väga sarnanevast partiist, et siis võinuks tema peale olla täiesti kindel, nagu oma truimale sõbrale. Tööd oli jäänud veel vähemalt paariks nädalaks ning kogu selle aja kestel Porfiri pidi puhastama itaalia dogi kutsika naba erilise harjaga ja pesema teda kolm korda päevas seebiga. Nozdrjov vihastas väga, et teda tülitati ta üksinduses; esmalt saatis ta kardavoi kus kurat, ent kui oli lugenud politseiülema kirjakest, et võib loota ka teatud saaki, kuna olengule oodatakse kedagi uustulnukat, leevendus ta viha kohe, ta keeras kähku toaukse lukku, riietus kuidas juhtus ja järgnes kutsele. Nozdrjovi tõendused, väited ja oletused käisid niivõrd risti vastu härrade ametnike omadele, et lõid hoopis segi nende viimasegi taibunatukese. See oli inimene, kelle jaoks ei olnud kahtlusi üldse olemas, ja sedavõrd, kuidas teised kõikusid ja vankusid oma oletustes, oli tema vastavalt kindel ja veendunud. Ta vastas kogelemata igale punktile ja teadis, et Tšitšikov oli ostnud kokku surnud hingi mitme tuhande eest ja isegi tema oli neid müünud talle, kuna ta ei näe mingit põhjust, miks neid mitte müüa. Küsimusele, kas ta ei ole mitte spioon ja ei taha midagi välja nuhkida, vastas Nozdrjov, et Tšitšikov on spioon, et juba koolis, kus nad olid ühes käinud, oli teda sõimatud pealekaebajaks ja et selle eest teised, nende hulgas ka tema, olid teinud talle kord säärast tuupi, et üksnes ta meelekohtadele tulnud panna 240 kaani, see on, ta tahtis öelda 40, kuid 200 lisanes sellele nagu iseenesest. Küsimusele, kas Tšitšikov ei ole valerahategija, vastas ta, et on, ja jutustas otsekohe anekdoodi Tšitšikovi ebaharilikust osavusest, sellest, kuidas kuulda saades, et tema majas on kahe miljoni eest valeraha, oli pitseeritud see kinni ja pandud välja vahtkond, iga ukse ette kaks soldatit, ja kuidas Tšitšikov oli vahetanud öösel kõik ümber, nõnda et teisel päeval, kui pitserid maha võeti, nähti, et kõik rahad on õiged. Küsimusele, kas Tšitšikov tõesti kavatses röövida kuberneri tütart ja kas on tõsi, et ka tema ise oli olnud

nõus abistama ja osa võtma sellest üritusest, vastas Nozdrjov jaatavalt ja lisas, et kui mitte tema, siis poleks asjast ka midagi välja tulnud. Siin ta korraks nagu oleks tahtnud pidadagi, nähes, et oli valetanud täiesti asjata ja võis saata end sel kombel õnnetusse, kuid kuidagi ei suutnud ta enam taltsutada oma keelt. Muide, see oli ka raske, kuna nagu iseenesest tulid talle pähe säärased huvitavad üksikasjad, millest kuidagi ei saanud vaikida. Ta nimetas nimepidi isegi küla, kus asetses kihelkonnakirik, kus oli kavatsetud laulatus, nimelt Truhmatšovka, mille papp isa Sidor pidi nad laulatama 75 rubla eest, papp oli nõustunud ainult seetõttu, et Nozdrjov oli ähvardanud ta peale kaevata, kuna viimane oli laulatanud jahukaupmehe Mihhaili lähedase sugulasega. Pulmasõiduks oli ta lubanud isegi oma kalessi ja oli tellinud juba igas postijaamas ka vahetushobused. Üksikasjad ulatusid koguni selleni, et ta hakkas nimepidi üles lugema juba postipoissegi. Prooviti korraks viiksatada ka Napoleonist, kuid kohe kahetseti, et seda oli tehtud, sest Nozdrjov keetis nüüd kokku niisuguse pudru, millel ei paistnud juures olevat tõe lõhnagi ja lihtsalt ei kõlvanud kuhugi, ning ohates pidid ametnikud jätma ta sinnapaika. Ainult politseiülem üksi kuulas teda veel kaua, oodates, kas lõpuks siiski ei tule midagi asjalikku, kuid viimaks pidi ka tema lööma käega, öeldes: «See on lihtsalt kurat teab mis!» Kõik möönsid siis üksmeelselt, et kuidas ka härga ei sõõruta, piima talt ikka ei nõruta. Ja nüüd olid ametnikud veel hullemas olukorras kui enne, kuna asi oli lõppenud sellega, et nad ei saanudki teada, kes see Tšitšikov on. Ja päevselgelt võis näha, mis sorti olevus see inimene õieti on: tark, arukas ja taiplik on ta siis, kui asi puutub teistesse, aga mitte iseendasse. Millist ettenägelikku ja head nõu mõistab ta anda elu raskemail silmapilkudel! «Mäherduse selge peaga mees!» hüüab rahvas, «milline kõigutamatu iseloom!» Aga kui tabab seda selget pead ennast mingi õnnetus, saadab saatus ka temale raske silmapilgu elus — kuhu on kadunud korraga ta kõigutamatu iseloom? Väljapaistev isik sattus suurde segadusse ja on muutunud kõige viletsamaks argpüksiks, saamatuks lapseks või lihtsalt moluks, nagu ütleb Nozdrjov.

Kõik need tühjad jutud, arutelud ja kuuldused mõjusid teadmata miks kõige enam vaesele prokurörile. Need mõjusid talle koguni nõnda, et tulnud koju, hakkas ta mõtlema ja mõtlema, kuni äkitselt, nagu öeldakse, asja eest, teist taga, — suri ära. Kas tabas teda rabandus või miski muu, aga nõnda, kuidas ta toolil istus, nõnda ta ka sealt toolilt maha prantsatas. Karjatati, nagu see on kombeks, lüües käsi kokku: «Ah, mu jumal!», saadeti arsti järele, et lasta verd, kuid nähti kohe, et prokurör on juba elutu laip. Alles siis märgati kahetsusega, et surnul oli olnud ka hing, kuigi ta seda oma tagasihoidlikkuse tõttu kunagi ei näidanud. Samal ajal mõjus aga väikese inimese surm niisama põrutavalt kui suuregi inimese oma, sest see, kes alles nüüdsama oli omil jalul käinud, ringi liikunud, visti mänginud, mitmesuguseid pabereid

alla kirjutanud ja keda nõnda sageli oli nähtud ametnike seas oma paksude kulmude ja vidutava silmaga, lamas nüüd laual, ta vasak silm ei vidutanud enam üldse ja ainult kulm oli üles tõstetud, nagu mingi küsiva ilmega. Mida surnu küsis, — kas seda, miks ta oli surnud või milleks elanud — teab ainult jumal üksi...

XI peatükk.

...On väga kaheldav, et meie poolt valitud kangelane võiks lugejale meeldida. Daamidele ta ei meeldi, seda võib öelda päris kindlasti, sest daamid nõuavad ju, et kangelane oleks täiuslikkus ise, ja kui tal on mõni ainukenegi kehaline või hingeline puudus, siis on asi paha! Nii sügavalt kui autor ta hinge põhja vaatakski või näitaks seda veelgi selgemalt kui peegel, ei leita tal olevat mingit väärtust. Isegi Tšitšikovi täidlus ja keskmised aastad on talle kahjustavad, täidlust ei anta kangelastele iialgi andeks ja paljud daamid, pöördudes kõrvale, ütlevad: «Fui, kui vastik!» Kõik see on autorile teada, kuid sellest hoolimata ei või ta valida oma kangelaseks vooruslikku inimest. Kuid... võib olla, et juba sessamas jutustuses kuuldub uudiseid, seni puudutamata keeli, ilmneb vene vaimu arvamatu rikkus, astub esiplaanile jumalikkude omadustega mees või imeline vene neiu, kelle väärset ei leidu terves maailmas, kogu ta naiseliku hinge ilus, suuremeelne ja ennastsalgav. Ja elutuina hakkavad tunduma siis nende kõrval kõigi teiste rahvaste vooruslikud inimesed, nagu on raamat surnud ese elava sõna kõrval! Ärkavad vene liikumised... ning nähakse, kui sügavale slaavlase hinge on mõjunud see, mis ainult pealiskaudselt on riivanud teiste rahvaste hinge... Kuid miks ja milleks kõnelda sellest, mis seisab alles ees? Ei ole viisakas meheikka jõudnud, rangest sisemisest distsipliinist kasvatatud ja karskest üksindusest jõudu ammutanud autori poolt end poisikese kombel unustada. Kõige jaoks on oma kord, paik ja aeg! Kuid vooruslikku inimest pole siiski võetud kangelaseks. Ja võib ka öelda, miks ta pole võetud. Sest on juba lõpuks aeg anda puhkust vaesele vooruslikule inimesele, sest on saanud juba paljaks sõnakõlksuks kõigi suus sõna «vooruslik inimene», sest hobuseks on nad muutnud voorusliku inimese, ning ei ole kirjanikku, kes ei oleks ratsutanud ta turjal, nüpeldades teda piitsaga ja muuga, mis aga kätte juhtub, sest surmani on nad kurnanud voorusliku inimese, nii et temas ei ole varjugi enam vooruslikkusest, vaid on jäänud järele üksnes luu ja nahk ta keha asemel, sest ainult silmakirjaks hüüavad nad vooruslikku inimest ega austa enam vooruslikku inimest. Ei, on aeg lõpuks ette rakendada ka mõnd lurjust. Nii siis, rakendame ette lurjuse!

Hämar ja tagasihoidlik on meie kangelase päritolu. Ta vanemad olid aadlisoost, kuid kas põlisest või isiklikust, jumal seda teab. Näo poolest ei sarnanenud ta nende kummagagi, vähemalt

keegi naissugulane, kes viibis ta sündimise juures, lühike madal naisterahvas, kelle sarnaseid harilikult nimetatakse kiitsakaiks, võtnud kätele vastsündinu, hüüatas: «Põrmugi pole säärane, nagu mina ootasin! Ta oleks pidanud minema emapoolsesse vanaemasse, see olnuks parem, aga ta on sündinud, nagu ütleb vanasõna: ei isasse ega emasse, vaid möödasõitnud noormehesse.» Elu vaatas talle vastu esialgu kuidagi ebasõbralikult-hapukalt, nagu läbi tuhmi, lumme tuisanud aknaruudu; ei olnud tal sõpra ega seltsimeest lapsepõlves! Väike kambrike pisikeste akendega, mida ei avatud talvel ega suvel; isa — haiglane inimene pikas tallenahkses kuues ja kootud tuhvlitega paljaste jalgade otsas — sammus alatasa ägades mööda tuba ja sülitas nurgas asetsevasse liivapotti; alatine istumine pingil, sulg pihus, sõrmed ja isegi huuled tindised; igavene moraalinõue silmade ees: «Ära valeta, ole kuulekas vanemate vastu ja kanna voorust oma südames»; alatine tuhvlite liipsimine ja lohistamine mööda põrandat, tuttav, kuid alati karm hääl: «Jälle teed rumalust!», mis kuuldus ikka siis, kui laps, tülpinud ühetoonilisest tööst, oli joonistanud mõnele tähele mingi koma või sabakese; ning juba ammu tuntud, kuid alati vastik tunne, kui nende sõnade järel sirutus selja tagant käsi pikkade sõrmedega, mis oma küüntega õige valusasti näpistasid ta kõrvalesta, — see ongi vilets pilt ta varasemast lapsepõlvest, millest tal vaevalt veel oli säilinud kahvatu mälestus. Kuid elus muutub kõik kiiresti ning ruttu ja ühel päeval, esimese kevadise päikesepaiste ja vulisevate veeojadega, läks isa, võtnud poja kaasa, temaga teele vankril, mille ette oli rakendatud kollaste laikudega pruun hobune, missugust hobuseparisnikud hüüavad harakaks; hobust juhtis kutsar, väikesekasvuline küürakas, ainukese Tšitšikovi isale kuuluva pärisorja-perekonna pea, kes täitis majas ka peaaegu kõiki ülesandeid. Üle poolteise päeva sõitsid nad harakal, ööbisid teel, sõitsid parvega üle jõe, sõid külma pirukat ja küpsetatud lambaliha ja alles kolmanda päeva hommikuks jõudsid linna. Poisikese ees särasid ootamatus toreduses linnatänavad, sundides teda vahtima mõne silmapilgu ammuli sui. Siis sulpsas harakas ühes vankriga auku, millega algas kitsas allamäge ja üleni porine põiktänav; kaua sikutas ja sumpas seal hobune kõigest jõust, piitsutatud küürakast ja nõõtatud härrast endast, kuni jõudis lõpuks nendega väikesesse mäeküljel asetsevasse hoovi vana maja juurde, mille ees õitsesid kaks õunapuud ja mille taga oli väike aiake, kus kasvas ainult madalakasvulisi pihlakaid ja leedripuid ja peitus põõsaste vahel pilbaskatusega ning üheainsa kitsa ja tuhmi aknaga aiamajake. Siin elas nende sugulane, kuivetanud naisterahvas, kes hoolimata oma vanadusest ikkagi igal hommikul käis turul ja kuivatas pärast oma sukki samovari juures; see patsutas poissi põsele ja imetles ta priskust. Siia pidi ta jääma ja alustama õppimist linnakoolis. Pärast ööbimist alustas isa järgmisel hommikul teekonda koju tagasi. Lahkudes ei valanud isa oma lapse pärast pisaraid, andis pool rubla vaske taskurahaks ja maiustiste jaoks, kuid

mis veel tähtsam, aruka õpetuse: «Pea siis meeles, Pavluša, õpi, ära tee vallatust ega logele, kõigepealt aga püüa meelepärane olla õpetajaile ja ülemustele. Kui meeldid ülemustele, siis, kuigi sul ongi tuim pea ning jumal ei ole andnud vaimuandeid, ikka saad läbi ja teistest ette. Sõpru ära endale soeta, need ei õpeta sulle midagi head, aga kui juba, siis seltsi ainult nendega, kes on rikkamad ja tarbe korral võivad olla sulle kasulikud. Ära kostita ega söödajooda kedagi, vaid käitu nõnda, et kostitataks sind, mis aga kõige tähtsam, hoia ja kogu kopikat, sest see on kõige kindlam asi maailmas. Seltsimees või sõber petab sind ja reedab sind hädas esimesena, aga kopikas ei reeda, ükskõik kui suures hädas sa ka oled. Kõik saavutad ja saadad maailmas korda kopikaga.» Andnud säärase õpetuse, lahkus isa pojast ja sõrkis koju tagasi oma harakal, ning sestsaadik ei näinud isa teda enam, kuid ta sõnad ja õpetus langesid sügavale poja hinge põhja.

Juba järgmisest päevast peale hakkas Pavluša käima koolis. Erilisi kalduvusi mingiks teaduseks ta ei avaldanud; paistis silma rohkem hoolsuse ja korralikkusega; kuid selle eest omas ta suurt taipu teisest — praktilisest küljest. Ta taipas kohe ja sai asjast aru ning kohtles oma seltsimehi tõesti nõnda, et need teda kostitasid, tema aga neid kunagi ei kostitanud, vaid peites saadud maiustusi, müüs neid pärast tagasi samadele sõpradele. Juba lapsena oskas ta loobuda kõigest. Isa käest saadud poolest rublast ei raisanud ta kopikatki, vaid hoopis vastupidi, juba samal aastal hankis sellele lisa, näidates sel alal päris haruldast leidlikkust — voolis vahast leevikese, värvis üle ja müüs selle kasuga. Varsti aga leidis ta veelgi kasulikuma ärilise võtte ja nimelt: ostnud turult söögipoolist, istus ta klassis nende kõrvale, kes olid rikkamad, ja otsekohe kui aga märkas, et koolivennal läks süda pahaks — esimene tunnus algavast näljast — näitas ta sellele pingi alt nagu kogemata küpsise või kringli otsakest ning, äratades sellega poisi himu, võttis tasu vastavalt isu suurusele. Kaks kuud jändas ta oma toas vahetpidamata hiirekesega, kelle oli pannud väikesesse puuri, ja saavutas lõpuks, et hiir käsu peale tõusis tagumistele jalgadele, heitis pikali ja tõusis üles, ning müüs sellegi hea hinna eest. Kui ta oli kogunud niiviisi viis rubla, õmbles ta koti kinni ja hakkas koguma teise kotti. Ülemuse ees käitus ta veelgi targemini. Keegi ei osanud pingis istuda nii vagusi kui tema. On tarvilik tähendada, et õpetaja hindas üle kõige vaikust ja häid elukombeid ega võinud silmaotsaski kannatada tarku ja elavaloomulisi poisse, sest talle näis mingipärast, et nad tingimata naeravad ta üle. Küllalt oli sellest, kui see, kes kuidagi endale oma teravmeelsusega tähelepanu oli tõmmanud, ainult korraks liigatas või tõstis kuidagi kahtlaselt kulmu, et sattuda õpetaja viha alla. Ta kiusas seda ja karistas halastamatult. «Küll ma sinust välja kihutan ninakuse ja sõnakuulmatuse,» rääkis ta, «ma näen sind läbi ja läbi! Küll sa juba mul seisad nurgas põlvili ja jääd söömata!» Ja vaene poiss, teadmata isegi miks, hõõrus oma põlved valusaks ja nälgis päevade

kaupa. «Tühi puru on kõik võimed ja anded,» rääkis õpetaja, «ma hindan ainult elukombeid. Ma panen head numbrid nendele, kes ei tea a-d ega o-d, kuid käituvad laitmatult, aga sellele, kelles ma märkan tõrksat vaimu ja ninakust, sellele panen nulli, olgu ta kas või Saalomonist targem!» Nõnda seletas õpetaja, kes koledasti vihkas Krõlovi, kuna see oli öelnud: «Minu pärast kas või joo, kuid töös sa tulu too,» ning jutustas alati suure naudinguga, kuidas selles koolis, kus ta varem oli õpetanud, valitsenud säärane vaikus, et oleks võinud kuulda kärbse lendamist, ja ükski õpilasist terve aasta jooksul ei olnud klassis kõhatanud ega nuusanud nina ning kuni tunni lõpuni ei oleks võinud öelda, kas seal oli kedagi või ei. Tšitšikov mõistis otsekohe õpetaja soove ja seda, mis nimelt on head elukombed. Ta ei liigutanud silma ega kõrva kogu tunni kestel, kuidas teda ka selja tagant näpistati, vaevalt aga kõlises kell, kui ta ruttas tuhatnelja ja ulatas enne teisi õpetajale läkiläki (õpetaja kandis säärast), siis ruttas ta esimesena klassist välja, ning püüdes talle vastu astuda vähemalt korda kolm, kergitas talle iga kord kübarat. Ta püüded kandsid täit vilja. Kogu oma kooliskäimise ajal oli ta heas hinnas ning kooli lõpetades sai ta head numbrid kõigis ainetes, atestaadi ja kuldtähtedega raamatu eeskujuliku hoole ja kiiduväärsete elukommete eest. Lahkunud koolist, osutus ta juba üsna meeldiva välimusega noormeheks, kelle lõug nõudis habemenuga. Samal ajal suri ta isa. Pärandiks jäid neli armetuseni kantud kampsunit, kaks tallenahaga vooderdatud vana kuube ja tähtsusetu summa raha. Isa, nagu näha, oli osav ainult soovitama kopikat koguda, ise aga ei olnud kogunud neid kuigi palju. Tšitšikov müüs kohe vana majalogu ühes väikese maatükiga tuhande rubla eest, päritud talupojaperekonna aga tõi linna, kavatsedes jääda siia ja astuda riigiteenistusse. Samal ajal, kas rumaluse pärast või muul põhjusel, oli kihutatud koolist minema vaene õpetaja, kes nõnda oli armastanud vaikust ja häid elukombeid. Suurest murest hakkas ta jooma, lõpuks ei olnud enam, mille eest juuagi, haigena, ilma leivata ja abita hingitses ta veel kuskil kütmata kongis. Ta endised õpilased, need targemad ja ninakamad, kelles ta alati oli kahtlustanud sõnakuulmatust ja lugupidamatust enda vastu, kuulnud ta haletsemisväärsest seisukorrast, korjasid kohe ta jaoks raha, müües isegi hädatarvilikku, üksnes Pavluška Tšitšikov keeldus annetamast, vabandades, et tal ei ole võimalik, ja andis ainult viiekopikalise hõbedat, mille aga koolivennad viskasid talle tagasi, öeldes: «Ah, sa koi!» Kätesse pidi peitma näo vaene õpetaja, kui ta kuulis oma endiste õpilaste suuremeelsest teost, pisarad voolasid ta kustuvatest silmadest, nagu abitul lapsel. «Veel surmatunnil paneb jumal mind nutma,» sõnas ta nõrgal häälel ja ohkas raskesti; kuuldes Tšitšikovist, lisas ta: «Oi, Pavluška! Kuidas võib inimene muutuda! Ja kui eeskujulik ta oli, mitte mingit koerust, poiss nagu siid! Pettis, kõvasti pettis . . .»

Ei või siiski öelda, et meie kangelase iseloom oleks olnud nõnda tuim ja kalk ning ta tunded niivõrd nürid, et ta poleks

olnud võimeline halastuseks ega kaastundeks. Ta tundis nii üht kui ka teist, ta oleks tahtnud aidatagi, kui see poleks seisnud mitte niisuguses summas, et oleks tulnud puudutada seda raha, mida ta oli otsustanud mitte puudutada, ühe sõnaga, isa õpetus: «Hoia ja kogu kopikat!» oli kandnud vilja. Ometi polnud tal kirge raha kui sellise järele, ta ei olnud koi ega ihnur. Ei, mitte see kirg ei sundinud teda takka; ta silme ees kirgastus tulevane elu täis küllust ja rikkust, sõidukite, hästi sisustatud maja ja toredate söömaaegadega — see kõik keerles vahetult ta peas. Et hiljem saavutada tingimata kõike seda, vaat selleks tuli hoida raha, ihnsalt öelda seni ära kõigest nii iseendale kui ka teistele. Kui temast kihutas mööda mõni rikas mees toredas sõidukis, uhkeis rakmeis traavlitega, jäi ta nagu kivinenu paigale ning alles tüki aja pärast, ärgates nagu pikast unest, sosistas: «Ja alles hiljaaegu oli ta lihtne kontoriametnik, juukseidki kandis kausi all lõigatult!» Ja kõik, mis vihjas rikkusele ning küllusele, jättis temasse sügava mulje, mida ei osanud seletada isegi. Lõpetanud kooli, ei läbenud ta isegi puhata, nii kange oli ta iha haarata töö ja teenistuse järele... Kohakese sai ta viletsa, palgaga kolmkümmend või nelikümmend rubla aastas. Kuid ta otsustas energiliselt tööle hakata, kõik raskused ületada ja võita. Ja tõesti, ta näitas üles otse kuulmatut enesesalgamist, vähenõudlikkust ja kannatlikkust. Varasest hommikust hilise õhtuni, väsimatu nii keha kui ka vaimu poolest, kirjutas ta, uppudes üleni paberitesse, ei käinud kodus, magas kantseleis laudadel, sõi sageli ühes uksehoidjatega, kuid kõige selle juures oskas säilitada välimuse korralikkust, hästi riietuda, anda näole meeldivat ilmet ja väljendada isegi liigutustes midagi suursugust. Peab ütlema, et palati ametnikud paistsid eriti silma räpakuse ja inetusega. Nende näod olid nagu halvasti küpsetatud leivapätsid: põsk kiskus ühele ja lõug teisele poole viltu, ülemine huul oli pondunud nagu põis ja lisaks oli ta veel lõhki, ühe sõnaga, päris inetud. Kõnelesid nad kõik kuidagi ebaviisakalt, häälega, nagu tahaksid nad asuda kedagi peksma; tõid sagedasti ohvreid Bacchusele [1], osutades sellega, et slaavi iseloomus on säilinud veel palju paganusaegset; ilmusid mõnikord isegi ametisse, nagu öeldakse, porujommis, mispärast õhkkond asutises oli halb ja õhk sugugi mitte aromaatne. Sääraste ametnike seas ei võinud kuidagi välja paistmata ja tähele panemata jääda Tšitšikov nii oma näo sileduse kui ka hääletooni meeldivuse ja täielikult karskete elukommete poolest. Kuid sellest hoolimata oli ta edasisaamine raske. Ta oli sattunud kellegi juba üsna elatanud lauaülema alla, kes oli mingi kivinenud tuimuse ja ükskõiksuse eeskuju, ikka ja alati kinnine ja ligipääsmatu, ainsatki korda elus ei olnud peegeldunud ta näol naeratus ning kunagi ta ei olnud õnnestanud kedagi isegi küsimusega tervise kohta. Keegi ei olnud veel näinud, et ta oleks esinenud kas või ainult korraks teistsugusena kui oli — kas või tänavalgi või

[1] Bacchus — viina- ja rõõmujumal kreeka mütoloogias.

kodus, näidanud millestki osavõttu, joonud enda täis ja joobnud päigi naernud või andunud metsikule rõõmule, millele andub isegi röövel purjus olekus — temas ei olnud varjugi sellest kõigest. Temas ei olnud absoluutselt mitte midagi, ei roimarlikku ega head, ning kuidagi õudselt mõjus kõige selle puudumine. Ta marmorlikult kalk, ilma järsu reeglipärasuseta nägu ei sarnanenud kellegi näoga, kõik näojooned olid mingis tuimas-elutus kooskõlas. Ainult paljude mügarate ja konaruste järgi võis lugeda seda nägu sääraste hulka, millel, lihtrahva väljenduse järgi, kurat käib öösiti herneid peksmas. Näis, et ei ole mingeid inimlikke võimeid pääseda ligidale säärasele inimesele ja võita ta poolehoidu, kuid Tšitšikov proovis seda siiski. Algul püüdis ta meelitada teda igasuguse tühja-tähjaga: uuris tähelepanelikult ta suleteritamise viise, ja valmistades neid siis selle järgi, pani talle neid alati mitu tükki käepärast valmis, puhus ja pühkis ta laualt liiva ja tubakapuru, muretses uue pühise ta tindipoti jaoks, otsis kuskilt ta mütsi, kõige viletsama peakatte, mis kunagi maailmas nähtud, ja pani iga kord selle ta laua servale mõni minut enne ametiaja lõppu, puhastas ta selga, kui ta oli määrinud selle vastu seina valgeks. Kuid kõik see jäi täiesti märkamatuks, nagu poleks seda olnudki. Lõpuks sai ta haisu ninna ta isiklikust, perekondlikust elust, kuulis, et tal on täisealine tütar, kelle nägu samuti tuletas meelde, nagu käiks seal öösiti hernepeksmine. Sellest küljest ta mõtleski teda hakata ründama. Kuulnud, kus kirikus tütar pühapäeviti käib, pani ta puhtad riided selga ja kõvaks tärgeldatud maniski kaela ja jäi iga kord seisma otse neiu vastu. Katse õnnestuski — vana lauaülem pehmenes ja kutsus ta teed jooma! Kantseleis ei aimatudki veel, kui asi kujunes juba nõnda, et Tšitšikov kolis ta majja elama, osutus äkki tarvilikuks inimeseks, kelleta ei saa läbi, ostis jahu ja suhkrut, tütart kohtles kui tulevast naist, lauaülemat kutsus papakeseks ja suudles ta kätt. Kõik arvasid palatis, et veebruari lõpul, enne suurt paastu, tulevad pulmad. Karm lauaülem astus samme ta pärast ka ülemuse ees ja mõne aja möödudes Tšitšikov istus ise lauaülemana kuhugi vakantseks jäänud kohale. Selles näis peituvatki peamine põhjus lauaülemaga sõbrustamisel, sest kohe saatis ta nüüd oma kraamikasti salaja koju ja järgmisel päeval oli juba teises korteris. Lauaülemat ei kutsunud enam papakeseks ega suudelnud ta kätt, pulmade jutt aga jäi soiku, nagu poleks seda olnudki. Kuid kohates lauaülemat, surus Tšitšikov tal alati lahkesti kätt ja kutsus teed jooma, nii et vana lauaülem, vaatamata oma igavesele tuimusele ja kivinenud ükskõiksusele, raputas igakord pead ja pomises endamisi: «Alt vedas, alt vedas, kuradinahk!»

See oli kõige raskem künnis, millest ta nüüd üle oli astunud. Siitpeale läks juba kergemini ja edukamalt. Ta oli juba tähelepanuvääriv inimene. Temas näis olevat kõike, mis oli vajalik siin maailmas: nii meeldivus käitlemises ja tegudes kui ka osavus ametiasjus. Sääraste abinõudega saavutas ta lühikese aja jooksul

selle, mida kutsutakse soojaks kohaks, ja kasutas seda ka suurepäraselt. On tarvis teada, et samal ajal algas kibe võitlus altkäemaksude võtmise vastu. Seda võitlust ta ei kartnud, vaid pööras selle koguni oma kasuks, näidates seejuures otse ehtsat vene leidlikkust, mis avaldub ainult surve puhul. Asja korraldas ta vaat kuidas: vaevalt oli astunud ta ette paluja ja pistnud käe taskusse, selleks et tuua sealt esile tuntud soovituskirju vürst Hovanski allkirjadega, nagu öeldakse meil Venemaal, — «Ei, ei,» sõnas ta naeratades, paluja kätt tagasi tõrjudes, «te arvate, et ma... ei, ei! See on meie ülesanne ja kohus toimetada asju ilma vastutasuta! Selle poolest olge täiesti mureta, homseks on kõik valmis. Lubage teada teie aadress, teil ei ole tarvis endal enam muretseda, kõik toimetatakse teile otse koju.» Võlutud paluja pöördus koju peaaegu vaimustuses ja ütles: «Lõpuks ometi inimene, missuguseid oleks tarvis rohkem, see on lihtsalt väärtuslik briljant!» Kuid ootab paluja päeva, teise — ei tooda koju; ka kolmandal mitte. Läheb kantseleisse — asja pole veel alustatudki, tormab väärtusliku briljandi juurde. «Ah, vabandage,» hüüdis Tšitšikov väga viisakalt, haarates ta mõlemast käest, «meil oli nõnda palju tööd, kuid homseks on kõik valmis, homseks tingimata! Tõesti, mul on päris piinlik!» Ja kõik see oli saadetud võluvatest liigutustest. Kui sealjuures tükkis hooletult tolknema kuuehõlm või midagi muud, siis korrastas hoolikas käsi selle kohe. Kuid ei homme, ülehomme ega kolmandalgi päeval tooda asja koju. Paluja hakkab mõtlema: «Kas siiski ei ole midagi?» Läheb kuulama, öeldakse, et on tarvis anda kirjutajatele. «Miks mitte, ma olen valmis andma veerand rubla või rohkem.» — «Mitte veerand rubla, vaid igaühele üks «valge»[1].» — «Terve «valge» igale kirjutajale!» hüüatab paluja. «Mis te ärritute,» vastatakse talle, «nõnda see tulebki, kirjutajad saavad veerand rubla, aga ülejääk läheb ülemusele.» Lööb endale käega laubale taipamatu paluja ja kirub põrgu põhja uue korralduse, altkäemaksude vastu võitlemise ja ametnike viisaka, väärika käitumise. «Varem vähemalt teadsid, kuidas talitada, pistsid ülemusele «punase»[2] ja asi vask, aga nüüd igaühele terve «valge» ja jända enne veel nädal aega, kui taipad... kurat võtku säärast ametnike ausust ja omakasupüüdmatust!» Palujal on muidugi õigus, kuid selle eest ei ole nüüd altkäemaksuvõtjaid, kõik ülemused on kõige ausamad ja õilsamad inimesed, ainult sekretärid ja kirjutajad on sulid. Varsti avanes Tšitšikovi ees palju avaram tegevusväli, sest asutati komisjon mingi suure kroonu-ehitise püstitamiseks. Sellesse komisjoni puges ka tema ja sai koguni kõige tugevamaks liikmeks. Komisjon asus kohe tööle. Kuus aastat jännati hoonega, kuid kas takistas kliima või oli ehitusmaterjal säärane, kuid kroonu-ehitis ei tõusnud kuidagi vundamendist kõrgemale. Samal ajal sigines aga teises linnaotsas igale komisjoniliik-

[1] «Valge» — 25-rublane paberraha.
[2] «Punane» — 10-rublane paberraha.

mele ilusa arhitektuuriga maja, millest nähtus, et maapõhi pidi seal olema parem. Liikmed olid juba haljal oksal ja hakkasid soetama perekondigi. Alles nüüd hakkas Tšitšikov end vähehaaval vabastama karmidest keeldumustest ja halastamatust vähenõudlikkusest. Alles nüüd oli kauaaegne paast lõpuks pehmendatud ning osutus, et Tšitšikov pole kaugeltki mingi naudingute põlgaja, millest oli jõudnud hoiduda tulihingelises nooruses, millal õieti keegi pole suuteline ennast valitsema. Ta olukord oli muutunud juba nõnda lahedaks, et ta muretses endale üsna hea koka ja peent hollandi pesu. Juba üksnes kalevit ostis ta endale säärast, mida ei kandnud terve kubermang, ning sest ajast peale hakkas ta eelistama rohkem sädelev-pruunikaid ja sädelev-punakaid toone, juba ostis ta endale uhke paari hobuseid ja hoidis ise teist ohjapaari, et sundida priipassi-hobust kaela rõngastama; juba oli ta omandanud harjumuse pesta end üle keha lõhnastatud vees niisutatud käsnaga; juba ostis ta mingit kaugeltki mitte odavat seepi erilise sileduse andmiseks nahale; juba ...

Kuid äkki määrati endise tukunuia asemele uus ülemus, karm sõjaväelane, altkäemaksuvõtjate ja kõige selle verivaenlane, mida kutsutakse ebaõigluseks. Juba teisel päeval hirmutas ta kõik poolsurnuks, nõudis aruandeid, märkas puudujääke igal sammul, puuduvaid summasid, märkas samal ajal ka komisjoniliikmete ilusaid maju — ja läks lahti põrgu. Ametnikud vallandati, komisjoniliikmete ilusad majad riigistati ja neisse paigutati mitmesugused heategevad asutised ning sõjaväelaste laste koolid; kõik tehti pihuks ja Tšitšikov veel hullemini teistest. Ta nägu, üldisest meeldivusest hoolimata, ei meeldinud äkki ülemusele, miks nimelt, jumal seda teab, mõnikord lihtsalt pole selleks põhjusi — kuid ülemus hakkas teda kogu hingest vihkama. Kuna ta aga oli ikkagi ainult sõjaväelane, seega ei tundnud kõiki keerukate tsiviilnõksude peensusi, siis mõne aja pärast leidsid ta silmis vaga välimuse ja pugemisoskuse tõttu armu uued ametnikud ning kindral oli varsti veelgi suuremate sulide küüsis, keda ta aga säärasteks ei pidanud; sealjuures oli ta ise väga rahul, et oli osanud valida kohaseid inimesi, ja kiitles veel suuresti oma peene inimeste tundmisega. Ametnikud haistsid otsekohe ta nõudeid ja iseloomu. Kõik, kes olid saanud ta valitsuse alla, olid muutunud kirglikkudeks ebaõigluse tagakiusajateks; kõikjal, kõigis asjus nad jälitasid seda, nagu kalur ajab västraga taga mõnd toekamat kala, ning jälitasid seda säärase edukusega, et varsti igaühel neist osutus kapitali mitu tuhat. Samas pöördus tõe teele ka hulk endisi ametnikke ja nad võeti uuesti ametisse. Kuid Tšitšikov ei saanud kuidagi enam tagasi pugeda; kuidas ta eest seisiski vürst Hovanski soovituskirjadest mõjutatud esimene kindralsekretär, kes oli saanud täielikuks peremeheks kindrali üle, ometi ei saanud ta selles asjas midagi teha. Kindral oli säärane mees, kes küll laskis end ninapidi vedada (muide, ilma enda teadmata), ent kui oli võtnud kord endale mingi mõtte pähe, siis oli see ka löödud sinna kui raudnael:

miski vägi ei kiskunud seda sealt enam välja. Kõik, mida suutis teha arukas sekretär, oli määritud teenistuslehe hävitamine, ning sellekski ta ei painutanud ülemust muidu kui kaastunde äratamisega, kujutades talle elavates värvides Tšitšikovi õnnetut perekonda, mida aga tol õnneks ei olnudki.

«Noh, mis seal parata,» mõtles Tšitšikov, «ei vedanud, lendasid sisse, ära hädalda. Nutuga ei parandata midagi, vaja on midagi teha.» Ja uuesti otsustas ta alustada karjääri, uuesti varustuda kannatlikkusega, uuesti keelduda kõigest, nii hea ja mõnus kui oli olnudki laiutada enne. Oli vaja sõita teise linna ja seal läbi lüüa. Kuid kuidagi ei tahtnud näkata. Kaks-kolm kohta pidi ta vahetama kõige lühema aja jooksul. Kohad olid kuidagi räpased, viletsad. Võib öelda, et Tšitšikov oli kõige peenetundelisem inimene maailmas. Kuigi ta algul oli pidanud leppima räpase seltskonnaga, kuid oma hinges säilitas ta alati puhtuse, armastas väga, et kantseleis oleksid lakeeritud lauad ja kõik oleks suursugune. Kunagi ei lubanud ta endale väljendustes ebaviisakat sõna ja solvus alati, kui märkas teiste sõnades mitte küllaldast aupaklikkust auastme või seisuse vastu. Lugejale, ma mõtlen, on meeldiv teada, et ta üle päeva vahetas pesu ning suvisel kuumal ajal koguni iga päev, igasugune natukegi halb lõhn juba solvas teda. Sel põhjusel pistis ta iga kord, kui Petruška tuli teda lahti riietama ja tal saapaid jalast tõmbama, ninna näälikese, ning paljudes muudes küsimusteski olid ta närvid hellad nagu mõnel tütarlapsel, mispärast tal oli väga raske olla uuesti nende seas, kus kõik lõhnas kange leivaviina järele ja kus käituti labaselt. Kuidas ta ka ei kinnitanud oma vaimu, kõhnus ta ometi neil halbadel aegadel ja koguni rohetas näost. Juba oli ta hakanudki priskenema ja saavutama neid ümaraid ning viisakaid kehavorme, mida lugeja märkas temaga tutvumisel, ning vaadelnud end korduvalt peeglist, pidi ta mõtlema paljudest meeldivatest asjadest: oma naisukesest, oma lastetoast, ja naeratus järgnes neile mõtteile. Ent nüüd, kui ta kogemata juhtus end peeglist vaatlema, pidi ta hüüatama: «Püha jumalaema, kui vastikuks olen ma muutunud!» Ja hulk aega ei tahtnud ta heita enam pilku peeglisse. Kuid talus kõik meie kangelane, talus kangelaslikult ja kannatlikult — kuni siirdus lõpuks ametisse tollivalitsusse. Peab ütlema, et see teenistuskoht oli olnud juba ammu ta salajaseks unistuseks. Ta nägi, milliste toredate välismaiste asjakestega uhkeldasid tolliametnikud, millist portselani ja batisti nad saatsid oma lemmikuile, tädidele ja õdedele. Üsna tihti ta oli pidanud ütlema ohates: «Kui saaks kord ometi sinna, piir on lähedal, inimesed haritud ja millist hollandi pesu võiks endale soetada!» Peab lisama, et peale selle mõtles ta veel ka mingile erilisele prantsuse seebisordile, mis pidi andma erakordse õrnuse nahale ja värskuse näole; kuidas seda nimetati, jumal teab, kuid ta oletuste järgi pidi seda saama ainult piirilt. Nõnda siis oli ta ihanud juba ammu tolli peale teenima minna, kuid seni olid teda selles takistanud head teenistusvõima-

lused ehituskomisjonis ning ta olí arutanud väga õigesti, et on mis on, kuid tolliteenistus on seni ikkagi nagu kana katusel, komisjon aga nagu muna pihus. Nüüd aga otsustas ta, maksku mis maksab, saada teenistusse tollile — ja saigi. Oma ülesandeid asus ta täitma erakordse kirega. Näis, nagu oleks saatus ise määranud ta tolliametnikuks. Säärast täpsust, läbinägelikkust ja leidlikkust ei olnud varem mitte ainult nähtud, vaid polnud kuuldudki. Kolme-nelja nädalaga süvenes ta tolliasjandusse niivõrd, et oli absoluutselt kõigega kursis; ei kaalunud ega mõõtnud, vaid teadis juba üksnes kaubaarve järgi, mitu arssinat riiet on mingis kangas; võtnud kätte paki, võis ta otsekohe öelda, mitu naela see kaalub. Mis puutus läbiotsimistesse, siis nendes, nagu tähendasid ta enda kolleegidki, omas ta otse koera haistmist; pidi lausa imestama, nähes, kui palju tal jätkus kannatust isegi iga nööbikese uurimiseks, mis aga sündis kõik õudse külmaverelisuse ja äärmise viisakusega. Ja samal ajal, kui läbiotsitavad sattusid marru, kaotasid enesevalitsuse ja meeleldi oleksid õnnistanud ta meeldivat välimust rusikahoopidega, sõnas ta ainult, muutmata oma lahket näoilmet ja viisakat käitumist: «Kas ma võiksin teid veidi tülitada ja paluda püsti tõusta?» või: «Kas te, proua, ei oleks lahke ja astuks teise tuppa, seal ühe meie ametniku abikaasa räägib teiega!» või: «Lubage, ma harutan oma noaga natuke teie palitu voodrit.» Ja öelnud seda, tõmbas ta sealt välja salle, rätte ja muud, nagu omaenda kohvrist. Isegi ülemus tähendas, et ta on lausa kurat, aga mitte inimene; ta nuhkis rattarummudes, tiislites, hobuste kõrvades ja mine tea veel kus, kuhu ükski autor ei teaks pista oma nina ja kus on lubatud nuhkida üksnes tolliametnikel. Nii et vaene matkaja, sõitnud juba üle piiri, ei suutnud veel hulk aega pärast seda toibuda, ning pühkides higi, millest ta leemendas üle kogu keha, lõi ainult risti ette ja ümises: «Oi, oi!» Ta seisund sarnanes väga õpetajate toast väljahüpanud koolipoisi omaga, keda sinna oli kutsutud mingi noomituse andmiseks, kuid kus ta ootamatul kombel oli saanud naha peale. Varsti ei olnud tema pärast kontrabandistidel enam mingit elu... Ta ausus ja ligipääsmatus olid võitmatud, peaaegu üleloomulikud. Ta ei kogunud isegi väikest kapitali mitmesuguseist konfiskeeritud kaupadest ja äravõetud pisiasjadest, mida liigsest kirjavahetusest hoidumiseks ei antud edasi riigile. Säärane kirglikult aus teenistus pidi kahtlemata saama üldise imetluse esemeks ja lõpuks pöörama endale ka ülemuse tähelepanu. Ta sai auastme ja ametikõrgenduse ja esitas seejärel kohe projekti kõigi kontrabandistide kinnipüüdmiseks, paludes ainult abinõusid, et ta võiks teha seda ise. Otsekohe anti ta käsutusse terve meeskond ning piiramatu voli igasuguste otsimiste sooritamiseks. Seda ta vaid ihaldaski. Samal ajal oli formeeritud suurkontrabandistide jõuk, mis pidi töötama kindla plaani järgi; miljoneid tõotas tuua hulljulge ettevõte. Juba ammu oli ta selle olemasolust teadlik ja oli kord juba tasakesi vastanudki tema juurde äraostmiseks läkitatud saadikule: «Ei ole veel aeg!» Saa-

nud aga oma käsutusse kõik, mis tarvis, saatis ta jõugule otsekohe teate, öeldes: «Nüüd on aeg.» Ta plaan oli liigagi kindel. Nüüd võis ta ühe aastaga lõigata rohkem kui kahekümne-aastase kõige hoolsama teenistusega. Varem ta ei tahtnud astuda nendega mitte mingisugusesse ühendusse, sest ta oleks osutunud ainult lihtsaks etturiks ega oleks saanud seepärast kuigi palju, kuid nüüd... nüüd oli hoopis teine asi, ta võis esitada ükskõik missugused tingimused. Et asi areneks takistamatult, kallutas ta oma nõusse ka teise ametniku, oma sõbra, kes oma hallidest juustest hoolimata ei suutnud kiusatusele vastu seista. Tingimustes lepiti kokku ja jõuk asus tööle. Kõik läks hiilgavalt. Lugeja on kahtlemata kuulnud sageli korrutatavat lugu hispaania oinastest, kes oma kahekordseis kasukais olid toonud üle piiri miljoni eest brabandi pitse[1]. See lugu juhtus nimelt siis, kui Tšitšikov teenis tollil... Pärast kolme või nelja säärast oinaste käiku üle piiri oli mõlemal ametnikul kapitali nelisada tuhat. Ja kõneldakse, et Tšitšikovil ulatunud see koguni üle viiesaja, kuna ta oli olnud osavam. Jumal teab, millise hiigelarvuni oleksid kasvanud need õnnistatud summad, kui mingi rumal asi ei oleks tõmmanud kõigele kriipsu peale. Kurat ajas segi mõlema ametniku pead, ja nad läksid ogaraks ning sattusid tülli tühise asja pärast. Ägedas jutuhoos või pisut viinastunult nimetas Tšitšikov teist ametnikku papipojaks ning see, olles küll tõesti papipoeg, vihastas sellest mingipärast hirmsasti ning vastas talle kohe ägeda teravusega ja nimelt nõnda: «Vale, ma olen riiginõunik, aga mitte papipoeg, aga vaat sina ise oled papipoeg!» Ja lisas talle natukese aja pärast veelgi kõvemaks kinnituseks: «Jah, just nii!» Kuigi ta oli andnud vorsti vorsti vastu ja oleks pidanud nüüd olema kuhjaga tasa, ei leppinud ta siiski veel ainult sellega, vaid saatis Tšitšikovi peale veel salakaebusegi. Muide, oli kuulda, et nad ilma selletagi olid riius kellegi värske ja tugeva preilikese pärast, kes oli ümmargune nagu kaalikas, sealsete tolliametnike ütluse järgi, et olnud juba valmis palgatud mehedki, kes pidid õhtuhämaruses kuskil nurga taga meie kangelasele kitli peale andma, kuid et mõlemat ametnikku veetud ninapidi ja preilikest kasutanud keegi staabikapten Šamšarev. Kuidas aga oli lugu tõeliselt, jumal seda teab, jätame selle vastava huviga lugeja enda oletada. Peaasi oli see, et salaühendus kontrabandistidega oli avastatud. Riiginõunik, lennanud küll ise sisse, oli tõmmanud ühes ka oma kaaslase. Ametnikud anti kohtu alla, konfiskeeriti, kirjutati üles kõik, mis neil oli, ning õnnetus langes neile kaela nagu äkiline piksepilv. Nagu pärast uima ärkasid nad ja nägid kohkudes, mida olid teinud. Riiginõunik ei talunud seda ja hukkus kuskil kolkas, kuid kolleegiuminõunik pidas vastu. Ta oskas kõrvaldada osakese rahast, nii terav kui oligi jälitamisele tulnud ülemuse nina; kasutas vägagi vilunud inimesetundjana ja

[1] Brabandi pitsid — kõrge kvaliteediga pitsid, mida valmistati Belgia maakohas Brabante'is.

suurte kogemustega mehena kõiki võimalikke ja peenimaid päästerõngaid — kus mõjutas meeldiva käitumisega, kus liigutavate sõnadega, kus suitsutas meelitusviirukit, mis iialgi ei riku asja, kus pistis pihku raha, ühe sõnaga, viis lõpuks asja siiski nii kaugele, et ta määrati erru kaugeltki mitte nõnda autuna kui ta kaaslane ja libises ära isegi kaelakohtu alt. Kuid talle ei jäänud enam kapitali ega mitmesuguseid välismaisi asjakesi, nende jaoks oli leidunud juba teisi soovijaid. Säilinud olid tal ainult tuhandekest kümme, mis olid peidetud mustade päevade jaoks, ja tosinat kaks hollandi särke, ja väheldane kaless, milles harilikult sõidavad poissmehed, ja kaks kinnistatud pärisorja, kutsar Selifan ja toapoiss Petruška, ja vastutulelikud tolliametnikud olid jätnud talle viis või kuus tükki seepi naha värskendamiseks — see oli ka kõik. Nii siis, vaat, millises olukorras olevaks osutus jällegi meie kangelane! Ennäe, milline kohutav õnnetus oli teda tabanud! Seda nimetas ta — kannatamiseks teenistusalal tõe ja õiguse eest. Nüüd võiks arvata, et pärast sääraseid marusid, katsumisi, saatuselööke ja eluvintsutusi poeb ta oma kümne järelejäänud tuhandekesega kuhugi metsataguse maakonnalinna vaiksesse nurgakesse ja elutseb seal surmatunnini, kandes seljas sitsriidest hommikukuube, ja vaatleb pühapäeviti madala majakese aknast talupoegade kisklemist, või enda värskendamiseks astub toast kanalasse, et isiklikult valida kana lõunase supi jaoks, ning veedab niiviisi vaikuses ja rahus omast kohast mitte just täiesti kasutut elu. Kuid seda ei sündinud. Peab tunnustavalt mainima ta kindlat iseloomu. Pärast kõike seda, mis oli küllaldane kui mitte just inimese tapmiseks, siis vähemalt tema alatiseks jahutamiseks ja rahustamiseks, ei kustunud temas see arusaamatu kirg. Ta oli mures, meelehärmis, nurises kogu maailma üle, kaebas saatuse ülekohtu pärast, mõistis hukka inimeste kurjust, kuid ometi ei suutnud ta loobuda uutest katsetest. Ühe sõnaga, ta näitas üles visadust, mille vastu sakslase puine visadus ei ole miski, seistes ainult ta vere aeglases, laisas ringvoolus. Tšitšikovi veri seevastu kees taltsutamatult ning oli tarvis palju arukat enesevalitsemist, et pidada piirides seda, mis ähvardas söösta vabadusse. Ta arutles ja ses arutluses võis näha ka osakest tõtt: «Miks just mina? Miks just mind tabas õnnetus? Kes siis magab praegu riigiteenistuses — kõik koguvad endale! Õnnetuks ei ole ma teinud kedagi, ma ei ole paljaks riisunud lesknaist ega saatnud kedagi kerjama, võtsin ainult üliküllusest, võtsin sealt, kust oleks võtnud iga teinegi; poleks võtnud mina, oleks leidunud teisi võtjaid. Miks jõuavad aga teised haljale oksale, aga mina pean virelema nagu viimane ussike? Mis olen ma nüüd? Kuhu ma kõlban? Missuguse pilguga vaatan nüüd otsa igale koralikule perekonnapeale? Miks ei peaks ma tegema endale eteheiteid, kui tean, et asjatult virelen maakamaral? Ja mis ütlevad pärast mu lapsed? «Vaadake,» ütlevad nad, «meie isa oli lontrus, ei jätnud meile mingit varandust!»»

Nagu teada, muretses Tšitšikov väga oma järeltulijate pärast.

Säärane õrn asi! Nii mõnigi võib-olla ei oleks pistnud kätt nõnda sügavale, kui mitte küsimus, võta kinni miks, ei turgatanud pähe nagu iseenesest: «Aga mis ütlevad lapsed?» Ja ennäe, tulevane esiisa, nagu ettevaatlik isakass, piiludes teise silmaga, et kas ei vaata kuskilt peremees, kahmab kiiresti kõike, mis pihku satub: on see siis seep, küünlad, rasv või sattus kanaarilind käpa alla — millelegi ei anna ta armu. Nõnda hädaldas ja nuttis meie kangelane, kuid ajutegevus ei vaibunud sellest hoolimata ta peas, seal kipitses miski kogu aeg tegutsemise järele, oodates ainult võimalust. Uuesti võttis ta end kokku, uuesti alustas rasket vähenõudlikku elu, uuesti piiras ta end kõiges ning uuesti lahkus puhtast ja viisakast olukorrast alla räpasesse keskkonda. Ja oodates paremat, oli ta sunnitud tegelema isegi usaldusmehe ametiga — ametiga, mis meil pole veel võitnud õiguslikku seisukorda, mille kandjaid tõugatakse siia ja sinna, keda ei austa väärselt keegi, isegi mitte volitajad ise, kes on määratud konutama mööda ootetubasid, kuulma jämedusi jne., kuid häda ei andnud häbeneda. Muude hulgas sai ta ka ülesandeks pantida hooldajate nõukogule mitusada talupoega. Mõis oli laostatud viimse võimaluseni. Olid laostanud seda loomade kärvamised, pikkade näppudega valitsejad, viljaikaldused, taudid, mis olid hävitanud paremad töötegijad, ja lõpuks peremees ise, kes rumalast peast oli sisustanud endale viimaste moenõuete järgi maja Moskvas, kulutades sellele kogu oma varanduse viimse kopikani, nii et ei olnud enam midagi suhu pista. Sel põhjusel oli tarvis lõpuks pantida seegi natuke, mis veel järele oli jäänud. Pantimine kroonule oli sellal veel uus asi ja seda tehti ikka teatud kartusega. Tšitšikov, mõisniku volinikuna, kõigepealt määrinud kõiki (ilma ettevalmistava määrimiseta, nagu teada, ei saa hankida kõige lihtsamat õiendust või tõenditki — vähemalt pudel madeirat tuleb valada ikka igasse kõrri) — nõnda siis, määrinud kõiki nagu kord ja kohus, seletas Tšitšikov, et talle on usaldatud muu seas säärane täbar ülesanne: pooled talupoegadest on surnud, kas ei tule pärast selle tõttu sekeldusi... «Aga nad on ju arvestatud revisjoninimestikus?» küsis sekretär. «On arvestatud...» vastas Tšitšikov. «Noh, mis teil siis karta on,» lausus sekretär, «üks sündis, teine suri ja kroonu ei ole kuri.» Sekretär, nagu näha, oskas kõnelda ka riimis: Samal ajal tuli meie kangelane geniaalseima idee peale, mida inimese pea on kunagi leiutanud. «Oi, mind vana Loll-Ivanit!» hüüatas ta endamisi, «otsin kindaid, aga need on endal käes! Kui ma ostaksin üles kõik need surnud enne uut revisjoninimestikkude koostamist, ostaksin neid, ütleme, tuhat tükki ja hooldusnõukogu annab hinge pealt kakssada rubla, see on ju kakssada tuhat rubla kapitali! Ja praegu on selleks väga kohane aeg, hiljuti oli möllanud taud ja rahvast, jumal tänatud, on surnud rohkesti. Mõisnikud mängivad kaarte, joovad ja pillavad, kõik tükivad Peterburi riigiteenistusse, mõisad on jäetud hooletusse, neid peetakse ligadi-logadi ning makse on aasta-aastalt üha raskem ja raskem koguda; nõnda loovutab need

mulle igaüks meeleldi kas või üksnes sellepärast, et vabaneda asjatutest maksudest, ja võib olla koguni, et mõnelt tingin selle eest veel kopikagi. Muidugi on see raske, nõuab palju sekeldusi ja on ka hädaohtlik, et ei juhtuks jälle midagi ega tuleks skandaali. Aga on ju ometi inimestele millekski antud mõistus. Peaasi on see, et objekt paistab kõigile uskumatu, keegi ei võta seda tõena. Õige küll, ilma maata ei saa osta ega ka pantida. Aga ma ostan ju koloniseerimiseks, jah, koloniseerimiseks; praegu antakse maid Tauria ja Hersoni kubermangus tasuta, koloniseeri ainult. Sinna ma nad kõik saadangi! Hersoni kubermangu, las elada seal! Üleviimine aga sündigu nagu kord ja kohus seaduslikul teel kohtute kaudu. Kui tahetakse kontrollida talupoegi — olge lahke, ka selle vastu pole mul midagi ja miks peakski olema? Ma esitan neile tunnistuse kapten-ispravniku enda allkirjaga. Mõisa võiks nimetada Tšitšikovo asunduseks või veel parem, nimetada ristinime järgi Pavlovskojeks.» Ennäe, kuidas tekkis meie kangelase peas säärane veider mõte, mille eest, ma ei tea, kas lugejad on talle ka küllalt tänulikud; kui tänulik on talle aga autor, seda on lihtsalt sõnades võimatu väljendada, sest ütle mis sa ütled, poleks tulnud Tšitšikovil pähe seda mõtet, poleks ilmunud maailma ka seesinane poeem.

Lüües vene kombel risti ette, asus ta oma kavatsust teostama. Uue elukoha otsimise ja muude ettekäänete all vaatas ta siia ja sinna meie riigi kolkaisse ning peaasjalikult neisse, mis olid kõige enam kannatanud mitmesuguste õnnetuste all, nagu ikaldused, surmatoovad taudid jne., jne., — ühe sõnaga, kus aga saaks osta kergemini ja odavamalt tarvilikku rahvast. Ta ei pööranud mitte huupi iga mõisniku poole, vaid valis inimesi rohkem oma maitse järgi või sääraseid, kellega oleks hõlpsam sooritada seesuguseid operatsioone, püüdis nendega enne tutvuda ja neid enda poole võita, et, kui võimalik, rohkem sõpruse kui ostu kaudu hankida endale talupoegi. Nõnda siis lugejad ei peaks pahandama autori peale, kui seni ilmunud isikud ei ole olnud neile meelepärased, sest see on Tšitšikovi süü, siin on täielik peremees tema ja kuhu tema tüürib, sinna peame järgnema talle ka meie. Omalt poolt, kui süü isiku'e ja iseloomude näotuse ja kahvatuse pärast peaks langema meile, ütleme ainult seda, et algul ei nähta kunagi veel kogu voolu laiust ja asja lõplikke dimensioone. Sissesõit ükskõik missugusesse linna, kas või pealinna, tundub ikka kuidagi kahvatuna; esialgu on kõik ainult hall ja ühetooniline: jätkuvad lõputud tahmast mustavad tehased ja vabrikud ja alles siis hakkavad paistma kuuekordsed majad, kauplused, ärisildid, tänavate mõõtmatud perspektiivid kirikute, tornide, kolonnide, mälestussammaste, linna hiilguse, kära ja müra ning kõigega, mille on loonud kõigile imetlemiseks inimese käsi ja mõte. Kuidas sündisid esimesed ostud, lugeja juba nägi; kuidas aga areneb asi edasi, missugused õnnestumised ja ebaõnnestumised tabavad kangelast, kuidas ta saab üle ja võidab veelgi suuremad raskused, kuidas ilmuvad

esiplaanile kolossaalsed kujud, kuidas hakkavad liikuma mahuka jutustuse salajased hoovad, nihkub kaugemale ta silmapiir ning kuidas ta hakkab voolama võimsa lüürilise joana, — seda kõike näeb lugeja hiljem. Pikk teekond ootab veel ees kogu seda reisiseltskonda, mis koosneb keskealisest härrast, kalessist, milles harilikult sõidavad poissmehed, toapoiss Petruškast, kutsar Selifanist ja kolmest lugejale juba nimepidi tuntud hobusest, alates kaasistujaga ja lõpetades väänkael-kimliga. Nõnda siis, niisugune on meie kangelane, nagu ta on! Kuid võib-olla nõutakse nüüd veel lõppiseloomustust üheainsa joonega: kes ta on kõlbluse seisukohalt vaadelduna? Et ta pole kangelane, kellele võiks omistada täiuslikkust ja õilsust, seda on näha. Kuid kes ta on? Tähendab siis, kaabakas? Kuid miks kaabakas? Miks olla teiste vastu nõnda karm? Tänapäeval meil kaabakaid ei olegi enam, on olemas ausameelsed ja meeldivad inimesed, kuid sääraseid, kes üldiseks häbiks seavad oma näolapid avalikkuse ette täissülitamiseks, võib leida vahest ainult paar-kolm inimest, ent juba nemadki rõhutavad vooruslikkust. Kõige õiglasem oleks nimetada teda peremeheks, omandajaks. Omandamine, see on kõigi pahanduste põhjustajaks ja tema pärast on saadetud korda asju, mida seltskond nimetab mitte päris puhtaiks. Tõsi, sellises iseloomus on juba midagi eemaletõukavat, ja seesama lugeja, kes oma elus sõbrustab säärase inimesega, käib temaga läbi ja veedab temaga meeldivalt aega, vaatab kohe talle viltu, kui see osutub draama või poeemi kangelaseks. Ent targasti talitab see, kes ei põlasta ühtki iseloomu, vaid puurides temasse oma terava pilgu, uurib teda kuni algpõhjusteni. Kiiresti muutub kõik inimeses, sa ei jõua veel õieti ümbergi pöörduda, kui su sisemusse on kasvanud juba hirmus söödik, mis aplalt õgib elumahlu. Ja pahatihti mitte ainult suur kirg, vaid koguni väike kirenatuke millegi tühise vastu paisub inimeses, kes on määratud õilsateks tegudeks, ja sunnib teda unustama suured ja pühad kohustused ja nägema tähtsat ja pühalikku tühipaljastes kõrvalasjades. Palju, nagu liiva mere ääres, on inimlikke kirgi, ükski neist ei ole teisega sarnane ning kõik nad, nii madalad kui ka õilsad, on esialgu inimesele kuulekad ja alles pärast saavad ta kohutavaiks valitsejaiks. Õnnis on see, kes on valinud nende seast endale õilsaima kire, iga tunni ja silmapilguga kasvab ja sajakordistub ta piiritu õndsus ning ikka sügavamale ja sügavamale sukeldub ta oma hinge paradiisi. Kuid on kirgi, mille valik ei ripu inimesest endast. Nad on sündinud temas juba ühes ta maailmaletulekuga ning talle ei ole antud jõudu neid alla suruda. Kõrgemalt poolt on need ette nähtud ning neis on midagi igavesti kutsuvat ja see kutse ei vaiki surmani. Talle on antud ülesandeks täita maine suur teekond, ükskõik siis kas sünge varjuna või maailma rõõmustava helkiva kujuna — ühtlaselt on nad läkitatud siia inimestele aimamatuks hüveks. Ja võib-olla polnud samuti ka Tšitšikovi tagakihutav kirg temalt endalt ning ta karmi ellu oli peidetud see, mis pärast virutab inimese põrmu taevase tarkuse ees. Ja

on veel saladus, miks seesinane kuju on ilmunud nüüd maailma ette astuvasse poeemi.

Raske pole mitte see, et kangelasega ei olda rahul; raske on see, et hinges elab vääramatu veendumus, et sellesama kangelasega, sellesama Tšitšikoviga lugejad oleksid rahul. Kui autor ei oleks heitnud pilku sügavale ta hinge põhja, ei oleks puudutanud seal seda, mis põgeneb ja peitub valguse eest, ei oleks paljastanud kõige salajasemaid mõtteid, mida inimene ei avalda kellelegi, vaid oleks näidanud teda säärasena, nagu ta näis kogu linnale, Manilovile ja teistele — kõik oleksid rõõmsad ja peaksid teda huvitavaks inimeseks. Ei ole tarvis, et nii nägu kui ka kogu kuju oleksid seisnud täiesti elavana silme ees — siis poleks ka hing pärast lugemise lõpetamist millestki häiritud, ja võiks istuda endise rahuga kaardilauda, mis lõbustab kogu Venemaad. Jah, mu armsad lugejad, te ei oleks tahtnud näha paljastatud inimlikku armetust. «Milleks,» küsite teie, «kellele on seda tarvis? Kas me ei tea juba isegi, et elus on nii palju põlatavat ja rumalat? Ilma selletagi peame tihti nägema seda, mis meid ei rõõmusta. Parem kujutage meile ilusat ja lõbustavat. Laske meil vaibuda unustussel» — «Miks sa, vennas, kõneled mulle, et asjad majapidamisega lähevad halvasti?» lausub mõisaomanik valitsejale. «Ma tean seda ise ilma sinutagi, kas sul ei ole mulle rääkida midagi muud? Lase mind parem seda unustada, mitte midagi sellest teada, siis olen ma õnnelik.» Ja näe, rahad, mis oleksid olukorda teatud määral parandanud, kulutatakse mitmesuguseile unustust toovaile vahendeile. Magab mõistus, mis võib-olla oleks leiutanud suurte päästeabinõude allika, aga seal on juba mõis langenudki oksjonihaamri alla ning mõisnik läheb otsima unustust laiast maailmast, kuna ta hing on äärmisest hädast aetuna valmis alatusteks, millest ta varem kohkumusega oleks tagasi põrganud.

Veel hakkavad autorit süüdistama niinimetatud patrioodid, kes rahulikult kükitavad oma nurkades ja tegelevad hoopis kõrvaliste asjadega, koguvad endile kapitalikesi, kindlustades oma saatust teiste kulul; kui aga juhtub midagi, mis nende arvamuse järgi võib solvata isamaad, ilmub mõni raamat, milles öeldakse teinekord kibedat tõtt — jooksevad nad igast nurgast välja nagu ämblikud, kes on näinud, et võrku on jäänud kärbes, ja tõstavad äkki kisa: «Kas on siis hea paljastada seda ja pasundada sellest? Sest kõik see, millest seal kirjutatud, on meie oma — kas see on sobiv? Mis ütlevad välismaalased? On's hea kuulda endast halba arvamust? Mõtlevad, et kas ei ole see valus. Mõtlevad, et kas ei olegi me patrioodid.» Säärastele tarkadele väidetele, eriti mis puutub välismaalastesse, tõtt öeldes, ei olegi midagi vastata. Või siis ainult seda. Elasid kuskil Venemaa kaugemas sopis kaks kodanikku. Üks neist oli pereisa, nimega Kifa Mokijevitš, vagura loomuga inimene, kes saatis oma elu mööda suures sõpruses öökuuega. Oma perekonnaga ta ei tegelnud, vaid pühendas oma elupäevad rohkem mõttemõlgutuslikule küljele, mis seisis järgmise, nagu ta ise ütles,

filosoofilise küsimuse lahendamises: «On olemas näiteks loom,» rääkis ta mööda tuba sammudes, «ja see loom tuleb maailma alasti. Mispärast peab ta aga sündima tingimata alasti? Miks ei sünni ta nagu lind, kes tuleb välja munast? See on tõepoolest pagan teab mis... salapärane asi on see loodus, kui süvened temasse lähemalt!» Nõnda mõtiskles kodanik Kifa Mokijevitš. Kuid selles ei ole peaasi. Teine kodanik oli Moki Kifovitš, ta lihane poeg. Tema oli see, keda Venemaal kutsutakse vägilaseks, ning samal ajal, kui isa süvenes looma sündimisprobleemi, otsis tema kahekümne-aastane laiaõlgne loomus aina tegevust. Midagi ei osanud ta puudutada õrnalt — ikka kas ragises kellegi käeluu või kargas ninale sinendav muhk. Majas ja naabruses põgenesid kõik, alates teenijatüdrukust ja lõpetades õuekoeraga, teda märgates kabuhirmus eemale; isegi oma sängi magamistoas lõhkus ta tükkideks. Säärane oli Moki Kifovitš, kes oli muide aga hea südamega inimene. Kuid veel selleski pole peaasi. Peaasi on vaat milles. «Kuule, isake, härra Kifa Mokijevitš,» hädaldasid isale nii omad kui ka võõrad teenijad, «mis mees on sinu Moki Kifovitš! Kellelegi ei anna ta rahu, säärane rõhuja!» — «Jah, vallatu, vallatu ta on,» vastas sellele harilikult isa, «aga mis sinna parata? Kakelda on temaga juba hilja ja kõik hakkaksid mind siis süüdistama tooruses; kuid ta on auahne, kui ma noomiksin teda kahekolme tunnistaja juuresolekul, ta ehk taltubki, aga vaat häda, mis ütlevad siis teised, saavad kuulda ja ütlevad, et ta on päris koer. Ah, nad arvavad, et mu süda ei valuta ta pärast, et ma ei olegi isa? Et ma tegelen filosoofiaga ja igakord ei ole aega poja jaoks, siis kohe ütlema, et ma polegi isa! Aga ei, ma olen isa, kurat võtku, olen! Moki Kifovitši pärast valutab mu süda väga!» Siin lõi Kifa Mokijevitš endale rusikaga kõvasti vastu rindu ja sattus päris hoogu. «Ja kui ta on ja jääbki koeraks, siis ärgu kuuldagu seda vähemalt minu suust, vähemalt mina ei taha alandada oma poega!» Ja osutanud sellist isalikku tunnet, jättis ta Moki Kifovitšile vabaduse sooritada oma vägilastempe, ise aga süvenes uuesti oma lemmikainesse, püstitades endale äkki mingi säärase küsimuse: «Noh, aga kui elevant muneks ja pojad tuleksid munast, küll aga peab sel munal olema siis paks koor, suurtükigagi ei lase puruks, peaks leiutama koguni mingi uue laskeriista.» Nõnda elasid need kaks rahulikku kolkaelanikku, kes ootamatult, nagu aknakesest vaatasid välja meie poeemi lõpul, vaatasid välja selleks, et tagasihoidlikult vastata mõnele ägedalt süüdistavale patrioodile, kes ise kogu aeg tasahiljukesi tegelevad mingisuguse filosoofiaga või hoolitsevad oma kapitalikeste juurdekasvu eest õrnalt armastatud isamaa kulul ega mõtlegi sellele, kuidas kõrvaldada väärnähtusi, vaid sellele, et keegi ei kõneleks nende poolt sooritatud väärnähtustest. Kuid ei, mitte patriotism ega muu säärane tunne pole süüdistuste põhjuseks, vaid selle taga peitub hoopis midagi muud. Miks salata seda? Kes siis veel, kui mitte autor ei peaks avaldama püha tõtt? Te kardate sügavale küündivat pilku, te kardate ise

vaadelda midagi sügavamalt, te armastate libiseda kõigest üle mõtlematute silmadega. Te isegi naerate südamest Tšitšikovi üle; võib-olla kiidate koguni autorit, öeldes: «Ta on siiski ühte ja teist osavasti tabanud, peab ikka olema naljasoonega inimene!» Ja pärast sääraseid sõnu, kahekordistunud uhkusega, pöördute iseenda poole, enesega rahulolev naeratus näol, ja lisate: «Peab tunnistama, et mõnes provintsis võib leida tõesti veidraid ning kummalisi inimesi, kes peale selle on veel ka suured sulid!» Aga nii mõnigi teist, tulvil kristlikku vagadust, mitte avalikult, vaid vaikuses, täiesti üksinda vaikse silmapilgu keskustelus iseendaga, sukeldab oma hinge põhja säärase raske küsimuse: «Aga kas ei ole minuski osake sellest Tšitšikovist?» Ei, seda ta ei tee! Aga vaat, kui läheb samal ajal parajasti mööda keegi tuttavaist, kelle aukraad ei ole mitte väga kõrge ega liiga madal, tõukab ta otsekohe külge oma naabrile ja hüüab talle, suutes vaevalt hoida naeru: «Näe, vaata Tšitšikovi, vaata, kus Tšitšikov läheb!» Ja silmapilk hiljem, nagu laps, unustanud oma seisuse ja aastatele vastava viisakuse, jookseb talle järele ja kordab: «Tšitšikov! Tšitšikov! Tšitšikov!»

Kuid me oleme hakanud kaunis valjusti kõnelema, unustades, et meie kangelane, kes jutustuse kestel kogu aeg tukkus, on juba ärganud ja võib kergesti kuulda oma korduvalt hüütavat nime. Ta on kergesti solvuv inimene ja pahandab, kui temast ei kõnelda aupaklikult. Lugejale on ükskõik, kas Tšitšikov vihastab ta peale või mitte, kuid mis puutub autorisse, siis ei tohi ta mingil tingimusel minna tülli oma kangelasega, sest neil on veel hulk teed käia ühiselt käsikäes, kaks suurt jagu seisavad veel ees ja see ei ole kaugeltki tühine asi.

«Nonoh, mis sinuga siis on?» hüüdis Tšitšikov Selifanile, «sina!»

«Mis on?» küsis Selifan aeglaselt.

«Kuidas, mis on? Loru oled sa! Kuidas sa sõidad? Noh, las käia!»

Ja tõesti, Selifan sõitis juba ammu kinnisilmi, lüües ainult aegajalt läbi une ohjadega mööda tukkuvate hobuste külgi; Petruška peast aga oli lennanud müts, kes teab juba kus, ja ta ise, vajunud tagurpidi, oli peadpidi Tšitšikovi põlvedel, nii et see pidi andma talle müksu. Selifan ajas end sirgemaks, ja tõmmanud mitu head tulist kimlile mööda selga, misjärel see pistis kerget traavi jooksma, viibutas piitsa kõigi kohal ja käratas kõrgel laulval häälel: «Ära karda!» Hobused muutusid erksamaks ja kerge sõiduk sööstis edasi kui tuul. Selifan aina vehkles ja hüüdles: «Hei, hei, hei!», õõtsudes pukis sedamööda, kuidas hobused lendasid alla orgudesse või üles mäekinkudele, millel lookles pikkamisi alanedes suur postmaantee. Tšitšikov aina naeratas, kergesti hüpeldes oma nahkpadjal, kuna ta armastas väga kiiret sõitu. Aga missugune venelane ei armastaks seda? Kes veel, kui mitte tema ei peaks armastama seda, kelle süda ihkab pillerkaaritavat uima, kes lööb

vahel käega: «Kurat võtku kõike!» Ja miks seda mitte armastada, kui see tundub nagu mingi rõõmsa, vaimustava imena? Tundub, nagu oleks haaranud nähtamatu võim su oma tiivale, sa lendad ise ja lendab ka kõik muu: lendavad verstad, lendavad vastu kaupmehed, istumas oma kibitkade pukkides, lendab mõlemal pool mets oma kuuskede ja mändide tumeda müüriga, kaikuvate kirvelöökide ja kraaksuvate varestega, lendab kogu tee teadmata kuhu kaduvasse kaugusse ja on midagi jubedat kõiges ses lakkamatus vilkumises, kus ükski kaduv ese ei suuda selgepiirilist kuju võtta ja ainult taevas pea kohal ning kerged pilved ja nende vahelt läbitungiv kuu näivad seisvat liikumatult paigal. Oi, troika, linnuke, — troika, kes leiutas sinu? Küllap ainult elavaloomuline rahvas võis su sünnitada — sel maal, mis ei armasta naljatada, vaid omas mõõtmatus laiuses on sirutanud end üle poole maailma, mine ja katsu lugeda ta versti, kuni silmade ees hakkab virvendama. Ega paistagi keerukas see maanteede imeriist, ei ole siin koolutatud rauda ega treitud vinte, vaid üks-kaks-kolm, ainult kirve ja peitliga on kinnitanud ja loonud su osav Jaroslavli talupoeg. Ei saksa jahisaabastes postipoiss, vaid habemik labakinnastes, istudes kurat teab millel, — tõuseb püsti, äigab plaksatava piitsaga ja laseb lahti laulu — ning hobused sööstavad maruhoos edasi, ja kodarad rummude ümber muutuvad üheks siledaks sõõriks, müriseb vaid tee, ja peatub hämmastanud jalakäija — näe, kus pani kihutama, kihutama, kihutama!... Ja siis on veel näha ainult kaugelt, kuidas miski keerutab tolmupilvi üles ja puurib end õhust läbi.

Kas mitte ka sina, Venemaa, ei torma samuti nagu vilgas, püüdmatu troika? Tolmupilvisse upub su all tee, kõmisevad sillad ja kõik jääb sust kaugele maha! Seisatab jumalikust imest hämmastanud teekäija — kas ei ole see taevast alla langenud välk? Mida tähendab see hirmuäratavalt kiire liikumine ja milline tundmatu võim pesitseb neis ennenähtamatuis täkkudes? Oi, täkud, täkud — millised täkud! Kas pesitsevad maruhood teie lakkades? Või peitub erk tuli teie tundlikes sapsudes? Kuulsite kõrguses tuttavat laulu — äkki ja korraga pingutate oma vaskseid rindu, ning peaaegu puudutamata kapjadega maad, muutute ainsaks pinguli kistud, õhku mööda sööstvaks jooneks, ning kihutab kõik jumalikus innus!... Venemaa, kuhu sa kihutad ometi, anna vastust? Ta ei vasta. Imelise kõlinaga heliseb kelluke, müriseb ja muutub tuuleks tükkideks rebitud õhk; lendab mööda kõik, mis maailmas on, ja vaadates kõõrdi, astuvad eest kõrvale, annavad talle teed muud rahvad ja riigid.

VISSARION GRIGORJEVITŠ BELINSKI

(1811—1848)

*

«MEIE AJA KANGELANE»

M. Lermontovi teos.

...«Meie aja kangelane» — see ongi romaani peamine mõte. Tõepoolest, pärast seda võib kogu romaani pidada tigedaks naljaks, irooniaks, sest et suurem osa lugejaist hüüatab kindlasti: «Hea kangelane küll!» — Aga mille poolest ta siis halb on, julgeme me teilt küsida.

Miks mõistate te teda hukka?
Kas sellepärast, et me vaid
niisama askeldame ikka
ja otsustame sedamaid,
kui vaim, mis põleb kirest, mõnda
teeb naeruväärseks, solvab nõnda,
et selgub ülbe tühisus,
kui avar vaim meid tülitab;
kas sellepärast, et me juttu
liig tihti peame tegudeks,
et rumal loba, keelepeks
eliidi hulgas levib ruttu,
et vastuvõetav on meil see,
mis ainult on keskpärane.

Te kõnelete tema vastu, et tal pole usku. Hea küll! Aga see on ju sama, kui süüdistada kerjust selles, et tal pole kulda: ta omaks meeleldi seda, kuid ta ei saa seda kuskilt. Ja siis, kas Petšorin ise on rõõmus oma uskumatuse üle? Kas ta uhkustab sellega? Kas ta ei kannatanud selle all? Kas ei ole ta valmis ostma elu ja õnne hinnaga seda usku, milleks ta tund ei ole veel saabunud?... Te kõnelete, et ta on egoist? — Kuid kas ta ei põlga ega vihka end selle eest? Kas ta süda ei janune puhta ja omakasupüüdmatu armastuse järele? Ei, see pole egoism: egoism ei kannata, ei süüdista ennast; on enesega rahul, on rõõmus enese üle. Egoism ei tunne kannatust: kannatamine on ainult armastuse osa. Petšorini hing pole kivine pind, vaid leegitseva elu palavusest kuivanud maa: las pudendab seda kannatus ja niisutab õnnetust toov vihm ja ta kasvatab enesest taevaliku armastuse uhkeid suurepäraseid õisi... Sel inimesel hakkas valus ja kurb, et teda keegi ei armastanud, ja kes on siis see «keegi»? Tühised inimesed, kes ei suuda talle andestada tema üleolekut. Aga ta valmis olek lämmatada eneses valehäbi, suurilmaliku au häält ja solvatud enese armastust, kui ta oli valmis andestama laimamise ülestunnistamise eest Grušnitskile, inimesele, kes oli alles äsja tulistanud teda püstolist kuuliga ja kes häbitult ootas temalt kuulita lasku? Aga tema pisarad ja nuuksumine tühjas stepis hobuse korjuse juures? — Ei, see kõik pole egoism! «Kuid,» ütlete teie, «ta külm arvestus, süstemaatiline kaalutlus, millega ta võrgutab vaest tütarlast, keda ta ei armasta, ainult selleks, et naerda tema üle ja täita millegagi oma aega?» — Nii; kuid me ei mõtlegi õigustada teda sellistes tegudes ega esitada teda kõige puhtama kõlbluse eeskujuna ja kõrge ideaalina: me tahame ainult öelda, et inimeses tuleb näha inimest ja et kõlbluse ideaalid eksisteerivad üksnes klassikalistes tragöödiates ja möödunud sajandi moraalsetes-sentimentaalsetes romaanides. Inimese üle otsustades tuleb võtta vaatlusele tema arengu olustik ja elu sfäär, millesse saatus on ta asetanud. Petšorini ideedes on palju valelikku, ta tunnetes leidub moonutust; kuid ta rikas loomus lunastab kõik selle. Tema üsna mitmes suhtes halb olevik tõotab suurepärast tulevikku. Teie naudite auriku kiiret liikumist, näete selles vaimu suurt triumfi looduse üle ja tahate siis eitada temas igasugust väärtust, kui ta purustab, nagu veskikivi tera, ettevaatamatuid, kes on sattunud ta rataste vahele: kas ei tähenda see vasturääkimist iseenesele? Auriku hädaohtlikkus on ta üleliigse kiiruse tulemus; järelikult tuleneb tema pahe ta väärtusest. On inimesi, kes on vastikud kogu nende käitumise laitmatuse juures, sest et see osutub neis nende elutuse ja vaimu nõrkuse tulemuseks. Pahe on vastumeelsust tekitav ka suurtes inimestes; kuid olles karistatud, tekitab see teie hinges heldimuse. Karistus on ainult siis kõlbelise vaimu triumf, kui see ilmneb mitte

väljastpoolt, vaid pahe enese tulemusena, on indiviidi oma isiksuse eitamine solvatud kõlbluse igaveste seaduste õigustamiseks. Näe, mis meil arutlusel oleva romaani autor, kirjeldades Petšorini välimust, kui ta teda kohtas suurel teel, kõneleb Petšorini silmadest:

«...nad ei naernud, kui tema naeris! Kas teil pole olnud juhust tähele panna säärast kummalisust mõnede inimeste juures?... See on kas tigeda loomuse või sügava, püsiva nukruse tunnuseks. Pooleldi langetatud ripsmete tagant hiilgasid nad mingi fosforliku läikega, kui nii võib väljenduda. See polnud hingelise hõõgumise ega mängleva kujutluse vastuhelk: see oli läige, sarnane sileda terase läikega, pimestav, kuid külm. Tema vaade — põgus, kuid läbitungiv ja raske, jättis endast indiskreetse küsimuse mulje ja oleks võinud tunduda julgununa, kui ta poleks olnud nii ükskõikselt-rahulik.» Nõustuge, et niihästi need silmad kui ka Petšorini kogu kohtumisstseen Maksim Maksimõtšiga näitavad, et kui see on pahe, siis mitte sugugi triumfeeriv, ja et tuleb olla sündinud hea jaoks, et olla nii julmalt karistatud kurja eest!... Kõlbelise vaimu triumf teostub õilsate iseloomude suhtes märksa rabavamalt kui kurjategijate üle...

Aga ometi ei ole see romaan põrmugi tige iroonia, kuigi seda võib võtta ka väga kergesti irooniana; see on neid romaane,

...kus näidatakse sajandit,
kaasaegset inimolendit,
siin näeme ebakõlblat hinge,
kes ainult ennast armastab
ja tühipaljalt unistab,
kel puudub loomult kirepinge,
kel pahandusi mõttes keeb,
kes mitte midagi ei tee.

«On aga hea see kaasaegne inimene!» hüüatas keegi kombeid kirjeldav «literaat», arutledes, või paremini öeldes, manades «Jevgeni Onegini» seitsmendat peatükki. Siin peame kohaseks tähendada, et iga kaasaegne inimene oma sajandi esindajana, olgu ta nii halb kui tahes, ei või olla halb, seepärast et pole halbu sajandeid ja mitte ainuski sajand pole parem ega halvem teisest, sest et see on hädavajalik hetk inimsoo või ühiskonna arengus.

Puškin küsis eneselt oma Onegini kohta:

Kes on too nukker ohtlik veidrik?
Kas on ta ingel, taevavaim,
või paharett ja põrgutaim?
Kas on ta tõesti ainult jäljend,
vaid paljas vari, või siis ka
mees Moskvast Harold-mantliga,
või võõra veiderduse väljend,
või moodsa keele leksikon?
Paroodia ehk ta veel on?

Ja sellesama küsimusega ta lahendas mõistatuse ja leidis sõna. Onegin ei ole jäljendus, vaid kajastus, mis ei ole tekkinud poeedi fantaasias, vaid kaasaegses ühiskonnas, mida ta kujutas oma luulelise romaani kangelase kujul. Lähenemine Euroopale pidi erilisel kombel kajastuma meie ühiskonnas — ja Puškin püüdis kinni suure kunstniku geniaalse instinktiga selle kajastuse Onegini kujus. Kuid Onegin on meile juba minevik ja tagasipöördumatu minevik.

Kui ta oleks ilmunud meie päevil, oleksime me õigustatud küsima koos poeediga:

Ons hing tal viimaks rahu saanud?
Või on ta veidrik endiselt?
Te öelge, kelleks on ta saanud?
Kes on ta praegu tegudelt?
Kas tuli siia Melmothina,
kas Haroldi või kveekerina[1],
kas on ta lihtsalt moodne mees,
või lihtsalt nagu sina, mina,
on tubli poiss me kõigi ees?

Lermontovi Petšorin on parim vastus kõigile neile küsimustele. See on meie aja Onegin, meie aja kangelane. Nende ebasarnasus omavahel on märksa väiksem vahemaast Oneega ja Petšoora vahel. Mõnikord nimes eneses, mille

[1] Kveeker — teatava usulahu liige.

tõeline poeet annab oma kangelasele, on olemas mõistlik vajadus, kuigi võib-olla poeedile eneselegi nägematu...

Kunstiliselt kujundamiselt ei või võrreldagi Oneginit Petšoriniga. Ent nagu Onegin on Petšorinist kõrgemal kunstiliselt, nii on Petšorin Oneginist kõrgemal ideelt. Muide, see eelistus kuulub meie ajale, aga mitte Lermontovile.

Mis on Onegin? Selle isiku kõige paremaks iseloomustuseks ja selgitajaks võib olla poeemi prantsuskeelne epigraaf: *«Pètri de vanitè, il avait encore plus de cette espèce d'orgueil qui fait avouer avec la mème, indiffèrence les bonnes comme les mauvaises actions, suite d'un sentiment de supèrioritê, peut-être imaginaire»*[1]. Me arvame, et see üleolek Oneginis ei olnud sugugi kujuteldav, sest et ta «võõrana austas tundeid» ja et «ta südames oli nii uhkus kui ka otsekohene au». Ta osutub romaanis inimeseks, kelle kasvatus ja suurmaailma elu on tapnud, kelle silm on kõigega harjunud, kes on kõigest küllastunud, kel on igast armastusest villand ja kellele kogu elu seisis selles:

Kas moodne saal või vana saal —
ta kõige peale haigutas.

Petšorin pole selline. See inimene ei kanna ükskõikselt, apaatselt oma kannatust: pööraselt ajab ta elu taga, otsides seda kõikjalt; kibedalt süüdistab ta ennast oma eksimustes. Temas kajavad vaikimatult sisemised küsimused, mis erutavad, piinavad teda, ja ta otsib nende lahendust refleksioonides[2]: vaatleb oma südame iga liigutust, vaatleb iga oma mõtet. Ta tegi enesest oma vaatluste kõige huvitavama objekti ja püüdes olla võimalikult siiras oma pihtimises, mitte ainult ei tunnista avameelselt oma tõelisi puudusi, vaid mõtleb välja veel olematuidki või tõlgitseb valesti oma kõige loomulikumaid liigutusi. Nagu kaasaegse inimese Puškini antud iseloomustuses väljendub kogu Onegin, nii on ka Petšorin tervelt Lermontovi neis värssides:

Me kirg on juhuslik — meid arm ja vihkamine
veel kitsimaks ja kinnisemaks teeb
ja hinges alati on külmus kummaline
ka siis, kui tuli veres keeb.

«Meie aja kangelane» on kurb mõtiskelu meie ajast, nagu seegi, millega poeet uuendas nii õilsalt, nii energiliselt oma luulelist tööpõldu ja millest me võtsime need neli värssi...

Kuid vormilt pole Petšorini kujutus mitte täiesti kunstipärane. Ometi ei peitu selle põhjus autori talendi puuduses, vaid selles, et tema poolt kujutatud iseloom, nagu me juba vihjasime, on nii lähedane temale, et tal ei olnud jõudu eralduda sellest ja objektiviseerida seda. Meie oleme veendunud, et keegi ei või näha meie sõnades soovi esitada Lermontovi romaani autobiograafiana. Isiku subjektiivne kujutamine ei ole autobiograafia. Schiller ei olnud röövel, kuigi ta Karl Mooris väljendas oma ideaali inimesest. Suurepäraselt väljendus Varnhagen[3], öeldes, et Oneginile ja Lenskile võiks vaadata nagu Jean-Paul Richteri[4] juures esinevatele vendadele Vultile ja Waltile, s. o. kui poeedi enese loomuse lahutamisele ja et ta võib-olla kehastas oma sisemise olemuse kahesuse neis kahes elavas olevuses. Mõte on õige, aga ometi oleks väga rumal otsida sarnanevaid jooni nende isikute elust poeedi enese eluga.

See ongi Petšorini ebamäärasuse ja nende vastuolude põhjuseks, millesse nii sagedasti mässitakse selle iseloomu kujutus. Et kujutada õigesti antud iseloomu, tuleb sellest täiesti eralduda, asetuda sellest kõrgemale, vaadata temale kui millelegi lõpetatule. Aga seda, kordame, pole näha Petšorini loomu-

[1] Lisaks edevusele oli temas veel enam teatavat uhkust, mis sunnib tunnistama ühesuguse ükskõiksusega nii häid kui ka halbu tegusid, mis on võib-olla kujuteldava üleolekutunde tagajärjeks.

[2] Refleksioon — mõtisklus.

[3] Varnhagen — saksa kirjanik (1785—1858).

[4] Jean-Paul Richter — saksa kirjanik (1763—1825).

ses. Ta varjab end meie eest samasuguse ebatäieliku ja lahendamatu olevusena, nagu ta ilmubki meile romaani alguses. Selle tõttu ka romaan ise, üllatades tunde imeväärse ühtsusega, ei üllata põrmugi mõtte ühtsusega ja jätab meid ilma igasugusest perspektiivist, mis tekib tahtmatult lugeja fantaasias pärast ilukirjandusliku teose lugemist ja millesse ta võlutud pilk tahtmatult laskub. Selles romaanis on loodud imetlusväärne terviklus, kuid mitte too kõrgem kunstipärane, mis antakse loodule edasi poeetilise idee ühtsuse kaudu, vaid mis tekib poeetilise tunde ühtsusest, millega ta nii sügavalt üllatab lugeja hinge. Temas on midagi lõpuni ütlemata jäänut nagu Goethe «Wertheris» ja seepärast on midagi rasket ta mõjus. Kuid see puudus on samal ajal ka Lermontovi romaani väärtuseks; sellised on kõik kaasaegsed küsimused, mis on väljendatud poeetilistes teostes: see on kannatuse hädakisa, kuid hädakisa, mis kergendab kannatust.

Samasugune tunde ja mitte idee ühtsus seobki kogu romaani. «Oneginis» on kõik osad seotud orgaaniliselt, sest et Puškin ammendas oma romaani valitud raamis kogu oma idee ja seepärast ei või selles muuta ega asendada ainustki osa. «Meie aja kangelane» sisaldab mitu raamikest, mis on paigutatud ühte suurde raami, mille moodustab romaani nimi ja ühine kangelane. Selle romaani osad on paigutatud vastavalt sisemisele vajalikkusele; kuid olgugi et need on ainult üksikud juhud üheainsa inimese elust, võiks neid asendada ka teistega, sest juhtumeid kindluses Belaga või Tamanis oleksid võinud asendada sarnased juhtumid teisteski kohtades ja teiste isikutega, olgugi ühe ning sama peakangelase puhul. Kuid sellest hoolimata annab neile autori põhimine mõte ühtsuse ja nende mulje ühtsus on üllatav, kõnelemata juba sellest, et «Bela», «Maksim Maksimõtš» ja «Taman» on üksikult võetult kõrgeimal määral kunstilised teosed. Ja millised tüüpilised, millised imetlusväärsed kunstipärased isikud: Bela, Azamat, Kazbitš, Maksim Maksimõtš, Tamani tütarlaps! Millised poeetilised üksikasjad, milline poeetiline koloriit kõigel!

Kuid «Vürstitar Mary», ka üksikult võetud novellina, on kõigist teistest vähem kunstipärane. Isikutest on Grušnitski üksi tõeliselt kunstipärane loomus. Tragunikapten on võrratu, olgugi et ta ilmub varjus nagu vähem tähtis isik. Kuid kõige nõrgemalt on joonistatud naiste kujud, sest et autori vaatekoha subjektiivsus kajastus eriti just neil. Veera ilme on eriti tabamatu ja ebamäärane. See on pigem satiir naise kohta kui naine. Vaevalt alles hakkate te huvi tundma tema vastu ja olete võlutud temast, kui autor jalamaid hävitab teie osavõtu ja võlu mingi täiesti meelevaldse vembuga. Ta suhted Petšoriniga sarnanevad mõistatusega. Ühelt poolt näib ta teile sügavameelse naisena, kes on suuteline piirituks armastuseks ja truuduseks, sangarlikuks enesesalgamiseks, teiselt poolt näete temas ainult nõrkust ja muud midagi. Eriti on temas tunda naiseliku uhkuse ja naiseliku väärikuse tunde puudust. Need küll ei takista naist armastamast palavalt ja ennastsalgavalt, kuid vaevalt võimaldavad tõeliselt sügavameelsel naisel taluda armastuse türanlikkust. Ta armastab Petšorinit, aga abiellub teist korda ja pealegi vana mehega, järelikult arvestusega, olgu see arvestus milline tahes; murdes truudust ühele mehele Petšorini pärast, murrab ta truudust teiselegi, ennem küll nõrkuse, kui tunde haaravuse tõttu. Veerat võlub Petšorinis ta kõrgem loomus ja ta naiselikus võlutuses on midagi orjalikku. Kõige selle tulemusena ei tekita Veera enese vastu autori poolt jõulist osavõttu ja varjusarnaselt libiseb ta mööda autori mõttelennus. Vürstitar Mary on kujutatud õnnestunumalt. See tütarlaps pole rumal, ka mitte tühine. Ta suund on mõnevõrra ideaalne selle sõna lapselikus mõttes: talle oli vähe armastada inimest, kelle poole ta tunne oleks teda tõmmanud, ilmtingimata oli vaja, et see mees oleks õnnetu ja liiguks paksus ja hallis soldatisinelis. Petšorinil oli väga kerge teda võrgutada: oli vaja ainult näida arusaamatuna ja salapärasena ning olla häbematu. Mary suunas on midagi ühist Grušnitskiga, olgugi et Mary on võrdlematult kõrgem Grušnitskist. Mary laskis end petta; aga kui ta nägi end petetuna, tundis ta naisena sügavalt enda solvamist ja langes mehe ohvriks ennastunustavana, sõnatult kannatavana, kuid enesealanduseta — ja ta viimase kohtumise stseen Petšoriniga tekitab tema vastu jõulist osavõttu ja külvab ta kuju üle luulelise läikega. Kuid vaatamata sellele oleks temaski nagu midagi lõpuni väljendamatut,

mille põhjuseks on jällegi see, et ta kohtumõistmist Petšoriniga ei toimetanud kolmas isik, kelleks oleks pidanud osutuma autor.

Kuid ometi kõige selle kunstipärasuse puudujäägi juures on kogu novell läbi imbunud luulest, on küllastatud ülimast huvist. Iga sõna selles on nii sügavalt tähenduslik, paradoksid ise on nii õpetlikud, iga asend on nii huvitav, nii elavalt piiritletud! Novelli stiil on kord välgusähvatus, kord mõõgahoop, kord sametile laialivalguvad pärlid! Põhiline idee on nii lähedane igaühe südamele, kes mõtleb ja tunneb, et igaüks sellistest, olgu ta olukord nii vastandlik kui tahes novellis kujutatud olukordadele, näeb neis omaenese südame pihtimust.

KIRI GOGOLILE.[1]

Teil on ainult osalt õigus, kui Te näete minu artiklis p a h a n d a t u d inimest: see epiteet on liialt nõrk ja õrn selle seisukorra väljendamiseks, millesse mind viis Teie raamatu lugemine. Kuid Te eksite hoopis, omistades seda Teie tõepoolest mitte just meelitavaile arvamustele Teie talendi austajate kohta. Ei, siin oli tähtsam põhjus. Solvatud enesearmastuse tunnet võib veel taluda, ja mul oleks jätkunud mõistust sellest vaikida, kui kogu asi oleks seisnud selles tundes, kuid ei saa taluda solvatud tõe, solvatud inimväärikuse tunnet: ei saa vaikida, kui usu katte ja piitsa kaitse all jutlustatakse valet ja kõlvatust tõe ja voorusena.

Jah, ma armastasin Teid kogu kirega, millega inimene, kes on veresidemetega seotud oma maaga, võib armastada tema lootust, au, kuulsust, üht tema suurtest juhtidest teadvuse, arengu, progressi teel. Ja Teil oli mõjuv põhjus kas või hetkekski kaotada oma rahu, olles kaotanud õiguse niisugusele armastusele. Ma ei ütle seda sellepärast, et pean oma armastust autasuks suurele talendile, vaid sellepärast, et ses suhtes ei esinda ma mitte ühte, vaid paljusid inimesi, kelle valdavat enamikku ei ole näinud Teie ega mina ning kes omakorda pole samuti iialgi näinud Teid. Ma ei ole võimeline andma Teile kõige väiksematki ettekujutust sellest raevust, mida Teie raamat äratas kõigis üllais südameis, ega sellest metsikust rõõmukisast, mis kostis tema ilmumisel kõigi Teie vaenlaste, nii mittekirjanduslike — Tšitšikovide, Nozdrjovide, linnapealikute — kui ka kirjanduslike suust, kelle nimed on Teile hästi teada. Te näete ise, et Teie raamatust on lahti õelnud isegi inimesed, kel on üks vaim temaga. Kui see raamat olekski olnud kirjutatud sügava, siira veendumuse ajel, isegi siis oleks ta pidanud avaldama publikule samasugust mõju. Ja kui kõik (välja arvatud vähesed inimesed, keda on vaja näha ja tunda, et mitte rõõmustuda nende heakskiidust) suhtusid sellesse kui kavalasse, kuid liialt hoolimatusse vigurisse tavalisel teel puht maise eesmärgi saavutamiseks, — siis selles olete süüdi ainult Teie. Ja see ei ole sugugi imelik, vaid imelik on see, et Teie leiate selle olevat imeliku. Ma mõtlen, et selle põhjuseks on asjaolu, et Te tunnete Venemaad põhjalikult ainult kunstnikuna, mitte aga kui mõtlev inimene, kelle osa võtsite endale nii ebaõnnestunult Teie fantastilises raamatus. Ja seda mitte sellepärast, et Te ei ole mõtlev inimene, vaid sellepärast, et Te olete juba nii palju aastaid harjunud vaatama Venemaale Teie k a u n i s t k a u g u s e s t; on ju teada, et ei ole midagi kergemat kui näha asju eemalt selliseina, nagu me neid näha tahame, sellepärast, et selles k a u n i s k a u g u s e s elate Teie täiesti võõrana temale, iseendas, enda sees või oma üksluises ringkonnas, kes on Teiega ühesuguselt meelestatud ning kes pole suuteline avaldama vastupanu Teie mõjule tema suhtes. Seepärast Te ei märganudki, et Venemaa ei näe oma pääsemist müstitsismis, asketismis, pietismis[2], vaid tsivilisatsiooni, hariduse, humaansuse edu-

[1] Osaliselt lühendatud. Belinski kirjutas käesoleva kirja Gogoli teoste «Valitud kohad kirjavahetusest sõpradega» ja «Pihtimus» kohta, sest Gogol avaldas neis äärmiselt reaktsioonilisi mõtteid ja püüdis esineda elu õpetajana.

[2] P i e t i s m — XVIII saj. lõpul tekkinud saksa sektantide õpetus, milles jutlustati usukommetega piiramata tundmuseusundit; see õpetus mandus üheks kõige silmakirjalikumaks sektiks.

sammudes. Talle pole vaja jutlusi (ta on neid küllalt kuulnud) ega palveid (ta on neid küllalt lugenud!), vaid rahva väärikustunde äratamist, mida nii palju sajandeid on tallatud mudasse ja sõnnikusse, — talle on vaja õigusi ja seadusi, mis oleksid kooskõlas mitte kiriku õpetusega, vaid terve mõistuse ja õiglusega, ja nende õiguste ja seaduste võimalikult ranget teostamist. Selle asemel pakub ta kohutavat pilti maast, kus inimesed kauplevad inimestega, ilma et neil oleks isegi seda õigustust, mida kavalalt kasutavad ameerika plantaatorid, kes väidavad, et neeger ei ole inimene; maast, kus inimesed ise ei nimeta end nimede, vaid hüüdnimedega: Vankadeks, Stjoškadeks, Vaskadeks, Palaškadeks; maast, kus lõpuks ei puudu mitte ainult igasugune isiku, au ja omandi garantii, vaid kus pole isegi politseikorda ning on ainult mitmesuguste kroonuvaraste ja -riisujate hiigelkorporatsioonid! Kõige elavamaiks, kõige kaasaegsemaiks rahvuslikeks küsimusteks Venemaal on praegu: pärisorjuse kaotamine, ihunuhtluse keelamine, kas või nendegi seaduste, mis juba on olemas, võimalikult range täitmine. Seda tunneb ka valitsus ise (kes teab hästi, mida teevad mõisnikud oma talupoegadega ja kui palju viimased igal aastal tapavad esimesi), mida tõendavad tema arglikud ja tagajärjetud poolikud abinõud valgete neegrite kasuks ning üheharulise piitsa koomiline asendamine kolmeharulise kantsikuga.

Need on küsimused, millega tegeleb ärevalt kogu Venemaa oma apaatses[1] poolunes! Ja just sel ajal ilmub suur kirjanik, kes oma imeväärselt kunstipäraste, sügavalt tõeliste teostega aitas nii võimsalt kaasa Venemaa eneseteadvusele, andes talle võimaluse vaadata endale otsa justkui peeglis, — raamatuga, milles Kristuse ja kiriku nimel õpetab barbarit-mõisnikku pressima talupoegadelt võimalikult rohkem raha, sõimates neid *pesemata moludeks*!... Ja see ei oleks minus pidanud äratama nördimust?...

Ka siis, kui Te oleksite minu elu kallale kippunud, ka siis ei oleks ma hakanud Teid vihkama rohkem kui nende häbiväärsete ridade pärast... Ja pärast seda Te tahate, et usutaks Teie raamatu suuna siirusse! Ei. Kui Te tõesti oleksite haaratud Kristuse tõest ja mitte kuradi õpetusest, — midagi hoopis muud oleksite Te kirjutanud oma mõisnikust adeptile. Te oleksite talle kirjutanud, et kuna tema talupojad on tema vennad Kristuses ja kuna vend ei saa olla oma venna ori, siis ta peabki kas andma talle vabaduse või vähemalt kasutama talupoegade tööd võimalikult soodsalt nendele, tundes end oma südame sügavuses olevat nendega vales vahekorras.

Ja väljend: «Ah, *sina, pesemata molu!*» — Milliselt Nozdrjovilt, milliselt Sobakevitšilt olete Te seda kuulnud, et anda seda edasi maailmale suure avastusena maameeste kasuks ja õpetuseks, kes niigi just sellepärast ei pese end, et uskudes oma härraseid, ei pea ise end inimesteks? Ja Teie arusaamine vene rahvuslikust kohtust ja õigusemõistmisest, mille ideaali leidsite rumala eide sõnades Puškini novellis ning kelle mõistust mööda tuleb peksta nii süütut kui süüdlast. Seda tehakse meil selletagi tihti, kuigi sagedamini pekstakse ainult süütut, kui tal pole end millegagi kuriteost lahti osta — *olla süüta süüdlane*! Ja niisugune raamat võis olla raske sisemise protsessi, kõrge vaimse valgustuse tulemus! Ei või olla! Teie kas olete haige — ja peate end ravima tõttama, või... ma ei julge lõpetada oma mõtet!

Piitsa jutlustaja, harimatuse apostel, obskurantismi[2] ja vaimupimeduse eestvõitleja, tatari kommete panegürist[3] — mis Teie teete! Vaadake endale jalge alla. — Te seisate ju kuristiku kohal... Kas tõesti Teie, «Revidendi» ja «Surnud hingede» autor, kas tõesti Teie laulsite siiralt, hinge põhjast hümni vene nurjatule vaimulikkonnale, seades teda katoliku vaimulikkonnast mõõtmatult kõrgemale. Oletame, et Teie ei tea, et teine oli millalgi miski, kuna esimene pole iialgi olnud midagi muud kui ainult ilmaliku võimu teener ja ori; kas Te siis tõesti ei tea, et meie vaimulikkond on vene ühiskonna ja vene

---

[1] *Apaatia* — loidus, ükskõiksus.

[2] *Obskurantism* — vaenulik suhtumine rahvahulkadele hariduse andmisesse.

[3] *Panegürist* — inimene, kes liialdab millegi ülistamisega.

rahva üldine põlgusealune? Kellest jutustab vene rahvas rõvedat muinasjuttu? Papist, papi naisest, papi tütrest ja papi sulasest. Keda vene rahvas nimetab: *lollakat tõugu paksmaod-täkud?* Pappe... kas ei ole papp Venemaal kõigi venelaste meelest liigsöömise, ihnsuse, lömitamise ja häbituse kehastaja? Ja seda kõike Te otsekui ei teaks? Imelik! Teie arvates on vene rahvas kõige usklikum maailmas: vale! Usklikkuse aluseks on pietism, hardus, jumalakartlikkus. Vene inimene aga nimetab jumala nime, sügades oma tagumikku. Ta ütleb pühapildi kohta: kui kõlbab, siis palveta, ei kõlba — kata potte.

Vaadelge tähelepanelikumalt, ja Te veendute, et oma loomult on see sügavalt ateistlik[1] rahvas. Temas on veel palju ebausku, kuid pole jälgegi usklikkusest. Ebausk kaob koos tsivilisatsiooni edusammudega, kuid usklikkus oskab sageli muganeda ka nendega; elav näide sellest on Prantsusmaa, kus ka praegu on palju siiraid fanaatilisi[2] katoliiklasi haritud inimeste hulgas ja kus paljud, löönud lahku ristiusust, seisavad ikka veel visalt mingisuguse jumala eest. Vene rahvas ei ole säärane; müstiline eksaltatsioon[3] ei ole tema loomuseks; tal on selleks liiga palju tervet mõistust, mõistuse selgust ja positiivsust, ja võib-olla just selles ongi tema ajaloolise teekonna suurus tulevikus. Usklikkus ei ajanud temas juuri isegi vaimulike seas, sest mõned üksikud erandisikud, kes on paistnud välja vaikse külma askeetliku kontemplatsiooni[4] poolest, ei tõenda midagi. Meie vaimulikkonna enamik on aga alati paistnud silma ainult paksude magude, skolastilise pedantsuse[5] ja metsiku harimatusega. Teda on patt-süüdistada usulises sallimatuses ja fanatismis; pigemini võiks teda kiita eeskujuliku indiferentsuse[6] eest usuasjades. Usklikkus ilmnes meil ainult lahkusuliste sektides, mis on nii vastukäivad oma vaimult rahva massile ja nii tähtsusetud tema arvuga võrreldes.

Ma ei hakka pikalt kõnelema Teie ditürambist[7] vene rahva armukõllasele sidemele tema valitsejatega. Ütlen otseselt: see ditüramb ei leidnud kelleski kaasatundmist ja kiskus Teid alla isegi nende inimeste silmis, kes muudes suhetes on teile suunalt väga lähedased. Mis puutub minusse isiklikult, siis jätan Teie südametunnistuse hooleks isevalitsuse jumaliku ilu nautimise (see on rahulik ja, nagu räägitakse, ka tulus Teile), ainult jätkake selle nautimist targu Teie kaunist kaugusest: lähedalt pole ta nii kaunis ja ka mitte nii ohutu... Märgin ainult ühte: kui eurooplast, eriti katoliiklast, haarab usklikkuse vaim, muutub ta ebaõiglase võimu paljastajaks nagu juudi prohvetid, kes paljastasid maailma vägevate omavoli. Meil aga on vastupidi: kui inimest (isegi korralikku) tabab haigus, mis arstide-psühhiaatrite seas on tuntud religiosa mania[8] nime all, suitsetab ta maisele jumalale jalamaid rohkem viirukit kui taevasele, ja pakub pealegi veel nii üle, et see tahakski talle tasuda orjaliku innu eest, kuid näeb, et sellega kompromiteeriks end avalikkuse silmis... Põrguline on see meie kaasmaalane, vene inimene!...

Mulle meenus veel, et Teie väidate oma raamatus suure ja vaieldamatu tõena, et lihtrahvale olevat kirjaoskus mitte ainult kasutu, vaid koguni kahjulik. Mis Teile selle peale öelda? Andku Teile Teie bütsantslik jumal andeks see bütsantslik mõte, kui Te ainult, pannud selle kirja, ei teadnud, mida kõnelesite... Kuid võib-olla Te ütlete: «Oletame, et ma eksisin ja et kõik mu mõtted on valed, kuid miks võetakse minult õigus eksida ega taheta uskuda minu eksimuste siirust?» Sellepärast, vastan ma Teile, et säärane suund ei ole Venemaal enam ammu uudiseks. Isegi alles hiljuti purgis selle täielikult Buratšok oma vennaskonnaga. Muidugi on Teie raamatus rohkem mõistust ja isegi talenti (kuigi nii

---

[1] Ateistlik — mitteusklik, usuvastane.
[2] Fanaatiline — pimesi, mõtlematu innuga veendumustele järgiv.
[3] Eksaltatsioon — õhin, hingeline erutus.
[4] Kontemplatsioon — sügav, süvenenud vaatlemine, sisekaemus.
[5] Skolastiline pedantsus — püüe kaitsta kiriklikke uskumusi, usuõpetust igasuguste paranduste ja muudatuste eest.
[6] Indiferentsus — ükskõiksus, erapooletus, loidus.
[7] Ditüramb — siin: ülespuhutud kiitus.
[8] Religiosa mania — usuhullustus, vaimuhaigus, millega kaasneb suurenenud usklikkus.

ühte kui ka teist ei ole selles just rikkalikult) kui nende kirjatöödes, kuid seeeest arendasid nad Teiega ühist õpetust suurema energia ja suurema järjekindlusega, sammusid julgelt välja kuni tema viimaste tulemusteni, andsid ära kõik oma bütsantsi jumalale, ei jätnud midagi saatanale, kuna aga Teie, soovides panna küünalt nii ühele kui ka teisele, langesite vasturääkivusse, kaitsesite näiteks Puškinit, kirjandust ja teatreid, mis Teie vaatevinklist lähtudes, kui Teil ainult jätkuks kohusetundlikkust olla järjekindel, ei aita sugugi kaasa hinge päästmiseks, kuid võivad palju teha tema hukatuseks. Kelle pea võiks küll seedida mõtet Gogoli ja Buratšoki[1] identsusest? Te olete enda liiga kõrgele seadnud vene publiku arvamuses selleks, et ta võiks Teis uskuda selletaoliste veendumuste siirust. Mis tundub loomulikuna rumalate juures, see ei saa tunduda säärasena geniaalses inimeses. Mõned jäid juba arvamusele, et Teie raamat on otsesele hullumeelsusele lähedase meeltesegaduse tulemus. Kuid nad loobusid peagi niisugusest otsusest — on selge, et raamat ei ole kirjutatud ühe päeva, nädala või kuuga, vaid võib-olla aasta, kahe või kolmega; raamatus on oma mõte; hooletu käsitluse taga paistab läbimõeldus, hümn võimumeestele aga korraldab jumalakartlikule autorile head maist olemist. Sellepärast leviski Peterburis kuuldus, nagu oleksite selle raamatu kirjutanud eesmärgiga saada trooni-pärija poja kasvatajaks. Veel enne seda sai Peterburis teatavaks Teie kiri Uvarovile[2], kus räägite kurvastusega, et Teie kirjutustest saadakse Venemaal vastupidiselt aru, ilmutate seejärel rahulolematust oma endiste teostega ja teatate, et alles siis jääte oma loominguga rahule, kui nendega on rahul see, kes jne. Nüüd otsustage ise: kas saab imestada, et Teie raamat kiskus Teid publiku silmis alla nii kirjanikuna kui ka, veel enam, inimesena?

Teie, nagu ma näen, ei saa vene publikust kuigi hästi aru. Tema iseloomu määratleb vene ühiskonna olukord, milles keevad ja tungivad väljapoole värsked jõud, kuid, surutud maha ränga ikke poolt, leidmata väljapääsu, tekitavad ainult nukrust, meeleheidet ja apaatiat. Ainuüksi kirjanduses, hoolimata tatari tsensuurist, on veel elu ja edasiliikumist. See ongi põhjuseks, miks kirjaniku nimi on meil nii suure au sees, miks kirjanduslik menu on meil nii kergesti saavutatav isegi väikese ande korral. Luuletaja tiitel, literaadi nimetus on meil juba ammu jätnud varju epolettide ja mitmevärviliste mundrite kulla ja karra. Ja just seepärast austataksegi meil üldise tähelepanuga igasugust niinimetatud liberaalset suunda, isegi ande kasinuse korral, ja just seepärast langebki nii kiiresti suurte talentide populaarsus, kes pühenduvad siiralt või ebasiiralt õigeusu, isevalitsuse ja rahvusluse teenimisele. Elavaks näiteks on Puškin, kel tarvitses kirjutada ainult paar-kolm truualamlikku luuletust ja tõmmata selga kammerjunkru livree, et otsekohe minetada rahva armastus![3] Ja Te eksite väga, kui mõtlete tõsiselt, et Teie raamat ei langenud mitte tema halva suuna, vaid nende tõdede järskuse pärast, mis Teie olevat öelnud kõigile ja igaühele. Oletame, et Te võiksite seda mõelda sulemeeste pere kohta, ent kuidas võis publik sattuda sellesse kategooriasse? Kas «Revidendis» ja «Surnud hingedes» ütlesite talle tõesti vähema teravuse, vähema tõepärasuse ja talendiga vähem kibedaid tõdesid? Ja publik tõepoolest vihastas Teie peale raevuni, kuid «Revident» ja «Surnud hinged» ei langenud selle tõttu, kuna aga Teie viimane raamat vajus häbiväärselt maa alla. Ja publikul on siin õigus: ta näeb vene kirjanikes oma ainsaid juhte, kaitsjaid ja päästjaid vene isevalitsuse, õigeusu ja rahvusluse pilkasest pimedusest ja sellepärast, olles alati valmis kirjanikule andestama halva raamatu, ei andesta publik talle iialgi kahjuliku raamatu pärast. See näitab, kui palju on meie ühiskonnas, olgugi veel eos, värsket, tervet vaistu, ja seesama

---

[1] Buratšok, S. A. (1800—1878) — kirjanik, toimetas reaktsioonilist ajakirja «Majak», kus jutlustati ühiskondliku elu täielikku soikumist.

[2] Uvarov, S. S. (1786—1855) teostas haridusministrina noorsoo kasvatamist «isevalitsuse, õigeusu ja rahvusluse» vaimus.

[3] See Belinski mõte on sügavalt ekslik. Suur kriitik-demokraat ei võinud tollal teada kõiki seiku Puškini elus tema viimseil eluaastail. Nikolai «ülendas» Puškini kammerjunkruks ainult selleks, et luuletajat solvata ja võtta temalt lõplikult võimalus õukonnast eemale jääda. Puškin võttis selle «armuliku kingituse» vastu suure pahameelega, kuid ta ei tohtinud oma viha avalikult väljendada.

näitab, et tal on tulevikku. Kui Te armastate Venemaad, rõõmustage koos minuga, rõõmustage oma raamatu languse üle! . . .

Mitte ilma mõninga endaga rahuloleku tundeta ütlen Teile, et mulle näib, et ma vene publikut natuke tunnen. Teie raamat ehmatas mind oma võimaliku halva mõjuga valitsusele, tsensuurile, kuid mitte publikule. Kui Peterburis levis kuuldus, et valitsus tahab trükkida Teie raamatu paljudes tuhandetes eksemplarides ja müüa seda kõige madalama hinnaga, — langes minu sõprade pea longu; kuid ma ütlesin neile kohe, et vaatamata kõigele sellele ei ole raamatul menu ja ta unustatakse varsti. Ja tõesti, teda mäletatakse nüüd kõikjal rohkem tema kohta kirjutatud artiklite järgi, mitte aga raamatu enda pärast. Jah, vene inimesel on sügav, kuigi veel väljaarenemata tõeinstinkt!

Teie patukahetsus võis ehk olla ka siiras, kuid mõte teha see teatavaks publikule oli kõige õnnetum. Naiivse vagaduse aeg on ammu möödas ka meie ühiskonnas. Ta mõistab juba, et palvetada võib kõikjal ühtviisi ja et Jeruusalemmas otsivad Kristust ainult inimesed, kes kas pole iialgi kandnud teda oma südames või kes on ta kaotanud. Kes on võimeline kannatama, nähes teise kannatust, kel on raske näha temale võõraste inimeste rõhumist, see kannab Kristust oma südames ja sel pole vaja minna jalgsi Jeruusalemma.[1] Teie poolt jutlustatav vagurus ei ole esiteks uudne, teiseks aga on selles tunda ühelt poolt hirmsat uhkust, teiselt poolt oma inimväärikuse kõige häbiväärsemat alandamist. Mõte muutuda mingiks abstraktseks[2] täiuslikkuseks, tõusta vagurusega kõigist kõrgemaks, võib olla kas uhkuse või vaimuhaiguse vili, — ja mõlemal juhul viib ta vältimatult silmakirjalikkusele, variserlikkusele. Ja sealjuures lubasite Te endale väljenduda küüniliselt-sopaselt mitte ainult teistest (see oleks olnud ainult ebaviisakas), vaid ka endast — see on juba jälk; sest kui inimene, kes oma ligimesele jagab kõrvahoope, äratab nördimust, siis inimene, kes annab kõrvahoope endale, äratab põlgust. Ei, Te olete ainult tumestunud, mitte aga valgustunud; Te ei ole aru saanud meie aja kristluse vaimust ega vormist. Mitte ristiusu õpetuse tõde, vaid haiglast kartust surma, kuradi ja põrgu eest hoovab teie raamatust!

Ja milline keel, millised laused? «Дрянь и тряпка стал теперь всяк человек»[3] — kas te tõesti mõtlete, et öelda всякий asemel всяк tähendab väljenduda piibellikult? Milline suur tõde on see, et kui inimene andub täielikult valele, pöörduvad temast ära mõistus ja talent. Kui Teie raamatul ei seisaks Teie nimi ja kui sellest oleksid välja jäetud need kohad, kus kõnelete endast kui kirjanikust, kes võiks siis mõelda, et see sõnade ja fraaside täispuhutud ja rive kärin on «Revidendi» ja «Surnud hingede» autori teos?

Mis aga puutub minusse isiklikult, siis kordan Teile: Teie eksisite, pidades minu artiklit pahameele väljenduseks Teie arvamuse kohta minust kui ühest Teie arvustajast. Kui ainult see oleks mind pahandanud, oleksingi ainult seda pahameelega puudutanud, kõigest muust aga oleksin kõnelnud rahulikult, erapooletult . . . Minu ees oli Teie raamat, mitte aga Teie kavatsused: ma lugesin seda ikka ja jälle, sada korda otsast lõpuni, ja ikkagi ei leidnud selles midagi muud peale selle, mis seal on, ning see, mis seal on, solvas ja pahandas mind sügavalt.

Kui ma annaksin oma tundele täie vabaduse, muutuks see kiri peagi paksuks vihikuks. Ma pole iialgi mõelnud kirjutada Teile sellest küsimusest, kuigi see tahtmine on mind väga piinanud ja kuigi Te andsite kõigile ja igaühele trükisõnas õiguse kirjutada Teile ilma tseremooniateta, pidades silmas ainuüksi tõde. Venemaal elades ei oleks ma saanud seda teha, kuna sealsed «Špekinid» avavad võõraid kirju mitte ainult oma isiklikuks heameeleks, vaid ka teenistuskohuse tõttu, pealekaebusteks. Kuid käesoleval suvel kihutas mind algav tiisikus välismaale, ja Nekrassov saatis mulle Teie kirja edasi Salzbrunni, kust ma juba täna sõidan Annenkoviga Frankfurdi kaudu Pariisi. Saanud Teilt ootamatult kirja, avanes mul võimalus öelda Teile kõik, mis mul oli südamel Teie vastu Teie raamatu puhul. Ma ei oska kõnelda poolikult, ei oska kavaldada: see ei ole minu loomuseks. Tõestage Teie või tõestagu aeg ise mulle, et ma eksisin oma

[1] N. Gogolil oli kavatsus teha palverännak Jeruusalemma.
[2] Abstraktne — siin tarvitatud mõttes: elust kõrgemal seisev, elukauge.
[3] Rämpsuks ja kaltsuks on nüüd muutunud iga inimene.

otsustes Teie kohta. Olen esimene, kes sellest rõõmu tunneb, kuid ma ei kahetse seda, mis ma Teile ütlesin. Siin ei ole küsimus minu või Teie isikust, vaid asjast, mis on palju tähtsam mitte ainult minust, vaid isegi Teist: siin on kõne all tõde, vene ühiskond, Venemaa.

Ja minu viimane lõplik sõna on: kui Teil oli õnnetus uhke vagadusega lahti öelda Teie tõeliselt suurtest teostest, siis nüüd peaksite Teie siira vagadusega lahti ütlema Teie viimasest raamatust ning lunastama selle ilmumise raske patu uute teostega, mis meenutaksid Teie endisi.

Salzbrunn, 15. juulil 1847.

V. I. LENIN

VENEMAA TÖÖLISAJAKIRJANDUSE MINEVIKUST.[1]

(Katkend)

Venemaa töölisajakirjanduse ajalugu on lahutamatult seotud demokraatliku ja sotsialistliku liikumise ajalooga. Seepärast võib ainult vabadusliikumise peamisi etappe tundes tõeliselt aru saada sellest, miks töölisajakirjanduse ettevalmistamine ja tekkimine kulgesid niisugusel ja mitte mõnel teisel teel.

Vabadusliikumine on Venemaal läbi teinud kolm peamist etappi vastavalt vene ühiskonna kolmele peamisele klassile, kes vajutasid liikumisele oma pitseri: 1) aadliperiood, ligikaudu 1825. a. kuni 1861. aastani; 2) raznotšinetsite ehk kodanlik-demokraatlik periood, umbes 1861. kuni 1895. aastani; 3) proletaarne periood, alates 1895. aastast kuni käesoleva ajani.

Aadliperioodi kõige väljapaistvamad tegelased olid dekabristid ja Herzen. Tollal, pärisorjuse ajal, ei saanud juttugi olla sellest, et eraldada töölis*klass* pärisorjusliku, õigusteta, «alama», «lihtrahva» *seisuse* üldisest massist. Töölisajakirjanduse (proletaarse demokraatliku ehk sotsiaaldemokraatliku ajakirjanduse) eelkäijaks oli tollal ülddemokraatlik tsensuurivaba ajakirjandus eesotsas Herzeni «Kolokoliga».

Nagu dekabristid äratasid Herzeni, nii aitasid Herzen ja tema «Kolokol» äratada *raznotšinetsid*, liberaalse ja demokraatliku kodanluse haritud esindajad, kes ei kuulunud aadliseisusse, vaid tšinovnikute, linnakodanike, kaupmeeste ja talupoegade hulka. Raznotšinetsite poolt aadlike täieliku väljatõrjumise eelkäijaks meie vabadusliikumises oli juba pärisorjuse ajal V. G. Belinski. Tema kuulus «Kiri Gogolile», mis tegi kokkuvõtte Belinski kirjanduslikust tegevusest, oli üks tsensuurivaba demokraatliku ajakirjanduse parimaid teoseid, mis on säilitanud määratu suure, elulise tähtsuse ka tänapäevani.

Pärisorjuse langemise tagajärjel ilmus raznotšinets kui peamine, massitegelane nii vabadusliikumises üldse kui ka demokraatlikus, tsensuurivabas ajakirjanduses eriti. Valitsevaks suunaks, mis vastas raznotšinetsi vaatekohale, sai narodniklus. Narodniklus kui ühiskondlik vool ei suutnud kunagi eralduda paremalt poolt tulevast liberalismist ja pahemalt poolt tulevast anarhismist. Kuid Tšernõševski, kes Herzeni järel arendas narodniklikke vaateid, astus Herzeniga võrreldes hiiglasuure sammu edasi. Tšernõševski oli palju järjekindlam ja võitlevam demokraat. Tema teostest õhkub klassivõitluse vaimu. Ta teostas teravalt seda liberalismi reetmiste paljastamise joont, mida kadetid ja likvidaatorid tänapäevani vihkavad. Oma utoopilisest sotsialismist hoolimata oli ta tähelepanuväärselt sügav kapitalismi arvustaja.

60-ndate ja 70-ndate aastate ajastu tunneb tervet rida võitleva demokraatliku ja utoopilis-sotsialistliku sisuga tsensuurivabu trükitooteid, mis hakkasid minema juba «massi» hulka. Selle ajastu tegelaste hulgas aga on kõige silmapaistvamal kohal töölised Pjotr Aleksejev, Stepan Halturin jt. Kuid üldisest narodnikluse voolust ei suutnud proletaarne demokraatlik hoovus eralduda. Selle eraldumine sai võimalikuks alles pärast seda, kui vene marksismi suund («Töö Vabastuse» rühm 1883. a.) oli ideeliselt kindlaks kujunenud ja seoses sotsiaaldemokraatiaga oli alanud lakkamatu töölisliikumine (Peterburi streigid 1895.—1896. aastal) ...

[1] V. I. Lenin. Teosed, kd. 20, lk. 219—220.

IVAN ALEKSANDROVITŠ GONTŠAROV
(1812—1891)

*

OBLOMOV.
(1859)

Esimene jagu.

I

Gorohhovaja[1] uulitsa ühes suures majas, mille elanikest jätkuks tervele maakonnalinnale, lamas hommikul oma korteris asemel Ilja Iljitš Oblomov.

See oli umbes kolmekümne kahe-kolme aastane keskmist kasvu, meeldiva välimusega, tumehallide silmadega mees, kelle näojoontes aga puudus igasugune kindel mõte, igasugune keskendus. Mõte uitas vaba linnuna näol, lendles silmis, istus poolavatud huultele, peitus lauba kurdudesse, kadus seejärel hoopis, ja siis hõõgus kogu tema näos ühtlane muretuse helk. Näolt valgus muretus kogu keha asendisse, isegi öökuue voltidesse.

Mõnikord tumestas tema pilku nagu väsimuse või igavuse ilme; kuid ei väsimus ega igavus suutnud hetkekski peletada näolt pehmust, mis oli nii tema näo kui kogu tema hinge valitsevaks põhiilmeks; hing säras avameelselt ja selgelt nii silmis, naeratuses kui ka igas pea ja käe liigutuses. Ning pealiskaudselt vaatlev, külm inimene, heitnud möödaminnes pilgu Oblomovile, oleks öelnud: «On nähtavasti heasüdamlik, lihtsameelne inimene.» Põhjalikum ja sümpaatsem inimene, silmitsenud kaua tema nägu, oleks temast eemaldunud mõnusas mõtiskluses ja naeratades.

Näovärvilt ei olnud Ilja Iljitš ei punapalgeline, ei tõmmu ega ka päris kahvatu, vaid ebamäärane; võib-olla näis ta sellisena seepärast, et Oblomov oli kuidagi enneaegselt haiglaselt rasvunud: kas liikumise või õhu puudusest, võib-olla nii ühest kui teisest. Tema läiketu, liiga valge kaela, väikeste pondunud käte ja pehmete õlgade järgi otsustades tundus tema keha mehe kohta liiga hellitatuna.

Pehmus ja omapärane armastusväärne laiskus ohjeldasid tema liigutusi isegi siis, kui ta oli erutatud. Kuigi hingest jooksis näole murepilv, ähmus pilk, ilmusid laubale kortsud, algas kurbuse, hirmu ja kahtluste mäng, siiski harva tardus see ärevus kindlaks mõtteks, veel harvemini muutus see kavatsuseks. Kogu ärevus lahendus ohkega ja vaibus apaatias või suikumises.

Kui hästi sobis Oblomovi kodune ülikond tema rahulikkude näojoonte ja hellitatud kehaga! Tal oli seljas pärsia riidest öökuub, ehtne idamaine halatt, vähimagi vihjeta Euroopale, topsudeta,

[1] Gorohhovaja — üks Peterburi kesklinna uulitsaid.

sametita, pihalõiketa, väga mahukas, nii et isegi Oblomov oleks võinud end sellesse kahekordselt sisse mässida. Käised läksid, vastavalt aasia muutumatule moele, sõrmede juurest õla poole ikka laiemaks ja laiemaks. Kuigi see halatt oli kaotanud oma esialgse värskuse ja oli kohati asendanud oma esialgse loomuliku läike teise, uuesti omandatuga, ikkagi säilitas ta veel idamaiste värvide eredust ja riide tugevust.

Oblomovi silmis oli halatil musttuhat hindamatut väärtust: ta on pehme, painduv; ta ei vaeva keha; ta on kui sõnakuulelik ori, kes alistub vähimalegi kehaliigutusele.

Kodus käis Oblomov alati kaelasidemeta ja vestita, sest ta armastas avarust ja lahedust. Toakingad olid tal pikad, pehmed ja laiad; kui ta jalad voodist põrandale laskis, sattusid need ilma vaatamata tingimata kohe kingadesse.

Lamamine ei olnud Ilja Iljitšil vajaduseks nagu haigel või inimesel, kes tahab magada, ega juhuslikkuseks nagu väsinul, ega naudinguks nagu laiskvorstil: see oli tema loomulik olek. Kui ta oli kodus — ja kodus oli ta peaaegu alati —, siis lamas ta alati, ja ikka samas toas, kus me ta leidsime, mis oli talle ühtlasi magamistoaks, kabinetiks ja vastuvõturuumiks. Tal oli veel kolm tuba, kuid sinna astus ta harva, vahest ainult hommikuti, ja sedagi mitte iga päev, vaid siis, kui teener pühkis tema kabinetti, kuid kabinetti ei pühitud iga päev. Neis tubades seisis mööbel katteis ja akende eesriided olid alla lastud.

Tuba, kus Ilja Iljitš lamas, näis esimesel silmapilgul ülihästi sisustatuna. Seal seisis punasest puust kirjutuspult, kaks siidriidega pealistatud diivanit, ilusad, looduses seni olematute lindude ja puuvilja kujutustega tikitud sirmid. Seal olid siidist kardinad, vaibad, mõned pildid, pronks- ja portselanesemed ning hulk ilusaid pisiasju.

Kõigest siinleiduvast oleks aga puhta maitsega inimese kogenud silm ainsa põgusa pilguga lugenud välja ainult soovi kuidagiviisi paratamatuist viisakuse decorumidest[1] kinni pidada, ja need siis unustada. Ehtides oma kabinetti, hoolitseski Oblomov peamiselt ainult selle eest. Peen maitse ei oleks kuidagi rahuldunud nende raskete, ebagraatsiliste punasest puust toolidega, kõikuvate riiulitega. Teise diivani seljatagune oli upakile vajunud, peale liimitud puukate oli paiguti lahti.

Sama nägu oli ka piltidel ja vaasidel ja pisiasjadel.

Peremees ise aga vaatas oma kabineti sisustusele nii külmalt ja hajameelselt, nagu tahaksid ta silmad küsida: «Kes on selle siia kõik kokku kandnud ja kohale seadnud?» Oblomovi sellise külma suhtumise tõttu oma omandisse, ja võib-olla tema teenri Zahhari veel külmema suhtumise tõttu sellesse, üllataski kabineti välimus tähelepanelikumal vaatlusel oma lohakuse ning hooletussejäetusega.

---

[1] *Decorum* (lad. k.) — väline viisakus.

Seintel piltide ümber kleepus' vanikutena tolmust läbiimbunud ämblikuvõrke; peeglid, selle asemel, et peegeldada endas esemeid, võisid olla pigemini tahvliteks, millede tolmukihile võis kirjutada mitmesuguseid märkmeid meelespidamiseks. Vaibad olid plekilised. Diivanil vedeles sinna unustatud käterätt; harva juhtus, et hommikul ei seisnud laual eilsest õhtusöögist koristamata taldrik, soolatoos ja puhtaks näritud kont, ei vedelnud leivaraasukesi.

Kui poleks olnud seda taldrikut ja vastu aset toetatud just praegu lõpuni suitsetatud piipu või voodil lamavat peremeest ennast, siis oleks võinud arvata, et siin ei ela keegi — niivõrd oli kõik tolmunud, luitunud ja puudusid üldse elava inimese juuresoleku jäljed. Tõsi, riiulitel leidusid kaks-kolm avatud raamatut, vedeles ajaleht, kirjutuspuldil seisid tindipott ja suled; kuid raamatute avatud leheküljed olid kattunud tolmuga ja koltunud; ja näis, nagu oleksid need juba ammu seal seisnud; ajalehenumber oli möödunud aastast, ja tindipotist, kui sinna sulg kasta, lendaks võib-olla pirinal välja hirmunud kärbes.

Ilja Iljitš ärkas vastu harjumust väga vara, umbes kell kaheksa. Miski tegi talle palju muret. Tema näole ilmus vaheldumisi midagi nagu hirmu, igatsuse või tusa taolist. Oli näha, et teda valdas sisemine võitlus, mõistus aga ei ilmunud veel appi.

Asi seisis selles, et Oblomov sai eelmisel päeval külast, oma külavanemalt ebameeldiva sisuga kirja. On teada, mis ebameeldivustest võib kirjutada külavanem: viljaikaldus, maksuvõlad, tulude vähenemine jne. Kuigi külavanem kirjutas juba möödunud ja ülemöödunudki aastal oma härrale samasuguseid kirju, mõjus see viimane niisama tugevasti nagu iga halb üllatus ikka.

On see siis kerge? Tuli mõelda mingisuguste abinõude tarvituselevõtmisele. Muide, tuleb õiglaselt tunnistada, et Ilja Iljitš oma asjade eest hoolitses. Ta hakkas juba peale esimest, külavanemalt mitme aasta eest saadud ebameeldivat kirja mõttes koostama mitmesuguste muudatuste ja paranduste plaani oma mõisa majapidamise juhtimiseks.

Selle plaani järgi olid kavatsusel mitmesugused uued majanduslikud, politseilised ja muud üritused. Kuid plaan ei olnud veel kaugeltki tervena läbi mõeldud, külavanema ebameeldivad kirjad aga kordusid iga aasta, ergutasid teda tegevusele ja häirisid järelikult tema rahu. Oblomov mõistis, et enne plaani lõplikku valmimist on vaja ette võtta midagi otsustavat.

Niipea kui ta oli ärganud, võttis ta kohe nõuks üles tõusta, pesta silmad ja pärast teejoomist tublisti mõelda, midagi läbi kaaluda, üles kirjutada ja üldse see töö käsile võtta nagu kord ja kohus.

Ta lamas aga juba pool tundi, piineldes selle kavatsusega, kuid otsustas siis, et jõuab seda teha veel peale teejoomistki, teed aga võib juua nagu harilikult voodis, seda enam, et miski ei takista mõtlemast ka lamades.

Nõnda ta tegigi. Pärast teed ta juba kergitas end oma asemelt ja oleks peaaegu üles tõusnud; silmitsedes toakingi hakkas ta juba voodist üht jalga sinnapoole alla libistama, kuid tõmbas jala jälle kohe tagasi.

Kell lõi pool kümme; Ilja Iljitš võpatas.

«Mis see siis tõepoolest on?» ütles ta valjusti ja tusaselt. «Häbi peaks mul olema: aeg on tööle hakata! Kui annad endale vähegi voli, kohe muudkui...»

«Zahhar!» hüüdis ta.

Toas, mis oli Ilja Iljitši kabinetist lahutatud ainult väikese koridoriga, kuuldus esiteks nagu ketikoera urisemist, siis kusagilt allahüpanud jalgade kompsatust. See oli Zahhar, kes hüppas maha ahjupealselt, kus ta veetis harilikult aega istukil tukkudes.

Tuppa astus elatanud mees vasknööpidega hallis vestis ja hallis pikk-kuues, mis oli kaenla alt lõhki, kust paistis välja tükk särki. Ta kolp oli paljas nagu põlv, ja ta ääretu lai ning tiheda, ruuge, kuid halliks tõmbuva põskhabeme ühest poolest oleks jätkunud kolmeks habemeks.

Zahhar ei püüdnudki muuta ei temale jumalast antud kuju ega ka ülikonda, mida ta oli kandnud maal. Tema rõivad õmmeldi maalt kaasatoodud moe järgi. Hall pikk-kuub ja vest meeldisid talle veel sellepärast, et see pool-vormiriietus meenutas talle livreed[1], mida ta oli kunagi kandnud, saates härraseid-kadunuid kas kirikusse või võõrusele; livree oli tema mälestustes ainsaks Oblomovite suguvõsa väärikuse esindajaks.

Mitte miski muu ei tuletanud vanamehele meelde isandate laia ja rahulikku elu maakolkas. Vanad härrased surid, nende perekonnapildid jäid maale ja vedelevad arvatavasti kusagil pööningul; suust suhu edasiantud mälestused vanaaegsest elust-olust ja sugukonna tähtsusest vaibuvad üha enam, või elutsevad ainult väheste külla jäänud vanakeste mälestustes. Seepärast oligi hall pikk-kuub Zahharile kallis: selles ja veel mõningates märkides, mis olid säilinud isanda näos ja maneerides ja mis meenutasid Oblomovi vanemaid, samuti tema kapriisides, mille üle Zahhar küll urises nii omaette kui ka kuuldavalt, mida aga sisemiselt austas kui härra meelevalla, kui härrasõiguse väljendust, — kõiges selles nägi ta nõrku vihjeid kadunud suursugususele.

Ilma nende kapriisideta ta nagu ei oleks tundnudki, et isand on temast kõrgem; nendeta ei oleks miski elustanud tema noorust ja küla, kust nad olid ammu lahkunud, ja muistelugusid sellest vanaaegsest suguvõsast, seda ainsat kroonikat, mida pidasid vanad teenrid, lapsehoidjad ning ammed ja mida jutustati edasi põlvest põlve.

Oblomovite suguvõsa oli kunagi olnud omas nurgas rikas ning kuulus, kuid hiljem, jumal teab miks, jäi see üha vaesemaks, väik-

[1] Livree — teenrite pikahõlmaline paraadkuub aadlike ja kodanlaste majades, tavaliselt läikivate metallnööpidega, kardpaeltega jms.

semaks ja kadus lõpuks märkamatult nooremate mõisnike perekondade keskele. Ainult perekonna halliks läinud teenrid säilitasid ja andsid üksteisele edasi õigeid mälestusi möödunust, pidades seda kalliks kui pühadust.

Ja seepärast armastaski Zahhar nii väga oma halli pikk-kuube. Võib-olla pidas ta oma põskhabetki seepärast kalliks, et oli näinud oma lapsepõlves paljusid vanu teenreid selle vanaaegse aristokraatliku ehtega.

Olles mõtteisse vajunud, ei pannud Ilja Iljitš Zahhari kaua tähele. Zahhar seisis tema ees vaikides. Lõpuks köhatas.

«Mis sulle vaja?» küsis Ilja Iljitš.

«Te ju kutsusite?»

«Kutsusin? Milleks ma siis kutsusin — ei mäleta!» vastas ta ringutades. «Mine seniks oma tuppa, ma tuletan meelde.»

Zahhar läks, Ilja Iljitš aga jätkas lamamist ja mõtlemist neetud kirja üle.

Möödus vahest veerand tundi.

«Noh, küllalt lamamisest!» ütles ta. «Vaja ometi kord tõusta ... Kuid loen õige veel kord tähelepanelikult läbi külavanema kirja, ja siis tõusen. Zahhar!»

Jälle seesama hüpe ja tugevam urin. Zahhar astus sisse, Oblomov aga oli uuesti vajunud mõtisklusse. Zahhar seisis minutit kaks, vaatas pisut viltu ning etteheitvalt härrale otsa ja hakkas lõpuks ukse poole minema.

«Kuhu sa nüüd lähed?» küsis Oblomov äkki.

«Te ei räägi ju midagi, milleks siis siin asjata seista,» kähises Zahhar teise, parema hääle puudumisel, mille ta oma sõnade järgi oli kaotanud jahil koertega, kus ta viibis koos vana härraga ja kus nagu oleks talle tookord vali tuul kõrisse puhunud.

Zahhar seisis keset tuba küljega Oblomovi poole ja silmitses Oblomovit üle õla.

«On's sul jalad ära kuivanud, et sa ei suuda seista? Sa näed, et mul on mure, — oota siis! Kas sul ei ole veel küllalt seal lamamisest? Otsi üles kiri, mille ma eile külavanemalt sain. Kuhu selle panid?»

«Missugune kiri? Ma ei ole mingit kirja näinud,» ütles Zahhar.

«Sa võtsid ju selle kirjakandjalt vastu: see oli niisugune määrdunud!»

«Kust võin mina teada, kuhu te selle panite?» ütles Zahhar, patsutades käega laual olevaid pabereid ja mitmesuguseid asju.

«Kunagi ei tea sa midagi. Vaata õige sinna korvi! Või on kukkunud diivani taha? Näe, diivani seljatagune on ikka veel parandamata; kutsuksid ometi kord tisleri ja laseksid ära parandada. Sina ju lõhkusid selle. Mitte millelegi sa ei mõtle!»

«Mina pole lõhkunud,» vastas Zahhar, «see läks ise lõhki; ega asi igavene ole: ükskord peab ikkagi purunema.»

Ilja Iljitš ei pidanud vajalikuks tõendada vastupidist.

«Kas leidsid või?» küsis ta ainult.

«Näete, siin on mingisugused kirjad.»

«Mitte need.»

«Noh, rohkem ei ole,» ütles Zahhar.

«Noh, hea küll, mine!» ütles Ilja Iljitš kannatamatult. «Tõusen üles, leian ise.»

Zahhar läks oma tuppa, kuid vaevalt jõudis ta toetuda kätega ahjulavale, et hüpata sellele, kui juba jälle kuuldus läbematu hüüe:

«Zahhar, Zahhar!»

«Oh sa issand küll!» urises Zahhar, minnes jällegi kabinetti. «Küll on igavene häda! Kui ometi surmgi rutem tuleks!»

«Mida te soovite?» küsis ta, hoides ühe käega kabineti uksest ja vaadates Oblomovit oma pahameele märgiks seevõrra üle õla, et nägi härrat ainult silmanurgast, härra aga nägi vaid määratu suurt põskhabet, kust vaata et iga silmapilk võib välja lennata kaks-kolm lindu.

«Ninarätik, ruttu! Isegi oleksid võinud taibata: kas sa ei näe!» tähendas karmilt Ilja Iljitš.

Zahhar ei ilmutanud mingit erilist rahulolematust või imestust härra selle käsu ja etteheite puhul, leides arvatavasti omalt poolt nii ühe kui ka teise üsna loomuliku olevat.

«Kes seda teab, kus see rätik võiks olla?» urises Zahhar, käies toas ringi ja kombates iga tooli, kuigi selletagi võis näha, et toolidel midagi ei ole.

«Kõik kaotate ära!» tähendas ta, avades ukse võõrastetuppa, et vaadata, kas mitte seal ei ole.

«Kuhu sa lähed? Otsi siit! Ma ei ole seal käinud tunaeilsest saadik. Ja rutemini ometi!» rääkis Ilja Iljitš.

«Kus on rätik? Rätikut ei ole!» rääkis Zahhar, laiutades käsi ja vahtides kõikidesse nurkadesse. «Näe, kus teine,» kähises ta äkki kurjalt, «teie endi all! Vaadake, ots paistab! Ise lamate peal, ja küsite, kus!»

Ja ootamata vastust, tahtis Zahhar väljuda. Oblomovil oli pisut piinlik oma eksituse pärast. Ruttu leidis ta uue põhjuse Zahhari süüdistamiseks.

«Missugune puhtus sul igal pool valitseb: jumal hoidku, küll tolmu, küll mustust! Näe, näe, vaata nurki! Mitte midagi sa ei tee!»

«Kuidas siis nii, et mina mitte midagi ei tee...» lausus Zahhar solvunud häälel. «Püüan nii et endalegi ei anna armu! Küll pühin tolmu, ja põrandat pühin peaaegu iga päev...»

Ta näitas põrandale keset tuba ja lauale, millel Oblomov tavaliselt lõunastas.

«Vaadake,» rääkis Zahhar, «kõik on puhtaks pühitud, kraamitud, nagu pulmadeks... Mis siis veel?»

«Aga mis see on?» katkestas Ilja Iljitš, näidates seintele ja lakke. «Ja see? Ja see?»

Ta osutas eilsest saadik vedelema jäetud käterätile ja lauale unustatud taldrikule leivatükiga.

«Noh, selle koristan ka ära,» ütles Zahhar, võttes leebelt taldriku.

«Ainult selle! Aga tolm seintel, aga ämblikuvõrgud? . . .» rääkis Oblomov seintele näidates.

«Seinad koristan lihavõttepühadeks: siis puhastan pühakute pildid ja võtan maha ämblikuvõrgud . . .»

«Aga raamatute, maalide pühkimine? . . .»

«Raamatud ja maalid seame korda enne jõulusid: siis vaatame koos Anisjaga kõik kapid läbi. Millal's nüüd koristadagi? Istute ju ise alati kodus . . .»

«Ma käin mõnikord teatris ja võõrsil: vaat siis . . .»

«Mis koristamine see öösel on?»

Oblomov vaatas talle etteheitvalt otsa, vangutas pead ja ohkas. Zahhar aga vaatas ükskõikselt aknast välja ja ohkas samuti. Isand arvatavasti mõtles: «Noh, va vennas, sa oled veel suurem Oblomov kui ma ise.» Zahhar pidi ka peaaegu mõtlema: «Luiskad! Sa oled meister ainult tarku ja haledaid sõnu rääkima, tolmu ja ämblikuvõrkudega pole sul asja.»

«Kas sa seda mõistad,» ütles Ilja Iljitš, «et tolmust tekivad koid? Ma näen mõnikord isegi lutikat seinal!»

«Minul on kirpegi!» vastas Zahhar ükskõikselt.

«On see siis hea? See on ju jälkus!» tähendas Oblomov.

Zahhar naeratas kogu näoga, nii et see naeratus haaras kaasa isegi silmakulmud ja põskhabeme, habe nihkus laiali, ning üle kogu näo valgus kuni laubani punane laik.

«Olen's mina süüdi selles, et maailmas on lutikaid?» küsis ta naiivse imestusega. «Kas olen mina nad välja mõelnud?»

«See on mustusest,» rääkis Oblomov vahele. «Mis sa luiskad alatasa!»

«Ka mustust ei ole mina välja mõelnud.»

«Sinu juures, vaata, seal jooksevad öösiti hiired — ma kuulen.»

«Ka hiiri ei ole mina välja mõelnud. Neid lojuseid, nagu hiiri, kasse, lutikaid, on kõikjal palju.»

«Kuidas siis teistel ei ole koisid ega lutikaid?»

Zahhari näole ilmus umbusklikkus, või õigemini öelda — rahulik veendumus, et see ei või õige olla.

«Minul on kõike palju,» ütles ta kangekaelselt, «ei jõua ometi valvata iga lutikat, prakku tema juurde pugeda ei saa.»

Kuid ise arvatavasti mõtles: «Mis magamine see ongi lutikata?»

«Sina pühi, korista nurgad prügist puhtaks, siis ei tule midagi,» õpetas Oblomov.

«Koristad küll, aga homme koguneb jällegi,» rääkis Zahhar.

«Ei kogune,» rääkis isand vahele, «ei tohi koguneda.»

«Koguneb, ma tean,» kinnitas teener.

«Aga kui koguneb, siis pühi jälle välja.»

«Kuidas siis nii? Iga päev korista kõik nurgad?» küsis Zahhar. «Aga mis elu see siis on? Parem siis juba surra.»

«Miks siis teistel on puhas,» väitis Oblomov. «Vaata, vastas

klaverihäälestaja juures: armas on vaadata, kuid ainult üks tüdruk...»

«Aga kust võtavad sakslased prügi,» vastas Zahhar äkki. «Te vaadake, kuidas nad elavad! Kogu pere närib nädal otsa ühte konti. Pikk-kuub käib isa seljast poja selga ja poja seljast jälle isa selga. Naisel ja tütardel on seljas lühikesed kleidikesed: ikka tõmbavad jalad enda alla nagu emahaned... Kust peaksid nad prügi võtma? Neil ei ole seda, vaat, nagu meil, et kappides vedeleks aastaid hunnik vanu ärakantud rõivaid või koguneks talve jooksul kogu nurk leivakoorukesi täis... Neil ei vedele ükski kooruke asjatult: teevad kuivikuid ja söövad õlle kõrvale!»

Zahhar sülitas isegi läbi hammaste, arutledes niisugust kitsipunga elu.

«Ei maksa sõnu teha!» vastas Ilja Iljitš. «Sa korista paremini.»

«Mõnikord koristaksingi, kuid teie ise ju ei luba,» ütles Zahhar.

«Ikka oma joru! Ikka mina, näe, segan.»

«Muidugi teie; istute alati kodus: kuidas siis teie juuresolekul koristama hakata? Minge kogu päevaks ära, küll ma siis koristan.»

«Näe, mida ta veel välja mõtles: ära minna! Mine juba parem oma tuppa.»

«Ei, tõesti!» käis peale Zahhar. «Vaat, läheksite kas või täna kuhugi, meie Anisjaga koristaksime puhtaks. Ja ega me kahekesi toime tulegi: tuleb palgata veel eitesid ja kõik üle pesta.»

«Ehee! Missugused kavatsused: eitesid! Hakka juba minema,» rääkis Ilja Iljitš.

Ta juba kahetses, et oli Zahhariga seda juttu alustanud. Ta unustas ikka ära, et kui veidi puudutada seda delikaatset küsimust, siis ei pääse ebameeldivusest.

Oblomov soovis küll, et oleks puhas, kuid ta tahtis, et see teostuks kuidagiviisi tähelepanematult, iseendast; Zahhar aga hakkas alati protsessima, niipea kui temalt hakati nõudma tolmu pühkimist, põrandate pesemist jne. Niisugusel juhul hakkas ta tõestama hiiglasuure askeldamise vajadust majas, teades väga hästi, et ainuüksi mõte sellest ajab isandale hirmu peale.

Zahhar läks ära ja Oblomov vajus mõttesse. Mõne minuti pärast lõi kell veel pool tundi.

«Mis see on?» ütles Ilja Iljitš peaaegu hirmuga. «Varsti on kell üksteist, kuid mina ei ole veel üles tõusnud, ei ole veel seni silmi pesnud? Zahhar, Zahhar!»

«Oh mu jumal! Noh!» kuuldus esikust ja seejärel tuntud hüpe.

«Kas pesemiseks on valmis?» küsis Oblomov.

«Ammu valmis!» vastas Zahhar. «Miks te üles ei tõuse?»

«Miks sa siis ei ütle, et on valmis? Ma oleksin siis juba ammu üles tõusnud. Mine, ma tulen sulle kohe järele. Ma pean töötama, ma hakkan kirjutama.»

Zahhar läks ära, kuid tuli minuti pärast tagasi täiskirjutatud ja võidunud vihiku ning paberilipakatega.

«Vaat, kui hakkate kirjutama, siis suvatsege ühtlasi ka need arved läbi vaadata: peab raha ära maksma.»

«Mis arved? Mis raha?» küsis Ilja Iljitš pahaselt.

«Lihunikult, juurviljakaupmehelt, pesunaiselt, leivategijalt — kõik tahavad raha.»

«Ainuke mure on sul raha!» torises Ilja Iljitš. «Aga miks sa ei esita arveid vähehaaval, vaid kõik korraga?»

«Te ajasite ju alati ise mind minema: ikka homme ja homme...»

«Noh, kas nüüdki ei saa jätta homseks?»

«Ei! Juba liialt käivad peale: võlgu enam ei anna. Täna on esimene kuupäev.»

«Ah!» ütles Oblomov tusaselt. «Uus mure! Noh, mis sa seisad? Aseta lauale. Ma tõusen kohe üles, pesen ennast ja vaatan läbi,» ütles Ilja Iljitš. «Kas pesemiseks on valmis?»

«Valmis,» kostis Zahhar.

«Noh, nüüd...»

Ta hakkas juba ägisedes end voodis kergitama, et üles tõusta.

«Ma unustasin teile öelda,» algas Zahhar, «enne, siis kui te veel puhkasite, saatis valitseja kojamehe: ütles, et tuleb tingimata välja kolida... korterit olevat vaja.»

«Noh, mis siis? Kui on vaja, siis mõistagi kolime välja. Mis sa norid minuga? Sa räägid mulle sellest juba kolmandat korda.»

«Ka minu kallal noritakse.»

«Ütle, et kolime välja.»

«Nemad ütlevad: te lubasite juba kuu aja eest välja kolida, kuid ikkagi veel ei koli; meie, ütlevad, teatame politseile.»

«Las teatavad!» ütles Oblomov otsustavalt. «Me kolime isegi ümber, kui läheb soojemaks, nädala kolme pärast.»

«Kus seda, kolme nädala pärast! Valitseja ütleb, et töölised tulevad kahe nädala pärast: hakkavad kõike lammutama... Kolige välja, ütleb, homme või ülehomme...»

«Ehee! Kui kärmelt! Vaata aga? Võib-olla käsite isegi kohe? Kuid sina ei tohi mulle korterit meelde tuletada. Kord juba ütlesin sulle, kuid sina jälle. Vaata sa!»

«Mida pean ma siis tegema?» küsis Zahhar.

«Mida teha? Vaata, millega ta püüab minust lahti saada!» rääkis Ilja Iljitš. «Tema küsib minult! Aga mis läheb see mulle korda? Sina ära tülita mind, vaid korralda nii, nagu tahad, kuid nõnda, et ei tuleks kolida. Sa ei taha isanda heaks oma jõudu pingutada.»

«Aga kuidas siis, isake Ilja Iljitš, ma seda korraldan?» algas Zahhar maheda kähinaga. «Maja ei ole ju minu oma: kuidas siis võõrast majast mitte välja kolida, kui aetakse? Oleks see minu maja, siis ma suurima lahkusega...»

«Kas sa ei saaks neid kuidagi veenda... Meie elame nii-öelda siin juba ammu, maksame korralikult.»

«Olen rääkinud,» ütles Zahhar.

«Noh, kuid mis siis nemad?»

«Mis! Ajavad ikka oma juttu: «Kolige aga ära,» ütlevad, «meil

on tarvis korter ümber ehitada.» Tahavad sellest ja doktori korterist teha kokku ühe suure korteri peremehe poja pulmadeks.»

«Oh sa mu jumal!» ütles Oblomov tusaselt. «On kah niisuguseid eesleid, kes abielluvad!» Ta pöördus seljale.

«Kui teie, härra, kirjutaksite peremehele,» ütles Zahhar, «siis võib-olla ta teid ei puutuks, vaid käsiks hakata lõhkuma enne, vaat, seda teist korterit.»

Seejuures viipas Zahhar käega kuhugi paremale.

«Noh, hästi, kui üles tõusen, siis kirjutan... Sina mine oma tuppa, kuid mina mõtlen. Mitte midagi ei oska sa teha,» lisas ta juurde, «ka selle tühja rämpsu pärast pean ise vaeva nägema.»

Zahhar läks ära ja Oblomov jäi mõttesse.

Ta sattus päris kimbatusse, teadmata, mille üle mõelda: kas külavanema kirja üle või kolimisest uude korterisse, või hakata arveid kokku võtma. Ta sattus segadusse elumurede juurdevoolust ning lamas ikka veel, pöörates end ühelt küljelt teisele. Aeg-ajalt kostsid ainult katkendlikud hüüded: «Oh mu jumal! Küll see elu aga tuuseldab, kõikjal saab ta sind kätte...»

II—IV

[Oblomovit külastavad tuttavad — kaks ametnikku, kirjanik jt.; ta võtab neid vastu diivanil lamades ja pärast nende lahkumist mõtiskleb neid inimesi köitvate huvide tühisusest, sellest, et nad on unustanud peamise — inimese.]

V—VII

[Autor tutvustab lugejat Oblomovi eluga Peterburis. «Oblomov, sünnilt mõisnik, kolleegiumi sekretär, elab juba kaheteistkümnendat aastat paigalt liikumata Peterburis.» Kui ta oli noor, mõtles ta teenistusest, enda osast seltskonnas, «käänakul noorusest küpsetesse aastatesse» vilkus tema kujutluses perekonnaõnn. «Oblomov ikka veel kavatses ja valmistus elu algama,» kuid see ei õnnestunud tal. Teenistuse heitis ta peagi kõrvale. Samuti jättis Oblomov hüvasti oma sõprade hulgaga, lahkus suurilma seltskonnast; «iga päevaga jäi ta üha tugevamini ja püsivamalt oma korteri külge». Kui Oblomovile sattus kätte raamat või ajaleht, luges ta selle läbi. Ta tegeles küsimusega, «kuidas aga mõisa majapidamise juhtimiseks ja talupoegade üle valitsemiseks uut, värsket, ajanõuete kohast plaani koostada». Mõtisklused sellest plaanist väsitasid teda. Vabanedes aga neist mõtetest ja muredest, «armastas Oblomov süveneda endasse ja elada tema poolt loodud maailmas». Nii möödusid päevad, nädalad, kuud, aastad.

Seitsmendas peatükis on antud Zahhari iseloomustus.]

VIII

[Pärast tuttavate (Tarantjevi ja Aleksejevi) lahkumist lamas Ilja Iljitš selili ja hakkas jälle unistama mõisa plaanist. Seejärel toodi hommikueine, mille jooksul Zahhar teatas Oblomovile majaomaniku nõudmisest vabastada järgmisel nädalal korter. Saabus arst, kes vaatas Oblomovi läbi ja soovitas tal muuta eluviisi ja sõita välismaale.]

...Arst läks ära, jättes Oblomovi kõige armetumasse seisukorda. Oblomov sulges silmad, asetas mõlemad käed pea peale,

tõmbus toolil kössi ja istus nõnda kuhugi vaatamata, midagi tundmata.

Tema selja taga kuuldus arglik hüüe:

«Ilja Iljitš!»

«Noh?» vastas ta.

«Mida pean ma majavalitsejale ütlema?»

«Mille kohta?»

«Aga selle ümberkolimise kohta?»

«Sa jälle sellesamaga?» küsis Oblomov imestades.

«Aga mida ma siis pean tegema, isake Ilja Iljitš? Mõelge ise: selletagi on minu elu juba kibe, olen juba ühe jalaga hauas...»

«Ei, on näha, et sa tahad mind oma ümberkolimisega hauda ajada,» ütles Oblomov. «Kuula ometi, mida arst räägib!»

Zahhar ei osanud midagi öelda, vaid ohkas nii, et ta kaelaräti otsad hakkasid rinnal värisema.

«Kas sa oled otsustanud mind surnuks piinata, mis?» küsis Oblomov jälle. «Kas oled minust tüdinud, mis? Noh, räägi ometi!»

«Issake, mis teil pähe tuleb! Olge terve! Kes soovib teile halba?» torises Zahhar, täiesti kohmetanud traagilisest pöördest, mida jutt kippus omandama.

«Sina!» ütles Ilja Iljitš. «Ma keelasin sul ümberkolimisest piiksatadagi, kuid sina — ei möödu ühtegi päeva, mil sa mulle viis korda seda meelde ei tuleta: see häirib minu meeleolu, saa aru. Niikuinii ei kõlba mu tervis kuhugi.»

«Mina mõtlesin, isand, et... miks, näe, mõtlesin, mitte ümber kolida?» rääkis Zahhar hingelisest ärevusest väriseval häälel.

«Miks mitte kolida! Sa otsustad selle üle nii kergelt!» rääkis Oblomov, pöörates end koos tugitooliga Zahhari poole. «Kas sa oled aga sellesse küsimusse hästi süvenenud, mida tähendab ümberkolimine, ah? Vist ei ole süvenenud?»

«Nii et ei ole süvenenud,» vastas alandlikult Zahhar, kes oli valmis isandaga kõiges nõustuma, ainult et mitte viia asja pateetiliste stseenideni, mis olid talle vastumeelsemad kui kibe rõigas.

«Ei ole süvenenud, siis kuula ja aruta läbi, kas võib ümber kolida või mitte. Mis tähendab kolida? See tähendab: isand mingu välja kogu päevaks, siis käi juba hommikust peale rõivastatult...»

«Noh, mis siis sellest, võiks ju väljagi minna,» tähendas Zahhar. «Miks siis mitte välja minna kogu päevaks? Kodus istuda on ju tervisele kahjulik. Näete, missuguseks inetuks te olete muutunud! Enne te olite kui kurgike, kuid nüüd, kui istute, sarnanete jumal teab millega. Jalutaksite uulitsatel, vaataksite rahvast või midagi muud...»

«Jätkub juba rumaluste rääkimisest, kuula vaid!» ütles Oblomov. «Jalutada uulitsatel!»

«Jah, tõepoolest,» jätkas Zahhar innukalt. «Vaat, räägitakse, et

on toodud mingi ennekuulmatu imeelukas, vaataksite seda. Läheksite teatrisse, maskeraadile, seal aga koliksime meie ilma teieta üle...»

«Ära lobise rumalusi! Küll hoolitsed sina hästi isanda rahu eest. Sinu arvates longi kogu päev. Pole sinu mure, et mina pean lõunastama mine tea kus ja kuidas, ei pikuta peale lõunat?... Nemad veavad siin ilma minuta kõik kohale! Ei valva aga küllaldaselt järele, siis veetakse kohale ainult pilpad. Küll ma juba tean,» rääkis Oblomov kasvava veendumusega, «mida tähendab ümbervedamine! See tähendab lõhkumist, müra; kõik asjad aetakse põrandale kuhja: seal on kohver ja diivani seljatugi ja pildid ja piibud ja raamatud ja mingid rohupudelid, mida muidu pole nähagi, kuid siis ilmuvad kurat teab kust välja! Valva kõige järele, et ära ei kaotataks ega lõhutaks... pool on siin, pool koormal või uues korteris: tahad suitsetada, võtad piibu, tubakas aga on juba ära sõitnud... Tahad istuda, kuid pole, millele; vaevalt oled mõnda asja puudutanud, kui oled end juba ära määrinud; kõik on tolmune, ei ole end millegagi pesta ja käi siis niisuguste kätega nagu, näed, sinul!...»

«Minu käed on puhtad,» tähendas Zahhar, näidates käte asemel kaht mingisugust tallaalust.

«Noh, parem ära näitagi!» ütles Ilja Iljitš, pöördudes kõrvale. «Aga tahad juua,» jätkas Oblomov, «võtad karahvini, kuid klaasi ei ole...»

«Ka karahvinist saab janu kustutada,» tähendas Zahhar heatahtlikult.

«Vaat, teil on kõik nii: võib jätta põrandagi pühkimata, tolmu puhastamata, vaibad kloppimata. Ja uues korteris,» jätkas Ilja Iljitš, ise innustatud talle elavalt silme ette ilmunud kolimise-pildist, «päeva kolm ei saa korda majja, ükski asi ei ole omal kohal: pildid mööda seinte ääri põrandal, kalossid voodi peal, saapad ühes pakis tee ja pumatiga. Vaatad, tugitoolil juba jalg katki murtud, juba on pildil klaas puruks löödud või on diivaniriie ära määritud. Ja kui küsid midagi: ei ole, keegi ei tea, kus on, või on ära kaotatud või unustatud vanasse korterisse; jookse sinna...»

«Mõnikord jooksed korda kümme sinna ja tagasi,» rääkis Zahhar vahele.

«Noh, näed nüüd!» jätkas Oblomov. «Ja kui hommikul uues korteris tõused, missugune igavus! Ei ole vett ega süsi, ka talvel saad istuda külmas, toad lähevad jahedaks, kuid puid ei ole; mine jookse, laena...»

«Kes teab veel, missugused naabrid jumal annab,» tähendas jälle Zahhar. «Mõnelt ei saa mangumise peale isegi kopsikutäit vett, seljatäiest puudest rääkimata.»

«Noh, see'p see on!» ütles Ilja Iljitš. «Koliks õhtuks üle ja olekski lõpp askeldustel; kus sellega, jändad veel nädalat kaks. Näib, et kõik on kohale paigutatud... vaatad, ikka on veel midagi teha: aknaeesriided üles panna, pildid üles riputada — hinge sööb seest, elutahe kaob... Ja kulusid, kulusid...»

«Eelmine kord, kaheksa aastat tagasi, läks maksma rublat kakssada, nagu praegu mäletan,» kinnitas Zahhar.

«Noh, näed sa nüüd, on's nali!» rääkis Ilja Iljitš. «Ja kui vastik on alguses elada uues korteris! Ja kas siis ruttu sellega kodunebki? Mina ei saa uues kohas viiel ööl magama jääda; igatsus närib surnuks, kui tõusen ja näen, et vastas selle treiali sildi asemel on midagi muud, või kui sealt aknast ei vaata enne lõunat välja pöetud peaga vanaeit, siis on mul igav... Kas näed nüüd ka ise, kui kaugele sa viisid oma isanda, mis?» küsis Ilja Iljitš ettehetvalt.

«Näen,» sosistas Zahhar alandlikult.

«Milleks sa siis soovitasid mul ümber kolida? Kas jätkub inimlikku jõudu selle kõige talumiseks?»

«Ma arvasin, et teised ei ole meist ju halvemad ja kolivad, siis võime ka meie...» ütles Zahhar.

«Mis? Mis?» küsis äkki Ilja Iljitš imestusega, kergitades end tugitoolis. «Mis sa ütlesid?»

Zahhar kohmetus äkki, teadmata, millega ta oli põhjustanud isanda pateetilise hüüatuse ja žesti. Ta vaikis.

«Teised ei ole halvemad!» kordas Ilja Iljitš hirmuga. «Vaat, kui kaugele oma jutuga jõudsid! Nüüd ma tean, et ma olen sulle seesama, mis mõni «teine»!»

Oblomov kummardas Zahharile irooniliselt ja tegi äärmiselt haavunud näo.

«Halastage, Ilja Iljitš, kuidas ma's pean teid võrdseks kellegi teisega?...»

«Kao mu silmist!» ütles Oblomov käskivalt, viidates käega uksele. «Ma ei või sind näha. Ahah! «Teised»? Hea küll!»

Sügava ohkega läks Zahhar oma tuppa.

«Küll on elu, mõtelge ometi!» urises ta, istudes ahjulavale.

«Mu jumal!» oigas ka Oblomov. «Tahtsin tänase hommiku pühendada asjalikule tööle, kuid siin ärritati üles kogu päevaks! Ja kes veel? Omaenda truu, proovitud teener, ja vaat, mis ütles! Kuidas ta seda suutis?»

Oblomov ei suutnud kaua rahuneda; ta heitis pikali, tõusis üles, käis mööda tuba ja heitis jälle pikali. Selles, et Zahhar teda alandas võrdluseni t e i s t e g a, nägi ta oma õiguste rikkumist Zahhari poolt, kes pidi eelistama härra isikut kõigile ja igaühele.

Ta süvenes selle võrdluse sügavusse ja arutles, kes on t e i s e d ja kes on ta ise, mis määral on võimalik ja õiglane see kõrvutamine ja kui rängalt ta peab võtma Zahhari solvamist; lõpuks kas solvas Zahhar teda teadlikult, s. o. kas ta oli veendunud, et Ilja Iljitš on seesama mis t e i s e d, või pääses see tema keelelt lahti ilma mõtlemata. Kõik see riivas Oblomovi enesearmastust ja ta otsustas näidata Zahharile vahet enda ja nende vahel, keda Zahhar mõistis t e i s t e nime all, ja anda talle tunda tema teo jälkust.

«Zahhar!» hõikas ta venitades ja pidulikult.

Seda kutset kuuldes ei hüpanud Zahhar ahjulavalt nagu tavaliselt jalgadega kolistades, ei hakanud ka urisema, ta laskus pikkamööda ahjult alla ja läks, riivates kõiki esemeid küll käte, küll külgedega, vaikselt, vastumeelselt nagu koer, kes tunneb isanda häälest, et ta vemp on avastatud ja et teda kutsutakse nüüd arvete õiendamisele.

Zahhar avas ukse paokile, kuid sisse astuda ei söandanud.

«Tule sisse!» ütles Ilja Iljitš.

Kuigi uks avanes vabalt, avas Zahhar siiski seda nõnda, nagu oleks sealt raske läbi pugeda, ja seepärast jäigi ta paotatud uksele peatuma ega astunud sisse.

Oblomov istus voodi serval.

«Tule siia!» ütles ta tungivalt.

Zahhar vabastas end vaevaga ukse vahelt ja tõmbas selle kohe enda järel kinni ning surus selja tihedalt vastu ust.

«Siia!» ütles Ilja Iljitš, osutades sõrmega kohale enda kõrval.

Zahhar astus pool sammu, kuid jäi seisma kaks sülda näidatud kohast eemal.

«Veel!» sõnas Oblomov.

Zahhar tegi nii, nagu oleks astunud sammu, kuid ise ainult võngutas keha, kopsas jalaga ja jäi seisma samale kohale.

Ilja Iljitš nägi, et seekord ei õnnestu mingil viisil Zahhari lähemale meelitada, jättis ta sinna, kus ta seisis, ja vaatas Zahharile mõne aja vaikides etteheitvalt otsa.

Zahhar tundis piinlikkust enda isiku tummast vaatlemisest, tegi näo, nagu ei paneks ta härrat tähelegi, ja seisis enam kui kunagi varem küljetsi isanda poole ega heitnud sel silmapilgul isegi riivavat pilku Ilja Iljitšile.

Ta hakkas jonnakalt vahtima vasakule, teisele poole, kus nägi juba vanu tuttavaid esemeid — ämblikuvõrgu narmastikku piltide ümber ja ämblikku — elavat etteheidet tema hooletusele.

«Zahhar!» lausus Ilja Iljitš tasa ja väärikalt.

Zahhar ei vastanud; nähtavasti mõtles ta: «Noh, mis sa siis tahad? Kas teist Zahhari või? Ma seisan ju siin,» ja suunas oma pilgu isandast mööda vasakult paremale; ka seal nägi ta oma hooletuse jälgi, peeglit, mis oli kaetud paksu tolmuga nagu tülliga, kust nagu läbi udu vaatas talle kummaliselt altkulmu otsa ta oma morn ja inetu nägu.

Pahaselt pööras ta pilgu kõrvale sellelt kurvalt, talle liiga hästi tuntud esemelt ja otsustas pilgu hetkeks peatada Ilja Iljitšil. Nende pilgud kohtusid.

Zahhar ei talunud etteheidet, mis oli kirjutatud isanda silmades, ja langetas oma pilgu jalgade ette: ja siingi, selles vaibas, mis oli läbi imbunud tolmust ja täis plekke, luges ta kurba tunnistust oma usinuse kohta sakste teenimisel.

«Zahhar!» kordas Ilja Iljitš tunderõhuga.

«Mida soovite?» sosistas Zahhar vaevalt kuuldavalt ja võpatas veidi, aimates ette pateetilist kõnet.

«Anna mulle kalja!» ütles Ilja Iljitš.

Zahharil nagu veeres kivi südamelt, ta sööstis rõõmsalt ja kärmelt nagu poisike puhvetiruumi ning tõi kalja.

«Noh, kuidas on su enesetunne?» küsis Ilja Iljitš mahedalt, joonud klaasist ja hoides seda käes. «Ei ole ju hea?»

Metsik ilme Zahhari näos pehmenes silmapilkselt, seal vilksatas kahetsusekiireke. Zahhar tundis rinnas ärganud ja südamesse tungivat esimest hardust isanda vastu ja suunas oma pilgu otse selle näole.

«Kas sa tunned ka oma eksimust?» küsis Ilja Iljitš.

«Mis «eksimus» see küll niisugune on?» mõtles Zahhar ahastusega. «Jälle midagi haledat; hakkad ju päris tahtmatult nutma, kui ta sind niimoodi noomima hakkab.»

«Mis siis, Ilja Iljitš,» algas Zahhar oma diapasooni[1] kõige madalama noodiga, «ma ei öelnud midagi peale selle, et näe...»

«Ei, sa oota pisut!» rääkis Oblomov vahele. «Kas sa saad sellest aru, mis sa teinud oled? Säh võta, pane klaas lauale ja vasta!»

Zahhar ei vastanud midagi ega saanud põrmugi aru, mida ta on teinud, kuid see ei takistanud teda hardumusega isandale vaatamast; ta langetas isegi veidi pea, olles teadlik oma süüst.

«Kuidas sa siis ei ole mürgine inimene?» rääkis Oblomov.

Zahhar vaikis ikka veel, ainult pilgutas kolm korda raskelt silmi.

«Sa ju kurvastasid isandat,» lausus Ilja Iljitš aeglaselt ja vaatas teraselt Zahharile, nautides selle kohmetust.

Zahhar ei teadnud, kuhu ahastuse pärast kaduda.

«Kurvastasid ju?» küsis Ilja Iljitš.

«Kurvastasin,» sosistas täiesti hämmeldunud Zahhar selle uue h a l e d a sõna mõjul.

Otsides pääsemist, heitis ta pilke vasakule, paremale ja otse ning jälle hakkasid ta ees vilksatama küll ämblikuvõrk, küll tolm, küll iseenda peegelpilt ja isanda nägu.

«Vajuks kas või maa alla! Et surm ka ei tule!» mõtles ta nähes, et pööra ennast kuidas tahes, kuid pateetilisest stseenist ikkagi ei pääse.

Ja siis tundis ta, et ta pilgutab silmi üha sagedamini ning sagedamini ja vaat, et äkki ei purska pisarad.

Lõpuks vastas ta isandale tuntud laulusõnadega, ainult proosas.

«Millega ma teid's kurvastasin, Ilja Iljitš?» küsis ta peaaegu nuttes.

«Millega?» kordas Oblomov. «Kas oled sa kunagi mõelnud, kes on t e i n e?»

Ta peatus, vaadates endiselt Zahharile otsa.

«Kas öelda sulle, kes see on?»

---

[1] Diapasoon — muusikariista või hääle helide ulatus kõige madalamast kõige kõrgema helini.

Zahhar pöördus nagu karu koopas ja ohkas üle kogu toa.

«T e i n e — see, keda sina mõtled — on neetud kehvik, toores harimatu inimene, kes elab räpaselt, vaeselt pööningul; ta magab enda välja kuskil hoovis vilditükil. Mis juhtub niisugusega? Mitte midagi. Pistab teine kartuleid ja heeringat. Puudus pillub teda nurgast nurka ja ta jookseb päevad läbi. Tema vahest kolib uude korterissegi. Näiteks Ljagajev võtab joonlaua kaenla alla, paneb kaks särki ninarätiku sisse ja läheb... «Kuhu siis sina?» — «Kolin ümber,» ütleb. Vaat, see ongi t e i n e! Ja mina olen sinu meelest t e i n e — mis?»

Zahhar heitis pilgu härrale, tammus ühelt jalalt teisele ja vaikis.

«Mis on t e i n e?» jätkas Oblomov. «T e i n e on niisugune inimene, kes ise puhastab oma saapad, riietub ise, kuigi on mõnikord isanda välimusega, ja valetab, sest ta ei teagi, mis on teenija; tal ei ole kedagi kuhugi saata — lippab ise vajaliku järele; ise segab puid ahjus, mõnikord pühib tolmugi...»

«Sakslaste seas on palju niisuguseid,» ütles Zahhar mornilt.

«See'p see on! Aga mina? Mis sa mõtled, kas mina olen t e i n e?»

«Teie olete hoopis teistsugune!» ütles haledalt Zahhar, kes ikka veel aru ei saanud, mida isand tahab öelda. «Jumal teab, mis teil küll pähe on tulnud...»

«Mina olen hoopis teistsugune — mis? Oota, sa vaata, mida sa räägid! Sa mõtle ometi, kuidas see t e i n e elab? T e i n e töötab väsimatult, jookseb, askeldab,» jätkas Oblomov. «Sest kui ta ei tööta, siis ta ka ei söö. T e i n e kummardab, t e i n e palub, alandab ennast... Kuid mina? Noh, otsusta: mis sa arvad, kas mina olen t e i n e — mis?»

«Aitab juba, isake, minu piinamisest haledate sõnadega!» palus Zahhar. «Oh sa mu jumal!»

«Mina olevat t e i n e! Kas mina rabelen, kas ma töötan? Söön ma vähe, mis? Olen ma välimuselt kõhetu ja armetu? Puudub mul midagi? Mul on, kes kätte ulatab, teeb! Ma ei ole kordagi oma elu vältel endale ise sukki jalga tõmmanud, jumalale tänu! Või hakkan ma muretsema? Milleks? Ja kellele ma seda räägin? Kas ei ole sina mind talitanud minu lapsepõlvest alates? Sa tead seda kõike, oled näinud, et mind on kasvatatud hellalt, et ma ei ole iialgi kannatanud ei külma ega nälga, ei ole tundnud puudust, ei ole ise endale leiba teeninud ja üldse tegelnud musta tööga. Ja kuidas sul küll jätkus julgust võrdsustada mind t e i s t e g a? Kas mul on niisugune tervis nagu neil t e i s t e l? Kas suudan ma seda kõike teha ja taluda?»

Zahhar kaotas täielikult igasuguse võime Oblomovi kõne taipamiseks, kuid ta huuled pundusid seesmisest ärevusest; pateetiline stseen mürises pilvena tema pea kohal. Ta vaikis.

«Zahhar!» kordas Ilja Iljitš.

«Mida soovite?» kähises Zahhar vaevalt kuuldavalt.

«Anna veel kalja.»

Zahhar tõi kalja ja kui Ilja Iljitš selle oli ära joonud ja talle klaasi tagasi ulatas, tahtis ta kärmesti oma tuppa lipsata.

«Ei, ei, oota!» hakkas Oblomov rääkima. «Ma küsin sinult: kuidas sa suutsid nii rängalt solvata oma isandat, keda sa oled kätel kandnud, kui ta oli veel laps, keda sa teenid oma eluaja ja kes suhtub sinusse hästi?»

Zahhar ei kannatanud välja: sõnad suhtub sinusse hästi andsid talle lõpuhoobi! Ta hakkas ikka sagedamini ja sagedamini silmi pilgutama. Mida vähem ta taipas, mida rääkis talle oma pateetilises kõnes Ilja Iljitš, seda haledamaks muutus ta meel.

«Olen süüdi, Ilja Iljitš,» hakkas ta kahetsedes kähisema. «Seda tegin ma rumalast peast, tõesti rumalast peast...»

Ja Zahhar, taipamata, mida ta on teinud, ei teadnud, missuguse sõnaga oma juttu lõpetada.

«Kuid mina,» jätkas Oblomov solvatud ja alahinnatud inimese häälega, «hoolitsen ööd ja päevad, näen vaeva, mõnikord pea huugab otsas, süda jääb seisma, öid ei maga, visklen asemel, ikka mõtlen, kuidas oleks parem... Kellel... Kellel oleks parem? Ikka kõigil teil, talupoegadel; tähendab sinulgi. Nähes, kuidas ma mõnikord end üle pea tekiga katan, arvad sa võib-olla, et ma laman kui känd ja magan; ei, ma ei maga, vaid mõtlen sügavasti, et talupojad ei kannataks millestki puudust, et ei kadetseks teisi, et ei haliseks minu peale viimsel päeval issandale jumalale, vaid palvetaksid ja peaksid mind heas mõttes meeles. Tänamatud!» lõpetas Oblomov kibeda etteheitega.

Zahhar heldis lõplikult viimastest haledatest sõnadest. Ta hakkas tasapisi nuuksuma; kähin ja norin sulasid seekord kokku üheks noodiks, mida ei saa tekitada ükski mänguriist, välja arvatud vahest mõni hiina gong[1] või india tam-tam[2].

«Isake Ilja Iljitš!» palus ta härdalt. «Küllalt! Issand olgu teiega, mis hullu juttu te ajate? Oh sa kõige püham jumalaema! Missugune häda on tabanud ootamata-aimamata!...»

«Sina aga,» jätkas Oblomov Zahhari kuulmata, «sa oleksid pidanud häbenema seda öelda! Näe, missugust madu ma olen oma rinnal soojendanud!»

«Madu!» lausus Zahhar käsi kokku lüües ja nuttu lahti lastes niisuguse hooga, nagu oleks tuppa sisse lennanud paarkümmend sitikat ja hakanud põrisema. «Millal olen ma mõttes kandnud madu?» rääkis ta ulgudes. «Ma ei näe teda, roojast, isegi unes!»

Kumbki ei mõistnud enam teist, lõpuks enam mitte iseennastki.

«Ja kuidas sa ometi söandasid seda öelda?» jätkas Ilja Iljitš. «Ja mina määrasin sulle veel oma plaanis eraldi maja, juurviljaaia, teravilja, määrasin isegi palga! Sa oled mul nii valitsejaks kui majordoomuseks ja asjaajajaks. Talupojad kummardavad sügavalt sinu ees: Zahhar Trofimõtš ja Zahhar Trofimõtš! Kuid tema ei ole

[1] Hiina gong — metallist löökpill tamburiini kujuga.

[2] Tam-tam — samalaadne, kuid pisut erineva kujuga muusikariist, mida tarvitatakse Indias.

ikka veel rahul, ülendab mind teiseks! Vaat, see on tasu! Teotab toredasti härrat solvavate sõnadega!»

Zahhar nuuksus edasi ja ka Ilja Iljitš ise oli liigutatud. Zahhari manitsedes sai ta sel hetkel sügavalt teadlikuks oma heategudest talupoegade vastu, ja viimased etteheited ütles ta väriseval häälel, pisarad silmis:

«Noh, mine nüüd jumala nimel!» ütles ta lepitaval häälel Zahharile. «Kuid oota, anna veel kalja! Kurk on sootuks kuivanud, oleksid võinud isegi taibata: kuuled ju, et isand kähiseb? Vaat, kui kaugele sa oled mind viinud!»

«Loodan, et sa oma eksimusest aru said,» ütles Ilja Iljitš Zahharilt kalja vastu võttes, «ja tulevikus ei hakka enam oma isandat teistega võrdlema. Et oma süüd hüvitada, selleks aja asjad peremehega nõnda joonde, et mul ei oleks tarvis ümber kolida. Nõnda kaitsed sa oma isanda rahu: ärritasid mind täiesti üles ja võtsid mult nii mõnegi kasuliku mõtte. Ja kellelt sa seda võtsid? Iseendalt; ma olen enda tervelt pühendanud teile, teie pärast läksin erru, istun luku taga... Noh jumal sinuga! Näed, kell lööb kolm! Lõunani on ainult kaks tundi, mis sa suudad veel kahe tunniga teha? Mitte midagi. Kuid tööd on terve kuhi. Olgu peale, kirja lükkan edasi järgmise postini, plaani aga visandan homme. Noh, nüüd pikutan veidi: olen täiesti kurnatud; sa lase aknaeesriided alla ja sule uksed kindlamini, et mind ei segataks; võib-olla jään tunnikeseks magama, pool viis ärata üles.»

Zahhar hakkas oma isandat kabinetti sulgema: kõigepealt kattis isandat ennast ja lükkas vaiba ääred tema alla, siis laskis alla aknaeesriided, sulges tihedalt kõik uksed ja läks oma tuppa.

«Et sa kärvaksid, kurat niisugune!» torises ta, pühkides pisarate jälgi ja ronides ahjulavale. «Tõesti kurat! Eraldi maja, juurviljaaed, rahapalk!» rääkis Zahhar, kes oli aru saanud ainult viimastest sõnadest. «Küll on aga meister haledaid sõnu rääkima; lõikab kui noaga südamesse... Vaat, siin on mu maja ja juurviljaaed ja siia ma ka suren!» rääkis ta raevukalt vastu ahjulava lüües. «Palk! Kui ei korjaks kümne- ja viiekopikalisi, siis ei oleks, millega tubakat osta, ega oleks millegagi vaderit kostitada! Et susi sind söögu!... Mõelda, et ka surm ei tule!»

Ilja Iljitš heitis selili, kuid ei jäänud kohe magama. Ta mõtles, mõtles, närvitses, närvitses...

«Kaks õnnetust korraga!» rääkis ta end üle pea teki sisse mässides «Palun vastu pidada!»

Kuid tegelikult need kaks õnnetust, see on külavanema pahaendeline kiri ja kolimine uude korterisse, ei häirinud enam tõeliselt Oblomovit ja nihkusid juba ärevate mälestuste valda.

«Hädad, millega ähvardab külavanem, on veel kaugel,» mõtles ta. «Selle ajani võib paljugi veel muutuda: võib-olla parandab vihm viljasaagi; võib-olla korjab külavanem veel kokku võlguolevad maksud; ärakaranud talupojad «paigutatakse jälle nende elukohtadesse», nagu kirjutab külavanem.»

«Ja kuhu nad kõik läksid, need talupojad?» mõtles ta ja süvenes rohkem selle asjaolu kunstilisse vaatlusse. «Arvatavasti läksid minema ööse l, niiskuses, leivata. Kus nad siis magavad? Kas tõesti metsas? Ei suuda paigal püsida! Kuigi talumajas on halb lehk, kuid on vähemalt soe...»

«Ja milleks muutuda rahutuks?» mõtles ta. «Varsti saab plaan valmis — milleks siis enneaegu kohkuda? Ah, mina...»

Ümberkolimise mõte häiris teda mõnevõrra rohkem. See oli värskem, hilisem õ n n e t u s; kuid ka see fakt oli Oblomovi rahustuvas hinges läinud juba ajalukku. Kuigi ta nägi ähmaselt ette ümberkolimise vältimatust, seda enam, et siia segas end vahele Tarantjev, lükkas ta mõttes selle oma elu häiriva sündmuse edasi kas või üheks nädalaks ja sellega oli terveks nädalaks võidetud rahu.

«Ja v õ i b - o l l a katsub Zahhar veel korraldada nii, et ei tule üldse kolida, v a h e s t e h k saavad läbi! Lükkavad edasi tuleva suveni või loobuvad koguni ümberehitamisest: noh, tulevad k u i d a g i v i i s i toime! Võimatu on ju tõepoolest ümber kolida!...»

Nii ta närvitses ja rahunes vaheldumisi ja lõpuks leidis Oblomov ka seekord, nagu leidis seda ikka nendes lepitavates ja rahustavates sõnades: v a h e s t s i i s k i, v õ i b - o l l a ja k u i d a g i - v i i s i — terve reliikviate kasti täie lootusi ning lohutusi nagu vana testamendi pühaduse laeka, ja käesoleval momendil suutis ta end nendega kaitsta kahe õnnetuse eest.

Kerge, meeldiv uim läbis tema liikmeid ja uni hakkas juba vaevu-vaevu ähmastama tema tundeid, nagu esimesed arad kerged külmad udustavad veepinda; veel üks minut — ja teadvus oleks lennanud jumal teab kuhu, kui äkki Ilja Iljitš poleks ärganud ja silmi avanud.

«Kuid ma ei ole ju veel end pesnud! Kuidas siis nii? Ja ma pole mitte midagi teinud,» sosistas ta. «Tahtsin plaani paberile panna, ja ei pannud, ispravnikule, samuti ka kubernerile jäi kirjutamata, hakkasin majaperemehele kirja kirjutama, kuid ei lõpetanud, arveid ei kontrollinud ja raha ei andnud — nii läkski hommik kaduma!»

Ta vajus mõtteisse...

«Mis see siis on? Aga mõni t e i n e oleks selle kõik teinud?» vilksatas ta peas. «Teine, teine... mis on see t e i n e?»

Ta süvenes enda ja t e i s e võrdlusse. Ta hakkas mõtlema, mõtlema, ja nüüd kujunes tal mõte, mis oli otse vastupidine sellele, millega ta iseloomustas t e i s t Zahharile.

Ta pidi tunnistama, et t e i n e oleks jõudnud kirjutada kõik kirjad nii, et k u s ja e t ei oleks kordagi teineteisega kokku põrganud, t e i n e oleks kolinud ka uude korterisse ja oleks valmistanud plaani ning käinud ära külaski...

«Ka mina suudaksin seda kõike...» mõtiskles ta. «Ometi oskan ma vististi ka kirjutada; olen kirjutanud, ja mitte ainult kirju, vaid sellest palju raskemat! Kuhu see kõik on jäänud? Ja ümberkoli-

mine ei ole ju ka mingi vigur. Maksab ainult tahta! Teine ei pane kunagi selga hommikukuube,» lisandas ta teise iseloomustusele. «Teine...» ta haigutas... «ei maga peaaegu sugugi... teine tunneb elust rõõmu, käib igal pool, näeb kõike, kõigega on tal asja... Aga mina! Mina... ei ole teine!» ütles ta juba nukralt ja vajus sügavasse mõtiskellu. Ja vabastas isegi pea vaiba alt.

Saabus üks selgetest, teadlikkudest minutitest Oblomovi elus. Tal hakkas hirm, kui ta hinges ärkas äkki elav ja selge kujutelm inimese saatusest ja ülesannetest ja kui mõttes välgatas nende ülesannete ja ta enda isikliku elu võrdlus, kui peas üksteise järel ärkasid mitmesugused eluküsimused, nad tormasid korratult, arglikult nagu linnud, keda ootamatu päikesekiir on äratanud tukkuvates varemetes.

Ta tundis kurbust ja valu oma arenematuse pärast, moraalse jõu kängumise pärast, kõike takistava raskuse pärast; teda näris kadedus, et teised elavad nii sisukalt ja avaralt, kuid talle nagu oleks visatud raske kivi tema kitsale ja viletsale eluteele.

Ta aras hinges valmis piinav teadvus sellest, et mitmed tema iseloomuomadused ei ole üldse ärganud, teisi on vaevalt-vaevalt riivatud ja mitte ühegi arengut ei ole lõpuni viidud.

Kuid seejuures tundis ta haiglaselt, et temasse on maetud nagu hauda midagi head, mingi helge algus, mis nüüd võib-olla on juba surnud või lamab seal nagu kuld mäepõues, kuid juba ammugi oleks sellel kullal aeg muutuda käibelolevaks rahaks.

Kuid aare on sügavalt ja raskelt maetud rämpsukihiga, kaetud leetprügiga. Nagu oleks keegi varastanud ja tema oma hinge matnud need aarded, mida elu ja maailm olid talle annetanud. Mingi asi on takistanud teda eluteele sööstmast ning piki seda lendamast kõigil mõistuse ja tahte purjedel. Mingi salavaenlane on juba elutee algul vajutanud talle oma raske käe ja visanud ta kaugele inimese õigetest ülesannetest...

Ja näib, et ta ei suuda enam padrikust ja kolkast välja pääseda sirgele teerajale. Mets tema ümber ja ta hinges muutub ikka tihedamaks ja pimedamaks: jalgrada rohtub üha rohkem ja rohkem; selge teadvus ärkab ikka harvemini, et ainult viivuks äratada magavad jõud. Mõistus ja tahe on ammu halvatud ja tundub, et jäädavalt.

Ta elusündmused on muutunud pisitillukesteks kuni mikroskoopiliste mõõtudeni, kuid ta ei tule toime nendegi sündmustega; ta ei lähe ühe sündmuse juurest üle teise juurde, vaid teda pillutakse nendest nagu lainelt lainele: tal ei ole jõudu ühele vastu panna tahtesitkust või lasta end mõistusest kaasa kiskuda teise kannul.

See salajane pihtimus iseendale oli talle kibe. Nõõlana torkisid teda viljatud kahetsused möödunust, solvasid südametunnistuse põletavad etteheited; ta püüdis kõigest jõust endalt maha paisata nende etteheidete koormat, leida süüdlast väljaspool ennast ja suunata sellele etteheidete astel... Kuid kellele?

«See kõik on... Zahhari süü!» sosistas ta.

Talle meenusid Zahhariga sõnelemise üksikasjad ja ta nägu kattus häbipunaga.

«Kui keegi oleks seda kuulnud!» mõtles ta sellest mõttest tardudes. «Jumalale tänu, et Zahhar ei oska seda kellelegi edasi jutustada; ja pealegi ei usutaks teda; jumalale tänu!»

Ta ohkas, needis ennast, viskles küljelt küljele, otsides süüdlast ega leidnud. Ta kaebed ja ohked ulatusid isegi Zahhari kõrvu.

«Eh, kuidas teda kali puhutustele ajab!» torises Zahhar südametäiega.

«Miks olen ma aga niisugune?» küsis Oblomov endalt peaaegu pisarsilmi ja peitis pea uuesti vaiba alla. «Tõepoolest miks?»

Otsinud asjata vaenulikku alust, mis takistab tal elada nagu kord ja kohus, nagu elavad t e i s e d, ohkas ta, sulges silmad ja peagi hakkas jälle uni tema tundeid rammestama.

«Ka mina... tahaksin...» rääkis ta, pilgutades vaevu silmi, «midagi niisugust... Kas siis tõesti on loodus mulle teinud nii suurt ülekohut... Kuid ei, jumalale tänu... ei saa kurta...»

Seejärel kostis lepitav ohe. Tema erutus muutus jälle normaalseks — rahuks ja apaatiaks.

«Nähtavasti on see minu saatus. Mis saan ma sinna parata?...» sosistas ta unerammestuses.

«Et on tulu paar tuhat vähem,» ütles ta äkki valjult sonides. «Kohe, kohe, oota...» ja virgus pooleldi.

«Siiski... oleks huvitav teada... miks mina... olen niisugune?» ütles ta uuesti sosinal. Ta silmalaud sulgusid täiesti. «Jah, miks?... Vististi... on see sellest...» pingutas ta jõudu ütlemiseks, kuid ei öelnud.

Nii ei jõudnudki ta mõttes põhjuseni; keel ja huuled tardusid silmapilkselt poolel sõnal ja jäid, nagu olid, poolavali. Sõna asemel oli kuulda veel ohet ja seejärel hakkas kostma muretult magava inimese ühtlane norskamine.

Uni pani seisma ta mõtete aeglase ja laisa voolu ning kandis ta silmapilkselt teise ajajärku, teiste inimeste juurde, teise kohta, kuhu siirdume ka meie koos lugejaga järgmises peatükis.

IX

Oblomovi unenägu.

Kus me oleme? Missugusesse õnnistatud maanurka on meid kandnud Oblomovi unenägu? Missugune imeline maanurk!

Tõsi, seal pole ei merd, ei kõrgeid mägesid, kaljusid ega kuristikke, ei pimedaid metsi — pole midagi suurepärast, metsikut ega sünget.

Ja milleks ongi seda vaja, seda metsikut ja suurepärast? Näiteks meri? Jumal temaga! Ta sisendab inimesse ainult nukrust: merele vaadates tahaks nutta. Süda satub piiritu veerüü ees argusest sega-

dusse ja lõpmatu pildi üksluisusest piinatud pilgul pole millelgi puhata.

Kõrglainete möirgamine ja metsikud raksatused ei hellita kuulmist; nad kordavad maailma algusest peale ikka üht ja sama sünge ning mõistmatu sisuga laulu; ning selles kostab üha üks ja sama oigamine, mingisugused ühed ja samad piinadele määratud koletise kaebed ning kellegi läbilõikavad, pahaendelised hääled. Linnud ei sädista ümberringi; ainult kajakad lendavad nukralt ja vaikides nagu hukkamõistetud kalda ääres ja tiirlevad vee kohal.

Metslooma möirgamine on nende looduse kaevete kõrval jõuetu, tühine on ka inimese hääl ning inimene ise on nii väike, nõrk ja kaob nii märkamatult avara pildi väikeste üksikasjade hulka! Seepärast võib-olla ongi tal nii raske vaadata merele.

Ei, jumal temaga — merega! Tema vaikus ja liikumatus ei tekita hinges mingit rõõmustavat tunnet; veemassi vaevaltmärgatavas õõtsumises näeb inimene ikka sama piiritut, kuigi magavat jõudu, mis mõnikord irvitab nii mürgiselt tema uhke tahte üle ning matab nii sügavale tema julged kavatsused, kõik tema taotlused ja vaevad.

Ka mäed ja kuristikud pole loodud inimese lõbustamiseks. Nad on hirmuäratavad, hirmsad nagu tema poole sirutatud ning temale suunatud metslooma küüned ja hambad; nad tuletavad meile liiga elavalt meelde meie kõdunevat olemust ning hoiavad meid hirmus ja ahastuses elu pärast. Isegi taevas paistab seal, kaljude ja kuristikkude kohal, nii kaugena ning kättesaamatuna, nagu oleks ta inimestest lahti öelnud.

Mitte niisugune pole see rahulik nurgake, kuhu sattus meie kangelane.

Taevas näib seal vastupidiselt nagu maa külge liibuvat, kuid mitte selleks, et rängemini pilduda nooli, vaid võib-olla selleks, et maad tugevamini armastusega emmata: nagu isamaja ustav katus laotab ta end madalale maa kohale, nähtavasti selleks, et kaitsta valitud nurgakest igasuguse õnnetuse eest.

Päike paistab seal umbes pool aastat heledalt ning kuumalt ja eemaldub sealt mitte järsku, vaid nagu vastu tahtmist, nagu ümber pöördudes, et veel kord või kaks tagasi vaadata armsale paigale ning kinkida talle sügisel, keset vihmast ilma, selge soe päev.

Mäed on seal nagu ainult mudelid nendest kohutavatest, mujal kerkivatest, ettekujutust hirmutavatest mägedest. Siin on rida veerjaid kinke, kust on meeldiv vallatledes, selili liugu lasta, või istuda neil ja mõttesse süvenenult vaadelda loojuvat päikest.

Jõgi voolab rõõmsalt, vallatledes ja mängeldes; kord valgub ta laiali avaraks tiigiks, kord tõttab ta kärme niidina, kord rahuneb nagu mõtiskledes ja roomab vaevu-vaevu mööda kive, saates endast välja kahele poole vallatuid ojakesi, mille vulina saatel on hea tukkuda.

Terve maanurk viieteistkümne-kahekümne versta ulatuses kujutab endast vaid rida maalilisi etüüde, rõõmsaid naeratavaid maastikke. Selge jõekese liivased ja libajad kaldad, kingult vee juurde

laskuv madal põõsastik, kõver jäärak ojakesega põhjas ja kasesalu — kõik oleks nagu meelega üksteise kõrvale asetatud ning meisterlikult joonistatud.

Erutusest piinatud või erutusi üldse mitte tundnud süda kipub end peitma sellesse kõigi poolt unustatud maanurka ja elama ääretus õnnes. Kõik tõotab seal rahulikku, pikka elu kuni juuste koltumiseni ja märkamatut, unele sarnanevat surma.

Aasta ringleb seal reeglipäraselt ja segamatult.

Nagu näitab kalender, algab märtsis kevad, kinkudelt hakkavad voolama mudased ojakesed, maa sulab ja hakkab sooja auru levitama. Talupoeg heidab seljast poolkasuka, astub särgiväel välja õhu kätte ja varjates käega silmi imetleb kaua päikest, kehitab heast meelest õlgu, siis proovib kummulilamavat vankrit küll ühest, küll teisest aisast või vaatab üle ja tõukab jalaga katuse all tegevuseta seisvat atra, ja valmistub harilikkudele töödele.

Äkilised tuisud kevadel tagasi ei pöördu, ei kata põlde, ei murra puid lume all.

Talv, nagu ligipääsematu külm kaunitar, jääb ustavaks oma iseloomule kuni üsna kohustusliku sooja aja alguseni; ei narri ootamatu sulaga ega keera sind kõveraks ennekuulmatu pakasega; kõik läheb harilikku, looduse poolt ettekirjutatud üldist rada.

Novembris tuleb lumi ja pakane, mis kolmekuningaks muutub nii kõvaks, et talupoeg, hetkeks tarest välja läinud, tuleb tagasi tingimata härmatanud habemega, veebruaris aga tunneb terane nina juba õhus lähedase kevade õrna hõngu.

Aga suvi — suvi on siin maanurgas eriti hurmav. Siit tuleb otsida värsket, kuiva õhku, mis ei ole immutatud sidruni või loorberi lõhnaga, vaid lihtsalt koirohu, männi ja toominga lõhnaga; siit tuleb otsida selgeid päevi, veidi kuumi, kuid mitte kõrvetavaid päikesekiiri, ja peaaegu kolm kuud püsivat pilvitut taevast.

Niipea kui selged ilmad algavad, nii nad ka püsivad nädalat kolm-neli; ja õhtu on siin soe ja öö lämmatav. Tähed vilguvad taevas lahkelt ja sõbralikult.

Tuleb vihma — niisugust kosutavat suvist vihma! Valab nobedalt, rikkalikult, piisad hüplevad lustakalt nagu ootamatult rõõmustatud inimese jämedad ja palavad pisarad, ning niipea kui lakkab — vaatab jälle päike armastuse selgel naeratusel ning kuivatab põlde ja kinke, ja terve maa naeratab uuesti täis armastust päikesele vastu.

Talupoeg tervitab vihma suure rõõmuga. «Vihmake niisutab, päike kuivatab!» ütleb ta mõnuga nägu, õlgu ja selga sooja vihmavalingu alla seades.

Äike pole siin kohutav, vaid ainult headtegev: ilmub alati ühel ja samal määratud ajal, ning ei unusta peaaegu kunagi eeliapäeva, et teatud legendi rahvahulgas alal hoida. Ka raksatuste arvult ja jõult on äike iga aasta võrdne, nagu antaks kroonu poolt terve maanurga jaoks iga aasta ühesugune hulk elektrit.

Ei ole siin maanurgas kuulda ei hirmsaid torme ega hävitusi. Ajalehtedest pole kellelgi kunagi õnnestunud lugeda midagi paha

selle jumalast-õnnistatud maanurgakese kohta. Ei olekski midagi trükitud ning polekski sellest maanurgast midagi kuuldud, kui mitte talunaine, lesk Marina Kulakova, 28 aastat vana, poleks sünnitanud korraga nelikuid, mida juba surnuks vaikida ei saadud.

Ei nuhelnud issand seda maanurka ei egiptuse ega lihtsamate nuhtlustega! Ükski elanikest ei olnud näinud ega mäletanud mingisuguseid hirmsaid taevamärke, ei tulekerasid ega äkilist pimedust; siin ei ole mürgiseid madusid; siia ei lenda rohutirtsud; ei ole siin ka möirgavaid lõvisid ega kurje tiigreid, isegi mitte karusid ja hunte, sest puuduvad metsad. Mööda põlde ja külasid longib ainult suurel hulgal mäletsevaid lehmi, määgivaid lambaid ja kaagutavaid kanu.

Jumal teab, kas luuletaja või unistaja oleks rahuldunud selle vaikse nurgakese loodusega. Nagu teada, armastavad need isandad innustatult kuud vahtida ja ööbikute laksutamist kuulata. Nad armastavad edvistajat-kuud, kui see ehib end kahkjate pilvedega, paistes saladuslikult läbi puude okste, puistates hõbedaste kiirte vihke oma austajatele silmi.

Siin aga rahvas ei teadnudki, kuidas poeedid kirjakeeles kuud nimetavad. Siin vaatas kuu kuidagi heasüdamlikult, pärani silmi nii küladele kui põllule ning sarnanes väga läikimanühitud vasksele moosikeetmise kastrulile.

Asjatult vaatleks luuletaja teda vaimustatud silmadega: ta vaataks luuletajale otsa niisama lihtsameelselt, nagu ümara näoga külakaunitar vastab linna naisteküti kirglikele ja ilmekatele pilkudele.

Ka ööbikuid pole selles maanurgas kuulda ja vist seepärast, et seal ei ole varjukaid salusid ega roose; kuid missugune vuttide küllus! Suvel, viljakoristamise ajal, püüavad poisikesed neid paljaste kätega.

Kuid muide ärgu arvatagu, et vutid on seal gastronoomiliseks luksuseks — ei, niivõrd rikutud selle maanurga elanike kombed ei ole: vutt on lind, mida elureeglid toiduks tarvitada ei luba. Ta lõbustab inimese kuulmist lauluga: seetõttu ripub peaaegu igas majas katuseräästa all võrkpuuris vutt.

Luuletaja ja unistaja ei rahulduks samuti selle koha tagasihoidliku ning lihtsa üldise välisilmega. Neil ei õnnestuks seal leida ühtegi šveitsi või šoti maitsele vastavat õhtut, kus kogu loodus — nii mets kui vesi ja onnide seinad ja liivased kingud — kõik punetavad nagu purpurses kumas, kus selle purpurse kuma tagaseinal torkab silma mööda liivast looklevat teed ratsutav meestesalk, kes on saatnud mingisugust leedit jalutuskäigul sünge vareme juurde, ning ratsutavad nüüd tagasi tugevasse lossi, kus neid ootab vana äti poolt jutustatav lugu Roosisõjast ja metskits õhtusöögiks ja lauto saatel noore missi poolt lauldav ballaad — pildid, millega Walter Scott'i sulg on nii ohtralt meie kujutelma täitnud.

Ei, siin maanurgas ei ole midagi taolist.

Kui vaiksed, unised on need kolm-neli külakest, millest koosneb see nurgake! Need külakesed asetsevad üksteise lähedal, nad on

nagu hiiglakäega juhuslikult siia visatud, laiali pillatud ning tollest ajast nii jäänudki.

Üks tare oli sattunud jääraku äärele, nii ta seal ripub igivanadest aegadest peale, seistes ühe poolega õhus, toetudes kolmele postile. Kolm-neli põlve on selles vaikselt ja õnnelikult ära elanud.

Näib, et kanalgi oleks hirm sellisesse übrikusse sisse minna, kuid seal elab koos naisega Onissim Suslov, tugev mees, kes oma tares ei mahu püstigi seisma.

Mitte igaüks ei oska Onissimi tarre sisse astuda; ehk olgu siis, kui külastaja paluks taret, et see pöörduks tagaküljega metsa ja esiküljega tema poole.

Välistrepp ripub kuristiku kohal ning selleks, et astuda jalaga trepile, tuleb ühe käega haarata kinni rohutukast, teisega tare katusest ja siis otse trepile hüpata.

Teine tare on kleepunud mäeveerule nagu pääsukese pesa. Seal eemal on kolm taret sattunud juhuslikult kõrvuti, kaks aga asuvad üsna jääraku põhjas.

Külas on kõikjal vaikne ja unine. Tummad tared on pärani lahti; pole näha elavat hingegi; ainult kärbsed lendlevad pilvedena ja sumisevad umbses õhus.

Tarre astudes on asjata valjusti hüüda: ainult surmavaikus on vastuseks; harvas tares vastab haiglasel oigel või kumeda köhimisega ahjul oma elu lõppu elav vanaeit, või ilmub vaheseina tagant paljasjalgne, pikajuukseline kolmeaastane laps, seljas ainult särk, vaatab vaikides teraselt sissetulnule otsa ja peidab enda jälle aralt ära.

Sama sügav vaikus ja rahu on ka põldudel; ainult harva kus kohmitseb sipelgana kündja kõrvetavas kuumuses mustal põllul, vajutades adrale ja nõretades higist.

Vaikus ja häirimatu rahu valitsevad selle maanurga inimeste meelelaadiski. Ei ole seal ette tulnud ei röövimisi, ei tapmisi, ei mingisuguseid kohutavaid juhtumusi; ei erutanud neid ei tugevad kired ega julged ettevõtted.

Ja missugused kired või ettevõtted võisidki neid erutada? Seal tundis igaüks vaid iseennast. Selle maanurga elanikud elasid kaugel teistest inimestest. Lähimad külad ja kreisilinn olid kahekümne viie ja kolmekümne versta kaugusel.

Teatud aegadel vedasid talunikud vilja lähimasse sadamasse Volgal, mis oli nende Kolhiidaks ja Herkulese sammasteks, ning kord aastas sõitsid mõned neist aastalaadale ja peale selle polnud kellelgi mingit suhtlemist.

Nende huvid olid koondunud neile endile, need ei ristelnud ega puutunud kokku teiste huvidega.

Nad teadsid, et kaheksakümmend versta neist eemal oli «kubermang», teise sõnaga kubermangulinn, kuid vähesed olid seal käinud; nad teadsid, et seal kaugemal on Saraatov või Nižni; olid kuulnud, et on olemas Moskva ja Piiter, et Piiteri taga elavad prantslased või sakslased, ning kaugemal algas nende jaoks, nagu muistsetel inimestel, tume maailm, tundmatud maad, kus elutsesid

koletised, kahe peaga inimesed, hiiglased; sellele järgnes pilkane pimedus, mis lõppes lõpuks selle kalaga, kes kannab endal kogu maailma.

Ja et nende nurgake oli kõrval käidavatest teedest, siis polnud ka kuskilt ammutada uudiseid selle kohta, mis sünnib maailmas: puunõudega kauplejad elasid ainult kakskümmend versta eemal, kuid nemadki ei teadnud teistest rohkem. Ei olnud ka millegagi võrrelda oma elu-olu: kas elavad nad hästi või halvasti, on nad rikkad või vaesed, kas võrreldes teistega ei ole neil millestki puudu?

Õnnelikud inimesed elasid arvates, et nii peab see olema ning teisiti olla ei võigi, olles veendunud, et ka kõik teised elavad täpselt samuti ja et teisiti elada oleks patt.

Nad ei oleks uskunud, kui neile oleks öeldud, et teised künnavad, külvavad, lõikavad ja müüvad kuidagi teisiti. Missugused kired või erutused võisidki neid segada?

Nagu kõigil inimestel, nii olid neilgi omad mured ja nõrkused, riigimaksud või obrokid, laiskus ja uni; kuid kõige sellega tulid nad kergelt toime, see verd keema ei ajanud.

Viimase viie aasta jooksul polnud kahesajast hingest surnud ükski ei vägivaldselt ega ka mitte loomulikku surma.

Ja kui uinuski keegi vanaduse või mingisuguse sügavale juurdunud haiguse tagajärjel igavesele unele, siis imestati seal veel kaua tagantjärele niisuguse ebahariliku sündmuse puhul.

Kuid keegi ei imestanud põrmugi, kui näiteks sepp Tarass enda muldonnis peaaegu surnuks vihtles, nii et teda tuli külma veega ellu äratada.

Kuritegudest oli moes ainult üks ja nimelt: herneste, porgandite ja naeriste vargus juurviljaaedadest; kord läksid äkki kaduma kaks põrsast ja kana — sündmus, mis tekitas terves ümbruskonnas meelepaha ja mis ühehäälselt pandi süüks siit eelmisel õhtul laadale läbisõitnud puunõudevoorile. Kuid muidu olid igasugused sündmused siin väga haruldased.

Kord leiti siiski külavärava tagant kraavist, silla juurest, lamav mees, kes oli nähtavasti linna minevast artellist maha jäänud.

Teda märkasid esimestena poisikesed ning jooksid hirmuga külla, tuues sõnumi mingisugusest koledast maost või libahundist, kes lamab kraavis, ning lisasid veel juurde, et ta olevat neid taga ajanud ja Kuska peaaegu ära söönud.

Julgemad mehed, relvastatud hangude ja kirvestega, läksid karjas kraavi juurde vaatama.

«Kuhu te kipute?» keelasid vanad mehed. «Või on kael nii kõva? Mida teil sealt vaja on? Ärge puutuge: teid ju ei sunnita.»

Kuid mehed läksid ja sülda viiskümmend «koletisest» eemal hakkasid teda mitmehäälselt hüüdma; vastust ei saadud, nad seisid ja hakkasid siis jälle edasi liikuma.

Kraavis lamas mees, toetanud pea mättale; tema kõrval vedelesid kott ja kepp, mille külge oli riputatud kaks paari viiske.

Mehed ei julgenud juurde minna ega ka teda puudutada.

«Hei, sina, vennas!» karjusid nad kordamööda, sügades kukalt või selga. «Kes sa oled? Hei sina! Mis sa siit tahad?»

Teekäija tegi liigutuse, et tõsta pead, kuid ei jõudnud; ta oli nähtavasti kas haige või väga väsinud.

Üks julges teda hanguga peaaegu puudutada.

«Ära puutu, ära puutu!» karjusid teised. «Kes teab, kes ta on: näed, ei räägi midagi; võib-olla on mingisugune niisugune... Ärge puutuge temasse, mehed!»

«Lähme,» rääkisid mõned, «tõsijutt, lähme ära: on's ta meile onu või? Ainult hädasse jääd temaga!»

Ja kõik läksid tagasi külla, jutustasid vanadele inimestele, et kraavis lamavat keegi mitte siitkandi mees, kes midagi ei rääkivat ja jumal teab mida ta seal...

«Kui ei ole siitkandi mehi, siis ärge puutuge!» rääkisid vanad inimesed, istudes muldril ja toetanud küünarnukid põlvedele. «Las ta olla! Ja poleks vaja olnud üldse minna!»

Niisugune oli see nurgake, kus Oblomov unes viibis.

Seal kolmest või neljast laialipillatud külast oli üks Sosnovka, teine Vavilovka — asetsedes teineteisest versta kaugusel.

Sosnovka ja Vavilovka olid Oblomovite suguvõsa pärusvaraks ja seepärast tunti neid ühise nime all Oblomovka.

Sosnovkas oli härrastemaja ja mõisaomanike residents. Sosnovkast viie versta kaugusel oli väike kirikuküla Verhljovo, mis kunagi oli samuti kuulunud Oblomovite perekonnale, oli aga juba ammu üle läinud teistesse kätesse, ja veel mõned sellesama kirikuküla juurde kuuluvad, siin-seal laialipillatud talumajad.

Kirikuküla kuulus rikkale mõisnikule, kes ise mõisas ei elanud: mõisa juhtis sakslasest valitseja.

Niisugune olekski selle maanurga kogu geograafia.

Ilja Iljitš ärkas hommikul oma väikeses voodis. Ta on ainult seitsme aastane. Tal on kerge, lõbus olla.

Kui kena, roosa ja priske ta on! Põsed on nii ümmargused, et teine vallatu poisike ka nimme põski punni ajades niisuguseid endale ei saa.

Lapsehoidja ootab ta ärkamist. Ta hakkab Ilja Iljitšile sukki jalga tõmbama; kuid Ilja ei lase, vallatleb, sibab jalgadega; lapsehoidja püüab teda ja nad mõlemad naeravad laginal.

Lõpuks õnnestub hoidjal teda jalule saada: ta peseb teda, soeb pea ja viib ema juurde.

Oblomov, nähes ammu surnud ema, hakkas uneski värisema rõõmust, palavast armastusest ema vastu; magajal ujusid pikkamööda ripsmete alt välja kaks sooja pisarat ning jäid liikumatult seisma.

Ema külvas ta üle kirglike suudlustega, vaatas teda hellal, hoolitseval pilgul, kas ei ole ehk silmad segased, küsis, kas midagi ei valuta, päris lapsehoidjalt, kas poeg magas rahulikult, kas öösel ärkas, kas viskles unes, kas tal ei ole palavikku, võttis siis pojal käest kinni ja viis ta pühapildi ette.

Seal, laskunud põlvili ja emmanud teda ühe käega, ütles talle ette palvesõnu.

Poiss kordas neid hajameelselt, vahtis aknast välja, kust hoovas tuppa jahedust ja sireli lõhna.

«Mammake, kas me täna jalutama läheme?» küsis ta äkki keset palvet.

«Läheme, kullake,» vastas ema rutakalt, silmi pühapildilt pööramata, ja püüdis kiiresti palvesõnadega lõpule jõuda.

Poisike kordas neid loiult, ema aga pani nendesse kogu oma hinge.

Seejärel mindi isa juurde ja siis teed jooma.

Teelauas nägi Oblomov nende juures elavat kaheksakümneaastast puruvana tädi, kes lakkamatult torises oma plika peale, kellel enesel vanadusest tudises juba pea ning kes seisis tädi tooli taga ja teenis teda. Seal oli veel kolm elatanud piigat, isa kauged sugulased, ja ema veidi lollakas küdi ning neil võõrsil olev Tšekmenev, mõisnik, seitsme hinge peremees, ja veel mingisugused vanaeidekesed ning -taadikesed.

Kogu see Oblomovite maja koda- ja saatjaskond võttis Ilja Iljitši käsile ja hakkas teda õrnuste ning kiitustega üle külvama: ta jõudis vaevalt palumata suudluste jälgi näolt pühkida.

Seejärel algas tema söötmine saiakestega, kuivikutega, koorega.

Siis ema, olles teda veel kallistanud, lubas tal minna jalutama aeda, õue, aasale, kinnitades hoidjale rangelt, et last ei jäetaks üksi ja et teda ei lastaks hobuste, koerte ja siku lähedale ega mindaks kaugele maja juurest ja peaasi, et ei lastaks lapsel minna jäärakusse, mis oli kõige kohutavam koht ümbruskonnas ja millel oli halb kuulsus.

Sealt leiti kord koer, kes tunnistati marutõbiseks ainult seepärast, et ta põgenes inimeste eest, kui need tulid hulgana ta kallale hangude ja kirvestega, ning kadus kuhugi mäe taha; jäärakusse veeti kokku lõpnud loomi; oletati, et jäärakus elutseb röövleid, hunte ja mitmesuguseid teisi olevusi, milliseid ei olnud ei siin maanurgas ega ka üldse terves maailmas olemas.

Laps ei oodanud ära ema hoiatust: ta oli juba ammugi õues.

Rõõmsas imestuses, nagu näeks ta seda esimest korda, jooksis ta ümber vanemate maja, mis seisis viltuvajunud väravaga, keskelt nõkku vajunud puukatusega, millel kasvas õrn roheline sammal, siis veel kõikuva välistrepiga, mitmesuguste juurde- ja pealeehitustega ning hooletusse jäetud aiaga.

Tal on kange soov joosta üles rõdule, mis ümbritses tervet maja, et vaadata sealt jõekesele; kuid rõdu oli vana, seisis vaevalt üleval ja seal lubati käia ainult mõisainimestel, härrased seal ei käi.

Ta ei kuulanud ema keelamist ja peaaegu juba siirdus ahvatlevate astmete poole, kuid välistrepile ilmus hoidja ning püüdis ta veel kuidagi kinni.

Poiss sööstis hoidja juurest heinalaka poole — kavatsusega mööda järsku redelit sinna üles ronida; kuid vaevalt oli hoidja

jõudnud heinalaka juurde, kui juba oli vaja rutata, et tõkestada poisikese kavatsust ronida tuvikongi, pugeda karjaaeda või jumal hoidku! — jäärakusse.

«Oh sa issand, mis laps see küll on, küll on see üks vurr! Noh, kas sa, isandake, ei või rahulikult istuda? Häbi!» rääkis hoidja.

Ja kogu päev, kõik hoidja päevad ning ööd olid täis sagimist ja jooksmist: kord piina, kord elavat rõõmu lapse pärast, kord hirmu, et ta kukub maha ning lööb nina veriseks, kord meeleliigutust lapselikust siirast õrnusest või ka ähmast tuska tema kauge tuleviku pärast — ainult sellest tuksus hoidja süda, ainult need erutused soojendasid vanaeide verd ning ei lasknud kustuda ta unisel elul, mis selleta oleks võib-olla juba ammuilma kustunud.

Kuid mitte alati polnud laps elav; teinekord, istudes hoidja kõrval jääb ta äkki vait, kuid vaatab kõike nii teraselt. Tema lapsemõistus vaatleb kõiki tema ees toimuvaid nähtusi; need langevad sügavalt tema hinge ning kasvavad ja küpsevad koos temaga.

Hommik on suurepärane, õhk on jahe, päike ei ole veel kõrgel. Maja, puud, tuvikong ja rõdu — kõik levitavad pikki varje. Aida juurde ja hoovi peale kujunevad jahedad nurgakesed, mis meelitavad mõtisklema ja magama. Ainult kauge rukkiväli põleb nagu tulena ning ojake läigib ja särab päikese paistel, nii et silmadel on valus.

«Emm, millest see tuleb, et siin on pime ja seal on valge ja hiljem läheb ka seal valgeks?» küsib laps.

«Seepärast, kullake, et päike läheb kuule vastu ega näe teda, seepärast siis ta mossitab nägu; aga niipea kui näeb teda kaugelt, nii muutub ta heledaks.»

Laps jääb mõtteisse ja vaatab aina ringi: ta näeb, kuidas Antip sõidab vee järele, aga maad mööda, tema kõrval, läheb teine Antip, kes on tõelisest kümme korda suurem, ja tünngi paistis suurena nagu maja, aga hobuse vari kattis terve aasa, vari astus ainult kaks sammu üle aasa ja oli äkki mäe taga, kuid Antip ei ole jõudnud veel õuestki välja sõita.

Laps astus ka kaks sammu, veel sammu — ja juba ongi ta mäe taga.

Ta tahaks minna mäele, vaadata, kuhu kadus hobune. Ta läheb värava poole, kuid aknast on kuulda ema häält:

«Hoidja, kas sa ei näe, et laps jooksis päikese kätte! Vii ta tagasi villu; pea saab päikest — jääb haigeks, ajab iiveldama, ei hakka sööma. Niiviisi läheb ta sul jäärakusse!»

«Uh, hellitatu!» toriseb hoidja tasa, tirides last välistrepile.

Laps vaatab ja jälgib teraselt ning õpihimuliselt, kuidas ja mida teevad täiskasvanud, millele nad pühendavad hommiku.

Mitte ükski pisiasi, ükski jooneke ei jää lapse uuriva silmapaari vahele; koduse elu-olu pilt lõikub kustumatult hinge; elavad näited imbuvad vastuvõtlikku mõistusse ja teadvusetult joonistab ta oma elu kava selle elu eeskujul, mis teda ümbritseb.

Ei saa öelda, et hommik Oblomovite majas läheks asjatult

kaduma. Kotlette ja aedvilja hakkivate nugade klõbin köögis kostis isegi külani.

Peretoast kuuldus värtna vurinat ja tasast, peent naisehäält: oli raske aru saada, kas naine nutab või improviseerib mingit kaeblikku sõnadeta laulu.

Niipea kui Antip veevaadiga tagasi jõudis, rühkisid selle juurde kõigist hoovinurkadest eided ja kutsarid pangede, künade ja savikannudega.

Seal viib vanaeit aidast kööki kausitäie jahu ja terve virna mune; seal viskab äkki kokk aknast solki välja ja valab üle Arapka, kes kogu hommiku vahib ainiti akent, liputades sõbralikult saba ja limpsates keelt.

Ka vana Oblomov ise ei ole tegevuseta. Ta istub terve hommiku akna all ja jälgib tähelepanelikult kõike, mida tehakse õuel.

«Hei, Ignaška? Mida sa, lollpea, seal kannad?» küsib ta mööda õue minevalt mehelt.

«Viin noad peretuppa teritamiseks,» vastab see isandale pilku heitmata.

«Noh, vii pealegi ja vaata, et hästi teravaks saavad!»

Siis peatab eide:

«Hei, eit! Kus sa käisid?»

«Keldris, isake,» räägib eit, jääb seisma ja vaatab silmi käega varjutades akna poole. «Piima järel käisin — laua jaoks.»

«Noh, mine, mine!» vastab isand. «Ja vaata, et sa piima maha ei kalla. Ja sina, Zahharka, võrukael, kuhu sa jälle jooksed?» hüüab ta siis. «Küll ma sulle näitan, kuidas ringi joostakse! Ma näen, et sa juba kolmandat korda jooksed, kasi tagasi esikusse!»

Ja Zahharka läks jälle esikusse tukkuma.

Kui tulevad lehmad väljalt, hoolitseb vanamees esimesena, et neile juua antaks; juhtub aknast nägema, et koer ajab kana taga, jalamaid võtab tarvitusele karmid abinõud korralageduse vastu.

Ka tema naine on kõvasti ametis: tundi kolm arutab ta rätsep Averkaga, kuidas saaks mehe vattkuuest Iljušale pihtkuue õmmelda. Joonistab ise kriidiga ja jälgib, et Averka ei saaks kalevit näpata; siis läheb ta tüdrukute tuppa ning määrab igale tüdrukule, kui palju ta peab päevas pitsi niplama; siis kutsub Nastasja Ivanovna või Stepanida Agapovna või kellegi teise oma saatjaskonnast endaga kaasa, et praktilisel otstarbel aeda jalutama minna: vaatama, kuidas valmivad õunad, kas ei ole eilsed, juba küpsed õunad maha varisenud; seal on tarvis pookida, seal pügada ja nii edasi.

Kuid peamureks oli köök ja lõuna. Lõuna üle peeti nõu kogu majaga; isegi puruvana tädi paluti nõupidamisele. Igaüks soovitas oma rooga: kes sisikonnasuppi, kes nuudleid või magu, kes rupskit, kes punast, kes valget kastet.

Iga nõuanne võeti arvesse, seda arutati põhjalikult ja võeti lõpuks vastu või lükati tagasi perenaise lõppotsusega.

Vahetpidamata saadeti kööki kord Nastasja Petrovna, kord Stepanida Ivanovna meelde tuletama, mida juurde lisada või mida tege-

mata jätta, või viima toidu jaoks suhkrut või mett või veini ning järele vaatama, kas kokk kõik, mis antud, toidu sisse paneb.

Esimeseks ja eluliseks peamureks Oblomovkas oli hool toidu eest.

Missuguseid vasikaid seal aastapühaks nuumati! Missuguseid linde kasvatati! Kui palju peeni kaalutlusi, kui palju tööd ja muret nende eest hoolitsemisel! Kalkuneid ja kanapoegi, mis olid määratud nimepäevadeks ja teisteks pidulikkudeks tähtpäevadeks, nuumati pähklitega; hanedel ei lastud liikuda, nad pandi mõni päev enne pühi kotti liikumatult rippu, et nad hästi rasva läheksid. Missuguseid keediste tagavaru, sissesoolatud maiuspalu ja küpsiseid oli seal! Missuguseid mõdusid, missuguseid kaljasid keedeti, missuguseid pirukaid küpsetati Oblomovkas!

Ja nii askeldasid ja hoolitsesid kõik kuni keskpäevani, kõik elasid täielikku, tähtsat sipelgaelu.

Isegi pühapäevadel ja pühadel ei lakanud need töökad sipelgad töötamast: siis kostis köögist veel tihedam ja veel tugevam nugade klõbin; eit tegi mitu reisi aidast kööki, kandes kaks korda suuremat jahu- ja munadevirna; kanalas oli veel rohkem oigamist ja verevalamist. Küpsetati hiiglasuur pirukas, mida isandad ise sõid ka veel teisel päeval; kolmandal ja neljandal päeval rändasid ülejäägid tüdrukute tuppa; pirukas rändas kuni reedeni, nii et ühe täiesti kuivanud, täidiseta nuki sai endale erilise armuna Antip, kes, löönud ette risti, purustas kartmatult hammastega ragistades seda huvitavat kivistunud pirukatükki, tundes rohkem naudingut teadmisest, et see on härraste pirukas, kui pirukast endast, nagu arheoloog, kes joob nautides halba veini mingisugusest tuhandeaastasest nõukillust.

Laps aga muudkui vaatles ja jälgis seda kõike oma mitte midagi möödalaskva lapsemõistusega. Ja ta nägi, kuidas pärast kasulikult ja askeldavalt möödasaadetud hommikut jõudis kätte keskpäev ja lõuna.

Keskpäev oli lämmatavalt kuum, taevas ei olnud ühtki pilvekest. Päike seisab liikumatult pea kohal ja kõrvetab rohtu. Õhk on lakanud hoovamast ja ripub liikumatult. Ei liigahta puu ega vesi, segamatu vaikus laotub üle küla ja põllu — kõik on nagu välja surnud. Tühjuses kostab inimese hääl heledasti ja kaugele. Kahekümne sülla kaugusele on kuulda, kuidas lendab sumisedes põrnikas, keegi nagu norskaks paksus rohus, nagu oleks keegi sinna end pikali visanud ja magaks magusat und.

Surmavaikus valitseb ka majas. On saabunud üldise pealelõunase uinaku tund.

Laps näeb, kuidas isa ja ema ja vanatädi ja kodakond — kõik on pugenud oma nurkadesse; kellel aga polnud seda, see ronis heinalakka, teine aeda, kolmas otsis jahedat kohta eeskojas, mõni jälle, kattes näo rätikuga kärbeste eest, uinus seal, kus kuumus ta rammestas ja raske lõunasöök maha murdis. Aednik oli siruli aias põõsa all, oma tööriista kõrval, ja kutsar magas tallis.

Ilja Iljitš heitis pilgu peretuppa: sealgi olid kõik reastikku maas

— pinkidel, põrandal ja eeskojas, jättes lapsed nende endi hooleks; lapsed aga roomavad mööda õue ja songivad liivas. Koeradki on kuutide sügavusse pugenud, kuna ei ole kellegi peale haukuda.

Võis läbi käia kogu maja ühtegi hinge kohtamata; oleks kerge olnud kõik ümberringi paljaks varastada ja õuest küüdivankritel minema vedada: keegi poleks takistanud, kui seal maanurgas oleks vaid vargaid leidunud.

See oli mingisugune kõike neelav võitmatu uni, mis täiesti sarnanes surmaga. Kõik on surnud, ainult igast nurgast kostab mitmesugust iga tooni ja iga laadi norskamist. Harva tõstab keegi ootamatult unes pead, vaatab mõttetult, imestades ringi ning pöörab teise külje või sülitab silmi avamata poolunes, ja matsutanud veidi suud või pomisenud midagi endale nina alla, uinub jälle.

Teine aga kargab ühegi ettevalmistuseta asemelt korraga mõlema jala peale üles, nagu kartes kaotada kalleid minuteid, haarab kaljakruusi ning puhunud seal ujuvate kärbeste peale, et need kanduksid kruusi teise serva, mille tõttu seni liikumatud kärbsed hakkavad end virgasti liigutama, lootes oma olukorda parandada, — kastab oma kurku ja langeb jälle nagu mahaniidetult asemele.

Laps aga vaatles ja vaatles.

Ta läks ju hoidjaga pärast lõunat uuesti õhu kätte. Kuid ka hoidja, hoolimata proua rangest käsust ja omaenda tahtest, ei suutnud vastu panna une võlule. Ka tema nakatati sellest Oblomovkas valitsevast taudist.

Alguses vaatas ta erksalt lapse järele, ei lasknud teda enda juurest kaugele, torises karmilt vallatuste pärast, kuid tundis siis läheneva taudi sümptoome, hakkas last paluma, et see ei läheks väravataha, ei õrritaks sokku ega roniks tuvikongi või rõdule.

Ise ta istus kuhugi villu: välistrepile, keldrilävele või lihtsalt rohule, nähtavasti selleks, et sukka kududa ja lapse järele vaadata. Kuid varsti rääkis ta juba laisalt, vaevu peaga noogutades.

«Ah, iga hetk võib see vurr ronida rõdule,» mõtles ta peaaegu läbi une, «või veel... äkki jäärakusse...»

Siis vajus vanaeide pea põlvedele, sukk langes käest, ta kaotas lapse silmist ja, avanud veidi suu, laskis kuuldavale nõrga norskamise.

Laps ootas kannatamatult seda hetke, millega algas tema iseseisev elu.

Ta oli terves maailmas nagu üksi. Kikivarbail jooksis ta hoidja juurest minema; vaatab kõiki, kes kus magavad, jääb seisma ja silmitseb teraselt, kuidas mõni virgub, sülitab ja unes midagi ümiseb, jookseb siis seismajääva südamega üles rõdule, jookseb mööda krigisevaid laudu, ronib tuvikongi, poeb aia tihnikusse, kuulab, kuidas sumiseb põrnikas, ning jälgib pilguga kaugele ta lendu õhus, kuulatades, kuidas keegi rohus aina siristab, otsib ja püüab kinni ka selle rahuhäirija; püüab kinni kiili, kisub tal tiivad küljest ning vaatab, mis temast saab, või torkab temast õlekõrre läbi ja jälgib, kuidas kiil selle lisandusega lendab; mõnuga, kartes hingata, jälgib ämb-

likku, kuidas see kinnipüütud kärbse verd imeb, kuidas vaene ohver viskleb ja piriseb ämbliku küüsis. Laps tapab lõpuks piinaja ja ohvri.

Siis ronib ta kraavi, urgitseb, otsib üles mingisugused juured, puhastab need koorest ning sööb nautides, eelistades neid ema antud õuntele ja keedisele.

Ta jookseb ka värava taha: ta tahaks kaasikusse minna, see tundub talle nii lähedal, et ta jõuaks sinna viie minutiga, mitte ringi, teed mööda, vaid otse üle kraavi, aedade ja aukude; kuid ta kardab: räägitakse, et seal olevat metsavaime ja röövleid ja isegi hirmsaid metsloomi.

Ta tahaks joosta ka jääraku juurde, see on aiast ainult viiekümne sülla kaugusel; laps jookseb juba selle äärele, vidutab silmi, tahab heita pilku nagu vulkaani kraatrisse... kuid äkki kerkivad tema ette kõik jutud ja muinaslood sellest jäärakust; teda haarab hirm ja ta ruttab poolsurnult tagasi ning tormab hirmust värisedes hoidja juurde ja äratab vanaeide.

Hoidja virgub unest, kohendab rätikut peas, korjab sõrmega räti alla kokku hallide juuste salgud ja teeseldes, nagu poleks ta üldse maganud, heidab kahtlustavaid pilke Iljušale, siis härraste akendele ning hakkab oma põlvedel lamanud sukavardaid värisevi sõrmi üksteise vastu torkima.

Vahepeal hakkab kuumus vähehaaval raugema; looduses muutub kõik elavamaks, päike on nihkunud juba metsa kohale.

Ka majas hakkas vaikus vähehaaval kaduma: kuskil, ühes nurgas kriuksatas uks, õuel oli kuulda kellegi samme, lakas aevastas keegi.

Peagi toob teener köögist rutakalt hiiglasuure teemasina, kõverdudes selle raskuse all. Hakatakse kogunema teelauda: ühel on nägu loppis ja silmad vett täis; teisel on lamamisest põsel ja meelekohal punane laik; kolmas räägib unisest peast võõral häälel. Kõik nohisevad, oigavad, haigutavad, sügavad pead ja sirutavad konte, vaevaliselt toibudes.

Lõunasöök ja uni on tekitanud kustutamatu janu. Janu kõrvetab kurku; juuakse kaheteistkümne tassi viisi teed, kuid see ei aita, — kuuldub oigamist, soigumist; võetakse abiks pohla- ja pirnivesi, kali, mõned võtavad ka arstirohtu, et ainult kustutada põuda kurgus.

Kõik otsivad pääsmist janust nagu pääsmist mingisugusest issanda karistusest; kõik rabelevad, kõik piinlevad nagu reisijate karavan Araabia kõrbes, leidmata kuskil allikat.

Laps on siinsamas, ema kõrval: ta silmitseb teda ümbritsevaid kummalisi nägusid, kuulab teraselt nende unist ja loidu juttu. Tal on lõbus neid vaadata, iga nende poolt öeldud mõttetus tundub talle huvitavana.

Peale teed asuvad kõik midagi tegema: kes läheb jõekese juurde ja longib aeglaselt mööda kallast, lükates jalaga kivikesi vette; teine istub akna juurde ja püüab pilguga iga kiiresti mööduvat sündmust: juhtub kass üle õue jooksma või hakk mööda lendama, vaatleja jälgib nii üht kui ka teist, küll pilgu, küll oma nina otsaga,

pöörates pead kas paremale või vasakule. Niiviisi armastavad vahel koerad tervete päevade kaupa aknal istuda, pannes pea päikese paistele ja silmitsedes hoolikalt iga möödaminejat.

Ema võtab Iljuša pea, asetab selle endale põlvedele ning hakkab pikkamööda Iljuša juukseid kammima, imetledes mõnuga nende pehmust ja sundides ka Nastasja Ivanovnat ja Stepanida Tihhonovnat seda imetlema, ning vestleb nendega Iljuša tulevikust, seades poega mingi enda loodud hiilgava epopöa kangelaseks. Teised kuulutavad talle kullamägesid.

Kuid juba hakkab hämarduma. Köögis praksub jälle tuli, jälle kostab tihe nugade klõbin: valmistatakse õhtusööki.

Mõisapere on kogunenud värava juurde: sealt kostab balalaikat, naerulaginat. Teenijad mängivad viimast paari.

Päike aga on vajunud juba metsa taha; ta heidab veel mõned, veel vaevalt soojendavad kiired, mis tungivad tulejugadena läbi metsa, kullates heledalt mändide latvu. Siis kustuvad kiired üksteise järel; viimane kiir püsib kaua; peen nagu nõel, tungib ta okste tihnikusse; ent seegi kustub.

Asjad kaotasid oma vormi, kõik valgus kokku — alguses halliks, siis tumedaks massiks. Lindude laul vaibus pikkamööda, peagi on nad täiesti vaikinud peale ühe mingisuguse kangekaelse, kes nagu kõikide kiuste keset üldist vaikust sirtsus veel monotoonselt, vaheaegadega, kuid ikka harvemalt ja harvemalt, kuni lõpuks, vilistanud nõrgalt ning kõlatult viimast korda, võpatas, liigutas kergelt lehti enda ümber... ja uinus.

Kõik oli jäänud vaikseks. Ainult rohutirtsud siristasid üksteise võidu. Maast tõusis valge aur ning laotus üle aasa ja jõe. Ka jõgi jäi vaikseks; mõne aja pärast sulpsatas ka seal keegi viimast korda ja kõik muutus liikumatuks.

Hakkas lõhnama niiskuse järgi. Läks üha pimedamaks ja pimedamaks. Puud grupeerusid mingisugusteks koletisteks, metsas muutus kohutavaks: seal raksatas midagi, nagu astuks mingi koletis omalt kohalt teisale ja nagu praksuks kuiv oks tema jala all.

Taevas hakkas heledalt särama esimene täht ja maja akendes lõid vilkuma tulukesed.

Algasid looduse üldise vaikuse pühalikud hetked, need hetked, mil loov vaim töötab tugevamini, luulelised mõtted keevad palavamalt, kui südames kirg süttib elavamalt või valusamalt tuikab igatsus, kui halastamatus hinges valmib vankumatult ja tugevamalt kuritegeliku mõtte idu, ning kui... Oblomovkas puhkavad kõik nii sügavalt ja rahulikult.

«Mamma, lähme jalutama,» ütleb Iljuša.

«Mis sa räägid, jumal hoidku! Nüüd jalutama,» vastab ema, «nüüd on niiske, külmetad jalad; ja hirm on jalutada: metsas kõnnib nüüd metsavaim, ta viib väikesed lapsed endaga kaasa.»

«Kuhu ta viib? Kes ta on? Kus elab?» küsib laps.

Ja ema andis oma ohjeldamatule mõttelennule vaba voli.

Laps kuulas teda, avades ja sulgedes silmi, kuni lõpuks uni ta

täiesti rammestas. Tuli hoidja ja, võtnud lapse ema põlvedelt, viis ta unisena, lõtva pead oma õlal hoides, voodisse.

«Päev on möödas, ning jumalale tänu!» rääkisid Oblomovka elanikud, heites voodisse, ähkides ja risti ette lüües. «Elasime õnnelikult üle; annaks jumal ka homme samuti! Tänu sulle, issand! Tänu sulle, issand!»

Siis nägi Oblomov unes teist aega: lõpmatul talveõhtul surub ta end arait hoidja vastu ning hoidja sosistab talle mingisugusest tundmatust maast, kus ei ole ei öid ega külma, kus aina sünnivad imed, kus voolavad piima- ja meejõed, kus aasta läbi keegi midagi ei tee, kus niisugused tublid noormehed nagu Ilja Iljitš ja kaunitarid, kelle ilu ei suuda sulg kirjeldada ega suu jutustada, muud ei tee kui ainult jalutavad.

Seal on veel hea nõid, kes ilmub mõnikord meie juurde havi kujul, kes endale valib lemmikuks mõne vaikse, süütu poisi — teiste sõnadega mõne laiskvorsti, kellele kõik teevad liiga, ning külvab ta ilma mingi põhjuseta üle mitmesuguse varaga, ja tema muudkui sööb ja ehib end teiste poolt tehtud rõivastega, pärast aga naib mõne ennekuulmatu kaunitari Militrissa Kirbitjevna.

Laps, teritades kõrvu ja silmi, kuulas kirglikult jutustust.

Nii lapsehoidja kui muinasjutt ise oskasid kõigest tõelikkusest niivõrd mööda hiilida, et kujutlusvõime ja mõistus, läbi imbunud väljamõeldisest, jäi selle orjaks kuni vanaduseni. Heasüdamlikult jutustas hoidja muinasjuttu Jemeljast-tobukesest — seda kurja ja salakavalat pilget meie esiisade, kuid võib-olla ka veel meie endi kohta.

Kui Ilja Iljitš täiskasvanuna hiljem saab teada, et mee- ja piimajõgesid ning häid nõidu pole olemas, kuigi ta naeratades heidab nalja hoidja jutustuste üle, kuid see naeratus ei ole siiras, seda saadab salajane ohe; muinasjutt on segunenud eluga, ja ta nukrutseb mõnikord alateadlikult, et miks muinasjutt ei ole elu ning elu ei ole muinasjutt.

Tahtmatult unistab ta Militrissa Kirbitjevnast, teda aina tõmbab sinnapoole, kus muud ei tehtagi kui ainult jalutatakse, kus ei ole muresid ega kurbust; talle jääb alatiseks kalduvus ahjul lamada, käia rõivais, mis pole ta enda teenitud, ning süüa hea nõia kulul.

Ka vana Oblomov ja vanaisa olid kuulnud lapsepõlves oma hoidjate ja djatkade suust neidsamu muinasjutte, mis vana aja stereotüüpväljaandes on läbi käinud aastasajad ja inimpõlved.

Vahepeal maalib hoidja lapse mõttelennule juba teist pilti.

Ta jutustab lapsele meie ahhilleuste ja odüsseuste kangelastegudest, Ilja Murometsi, Dobrõnja Nikititši, Aljoša Popovitši vahvusest, Polkanist-kangelasest, Koletšištšist-rändurist, sellest, kuidas nad matkasid mööda Venemaad, hävitasid arvutuid võõrausuliste suuri vägesid, kuidas võistlesid, et ühe sõõmuga peekritäis rohelist viina kääksatamata ära juua; siis rääkis ta kurjadest röövlitest, uinuvatest kuningatütardest, kivistunud linnadest ja inimestest; lõpuks tuli meie demonoloogia, koolnute, koletiste ja libahuntide juurde.

Homerose lihtsuse ja heasüdamlikkusega, samasuguse üksikasjade elulähedase tõepärasusega ja pildi reljeefsusega kinnitas ta lapse mällu ja kujutlusse vene elu «Iliase», mille loonud meie homerosed neil hallidel aegadel, kui inimene ei olnud veel heas vahekorras looduse ja elu hädaohtude ning saladustega, kui ta värises nii libahundi kui metsavaimu ees ja otsis kaitset teda ümbritsevate ohtude vastu Aljoša Popovitšilt, sest nii õhus, vees kui metsas ja väljadel valitsesid kummitused.

Tolleaegse inimese elu oli kohutav ja ebakindel. Hädaohtlik oli üle elamu läve astuda: iga hetk võis teda metsloom murda, röövel tappa, kuri tatarlane paljaks röövida, ja inimene võis kaduda ühtki jälge jätmata teadmata kuhu.

Seal ilmuvad äkki taevamärgid, tulesambad ja -kerad; seal aga värske kalmu kohal süttib tuluke, või kõnnib keegi nagu metsas laternaga, lagistab kohutavalt naerda ja välgutab pimeduses silmi.

Ja inimese endaga sündis nii palju arusaamatut: elab, elab inimene kaua ja hästi — viga pole midagi, kuid äkki hakkab ta rääkima mingisugust mõttetust, või karjuma võõral häälel, või öösiti uniselt ringi luusima; teist hakkab jälle ühegi põhjuseta kramp kokku kiskuma ja vastu maad taguma. Kuid just enne selliseid sündmusi oli kana kirenud kukena ja kaaren katusel kraaksunud.

Nõrk inimene kaotas hirmuga ringi vahtides pea ja otsis kujutluses teda ümbritseva looduse ja omaenda loomuse saladuste võtit.

Kuid võib ka olla, et just magamine ja loiu elu igavene vaikus ja liikumise ning igasuguste tõeliste hirmude, sündmuste ja hädaohtude puudus sundisidki inimest loomuliku maailma kõrvale looma teist, olematut maailma, et leida selles lõbu ja pidutsemist oma vabale kujutlusvõimele või avada harilike nähtuste ja seoste põhjused väljaspool nähtusi endid.

Meie vaesed esivanemad elasid kobamisi; nad ei tiivustanud ega tõkestanud oma tahet ja hiljem imestasid naiivselt või jahmusid ebamugavuse ning õnnetuse üle ja uurisid põhjusi tummadelt, ebaselgetelt looduse hieroglüüfidelt.

Surm tuli seepärast, et eelmine surnu viidi väravast välja pea, aga mitte jalad ees; tulekahju tekkis sellest, et koer kolm ööd akna all ulgus; ja siis hoolitseti, et surnu viidaks väravast välja jalad ees, kuid söödi ikka sedasama ja niisama palju ning magati endiselt paljal rohul; ulguvat koera peksti ja aeti õuest välja, kuid pirrusädemeid pillati ikkagi pehkinud põrandapragudesse.

Ja veel tänini armastab vene inimene keset teda ümbritsevat karedat, väljamõeldiseta tegelikkust uskuda vana aja ahvatlevaid pajatusi ja võib-olla ei suuda veel kaua sellest usust lahti ütelda.

Kuulates hoidja muinasjutte meie kuldvillakust-Tulilinnust, nõialossi saladustest ja salaurgastest, muutus poisike kord reipaks, kujutledes end vägiteo kangelasena — ja külmajudinad jooksid tal üle selja, kord kannatas vapra mehe äparduste pärast.

Jutt voolas jutu järel. Hoidja jutustas tuhinal, maaliliselt, kaasakiskuvalt, kohati vaimustatult, kuna ise pooleldi uskus oma jutte.

Eide silmad pildusid tuld, pea värises erutusest, hääl tõusis ebahariliku kõrguseni.

Ja senitundmatust hirmust haaratud laps surus end pisarsilmil vastu hoidjat.

Poisil praksusid juuksed peas hirmust, kui oli juttu surnuist, kes kesköö l haudadest üles tõusid, või ohvritest, kes koletise juures vangis piinlesid, või puujalaga karust, kes läheb mööda kirikukülasid ja külasid otsima temalt maharaiutud loomulikku jalga. Lapse kujutlusvõime kord hangus, kord kees; ta tajus mingit piinavat magusvalusat protsessi, ta närvid tõmbusid pingule nagu pillikeeled.

Kui hoidja süngelt karu sõnu kordas: «Kriuksu, kriuksu, puujalg; mina läksin mööda kirikuküla, mina läksin läbi küla, kõik naised magavad, üks naine ei maga, istub minu nahal, keedab minu liha, ketrab minu karvu...» ja nii edasi, ja kui siis lõpuks karu tarre astus ja oma jala varast karistama valmistus, ei kannatanud laps enam välja: ta viskus värisedes ning kiljudes hoidja käte vahele, ta silmist purskasid hirmupisarad, kuid samal ajal naeris ta laginal rõõmust, et tema ei ole kiskja küünte vahel, vaid ahjulavatsil hoidja kõrval.

Poisi kujutlusse asusid elama kummalised viirastused; hirm ja nukrus jäid hinge kauaks püsima, võib-olla alatiseks. Ta vaatab kurvalt ringi ning näeb elus ainult kahju ja häda, aina unistab tollest nõiduslikust maast, kus ei ole kurjust, askeldusi, kurbust, kus elab Militrissa Kirbitjevna, kus nii hästi maksuta söödetakse ja rõivastatakse.

Muinasjutu võim valitses Oblomovkas mitte ainult laste üle, vaid ka täiskasvanute üle kuni nende elu lõpuni. Kõik majas ja külas, alates isandast, tema naisest kuni tüseda sepa Tarassini — kõik värisesid pimedal õhtul millegi ees: iga puu muundub siis hiiglaseks, iga põõsas röövlikoopaks.

Aknaluugi kolin ja tuule ulgumine korstnas panid kahvatama nii mehi kui naisi ja lapsi. Kolmekuningapäeval ei astu keegi peale kella kümmet õhtul üksi väravast välja; lihavõtteööl kardab igaüks talli minna, kartes seal kodukäijat eest leida.

Oblomovkas usuti kõike: küll libahunte, küll surnuid. Kui neile jutustatakse, et heinasaad jalutab põllul, — nad ei hakka kahtlemagi, vaid usuvad kohe; laseb keegi lahti jutu, et oinas ei ole oinas, vaid midagi muud, või et see ja see Marfa või Stepanida on nõiamoor, nad hakkavad kartma nii oinast kui ka Marfat; neil ei tule pähegi küsida, miks siis oinas ei ole oinas või kuidas Marfast sai nõiamoor, ja kui keegi mõtleb selles kahelda, siis tungitakse talle isegi kallale, — nii tugev on Oblomovkas usk imedesse.

Ilja Iljitš näeb pärast küll, et maailm on ehitatud lihtsalt, et surnud ei tõuse haudadest üles, et hiiglased, niipea kui nad ilmuvad, pistetakse kohe palagani või röövlid vanglasse; ja kuigi usk viirastustesse kaob, jääb siiski hingesse mingisugune hirmu ja ebateadliku nukruse järelmaik.

Ilja Iljitš nägi, et koletised ei too õnnetusi, kuid mida nad too-

vad — seda ta ei teadnud, aga igal sammul ta ikkagi ootab midagi kohutavat ja kardab. Ja isegi nüüd, jäädes pimedasse tuppa või nähes surnut, vabiseb ta pahaendelisest lapsepõlves hinge poetatud nukrusest; ja kui ta hommikul oma hirmu üle naerab, kahvatab ta õhtul jälle.

Edasi nägi Ilja Iljitš end äkki kolme-neljateistkümneaastase poisina.

Ta juba õppis Verhljovo kirikukülas, Oblomovkast umbes viie versta kaugusel, sealse valitseja sakslase Stolzi juures, kes oli avanud väikese pansioni ümberkaudsete mõisnike laste jaoks.

Tal oli Oblomoviga peaaegu ühevanune poeg Andrei, ja siis oli toodud tema juurde veel üks poiss, kes peaaegu iialgi ei õppinud, vaid rohkem põdes skrofuloosi, kes kogu lapsepõlve oli käinud kinniseotud silma või kõrvadega ja nüüd salaja aina nuttis selle üle, et ta ei ela vanaema juures, vaid võõras majas keset kurjategijaid, kus pole kedagi, kes teda kallistaks, ja kus keegi ei küpseta talle ta lemmikpirukat.

Peale nende laste pansionis teisi veel ei olnud.

Polnud parata, isa ja ema panid hellitatud Iljuša raamatu taha. See maksis pisaraid, halisemist, tujutsemist. Lõpuks viidi ta ära.

Sakslane oli asjalik ja range inimene nagu peaaegu kõik sakslased. Iljuša oleks tema juures võib-olla jõudnudki midagi tõsiselt ära õppida, kui Verhljovo oleks asunud Oblomovkast umbes viissada versta eemal. Aga nüüd — kuidas sa õpid? Oblomovka õhkkonna, eluviisi ja harjumuste hurm ulatus ka sinna, sest ka Verhljovo oli kunagi olnud Oblomovka; peale Stolzi maja levitas seal kõik samuti ürgset laiskust, eluviiside lihtsust, vaikust ja liikumatust.

Veel enne kui poiss esimese raamatu juurde asus, oli ta mõistus ja hing juba täidetud endise elu-olu kommete, piltide ja episoodidega. Ja kes teab täpselt, kui vara hakkab arenema mõistuse iva lapse peaajus? Kuidas saab valvata selle järele, millal tekivad esimesed mõisted ja muljed lapse hinges?

Võib-olla juba siis, kui laps veel vaevalt sõnu hääldab, aga võib-olla veel üldse ei häälda, isegi ei käi, vaid ainult vaatleb kõike oma tumma, terase lapsepilguga, mida täiskasvanud nimetavad tõntsiks, — võib-olla nägi ja aimas Iljuša juba siis teda ümbritseva sfääri nähtuste tähendust ning sidet, kuid ei andnud sellest aru ei endale ega teistele.

Võib-olla pani Iljuša juba ammu tähele ja sai aru, mida räägiti ja tehti tema juuresolekul: kuidas tema isa, puuvillaplüüšist pükstes, pruunist kalevist vateeritud lühikeses kuues, päevad läbi muud ei teinudki kui käis nurgast nurka käed seljal, nuuskas tubakat ja pühkis nina, kuna ema siirdus kohvilt tee juurde, teelt lõuna juurde; et isa ei mõelnudki iial järele vaadata, kui palju vihke on lõigatud või niidetud, ja karistada süüdlasi hooletuse eest, kuid mitte küllalt kärmesti ulatatud ninaräti pärast karjub korralageduse üle ja pöörab terve maja pahupidi.

Võib-olla on tema lapsemõistus juba ammu otsustanud, et elama

peab nii, nagu seda teevad teda ümbritsevad täiskasvanud, ja mitte teisiti. Ja kuidas te saate nõudagi, et ta teisiti otsustaks? Aga kuidas elasid täiskasvanud Oblomovkas? Kas nad esitasid endile küsimuse: milleks on neile antud elu? Kes seda teab. Ja kuidas nad sellele küsimusele vastasid? Tõenäoliselt mitte kuidagi: see tundus neile väga lihtsana ja selgena.

Nad ei olnud kuulnud nõndanimetatud vaevarikkast elust, inimestest, kes kannavad rinnas piinavat muret, kes rändavad millegipärast ühest maailma nurgast teise, või pühendavad oma elu igavesele, lõputule tööle.

Oblomovka elanikud ei uskunud tõsiselt, et on olemas hingemuresid, nad ei pidanud seda eluks, kus on igavene tung kuhugi või millegi poole, ja kartsid kirgede ahvatlust kui tuld; ja kui teisal inimeste keha põles sisemise vaimse tule vulkaanilises tegevuses, siis Oblomovka elanike hing uppus rahulikult ja takistuseta nende pehmes kehas.

Nende nägudele ei vajutanud elu enneaegseid murekortse ega moraalsete laostavate löökide ja haiguste märke, nagu tegi seda teistega.

Head inimesed mõistsid elu vaid rahu ning tegevusetuse ideaalina, mida ajuti segasid mitmesugused ebameeldivad sündmused, nagu haigused, materiaalsed kahjud, tülid ja muuseas ka töö.

Nad talusid tööd kui karistust, mis oli neile juba esiisade aegadest peale pandud, ning tööd armastada nad ei osanud. Nad püüdsid igal juhul tööst kuidagi lahti saada, pidades seda nii võimalikuks kui ka tarvilikuks.

Nad ei tülitanud end iialgi ühegi ähmase teadusliku või moraalse küsimusega: seepärast olid nad alati õitsvalt terved ja lõbusad, seetõttu elati seal kaua, neljakümneaastased mehed sarnanesid noormeestega; raugad ei heidelnud raske, piinava surmaga, vaid, elanud viimse piirini, surid nagu salamahti, kangestusid vaikselt ja tõmbasid märkamatult viimset korda hinge. Seepärast räägitaksegi, et vanasti olevat rahvas olnud tugevam.

Jah, tõepoolest tugevam: enne ei rutatud lapsele elu tähendust seletama ning teda eluks kui millekski keerukaks ja tõsiseks ette valmistama; ei väsitatud teda raamatutega, mis tekitavad peas musttuhat küsimust, küsimused aga purevad mõistust ja südant ning lühendavad elu.

Elu norm oli vanemate poolt koostatud ja kätte antud. Nad olid selle vanaisalt samuti valmilt vastu võtnud, vanaisa vanavanaisalt, tõotades seda tervelt ja puutumatult alal hoida nagu Vesta tuld. Nii nagu midagi tehti vanaisade ja isade päevil, nii tehti seda ka Ilja Iljitši isa ajal ja võib-olla tehakse Oblomovkas ka veel praegu.

Mille üle neil siis oligi mõelda ja millest erutuda, mida teada saada või missuguseid eesmärke taotleda?

Midagi pole vaja: elu voolas neist mööda vaikse jõena; nende osaks oli selle jõe kaldal istuda ja jälgida paratamatuid sündmusi, mis ilmusid igaühe ette järjekorras ja kutsumatult.

Ja magava Ilja Iljitši kujutelma ette hakkasid järjekorras elavate piltidena kerkima kolm elu peaakti, mis olid leidnud aset nii tema perekonnas kui ka sugulaste ja tuttavate juures: sündimine, pulmad, matused.

Siis kulges nende lõbusate ja kurbade osade kirju rongkäik: ristsed, nimepäevad, perekonnapeod, paastu algus, paastu lõpp, kärarikkad lõunasöögid, sugulaste kokkutuleku päevad, tervitused, õnnesoovid, ametlikud pisarad ja naeratused.

Kõike toimetati nii täpselt, nii tähtsalt ja pidulikult.

Ta ette kerkisid isegi tuttavad näod ja nende näoilmed mitmesuguste toimingute ajal, nende mured ja askeldused. Tehke neile ülesandeks ükskõik missugused delikaatsed kosjad, ükskõik missugune pidulik pulm või nimepäev — nad korraldavad kõike kõikide tavade kohaselt, midagi vahele jätmata. Keda kuhu istuma panna, mida ja kuidas lauale tuua, kes peab kellega tava kohaselt sõitma, kes vanarahva märke silmas pidama — selles kõiges ei eksinud Oblomovkas ükski iialgi.

Või ei osata seal last üles kasvatada? Tarvitseb ainult pilku heita, missuguseid roosasid ja raskeid cupidosid[1] kannavad kätel ja talutavad endiga kaasa sealsed emad. Nad jäävad selle juurde kindlaks, et lapsed peavad olema prisked, valged ja terved.

Nad ei tunnista kevadet, ei taha sellest kuuldagi, kui ei ole kevade algul küpsetanud lõokese-kujulisi präänikuid. Kui see on nii, kuidas seda siis mitte täita?

Selles on terve nende elu ja teadus, selles on kõik nende mured ja rõõmud; seepärast peletavadki nad igasuguse teise mure ja kurbuse endast eemale ning ei tunne teisi rõõme; nende elu kubises ainult nendestsamadest põhilistest ja vältimatutest asjadest, mis andsid küllaldast toitu nende mõistusele ning südamele.

Nad ootasid ärevusest põksuva südamega mõnd talitust, pidu, tseremooniat, et pärast, kui olid inimese ristinud, paari pannud või maha matnud, unustada inimene ja ta saatus, ning laskusid harilikku ükskõiksusesse, millest neid äratas uus samasugune juhtum — nimepäev, pulmad või muu taoline.

Niipea kui laps sündis, oli vanemate esimeseks mureks võimalikult täpsemalt ja väiksema pisiasjani täita tema suhtes kõik nõutavad viisipärased kombed, see on korraldada pärast ristseid pidu; ja alles seejärel algas murelik tema eest hoolitsemine.

Ema tegi enda ja lapsehoidja ülesandeks kasvatada laps tervena, hoida teda külmetamise, kurja silma ning teiste vaenulikkude asjaolude eest. Hoolitseti agaralt selle eest, et laps oleks alati rõõmus ja sööks palju.

Aga niipea kui noormees saab jalule, see on, kui tal enam hoidjat vaja ei ole, poeb ema südamesse salajane soov leida talle eluseltsiline — samuti võimalikult terve ja punapalgeline.

---

[1] Cupido — armujumal, vastab kreeka Erosele.

Jälle saabub tavade, pidude, lõpuks pulmade ajajärk, millesse on koondatud terve elu paatos.

Siis algasid jälle kordumised: lastesünd, tavad, peod — kuni matused ei muuda dekoratsiooni, kuid mitte kauaks: ühed näod loovutavad kohad teistele, lapsed kasvavad noormeesteks ja koos sellega peigmeesteks, naituvad ning sigitavad endasuguseid — ja nii voolab elu selle programmi kohaselt pideva ühetaolise kangana, katkedes märkamatult päris haua äärel.

Tõsi, mõnikord langesid neile kaela ka teistsugused mured, kuid Oblomovka elanikud võtsid neid suuremalt osalt vastu stoilise liikumatusega, ja mured, keerelnud nende peade kohal, sööstsid mööda nagu linnud, kes, saabunud sileda müüri juurde ja leidmata seal kohta peavarjuks, väristavad asjatult tiibu vastu kõva kivi ning lendavad edasi.

Nii näiteks langes ükskord äkki ühelt maja küljelt osa rõdust alla ja mattis rusude alla kana ühes poegadega; ka Antipi naine Aksinja, kes istus rõdu all värtnaga, oleks oma osa saanud, kuid õnneks läks ta sel ajal linu tooma.

Majas tõusis lärm: kõik jooksid kohale, olgu suur või väike, ja kohkusid, kujutades ette, et poegadega kana asemel oleks siin võinud jalutada proua koos Ilja Iljitšiga.

Kõik ahhetasid ja hakkasid üksteisele ette heitma, et kuidas see neil juba ammu pähe pole tulnud: ühel — meelde tuletada, teisel — käskida ära parandada, kolmandal — parandada.

Kõik imestasid nüüd, miks see rõdu maha langes, aga eelmisel päeval imestasid, et see veel ülal seisis!

Algasid mured ja arutused, kuidas asja parandada; kahetseti poegadega kana ning mindi pikkamööda laiali oma kohtadele, keelates rangelt Ilja Iljitši rõdu juurde lasta.

Siis, umbes kolm nädalat hiljem, kästi Andrjuškal, Petruškal ja Vaskal mahalangenud lauad ja käsipuud kuuride juurde kanda, et need ei vedeleks teel ees. Kuuride juures vedelesid need kevadeni.

Iga kord, kui vana Oblomov neid aknast vaatas, hakkas teda vaevama rõdu parandamise mõte; ta kutsub puusepa, peab temaga nõu, kuidas oleks parem teha: kas ehitada uus rõdu või lõhkuda maha ka ülejäänud osa; siis laseb tal koju minna ja ütleb:

«Mine pealegi, mina aga mõtlen veel.»

See kestis seni, kui Vasja või Motka kord isandale ette kandis, et näe, kui tema, Motka, täna hommikul oli rõdu jäänustele roninud, vajunud selle nurgad seinte küljest sootuks lahti ja kogu rõdu võib iga silmapilk jälle alla kukkuda.

Siis kutsuti puusepp lõplikule nõupidamisele, mille tulemuseks oli otsus püstiolevale rõdu osale vanadest puutükkidest toed alla panna, mis ka sama kuu lõpuks teostati.

«Eheh! Rõdu läheb jälle käiku!» ütles vanamees naisele. «Vaata ometi, kui ilusasti Fedot on toed alla seadnud, need on nagu sambad mõisnike peamehe maja ees! Nüüd on see kõva, jällegi tükiks ajaks!»

Keegi tuletas talle meelde, et koos sellega oleks hea ka värav

korda seada ja välistrepp ära parandada, sest muidu käivad läbi lagunud trepiastmete keldris mitte ainult kassid, vaid ka sead.

«Jah, jah, seda on vaja,» vastas Ilja Ivanovitš hoolitsevalt ja ruttas jalamaid välistreppi vaatama.

«Tõepoolest, näed sa, kuidas on logisema hakanud,» sõnas ta, kiigutades jalaga treppi nagu hälli.

«Trepp logises juba siis, kui ta tehti,» tähendas keegi.

«Mis sest, et logises?» vastas Oblomov. «Aga näed, koost ei vajunud, kuigi on kuusteist aastat seisnud ega ole parandatud. Hästi tegi Luka tol korral! See oli puusepp mis puusepp... ära suri — rahu ta hingele! Nüüdne rahvas on ülekäte läinud... nõnda enam ei tee.»

Ja ta pööras pilgu teisale. Välistrepp, räägitakse, logiseb tänaseni ega ole ikka veel koost langenud.

Nähtavasti oli Luka tõepoolest tubli puusepp.

Kuid tuleb pererahva vastu siiski õiglane olla: mõnikord hädas või ebamugavust tundes muretsevad nad vägagi, isegi ägestuvad ja vihastavad.

Kuidas võib üht või teist asja jätta laokile või tegemata? On vaja kohe abinõud tarvitusele võtta. Kuid räägitakse ainult sellest, kuidas kraavisillakest parandada või viljapuuaia tara üles tõsta, et loomad puid ei saaks rikkuda, sest osa põimitud tarast oli ühes kohas täiesti maas.

Ilja Ivanovitši hoolitsus ulatus kord isegi niikaugele, et jalutades aias tõstis ähkides ja puhkides ise oma kätega üles mahalangenud põimtara ning käskis aednikul sealsamas kaks roigast toeks panna: tänu sellele Oblomovi korraldusele püsis tara niiviisi terve suve ja alles talvel lükkas lumi selle jälle ümber.

Lõpuks jõuti isegi niikaugele, et sillale pandi kolm uut lauda peale, ja kohe pärast seda, kui Antip koos hobuse ja vaadiga oli sillalt kraavi kukkunud. Ta ei jõudnud veel põrutusest paranedagi, kui sild oli juba uuesti korda seatud.

Pärast põimtara uut ümberkukkumist ei kahjustanud lehmad ja kitsed aeda kuigi palju: nad sõid ära ainult sõstrapõõsad ja asusid koorima kümnendat pärna, õunapuudeni nad veel ei jõudnudki, kui juba korraldus tuli tara nagu kord ja kohus ära parandada ja isegi kraaviga piirata.

Kaks lehma ja kits tabati otse teolt: nad said tubli keretäie vastu külgi!

Seejärel näeb Ilja Iljitš unes vanemate maja suurt poolpimedat võõrastetuba, milles vanaaegsed saarepuust tugitoolid seisid alati katteis, kus oli veel tohutu suur kohmakas ja kõva diivan, mis oli üle tõmmatud luitunud, plekilise helesinise sametiga, ja suur nahkne tugitool.

Algab pikk talveõhtu.

Ema istub diivanil, ta on jalad enda alla tõmmanud ja koob laisalt lapsesukka, haigutades ja sügades aeg-ajalt vardaga pead.

Tema kõrval istuvad Nastasja Ivanovna ja Pelageja Ignatjevna,

kes on langetanud nina töö kohale ja õmblevad virgalt Iljušale või tema isale või iseendile midagi pühadeks.

Isa käib, käed seljal, mööda tuba edasi-tagasi täielikus heameeles või istub tugitooli, ja veidi istunud, hakkab uuesti käima, kuulates tähelepanelikult oma sammude kõla. Seejärel nuuskab ta tubakat, pühib nina ja nuuskab siis jälle tubakat.

Toas põleb ähmaselt üksainus rasvaküünal ja seegi oli lubatud ainult talve- ja sügisõhtuil. Suvekuudel püüdsid kõik küünaldeta, päevavalgel, magama heita ja üles tõusta.

Seda tehti osalt harjumusest, osalt kokkuhoiust...

Oblomovka elanikud olid äärmuseni kokkuhoidlikud neis asjus, mida ei toodetud kodus, vaid tuli osta.

Nad tapavad meeleldi suurepärase kalkuni või tosina kanapoegi külalise tulekuks, kuid üleliigset rosinat nad toidu sisse ei pane, ja kahvatavad näost valgeks, kui selsamal külalisel tuleks mõttesse omavoliliselt viinaklaasi täita.

Muide, niisugust pahet seal peaaegu ei juhtu: seda võiks teha ainult mõni jultunud, üldise arvamise järgi hukkaläinud inimene; niisugust külalist ei lasta õuegi.

Ei, siin olid teised kombed: enne kolmekordset pakkumist ei puuduta külaline mitte midagi. Ta teab väga hästi, et ühekordses pakkumises peitub ennem palve loobuda pakutavast roast või veinist, kui et seda maitsta.

Kahte küünalt ei süüdatud mitte igaühe jaoks: küünlad osteti raha eest linnast ja need seisid nagu kõik ostetud asjad luku taga, mille võtmed olid perenaise käes. Küünlajupid loeti hoolega üle ja peideti ära.

Raha üldse ei armastatud raisata, nii hädavajalik kui mõni asi ka oli, raha anti välja alati suure kahetsustundega ja ainult siis, kui kulu oli tühine. Suuremaid kulutusi saadeti oiete, halisemise ja sõimuga.

Oblomovka elanikud nõustusid ennem taluma igasuguseid ebamugavusi, harjusid neid isegi ebamugavusteks mitte pidama, ainult et raha mitte välja anda.

Seepärast diivangi on võõrastetoas juba ammust aega plekke täis, seepärast Ilja Ivanovitši nahktugitoolgi on ainult nime poolest nahkne, tegelikult on see niinekiust või nöörist, nahka on tooliseljal säilinud ainult väike tükike, ülejäänud osa lagunes juba viis aastat tagasi ja tuli pealt maha; võib-olla seepärast on ka kõik väravad viltu ja välistrepp logiseb. Kuid maksta millegi eest, kas või kõige hädavajalikuma asja eest kakssada, kolmsada, viissada rubla tundus neile peaaegu enesetapmisena.

Kuuldes, et keegi ümbruskonna noortest mõisnikest oli pulmade eel Moskvasse sõitnud ja maksnud seal tosina särkide eest kolmsada rubla, saabaste eest kakskümmend viis ja vesti eest nelikümmend rubla, lõi vana Oblomov risti ette ja ütles kohkunult, kiirelt kõneldes, et «niisugune poiss tuleks vangi panna».

Üldse olid nad kurdid majandusteadusliku tõe vastu kapitalide

kiire ja elava käibe vajadusest, suurendatud tootmisest ja produktide vahetusest. Oma lihtsameelsuses said nad kapitali omadustest vaid ühel viisil aru: hoida seda laekas.

Võõrastetoas tugitoolides istuvad ja nohisevad mitmesugustes asendites majaelanikud kui ka alatised külalised.

Vestluskaaslaste vahel valitseb tavaliselt sügav vaikus: nad kohtuvad üksteisega iga päev, vaimsed varad on vastastikku ammutatud ning tuntud ja uudiseid väljastpoolt saadakse vähe.

On vaikne; kostavad ainult Ilja Ivanovitši kodukingsepa valmistatud raskete saabaste sammud, peale selle kella tume tiksumine kellakastis ja aeg-ajalt niidi naksatus, kui Pelageja Ignatjevna või Nastasja Ivanovna selle katki tõmbab või läbi hammustab...

Nõnda kulub mõnikord pool tundi, ehk olgu siis, et keegi haigutab kuuldavalt ja teeb suule ristimärgi, lausudes: «Issand, halasta!»

Tema järel haigutab naaber, siis avab suu aegamööda nagu käsu peale järgmine, ja nii edasi, õhu nakkav mäng kopsudes haarab kaasa kõiki, mõnel tulevad isegi pisarad silmi.

Juhtub, et Ilja Ivanovitš astub akna juurde, vaatab välja ja ütleb mõnevõrra imestunult:

«Kell on alles viis, aga kui pime on juba väljas!»

«Jah,» vastab keegi, «sel ajal läheb ikka pimedaks, algavad pikad õhtud.»

Ja kevadel nad imestavad ja rõõmustavad, et algavad pikad päevad. Kuid küsige neilt, milleks nad vajavad neid pikki päevi, siis ei tea nad seda isegi.

Ja vaikivad jälle.

Seal hakkab keegi küünlatahi sütt lõikama ja kustutab kogemata küünla — kõik võpatavad.

«Ootamatu külaline!» lausub tingimata neist mõni.

Vahel algab sellest jutt.

«Kes võiks see külaline olla?» ütleb perenaine. «Kas mitte Nastasja Fadejevna? Ah, annaks jumal! Kuid ei, enne pühi ta ei tule. Küll oleks rõõmu! Küll me kallistaksime teineteist ja küll nutaksime koos. Ja läheksime koos varahommikusele ja päevasele jumalateenistusele. Ei, kus mina nüüd tema vastu saan. Ma olen küll noorem, ei suuda aga nii kaua ära seista!»

«Kuid millal see oli, kui ta meilt ära sõitis?» küsis Ilja Ivanovitš. «Vististi peale eeliapäeva?»

«Mis sa nüüd, Ilja Ivanovitš, ikka ajad sa segi. Ta ei oodanud ristineljapäevanigi[1],» parandas naine.

«Näib, et ta oli peetripäeval[2] siin,» väidab vastu Ilja Ivanovitš.

«Sul on see ikka nii!» ütleb naine etteheitvalt. «Vaidled, teed endale ainult häbi...»

---

[1] Ristineljapäev — kirikukalendris tähtpäev seitsmendal nädalal pärast lihavõttepühi.

[2] Peetripäev — kirikukalendris 29. juunil.

«Noh, kuidas see siis ei olnud peetripäeval? Siis küpsetati aina seenepirukaid: ta ju armastab...»

«See oli ju Marja Onissimovna: tema armastab seenepirukaid — kuidas sa seda ei mäleta! Ja Marja Onissimovna ei olnud meil külas mitte enne eeliapäeva, vaid külastas meid enne prohhori- ja nikanoripäeva[1].»

Nad arvestasid aega pühade, aastaaegade, mitmesuguste perekondlike ja koduste sündmuste järgi ega maininud kunagi kuid ega kuupäevi. Võib-olla sündis see osaliselt seetõttu, et peale Oblomovi ajasid kõik teised segamini nii kuude nimetused kui ka arvude järjekorra.

Võidetud Ilja Ivanovitš vaikib ja terve seltskond laskub jälle suikesse. Iljuša, visanud end ema selja taha pikali, tukub samuti ja mõnikord jääb päris magama.

«Jah,» ütleb keegi külalistest natukese aja pärast sügavalt ohates, «näe, Marja Onissimovna mees, kadunud Vassili Fomitš, jumal temaga, oli terve inimene, aga suri! Ei elanud kuuekümne aastaseks: niisugune oleks võinud elada saja aastani!»

«Kõik sureme, kes millal — jumala tahe!» vastab Pelageja Ignatjevna ohates. «Kes sureb, kuid vaata, Hlopovite juures ei jõuta enam ristsetega: räägitakse, et Anna Andrejevna on jälle sünnitanud — see on juba kuues.»

«Ega's ainult Anna Andrejevna!» ütles perenaine. «Vaat, kui pannakse paari tema vend ja tulevad lapsed — kui palju on siis askeldamist! Ja väiksemad sirguvad, jõuavad peigmehe-ikka; siis hakka tütreid mehele panema, kust võtta peigmehi? Praegusel ajal, näe, tahavad kõik kaasavara ja ikka rahas...»

«Millest te räägite?» küsib Ilja Ivanovitš vestlejate juurde astudes.

«Noh, näe, räägime, et...»

Ja talle korratakse, millest räägiti.

«Seal on see inimese elu!» lausub Ilja Ivanovitš õpetavalt. «Üks sureb, teine sünnib, kolmas abiellub ja meie aina vananeme: mitte aasta-aastalt, vaid päev-päevalt! Miks on see nii? Oleks hoopis teisiti, kui eelmine päev oleks nagu eilne, eilne nagu homme!... On kurb, kui mõtled...»

«Vana vananeb ja noor kasvab!» ütleb keegi nurgast unise häälega.

«Peab rohkem jumalat paluma ja mitte millelegi mõtlema!» tähendab perenaine tõsiselt.

«Tõsi, tõsi,» vastab Ilja Ivanovitš aralt ja kiiresti. Ta kavatses targutama hakata ja alustas jälle edasi-tagasi käimist.

Jälle vaikitakse kaua; kostab ainult nõelaga läbipistetavate

---

[1] Prohhori- ja nikanoripäev — kirikukalendris tähistati iga päeva mõne «pühaku» mälestuspäevana, seepärast nimetati paljusid päevi aastas isegi igapäevases kõnekeeles nende «pühakute» järgi («tatjanapäev», «veerapäev», «nadeždapäev» jne.).

ja edasi-tagasi tõmmatavate niitide ragin. Mõnikord katkestab perenaine vaikust.

«Jah, väljas on pime,» ütleb ta. «Vaat, kui jumal annab ja saabub jõuluaeg, sõidavad omaksed külla, siis muutub elu lõbusamaks ega näegi, kuidas õhtud mööduvad. Vaat, kui Malanja Petrovna veel sõidab, küllap siis saab tempe näha! Mida tema küll ette ei võta! Tinavalamist ja vahasulatamist ja värava taha jooksmist! Ajab kõik mu tüdrukud hukka! Algatab mitmesuguseid mänge... Niisugune, tõesti!»

«Jah, seltskonnadaam!» tähendab keegi vestlejaist.

«Ülemöödunud aastal hakkas ta kelguga mäest alla sõitma, mäletate, siis kui veel Luka Savvitš kulmu katki lõi!...»

Äkki virgusid kõik, vaatasid Luka Savvitši poole ja hakkasid laginal naerma.

«Kuidas see sul juhtus, Luka Savvitš? Noh, noh, jutusta!» ütleb Ilja Ivanovitš, olles naerust lõhkemas.

Kõik naeravad valju häälega, ka Iljuša on ärganud, ka tema naerab laginal.

«Noh, mis siin jutustada,» vastab hämmeldunud Luka Savvitš. «Selle kõik mõtles välja, näe, Aleksei Naumõtš: tegelikult ei juhtunud ju midagi!»

«Ehee!» hüüdsid kõik kooris. «Aga kuidas siis ei juhtunud mitte midagi? Kas me siis ei mäleta?... Ja laup, laup ju, tänapäevani veel arm näha...»

Ja kõik hakkasid jälle naerma.

«Mis te naerate?» katsub Luka Savvitš seletada, kui naerupuhangud vaibuvad. «Mina oleksin... ka mitte seda... kuid kõiges on süüdi Vaska, röövel... pistis mulle vana kelgu alla... see vajus minu all kokku... ja mina seda...»

Üldine naer mattis ta hääle. Ta pingutas asjatult, et oma kukkumise lugu lõpuni jutustada; naer levis üle kogu seltskonna, ulatus esikuni ja tüdrukute tuppagi; haaras kogu maja, kõigile meenus lõbus lugu ja kõik naeravad kaua, ühiselt, «sõnul seletamatult» nagu Olümpose jumalad. Niipea kui hakkavad vaikima, alustab keegi uuesti — ja jälle läheb lahti.

Lõpuks rahuneti vaevaga ja kuidagi.

«Kuid tänavu jõulu-ajal hakkad jälle liugu laskma, Luka Savvitš?» küsis mõne aja vaikinud Ilja Ivanovitš.

Kordus uus naerulagin, mis kestis minutit kümme.

«Kui käsiks Antipkal paastu-ajal kelgumäe korda seada,» ütleb jälle Oblomov, «Luka Savvitš armastab liugu lasta, ei läbe oodata.»

Kõigi ühine naeruprahvatus takistas teda lõpuni rääkimast.

«Kas aga on veel alles too... kelk?» suutis üks jutukaaslane vaevu öelda.

Jälle naer.

Kõik naersid kaua, lõpuks hakkasid nad pikkamööda rahunema: mõni pühkis pisaraid, teine nuuskas nina, kolmas köhis pööraselt ja sülitas, suutes vaevalt lausuda:

«Oh sa mu jumal! Kõha matab hinge... ajas tookord naerma küll, jumala eest! Oli aga äpardus! Kui ta ise, selg ülespoole ja kaftani hõlmad üks ühele, teine teisele poole...»

Siin järgnes lõplikult viimane, kõige kauem kestev naerupuhang ja pärast seda vaikisid kõik. Üks ohkas, teine haigutas kuuldavalt, lisades kõnekõlksu, ja siis jäid kõik vait.

Endiselt võis kuulda ainult kella pendli tiksumist, Oblomovi saabaste kopsimist ja katkihammustatava niidi kerget naksatust.

Äkki peatus Ilja Ivanovitš keset tuba äreva ilmega, hoides ninaotsast kinni.

«Mis õnnetus see küll peaks tulema? Vaata aga!» ütles ta. «Saame surmasõnumeid: mul sügeleb ninaots...»

«Oh sa jumal!» ütles naine käsi kokku lüües. «Siis pole ju surnuga tegemist, kui ninaots sügeleb. Surnu on siis, kui ninajuur sügeleb. Noh, Ilja Ivanovitš, oled sa aga unustaja, jumal hoidku küll! Näe, juhtub, et ütled nõnda millalgi inimeste kuuldes või külaliste juuresolekul, teed häbi!»

«Kuid mida see tähendab, kui ninaots sügeleb?» küsis häbistatud Ilja Ivanovitš.

«Napsiklaasi vaatamist. Ja kuidas võib nii: surmasõnumeid!»

«Kõik läheb segi!» ütles Ilja Ivanovitš. «Mine jõua meeles pidada: kord sügeleb nina külg, kord nina ots, kord sügelevad kulmud...»

«Küljelt,» haaras sõna Pelageja Ivanovna, «tähendab sõnumeid; kui silmakulmud sügelevad — pisaraid; kui laup — tervitusi; kiheleb paremalt poolt — mehelt; vasakult — naiselt; hakkavad kõrvad kihelema — hakkab vihma sadama; huuled — tähendab suudelda, vurrud — külakosti süüa, küünarnukk — uues kohas magada; tallad — teekonda...»

«Noh, Pelageja Ivanovna, tubli!» ütles Ilja Ivanovitš. «Aga kui või odavaks läheb, siis sügeleb kukal, eks...»

Daamid hakkasid naerma ja sosistama; mõned meestest naeratasid ka; jällegi valmis naerupuhang, kuid sel silmapilgul kuuldus toas üheaegselt midagi koera urina ja kassi turtsumise taolist, kui nad teineteise kallale söösta kavatsevad. Kell hakkas põrisedes lööma.

«Ehee, kell on juba üheksa!» lausus rõõmsalt imestades Ilja Ivanovitš. «Näe, peaaegu ei pane tähelegi, kuidas aeg möödub. Hei, Vaska, Vanka, Motka!»

Ilmus kolm unist nägu.

«Miks te lauda ei kata?» küsis Oblomov imestunult ja tusaselt. «Et te ka härrastele mõtleksite? Noh, mis te seisate? Ruttu, ja viina ka!»

«Näe, miks ninaots sügeles!» lausus Pelageja Ivanovna elavalt. «Hakkategi viina jooma ja vaatate klaasi.»

Pärast õhtusööki, suudelnud üksteist ja teinud ristimärgi, lähevad kõik laiali oma vooditesse ja uni hakkab valitsema muretute peade kohal.

Ilja Iljitš ei näe unes mitte ainult üht ega kaht sellist õhtut, ta

näeb terveid nädalaid, kuid ja aastaid, kus päevad ja õhtud nõnda veedetakse.

Mitte miski ei häirinud seda üksluist elu, ja ka Oblomovid ise ei pidanud seda elu koormavaks, sest nad ei kujutanud endile ette teistsugust elu-olu; ja kuigi oleksid suutnud seda kujutleda, siis oleksid hirmuga sellest kõrvale pöördunud.

Nad ei soovinud teistsugust elu ega oleks seda armastanudki. Neil oleks olnud kahju, kui mingisugused olud oleksid toonud nende ellu ükskõik missuguseid muudatusi. Tusk näriks nad surnuks, kui homme ei sarnaneks tänasega ja ülehomme homsega.

Milleks neile mitmekesisused, muudatused, juhused, mida teised vägisi tahavad? Las siis teised söövad seda suppi, kuid neil, Oblomovitel, ei ole sellega midagi tegemist. Elagu teised nagu süda kutsub.

Juhused, kuigi nad on vahel kasulikud, on tülikad: nad nõuavad askeldamist, muret, jooksmist, ei saa kohal istuda, kauple või kirjuta, ühe sõnaga — liiguta end, kuid ega's see nali ole.

Nad jätkasid aastakümneid oma nohisemist, suikumist ja haigutamist või naermist heasüdamlikkude külanaljade üle ja kokku tulles jutustasid, mida keegi oli öösel unes näinud.

Kui unenägu oli hirmus — jäid kõik mõttesse ja kartsid ilma naljata; oli see ennustav — rõõmustasid või kurvastasid teesklematult, vastavalt sellele, kas unes oli nähtud kurba või lohutavat. Kui unenägu nõudis, et saaks kinni peetud mõnest vanarahva tarkusest, võeti selleks otsekohe aktiivsed abinõud tarvitusele.

Kui pole enam midagi teha, siis mängitakse «turakat», «oma trumpi» või pühade ajal külalistega «bostonit», laotakse pasjanssi, pannakse kaarte välja ärtukuninga või ristiemanda peale, ennustades abiellumist.

Teinekord tuleb mõni Natalja Fadejevna nädalaks või kaheks võõrsile. Alguses võtavad vanaeided terve ümbruskonna läbi, kuidas keegi elab, mida keegi teeb; nad tungivad mitte ainult perekonnaellu või telgitagusesse ellu, vaid ka igaühe salajasemaisse mõtteisse ja kavatsustesse, poevad hinge, sõimavad, mõistavad hukka ebaväärikaid, kõige enam aga truudusetuid mehi, loevad üles igasugused sündmused: nimepäevad, ristsed, sünnipeod, kes millega kostitas, kes oli kutsutud ja kes mitte.

On nad sellest juba väsinud, siis hakkavad näitama uusi asju, kleite, seelikuid ja sukki. Perenaine hoopleb mingisuguste lõuenditega, niitidega, koduvalmistatud pitsidega.

Kui ka see saab otsa, võetakse käsile kohv, tee, keedised. Alles siis minnakse üle vaikimisele.

Istutakse kaua, vaadatakse teineteisele otsa ja ohatakse aegajalt raskelt millegi üle. Vahel hakkab üks või teine nutma.

«Emake, mis on?» küsib teine ärevuses.

«Oh, kurb on, kullake!» vastab külaline raskelt ohates. «Me, nurjatud, oleme jumalat vihastanud. Head pole tulemas!»

«Ah, ära hirmuta, ära ähvarda, kallis!» räägib perenaine vahele.

«Jah, jah,» jätkas teine. «Viimased päevad on käes: rahvas tõuseb rahva vastu, riik riigi vastu... tuleb viimnepäev!» lausub Natalja Fadejevna lõpuks ja mõlemad hakkavad kibedasti nutma.

Niisuguseks järelduseks Natalja Fadejevna poolt ei olnud mingit põhjust, keegi kellegi vastu üles ei tõusnud, isegi sabatähte sel aastal ei nähtud, kuid vanaeitedel tekivad mõnikord tumedad eelaimused.

Vahel harva segab mingisugune ootamatu juhtum sellist aja möödasaatmist, näiteks kui terve maja — väikesest suureni — vingu tagajärjel haigestub.

Teistest haigustest polnud peaaegu midagi kuulda ei härrastemajas ega külas; välja arvatud, kui keegi pimeduses orgi otsa astub, lakast alla veereb või katuselt mõni laud kellelegi pähe langeb.

Kuid seda kõike juhtus harva ja niisuguste ootamatuste vastu tarvitati koduseid, äraproovitud abinõusid: hõõruti haiget kohta käsna ja leetputke kimbuga; anti juua pühitsetud vett või positi veidi ja oligi möödas.

Kuid vingujuhtumeid tuli ette sageli. Siis vedelevad kõik siruli asemetel; on kuulda ohkeid ning oigeid; üks laob pea ümber kurke ja seob käterätiga kinni; teine topib jõhvikaid kõrvadesse ja nuusutab mädarõigast; kolmas läheb särgiväel külma kätte; neljas lamab lihtsalt meelemärkusetult põrandal.

Seda juhtus perioodiliselt kord või kaks kuus, sest ei armastatud sooja asjata korstnasse lasta ja ahjud pandi kinni siis, kui nendes alles välkusid niisugused tulukesed nagu «Robert-Saatanas»[1]. Mitte ühegi ahjulava, mitte ühegi ahju vastu ei saanud käega puutuda: vaata, et käele kohe vill ei teki.

Ainult üks kord häiris ootamatu juhtum päris tõsiselt seda üksluisust.

See oli tol korral, kui kõik, olles puhanud peale ränka lõunat, kogunesid teejoomisele ja kui korraga astus sisse üks linnast naasnud Oblomovi talupoegi, kes otsis ja tuhras oma põues, kuni viimaks sai kätte kortsunud kirja Ilja Ivanovitš Oblomovi nimele.

Kõik kohmetasid: perenaine muutus näost isegi veidi teiseks; kõikide silmad pöördusid, kõikide ninad venisid kirja suunas.

«Mis imeasi see on? Kelle käest?» lausus lõpuks perenaine toibudes.

Oblomov võttis kirja vastu, keeras seda nõutult käes, teadmata õieti, mis sellega peale hakata.

«Kust sa selle said?» küsis ta talupojalt. «Kes sulle selle andis?»

«Tead, seal, kus ma linnas peatusin,» vastas talupoeg, «seal käidi posti pealt kahel korral küsimas, kas ei ole seal Oblomovi talupoegi: kiri, näed, olevat mõisahärrale...»

«Noh?...»

«Noh, kõigepealt peitsin enda ära; soldat läks kirjaga minema, kuid Verhljovo köster nägi mind ja see oligi öelnud. Tuli veel teinegi kord. Ja kui teinekord tuli, siis hakati sõimama ja anti kiri kätte,

---

[1] «Robert-Saatan» — Meyerbeeri ooper.

ja viis kopikat võeti veel pealegi maksu. Ma küsisin, et mis siis mina sellega tegema pean, kuhu ma pean ta panema? Niisiis kästi üle anda armulisele isandale.»

«Kuid sina ei oleks pidanud vastu võtma,» tähendas proua kurjalt.

«Ega ma tahtnudki teda võtta. Milleks meil, näe, seda kirja vaja on, ei meil ole teda vaja. Meil, näe, ei ole kästud kirju vastu võtta: mina ei tohi — minge oma kirjaga! Kuid soldat hakkas hirmsasti sõimama, tahtis kaevata ülemusele; siis ma võtsin.»

«Tola!» ütles proua.

«Kellelt see küll võiks olla?» ütles Oblomov aadressi vaadates mõtlikult. «Käekiri oleks nagu tuttav, tõepoolest!»

Ja kiri hakkas käest kätte rändama. Algasid arutlused ja arvamised: kellelt see võiks olla ja millest seal peaks küll juttu olema? Lõpuks sattusid kõik ummikusse.

Ilja Ivanovitš käskis oma prillid üles otsida; neid otsiti tundi poolteist. Siis pani ta prillid ette ja kavatses kirja avada.

«Jäta ometi, ära ava, Ilja Ivanovitš,» peatas teda naine pelglikult. «Kes teab, mis kiri see on? Võib-olla on seal midagi kohutavat, mingisugune õnnetus. Näed isegi, missuguseks on inimesed tänapäeval muutunud! Jõuad homme või ülehommegi: ega see sinu eest ära jookse.»

Ja kiri koos prillidega peideti luku taha. Kõik asusid teed jooma. Kiri oleks võinud vedelda luku taga aastaid, kui see ei oleks olnud nii haruldaseks sündmuseks ega oleks nii erutanud Oblomovka elanike meeli. Niihästi teelauas kui ka teisel päeval ei olnud kellelgi muud juttu kui ainult kiri.

Lõpuks katkes kannatus ja neljandal päeval tuldi hulgana erutatult kokku ja avati kiri. Oblomov viskas pilgu allkirjale.

«Radištšev,» luges ta. «Ehee! See on ju Filipp Matveitšilt!»

«Ahah! Eh! Vaat kellelt!» kostis igast küljest. «Ja kuidas ta küll veel seni elus on? Mõtle ometi, ei olegi veel surnud! Noh, jumalale tänu! Mida ta siis kirjutab?»

Oblomov hakkas valjusti lugema. Ilmnes, et Filipp Matvejevitš palub endale saata õlle retsepti, mida eriti hästi osatakse valmistada Oblomovkas.

«Tuleb saata, tuleb talle saata!» hakkasid kõik rääkima. «Tuleb kirjutada kirjake.»

Nii möödus nädalat kaks.

«Tuleb, tuleb kirjutada!» kinnitas Ilja Ivanovitš naisele. «Kus on siis retsept?»

«Kus see on?» vastas naine. «Tuleb enne üles otsida. Kuid oota, kuhu sa tõttad? Annab jumal, saabuvad pühad, sööme jälle lihatoitu, siis kirjutadki: ega see eest ära jookse . . .»

«Tõepoolest, parem kirjutan pühade ajal,» ütles Ilja Ivanovitš.

Pühade ajal oli jälle juttu kirjast. Ilja Ivanovitš kavatses päris tõsiselt kirjutada. Ta läks kabinetti, pani prillid ninale ja istus laua taha.

Majas valitses sügav vaikus; inimestel oli keelatud trampimine ja müra tegemine. «Isand kirjutab!» rääkisid kõik niisugusel arglikaupaklikul häälel, nagu räägitakse siis, kui surnu on majas.

Vaevalt oli ta jõudnud väriseva käega ja niisuguse ettevaatlikkusega, nagu tegeleks ta mõne kardetava asjaga, maalida pikkamööda «lugupeetud härra», kui naine tema juurde ilmus.

«Otsisin, otsisin — ei ole retsepti,» ütles ta. «Tuleb otsida veel magamistoa kapist. Aga kuidas seda kirja saata?»

«Tuleb saata postiga,» vastas Ilja Ivanovitš.

«Aga palju see sinna maksab?»[1]

Oblomov võttis vana kalendri.

«Nelikümmend kopikat,» ütles ta.

«Näed sa, nelikümmend kopikat tühja asja pärast!» tähendas naine. «Parem ootame, kas ei avane võimalust kellegagi saata. Sa käsi talupoegadel järele pärida.»

«Jah tõesti, parajal juhul kellelegi kaasa anda oleks hea,» vastas Ilja Ivanovitš, plõksutas sulega vastu lauda, pistis selle tindipotti ja võttis prillid eest.

«Tõesti parem,» ütles ta lõpuks. «Ega see ära ei jookse: küllap jõuame veel saata.»

On teadmata, kas Filipp Matveitš jõudis kirja ära oodata.

Ilja Ivanovitš võtab mõnikord raamatu kätte — tal on ükskõik missuguse. Ta ei aimanudki, et lugemine võib olla tõsiseks tarviduseks, vaid pidas seda toreduseks, niisuguseks asjaks, milleta võib kergesti läbi saada, täpselt samuti nagu pilt võib seinal rippuda, kuid võib ka mitte rippuda, või nagu jalutama võib minna ja võib ka mitte minna: seepärast on tal ükskõik, mis raamat see on. Ta vaatas raamatule kui meelelahutusele igavuse peletamiseks ja aja surnukslöömiseks, kui midagi teha polnud.

«Ei ole ammu raamatut lugenud,» ütleb ta, või muudab mõnikord lauset: «Loen õige raamatut,» või lihtsalt mööda minnes näeb juhuslikult temale vennast jäänud väikest raamatuvirna ja võtab, valimata, mis juhtub.

Juhtus talle Golikov või «U u s i m u n e n ä g u d e s e l e t a j a», Heraskovi «R o s s i a a d a» või Sumarokovi tragöödia, või tunamullused «T e a t a j a d», — ta loeb kõike võrdse mõnuga, lausudes aeg-ajalt:

«Eks vaata, mida on välja mõelnud! No küll on röövel! Ah, tühi võtku sind!»

Need hüüatused olid autorile määratud — tegevusala, mis tema silmis ei väärinud mingit austust; ta oli õppinud suhtuma kirjanikesse pooleldi põlglikult, mis oli nii omane vana aja inimestele. Tema, nagu paljud tol ajal, pidas kirjanikku naljahambaks, ulajaks, joodikuks, lõbusaks selliks — kellekski umbes laadatantsija taoliseks.

Vahel loeb ta tunamulluseid ajalehti ka kõikidele teistele ette, või jutustab niisama sõnumeid.

[1] Enne postmarkide käibelelaskmist (1858. a.) võeti kirjade kohaletoimetamise eest maksu vastavalt kaugusele.

«Vaata, Haagist kirjutatakse,» ütleb ta, «et tema majesteet kuningas on suvatsenud oma lühiajaliselt reisilt õnnelikult tagasi jõuda lossi,» — ja seejuures vaatab üle prillide kõikidele kuulajatele.

Või: «Viinis esitas see ja see saadik oma volitused.»

«Ja kirjutatakse,» luges ta edasi, «et madam Genlisi teosed on tõlgitud vene keelde.»

«Tõlgitakse vist selleks,» tähendas üks kuulajatest, keegi väikese mõisa omanik, «et meiesugustelt, mõisnikelt raha välja petta.»

Kuid vaene Iljuša käib ja käib Stolzi juures õppimas.

Nii kui ta esmaspäeva hommikul ärkab, valdab teda tusk. Ta kuuleb Vaskat lõikaval häälel trepilt hüüdvat:

«Antipka! Rakenda kimmel ette: noorhärra tuleb sakslase juurde viia!»

Poisi süda võpatab. Ta tuleb kurvana ema juurde. See teab miks, kuid püüab siiski asja ilustada, ise salaja ohates, et peab terveks nädalaks pojast lahkuma.

Ei teata, millega poissi sel hommikul toitagi, talle küpsetatakse saiakesi ja kringlikesi, antakse kaasa igasuguseid soolaseid suupisteid, küpsiseid, keedist, mitmesuguseid pastilaasid, igasuguseid kuivi ja märgi maiustusi ning isegi toidumoona. Seda kõike anti kaasa sel eeldusel, et sakslase juures kuigi priskelt ei söödeta.

«Seal sa ennast juba laiaks ei söö,» rääkisid Oblomovka elanikud, «lõunasöögiks antakse suppi ja praadi ja kartuleid, tee juurde võid, aga õhtusöögiks — pühi suu puhtaks.»

Muide, Ilja Iljitš näeb unes rohkem neid esmaspäevi, mil ta ei kuule Vaska häält käskimas kimlit ette rakendada ja kui ema teda teelauas naeratades ning meeldiva uudisega vastu võtab:

«Täna sa ei sõida; neljapäeval on suur püha: kas maksab kolmeks päevaks sinna ja tagasi sõita?»

Või mõnikord äkki teatab talle:

«Täna algab surnutepüha nädal, — nüüd on muudki teha kui õppida: hakkame pliinisid küpsetama.»

Vahel aga juhtub, et ema talle esmaspäeva hommikul teraselt otsa vaatab ja ütleb:

«Täna nagu poleks su silmad selged, kas oled terve?» ja vangutab pead.

Kaval poiss on üsna terve, kuid vaikib.

«Ole õige see nädal kodus,» ütleb ema, «eks siis näe, mida jumal saadab.»

Ja majas olid kõik veendunud, et õppimine ning surnutepüha laupäev ei või kuidagi ühte langeda või et neljapäevane püha on terveks nädalaks õppimisel ülesaamatuks takistuseks.

Võib-olla ainult vahel mõni teener või tüdruk, kes noorhärra pärast võtta saab, uriseb:

«Uhuh, mammapojuke! Kunas sa küll oma sakslase juurde kasid!»

Teinekord aga ilmub Antipka nädala algul või keskel äkki sakslase juurde oma tuntud kimlil Ilja Iljitšile järele.

«Marja Savišna või Natalja Fadejevna või Kuzovkovid oma lastega sõitsid meile, nii et tule koju!»

Iljuša elab nädalat kolm kodus, kuid seal pole ka vaikne nädal enam kaugel, ning siis on pühad, ning siis tuleb keegi perekonnast millegipärast otsusele, et toomanädalal ei õpita; suveni jääb veel paar nädalat — ei maksa sõita, ning suvel puhkab ka sakslane ise, parem juba jätta kõik tulevaks sügiseks.

Ja vaatad, Ilja Iljitš jalutabki pool aastat kodus, kui suureks selle ajaga kasvab! Kui tüsedaks muutub! Kui hästi magab! Majas ei jõuta teda küllalt nautides imetleda, märkides, et laupäeviti sakslase juurest tulles oli laps vastupidiselt kõhn ja kahvatu.

«Kui pea ei juhtu õnnetus?» rääkisid isa ja ema. «Õppimine ei jookse eest ära, tervist aga ei saa osta ühegi hinna eest; kõige kallim elus on tervis. Näed, koolist tuleb ta tagasi kui haiglast: rasvanatuke kaob kehalt, kõhnuke teine ... ja vallatu: jookseks aga aina!»

«Jah,» tähendab isa, «ega's õppimine ole naljaasi, teeb igaühe kõhnaks ja kõveraks.»

Ja õrnad vanemad jätkasid ettekäänete otsimist poja kojujätmiseks. Leidus peale pühade ka teisi ettekäändeid. Talvel tundus neile, et on liiga külm, ka suvel kuumaga ei kõlba sõita, mõnikord hakkab vihma sadama, sügisel takistab pori. Mõnikord näib aga Antipka kuidagi kahtlasena: joobnud just ei ole, aga vaatab kuidagi võikalt — võib õnnetus juhtuda. Jääb kuhugi kinni või ajab vankri katki.

Oblomovid püüdsid, muide, igati õigustada neid ettekäändeid iseendi, kuid just eriti Stolzi silmis, kes niisuguse hellitamise pärast ei olnud kitsi d o n n e r w e t t e r i t e g a ei näo ees ega selja taga.

Prostakovide ja Skotininite[1] ajad olid ammu möödas. Vanasõna: õ p p i m i n e o n v a l g u s, m i t t e õ p p i m i n e — p i m e d u s — uitas juba mööda külasid koos raamatutega, mida bukinistid laiali vedasid.

Vanad said hariduse kasust aru, kuid ainult selle välisest kasust. Nad nägid, et kõik pääsesid haljale oksale, said auastmeid, riste ja raha mitte teisiti kui õppimise teel, et vanadel kohtukirjutajatel, teenistusse toppama jäänud tegelinskitel, kes olid ammuaegsete kommete, riugaste ja konksude juurde peatuma jäänud, käis käsi halvasti.

Hakkasid levima pahaendelised kuuldused, et peale kirjaoskuse on vajalikud veel teised, tolles elukorras ennekuulmatud teadused. Titulaarnõuniku ja kolleegiumi assessori vahel avanes kuristik, millest sillana üle viis mingisugune diplom.

Vanad ametnikud, need harjumuste lapsed ja altkäemaksu võtmise kasvandikud, hakkasid kaduma. Paljud, kes ei jõudnud õigeaegselt surra, aeti minema, sest neid enam ei usaldatud, teised anti kohtu alla; kõige õnnelikumad olid need, kes lõid käega uue korra peale ja koristasid endid omasoetatud nurkadesse.

Oblomovid taipasid seda ja said aru hariduse kasust, kuid ainult

[1] Fonvizini näidendi «Äbarik» tegelased.

selle silmanähtavast kasust. Sisemisest õppimisevajadusest oli neil vaid ähmane ja kauge mõiste, ja seepärast oli neil soov võita oma Iljušale esialgu mõned hiilgavad eelised.

Nad unistasid kuldtikandiga mundrist Iljuša jaoks, kujutasid teda endale ette nõunikuna palatis, ja ema isegi — kubernerina; kuid seda kõike tahtsid nad saavutada kuidagi odavamalt, mööduda hariduse ning au teele laialipillatud kividest ja takistustest igasuguse kavalusega, üle hüpata neist vaeva nägemata, s. o. õppida näiteks ihu ja hinge kurnamata, õnnistatud lapsepõlves soetatud priskust kaotamata, ainult nii, et määratud vormist kinni pidada ja muretseda kuidagiviisi tunnistus, kus oleks öeldud, et Iljuša on kõik teadused ja kunstid läbi võtnud.

Terve see Oblomovite kasvatusviis leidis tugevat opositsiooni Stolzi süsteemi poolt. Võitlus oli kummaltki poolt visa. Stolz jagas oma vastastele hoope otsekoheselt, avalikult ja järeleandmatult, need aga hoidsid hoopidest eelkirjeldatud ja teiste kavalustega kõrvale.

Võit ei kaldunud kummalegi poole; võib-olla oleks saksa visadus siiski jagu saanud Oblomovite kangekaelsusest ja panetusest, kuid sakslasel oli raskusi enda kodus, ja võitu ei saanud kumbki pool. Asi seisis selles, et Stolzi poeg ise hellitas Oblomovit, talle tunnis ette öeldes ja tema eest tõlkeid tehes.

Ilja Iljitš näeb selgelt nii oma kodust elu kui ka elu Stolzi juures.

Niipea kui Iljuša kodus ärkab, seisab ta voodi juures juba Zahharka, pärastine kuulus toapoiss Zahhar Trofimovitš.

Nagu varem hoidjagi, nii tõmbab ka Zahhar talle sukad jalga, paneb kingad otsa, ja Iljuša, nüüd juba neljateistkümne-aastane poiss, ei tee muud, kui ulatab lamades teenrile kord ühe, kord teise jala; kui talle aga vähegi midagi on vastumeelt, siis annab ta Zahharkale jalaga vastu nina.

Kui aga rahulolematule Zahharkale tuleb mõttesse kaevata, saab ta ka veel vanematelt müksu.

Zahharka kammib ta pea, ajab talle pihtkuue selga, Ilia Iljitši käsi ettevaatlikult käistesse toppides, et teda mitte liiga tülitada, ja tuletab Ilja Iljitšile meelde, et on vaja veel muudki teha: hommikul pärast ülestõusmist end pesta ja nii edasi.

Ilja Iljitšil tarvitseb ainult silma pilgutada, kui tal midagi vaja on — kohe ruttavad kolm-neli teenrit tema soovi täitma; pillab ta midagi maha, tahab ta mõnda asja kätte saada ja ei saa, on vaja midagi tuua, millegi järele joosta, — temal kui elaval poisil on mõnikord otse soov tormata ning kõik ise ära teha, kuid siis hakkavad isa ja ema ja kolm tädi viiel häälel karjuma:

«Milleks? Kuhu? Misjaoks on Vaska, Vanka, Zahharka! Hei! Vaska! Vanka! Zahharka! Mis te vahite, suud pärani? Küll ma teile!...»

Ja nõnda ei õnnestugi Ilja Iljitšil kunagi ega midagi endale ise teha.

Hiljem ta leidis, et nii on hoopis mugavam, ja õppis ise käsutama:

«Hei! Vaska! Vanka! Ulata üht, anna teist! Ei taha seda, tahan teist! Jookse, too!»

Mõnikord tüütas teda vanemate hell hoolitsus.

Jookseb ta trepist alla või mööda õue, äkki hüütakse talle järele kümnel meeleheitlikul häälel: «Ah, ah, aidake teda! Kukub maha, lööb end ära... seisa! Seisa!»

Tuleb tal pähe talvel esikusse välja hüpata või õhuakent avada — jälle kisa: «Ai, kuhu? Kuidas sa võid? Ära jookse, ära mine, ära ava: teed endale haiget, külmetad...»

Ja Iljuša jäi kurvalt koju, hellitatuna nagu eksootiline lill kasvumajas, ja samuti nagu lill klaasi all, kasvas ka tema aeglaselt ja loiult. Avaldust otsivad jõud pöördusid sissepoole, vajusid närbudes longu.

Mõnikord ärkab ta nii erksana, värskena, rõõmsana, ta tunneb, et temas midagi mängleb, keeb, nagu oleks sinna asunud mingisugune kuradike, kes teda lausa õrritab kas katusele ronima või võigu selga istuma ja kihutama aasale, kus niidetakse heina, või kõikuma mõni aeg kaksiti aia otsas, või narrima küla koeri; või äkki tuleb tal soov pista joostes läbi küla, siis põllule, mööda nõgusid kaasikusse, tormata kolme hüppega jääraku põhja või pidada koos poistega lumesõda, oma jõudu katsuda.

Kuradike aina kihutab takka: ta peab vastu, peab vastu, lõpuks ei kannata välja ja hüppab äkki talvel mütsita trepilt õue, sealt värava taha, haarab mõlemasse kätte lumekamaka ja kihutab poistekarja juurde.

Jahe tuul lõikab otse näkku, pakane näpistab kõrvadest, külm poeb suhu ja kurku, kuid rinnas on rõõm — ta kihutab nii, et lausa imesta, ise kilkab ja naerab laginal.

Seal ongi poisid; ta virutab matsti lumega — mööda, ei ole vilumust; tahtis nüüd uuesti lund kahmata, kui kogu näo kattis lumekamakas; ta kukkus maha; tal on harjumatusest valus, kuid ta meel on lõbus, ta naerab laginal ja silmis on tal pisarad...

Kodus tõusis kisa: Iljušat ei ole! Segadus, kära. Õue kargas Zahharka, tema järel Vaska, Mitka, Vanka, kõik jooksevad ähmi täis mööda aedu.

Nende järel kihutavad, neid kandadest haarates, kaks koera, kes, nagu teada, ei või ükskõikselt näha jooksvat inimest.

Inimesed tormavad mööda küla kisades ja hädaldades, koerad haukudes.

Viimaks jõuti poiste juurde ja hakati kohut mõistma: keda juukseist, keda kõrvust, mõnele anti võmm kuklasse; ähvardati isegi nende isasid.

Alles siis võeti noorhärra käsile, mässiti kaasavõetud tuluppi, siis veel isa kasukasse ja pärast veel kahe vaiba sisse ning toodi pidulikult kätel kandes koju.

Kodus oli kadunud juba lootus teda näha saada, pidades teda

hukkunuks; nähes teda elusana ja tervena, oli vanemate rõõm kirjeldamatu. Tänati issandat jumalat, siis joodeti talle piparmündi- ja leedriteed, õhtul veel vaarikateed ja hoiti kolm päeva voodis, kuid temale oleks ainult üks asi kasuks olnud: uus lumesõda...

X—XI

[Niipea kui Ilja Iljitš magama jäi ja norskama hakkas, läks Zahhar värava juurde, kuhu oli kogunenud kutsareid, toapoisse, naisi ja poisikesi.
Zahhar teeb oma peremehe kulul nalja ja räägib teda taga. Kell on viie peal, kui Zahhar tagasi tuleb. Ta astub härra kabinetti ja hakkab teda äratama. Ootamatult ilmub Stolz.]

Teine jagu.

I—III

[Oblomovi juurde sõidab tema lapse- ja noorpõlvesõber Stolz. Stolz, kes on sakslase-mõisavalitseja ja vene vaesunud aadlineiu poeg, väga energiline ja sihikindel, on saavutanud endale kindla seisukoha elus. Ta ajab suure kommertsettevõtte asju ja on äsja saabunud välismaalt.]

IV

[Stolz käib Oblomoviga oma tuttavate juures. Nii möödub nädal. Oblomov «tõuseb üles nende askelduste vastu».]

...«Noh, ütle, kuidas sa oma elu endale kujutleksid?» jätkas Stolz küsitlemist.

«Ma olen seda juba kujutlenud.»

«Milline see siis on? Ole hea, seleta.»

«Milline?» ütles Oblomov end selili pöörates ja lakke vahtides. «Vaat selline! Sõidaksin maale...»

«Mis sind keelab?»

«Plaan ei ole veel valmis. Pealegi ei sõidaks ma üksinda, vaid naisega...»

«Ahaa! Või nii! Noh, jumal kaasa. Mida siis oodata? Veel kolmneli aastat ja keegi sulle enam ei tule...»

«Mis teha, saatus on niisugune!» vastas Oblomov ohates. «Varanduslik seisukord ei luba.»

«Armas aeg, kuid Oblomovka? Kolmsada hinge!»

«Mis sellest? Millest seal naisega elada?»

«Kahekesi, ja millest elada?»

«Kuid tulevad lapsed?»

«Lapsed kasvatad üles, hoolitsevad ise endi eest; tuleb osata ainult suunata nii...»

«Ei, milleks aadlikest teha käsitöölisi!» katkestas Oblomov kuivalt. «Ja kuigi lasteta, kas oled sa siis kahekesi? Nõnda ainult räägitakse, et naisega kahekesi, kuid tegelikult, niipea kui võtad naise, nii roomavad sulle maija mingisugused eided. Vaata ükskõik missugust perekonda: sugulased või mitte sugulased, või virtinad, kui nad ei ela sinu juures, siis käivad nad ometi iga päev kohvi jooma,

lõunat söömas... Kuidas neid toita, niisugust pansioni kolmesaja hingega...»

«Noh, hea küll; oletame, et sulle kingitakse veel kolmsada tuhat, mis sa siis teeksid?» päris Stolz suurest uudishimust põnevil.

«Kohe panka,» ütles Oblomov, «ja elaksin protsentidest.»

«Kuid protsente makstakse vähe; miks mitte kuhugi ettevõttesse, näiteks kas või meie omasse?»

«Ei, Andrei, mind sa juba ei peta.»

«Kuidas: kas sa ei usaldaks isegi mind?»

«Ei, mingi hinna eest; mitte see, et ma sind ei usaldaks, kuid kõik võib juhtuda: noh, kui läheb luhta, siis ei ole mul krossigi. Hoopis teine lugu on pangas.»

«Noh, hea küll, kuid mida sa siis teeksid?»

«Ma koliksin uude, mugavalt sisustatud majja... Ümberkaudu elaksid head naabrid, näiteks sina... Kuid ei, sina ei suuda paigal püsida...»

«Kuid kas sa püsiksid alati paigal? Ei sõidaks kuhugi?»

«Mitte mingi hinna eest!»

«Milleks siis taotletakse kõikjal raudteede ja laevade ehitamist, kui elu ideaaliks on paigalistumine? Ilja, esitame õige kava, et kõik jääks seisma: me ju ei kavatse kuhugi sõita.»

«Meietagi on neid küllalt; või on vähe opmaneid, asjaajajaid, kaupmehi, ametnikke, logelevaid reisijaid, kellel ei ole oma nurka? Sõitku nemad!»

«Aga kes siis sina oled?»

Oblomov vaikis.

«Missugusesse seltskonnakihti sina end arvad?»

«Küsi Zahharilt,» ütles Oblomov.

Stolz täitis täpselt Oblomovi soovi.

«Zahhar!» hõikas ta.

Tuli Zahhar, silmad unised.

«Kes see siin lamab?» küsis Stolz.

Zahhar otsekui virgus äkki ja vaatas kõõrdi, kahtlustavalt Stolzi, siis Oblomovit.

«Kuidas kes? Kas te siis ei näe?»

«Ei näe,» ütles Stolz.

«Kuidas siis nõnda? See on ju isand, Ilja Iljitš.»

Stolz naeratas.

«Hea küll, mine.»

«Isand!» kordas Stolz ja hakkas laginal naerma.

«Noh, džentelmen,» parandas tusaselt Oblomov.

«Ei, ei, sina oled just isand!» jätkas Stolz naerdes.

«Mis vahe siis on?» küsis Oblomov. «Džentelmen on samasugune isand.»

«Džentelmen on niisugune isand,» seletas Stolz, «kes ise endale sukad jalga tõmbab ja ka ise saapad jalast võtab.»

«Jah, inglane teeb seda ise, sest neil ei ole nii palju teenreid, kuid venelane...»

«Jätka parem oma eluideaali lõpuleviimist... Noh, head naabrid ümberringi; ja mis siis edasi? Kuidas sa näiteks oma päevi veedaksid?»

«Noh, hommikul tõuseksin üles,» algas Oblomov, käsi kukla taha asetades, ja üle ta näo valgus rahu ilme: mõtteis oli ta juba maal. «Ilm on imeilus, taevas sini-sinine, mitte ühtegi pilvekest,» rääkis ta. «Plaani järgi on üks majakülg rõduga vastu hommikut, kus aed ja põllud; teine asetseb küla poole. Oodates naise ärkamist rõivastuksin hommikukuube ja läheksin aeda jalutama, et hingata hommiku aroome; sealt leiaksin eest aedniku, kastaksime koos lilli, pügaksime põõsaid, puid. Ma teeksin naisele lillekimbu. Pärast läheksin vanni või jõkke suplema, tulen tagasi — rõdu on juba avatud: naisel on pluus seljas, peas kerge tanu, mis suuri vaevu tal peas püsib, vaata aga, et sealt maha ei lenda... Ta ootab mind. «Tee on valmis,» ütleb ta. Milline suudlus! Missugune tee! Kui mugav tugitool! Istun lauda, seal on kuivikud, koor, värske või...»

«Ja siis?»

«Ja siis, riietunud avarasse kuube või pihtkuube ja võtnud naisel ümbert kinni, siirdun temaga lõpmatu ja pimeda puiestee sügavusse; astun aeglaselt, mõtteisse süvenenult, vaikides, või mõtlen valjusti, unistan, loendades õnneminuteid nagu tuiksoone lööke, kuulan, kuidas tuksub ja peatub süda; otsin looduses kaastunnet... ja märkamatult jõuan jõekese äärde, põldudele... Jõgi virvendab vaevalt, viljapead lainetavad kerges tuules, kuum... istun paati, naine juhib, tõstab vaevu aerusid...»

«Kuid sa oled ju luuletaja, Ilja!» katkestas teda Stolz.

«Jah, luuletaja elus, sest elu on ju luule. Kes käsib inimestel seda moonutada?... Hiljem võib sisse astuda kasvumajja,» jätkas Oblomov, joobudes ise kujuteldava õnne ideaalist. Ta ammutas kujutlusest valmis, tema poolt juba ammugi joonistatud pilte ning rääkis seetõttu vaimustusega ja soravalt.

«Vaadata virsikuid, viinamarju,» rääkis ta, «öelda, mida lauale tuua, siis tulla tagasi, einestada kergelt ja oodata külalisi... Ja seal tuuakse naisele kirjake kelleltki Marja Petrovnalt koos raamatute ja nootidega või saadetakse kingituseks ananas või on sul endal lavas valminud imesuur arbuus, saadad heale sõbrale homseks lõunaks, kuhu kavatsed ka ise minna... Köögis aga elu samal ajal otse keeb: lumivalge põlle ja mütsiga kokk askeldab, tõstab ühe kastruli tulele, võtab teise maha, seal segab, seal rullib taignat, valab vett välja... noad klõbisevad... peenendatakse juurvilja... seal valmistatakse jäätist... Enne lõunat on nii mõnus kööki sisse astuda, kergitada kastrulikaant, nuusutada, vaadata, kuidas keeratakse kokku pirukaid, lüüakse koort vahule. Siis heita sohvale; naine loeb ette midagi uut; peatume, vaidleme... siis saabuvad külalised, näiteks sina naisega...»

«Tohoh, sa paned mindki paari?»

«Tingimata! Veel kaks-kolm sõpra, ikka ühed ja samad näod. Algame eile pooleli jäänud vestlust; hakatakse naljatlema või vai-

kitakse paljuütlevalt; mõtiskleťakse, mitte koha kaotamisest ega senati-asjast, vaid rahuldatud soovide küllusest, naudinguküllane mõtisklus... Ei kuule seal vahutavail huulil peetud laimukõnesid ühegi puuduva isiku kohta, ega märka sulle endale heidetud pilke, mis tõotavad sulle sedasama, niipea kui oled ukse taga. Keda sa ei armasta, kes ei ole hea, sellega koos sa ei kasta leiba soolatoosi. Kaasvestlejate silmis märkad sümpaatiat, naljas siirast rõõmsat naeru... Kõik on nii meeldiv! Mis on silmades, sõnades, see ka südames! Pärast lõunat jood rõdul kohvi, suitsetad havanna sigarit[1]...»

«Sa maalid mulle sedasama, mis oli vanaisade ja isade päevil.»

«Ei, see ei ole seesama,» vastas Oblomov peaaegu haavunult. «Kuidas nii, seesama? Kas minu naine hakkaks keediseid ja seeni keetma? Hakkaks ta lõngavihte üle lugema või külalõuendit mõõtma? Kas ta peksaks tüdrukuid vastu põski? Sa ju kuuled: noodid, raamatud, klaver, tore mööbel?»

«Noh, aga sina ise?»

«Mina ise ei loeks ka enam eelmise aasta ajalehti, ei sõidaks raskes kohmakas tõllas ega sööks nuudleid ja hane, vaid paneksin koka õppima Inglise Klubisse[2] või saadiku juurde.»

«Noh, ja siis?»

«Hiljem, niipea kui kuumus on vähenenud, saadaksime teemasina ja järelroad vankriga kasesalusse või ka põllule, niidetud rohule, laotaksime vaibad heinasaadude vahele ja oleksime niiviisi õnnejoovastuses kuni okroškani ja biifsteegini. Talupojad tulevad põllult, vikatid õlal; liigub mööda heinakoorem, kattes vankrit ja hobust; ülevalt heinakoormalt paistab välja lilleline talupojamüts ja lapsepea; läheb kari naisi ja palja jalu, sirpidega, kisatsevaid... Äkki märkavad härraseid, vaikivad, kummardavad sügavalt. Üks nendest, päikesest pruuniks põlenud kaelaga, paljaste küünarnukkidega, aralt langetatud, kuid kelmikate silmadega, kaitseb end natuke ja ainult moe pärast härra kallistuste eest, kuid ise on õnnelik... ts!... naine et ei näeks, jumal hoidku!»

Nii Oblomov kui ka Stolz hakkasid laginal naerma.

«Põllul on niiske,» lõpetas Oblomov, «pime; udu ripub kummulipööratud merena rukki kohal; hobused väristavad sapse ja peksavad jalgadega; on aeg koju pöörduda. Majas on tuled juba süüdatud; köögis klõbisevad viied noad: pannitäis seeni, kotletid, marjad... siis muusika... *Casta diva*[3]...» laulis Oblomov. «Ma ei saa ükskõikselt meenutada *Casta diva*'t,» ütles ta, laulnud kavatiini[4]

---

[1] Havanna — parim Havannas (Kuuba pealinnas) toodetavaist sigarisortidest.

[2] Inglise Klubi (Moskvas), mille liikmeiks oli mõisnikkonna ja aristokraatia ülemkiht, oli kuulus oma köögiga.

[3] Casta diva (itaalia k.) — süütu jumalanna; aaria itaalia komponisti Bellini ooperist «Norma».

[4] Kavatiin — väheldane lihtne aaria õrna, sentimentaalse meloodiaga.

alguse. «Kuidas see naine südamest nutab! Missugune kurbus on maetud nendesse helidesse! ... Ja keegi ümberringi ei tea midagi ... Ainult tema üksi ... Saladus rõhub teda, ta usaldab selle sulle ...»

«Sa armastad seda aariat? See rõõmustab mind väga; Olga Iljinskaja laulab seda oivaliselt. Ma tutvustan sind temaga, vaat, see on hääl, vaat see on laul! Ja milline hurmav laps on ta ise! Muide, võib-olla ma otsustan erapoolikult; mul on nõrkus tema vastu ... Kuid ära kaldu kõrvale, ära kaldu kõrvale,» lisas Stolz, «jutusta!»

«Noh,» jätkas Oblomov, «mis siis veel? Siin on ju kõik! Külalised lähevad laiali mööda kõrvalruume, paviljone; ja homme siirduvad kes kala püüdma, kes jahile, kes istub niisama omaette ...»

«Niisama, ilma et midagi käeski hoiaks?» küsis Stolz.

«Mis sul veel vaja? Noh, taskurätt võib-olla. Mis, kas sina ei tahaks nõnda elada?» küsis Oblomov. «Ah? Kas see ei ole elu?»

«Ja kogu elu niiviisi?» küsis Stolz.

«Kuni hallide juusteni, kuni hauani. See on elu!»

«Ei, see ei ole elu!»

«Kuidas ei ole elu? Mis seal puudub? Sa mõtle ainult, sa ei näe ühtegi kahvatut kannatajanägu, ei ühtegi muret, ei kuule ainsatki küsimust senatist, börsist, aktsiatest, aruannetest, vastuvõtust ministri juures, aukraadidest, söögirahade lisast. Vaid ainult sõnu puhtast südamest! Sul ei ole iialgi vaja ühest korterist teise kolida — juba see üksinda on palju väärt! Ja see ei ole elu?»

«See ei ole elu!» kordas Stolz jonnakalt.

«Mis see siis sinu arvates on?»

«See on ... (Stolz jäi mõtlema, kuidas seda elu nimetada) mingisugune obloomovlus,» ütles ta lõpuks.

«Ob-loo-mov-lus,» kordas pikkamööda Ilja Iljitš, imetledes seda kummalist sõna ja jaotades seda silpideks. «Ob-loo-mov-lus!»

Ta jäi imelikult ja ainiti Stolzile otsa vahtima.

«Mis on siis sinu eluideaal? Mis asi siis ei ole obloomovlus?» küsis ta arglikult. «Kas ei püüdle kõik selle poole, millest mina unistan? Luba,» lisas ta julgemalt, «kas siis kogu meie jooksmise, kirgede, sõnade, kaubanduse ja poliitika eesmärk ei ole rahu loomine, kas ei ole see püüe kaotatud paradiisi ideaali poole?»

«Ka sinu utoopia[1] on obloomovlik,» vastas Stolz.

«Kõik otsivad puhkust ja rahu,» kaitses end Oblomov.

«Mitte kõik ja sinagi aastat kümme tagasi ei otsinud seda elust.»

«Mida ma siis otsisin?» küsis Oblomov nõutult, laskudes mõtteis minevikku.

«Tuleta meelde, mõtle. Kus on sinu raamatud, tõlked?»

«Zahhar on need kuhugi kõrvale pannud,» vastas Oblomov. «On siin kuskil nurgas.»

«Nurgas!» ütles Stolz etteheitvalt. «Sellessamas nurgas on ka

[1] Utoopia — teostamatu unistus.

sinu kavatsused «teenida, kuni jätkub jõudu, sest Venemaa vajab käsi ja päid ammutamatute varaallikate töötlemiseks (sinu oma sõnad); töötada selleks, et oleks magusam puhata, aga puhata — see tähendab elada teist elu: kunstnikkude ja luuletajate elu». Kas need mõtted ladus Zahhar samuti kuhugi nurka? Mäletad, sa tahtsid peale õpinguid rännata välismaadel selleks, et tunda ja armastada paremini oma maad? «Kogu elu seisab mõttes ja töös,» kinnitasid sa siis; «olgu üldsusele tundmatu, silmapaistmatu töö, kuid lakkamatu töö, et surra teadmises, et oled kõik teinud.» Mis? Kus nurgas see sul vedeleb?»

«Jah... jah...» ütles Oblomov, jälgides rahutult Stolzi iga sõna. «Mäletan, et ma tõepoolest... vististi... Noh, muidugi,» ütles ta äkki minevikku meenutades, «me ju tahtsime, Andrei, sõita läbi Euroopa risti ja põiki, matkata jalgsi läbi kogu Šveitsi, kõrvetada jalgu Vesuuvil, laskuda alla Herculaneumi,[1] oleksime peaaegu hullunud! kui palju rumalusi!...»

«Rumalus!» kordas Stolz ettehèitvalt. «Kas ei olnud see sina, kes rääkis, pisarad silmis, vaadates Raffaeli[2] madonnade gravüüre, Correggio[3] «Ööd» ja Belvedere Apollot[4]. «Mu jumal! Kas siis tõesti iialgi ei õnnestu näha nende teoste algupärandeid ja jääda keeletuks hirmust, et seisad Michelangelo[5], Tiziani[6] teoste ees ja tallad Rooma pinnal? Kas tõesti tuleb oma elu elada ja näha neid mürte, küpresse ja pomerantse ainult kasvumajades, aga mitte nende kodumaal? Mitte hingata Itaalia õhku, mitte joobuda tema taevasinast!» Ja kui palju suurepäraseid tulevärke sa oma peast lendu lasksid! Rumalused!»

«Jah, jah, mäletan!» rääkis Oblomov, süvenedes minevikku. «Sa võtsid veel mul käest kinni ja ütlesid: anname tõotuse mitte enne surra, kui seda kõike oleme näinud...»

«Mäletan,» jätkas Stolz, «kuidas sa kord tõid mulle tõlke Say'st[7] pühendusega minu nimepäevaks, tõlge on mul veel praegu alles. Ja kuidas sa end matemaatikaõpetajaga luku taha sulgesid, tahtes tingimata teada saada, milleks sul on tarvis tunda ringe ja ruute, kuid poolel teel lõid käega ega saanudki teada? Hakkasid õppima inglise

---

[1] Herculaneum — muinas-Rooma linn, mille Vesuuvi purse 79. a. e. m. a. hävitas.

[2] Raffael Santi (1443—1520) — itaalia maalikunstnik; tema pilti «Sixtuse madonna», mis asub Dresdeni maaligaleriis, peetakse üheks suurimaks kunstiteoseks maailmas.

[3] Correggio Antonio (1494—1534) — itaalia kooli maalikunstnik; jutt on ühest tema kuulsamast pildist «Öö».

[4] Belvedere Apollo — muistse kreeka jumala Apollo kuju.

[5] Michelangelo Buonarotti (1475—1564) — kuulus itaalia maalikunstnik, kujur ja arhitekt.

[6] Tizian Vecelli (1477—1576) — itaalia maalikunstnik, terve rea ilult väljapaistvate portreede ja hulgaliste mütoloogilistel teemadel piltide autor.

[7] Say Jean-Baptiste (1767—1832) — prantsuse liberaalne kodanlik ökonomist, kes propageeris riigi mittevahelesegamist majanduslikku ellu. (Tugevnev kodanlus võitles feodalismi jäänuste vastu, mis pidurdasid maa tootlike jõudude arengut, ning vajas oma tegevuse arendamiseks vabadust.)

keelt... ega õppinud lõpuni! Ja kui ma plaanitsesin välismaale sõitu, kutsusin sind pilku heitma Saksa ülikoolidesse, hüppasid sa üles, embasid mind ning ulatasid mulle pidulikult käe: «Olen sinuga, Andrei, sinuga igal pool». Need kõik on sinu sõnad. Sa oled alati olnud pisut näitleja. Ja mis siis nüüd, Ilja? Mina olen juba kaks korda käinud välismaal, pärast siin õpitud tarkust istusin alandlikult Bonni, Jena ja Erlangeni[1] ülikooli pinkidel ja õppisin hiljem tundma Euroopat nagu oma mõisat. Kuid oletame, et reisimine on luksus ja mitte kõigil ei ole selleks võimalusi ning kõik ei ole kohustatudki kasutama seda vahendit, kuid Venemaa? Ma olen ju Venemaa risti ja põiki läbi käinud. Teen tööd...»

«Kunagi lakkad sa ikkagi töötamast...» tähendas Oblomov.

«Ialgi ei lakka! Milleks?»

«Siis, kui oled oma kapitali kahekordistanud,» ütles Oblomov.

«Ka siis mitte, kui olen neljakordistanud, ka siis ei lakka.»

«Milleks,» hakkas Oblomov mõne aja pärast rääkima, «näed sa vaeva, kui sinu eesmärgiks ei ole end igaveseks kindlustada ja minna erru, puhata?»

«Küla obloomovlus!» ütles Stolz.

«Või saavutada tähtsus ja seltskondlik positsioon teenistuses ning hiljem auväärses tegevusetuses nautida teenitud puhkust...»

«Peterburi obloomovlus!» vastas Stolz.

«Kuid millal siis elada?» küsis Oblomov pahaselt Stolzi märkuste puhul. «Milleks piinelda eluaeg?»

«Töö enda pärast, mitte millekski muuks. Töö on vähemalt minu elu vorm, sisu, loomus ja eesmärk. Sina oled oma elust töö välja lülitanud: kuid millele sarnaneb su elu? Ma püüan sind veel üles upitada, võib-olla viimast korda. Kui sa nüüd jääd istuma siia koos Tarantjevite ja Aleksejevitega, siis hukkud täiesti, muutud koormaks iseendalegi. Nüüd või ei iialgi!» lõpetas ta.

Oblomov kuulas teda, vaadates äreval pilgul Stolzile silma. Sõber nagu oleks asetanud tema ette peegli ja Oblomov nagu oleks ehmunud, tundes end ära.

«Ära tõrele minuga, Andrei, vaid parem aita, tõepoolest!» algas ta ohates. «Mind ennastki piinab see; ja kui sa oleksid kuulnud ja vaadanud mind kas või täna, kuidas ma iseendale hauda kaevan ja pisaraid valan, siis ei oleks etteheited kerkinud su keelele. Ma tean kõik, saan aru kõigest, kuid mul ei jätku jõudu ja tahet. Anna mulle osa oma tahtest ja mõistusest ning vii mind, kuhu tahad. Sinuga ma ehk lähen, kuid üksi ei liigu ma paigast. Sa räägid tõtt: nüüd või ei iialgi! Veel aasta — ja ongi juba hilja!»

«Oled see veel sina, Ilja?» rääkis Andrei. «Kuid mina mäletan sind kõhna, elava poisikesena, nagu sa iga päev Pretšistenkast Kudrinos käisid; seal aiakeses... ega sa ole unustanud neid kaht õde? unustanud Rousseau'd, Schillerit, Goethet ja Byronit, kelle teoseid sa neile viisid, ning Genlisi ja Gottini romaane, mis sa neilt

[1] Bonn, Jena, Erlangen — Saksa linnad.

ära võtsid... suurustasid nende ees ja püüdsid parandada nende maitset?»

Oblomov kargas asemelt üles.

«Kuidas, sa veel mäletad seda, Andrei? Eks ole! Ma unistasin nendega, sosistasin kõrva tulevikulootusi, arendasin plaane, mõtteid ja... ka tundeid, salaja sinu eest, et sa mind välja ei naeraks... Sinna see kõik suri, pärast ei kordunud seda enam iialgi! Ja kuhu see kõik jäi, miks see kustus? Arusaamatu! Sest ma ei ole läbi elanud ei elutorme ega vapustusi, ei ole midagi kaotanud; mu südametunnistusel ei lasu mingit koormat: see on puhas nagu klaas; ükski löök pole surmanud minus enesearmastust, kuid jumal teab, miks hukkub kõik!»

Ta ohkas.

«Kas tead, Andrei, minu elus ei ole ju iialgi süttinud ühtki päästvat ega purustavat tuld. See ei ole sarnanenud hommikuga, kuhu kord-korralt langevad värvid, tuli, mis muutub pärast päevaks nagu teistel ja põleb kuumalt, ja kus heledal lõuna-ajal kõik keeb ning liigub ja pärast muutub ikka vaiksemaks ja vaiksemaks, ikka kahvatumaks, kuni õhtuks kõik loomulikult ja pikkamööda kustub. Ei, minu elu algas kustumisega. Kummaline, kuid nii see on. Esimesest silmapilgust, kui ma tajusin iseennast, tundsin ma, et ma juba kustun. Kustuma hakkasin ma paberite kirjutamisel kantseleis; kustusin hiljem raamatutest tõdesid lugedes, millega midagi ei osanud elus peale hakata; kustusin sõpradega koos olles, kuulates nende arutlusi, keelepeksu, naermist, õelat ja külma lobisemist; vaadates sõprust, mida püüti alal hoida sihitute ja sümpaatiata kooskäimistega; kustusin ja raiskasin jõudu Miinaga: maksin talle üle poole oma tulust ja kujutlesin, et armastan teda; kustusin nukras ja laisas jalutamises piki Nevski prospekti ja keset pesukarust kasukaid ja piibrinahkseid kraesid; piduõhtuil, vastuvõtupäevil, kus mulle osutati lahkust kui keskmisele peigmehele; kustusin ja raiskasin elu ning mõistust pisiasjadele, kolides linnast suvilasse ja sealt Gorohhovajale, määrates kevade tulekut austrite ja merivähkide sisseveo järgi, sügist ja talve vastuvõtupäevade järgi, suve — jalutuste järgi ja kogu elu — laisa ja rahuliku suikumise järgi, nagu tegid seda kõik teisedki... Isegi enesearmastus — milleks raisati seda? Selleks, et tellida riided kuulsa rätsepa juurest? Et leida vastuvõttu teatavas majas? Et vürst P. minu kätt suruks? Ja ometi on enesearmastus elu sool! Kuhu see on kadunud? Kas ei mõistnud ma seda elu või ei kõlba see kuhugi, kuid midagi paremat ma ei ole tundnud, näinud, keegi ei ole mulle ka näidanud. Sina ilmusid ja kadusid nagu komeet — eredalt, kiirelt, ja mina unustasin kõik ning kustusin...»

Stolz ei vastanud Oblomovi jutule enam hooletult, pilkavalt. Ta kuulas ja vaikis süngelt.

«Sa ütlesid enne, et minu nägu ei olevat enam päris värske, olevat roidunud,» jätkas Oblomov. «Jah, ma olen pude, vana, kantud kuub, kuid see ei ole tingitud kliimast ega tööst, vaid sellest, et

kaksteist aastat lämbus minus valgus, mis otsis väljapääsu, kuid põletades ainult oma vanglat, ei suutnud paiskuda vabadusse ja kustus. Niisiis, minu kallis Andrei, möödunud on kaksteist aastat: ei olnud enam tahtmist ärgata.»

«Miks sa siis ei rabelnud välja, ei põgenenud kuhugi, vaid jäid vaikides hääbuma?» küsis Stolz kannatamatult.

«Kuhu?»

«Kuhu? Kas või Volgale koos oma talupoegadega: sealgi on rohkem liikumist, on mingisugused huvid, töö. Mina oleksin sõitnud Siberisse, Tšitaasse.»

«Vaat, kui kangeid arstimeid sa välja kirjutad!» tähendas Oblomov nukralt. «Kas siis üksnes sinna? Vaata: Mihhailov, Petrov, Aleksejev, Stepanov... ei jõua kõiki loetleda: meie nimi on leegion[1]!»

Stolz oli veel selle pihtimuse mõju all ja vaikis. Siis ohkas ta.

«Jah; palju vett on voolanud!» ütles ta. «Mina sind nii ei jäta, ma viin su ära, enne välismaale, pärast maale külasse: jääd kõhnemaks, kaob nukrus ja siis otsime sulle töögi...»

«Jah, sõidame siit kuhugi!» libises Oblomovi suust.

«Homme hakkame taotlema välispassi, seejärel aga reisi vastu valmistuma... Ma ei jäta sind rahule — kuuled, Ilja?»

«Sinul on kõik homme!» väitis vastu Oblomov, olles nagu taevast alla kukkunud.

«Kuid sina ei tahaks seda «homse varna riputada, mida täna võimalik teha»? Missugune tuhin! Täna on juba hilja,» lisas Stolz, «kuid kahe nädala pärast oleme kaugel...»

«Kuidas nii, vennas, kahe nädala pärast, halasta, nii äkki!...» rääkis Oblomov. «Anna aega hästi läbi mõelda ja ette valmistada... Tuleb tellida reisivanker... kui ehk kolme kuu pärast.»

«Mõtlesid küll välja... reisivanker! Piirini sõidame posthobustega, või laevaga otse Lüübekini, nagu leiame mugavama olevat; seal aga on juba mitmel pool raudteed.»

«Aga korter, aga Zahhar, aga Oblomovka? On ju tarvis korraldusi teha,» kaitses end Oblomov.

«Obloomovlus, obloomovlus!» vastas Stolz naerdes, võttis siis küünla, soovis Oblomovile head ööd ja läks magama. «Nüüd või ei iialgi — pea meeles!» lisas ta Oblomovi poole pöördudes ja sulges enda järel ukse.

[Stolz viib Oblomovi Iljinskite poole ja palub Olgat äratada Oblomovis huvi elu vastu.]

V

...Vahepeal saabus õhtu. Süüdati lamp, mille valgus paistis kuuvalgusena läbi väänkasvude võre. Videvik varjas Olga näo ja keha piirjooni, laskudes temale nagu floorist[2] linik; ta nägu oli

[1] Leegion — siin tähenduses: loendamatu hulk.
[2] Floor — õhuke riie.

varjus: kostis ainult pehme, kuid tugev, tundest närviliselt värisev hääl.

Olga laulis Stolzi näpunäitel mitmeid aariaid ja romansse; ühed väljendasid kannatust ebaselge õnne eelaimusega, teised rõõmu, kuid kõigis neis helides peitus kurbuse idu.

Sõnadest, helidest, puhtast neiuhäälest hakkas süda tuksuma, värisesid närvid, sätendasid ja kattusid silmad pisaratega. Ühel ja samal hetkel oleks tahtnud surra, helidest mitte virguda, kuid kohe samas janunes süda jälle elu järele ...

Oblomov süttis, rammestus, hoides suuri vaevu tagasi pisaraid, kuid veel raskem oli lämmatada rõõmukarjet, mis kippus purskama hingest. Juba ammu ei olnud ta tundnud niisugust erksust, niisugust jõudu, mis näis kerkivat ta hingepõhjast ja mis oli valmis vägiteoks.

Sel hetkel oleks ta isegi välismaale sõitnud, kui oleks võimalik olnud kohe istuda ja sõita.

Lõpuks laulis Olga *Gasta diva*'t, kõik rõõmud, peas välguna tormavad mõtted, kehas nõeltena torkiv värin — see hävitas Oblomovi: ta jõud nõrkes.

«Olete minuga täna rahul?» küsis Olga äkki Stolzilt laulu lõpetades.

«Küsige Oblomovilt, mis tema ütleb?» vastas Stolz.

«Ah!» paiskus Oblomovist.

Ta oli Olga käest peaaegu kinni haaranud, kuid põrkas tagasi ja hämmeldus.

«Vabandage ...» pomises ta.

«Kas kuulete,» ütles Stolz Olgale. «Ütle puhtast südamest, Ilja: kui ammu ei ole sinuga seda juhtunud?»

«See oleks võinud juhtuda täna hommikul, kui akendest oleks möödunud kähisev leierkast ...» segas Olga vahele, kuid nii heatahtlikul, nii leebel toonil, et kurjal pilkel kadus teravus.

Oblomov heitis Olgale etteheitva pilgu.

«Ta korteril on seni kahekordsed aknad ees: et poleks kuulda tänava müra,» lisas Stolz.

Oblomov vaatas etteheitvalt Stolzile.

Stolz võttis Olga käe.

«Ei tea, millest see tuleb, et te täna laulsite nagu mitte kunagi varem, Olga Sergejevna, vähemalt mina ei ole teid ammu nii kuulnud. Siin on minu kompliment!» ütles ta, suudeldes Olga iga sõrme.

Stolz oli sõiduvalmis. Ka Oblomov valmistus minekuks, kuid Stolz ja Olga hoidsid teda tagasi.

«Mul on üks asjaõiendus,» tähendas Stolz, «kuid sina lähed ju lamama ... on veel vara ...»

«Andrei! Andrei!» sõnas Oblomov anuvalt. «Ei, täna ei saa ma kauemaks jääda, ma sõidan ära!» lisas ta juurde ja sõitiski.

Ta ei maganud kogu öö: nukker, mõtlik, käis ta toas edasi-

tagasi; koidikul väljus kodunt, kõndis piki Neevat, tänavaid, jumal teab mida tundes, mida mõeldes...

Kolme päeva pärast oli ta jällegi seal, ja õhtul, kui teised külalised kaardilauda istusid, sattus ta klaveri juurde Olgaga kahekesi. Tädil valutas pea, ta istus kabinetis ja nuusutas piiritust[1].

«Kas tahate, ma näitan teile joonistuste kogu, mis Andrei Ivanovitš tõi mulle Odessast?» küsis Olga. «Kas ta teile ei näidanud?»

«Te vististi püüate mind perenaisena lõbustada?» küsis Oblomov. «Asjata!»

«Miks siis asjata? Ma tahan, et teil ei oleks igav, et te tunneksite end siin nagu kodus, et teil oleks mugav, vaba ja kerge, et te ei sõidaks ära... lamama.»

«Ta on — õel, pilkav olend!» mõtles Oblomov, vastu tahtmist imetledes iga tema liigutust.

«Te tahate, et mul oleks kerge, vaba ja et mul ei oleks igav?» kordas ta.

«Jah,» vastas Olga, vaadates talle nagu eelmiselgi korral, kuid veel suurema uudishimu ja headusega.

«Selleks, esiteks, ärge vaadake mind nii nagu praegu ja ka hiljuti...»

Uudishimu Olga silmis kahekordistus.

«Just nimelt niisugusest pilgust hakkab mul väga piinlik... Kus on mu kübar?»

«Miks piinlik?» küsis Olga leebelt ja ta pilgust kadus uudishimulik helk. See muutus nüüd heaks ja sõbralikuks.

«Ma ei tea; kuid mulle tundub, et te nagu ammutate selle pilguga minust kõike seda, millest ei tahaks, et teised teaksid, eriti teie...»

«Miks nii? Te olete Andrei Ivanovitši sõber ja tema on minu sõber, järelikult...»

«Järelikult ei ole põhjust, et teie peaksite teadma minust kõike, mida Andrei Ivanovitš teab,» lõpetas Oblomov lause.

«Põhjust ei ole, kuid on võimalus.»

«Tänu minu sõbra otsekohesusele — halb teene tema poolt...»

«On teil siis saladusi?» küsis Olga. «Võib-olla mingid kuriteod?» lisas ta juurde, naerdes ja temast eemale nihkudes.

«Võib olla,» vastas Oblomov ohates.

«Jah, see on suur kuritöö,» ütles Olga arglikult ja tasa, «panna jalga erinevad sokid...»

Oblomov haaras kübara.

«Ei suuda!» ütles ta. «Ja te veel soovite, et mul oleks mugav! Ma lakkan Andreid armastamast... Sedagi rääkis ta teile?»

«Ta ajas mind täna sellega hirmsasti naerma,» lisas Olga. «Ta ajab mind ikka naerma. Andke andeks, ma ei tee seda enam, ei tee enam ja püüan teile teisiti otsa vaadata...»

Olga tegi kelmikalt tõsise näo.

[1] Nuusutas piiritust — s. o. aromaatset piiritust, mis oli ravimina laialdaselt tarvitusel.

«See kõik on alles esiteks,» jätkas ta. «Noh, ma ei vaata nii nagu eile, järelikult on teil nüüd vaba ja kerge olla. Teiseks — mis oleks tarvis teha, et teil igav ei oleks?»

Oblomov vaatas otse Olga sinihallidesse sõbralikkudesse silmadesse.

«Näe, te vaatate nüüd ise mulle otsa kuidagi kummaliselt...» ütles Olga.

Oblomov vaatas tõepoolest Olgat mitte nagu silmadega, vaid mõttega, kogu oma tahtega nagu hüpnotiseerija[1], kuid vaatas tahtmatult, suutmata mitte vaadata.

«Mu jumal, kui kena ta on! Et maailmas leidub niisuguseid!» mõtles ta, vaadates Olgat peaaegu hirmunud silmadega. «See valgedus, need silmad, mis on tumedad kui põhjatus, kust sätendab midagi, vististi hing! Naeratusest võib lugeda nagu raamatust; naeratuse taga need hambad ja kogu pea... kui õrnalt see on õlgadel, hõljub nagu lill ja õhkub aroomi...»

«Jah, ma ise ammutan temast midagi,» mõtles ta. «Temast hoovab minusse midagi, mis südame juures, näe, siin paneb nagu keema ja tuikama... Seal tundub nagu midagi üleliigset, mida enne ei olnud... Mu jumal, missugune õnn on teda vaadata! Isegi hingata on raske!»

Need mõtted sööstsid tuulekeerisena ta peast läbi, ta vaatas ikka veel Olgat nii, nagu vaadatakse lõpmatusse kaugusse, põhjatusse sügavusse, vaatas eneseunustusega, hellusega.

«Minge ometi, mosjöö Oblomov, kuidas teie nüüd ise mind vaatate!» rääkis Olga pead häbelikult kõrvale pöörates, kuid uudishimu oli nii suur, et Olga ei saanud silmi tema näolt.

Oblomov ei pannud tähelegi.

Ta vaatas tõepoolest ikka veel ega kuulnud Olga sõnu. Vaikides uuris ta, mis toimub tema sisemuses; puudutas pead — ka seal mässas midagi, tormas kiiruga. Ta ei jõudnud tabada mõtteid; need tõusid õhku nagu parv linde, kuid südame juures, vasakus küljes hakkas nagu valus.

«Ärge vaadake ometi minu otsa nii kummaliselt,» ütles Olga. «Ka minul on piinlik... Ka teie tahate arvatavasti midagi ammutada minu hingest...»

«Mida võiksin teilt võtta?» küsis ta masinlikult.

«Ka minul on alustatud ja lõpetamata plaane,» vastas Olga.

Oblomov ärkas sellest vihjest tema lõpetamata plaanidele.

«Kummaline!» tähendas ta. «Te olete õel, kuid teie pilk on hea. Ega asjata öelda, et naisi ei või usaldada: nad valetavad tahtlikult keelega ja tahtmatult — pilguga, naeratusega, punastusega ja isegi minestusega...»

Neiu ei lasknud seda muljet süveneda, võttis Oblomovilt vaikselt kübara ja istus ise toolile.

[1] Hüpnotiseerija — inimene, kes suudab teises ainitise pilgu või eriliste võtete abil esile kutsuda uneseisundi, hüpnoosi, millega käib kaasas alistuvus hüpnotiseerija tahtele.

«Ma ei tee seda enam, ei tee enam,» kordas Olga elavalt. «Ah, vabandage, see talumatu keel! Kuid jumala pärast, see ei ole pilge!» ütles ta peaaegu lauldes ja selle lause laulmises värises tunne.

Oblomov rahunes.

«Ah, see Andrei!» lausus Oblomov etteheitvalt.

«Noh, teiseks, öelge, mida peab siis tegema, et teil ei hakkaks igav?» küsis neiu.

«Laulge!» ütles Oblomov.

«Vaat, see ongi see meelitus, mida ma ootasin!» rääkis Olga rõõmsalt punastades vahele. «Kas teate,» jätkas ta siis elavalt, «kui te ei oleks üleeile öelnud seda «ah'i» peale minu laulu, ma vist ei oleks uinunud tervel ööl, võib-olla oleksin nutnudki.»

«Miks?» küsis Oblomov imestusega.

Olga jäi mõttesse.

«Ei tea isegi,» ütles ta siis.

«Te olete enesearmastaja, seepärast.»

«Jah, muidugi seepärast,» rääkis Olga mõtiskledes ja puudutas ühe käega klaveriklahve; «kuid enesearmastust on kõikjal ja palju. Andrei Ivanovitš räägib, et see olevat peaaegu ainuke tõukejõud, mis juhib tahet. Teil nähtavasti ei ole seda, seepärast teie ikka . . .»

Olga ei lõpetanud.

«Mis?» küsis Oblomov.

«Ei midagi, niisama,» viis Olga jutu teisale. «Ma armastan Andrei Ivanovitši,» jätkas ta, «mitte ainult seepärast, et ta ajab mind naerma, — mõnikord tema räägib, mina nutan, ja mitte seepärast, et ta mind armastab, vaid seepärast, et ta näib mind rohkem armastavat kui teisi: näete, kuhu on hiilinud enesearmastus!»

«Teie armastate Andreid?» küsis Oblomov ja puuris põneva, uuriva pilgu Olga silmadesse.

«Jah, muidugi; kui tema armastab mind teistest rohkem, siis mina teda ammugi,» vastas Olga tõsiselt.

Oblomov vaatas vaikides talle otsa; Olga vastas talle lihtsa, tumma pilguga.

«Ta armastab ka Anna Vassiljevnat ja Zinaida Mihhailovnat, kuid ikkagi mitte nii,» jätkas Olga. «Ta ei hakka nendega istuma paari tundi, ei aja neid naerma ega puista neile midagi oma hingelt; nendega räägib ta ärist, teatrist, uudistest, kuid minuga räägib ta kui õega . . . ei, nagu tütrega,» lisas ta kiirelt. «Mõnikord isegi sõitleb, kui ma asjast kohe aru ei saa või ei kuula teda, ei nõustu temaga. Kuid nendega ta ei sõitle, ja näib, et mina armastan teda seepärast veel enam. Enesearmastus!» lisas Olga mõtiskledes. «Kuid ma ei tea, kuidas see on sattunud siia minu laulmisesse? Minule on sellest ammu palju räägitud, kuid teie ei tahtnud mind isegi kuulata, teid sunniti peaaegu. Ja kui te oleksite seejärel lahkunud, ütlemata mulle ühtegi sõna, kui ma teie näos ei oleks midagi märganud . . . näib, et ma oleksin haigestunud . . . jah, see on tõesti enesearmastus!» lõpetas Olga kindlalt.

«Kas te siis tõesti märkasite midagi minu näos?» küsis Oblomov.

«Pisaraid, kuigi te neid varjasite; häbeneda oma südant, see on meeste halb omadus. Ka see on enesearmastus, kuid väär. Pigem võiksid nad mõnikord häbeneda oma mõistust: see eksib sagedamini. Isegi Andrei Ivanovitš, ka tema häbeneb oma südant. Ma olen talle sellest rääkinud ja ta oli minuga nõus. Kuid teie?»

«Millega ei peaks nõustuma, vaadates teid!» ütles Oblomov.

«Jälle meelitus! Ja veel missugune . . .»

Ta ei leidnud parajat sõna.

«. . . labane!» lõpetas Oblomov, vahtides üksisilmi Olgale.

Neiu kinnitas sõna tähendust naeratusega.

«Sedasama ma just kartsingi, kuid ei tahtnud teid paluda laulda . . . Mis sa mõistad öelda, kuulates esimest korda? Kuid ütlema peab. On raske olla üheaegselt tark ja siiras, eriti tunnetes, olles niisuguse mulje mõju all nagu seekord . . .»

«Kuid ma tõesti laulsin tookord nii, nagu ma ei ole ammu laulnud, isegi vististi mitte iialgi . . . Ärge paluge mind enam laulda, ma ei laula enam nii . . . Kuid oodake, laulan veel ühe pala . . .» ütles Olga, ja samal silmapilgul tema nägu nagu süttis, silmad hakkasid põlema, ta istus toolile, võttis kaks-kolm tugevat akordi ja hakkas laulma.

Mu jumal, mis kostis sellest laulust! Lootused, äikese tume kartus, äike ise, õnnepuhangud — see kõik helises Olga hääles, mitte laulus.

Ta laulis kaua, vaadates aeg-ajalt tagasi Oblomovile ja küsides lapselikult:

«Kas aitab juba? Või siis veel see,» ja laulis jälle.

Ta põsed ja kõrvad punetasid erutusest, ajuti levis tema värskele näole nagu hingevälkude mängu, süttis niisuguse küpse kire kiir, nagu elaks ta oma hinges läbi kauget tulevikku, kuid samas kustusid sädemed ja hääl kõlas värskelt ja hõbedaselt.

Oblomovis mängles samasugune elu; talle näis, et ta elab ja tunneb seda kõike mitte tund ega kaks, vaid terved aastad . . .

Väliselt olid nad liikumatud, kuid neid purustas sisemine tuli, nad värisesid ühesugust värinat; silmis olid pisarad, tekkinud ühesugusest meeleolust. See kõik oli nende kirgede tunnuseks, mis tulevikus nähtavasti lõkkele löövad neiu noores hinges, mis praegu allus ainult ajutiselt haihtuvatele vihjetele ja magavate elujõudude puhangutele.

Ta lõpetas pika meloodilise akordiga, millesse kustus ta hääl. Äkki ta peatus, pani käed põlvedele ja vaatas Oblomovile, ise liigutatud ja erutatud: kuidas on tema.

Oblomovi näol säras hinge põhjast ärganud ja üles kerkinud õnnekoit; ta pisarais pilk oli suunatud Olgale.

Ja nüüd haaras Olga Oblomovil, nagu varem Oblomov temal, tahtmatult käest kinni.

«Mis teiega on?» küsis ta. «Milline nägu teil on! Miks?»

Kuid Olga teadis küll, miks tal niisugune nägu on, oma hinge

sisemuses juubeldas ta tagasihoidlikult, imetledes oma võimu mõju.

«Vaadake peeglisse,» jätkas Olga, viidates naeratusega Oblomovi näole peeglis, «silmad säravad, mu jumal, ja neis on pisarad! Kui sügavalt te tunnetate muusikat...»

«Ei mitte muusikat... ma ei tunnetanud... vaid... armastust,» vastas Oblomov tasa.

Olga vabastas silmapilkselt Oblomovi käe ja muutus isegi näost. Olga pilk kohtas Oblomovi pilku, mis oli suunatud temale: see oli liikumatu, peaaegu meeletuseni, selle pilguga ei vaadanud Oblomov, vaid tema kirg.

Olga taipas, et see sõna oli lipsanud Oblomovi suust kogemata, et ta oli võimetu valitsema oma sõna üle ja et see oli — tõde.

Oblomov toibus ruttu, võttis kübara ja sööstis tagasi vaatamata toast välja. Olga ei saatnud teda nüüd enam uudishimuliku pilguga, ta seisis kaua raidkujuna liikumatult klaveri juures ja vaatas jonnakalt maha, ainult rind tõusis ja vajus hoogsalt...

VI—XII

[Armastus Olga vastu elustab Oblomovit. Ta kolib teise korterisse, et olla lähemal Olgale, jalutab temaga, ei maga päeval, loeb palju jne.

Olga teeb kõik, et Oblomovit ellu tagasi tuua. Innustatud sellest ülesandest, armub ta ise Oblomovisse. Oblomov saab tema peigmeheks.

Oblomovi ette kerkib vajadus sõita oma mõisa ja korraldada rahaasju enne pulmi. Ta lööb nende raskuste ees kartma.

Kolinud Viiburi-poolele väikekodanlase Pšenitsõna majja, hakkab Oblomov uuesti alla käima ja endise eluviisi juurde tagasi pöörduma.

Olga saab aru, et ta ei suuda Oblomovit päästa, teda välja tuua sellest elumülkast, millesse ta on vajunud üha sügavamalt, ja lahkub temast. Oblomov haigestub tõsiselt.]

Neljas jagu.

I—III

[Pärast tervenemist tõmbab Oblomov jälle öökuue selga ja põõnutab diivanil. Lesk Pšenitsõna hoolitseb tema eest; temaga koos elades leiab Oblomov oma vana obloomovliku eluideaali, ta kõht on täis ja tal pole vaja end liigutada.]

IV

[Olga Iljinskaja sõitis koos tädiga välismaale. Pariisis kohtus ta Stolziga. Iljinskid elasid Pariisis pool aastat. Stolz oli nende igapäevane ja ainuke vestluskaaslane ja teejuht.

Kevadel sõitsid nad kõik Šveitsi. Stolz hakkas aru saama, et tema sõbralikud suhted Olgaga muutuvad teistsuguseks: ta leidis, et ei suuda elada ilma Olgata.]

...Stolzi tuleku põhjust aimamata tõusis Olga muretult, pani raamatu käest ja läks talle vastu.

«Kas ma ei sega teid?» küsis Stolz, istudes järvele avaneva akna alla. «Te lugesite?»

«Ei, ma juba lõpetasin, läheb pimedaks. Ootasin teid!» rääkis ta pehmelt, sõbralikult ja usaldavalt.

«Seda parem: mul on vaja teiega rääkida,» tähendas Stolz tõsiselt, nihutades Olga jaoks teise tugitooli akna juurde.

Olga võpatas ja jäi paigale. Seejärel laskus ta masinlikult tugitooli, kallutas pea longu ning istus silmi tõstmata piinlikus seisukorras. Ta oleks tahtnud sel silmapilgul sada versta sellest paigast eemal olla.

Välguna vilksatas sel hetkel minevik läbi tema mälu. «Kohtupäev on käes! Elu ei ole nukumäng!» kõlas ta kõrvus mingi võõras hääl. «Ära naljata eluga: pead tasuma!»

Nad vaikisid mõne minuti. Stolz kogus nähtavasti mõtteid. Olga silmitses teraselt, kartlikult tema kõhnunud nägu, kortsus kulme, otsustavalt suletud huuli.

«Nemesis!»[1] mõtles neiu sisemise värinaga. Mõlemad nagu oleksid valmistunud kahevõitlusele.

«Teie, Olga Sergejevna, muidugi aimate, millest ma tahan rääkida?» ütles Stolz, vaadates küsivalt Olgale.

Stolz istus akendevahelise seina ääres, mis varjas ta nägu, samal ajal kui Olgale langes aknast valgus ja Stolz võis ta näolt lugeda tema mõtteid.

«Kuidas võiksin ma seda teada?» vastas Olga tasa.

Selle kardetava vastase ees ei olnud tal tahte- ja iseloomujõudu, läbinägevust ega enesevalitsemist, millega ta alati ilmus Oblomovi ette.

Olga taipas, et kui ta seni oli end suutnud Stolzi terava pilgu eest varjata ja temaga edukalt sõdida, siis ei olnud selle põhjuseks tema oma jõud nagu võitluses Oblomoviga, vaid Stolzi kangekaelne vaikimine, tema kinnine käitumine. Kuid lagedal võitlusväljal ei olnud ülekaal Olga poolel ja seepärast tahtis ta küsimusega: «Kuidas võiksin ma seda teada?» võita verssoki maad ja hetke aega, et vaenlane avaldaks selgemini oma kavatsuse.

«Ei tea?» ütles Stolz lihtsameelselt. «Hea küll, ma ütlen siis ...»

«Ah ei!» lipsas Olga huulilt.

Ta haaras Stolzi käest kinni ja vaatas talle silmi, nagu paluks halastust.

«Noh näete, ma aimasin, et te teate!» ütles Stolz. «Miks siis see ei?» lisas ta nukralt.

Olga vaikis.

«Kui te aimasite, et ma millalgi oma mõtteid avaldan, siis pidite ka teadma, mis mulle vastata?» küsis Stolz.

«Aimasin ja piinlesin!» ütles Olga, laskus toolikorjule ja pööras näo valguse eest kõrvale, kutsudes mõttes endale kiiremini appi videvikku, et Stolz ei saaks lugeda tema näolt hämmelduse ja nukruse võitlust.

---

[1] Nemesis — muistses kreeka mütoloogias õigluse ja tasumise jumalanna. Ülekantud tähenduses siin kättetasumine, karistus.

«Piinlesite! See on hirmus sõna,» lausus Stolz peaaegu sosinal, «see on Dante: «jäta lootus igaveseks». Mul ei ole enam midagi öelda: siin on kõik! Kuid tänan sellegi eest,» lisas Stolz sügavalt ohates, «ma olen nüüd pääsenud kaosest, pimedusest ja tean vähemalt, mida pean tegema. Ainuke pääsetee on — kiire põgenemine!»

Stolz tõusis toolilt.

«Ei, jumala pärast ei!» hakkas Olga ehmunult rääkima, paludes ning sööstes Stolzi juurde ja haarates teda jällegi käest. «Halastage mu peale: mis minust saab?»

Stolz istus ja Olga samuti.

«Kuid ma ju armastan teid, Olga Sergejevna!» ütles Stolz peaaegu karmilt. «Te nägite, mis minuga selle poole aasta vältel sündis! Mida te siis veel tahate: täielikku võitu? Et ma kiduneksin või läheksin hulluks? Tänan väga!»

Olga muutus näost.

«Sõitke ära!» ütles Olga tagasisurutud haavumistunde väärikusega ja sügava kurbusega, mida ta ei suutnud varjata.

«Andestage, olen süüdi!» vabandas Stolz. «Vaat läksimegi tülli, asja ees, teist taga. Ma tean, et teie ei või seda soovida, kuid teil on ka võimatu end minu olukorda seada ja seepärast näib teile minu teguviis — põgeneda — kummalisena. Inimene muutub mõnikord ebateadlikult egoistiks.»

Olga kehitas end tugitoolis, nagu oleks tal ebamugav istuda, kuid ta ei öelnud midagi.

«Noh, oletame, et ma jään: mis siis?» jätkas Stolz. «Te pakute mulle muidugi sõprust; kuid see kuulub mulle juba selletagi. Ma sõidan ära ja aasta või kahe pärast kuulub see ikka minule. Sõprus on hea, Olga Sergejevna, kui see on armastus noore mehe ja noore naise vahel või mälestused armastusest raukade vahel. Kuid jumal hoidku selle eest, kui see ühel on sõprus ja teisel armastus. Ma tean, teil ei ole minuga igav, kuid kuidas on minul teiega?»

«Jah, kui nõnda, siis sõitke ära, jumal kaasa!» sosistas Olga vaevalt kuuldavalt.

«Jääda,» arutas Stolz kuuldavalt, «kõndida noateral, vaat see oleks alles sõprus?»

«Kuid kas siis minul on kergem?» vastas ootamatult Olga.

«Millest siis teil?» küsis Stolz elavalt. «Teie... teie ei armasta...»

«Ma ei tea, vannun jumala nimel, ei tea! Aga kui teie... kui kuidagi muutub minu praegune elu, mis siis minust saab?» lisas ta nukralt ja peaaegu endamisi juurde.

«Kuidas pean ma seda mõistma? Seletage mulle tõepoolest!» ütles Stolz tugitooli Olgale lähemale nihutades, segadusse viiduna Olga sõnadest ja sügavast teesklematust häälest, millega need olid öeldud.

Stolz püüdis Olga näojooni teraselt vaadelda. Olga vaikis. Ta rinnus põles soov Stolzi rahustada, võtta tagasi oma sõna «piinlesin» või tõlgendada seda teisiti, mitte nii, nagu Stolz sellest oli aru

saanud; aga kuidas seda tõlgendada, seda ei teadnud Olga isegi, tundis vaid ähmaselt, et nad mõlemad on saatusliku nõutuse surve all, et mõlemal on seepärast raske ja et ainult Stolz või tema ise Stolzi abiga võiks siia selgust tuua ja korraldada nii minevikku kui ka olevikku. Kuid selleks tuleb kuristik ületada, tuleb Stolzile avaldada, mis temaga oli juhtunud: kuidas ta soovis ja kuidas ta kartis Stolzi kohut!

«Ma ei saa midagi aru; ma olen suuremas kaoses ja pimeduses kui teie!» ütles Olga.

«Kuulge, kas te usute mind?» küsis Stolz Olga käest kinni võttes.

«Piiritult, nagu oma ema — te teate ju seda,» vastas Olga nõrgal häälel.

«Jutustage siis mulle, mida te olete teinud sel ajal, kui me teineteist ei näinud. Te olete praegu minu pilgule läbinähtamatu, kuid varem võisin ma lugeda mõtteid teie näost: see on arvatavasti ainuke abinõu teineteisest arusaamiseks. Olete nõus?»

«Ah jah, see on hädavajalik... peab millegagi lõpetama...» lausus Olga tusasena ülestunnistuse vältimatusest. «Nemesis! Nemesis!» mõtles ta pead rinnale norgu lastes.

Olga lõi silmad maha ja vaikis. Stolzi hinge aga hoovas nendest lihtsatest sõnadest ja veel enam tema vaikimisest hirmupuhang.

«Olga piinleb! Jumal! Mis on temaga juhtunud?» mõtles Stolz lauba jahtudes ja tundis, et ta käed ja jalad värisevad. Ta vaimusilme ees liikus midagi väga koledat. Olga vaikib ikka veel ja nähtavasti võitleb iseendaga.

«Niisiis... Olga Sergejevna...» kiirustas Stolz.

Olga vaikis, kuid ta tegi jälle mingi närvilise liigutuse, millest aga hämaruse tõttu oli võimatu aru saada; oli ainult kuulda, kuidas tema siidkleit kahises.

«Ma kogun julgust,» ütles lõpuks Olga. «Küll on raske, kui te ainult teaksite!» lisas ta siis nägu kõrvale pöörates ja endast võitu saada püüdes.

Olga soov oli, et Stolz ei kuuleks seda kõike mitte tema suust, vaid mingi ime läbi. Õnneks hakkas juba pimenema ja Olga nägu oli varjus: ainult hääl võis teda reeta, kuid sõnad ei tulnud tal suust, nagu kõhkleks ta, millise noodiga alustada.

«Mu jumal! Kuis olen ma küll süüdi, et mul nii häbi, nii valus on!» piinles ta oma hinges.

Ja ammuks see oli, kui ta nii enesekindlalt juhtis oma ja võõrast saatust, oli nii tark ja tugev! Ja nüüd on tema kord tütarlapsena väriseda! Häbi mineviku pärast ja solvatud enesearmastuse valu oleviku pärast kui ka väär seisukord piinasid teda... Talumatu!

«Ma aitan teid... teie... armastasite?...» lausus Stolz suuri vaevu — nii valus hakkas tal iseenda sõnadest.

Olga jaatas vaikimisega. Ja Stolzis tõusis jälle hirmupuhang.

«Keda siis? Või on see saladus?» küsis ta, püüdes rääkida kindlalt, kuid ta ise tundis, et tal huuled värisevad.

Olgale aga oli see veel piinavam. Ta oleks tahtnud öelda mõne teise nime, mõelda välja teise loo. Ta kõhkles silmapilgu, kuid polnud parata: nagu inimene, kes äärmise hädaohu hetkel viskub alla järsult kaldalt või sööstab tulle, ütles ta äkki:

«Oblomovit!»

Stolz jahmus. Minutit kaks kestis vaikus.

«Oblomovit!» kordas Stolz hämmastunult. «See ei ole tõsi!» lisas ta hiljem kindlalt, madalama häälega.

«See on tõsi!» ütles Olga rahulikult.

«Oblomovit!» kordas Stolz uuesti. «See ei või olla!» lisas ta jällegi kindlalt juurde. «Siin on mingi arusaamatus: teie kas ei mõistnud iseend, Oblomovit või lõpuks armastust.»

Olga vaikis.

«Ma tõendan, et see ei olnudki armastus, vaid midagi muud!» kordas Stolz jonnakalt.

«Jah, ma edvistasin temaga, vedasin teda ninapidi, tegin ta õnnetuks... ja siis, nagu teie arvate, asun teie kallale!» lausus Olga surutud häälel ja ta hääles hakkasid jälle keema ülekohtu pisarad.

«Armas Olga Sergejevna! Ärge pahandage, ärge rääkige nõnda: see ei sobi teile. Te teate, et ma ei mõtle mitte seda. Kuid minu pähe ei mahu kuidagi, ma ei taipa, kuidas Oblomov...»

«Ta ju väärib teie sõprust; te ei tea, kuidas teda hinnata; miks ei vääri ta siis armastust?» kaitses end Olga.

«Ma tean, et armastus on vähem nõudlik kui sõprus,» ütles Stolz. «Sageli on ta isegi pime, ei armastata ju teenete pärast — see kõik on nõnda. Kuid armastuseks on vaja midagi erilist, mõnikord tühiasja, mida ei saa piiritleda ega ka nimetada ja mida ei leidu ka minu võrratult kallil, kuid kohmakal Iljal. Seepärast ma imestangi. Kuulge,» jätkas Stolz elavalt, «nii me ei jõua kunagi lõpuni, ei saa teineteisest aru. Ärge häbenege üksikasju, olge pool tundi halastamatu enda vastu, jutustage mulle kõik, ja ma ütlen teile, mis see oli, ja võib-olla isegi seda, mis tuleb... Mulle näib, et siin on midagi muud... Ah, kui see oleks tõsi!» lisas Stolz vaimustatult. «Ah, kui see oleks Oblomov, aga mitte mõni teine! Kui see oleks Oblomov! Sest see ju tähendaks, et te ei kuulu ei minevikule ega armastusele, vaid et te olete vaba... Jutustage, jutustage rutem!» lõpetas Stolz rahuliku, peaaegu rõõmsa häälega.

«Jah, tõepoolest!» vastas Olga usaldavalt, rõõmustades, et osa ahelaid on talt maha võetud. «Üksinda ma hullun. Kui te teaksite, kui haletsusväärne ma olen! Ma ei tea, kas ma olen süüdi või mitte, kas häbeneda minevikku ja kahetseda seda, kas loota tulevikule või ahastada... Te räägisite oma kannatustest, kuid te ei aimanud minu omi. Kuulake siis lõpuni, kuid mitte mõistusega: ma kardan teie mõistust; parem südamega: võib-olla taipab süda, et mul puudus ema, et ma olin kui metsas...» lisas Olga tasa, hädise hää-

lega. «Ei,» parandas ta end rutakalt, «ärge halastage mu peale. Kui see oli armastus, siis ... sõitke ära.» Ta peatus hetkeks. «Tulge tagasi siis, kui uuesti hakkab rääkima ainult sõprus. Kui see oli aga kergemeelsus ja edevus, siis karistage mind, põgenege kaugemale ja unustage mind. Kuulake.»

Vastuseks surus Stolz kõvasti Olga mõlemaid käsi.

Algas Olga pihtimus, pikk ja üksikasjaline; ta ladus oma mõistusest võõra mõistusesse selgelt, sõna sõna järel kõik, mis oli teda nii kaua närinud, mille pärast ta oli punastanud, millest varem härdus ja oli õnnelik, kuna aga pärast äkki langes murede ja kahtluste keerisesse.

Olga jutustas jalutuskäikudest, pargist, oma lootustest, Oblomovi tõusust ja langusest, sirelioksast, isegi suudlusest. Ainult lämmatavast õhust aias läks ta vaikides mööda, arvatavasti seepärast, et ei olnud ikka veel jõudnud otsusele, mis hoog see tal tookord oli.

Alguses kostis ainult häbelik sosin, kuid sedamööda, kuidas ta rääkis, muutus ta hääl selgemaks ja vabamaks: sosinast muutus see poolsosinaks ja sealt tõusis täieliku rinnatoonini. Ta lõpetas rahulikult, nagu jutustaks mõnd võõrast lugu.

Ta enda silme eest langes eesriie, hargnes minevik, kuhu ta seni polnud julgenud avasilmi vaadata. Silmad avanesid tal nii mõneski asjas ja ta oleks julgelt oma kaasvestlejale otsa vaadanud, kui ei oleks olnud nii pime.

Ta lõpetas ja ootas kohtuotsust. Kuid vastuseks oli hauavaikus.

Mis Stolziga on? Ei ole kuulda sõnagi, ei liigutust, isegi mitte hingamist, nagu ei oleks kedagi olemas.

See tummus heitis Olga jällegi kahtlusse. Vaikus kestis. Mida tähendab see vaikimine? Missugune otsus valmib talle maailma kõige läbinägevama ja heatahtlikuma kohtuniku poolt? Kõik teised mõistavad teda halastamatult hukka, ainult Stolz üksi võiks olla tema kaitsjaks, tema oleks endale valinud ainult Stolzi ... Stolz mõistaks kõik, kaaluks õigesti ja otsustaks paremini tema kasuks kui ta ise! Kuid Stolz vaikib. Kas tõesti ta asi on kaotatud?

Olgal hakkas jällegi hirm.

Avanes uks ja toatüdruku toodud kaks küünalt valgustasid nende nurka.

Olga heitis Stolzile ara, kuid ahne küsiva pilgu. Stolz pani käed ristamisi ja vaatas Olgale otsa nii mahedate, pärani silmadega, nautides Olga hämmeldust.

Olga süda muutus kergemaks, soojenes. Ta ohkas rahustunult ja oleks peaaegu nutma hakanud. Silmapilkselt sai ta tagasi leebuse enda vastu, usalduse Stolzi vastu. Ta oli õnnelik nagu laps, kellele on andestatud, keda on rahustatud ja hellasti koheldud.

«Kõik?» küsis Stolz tasa.

«Kõik!» vastas Olga.

«Kuid tema kiri?»

Olga võttis mapist kirja ja ulatas Stolzile. Stolz astus küünla

juurde, luges kirja läbi ja pani lauale. Tema silmad pöördusid jällegi Olga poole sama ilmega, mida Olga ei olnud juba ammugi näinud.

Olga ees seisis endine, enesekindel, pisut pilkav ja piiritult hea, teda hellitav sõber. Ta näos ei olnud kannatuse ega kahtluse varjugi. Ta haaras Olgal mõlemast käest kinni, suudles ühte ja teist ja jäi siis sügavasse mõttesse. Olga omakorda vaikis ja jälgis silmi pilgutamata iga mõtte liikumist Stolzi näos.

Äkki tõusis Stolz.

«Jumal, kui ma oleksin teadnud, et asi seisab Oblomovis, kas ma oleksin siis nõnda piinelnud!» ütles ta, vaadates Olgale nii hellitavalt, niisuguse usaldusega, nagu ei olekski olnud seda hirmsat minevikku.

Olga süda muutus eriti rõõmsaks, pidulikuks. Tal oli kerge. Ta taipas, et ta häbenes ainuüksi Stolzi, kuid see ei karista teda ega põgene tema eest! Mis puutub temasse kogu maailma arvamus!

Stolz valitses jälle enda üle, oli lõbus. Olgale aga oli sellest vähe. Ta nägi, et ta on õigeks mõistetud; kohtualusena tahtis ta otsust teada saada. Stolz võttis kübara.

«Kuhu te lähete?» küsis Olga.

«Te olete erutatud, puhake!» ütles Stolz. «Homme räägime.»

«Te tahate, et ma ei magaks kogu öö?» katkestas teda Olga, pidades teda käest kinni ja pannes ta toolile istuma. «Tahate lahkuda ütlemata, mis see... oli, et mina nüüd, mis minust... saab. Halastage, Andrei Ivanovitš: kes siis mulle ütleb? Kes karistab mind, kui ma seda pälvin, või ... kes andestab? ...» lisas ta juurde ja vaatas Stolzile nii õrna sõprusega, et Stolz viskas kübara kõrvale ja peaaegu oleks ise laskunud põlvili Olga ette.

«Minu ingel, lubage nõnda öelda!» rääkis Stolz. «Ärge piinelge asjatult: teid ei tule karistada ega teile ka andestada. Mul ei ole isegi midagi teie jutustusele juurde lisada. Missugused kahtlused teil võiksid olla? Teie tahate teada, mis see oli, nimetada seda nimepidi? Te teate seda ammugi... Kus on Oblomovi kiri?»

Ta võttis kirja laualt.

«Kuulake siis!» Ja ta luges: «Teie praegune «armastan» ei ole õige armastus, vaid ainult tuleviku armastus. See on ebateadlik vajadus armastada, mis õige toidu puudumisel väljendub mõnikord naistel lapse või teise naise kallistamises, isegi lihtsalt pisarates ja hüsteerilistes hoogudes!... Teie eksite (luges Stolz seda sõna rõhutades): teie ees ei ole see, keda te ootasite, kellest unistasite. Oodake: ta tuleb ja siis teie virgute ja teil hakkab oma eksituse pärast kahju ja häbi ...»

«Näete, kui õige see on!» ütles Stolz. «Teil on häbi ja kahju... eksituse pärast. Sellele juurde lisada ei ole midagi. Temal oli õigus, teie aga ei uskunud, ja selles on kogu teie süü. Te oleksite pidanud siis teineteisest lahkuma; teda vallutas teie ilu... kuna teid liigutas... tema tuvilik õrnus!» lisas Stolz mõnevõrra pilkavalt.

«Ma ei uskunud teda, ma arvasin, et süda ei eksi.»

«Ei, eksib ja mõnikord veel nii hukutavalt! Teile see südameni veel ei jõudnud,» lisas Stolz. «Ettekujutus ja enesearmastus ühelt poolt, nõrkus teiselt poolt... Teie juba kartsite, et elus ei tulegi enam teist pidupäeva, et see kahvatu kiir heidab korraks valgust ellu ja seejärel tuleb igavene öö...»

«Aga pisarad?» ütles Olga. «Kas need ei olnud südamest, kui ma nutsin? Ma ei valetanud, ma olin siiras...»

«Mu jumal! Mille üle naised ei nuta? Te ju ise ütlete, et teil oli kahju sirelioksast, armsast pingist. Lisage siia petetud enesearmastus, ebaõnnestunud päästjaosa, pisut harjumust... Kui palju põhjusi pisarateks!»

«Ja meie kohtumised, jalutuskäigud, kas ka need on eksitus? Te ju mäletate, et ma... käisin tema juures...» ütles Olga häbelikult ja tundus, et ta tahtis ise oma sõnu summutada.

Ta püüdis end süüdistada ainult selleks, et Stolz teda tulisemalt kaitseks, et muutuda tema silmis üha õigemaks ja õigemaks.

«Teie jutustusest on näha, et viimastel kohtumistel teil ei olnud enam millestki rääkida. Teie nõndanimetatud «armastusel» ei jätkunud sisu; kaugemale see minna ei saanud. Te läksite lahku juba enne lahkuminekut ja olite truud mitte armastusele, vaid sellele viirastusele, mille ise olite välja mõelnud — see on terve saladus.»

«Kuid suudlus?» sosistas Olga nii tasa, et Stolz seda ei kuulnudki, vaid ainult aimas.

«Oh, küll see on tähtis,» lausus ta naljaka karmusega, «selle eest oleks pidanud teid... ilma jätma ühest toidust lõunalauas.»

Stolz vaatas Olgale suurima hellusega, suurima armastusega.

«Nali ei ole niisuguse «vea» vabandus,» vastas Olga tõsiselt, solvunud Stolzi ükskõiksusest ja pealiskaudsest toonist. «Mul oleks kergem, kui te karistaksite mind mõne kõva sõnaga, nimetaksite minu eksimust selle õige nimega.»

«Ma ei naljataks, kui asi ei puutuks Iljasse, vaid kellessegi teisesse,» vabandas Stolz. «Siis oleks eksimus võinud lõppeda... õnnetusega; Oblomovit aga ma tunnen...»

«Teine — ei iialgi!» katkestas teda Olga punastades. «Ma õppisin teda tundma paremini kui teie...»

«Näete nüüd!» kinnitas Stolz.

«Kui ta aga oleks muutunud... elustunud, mind kuulanud... kas ma teda siis ei oleks armastanud? Kas ka siis see oleks olnud vale, eksimus?» küsis Olga, et vaadelda asja igast küljest, et ei jääks kõige vähematki plekki, ühtegi mõistatust.

«See tähendab — kui tema asemel oleks olnud mõni teine inimene,» rääkis Stolz vahele, «ei ole kahtlust, teie suhted oleksid löönud lõkkele armastuseks, oleksid muutunud kindlamaks kui siis... kuid see on teine romaan ja teine kangelane, kellega meil ei ole kokkupuutumist.»

Olga ohkas, nagu heidaks ta hingelt viimse raskuse. Mõlemad jäid vait.

«Ah, missugune õnn on... haigusest terveneda,» lausus Olga

aeglaselt ja nagu õitsele puhkedes ning vaatas Stolzile nii sügava tänulikkuse ja tulise, enneolematu sõpruse pilguga, et Stolzile viirastus selles pilgus säde, mida ta oli asjata püüdnud leida peaaegu aasta vältel. Teda läbis rõõmuvärin.

«Ei, tervenen mina!» ütles Stolz ja jäi mõttesse. «Ah, kui ma ainult oleksin võinud teada, et selle romaani kangelane oli Ilja! Kui palju aega on raisatud, kui palju verd rikutud! Mispärast? Milleks?» kordas ta peaaegu tusaselt.

Äkki ta nagu kainestus oma meelepahast, virgus raskest mõtiskelust. Laup silenes, silmad muutusid rõõmsaks.

«Nähtavasti oli see vältimatu: see-eest kui rahulik olen ma nüüd ja... kui õnnelik!» lisas Stolz joovastuses.

«Nagu unenägu, nagu ei olekski midagi olnud!» rääkis Olga mõtlikult ja vaevukuuldavalt, imetledes oma äkilist taassündi. «Te ei võtnud mult mitte ainult häbi, kahetsuse, vaid ka kibeduse, valu — kõik... Kuidas te seda tegite?» küsis ta tasa. «Ja see kõik möödub, ka see... eksitus?»

«Ma arvan, et ongi möödunud!» ütles Stolz, heites Olgale esimest korda varjamatu kirepilgu. «See tähendab, mis on olnud.»

«Kuid see, mis... tuleb... ei ole eksitus... vaid tõde?» küsis Olga lauset lõpetamata.

«Vaat siin on kirjutatud,» otsustas Stolz ja võttis jälle kirja, ««teie ees ei ole see, keda te ootasite, kellest unistasite. Oodake: ta tuleb ja siis teie virgute...» ja hakkate armastama, lisan enda poolt, hakkate nõnda armastama, et selleks armastuseks ei jätku aastast, vaid ka kogu elust, ainult ma ei tea... keda?» lõpetas ta lause ja kiindus pilguga Olgasse.

See lõi silmad maha ja surus huuled kokku, kuid läbi silmalaugude tungisid välja kiired, huuled püüdsid kinni pidada naeratust, suutmata seda tagasi hoida. Olga vaatas Stolzile ja hakkas nii südamest naerma, et isegi pisarad tulid silma.

«Ma juba ütlesin teile, mis teiega oli, ja isegi seda, mis on tulemas, Olga Sergejevna,» lõpetas Stolz. «Teie aga ei vasta midagi minu küsimusele, mida te ei lasknud lõpetada.»

«Noh, mida ma võiksin vastata?» rääkis Olga hämmeldunult. «Kas mul oleks selleks õigust, kui suudaksingi öelda, mida te nii vajate ja mida... te nii väärite?» lisas Olga sosistades ja heites Stolzile häbeliku pilgu.

Stolzile näis Olga pilgus jällegi enneolematuid sõprusesädemeid; ta võpatas uuesti õnnest.

«Ärge rutake,» lisas ta. «Kui on möödunud meie südamete leinaaeg, mida nõuab viisakus, siis öelge mulle, mida ma väärin. See aasta on mulle öelnud nii mõndagi. Ja nüüd otsustage ainult üks küsimus: kas ma pean sõitma või... jääma?»

«Kuulge: kas te ei mängi minuga?» ütles Olga äkki rõõmsalt.

«Oh ei!» tähendas Stolz tähtsalt. «See ei ole endine küsimus, sellel on nüüd teine tähtsus: kui ma jään, siis... mis õigustega?»

Olga kohmetus äkki.

«Näete, et ma ei mängi,» naeris Stolz, olles rahul, et ta oli Olgat tabanud. «Sest peale tänast jutuajamist tuleb meil teineteisesse teisiti suhtuda: me kumbki ei ole enam need, kes olime eile.»

«Ma ei tea ...» sosistas Olga veel suuremas hämmelduses.

«Lubage mul teile nõu anda?»

«Rääkige ... ma täidan kõik pimesi!» lisas Olga peaaegu kirgliku alistuvusega.

«Abielluge minuga ootuses, kuni s e e tuleb!»

«Ei söanda veel ...» sosistas Olga, kattes ärevuses näo kätega, kuid õnnelikuna.

«Miks ei söanda?» küsis Stolz samuti sosinal ja tõmbas Olga pea enda poole.

«Kuid see minevik?» sosistas Olga jälle, pannes pea Stolzi, nagu ema rinnale.

Stolz võttis tasakesi Olga käed näo eest, suudles pead ja vaatles mõnuga tema hämmeldust, vaatas nautides tema laugude vahelt ilmuvaid ja silmi uputavaid pisaraid.

«Närtsib nagu teie sirel!» lõpetas Stolz. «Te olete saanud õppetunni: nüüd on aeg seda kasutada. Algab elu: usaldage oma tulevik minu hoolde ja ärge mõelge millelegi — mina vastutan kõige eest. Lähme nüüd tädi juurde.»

Stolz läks hilja koju.

«Leidsin oma,» mõtles ta ja vaatles armunud silmadega puid, taevast, järve, isegi veest tõusvat udu. «Suutsin oodata! Kui palju aastaid tundmuste janu, kannatlikkust, hingejõudude kokkuhoidu! Kui kaua ma ootasin — kõik on nüüd tasutud: siin see on, see inimese ülim õnn!»

Õnnest varjatuna ilmus nüüd kõik tema silme ette: kontor, isa vanker, seemisnahksed kindad, võidunud arvelaud — kogu ärielu. Ta mälestustesse tärkasid ainult ema lõhnav tuba, Herzi variatsioonid, vürsti galerii, sinised silmad, puuderdatud kastanpruunid juuksed — kõike seda kattis aga Olga õrn hääl: mõtteis helises Olga laul.

«Olga on minu naine!» sosistas ta kirglikul värinal. «Kõik on leitud, pole enam midagi otsida, edasi ei ole enam kuhugi minna!»

Ja mõtlikus õnneuimas sammus ta koju, nägemata teed, uulitsaid ...

Olga saatis teda kaua silmadega, avas siis akna, hingas mõne minuti öist jahedust; erutus vaibus pikkamööda, rind hingas ühetasaselt.

Olga vaatas järvele, kaugusesse ja jäi nii vaikselt ja sügavalt mõtisklema, nagu oleks ta uinunud. Ta tahtis tabada seda, mida ta mõtles, mida tundis, ega saanud. Mõtted voolasid nii ühtlaselt nagu lained, veri voogas nii sujuvalt soontes. Ta tundis õnne, kuid ta ei suutnud kindlaks määrata, kus on selle piirid ja milles see avaldub. Ta mõtles, miks on tal nii vaikne, rahulik, segamatult hea olla, miks on ta rahulik, kuna aga ...

«Ma olen tema pruut...» sosistas ta.

«Ma olen pruut!» mõtleb neiu uhkusevärinal, kui ta on jõudnud ära oodata selle hetke, mis valgustab heledasti tervet tema elu, ja ta sirgub pikemaks ning vaatab kõrgelt tollele pimedale teerajale, kus ta veel eile astus üksildaselt ja tähelepandamatult.

Aga miks Olga ei karda? Ka tema käis samuti üksildast märkamatut rada, ka Olgale tuli ristteel vastu t e m a, ulatas käe ja viis ta välja mitte pimestavate kiirte helki, vaid nagu laia jõe veetõusule, avarate väljade ja sõbralikult naeratavate kinkude juurde. Olga ei pigistanud silmi kinni särast, süda ei jäänud seisma, ei süttinud kujutlusvõime.

Olga rahustas vaikses rõõmus oma pilku elu tulval, selle laiadel väljadel ja rohelistel kinkudel. Värin ei läbistanud ta õlgu, pilk ei põlenud uhkusest; ainult siis, kui ta pööras pilgu väljadelt ja kinkudelt sellele, kes talle käe ulatas, tundis ta, et tema põsel veereb pikkamisi pisar.

Ta istus ikka veel nagu magades — nii vaikne oli tema õnneuni: ta ei liigutanud end, peaaegu ei hinganudki. Langenud teadvusetusse, suunas ta oma mõttepilgu mingisugusesse vaiksesse sinisesse mahedapaistelisse sooja ja lõhnavasse öösse. Õnneunelm, paisutades laiu tiibu, liugles pikkamööda nagu pilv tema pea kohal taevas.

Ta ei näinud end selles unelmas kaheks tunniks looridesse ja siidpitsidesse mähituna, kuid hiljem terveks eluajaks äripäevastesse räbalatesse riietatuna. Ta ei näinud unes ei pidusööke ega tulesid ega rõõmsaid hüüdeid; ta nägi unes õnne, kuid nii lihtsat, nii ilustamatut, et ta sosistas veel kord uhkusevärinata, kuid siiski sügavas heldimuses:

«Ma olen tema pruut!»

V—VII

[Stolz korrastas Oblomovi mõisa. Oblomovile hakati iga aasta saatma viis tuhat rubla, kuid sellest hoolimata elas ta majanduslikult halvasti ja kannatas puudust, sest Pšenitsõna vend varastas süstemaatiliselt ta paljaks — see vend võttis Oblomovilt pettuse teel võlakirja õe nimele, õel aga laskis anda võlakirja enda nimele. Vend Ivan Matvejevitš mässis Oblomovi niivõrd sisse, et teda ähvardas täielik laostumine. Oblomovile küllà sõitnud Stolz saab kohe aru Ivan Matvejevitši sulitempudest. Stolzil õnnestus Oblomovit vabastada ehtsa kelmi küüsist.]

VIII

[Stolz oli õnnelik oma perekonnaelus. «Aastad möödusid, kuid nad ei väsinud elamast.» Olgale «kaks elu — tema ja Andrei oma — valgusid kokku üheks vooluks».]

...Juba välismaal võõrdus Stolz omaette lugemisest ja töötamisest: ka siin, Olgaga nelja silma all, mõtlesid nad kahekesi. Ja ta suutis vaevu järgneda Olga mõtte ja tahte väsitavale rutakusele.

Küsimus, kuidas Stolz pidi käituma perekondlikus elus, oli juba ära langenud, iseendast lahenenud. Olgat tuli tal pühendada isegi

oma töösse, äriellu, sest Olga lämbus tegevuseta elus nagu õhuta ümbruses.

Mingisugune ehitus, asjaajamised omas või Oblomovi mõisas, kompanii äritehingud — ükski asi ei sündinud tema teadmiseta või osavõtuta. Ühtki kirja ei saadetud ära, ilma et Olga poleks seda läbi lugenud, ükski mõte ja veel vähem tegu ei libisenud temast mööda, ta teadis kõike, teda huvitas kõik, kuna see huvitas Stolzi.

Alguses toimis Stolz nõnda seepärast, et ei olnud võimalust tema eest midagi varjata: kirjutati kirju, aeti volinikuga või mõne töö-ettevõtjaga asju — ikka tema juuresolekul, tema silme all; hiljem jätkas Stolz sedasama harjumusest ja lõpuks muutus see talle hädavajalikuks.

Olga märkus, nõuanne, heakskiitmine või laitus muutusid Stolzile vältimatuks kontrolliks: ta märkas, et Olga saab asjadest samuti aru nagu tema, ei arutle temast halvemini... Zahhar haavus oma naise niisugusest andest ja samuti solvuvad paljudki, Stolz aga oli õnnelik!

Siis veel lugemine ning õppimine — mõtte igavene toitmine, selle lõpmatu arendamine! Olga kadestas Stolzi iga raamatu, iga ajakirja-artikli pärast; vihastas ja haavus tõsiselt, kui Stolz pidas õigeks talle mitte näidata mõnda asja, mis tema meelest oli liiga tõsine, igav, Olgale arusaamatu; Olga nimetas seda pedantsuseks, labasuseks, mahajäävuseks, sõimas teda «vanaks saksa parukaks». Sel põhjusel juhtus nende vahel elavaid, ägedaid stseene.

Olga vihastas, Stolz aga naeris. Olga vihastas veel rohkem ja leppis ainult siis, kui Stolz lakkas naljatamast ja jagas temaga oma mõtteid, teadmisi, lektüüri. Lõppes sellega, et kõike, mida Stolz tahtis teada või pidi teadma, lugema, seda oli tarvis ka Olgal teada...

Stolz ei joonistanud talle tabeleid ega kirjutanud arve, kuid ta rääkis kõigest, luges palju, hoidumata ka mõnest majandusteaduslikust teooriast, sotsiaalsetest või filosoofilistest küsimustest, ta rääkis kaasakiskuvalt, kirglikult: ta nagu oleks joonistanud Olgale lõpmatu elava pildi teadmistest. Üksikasjad kadusid hiljem Olga mälust, kuid iialgi ei kadunud erksast mõistusest joonistus, ei kadunud värvid ega kustunud tuli, millega Stolz valgustas Olgale loodavat kosmost.

Stolz hakkas värisema uhkusest ja õnnest, kui märkas, kuidas hiljem Olga silmis säras selle tule säde, kuidas tema kõnes kõlas talle edasiantud mõtte vastukaja, kuidas see mõte oli tunginud tema teadvusse ja arusaamisse, kuidas see oli ümber töötatud tema mõistuses ja paistis tema sõnades mitte kuivana ja karmina, vaid säravana naiselikust graatsiast; eriti rõõmustas Stolzi see, kui mingi viljakas osake räägitust, loetust, joonistatust laskus pärlina naise heledasse elupõhja.

Mõtlejana ja kunstnikuna kudus ta Olgale mõistlikku olemasolu, ja ta ei olnud veel kunagi kogu oma elus nii sügavalt haaratud, ei oma õppeajal ega raskeil tundidel, kui tuli elu eest võidelda,

selle pööretest välja rabelda, muutuda tugevamaks, karastada end mehisuse kogemustega, nagu nüüd jännates oma sõbratari vaikimatu, vulkaanilise vaimutööga!

«Kui õnnelik ma olen!» rääkis Stolz endamisi ja unistas omal kombel ette rutates tulevikuaastaist, kui on möödunud nende abielu mesinädalad.

Kauguses naeratas talle jälle vastu Olga uus, altruistlik kuju; see polnud kirglikult armastav naine ega ema-lapsehoidja, kes hiljem värvitus, mitte kellelegi vajalikus elus närbuma hakkab, vaid midagi muud, üllast, peaaegu enneolematut...

Stolz unistas loovast emast, kes võtab osa õnneliku inimpõlve kõlblast ja ühiskondlikust elust.

Kartusega mõtles ta, kas jätkub Olgal tahet ja jõudu... ja kärsitult aitas ta tal vallutada elu, välja töötada mehisuse tagavara eluvõitluseks: just siis, kui nad mõlemad on veel noored ja tugevad, kui elu veel hoiab neid või selle löögid ei tundu rasketena, kui mure upub armastusse...

«Kui õnnelik ma olen!» kordas ka Olga tasa, vaadeldes meeleldi oma elu, ja langes selle tunnetamisel mõnikord mõtiskellu... eriti viimasel ajal, kolmandal-neljandal abieluaastal.

Inimene on imelik! Mida täielikum oli Olga õnn, seda mõtlikumaks ta muutus ja isegi... pelglikumaks. Olga hakkas end karmilt silmas pidama, märgates, et teda hämmeldas see elu vaikus, õnnesilmapilkude seisak. Ta raputas vägivaldselt oma hingelt need mõtted ja kiirendas elusamme, otsis palavikuliselt müra, liikumist, muret, kippus mehega linna sõitma, katsus liikuda seltskonnas, inimeste hulgas, kuid mitte alati.

Seltskondlik askeldus riivas teda ainult pealiskaudselt ja ta ruttas oma kodunurgakesse, et heita hingelt mõni raske, ebaharilik mulje, ning ta sukeldus uuesti koduse elu väikestesse muredesse ega lahkunud terveid päevi lastetoast, ta kandis ema-lapsehoidja kohustusi või süvenes koos Andreiga lugemisse, arutellu «tõsise ja igava» üle või nad lugesid poeete või kõnelesid aeg-ajalt Itaaliareisist.

Olga otsekui kartis langeda Oblomovi-sarnasesse apaatiasse. Ja kuidas ta ka püüdis neid hinge kangestuse silmapilke, hinge und maha raputada, ometi hiilis aeg-ajalt tema juurde õnneunelm, ümbritses teda helesinise ööna ja aheldas oma suikega, kuna pärast saabus jällegi mõtisklev seisak, nagu puhkus elus ja seejärel... hämmeldus, kartus, piinlemine, mingi tuikav nukrus, ja rahutus peas kajasid mingid ebaselged udused küsimused.

Olga kuulatas valvsalt, proovis ennast, kuid ei suutnud välja uurida, selgust saada, mida ta hing aeg-ajalt palub, mida ta hing otsib, kuid aina palub ja otsib midagi, isegi nagu — hirm on öelda — igatseb, nagu oleks talle õnnelikust elust vähe, nagu väsiks ta sellest ja nõuaks üha uusi, enneolematuid elunähtusi, tahtes heita pilku kaugemale tulevikku...

«Mis see ometi on?» mõtles ta hirmuga. «Kas on midagi tarvis

või on veel midagi soovida? Kuhu minna? Ei kuhugi! Edasi ei ole teed... Kas tõesti ei ole, kas tõesti on eluring tehtud? Kas tõesti on seal kõik... kõik?» küsis Olga hing, jättes vastuse ütlemata... ja Olga vaatas erutatult ringi, nagu kartes, et keegi võiks tema hingesosinaid kuulda... Ta küsitles pilguga taevast, merd, metsa... vastust ei leidnud kuskilt: seal olid kaugus, sügavus ja pimedus.

Loodus rääkis aina üht ning sama, ta nägi seal lakkamatut, kuid üksluist eluvoolu, millel polnud algust ega otsa...

Stolz viis ta puiesteelt kõrvale ja pööras ta näo vastu kuuvalgust.

«Vaata mulle otsa!» ütles ta ja vaatas Olgale ainiti silma.

«Võiks arvata, et sa oled... õnnetu! Sul on täna nii kummalised silmad ja mitte ainult täna... Mis sinuga on, Olga?»

Kätt naise piha ümber pannes talutas ta Olga uuesti puiesteele...

«Õnnetu!» kordas Olga etteheitvalt, peatades Stolzi puiesteel. «Jah, võib-olla õnnetu seepärast... et olen liiga õnnelik!» lõpetas ta lause nii õrna, pehme häälevarjundiga, et Stolz teda suudles.

Olga muutus julgemaks. Oletus, kuigi kerge, naljatlev, et ta võiks olla õnnetu, tõukas teda ootamatule avameelsusele.

«Mul ei ole igav ega võigi olla: sa tead seda ja ise muidugi ei usu oma sõnu; ma ei ole ka haige, kuid ma... olen mõnikord... nukker... säh sulle — talumatu inimene, kui end sinu eest varjata ei saa! Jah, olen nukker ja ma ei tea, miks.»

Ta pani pea Stolzi õlale.

«Või nii! Miks siis?» küsis Stolz tasa, kummardudes Olga poole.

«Ei tea,» kordas see.

«Kuid peab ju ometi põhjus olema, kui mitte minus ega sinu ümbruses, siis sinus endas. Mõnikord ei ole niisugune nukrus midagi muud kui haiguseidu... Oled sa terve?»

«Jah, võib olla,» vastas Olga tõsiselt, «et see on midagi sellesarnast, ehkki ma midagi ei tunne. Sa näed, kuidas ma söön, jalutan, magan, töötan. Kuid äkki tuleb mulle nagu midagi peale, mingi tusk, elu tundub mulle... sellisena, nagu puuduks selles midagi... Ah ei, sa ära kuula: see kõik on tühine...»

«Räägi, räägi!» mangus Stolz elavalt. «Noh — elus puudub midagi. Mis veel?»

«Mõnikord nagu kardaksin,» jätkas Olga, «et see ehk muutub... lõpeb... ei tea isegi! Või piinlen rumala mõtte käes: mis veel tulemas on?... Milleks siis see õnn... kogu elu...» rääkis ta kord-korralt ikka tasemini, häbenedes oma küsimusi. «Kõik need rõõmud, mured... loodus...» sosistas ta, «see kõik kisub mind veel kuhugi; ma ei rahuldu millegagi... Mu jumal! Ma isegi häbenen neid rumalusi... need unistused... Sa ära pane tähele, ära vaata sellele...» lisas ta paluval häälel meelitades. «See kurbus möödub peagi ja ma muutun jälle helgeks ning rõõmsaks, nagu tunnen end praegugi!»

Olga liibus nii aralt ja sõbralikult Stolzi õla vastu, nagu häbeneks ta tõeliselt ja nagu paluks «rumaluste» pärast andestust.

Stolz küsitles teda kaua, kaua vastas Olga nagu haige arstile, jutustas oma nukruse tunnusmärkidest, avaldas kõik ebaselged küsimused, joonistas talle oma hinge hämmeldusi ja seda, kuidas kadus see terendus, — kõik, kõik, mida suutis meenutada ja tähele panna.

Stolz sammus vaikides puiesteel, pea rinnal, kogu mõttega ärevalt, hämmastunult süvenenud naise ebaselgesse pihtimusse.

Olga vaatas aeg-ajalt mehele silma, kuid ei märganud midagi; ja kui nad kolmandat korda puiestee lõppu jõudsid, ei lasknud ta mehel ümber pöörduda, vaid viis ta omakorda välja kuuvalgusse ja vaatas talle küsivalt silmi.

«Mis sa arvad?» küsis naine häbelikult. «Sa naerad minu rumaluste üle — eks? See nukrus on väga rumal — eks ole?»

Andrei vaikis.

«Miks sa vaikid?» küsis Olga kannatamatult.

«Sa vaikisid kaua, kuigi sa teadsid, et ma juba ammu sind silmas pean; lase siis ka minul vaikida ja mõtelda. Sa andsid mulle raske ülesande.»

«Näe, nüüd hakkad sina mõtlema ja mina piinlema, et mida sa küll üksi endamisi välja mõtled. Asjata ütlesin sulle!» lisas ta. «Parem räägi midagi . . .»

«Mida pean ma sulle rääkima?» ütles Andrei mõtteis. «Võib-olla avaldub sinus aeg-ajalt närvide rike: siis otsustab arst ja mitte mina, mis sul viga on. Homme vaja arsti järele saata . . . Kui aga see pole see . . .» algas ta ja jäi mõtlema.

«Mis siis, «kui aga see pole see», räägi!» mangus Olga kannatamatult.

Stolz astus mõtteis edasi.

«Noh?» küsis Olga ja raputas meest käest . . .

«Ei tea, mida öelda . . . «nukrus tuleb peale, mingisugused küsimused häirivad»: mida sellest mõista? Me räägime sellest veel ja eks siis vaatame. Näib, et tuleb jälle hakata meres käima . . .»

«Sa ütlesid endamisi: «kui aga . . . võib-olla . . . oled küpseks saanud» — mis sa sellega mõtlesid?» küsis Olga.

«Ma mõtlesin . . .» alustas Andrei, rääkides pikkamööda ja järele mõeldes, nagu ei usaldaks ta isegi mõtteid ja nagu häbeneks ka oma sõnu: «Näed . . . on silmapilke . . . see tähendab juhul, kui see ei ole mõne häire tunnusmärk, kui sa oled täiesti terve, siis võib-olla oled sa valminud, oled jõudnud sinna ajajärku, kus elu kasv jääb seisma . . . kui ei ole enam mõistatusi, kui elu avaneb tervena . . .»

«Sa tahad vist öelda, et ma olen vanaks jäänud?» rääkis Olga elavalt vahele. «Seda sa ei tohi!» Ta isegi ähvardas meest. «Ma olen alles noor, tugev . . .» lisas ta end sirgu ajades juurde.

Mees hakkas naerma.

«Ära karda,» ütles ta, «sinul, tundub, on eeldusi mitte kunagi vananeda! Ei, see ei ole see . . . vanaduses jõud raugeb ja lakatakse

eluga võitlemast... Ei, sinu kurbus, nukrutsemine — kui see on vaid see, mida mina arvan — on pigemini jõu tunnus... Elava, ärritatud mõistuse otsingud tungivad mõnikord üle igapäevase elu piiride, ei leia seal teadagi vastuseid ja nõnda ilmub nukrus... ajutine rahulolematus eluga... See on hingenukrus, mis pärib elult tema saladuse järele... Võib-olla on sinuga samuti... Kui see nii on, siis see ei ole rumalus. See ei ole sinu nukrus; see on kogu inimsoo vaev. Sulle langes sellest ainult üks tilk... See kõik on kohutav, kui inimene kisub enda elust lahti... kui ei ole tuge. Kuid meil... Annaks jumal, et sinu nukrus oleks see, milleks ma seda pean, ja mitte mõne haiguse tunnus... see oleks halvem. Näed sa, see on see mure, mille ees ma kaitsetult, jõuetult maha langen... Kuid kas suudavad udu, nukrus, mingisugused kahtlused, küsimused võtta meilt meie õnne, meie...»

Andrei ei lõpetanudki, kui naine tormas nagu meeletu tema embusse ning, põiminud käed ta kaela ümber, tardus bakhandina üheks silmapilguks kirglikku unustusse.

«Ei selgusetus, ei nukrus, ei haigus, ei... isegi surm!» sosistas ta vaimustatult, olles õnnelik, rahustatud, rõõmus. Talle näis, et ta ei olnud oma meest iialgi armastanud nii kirglikult kui sel silmapilgul.

«Vaata ette, et saatus salaja sinu nurinat pealt ei kuulaks,» lõpetas Andrei ebauskliku tähendusega, mida talle sisendas õrn ettevaatus, «ja seda tänamatuseks ei peaks! Saatus ei armasta seda, et tema andidest lugu ei peeta. Tänini sa alles õppisid elu tundma, kuid seda peab ka kogema... Oota, kuni elu lööb lõkkele, algavad mured ja töö... ja need algavad — siis... ei ole aega nendeks küsimusteks... Säästa jõudu!» lisas ta tasa, peaaegu endamisi...

IX, X

[Rahu ja vaikus valitseb Pšenitsõna majas — ta on Oblomovi naine, tal on poeg Andrei. Äkki variseb see vaikne rahulik elu. Oblomovit tabas halvatus, millest ta küll toibus, kuid järgnesid teine ja kolmas ning Ilja Iljitš suri. Andrei võttis Stolz enda kasvatada. Pšenitsõna majja asus elama vend Ivan Matvejevitš oma perekonnaga. Ivan Matvejevitš hakkas end kõikjal tundma peremehena ega arvestanud milleski oma õde.]

XI

Kord umbes keskpäeva ajal läksid Viiburi poolel mööda puust jalgteed kaks isandat, nende järel sõitis kaless. Üks neist oli Stolz, teine tema sõber, kirjanik, tüse, ükskõikse näoga, unistavate, nagu uniste silmadega. Nad jõudsid kiriku juurde; päevane jumalateenistus oli juba lõppenud ja rahvas voolas uulitsale; kõige ees tulid kerjused. Nende jõuk oli suur ja mitmekesine.

«Ma tahaksin teada, kust tulevad kerjused?» ütles kirjanik kerjuseid vaadeldes.

«Kuidas kust? Roomavad välja igasugustest pragudest ja urgastest...»

«Ma ei küsi mitte seda,» vastas kirjanik, «ma tahaksin teada: kuidas võib muutuda kerjuseks, sattuda sellesse seisukorda? Kas sünnib see äkki või pikkamööda, tõeliselt või silmakirjaks?»

«Milleks sa seda teada tahad? Kavatsed ehk kirjutada *Mystères de Pétersbourg?*»[1]

«Võib olla...» lausus kirjanik laisalt haigutades.

«Paras juhus: küsi ükskõik kellelt, ühe rubla hõbeda eest müüb ta sulle kogu oma eluloo, sina ainult kirjuta üles ja müü kasudega edasi. Vaata vanameest, näib, et ta on kõige tavalisem kerjusetüüp. Hei, vanamees! Tule siia!»

Vanamees pöördus kutse peale ümber, võttis mütsi peast ja astus nende juurde.

«Armulised härrased!» kähises ta. «Aidake vaest, kolmekümnes lahingus vigastatud, puruvana sõjameest...»

«Zahhar!» hüüatas Stolz imestunult. «See oled sina?»

Zahhar vaikis viivu, varjas silmi käega päikese eest ja vaatas teraselt Stolzile otsa.

«Vabandage, ekstsellents, ei tunne ära... olen päris pime!»

«Oled unustanud oma härra sõbra Stolzi,» ütles Stolz ettehеitvalt.

«Ah, ah, isake Andrei Ivanovitš! Issand, pimedus võttis võimuse! Isake, kallis taadike!»

Ta püüdis Stolzi kätt ja seda mitte tabades suudles tema kuuehõlma.

«Et issand mulle, neetud penile, veel selle rõõmu laskis osaks saada...» hakkas ta pool-naerdes, pool-nuttes ulguma.

Terve tema nägu laubast lõuani oli nagu põletatud punasest pitsatist. Peale selle helkis ninal sinakas varjund. Pea oli täiesti paljas; põskhabe oli endiselt suur, kuid sassis ja vanunud nagu vilt, kummaski habemepooles valendas nagu tomp lund. Seljas oli tal kulunud, täiesti luitunud sinel, millel üks hõlm puudus; paljaste jalgade otsas olid vanad viltusõtkutud kalossid; käes hoidis ta üsna kulunud karusnahkset mütsi.

«Ah, sa armuline issand! Missugust armu on ta mulle andnud tänase püha puhul...»

«Millises seisukorras sa oled? Mispärast? Kas sul häbi ei ole?» küsis Stolz karmilt.

«Ah, isake Andrei Ivanõtš! Mis teha?» algas Zahhar ohates. «Millega end toita? Kui Anisja alles elas, siis ma ei hulkunud, oli tükk leiba, aga kui ta koolerasse suri — jumal olgu talle armuline! — ei tahtnud proua vennas mind enam pidada, nimetas mind söödikuks. Mihhei Andreitš Tarantjev ikka katsus, kui temast mööda läksin, tagant jalaga lüüa: ei olnud enam mingit elu! Kui palju

[1] *Mystères de Pétersbourg* — Peterburi saladused (prants. k.). Stolz vihjab siin Eugène Sue romaanile «Pariisi saladused».

etteheiteid pidin kannatama. Kas usute, isand, et leivatükk ei läinud kurgust alla! Kui mitte proua, jumal andku talle tervist!» lisas Zahhar risti ette lüües, «oleksin ammugi külma käes hukkunud. Ta andis talveks riideid ja niipalju leiba, kui süda kutsus, ning nurga ahju peal — kõik oma armust. Kuid minu pärast hakati talle etteheiteid tegema ja ma läksin ära iga nelja tuule poole! Nüüd virelen juba teist aastat...»

«Miks sa teenima ei läinud?» küsis Stolz.

«Isake Andrei Ivanõtš, kus leiad tänapäeval teenistust? Olin kahel kohal, kuid minuga ei oldud rahul. Nüüd on kõik teisiti, mitte nagu enne, ajad on muutunud halvemaks. Toapoisse nõutakse kirjaoskajaid ja ka suursugustel isandatel ei ole enam viisiks, et esikud oleksid endiselt rahvast täis. Ikka üksainus toapoiss, harva kaks. Ise võtavad saapad jalast, olevat mingisuguse masina välja mõelnud!» jätkas Zahhar masendatult. «Häbi, häbi, isandate sort hakkab kaduma!»

Ta ohkas.

«Vaat, olin sakslase, kaupmehe juurde peaaegu kohta saamas, pidin esikus istuma; kõik läks hästi, aga siis saatis ta mind puhvetisse tööle! On see siis minu töö! Kord viisin mingisuguseid sööginõusid, böömi[1] omad või... põrandad siledad, libedad — et nad maa alla vajuksid — äkki jalad läksid laiali, kõik nõud, nii nagu olid, lendasid koos kandikuga vastu põrandat: noh, mind kihutati minema! Teisel korral meeldis minu välimus ühele vanale krahvinnale. «Auväärne välimuselt,» ütles ta ja võttis mind uksehoidjaks. Hea, vanaaegne amet: istu võimalikult tähtsa näoga toolil, pane jalg põlvele, kiiguta seda ja ära tee kohe väljagi, kui keegi tuleb, vaid urise enne, siis alles lase ta läbi või anna kuklasse ja viska välja, nagu just vaja on; kuid headele külalistele enesestki mõista käega niisugune žest, näe, nii!» Zahhar näitaski, kuidas käega žesti tehakse. «See on meelitav, teadagi. Kuid proua juhtus piriseja — jumal temaga! Kord heitis pilgu minu kongi, nägi lutikat, hakkas jalaga vastu maad trampima ja kisendama, nagu oleksin mina lutikad välja mõelnud! Kes on näinud majapidamist lutikata! Teinekord jälle läks minust mööda ja näe, talle tundus, nagu oleks mul viinahais juures... tõesti imelik! Ja vallandas.»

«Sa tõepoolest haised viinast, lehkab kohe!» lausus Stolz.

«Mure pärast, isake Andrei Ivanõtš, jumala eest, mure pärast,» kähises Zahhar kibedalt nägu kortsutades. «Proovisin voorimehegi ametit. Kauplesin enda peremehe juurde, kuid külm võttis jalad ära: jõudu on vähe, olen jäänud vanaks! Hobune juhtus igavene õel, ükskord ajas mind tõlla alla, peaaegu oleks vaeseomaks teinud, teinekord muljus vanaeite, mind viidi jaoskonda[2]...»

«Noh, hea küll, ära hulgu ega joo, tule minu juurde, annan sulle nurga, sõidame maale — kuuled?»

---

[1] Böömi sööginõud — böömi kristall, üks hinnalisemaid kristallisorte.

[2] Jaoskond — siin politseijaoskond.

«Kuulen, isake Andrei Ivanõtš, jah . . .»

Ta ohkas.

«Ei tahaks kuidagi siit ära sõita, hauakese juurest! Meie toitja Ilja Iljitš,» hakkas ta jälle ulguma, «veel täna tuletasin teda meelde, issand olgu talle armuline! Missuguse isanda võttis meilt issand! Elas inimestele rõõmuks, oleks võinud elada sada aastat . . .» nuuksus ja kordas sõnahaaval Zahhar, kortsutades nägu. «Täna käisin tema haual; alati kui siiapoole tulen, siis lähen ka sinna vaatama, istun ja istun; pisarad aina jooksevad . . . Jään mõnikord sedaviisi mõtetesse, kõik vaikib ja mulle näib, nagu hüüaks ta: «Zahhar, Zahhar!» Kananahk tuleb ihule! Jah, pole enam niisugust härrat! Ja kuidas ta teid armastas, issand, tuleta tema hingekest oma taevariigis meelde!»

«Noh, tule Andrjušat vaatama; ma lasen sulle süüa anda, sind rõivastatakse ja tee siis, nagu tahad!» ütles Stolz ja andis talle raha.

«Tulen; kuidas ei peaks ma tulema Andrei Iljitši vaatama? On vist juba suureks sirgunud! Issand! Missugust rõõmu on issand lasknud mulle osaks saada! Tulen, isake, andku jumal teile tervist ja pikka iga . . .» pomises Zahhar ärasõitvale kalessile järele.

«Noh, kas kuulsid selle kerjuse elulugu?» küsis Stolz oma sõbralt.

«Kuid kes oli see Ilja Iljitš, keda ta mainis?» küsis kirjanik.

«Oblomov: ma olen temast sulle juba sageli rääkinud.»

«Jah, nime mäletan; see oli sinu seltsimees ning sõber. Mis temast sai?»

«Hukkus, hävis asjatult.»

Stolz ohkas ja süvenes mõtteisse.

«Kuid ta ei olnud teistest rumalam, ta oli puhta ja selge hingega nagu klaas; õilis, õrn, kuid — kadus!»

«Miks? Mis põhjusel?»

«Mis põhjusel . . . mis oli põhjuseks? . . . Obloomovlus!» ütles Stolz.

«Obloomovlus!» kordas kirjanik nõutult. «Mis see on?»

«Kohe jutustan, las kogun mõtteid ja tuletan veel meelde. Ja sina kirjuta üles: võib-olla läheb kellelegi vaja.»

Ja ta jutustas, mis siin on kirjutatud.

NIKOLAI ALEKSANDROVITŠ DOBROLJUBOV

(1836—1861)

*

MIS ON OBLOOMOVLUS?

Kus on siis see, kes vene hingele omases keeles oleks osanud öelda meile selle kõikvõimsa sõna «edasi»...[1]

Gogol.

...Oskuses haarata eseme kuju kogu ta täiuses, teha temast plastiline teisend, seda välja raiuda — selles peitub Gontšarovi ande tugevaim külg. Ja sellega paistab ta eriti silma kaasaegsete vene kirjanike hulgast. Sellest lähtudes on kerge seletada tema ande kõiki muid omadusi. Tal on hämmastav oskus panna igal antud hetkel seisma elu haihtuv nähtus kogu ta täiuses ning värskuses ja seda omaenda ees hoida, kuni temast on saanud kunstniku täielik päraldis. Elu helge kiir langeb meile kõigile, aga ta kaob meil kohe ära, kui ta vaevalt on riivanud meie teadvust. Ja kiire järel tuleb teisi kiiri, mis lähtuvad teistest esemetest, ja kaovad jälle niisama ruttu ära, peaaegu ilma et oleks jätnud jälgi. Nii möödub kogu elu, libisedes meie teadvuse pealispinnal. Sootuks teisiti on see kunstnikul; ta oskab igas esemes tabada midagi oma hingele lähedast ja sellega suguluses olevat, ta oskab peatuda sellel hetkel, mis teda oli millegagi eriliselt hämmastanud. Vastavalt luulelise ande omadustele ja selle väljatöötuse astmele võib kunstnikule kättesaadav ala olla kitsam või avaram, muljed võivad olla elavamad või sügavamad; nende väljendus võib olla kirglikum või rahulikum. Sageli äratab luuletaja huvi esemete mingi üks omadus, ja seda omadust ta püüab siis kõikjal äratada ja leida, ta seab oma peamiseks ülesandeks seda omadust võimalikult täielikumalt ja elavamalt väljendada, sellele ta peamiselt raiskabki omà kunstilisi võimeid. Nii ilmuvadki kunstnikud, kes oma hinge sisemaailma sulatavad ühte välisnähtuste maailmaga ja kes näevad elu ning loodust neis endis valitseva meeleolu prisma läbi. Nii on ühtede juures kõik allutatud plastilisele ilutundele, teiste juures kirjeldatakse peamiselt õrnu ning sümpaatseid jooni, kolmandate juures on igas kujus peegeldumas humaanseid ning sotsiaalseid püüdlusi jms. Ükski neist külgedest pole Gontšarovi juures erilises ülekaalus. Tal on teine omadus: rahulikkus ja luulelise maailmavaate täius. Ta ei kiindu eriliselt millessegi või kiindub kõigesse võrdselt. Ta ei hämmastu eseme ühest küljest, sündmuse ühest hetkest, vaid keerutab eset igast küljest, ootab, kuni on teostunud kõik nähtuse momendid, ja asub alles siis nende kunstipärasele töötlemisele. Selle tulemuseks on muidugi kunstniku rahulikum ja erapooletum suhtumine kujutatavaisse esemetesse, suurem reljeefsus koguni pisikeste üksikasjade joonistamises ja kõigi jutustuse eri osade suhtes võrdne osa tähelepanu.

See ongi, mispärast Gontšarovi romaan näib mõnedele laiaks venitatuna. Kui tahate, on ta tõesti laiaks venitatud. Esimeses osas lamab Oblomov diivanil; teises sõidab Iljinskite juurde ja armub Olgasse, see ka temasse; kolmandas Olga märkab, et on Oblomovis eksinud, ja nad lähevad lahku; neljandas Olga abiellub Oblomovi sõbra Stolziga, Oblomov aga abiellub majaperenaisega, kelle juures ta on korteris. See ongi kõik. Mingeid välissündmusi, mingeid takistusi (peale vahest Neeva silla koostvõtmise, mis lõpetas Olga ja Oblomovi kohtamised), mingeid kõrvalisi asjaolusid ei segune romaani. Oblomovi apaatsus ning laiskus on kogu tema loo vältel tegevuse ainsaks põhjustajaks. Kuidas võis siis seda neljaks osaks venitada! Oleks see teema juhtunud

[1] Epigraaf on võetud «Surnud hingede» teise köite I peatükist.

mõne teise autori kätte, oleks see temaga teisiti toime tulnud: oleks kirjutanud viiekümne ümber kergeid, lõbusaid lehekülgi, oleks koostanud armastusväärse jandi, välja naernud oma Oblomovi, vaimustunud Olgast ning Stolzist, ja olekski sellega lõpetanud. Jutustus poleks kuidagi võinud igav olla, kuigi tal poleks olnud erilist kunstilist tähtsust. Gontšarov on asja juurde asunud hoopis teisiti. Ta ei tahtnud nähtusest, millele oli korra oma pilgu heitnud, enam kõrvale jääda, ilma et oleks seda lõpuni jälginud, selle põhjuseid üles tuhninud, mõistatanud selle seost kõigi ümbritsevate nähtustega. Ta tahtis saavutada seda, et tema ees vilkunud juhuslik kuju oleks tema poolt tüübiks tõstetud, et sellele oleks antud ta liigiline ning alaline tähendus. Sellepärast polnud tema jaoks olemas kõiges, mis puutub Oblomovisse, tühje ja tähtsusetuid asju. Kõik need asjad oli ta armastusega käsile võtnud, kõik oli ta üksikasjaliselt ja selgelt ära kirjeldanud. Mitte üksnes need toad, milles Oblomov oli elanud, vaid ka see maja, milles ta oli vaid unistanud elada; mitte üksnes ta hommikukuub, vaid ka ta teenri Zahhari saterkuub ning turris põskhabe; mitte üksnes kirja kirjutamine Oblomovi poolt, vaid ka talle külavanema poolt saadetud kirja paberi ning tindi kvaliteet — kõik see on täie selguse ja reljeefsusega esile toodud ja kujutatud. Autor ei või pealiskaudselt mööduda isegi mõnest parun von Langwagenist, kes romaanis ei etenda mingit osa; ta kirjutab parunistki suurepärase lehekülje ja oleks kirjutanud ka neli, kui ta poleks teda jõudnud purgida üheainsaga. See on, kui tahate, kahjuks kiirele tegevusele, väsitab osavõtmatut lugejat, kes nõuab, et teda vastupandamatult meelitataks tugevate elamustega. Kuid sellest hoolimata on see Gontšarovi ande väärtuslik omadus, mis aitab suurel määral kaasa ta kujutuste kunstipärasusele. Kui hakkad teda lugema, siis leiad, et paljud asjad nagu poleks rangest paratamatusest tingitud, nagu polekski kooskõlastatud kunsti igaveste nõuetega. Aga peatselt sa hakkad tema poolt kujutatava maailmaga kokku kasvama, tahtmatult tunnustama tema poolt esiletoodud nähtuste seaduspärasust ning loomulikkust, astud ise romaani tegelaste seisundisse ja tunned kuidagi, et nende asemel ning nende seisundis ei võikski ja nagu ei peakski teisiti tegutsema. Pisiasjustki, mida autor vahetpidamata esile toob ja armastusega ning haruldase meisterlikkusega kirjeldab, jääb viimaks mingi hurmav mulje. Teie kandute täielikult sellesse maailma, kuhu autor teid viib: teie leiate selles midagi kodust, teie ees avaneb mitte ainult väline vorm, vaid ka sisemus, iga isiku, iga eseme hing. Ja teie tunnete peale kogu romaani läbilugemist, et teie mõttesfääri on lisandunud midagi uut, et teie hinges on sügavasti juurdunud uusi kujusid, uusi tüüpe. Nad jälgivad teid kaua, teie tahaksite nende üle järele mõelda, tahaksite selgitada nende tähendust ja nende suhtumist teie enda ellu, iseloomu, kalduvustesse. Teie loidus ja roidumus on kuhugi kadunud; teis on ärganud mõtteerksus ja tundevärskus. Teie olete valmis taas üle lugema mõningaid lehekülgi, neid kaaluma, nende üle vaidlema. Nii on «Oblomov» vähemalt meisse mõjunud: «Oblomovi unenäo» ja mõningad üksikud stseenid lugesime läbi mitu korda; kogu romaani lugesime peaaegu tervelt kaks korda, ja teist korda lugedes meeldis ta meile peaaegu enamgi kui esmakordselt. Nii hurmav tähendus on neil üksikasjadel, mida autor paigutab tegevuskäigu ümber ja mis mõnede arvates *venitavad* romaani laiaks.

Nii esineb Gontšarov meie ees kõigepealt kunstnikuna, kes on suuteline väljendama elunähtuste täiust...

Säärane võimsus, esinedes oma kõrgemal arenemisastmel, on mõistagi samaväärne kõige sellega, mida nimetame ande sümpaatsuseks, veetlevuseks, värskuseks või tarmukuseks. Ent sellel võimsuselgi on oma astmed, ja peale selle võib seda pöörata mitmesuguste esemete suunas, mis on samuti väga tähtis. Siinkohal läheme lahku nendest, kes pooldavad niinimetatud *kunsti kunsti pärast* ja arvavad, et puulehekese oivaline kujutus on niisama tähtis nagu näiteks inimese iseloomu oivaline kujutus. Võib-olla on see subjektiivselt õigegi: ande jõulisus kui niisugune võib kahel kunstnikul olla võrdne ja ainult nende tegevusala võib olla lahkuminev. Kuid me ei nõustu kunagi sellega, et luuletaja, kes kulutab oma annet lehekeste ning ojakeste eeskujulike kirjeldustega, võiks omada võrdset tähtsust sellega, kes oskab ande võrdse

jõulisusega reprodutseerida näiteks ühiskondliku elu nähtusi. Meile näib, et arvustuse, kirjanduse, ühiskonna enese seisukohalt on palju tähtsam see küsimus, milleks kasutatakse kunstniku annet ja milles ta avaldub, kui see, millised on iseenesest, abstraktselt, latentselt tema ulatus ja ta omadused.

Kuidas on siis avaldunud, milleks on end kulutanud Gontšarovi anne? Sellele küsimusele peab vastama romaani analüüs.

Gontšarov ei valinud oma kujutustele näiliselt avarat sfääri. Lugu sellest, kuidas lamab ja magab heasüdamlik laiskvorst Oblomov ja kuidas teda ei või äratada ega virgutada ei sõprus ega armastus, pole just jumal teab kui tähtis lugu. Aga temas on kajastunud vene elu, temas esineb meie ees elav, kaasaegne vene tüüp, keda on voolitud armutu ranguse ning õigsusega; temas on õeldud meie ühiskondliku arenemise uus sõna, mida hääldatakse selgelt ning kindlalt, ilma meeleheitlikkuseta ja lapselike lootusteta, ent täieliku tõetundega. See sõna on — o b l o o m o v l u s; ta on võtmeks paljude vene elunähtuste mõistatamisel ja annab Gontšarovi romaanile palju suurema ühiskondliku tähtsuse, kui seda omavad kokkuvõetult kõik meie paljastavad jutustused. Meie näeme Oblomovi tüübis ja kogu selles obloomovluses midagi suuremat kui lihtsalt tugeva ande õnnestunud loomingut; meie leiame temas vene elu toodet, aja märki...

Milles seisnevad obloomovliku iseloomu peamised jooned? Täielikus inertsuses, mis tuleneb tema apaatsusest kõige vastu, mis maailmas on sündimas. Apaatsuse põhjus aga seisneb osalt ta välises seisundis, osalt aga tema vaimse ning kõlbelise arenemise kujus. Oma väliselt seisundilt on ta härrasmees, «tal on», kasutades autori sõnu, «Zahhar ja veel kolmsada Zahhari». Oma seisundi eeliseid seletab Ilja Iljitš Zahharile järgmiselt:

«Kas ma rähklen, kas teen tööd? Kas ehk söön liiga vähe? Olen kõhn või välimuselt viletsake? Kas on mul siis millestki puudu? Näib, nagu oleks mul andjaid-tegijaid küllalt! Ma pole endale kordagi sukka jalga tõmmanud ja elan nii, et jumal tänatud! Kas hakkan mina muret tundma? ja milleks see mul on? ... Ja kellele ma sellest räägin? See kõik on sulle teada, nägid ju, et mind kasvatati õrnalt, et ma pole kunagi kannatanud ei nälga ega külma, pole puudust tundnud, leiba pole endale teeninud ega üldse musta tööd teinud.»

Ja Oblomov räägib täielikku tõtt. Kogu ta kasvatamise lugu võib ta sõnu tõendada. Lapseeast peale on ta harjunud unekotiks olema, tänu sellele, et tal on neid, kes võivad anda ja teha; selle tõttu ta logeleb ja nauditseb sageli koguni vastutahtmist. Noh, ütelge ometi, mida te tahaksite inimeselt, kes on sellistes tingimustes üles kasvanud:

«Nagu varem hoidjagi, nii tõmbab ka Zahhar talle sukad jalga, paneb kingad otsa, ja Iljuša, nüüd juba neljateistkümne-aastane poiss, ei tee muud, kui ulatab lamades teenrile kord ühe, kord teise jala; kui talle aga vähegi midagi on vastumeelt, siis annab ta Zahharkale jalaga vastu nina.

Kui aga rahulolematule Zahharkale tuleb mõttesse kaevata, saab ta ka veel vanematelt müksu.

Zahharka kammib ta pea, ajab talle pihtkuue selga, Ilja Iljitši käsi ettevaatlikult käistesse toppides, et teda mitte liiga tülitada, ja tuletab Ilja Iljitšile meelde, et on vaja veel muudki teha: hommikul pärast ülestõusmist end pesta ja nii edasi.

Ilja Iljitšil tarvitseb ainult silma pilgutada, kui tal midagi vaja on — kohe ruttavad kolm-neli teenrit tema soovi täitma; pillab ta midagi maha, tahab ta mõnda asja kätte saada ja ei saa, on vaja midagi tuua, millegi järele joosta, — temal kui elaval poisil on mõnikord otse soov tormata ning kõik ise ära teha, kuid siis hakkavad isa ja ema ja kolm tädi viiel häälel karjuma:

«Milleks? Kuhu? Misjaoks on Vaska, Vanka, Zahharka! Hei! Vaska! Vanka! Zahharka! Mis te vahite, suud pärani? Küll ma teile!...»

Ja nõnda ei õnnestugi Ilja Iljitšil kunagi ega midagi endale ise teha.

Hiljem ta leidis, et nii on hoopis mugavam, ja õppis ise käsutama:

«Hei! Vaska! Vanka! Ulata üht, anna teist! Ei taha seda, tahan teist! Jookse, too!»

Mõnikord tüütas teda vanemate hell hoolitsus.

Jookseb ta trepist alla või mööda õue, äkki hüütakse talle järele kümnel

meeleheitlikul häälel: «Ah, ah, aidake teda! Kukub maha, lööb end ära... seisa! Seisa!»

Tuleb tal pähe talvel esikusse välja hüpata või õhuakent avada — jälle kisa: «Ai, kuhu? Kuidas sa võid? Ära jookse, ära mine, ära ava: teed endale haiget, külmetad...»

Ja Iljuša jäi kurvalt koju, hellitatuna nagu eksootiline lill kasvumajas, ja samuti nagu lill klaasi all, kasvas ka tema aeglaselt ja loiult. Avaldust otsivad jõud pöördusid sissepoole, vajusid närbudes longu.

Säärane kasvatusviis ei moodusta meie haritud seltskonnas midagi erakorralist ega imelikku. Muidugi ei tõmba Zahharka kõikjal härraslapsele sukki jalga jne. Kuid ei tohi unustada, et säärane eelis saab Zahharkale osaks vaid erilise soosivuse pärast või kõrgemail pedagoogilistel kaalutlustel ja pole sugugi kooskõlas koduste asjade üldise käiguga. Härraslaps paneb end ehk ka ise riidesse; aga ta teab, et see on tal midagi armsa meelelahutuse taolist, kapriis, ja et ta õieti pole sugugi kohustatud seda tegema. Ja ka üldse pole tal ühtegi vajadust ise midagi teha. Milleks ta peaks rahmeldama? Kas pole siis tõesti kedagi olemas, kes võiks talle ulatada ja teha kõike, mis vaja?... Seepärast ta ei hakkagi ennast tööga tapma, räägitagu talle mida tahes töö tarvilikkusest ja pühadusest: ta näeb oma majas lapseeast peale, et kõik kodused tööd tehakse lakeide ja naisteenijate poolt, kuna isake ja emake teevad ainult korraldusi ja sõimavad halva täitmise pärast. Ja nii ongi temas kujunenud juba esimene mõiste, — et istuda käed süles on lugupeetavam kui töö kallal askeldada... Selles suunas läheb ka kogu edasine arenemine.

On arusaadav, milline on säärase seisundi toime lapse kõlbelisele ja vaimsele kasvatusele. Ta seesmised jõud peavad paratamatult «hääbuma ja närbuma». Kui poiss neid vahel panebki proovile, siis ehk ainult kapriisina ja ülbe nõudmisena, et teised täidaksid ta käske. Aga on teada, kuidas rahuldatud kapriisid arendavad iseloomupuudust ja kui vähe sobib ülbus oma väärikuse säilitamisega. Esitades mõttetuid nõudmisi, kaotab poiss peatselt oma soovide võimalikkuse ning teostatavuse mõõdu, tal kaob igasugune oskus kohaldada oma abinõusid eesmärkidele ja sellepärast seisab ta nõutult esimese takistuse ees, mille kõrvaldamisel tal tuleb kasutada omaenda jõudu. Kui ta kasvab suureks, saab ta Oblomoviks ühes enam või vähem suure osaga selle apaatsusest ning iseloomupuudusest, enam või vähem osava maski all, aga ikka ühe muutumatu omadusega — põlgusega iga tõsise ja algupärase töö vastu.

Selleks aitab tugevasti kaasa ka Oblomovite vaimne arenemine, mis on mõistagi samuti mõjutatud nende välisest seisundist. Vaadanud korra elule pahupidi, ei suuda nad seejärel oma elupäevade lõpuni enam kainelt mõista oma vahekordi maailma ning inimestega. Hiljem võidakse neile paljugi selgeks teha, mõnest asjast nad saavad arugi, aga lapsepõlvest saadik juurdunud vaade jääb kuhugi nurka pesitsema ja sealt pidevalt välja vahtima, takistades kõiki uusi mõisteid ja mitte lastes neid hingepõhja siseneda... Ja peas tekib mingi kaos: vahel tekib inimesse koguni otsustusvõimegi midagi teha, aga ta ei tea, mis peale hakata ja kuhu poole pöörduda... Ja pole ime: normaalne inimene tahab alati vaid seda, mida ta suudab teha; selle eest ta teebki viibimata seda, mida ta tahab... Aga Oblomov... pole harjunud midagi tegema ning ei või järelikult hästi määratagi, mida ta võib teha ja mida mitte, — järelikult ta ei võigi tõsiselt, t e g e v a l t midagi tahta... Tema soovid ilmuvad alati vaid niisugusel kujul: «Küll oleks hea, kui tehtaks seda», aga kuidas seda võidaks teha, seda ta ei teagi. Sellepärast ta armastabki unistada ja kardab hirmsasti seda hetke, mil unistused satuvad äkki kokku tegelikkusega. Siis püüab ta veeretada asja kellegi teise kaela, ja kui teist pole, siis loota, et «e h k l ä h e b».

Kõik need jooned on suurepäraselt nähtud ja haruldase jõu ning tõetundega koondatud Ilja Iljitš Oblomovi isikusse. Pole vaja kujutella, nagu kuuluks Ilja Iljitš mingisse erilisse tõugu, milles liikumatus esineb olulise, põhilise joonena. Poleks õige mõelda, nagu puuduks tal loomuse poolest igasugune tahtelise liikumise võime. Sugugi mitte: loomuse poolest on ta inimene nagu kõik. Poisipõlves tahtis ta joosta ja poistega lumesõda pidada, üht-teist ise tuua, uurakusse putkata ja lähemasse kaasikusse endale üle kraavide, tarade ja aukude teed

murda. Kasutades Oblomovkas üldist pärastlõunase uinaku tundi, tavatses ta vahel virguda:

«jooksis üles rõdule (kuhu polnud lubatud minna, kuna see oli iga minut valmis varisema), tegi joostes ringi kääksuvail laudadel, ronis tuvilasse, peitis end aiatihnikusse, kuulatas, kuidas sumiseb põrnikas, ja jälgis kauge maa peal selle lendu õhus.» Vahel aga «ronis kraavi, kaevas, otsides mingeid juurikaid, puhastas nad koorest ja sõi himu täis, eelistades neid moosile ning õuntele, mida andis emake».

See kõik võinuks olla leebe, rahuliku, kuid mitte mõttetult laisa iseloomu aluseks. Peale selle pole leebuski, mis muutub arglikkuseks ja teisele selja ette-seadmiseks, inimeses sugugi mitte looduslik, vaid kunstlikult omandatud nähtus, täpselt niisama nagu häbematus ja upsakus. Ja vahemaa nende kahe omaduse vahel polegi nii suur, kui tavaliselt arvatakse. Keegi ei oska nii suurepäraselt nina tõsta nagu teenrid; keegi ei käitu alluvate suhtes nii jämedalt kui need, kes ülemuste ees lipitsevad. Kõige oma leebuse juures ei peljanud Ilja Iljitš teda kängivale Zahharile jalaga vastu vahtimist andmast, ja kui ta oma elus ei soorita seda teistega, siis üksnes sellepärast, et loodab leida vastupanu, mida peab ületama. Tahtmatult piirab ta oma tegevusala oma kolmesaja Zahhariga. Aga olnuks tal Zahhare sada korda, tuhat korda rohkem — ta ei leiaks vastupanu ja harjuks üsna julgelt igaühele vastu hambaid andma, kellega tal juhtub asja olema. Ja säärane käitumine poleks temas sugugi mingiks elajaliku loomuse tunnuseks; nii talle endale kui kõigile ümberolijaile oleks see paistnud täiesti loomulikuna, paratamatuna ... kellelegi ei tulnuks pähe, et võib ja peab kuidagi teisiti käituma. Aga — kahjuks või õnneks — Ilja Iljitš oli sündinud keskmise mõisnikuna, sai tulu vaid kümne tuhande rubla ümber paberrahas ja võis selle tõttu otsustada maailma saatust vaid oma unistustes. Selle eest armastaski tema oma unistustes anduda sõjakaile ja sangarlikele püüetele ...

On selge, et Oblomov pole mitte nürimeelne, apaatne iseloom, vaid inimene, kes oma elus ka midagi otsib, millegi üle mõtleb. Aga nurjatu harjumus saada oma soovide rahuldust mitte omaenda jõupingutustest, vaid teistelt, oli temas arendanud apaatse liikumatuse ja teda paisanud kõlbelise orjuse viletsasse seisundisse. See orjus põimub nii ühte Oblomovi härrasmehelikkusega, nad tungivad sedavõrd teineteise sisse ja üks sõltub sedavõrd teisest, et nende vahel ei näi olevat vähematki võimalust piiri tõmmata. See Oblomovi kõlbeline orjus moodustab tema isiku ja kogu ta loo vahest kõige huvitavama küljegi ... Aga kuidas võis jõuda orjuseni inimene sellise iseseisva seisundiga nagu Ilja Iljitš? Näib, et kes võiks veel vabadust nautida kui mitte tema! Ei teeni, pole seotud seltskonnaga, omab kindlustatud varandust ... Ta ise uhkustab, et ei tunne vajadust kummardada, paluda, end alandada, et ta ei sarnle «teistega», kes väsimatult töötavad, jooksevad, askeldavad — ja kui ei tee tööd, siis ka ei söö ... Ta sisendab enda vastu heasüdamliku lesknaise Pšenitsõna harrast armastust nimme sellega, et ta on h ä r r a s m e e s, et ta hiilgab ja läigib, et ta käib ja kõnnib nii vabalt ja iseseisvalt, et ta «ei kirjuta vahetpidamata pabereid, ei värise hirmust, et hilineb ametisse, ei vaata igaühele nii, nagu paluks ennast saduldada ja ratsutada, vaid vaatab kõigile ja kõigele nii julgelt ja vabalt, nagu nõuaks endale alistumist». Ja siiski on selle härrasmehe elu seeläbi surmatud, et ta jääb alati võõra tahte orjaks ja ei tõuse kunagi tasemele, kus ta näitaks mingit iseseisvust. Ta on iga naise, iga vastutulija ori, iga lurjuse ori, kes teda tahaks oma tahte alla painutada. Ta on oma pärisorja Zahhari ori ja on raske otsustada, kumb neist enam alistub teise võimule. Vähemalt ei või Ilja Iljitš Zahhari sundida seda tegema, mida ta ei taha, aga kui Zahhar tahab, siis ta teeb ka vastu oma isanda tahtmist, ja isand alistub ... Nii peabki olema: Zahhar oskab ikkagi midagi teha, kuna Oblomov ei suuda ega oska absoluutselt mitte midagi. Tarantjevist ja Ivan Matveitšist ei maksa rääkidagi, need teevad Oblomoviga mida tahavad, hoolimata sellest, et nad on Oblomovist hulga madalamal nii vaimselt arenemiselt kui kõlbelistelt omadustelt ... Millest see siis tuleb? Aga ikka sellest, et Oblomov kui härrasmees ei või ega oska töötada ega saa aru oma tõelistest vahekordadest kõige ümbritsevaga. Ta pole tegevuse vastu — nii kauaks kui see esineb nägemusena ja on

reaalsest teostumisest kaugel: nii loob ta mõisa korraldamise plaani ja tegeleb sellega väga innukalt, — ainult «üksikasjad, eelarved ja arvud» hirmutavad teda ja visatakse tema poolt alati kõrvale, sest kuidas peaks siis tema nendega aelema!... Ta on — härrasmees, nagu ise seletab Ivan Matvejevitšile:

«Kes olen, mis ma olen? küsite teie... Minge, küsige Zahharilt, ja ta ütleb teile: «Härrasmees!» Jah, olen härrasmees ning ei oska midagi teha! Tehke teie, kui teate, ja aidake, kui suudate, aga töö eest võtke endile, mida tahate: selleks ongi teadus!»

Ja teie mõtlete, et ta tahab sellega ainult tööst lahti saada, püüab mitteteadmisega varjata oma laiskust? Ei, ta tõepoolest ei tea ega oska midagi, ta ei suuda tõepoolest mitte asuda mõne korraliku töö kallale. Oma mõisa asjas (mille ümberkorralduseks ta oli juba koostanud kavandi) tunnistab ta oma teadmatuse Ivan Matveitšile järgmiselt üles:

«Ma ei tea, mis on teoorjus, mis on maatöö, mis tähendab vaene külamees, mis tähendab rikas; ma ei tea, mis tähendab vakk rukist või kaeru, palju ta maksab, mis kuul mida külvatakse ja lõigatakse, kuidas ja millal müüakse; ei tea, kas olen rikas või vaene, kas olen aasta pärast söönud või kerjus — ma ei tea mitte midagi!... Järelikult rääkige minuga ja andke nõu nagu lapsele...»

Teiste sõnadega: olge minu isandaks, käsutage mu vara oma äranägemise järgi, eraldage mulle selles niipalju, kui leiate endale sobiva olevat... Nii asi kujuneski: Ivan Matveitš oli Oblomovi mõisa peaaegu täiesti üle võtnud, aga kahjuks tuli Stolz vahele.

Ja Oblomov mitte ainult ei tunne oma maa-asju, ta mitte ainult ei mõista oma asjade seisu; sellest poleks ehk veel nii suurt häda!... Aga peamine häda on selles: ta ei suuda endale üldse elu mõtestada. Oblomovkas ei esitanud keegi endale küsimust: milleks on elu, mis ta õieti on, milline on ta mõte, ta tähendus? Obloomovlased said temast väga lihtsalt aru «kui rahu ja tegevusetuse ideaalist, mida aeg-ajalt katkestavad igasugused ebameeldivad juhused, nagu: haigused, kahjud, tülid ja muuseas ka töö. Nad talusid tööd kui karistust, mis oli juba meie esivanemaile peale pandud, ent nad ei võinud seda armastada, ja kõikjal, kus see oli võimalik, päästsid nad sellest alati endid lahti, leides, et see võib ja peabki nii olema.»

Täpselt niisamuti suhtus ellu ka Ilja Iljitš. Tema poolt Stolzile kirjeldatud eluideaal ei seisnud milleski muus kui söönud elus kasvuhoonetega, taimelavadega, sõitudega samovari saatel metsasalusse jms., hommikukuues, kõvas unes, ja — vahepealse puhkuse mõttes — idüllilistes jalutuskäikudes leebe, kuid lopsaka naisega ja selle kaemises, kuidas külamehed teevad tööd. Oblomovi mõistus oli lapsest saadik jõudnud sääraselt kujuneda, et ta oli suuteline isegi kõige abstraktsemas arutluses, kõige utoopilisemas teoorias antud hetke juures peatuma jääma ja sellest *status quo*'st[1] hiljem mitte enam väljuma, keelitatagu teda kuidas tahes. Kirjeldades oma õndsuse ideaali, ei tulnud Ilja Iljitšile pähegi esitada endale küsimust selle seesmise tähenduse kohta, ei tulnud pähegi kinnitada ta seaduspärasust ning õigsust, ta ei küsinud endalt: kust tulevad need kasvuhooned ja taimelavad, kes nende eest hoolitseb ja milleks peaks tema neid kasutama?... Kuna ta ei esitanud endale sääraseid küsimusi, ei selgitanud endale oma vahekordi maailma ning ühiskonnaga, ei suutnud Oblomov muidugi ka mõtestada oma elu ja seepärast tüütas teda ja ajas talle igavust peale kõik, mida ta oli sunnitud tegema. Ta teenis — ja ei suutnud aru saada, milleks kirjutatakse neid pabereid; kuna ta ei saanud aru, ei leidnud ta midagi paremat, kui minna erru ja kirjutamisest loobuda. Ta õppis — ja ei teadnud, milleks võiks teadus talle kasulik olla; kuna ta seda ei taibanud, otsustas ta raamatud nurka laduda ja ükskõikselt pealt vaadata, kuidas neid katab tolm. Ta külastas seltskonda — ja ei osanud endale seletada, milleks inimesed külas käivad; kuna ta ei seletanud, hülgas ta kõik tutvused ja hakkas päevad läbi kodus diivanil lebama. Ta kohtus naistega, kuid hakkas mõtisklema, mida siis õieti neilt loota ja taotella? Järele mõelnud, ei lahendanud ta küsimust ja hakkas naistest hoiduma... Kõik muutus talle igavaks ja vastikuks, ja ta lebas

[1] *Status quo* (lad.) — endine seisund.

küljeli täieliku, teadliku põlgusega «inimeste sipelgatöö» vastu, kes askeldavad ja kurnavad endid jumal teab mispärast...

...Oblomov pole mitte olend, kellele loodus üldse pole andnud meelevaldse liikumise suudet. Tema laiskus ja apaatsus on kasvatuse ning ümbritevate olude looming. Siin on peaasjaks mitte Oblomov, vaid obloomovlus. Tema oleks isegi ehk töölegi hakanud, kui oleks meelepärast tööd leidnud; aga selleks oleks ta muidugi pidanud arenema veidi teistsugustes oludes kui need, milles ta oli arenenud. Ent oma praeguses seisundis ei võinud ta endale kuskil oma tahtmise järgi tööd leida, sest ta ei saanud elumõttest üldse mitte aru ega võinud jõuda arukate vaadeteni enda vahekordadest teistega...

Kui ma nüüd näen mõisnikku, kes arutleb inimsuse õigustest ja vajadusest arendada isikut, tean ma juba ta esimeste sõnade põhjal, et see on Oblomov.

Kui kohtan ametnikku, kes kaebab asjaajamise keerukuse ja koormavuse üle, siis on ta — Oblomov.

Kui kuulen ohvitserilt kaebusi paraadide väsitavusest ja julgeid arutlusi aeglase sammu jms. kasutusest, ei kahtle ma selles, et ta on Oblomov.

Kui loen ajakirjades liberaalseid väljendusi kuritarvituste vastu ja rõõmu selle üle, et viimaks on tehtud seda, mida oleme ammust ajast lootnud ja soovinud, siis olen arvamisel, et kõike seda kirjutatakse Oblomovkas.

Kui olen haritud inimeste ringis, kes tunnevad tuliselt kaasa inimkonna hädadele ja on juba paljude aastate vältel raugemata innuga jutustanud ikka neidsamu (aga vahel ka uusi) anekdoote altkäemaksuvõtjatest, igasugustest surveavaldustest ja seaduserikkumistest, siis tunnen tahtmatult, nagu oleksin toodud vanasse Oblomovkasse...

Peatage neid inimesi keset nende käratsevat sõnavalingut ja pärige neilt: «Teie ütlete, et see ja see polevat hea; mis tuleks siis teha?» Nad ei tea... Pange neile ette kõige lihtsam abinõu — nad lausuvad: «Aga kuidas siis nii äkki?» Lausuvad ilmtingimata, sest Oblomovid pole suutelised teisiti vastama... Jätkake vestlust nendega ja küsige: «Mida teie siis kavatsete teha?» Nad vastavad teile sellesamaga, millega Rudin vastas Nataljale:

«Mis teha? Mõistagi alistuda saatusele. Mis siis ikka teha! Tean liigagi hästi, kui kibe, ränk, talumatu see on, aga otsustage ise...» jne.

Rohkem ei saa teie neilt midagi, sest neil kõigil lasub obloomovluse pitser.

Kes siis paneb nad lõpuks paigast liikuma selle kõikvõimsa sõnaga «edasi!», millest nii oli unistanud Gogol ja mida nii ammu ja nii igatsevalt ootab Venemaa? Ei ühiskonnas ega kirjanduses pole senini sellele küsimusele vastatud. Gontšarov, kes suutis mõista ja meile näidata meie obloomovlust, ei suutnud siiski hoiduda üldist eksitust kaasa tegemast, mis meie seltskonnas on praegugi veel nii laialt levinud: ta otsustas obloomovluse maha matta ja lausuda talle kiitev hauakõne. «Hüvasti, vana Oblomovka, oled oma aja ära elanud.» lausub ta Stolzi huultega ja räägib ebatõtt. Kogu Venemaa, kes on «Oblomovit» lugenud või loeb, ei nõustu sellega. Ei, Oblomovka on meie otsene sünnimaa, ta omanikud on meie kasvatajad, tema kolmsada Zahhari on alati valmis meid teenindama. Igaühes meist istub tunduv osa Oblomovist ja on 'alles vara meile hauakõnet kirjutada.

ALEKSANDER NIKOLAJEVITŠ OSTROVSKI

(1823—1886)

*

ÄIKE.

Draama viies vaatuses.

(1860)

TEGELASED:

SAVJOL PROKOFJEVITŠ DIKOI, kaupmees, tähtis isik linnas.
BORISS GRIGORJEVITŠ, tema vennapoeg, korraliku haridusega noormees.
MARFA IGNATJEVNA KABANOVA (Kabanihha), rikas kaupmeheemand, lesk.
TIHHON IVANOTŠ KABANOV, tema poeg.
KATERINA, selle naine.
VARVARA, Tihhoni õde.
KULIGIN, linnakodanik, iseõppinud kellassepp, kelle unistuseks on leiutada perpetuum mobile[1].
VANJA KUDRJAŠ, noor mees, Dikoi kirjutaja-arvepidaja.
ŠAPKIN, linnakodanik.
FEKLUŠA, palverändur.
GLAŠA, teenija Kabanovite majas.
EMAND KAHE LAKEIGA, poolhull 70-aastane vana naine.
LINNAELANIKKE mõlemast soost.
Tegevus toimub Kalinovi linnas, Volga kaldal, suvel.
Kolmanda ja neljanda vaatuse vahel on 10 päeva.
Kõik tegelased peale Borissi on riietatud venepäraselt.

ESIMENE VAATUS.

Rahvaaed Volga kõrgel kaldal, teispool Volgat külavaade. Laval kaks pinki ja mõned põõsad.

Esimene stseen.

Kuligin (istub pingil ja vaatab üle jõe). Kudrjaš ja Šapkin (jalutavad).

KULIGIN *(laulab)*: «Seal jõeorus tasases ja mäenõlvakul[2]...» *(Lakkab laulmast.)* Ime, peab tõesti ütlema, et ime! Kudrjaš! Näed,

[1] Perpetuum mobile (ladina k.) — igavene liikumine. Kuligini unistuseks oli ehitada iseliikuv mehhanism, mis liiguks igavesti. Kuligini prototüübiks oli mehhaanik Kulibin (1735—1818), Nižni Novgorodi linna kodanik, kelle nimega on seoses hulk leiutisi. Kulibin kirjutas ka luuletusi, ta suri vaesuses.

[2] A. F. Merzljakovi (1778—1830) loodud laul.

vennas, viiskümmend aastat vaatan iga päev üle Volga ja ei jõua siiski küllalt ära imetleda.
KUDRJAŠ: Mida nii?
KULIGIN: Haruldane vaade! Ilu! Süda rõõmustab!
KUDRJAŠ: Kus asi!
KULIGIN: Vaimustav! Aga sina: «Kus asi!» Kas olete mööda vaadanud või ei saa aru, milline ilu peitub looduses.
KUDRJAŠ: Noh, mis sinuga ikka rääkida! Sa ju meil antiik[1], keemik.
KULIGIN: Mehhaanik, iseõppinud mehhaanik.
KUDRJAŠ: Ükstakõik. *(Vaikus.)*
KULIGIN *(kõrvale osutades)*: Vaata õige, vennas Kudrjaš, kes seal nii kätega vehib?
KUDRJAŠ: See seal? Seal Dikoi sõimab vennapoega.
KULIGIN: Leidis koha!
KUDRJAŠ: Temal on igal pool õige koht. Kas tema siis kedagi kardab! Langes Boriss Grigorjevitš talle ohvriks ja nüüd ta tema seljas sõidabki.
ŠAPKIN: Teist nii riiakat meest kui meie Savjol Prokofjitš naljalt ei leia! Ei millegi eest sõimab läbi.
KUDRJAŠ: Terav vanamees!
ŠAPKIN: Kabanovi eit on ka hea.
KUDRJAŠ: Noh, too teeb vähemalt kõik vagaduse sildi all, aga see on end nagu keti otsast lahti rebinud!
ŠAPKIN: Ei ole kedagi, kes teda taltsutaks, ja nii ta sõdibki!
KUDRJAŠ: Vähe on meil minutaolisi noormehi, muidu me teda õpetaksime.
ŠAPKIN: Ja mis te siis teeksite?
KUDRJAŠ: Ajaksime hirmu nahka.
ŠAPKIN: Mil moel?
KUDRJAŠ: Nii nelja või viiekesi räägiksime temaga kuskil põiktänavas palgest palgesse, nii et ta muutuks päris pehmeks. Meie õpetusest aga ta ei piiksatakski kellelegi, ainult käiks ja vaataks ringi.
ŠAPKIN: Mitte asjata ei tahtnud ta sind soldatiks anda.
KUDRJAŠ: Tahtis, kuid ei andnud, ja see on sama hea kui null. Ei anna ta mind ära, ta nina haistab, et ma oma pead odavalt ei müü. Teile on ta kohutav, aga mina oskan temaga kõnelda.
ŠAPKIN: Kas tõesti?
KUDRJAŠ: Mis «Kas tõesti?»! Mind peetakse riiukukeks; miks ta mind siis peab? Järelikult on tal mind tarvis. Noh, tähendab mina teda ei pelga, aga las pelgab tema mind.
ŠAPKIN: Nagu ta sind ei sõimakski?
KUDRJAŠ: Kuidas muidu! Ta ei saa ilma selleta eladagi. Kuid ega minagi armu anna: tema ütleb ühe sõna, mina — kümme; sülitab ja läheb. Ei, mina tema ees roomama küll ei hakka.

[1] Antiik (ladina k.) — muistne, vanaaegne. Siin tähendab haruldane, ebatavaline.

KULIGIN: Ei tea, kas temast eeskuju võtta või! Parem juba ära kannatada.
KUDRJAŠ: Noh, kui sa nii tark oled, siis õpeta kõigepealt temale viisakus kätte, ja siis koolita mind ka! Kahju, et tütred tal alaealised on, pole ühtki suurt.
ŠAPKIN: Ja mis siis oleks?
KUDRJAŠ: Siis ma austaksin teda. Olen ju tüdrukute peale väga maias. *(Mööduvad Dikoi ja Boriss. Kuligin võtab mütsi peast.)*
ŠAPKIN *(Kudrjašile)*: Lähme kõrvale, kleebib ehk veel ligi. *(Lähevad eemale.)*

Teine stseen.

Endised, Dikoi ja Boriss.

DIKOI: Logelema sõitsid siia või? Muidusööja sihuke! Kao siit minema!
BORISS: Pühade aeg; mis koduski teha.
DIKOI: Küll tööd leiad, kui tahad. Olen sulle öelnud kord, olen öelnud kaks: «Vaata, et sa mulle ette ei juhtu!» Ikka ei saa sind niikaugele! Kas sul vähe ruumi on? Kuhu ma ka läheksin, igal pool oled sina ees! Ptüi, ole sa neetud! Mis sa nüüd seisad nagu sammas? Kas sinuga räägitakse või ei?
BORISS: Ma ju kuulan, mis ma siis veel pean tegema.
DIKOI *(Borissile otsa vaadates)*: Et sa kõngeksid! Ma ei taha sinuga rääkidagi, säärase jesuiidiga. *(Ära minnes.)* Kus sain risu kaela! *(Sülitab ja läheb ära.)*

Kolmas stseen.

Kuligin, Boriss, Kudrjaš ja Šapkin.

KULIGIN: Mis asju te, isand, temaga ajate? Meie ei saa kuidagi aru. On teil lusti tema juures elada ja sõlmu välja kannatada!
BORISS: Mis nüüd lusti, Kuligin! Vajadus.
KULIGIN: Kuidas vajadus, isand, lubage teilt küsida? Kui võite, isand, siis öelge meile.
BORISS: Miks mitte? Kas te tundsite meie vanaema, Anfisja Mihhailovnat?
KULIGIN: No kuidas siis muidu!
KUDRJAŠ: Kuidas siis mitte!
BORISS: Ta hakkas mu isa vihkama, et see aadliku kosis. Sellepärast elasidki isa emaga Moskvas. Ema jutustas, et ta ei kannatanud sugulaste juures kolme päevagi välja, nii metsik tundus talle seal.
KULIGIN: Või veel! Mis sest rääkidagi! Selleks on vaja pikka harjumist, isand.
BORISS: Vanemad kasvatasid meid Moskvas hästi, millestki pol-

nud neil meie jaoks kahju. Mind pandi Kaubandusakadeemiasse, õde pansioni, aga järsku surid nad mõlemad koolerasse ja meie õega jäime orbudeks. Hiljem saime kuulda, et ka vanaema on siin surnud ja teinud testamendi, et onu maksaks meile kuuluva osa välja, kui täisealiseks saame, kuid ainult ühe tingimusega.
KULIGIN: Missuguse tingimusega, isand?
BORISS: Kui oleme talle aupaklikud.
KULIGIN: See tähendab, isand, et te oma pärandust kunagi ei näe.
BORISS: Ei, ja vähe sellest, Kuligin! Kõigepealt teeb ta meid tümaks, sõimab igati, nagu süda kutsub, ja lõpetab siis sellega, et ei anna midagi või siis nii väga vähe. Ning seletab veel pealegi, et andis armu poolest ja et sedagi poleks õieti tarvis olnud.
KUDRJAŠ: Meil siin kaupmeeskonnas on see juba nii sisse seatud. Ning jälle, kui te oleksitegi talle aupaklikud, kes keelab tal öelda, et te seda pole?
BORISS: No-jah. Juba praegu räägib ta mõnikord: «Mul on omad lapsed, mis eest ma raha võõrastele ära annan? Sellega pean omadele liiga tegema!»
KULIGIN: Tähendab, isand, teie asjad on kehvasti.
BORISS: Kui ma üksi oleksin, poleks midagi! Ma jätaksin kõik sinnapaika ja sõidaksin minema. Kuid õest on kahju. Onu nõudis ka tema välja, kuid ema sugulased ei lasknud, kirjutasid, et on haige. Milline ta elu siin oleks — koguni kujutleda on kohutav.
KUDRJAŠ: Endastmõistagi. Mis nemad inimese kohtlemisest teavad?
KULIGIN: Kuidas te siis tema juures elate, mis olukorras?
BORISS: Ei mingisuguses. «Ela,» ütleb ta, «minu juures, tee, mis kästakse, aga palk on, nagu ma heaks arvan.» See tähendab, aasta pärast maksab, kuidas talle meeldib.
KUDRJAŠ: Ta on juba nii harjunud. Meil ärgu julgegu keegi palgast piiksatadagi, sõimab su läbi, et sa ei tea, kui vana oled. «Kust sina tead,» ütleb ta, «mis mul mõttes on. Kas võid sina mu plaane teada! Võib-olla tuleb mul säärane tuju, et annan sulle viis tuhat.» Mine siis räägi veel temaga! Ainult et tal pole veel kordagi elu jooksul säärast tuju tulnud.
KULIGIN: Mis siis teha, isand! Peab püüdma kuidagi ta meele järele olla.
BORISS: Selles asi seisabki, Kuligin, et see pole kuidagi võimalik. Talle ei oska omadki meele järele olla, mis siis veel mina!
KUDRJAŠ: Kuidas talle meele järele olla, kogu ta elu põhineb sõimul! Kõige sagedamini on seda muidugi raha pärast: ükski palgamaksmine ei lähe riiuta. Teine ütleb parema meelega kas või omast lahti, ainult et ta vakka jääks. Ja häda, kui keegi teda hommikul pahandab! Terve päev norib kõigiga tüli.
BORISS: Tädi anub igal hommikul kõiki pisarsilmil: «Kullakesed, ärge teda vihastage! Kallikesed, ärge mitte vihastage teda!»
KUDRJAŠ: Aga või sa teda hoiad! Sattus turule, ja lõpp! Kõik

talumehed sõimab läbi. Müü kas või kahjuga, sõimust siiski ei pääse! Ja siis läheb lahti terveks päevaks.
ŠAPKIN: Ühe sõnaga: sõjakas mees!
KUDRJAŠ: Ja veel kui sõjakas!
BORISS: Aga häda, kui teda solvab keegi, keda ta sõimata ei julge: siis kodused hoidku alt!
KUDRJAŠ: Heldene aeg, kus ükskord sai nalja! Kuidagi Volga peal ülesõidul üks husaar sõimas ta läbi. Tegi aga imet!
BORISS: Aga mis said kodused tunda! Kaks nädalat peitsid kõik endid pööningul ja sahvrites.
KULIGIN: Mis see siis on? Kas rahvas tuleb juba õhtupalvuselt? *(Mõned inimesed mööduvad lava sügavuses.)*
KUDRJAŠ: Lähme, Šapkin, purjutama! Mis me siingi seisame! *(Kummardavad ja lähevad ära.)*
BORISS: Ah, Kuligin, väga raske on mul siin, harjumata. Kõik vaatavad minu peale kuidagi kõõrdi, nagu oleksin ma siin ülearune, tüliks kõigile. Siinseid kombeid ma ei tunne. Ma mõistan, et see kõik on meie oma, meie vene elu; kuid ometi ei saa kuidagi harjuda.
KULIGIN: Ega harjugi kunagi, isand.
BORISS: Miks siis?
KULIGIN: Karmid kombed, isand, on meie linnas, karmid kombed. Väikekodanlaste juures ei leia te midagi peale tooruse ja alasti vaesuse. Ning kunagi ei suuda me endid sellest kestast välja rabelda. Sest ausa tööga ei teeni sa enam kui igapäevase leiva. Aga kellel on raha, see püüab vaest orjastada, et tema odava töö arvel veelgi rohkem raha teenida. Teate, mis teie armas lell Savjol Prokofjitš kord politseimeistrile vastas? Politseimeistri juurde tulid mehed kaebama, et ta ühelegi neist korralikult palka ei maksa. Politseimeister hakkas teda noomima: «Kuule, Savjol Prokofjitš,» ütleb ta, «sa maksa meestele palk ilusti välja. Iga päev käiakse minu juures kaebamas!» Teie lell patsutas politseimeistri õlale ja ütles: «Teie kõrgeausus, kas maksab meil teiega sääraste tühjade asjade üle rääkida! Minu juurest käib iga aasta läbi palju rahvast; te saage sellest aru: jätan neile inimese pealt ainult mõne kopika maksmata, aga mulle teeb see tuhandeid sisse, ja nii see olema peabki!» Sedasi, isand! Aga omavahel, isand, kuidas nad elavad! Takistavad üksteisel kauplemist, ja seda mitte niivõrd omakasu kui kadeduse pärast. On üksteise vastu vaenulikud ja meelitavad oma toredaisse majadesse purjus kantseleiametnikke, niisuguseid ametnikke, isand, kel inimese nägugi ei ole, kel inimese kuju on kadunud. Ja need kirjutavad neile väikese armuanni eest tempelpaberil õelaid kaebusi ligimeste peale. Ning algab neil, isand, igavene kohtuskäimine ja asjaajamine, ja pole otsa piinal. Tükk aega käiakse kohut siin, siis sõidetakse kubermangulinna, ja seal juba oodatakse neid ja hõõrutakse käsi rõõmu pärast. Ruttu jutt räägitakse, kuid ruttu asja ei lõpetata; veetakse neid, veetakse, tassitakse neid, tassitakse; aga nemad on selle pärast veel õnnelikud, seda neil

ainult vaja ongi. «Mina,» ütleb ta, «kulutan, kuid temale käib see ka rahakasti peale.» Olen tahtnud seda kõike värssides kujutada ...
BORISS: Kas te siis oskate värssides?
KULIGIN: Vana moe järgi, isand, oskan. Olen lugenud Lomonossovit, Deržavinit... Tark mees oli Lomonossov, looduseuurija ... Tema on ju kah meie seast, lihtrahva hulgast.
BORISS: Eks te kirjutage. See oleks huvitav.
KULIGIN: Ei või, isand. Söövad ära, elusalt õgivad nahka. Juba heidetakse mulle liigset lobisemist ette; kuid ma ei saa teisiti, armastan juttu ajada. Oleksin tahtnud teile, isand, veel perekonnaelust rääkida, kuid kunagi teine kord. On kah kuulamise väärt.
(Sisse tulevad Fekluša ja üks teine naine.)
FEKLUŠA: Tore, kallike, tore! Imelik ilu! Mis siin veel rääkida! Tõotatud maal elate! Ja kaupmehed on kõik jumalakartlik rahvas, paljude voorustega ehitud! Helduse ja rohkete almustega! Ma olen nii rahul, nii rahul, kullake, nagu hiir salves. Meie abistamise eest saagu neile osaks veel rohkem heldust, eriti Kabanovite majale.
(Lähevad ära.)
BORISS: Kabanovite?
KULIGIN: Silmakirjateener, isand! Santidele jagab, aga kodustel sööb hinge seest. *(Vaikus.)* Kui ma, isand, ainult perpetu-mobiili leiaksin!
BORISS: Mis te siis teeksite?
KULIGIN: Mis ma teeksin, isand! Inglased annavad ju miljoni; ma kulutaksin kõik raha ühiskonna heaks, toetuste peale. Linnakodanikele peab tööd andma. Kuid muidu — töökäsi on, tööd aga pole.
BORISS: Ja teie loodate leiutada perpetuum mobile?
KULIGIN: Ilmtingimata, isand! Kui ainult saaks mudelite jaoks raha hankida. Hüvasti, isand! *(Läheb ära.)*

Neljas stseen.

BORISS *(üksinda):* Kahju talle pettumust valmistada! Kui meeldiv inimene! Unistab ja on õnnelik. Aga mina nähtavasti matan oma nooruse sellesse urkasse! Käin ringi nagu tapetu, aga nüüd tükivad veel rumalused pähe! Noh, mis sest saab: olen mina see paras mees õrnusi südamesse soetama? Taga aetud, maha surutud; ja oli mul nüüd veel tarvis rumalast peast armuda. Ja kellesse? Naisesse, kellega sõnakest rääkidagi ei saa! *(Vaikus.)* Kuid ometi ei lähe ta mul meelest, tee mis tahad. Seal ta lähebki! Jalutab mehega ja ämm kah kaasas! Noh, kas ma pole narr? Vaata nurga tagant ja mine aga koju. *(Läheb ära. Vastaspoolelt tulevad Kabanova, Kabanov, Katerina ja Varvara.)*

Viies stseen.

Kabanova, Kabanov, Katerina ja Varvara.

KABANOVA: Kui sa tahad ema sõna kuulda, siis niipea kui sinna jõuad, tee nagu käskisin.
KABANOV: Kuid kuidas ma, emake, võiksin teie käsu vastu toimida.
KABANOVA: Praegusel ajal ei austata vanemaid nii väga.
VARVARA *(enda ette)*: Sind mitte austada, kuidas siis!
KABANOV: Mina, emake, ei astu sammugi vastu teie tahtmist.
KABANOVA: Ma usuksin sind, mu sõber, kui ma mitte oma silmaga ei näeks ja oma kõrvaga ei kuuleks, missuguseks on nüüd muutunud laste lugupidamine vanemate vastu! Mõtleksid nad kas või sellele, kui palju vaeva ema lastega näeb.
KABANOV: Mina, emake . . .
KABANOVA: Kui ema mõnikord ütlebki midagi, mis teie uhkust haavab, siis arvan ma, et tuleb ära kannatada. Mis sina arvad?
KABANOV: Kuid millal mina, emake, pole ära kannatanud?
KABANOVA: Ema on vana, rumal; noh, aga teie, noored ja targad, ei tohiks meie lollide vastu nii nõudlikud olla.
KABANOV *(ohates, kõrvale)*: Issand küll! *(Emale.)* Kas meie, emake, julgeme sellest mõelda!
KABANOVA: Armastuse pärast ju on vanemad teie vastu karmid, armastuse pärast riidlevadki, soovivad ikka head õpetada. Noh, aga nüüdsel ajal see ei meeldi. Ja lapsed lähevadki ilmale kuulutama, et ema on toriseja, et ei lase sul elada, et saadab su teise ilma. Ja hoidku jumal, kui mõni su sõna miniale meelepärast ei juhtu olema, siis on kohe jutt lahti, et ämm paneb su elu nahka.
KABANOV: Kuid, emake, kes seda teie kohta räägib?
KABANOVA: Pole kuulnud, mu sõber, pole kuulnud, valetada ei taha. Kui oleksin kuulnud, ei ma siis sinuga, mu armas, nii räägiks. *(Ohkab.)* Oh seda rasket pattu! Ja pea see patt ei tehta! Kuuled juttu, mis sulle südamesse läheb, ja teedki pattu — saad vihaseks. Ei, mu sõber, räägi minust, mis sa tahad. Ega kedagi saa vaikima sundida: näkku ei julge öelda, siis tagaselja.
KABANOV: Kuivagu mu keel . . .
KABANOVA: Aitab, aitab, ära vannu! See on patt! Ma märkan juba ammu, et naine on sulle armsam kui ema. Sestsaadik kui naise võtsid, ei näe ema sinu poolt enam endist armastust.
KABANOV: Kuid millest te, emake, seda näete?
KABANOVA: Kõigest, mu sõber! Mida ema silmaga ei näegi, seda tunneb südamega. Ma ei tea, või võõrutab sind naine minust eemale?
KABANOV: Oh ei, emake! Mis te nüüd!
KATERINA: Minule, emake, oled sa sama, mis oma ema, ja Tihhon armastab sind ka.
KABANOVA: Paistab, et sa võiksid ka vait olla, kui su käest ei

küsita. Ära tä eest kosta midagi, ega ma talle liiga tee! Ta on ju minu poeg kah; ära sa seda unusta! Kas sa tulid siia võõraste ees lipitsema! Et nähtaks, kuidas sa oma meest armastad? Teame, teame, silma ees näitad sa seda kõigile.
VARVARA *(omaette):* Leidis koha jutlust pidada.
KATERINA: Sina, emake, räägid seda minu kohta küll asjata. Kas inimeste ees või ilma inimesteta, mina olen ikka seesama, ja näidata ei taha ma midagi.
KABANOVA: Õieti ma ei tahtnudki sinust rääkida, tuli ainult nii jutt jutust.
KATERINA: Olgu, et jutt jutust, kuid miks sa mind alati haavad?
KABANOVA: Vaata kui tähtis! Ja juba haavuski.
KATERINA: Kes tahab siis asjata kannatada!
KABANOVA: Küllap ma tean, et minu sõnad teile meeltmööda pole. Kuid mis teha, ega ma võõras ole, süda valutab mul teie pärast. Näen juba ammu, et te ihkate vabadust. Noh, oodake ära, küll saate veel vabaltki elada, kui mind enam pole. Siis tehke, mis tahate, siis pole vanemaid teie üle. Aga võib-olla tuletate veel mindki meelde.
KABANOV: Kuid meie, emake, palume teie eest jumalat päeval kui ööl, et ta annaks teile tervist ja õnne ja edu igas asjas.
KABANOVA: Noh, aitab juba, jäta, palun, järele. Võib-olla sa armastasidki ema, kuni olid vallaline. Aga mis nüüd enam minust: sul ju noor naine.
KABANOV: Üks ei sega teist: naine on omaette, aga ema austan ma niikuinii.
KABANOVA: Nii et sa vahetad naise ema vastu? Seda ma ei usu elu sees.
KABANOV: Miks ma peaksin vahetama? Armastan mõlemaid.
KABANOVA: Nii, nii, keeruta aga. Ma ju näen küll, et olen teile tüliks.
KABANOV: Mõelge, mis tahate, selleks on teil vaba voli; ainult ma ei tea, mis õnnetu inimene ma olen, et ei oska kuidagi teie meele järele olla.
KABANOVA: Mis sa vaestlast teeskled! Miks su mokk ripakil on? Noh, mis abielumees sa nii oled. Vaata iseennast! Kas naine sind pärast seda enam kardab?
KABANOV: Miks ta siis peaks mind kartma? Mulle aitab sellestki, et ta mind armastab.
KABANOVA: Kuidas, miks peaks ta kartma! Miks peaks kartma! Kas sa põrunud oled või? Kui sind ei karda, siis mind juba ammugi mitte. Mis kord siis majas on? Sina elad ju temaga seaduslikus abielus. Või ei tähenda seadus teie arvates midagi? Noh, kui sul säärased lollid mõtted peas on, siis ära lobise neist vähemalt tema ega õe, selle tütarlapse, kuuldes; tal tuleb kah mehele minna: nii veel võtab sinu loba südamesse ja hiljem ütleb mees meile aitäh kasvatuse eest. Näed sa, kui lühike on su aru, aga juba tahad omapead elada.

KABANOV: Kuid mina, emake, ei tahagi omapead elada. Kus nüüd seda!
KABANOVA: Nii et sinu arvates tuleb naisega ainult õrnusega? Et pole tarvis ta peale kärkida ega teda ähvardada?
KABANOV: Aga mina, emake...
KABANOVA *(vihaselt)*: Et võta kas või armuke. Eks? Ning sinu arvates see ei olegi võib-olla midagi? Ah? No vasta!
KABANOV: Jumala eest, emake...
KABANOVA *(täiesti külmalt)*: Loll! *(Ohkab.)* Mis sa lolliga ikka räägid! Teed ainult pattu *(Vaikus.)* Ma lähen ära koju.
KABANOV: Meie tuleme ka kohe, jalutame ainult veel paar ringi bulvaril.
KABANOVA: Noh, tehke nagu tahate, ainult sa vaata, et ma teid ootama ei peaks. Sa ju tead, et ma seda ei armasta.
KABANOV: Ei, emake! Jumal hoidku mind selle eest!
KABANOVA: Seda just. *(Läheb ära.)*

Kuues stseen.

Endised ilma Kabanovata.

KABANOV: Näed nüüd, iga kord saan ma sinu pärast ema käest pahandada! Niisugune on see minu elu!
KATERINA: Milles olen siis mina süüdi?
KABANOV: Ma ei tea isegi, kes siin süüdi on.
VARVARA: Kust sina seda võid teada.
KABANOV: Muidu käis aina peale: «Võta naine ja võta naine, et saaksin sind ka naisemehena näha.» Aga nüüd sööb hinge seest, ei lase elada — ja kõik sinu pärast.
VARVARA: Kas tõesti siis tema on süüdi? Ema närib tema kallal, ja sina ka. Ja räägid veel, et naist armastad. Ei taha su peale vaadatagi. *(Pöörab ära.)*
KABANOV: Saa nüüd aru! Mis ma pean siis tegema?
VARVARA: Tunne oma asja — vaiki, kui sa midagi paremat ei mõista. Mis sa tammud ühe koha peal? Juba silmadest näen ära, mis sul mõttes on.
KABANOV: Noh, mis siis?
VARVARA: Teadagi, mis. Tahad Savjol Prokofjitši juurde, temaga napsitama. Noh, kas pole nii?
KABANOV: Ära arvasid, vennas.
KATERINA: Sina, Tiša, tule ruttu tagasi, muidu ema hakkab jälle riidlema.
VARVARA: Tule jah kähku, muidu — tead ise!
KABANOV: Miks ma ei tea!
VARVARA: Meil pole ka suuremat himu sinu eest sõimata saada.
KABANOV: Tulen silmapilk. Oodake! *(Läheb ära.)*

Seitsmes stseen.

Katerina ja Varvara.

KATERINA: Nii et sul, Varja, on minust kahju?
VARVARA *(kõrvale vaadates):* Muidugi kahju.
KATERINA: Siis sa vist armastad mind? *(Suudleb teda kõvasti.)*
VARVARA: Miks ma ei peaks sind armastama?
KATERINA: Tänan sind! Sa oled nii armas, ma ise armastan sind kõigest südamest. *(Vaikus.)* Tead sa, mis mul mõttesse tuleb?
VARVARA: Noh?
KATERINA: Miks inimesed ei lenda?
VARVARA: Ma ei saa aru, millest sa räägid.
KATERINA: Ma räägin, et miks inimesed ei lenda nii nagu linnud. Tead, mõnikord tundub mulle, et ma olen lind. Kui seisad mäe otsas, siis sind nagu kisuks lendu. Tahaksid joosta, käed üles tõsta ja lendu tõusta. Ei tea, kui katsuks praegu? *(Tahab joosta.)*
VARVARA: Mis sa küll kõik välja ei mõtle!
KATERINA: *(ohates):* Milline vilgas ma olin! Teie juures ma olen täiesti närtsinud...
VARVARA: Kas sa arvad, et ma seda ei märka?
KATERINA: Olin ma kunagi niisugune kui praegu?! Ma elasin, ei muretsenud millegi eest, nagu linnuke oksal. Ema armastas mind üliväga, ehtis nagu nukku ja tööd tegema ei sundinud; mida tahtsin, seda tegin. Tead sa, kuidas ma elasin tütarlapsena? Kohe jutustan sulle. Hommikul tõusin vara; kui on suvi, lähen allikale, pesen end, toon vett kaasa ja kastan kodus kõik, kõik lilled. Mul oli palju-palju lilli. Siis läheme emaga kirikusse, meie ja kõik vagad rändajad — maja oli meil vagasid ja palvetajaid täis. Aga kui kirikust tuleme, istume mingi töö juurde, enamasti tikkima kullaga sametile, ja vagad rändajad hakkavad jutustama: kus nad on käinud ja mis näinud. Jutustavad pühakute elust või laulavad laule. Nii läheb aeg lõunani. Siis heidavad eidekesed puhkama, mina aga jalutan aias. Siis õhtupalvusele, ja õhtul jälle jutustavad ja laulavad. Kui hea see oli!
VARVARA: Aga meil on ju niisama.
KATERINA: Aga siin on kõik nagu sundusest. Ja kui väga ma armastasin kirikus käia! Mõnikord oli, nagu astuksin paradiisi ja ei näe kedagi ega tunne, kuidas aeg läheb, ja ei kuule, kui jumalateenistus lõpeb. Just nagu oleks see kõik üksainus hetk. Memm rääkis, et mõnikord vaatavad kõik minu poole, et mis minuga on. Aga tead: päikesepaistelisel päeval ulatub kuplist alla niisugune hele sammas, ja selles sambas liigub suits nagu pilveke, ja ma näen mõnikord nagu lendaksid ja laulaksid inglid selles suitsus. Teine kord aga tõusen öösel — ka meil põlesid igal pool lambid pühakujude ees — ja palvetan kusagil nurgas kuni hommikuni. Või lähen vara hommikul aeda, päike alles tõuseb, langen põlvili, palvetan ja nutan, ja ei tea ise, mille pärast palvetan ja mille

pärast nutan; ja nii nad mu leiavadki. Ja mille pärast ma tookord palvetasin, mida palusin, seda ma ei tea: ma ei vajanud midagi, kõike oli mul küllalt. Ja missuguseid unesid ma nägin, ah, Varjake, missuguseid unesid! Kas kuldseid templeid või haruldasi aedu, ja ikka laulavad nägematud hääled ja lõhnab viiruki järele, ja seal on mägesid ja puid, mis pole nagu tavalised puud, vaid nagu ikoonidel maalitakse. Ja teinekord justkui lendaksin ma, aina lendaksin õhus. Ka nüüd näen ma seda mõnikord unes, kuid harva, ja see pole enam see.
VARVARA: Aga mis siis?
KATERINA *(pärast vaikimist):* Ma suren varsti.
VARVARA: Jäta juba, mis sa nüüd!
KATERINA: Ei, ma tean, et suren varsti. Oh, tüdruk, minuga sünnib midagi halba, midagi imelikku! Kunagi pole mul veel niisugust tunnet olnud. Minus on midagi niisugust ebaharilikku. Just nagu hakkaksin ma uuesti elama, või ... ma ei tea isegi.
VARVARA: Mis sinuga siis on?
KATERINA *(võtab tal käest kinni):* Tead, Varja, juhtub mingi õnnetus. Mul on niisugune hirm, niisugune hirm. Nagu seisaksin kuristiku veerel ja keegi tõukaks mind sinna, mul aga pole, kust kinni haarata. *(Haarab kätega peast kinni.)*
VARVARA: Mis sinuga on? Kas sa pole terve?
KATERINA: Olen terve ... Parem, kui ma oleksin haige, aga nii pole hea. Mu hinge poeb mingi igatsus. Ja ma ei pääse ta eest mitte kusagile. Hakkan mõtlema — ei suuda mõtteid koguda, hakkan palvetama — ei saa palvetada. Keelega kordan sõnu, aga mõttes on midagi hoopis muud: just nagu sosistaks mulle saatan kõrva, ja veel nii pahu asju. Ja siis mul on tunne, et mul hakkab iseenda pärast häbi. Mis minuga on? Vist juhtub midagi halba! Öösel, Varja, ma ei saa magada, kuulen aina mingit sosinat: keegi räägib minuga nii õrnalt, just nagu kallistab, nagu tuvi kudrutab. Enam ei näe ma unes nagu varemalt paradiisi puid ja mägesid, vaid on nii, otsekui kaisutaks keegi mind palavalt, palavalt, ja kutsub mind kusagile, ja mina lähen ja lähen tema järel.
VARVARA: Noh?
KATERINA: Kuid mis ma sellest sulle räägin: sa oled ju tütarlaps.
VARVARA *(ringi vaadates):* Räägi! Mina olen sinust veel hullem.
KATERINA: Millest peaksin rääkima? Mul on häbi.
VARVARA: Räägi, see ei tee midagi!
KATERINA: Mul hakkab umbne, nii umbne kodus, et jookseksin kas või minema. Mõnikord tuleb mul niisugune mõte, et kui oleks mul oma teha, sõidaksin praegu lauldes paadiga Volgal, või hea troikaga, teineteise embuses ...
VARVARA: Ainult mitte mehega.
KATERINA: Ja kust sina seda tead?
VARVARA: Miks ma ei peaks teadma.
KATERINA: Ah, Varja, mul on patt hinge peal! Kui palju ma, vaene, olen nutnud, mis kõik endaga teinud. Kuid selle patu eest

ma ei pääse. Mitte kusagile ei pääse. See on ju kohutav, see on ju hirmus patt, et ma armastan üht teist.
VARVARA: Ei ole mina kohtumõistja sinu üle. Mul on omad patud.
KATERINA: Mis ma pean tegema? Mul ei jätku jõudu. Kuhu pean minema; panen viimaks meeleheites käe enda külge!
VARVARA: Mis sa nüüd! Mis sinuga on? Tead, sa oota, homme sõidab vennas ära, siis mõtleme, mis teha; võib-olla on võimalik kokkugi saada.
KATERINA: Ei, ei, ei ole tarvis! Mis sa nüüd! Jumal hoidku!
VARVARA: Miks sa nii ehmusid?
KATERINA: Kui ma temaga ükskordki kokku saan, siis ma jooksen kodunt ära, siis ma ei lähe enam mingi hinna eest koju.
VARVARA: Oota, oota, küll me näeme.
KATERINA: Ei, ei, ära mulle sellest räägi, ma ei taha seda kuuldagi.
VARVARA: Kuid mis tahtmine see sul on siin koltuda! Kas või sure igavuse kätte, aga kaasa ei tunne sulle keegi. Mida sa veel ei oota! Miks peaksid siis sina end piinama! *(Tuleb emand, kepp käes, tema järel kaks teenrit kolmnurkseis kübarais.)*

Kaheksas stseen.

Endised ja emand.

EMAND: Noh, iludused, kuidas läheb? Mis te siin teete? Noormehi ootate, kavalere? On teil lõbus? Lõbus? Tunnete heameelt oma ilust? Näete, kuhu ilu viib. *(Osutab Volgale.)* Näete, sinna jõehauda. *(Varvara naeratab.)* Mis te naerate! Ärge rõõmustage midagi! *(Koputab kepiga.)* Kõik põlete kord igaveses tules. Kõik keete tulises tõrvas. *(Pöördub minema.)* Sinna, sinna viib ilu. *(Läheb ära.)*

Üheksas stseen.

Katerina ja Varvara.

KATERINA: Ah, kuidas ta mind ehmatas! Ma värisen üleni, ta justkui kuulutab mulle midagi ette.
VARVARA: Et see sulle endale kaela tuleks, vana eiderisu!
KATERINA: Mis ta ütles, ah? Mis ta ütles?
VARVARA: Puha lollus. On küll väga vaja kuulata, mis ta jahvatab. Nii ta kuulutab kõigile ette. Kogu elu noorest peale on ta patustanud. Küsi, mis tema kohta räägitakse! Näe, nüüd kardab surra. Ja mida ise kardab, sellega hirmutab ka teisi. Koguni kõik poisijõmmid linnas poevad tema eest peitu, neid ta ähvardab kepiga ja hüüab: *(matkides)* «Kõik põlete kord tules!»
KATERINA *(silmi pilutades)*: Ah, ah, jäta! Mul on hirm.
VARVARA: Kus asi karta! Vana tola . . .

KATERINA: Kardan, koledasti kardan. Kogu aeg ta viirastab mul silme ees! *(Vaikus.)*
VARVARA *(ringi vaadates)*: Miks see vennas ka ei tule, näe, äike nagu läheneks.
KATERINA *(hirmunult)*: Äike! Jookseme koju! Ruttu!
VARVARA: Kas sa oled arust ära või! Kuidas sa ilma vennata kodus nägu näitad?
KATERINA: Ei, koju, koju! Jumal temaga!
VARVARA: Sa kardad juba üleliiga: äike on alles kaugel.
KATERINA: Kui kaugel, siis ehk ootame veidi; kuid parem oleks tõesti minna. Lähme parem!
VARVARA: Kui midagi juhtub, ega sa siis end koduski peida.
KATERINA: On siiski parem, rahulikum; kodus lähen pühakujude juurde ja palvetan!
VARVARA: Ma ei teadnudki, et sa nii äikest kardad. Mina, näe, ei karda.
KATERINA: Kuidas, tütarlaps, mitte karta! Igaüks peab kartma. Mitte see pole kohutav, et ta su tapab, vaid see, et surm tabab sind järsku, nagu sa oled, kõigi su pattude ja kõigi salakavalate mõtetega. Mulle ei ole surm kohutav, aga kui ma mõtlen, et järsku ma ilmun jumala ette niisugusena nagu ma siin olen, pärast seda jutuajamist — see on kohutav. Mis minu südame peal on! Missugune patt! Seda on raske lausuda. *(Kõuekärgatus.)* Ah! *(Kabanov tuleb.)*
VARVARA: Vennas tulebki. *(Kabanovile.)* Jookse rutemini! *(Kõuekärgatus.)*
KATERINA: Ah! Rutemini, rutemini!

TEINE VAATUS.

Tuba Kabanovite majas.

Esimene stseen.

Glaša (kogub riideid pampu) ja Fekluša (astub sisse).

FEKLUŠA: Armas tüdruk, ikka jälle oled sa töö kallal! Mis sa teed, kallike?
GLAŠA: Saadan peremeest teele.
FEKLUŠA: Kas tema, meie silmarõõm, sõidab kusagile?
GLAŠA: Sõidab.
FEKLUŠA: Kas ta, kallike, sõidab kauaks?
GLAŠA: Ei, mitte kauaks.
FEKLUŠA: Noh, head teed talle minna! Aga kuidas perenaine, kas ta hakkab ulguma [1] või mitte?
GLAŠA: Ma küll ei tea, kuidas seda sulle öelda.

[1] Nutma, halisema.

FEKLUŠA: Aga kas ta teil mõnikord ulub?
GLAŠA: Ei ole nagu kuulnud.
FEKLUŠA: Küll aga mina, kallis tüdruk, armastan kuulata, kui keegi ilusasti ulub. *(Vaikus.)* Aga teie, tütarlaps, vaadake kerjusele hästi järele, et ta midagi ära ei näppaks.
GLAŠA: Kes teist aru saab, peksate aina üksteise peale keelt. Miks te ei või rahus elada? Kas teil, rändajatel, pole meie juures küll hea olla, aga teie muudkui tülitsete ja riidlete, ei karda pattu.
FEKLUŠA: Ei saa, kullake, ilma patuta: elame maailmas. Tead, mis ma sulle ütlen, armas tüdruk: teid, lihtsaid inimesi, kiusab igaühte ainult üks vaenlane, aga meile, rändajatele, kipub neid kallale kellele kuus, kellele koguni kaksteist; ja neid kõiki on tarvis võita. See on raske, armas tüdruk!
GLAŠA: Miks neid teile's nii palju kallale kipub?
FEKLUŠA: Seda, kullake, teeb vaenlane vihast meie vastu, et nii vaga elu elame. Kuid mina, armas tüdruk, pole riiakas, seda pattu mul ei ole. Aga üks patt mul on küll kindlasti, ma ise tean, et on. Armastan hästi süüa. Noh, mis ikka! Issand saadab seda mulle nõdrale.
GLAŠA: Aga kas sina, Fekluša, oled kaugel käinud?
FEKLUŠA: Ei, kallike. Jah, oma nõtruse pärast pole kaugele jõudnud, kuid kuulnud — kuulnud olen palju. Räägitakse, et olevat sääraseid maid, armas tüdruk, kus pole isegi õigeusklikke tsaare, vaid maad valitsevad sultanid[1]. Ühel maal istub troonil türgi sultan Mahnut, teisel aga pärsia sultan Mahnut, ja kohut mõistavad nad, armas tüdruk, kõigi inimeste üle, ja missuguse otsuse nad ka teevad, ikka ülekohtuselt. Ja nemad, kallike, ei saa ühtki asja õigesti otsustada, nii on see neil juba ette kirjutatud. Meil on seadus õiglane, kallike, aga neil on ülekohtune: mis meie seaduse järgi nii välja tuleb, on neil puha vastupidi. Ja kõik nende kohtunikud seal nende maades on ka ülekohtused; nii kirjutatakse neile, armas tüdruk, juba palvekirjadeski: «Mõista mu üle kohut, ülekohtune kohtunik!» Ja siis on olemas veel maa, kus kõik inimesed on koerapeadega[2].
GLAŠA: Mispärast siis koerapeadega?
FEKLUŠA: Truudusetuse eest. Nüüd ma lähen, armas tüdruk, longin kaupmeeste juurest läbi: kas ei leidu midagi vaesele. Ela seniks hästi!
GLAŠA: Hüvasti! *(Fekluša läheb ära.)* Vaata, mis maid on veel olemas, missuguseid inimesi kõik maailmas leidub! Aga meie istume siin, ei tea mitte midagi. Hea, et on veel olemas häid inimesi: nii ometi kuuled, mis maailmas sünnib; muidu sureksimegi lollidena. *(Astuvad sisse Katerina ja Varvara.)*

---

[1] Sultaniks nimetati Türgi ja mõnede teiste Aasia riikide valitsejaid.
[2] Keskajal kirjapandud fantastiliste legendide kajastus.

Teine stseen.

Katerina ja Varvara.

VARVARA *(Glašale):* Tiri pambud vankrisse, hobused sõitsid ette. *(Katerinale.)* Noorelt panid su mehele, ei saanud sa neiuna lõbutseda: ja sellepärast polegi su süda rahule jäänud. *(Glaša läheb ära.)*
KATERINA: Ega jäägi kunagi rahule.
VARVARA: Miks siis?
KATERINA: Olen juba sündinud niisugune tuline! Ma olin alles aastat kuus, mitte vanem, kui tead mis tegin? Nad solvasid mind kodus millegagi, aeg oli õhtune, juba pime: mina jooksin välja Volga äärde, istusin paati ja tõukasin selle kaldast lahti. Teisel päeval siis leiti, kümne versta tagant!
VARVARA: Noh, aga kas noormehed sulle külge lõid?
KATERINA: Miks ei löönud!
VARVARA: Aga sina? Kas sa tõesti kedagi ei armastanud?
KATERINA: Ei, naersin ainult.
VARVARA: Kuid sina, Katja, ei armasta ju Tihhonit.
KATERINA: Ei, miks ei armasta. Mul on temast väga kahju.
VARVARA: Ei, ei armasta. Kui kahju on, siis ei armasta. Ja pole ka põhjust, peab tõtt ütlema. Asjata sa varjad minu eest! Juba ammu ma olen märganud, et sa armastad üht meest.
KATERINA *(ehmudes):* Millest sa oled seda märganud?
VARVARA: Kui veidralt sa räägid! Kas ma olen mõni tita või! Esimene tundemärk on see: kui sa teda näed, muutub kõik su näos. *(Katerina lööb silmad maha.)* Ja paljugi ...
KATERINA *(mahalöödud silmadega):* Noh, keda siis?
VARVARA: Sa ju tead ise, miks peaksin mina seda ütlema?
KATERINA: Ei, ütle! Nimeta nimepidi!
VARVARA: Boriss Grigorjitšit!
KATERINA: Teda jah, Varjake, teda! Kuid sina, Varja, jumala pärast ...
VARVARA: Või veel! Sa vaata ise ette, et kuidagi välja ei lobise.
KATERINA: Petta ma ju ei oska; midagi ma ei suuda varjata.
VARVARA: Kuid teisiti ju ei ole võimalik; sa pea meeles, kus sa elad! Meil püsib kogu maja ainult sellel. Ka mina ei osanud varem petta, kuid õppisin ära, kui tarvis tuli. Eile õhtul olin jalutamas, nägin teda, rääkisin temaga.
KATERINA *(pärast vähest vaikimist, silmi maha lüües):* Noh, ja siis?
VARVARA: Palus sind tervitada. Kahetses, et ei saa kusagil kohata.
KATERINA *(veelgi enam silmi maha lüües):* Kus ikka kohata! Ja millekski ...
VARVARA: Ta on selline tujutu ...
KATERINA: Ära räägi mulle temast, ole kena, ära räägi! Ma ei taha temast midagi teada! Ma tahan oma meest armastada. Tiša,

mu tuvike, mitte kellegi vastu ma ei vaheta sind! Ma ei tahtnud temale mõeldagi, aga sina kiusad mind.
VARVARA: Ära siis mõtle, kes sind sunnib!
KATERINA: Sa ei hooli minust sugugi! Ütled: ära mõtle, aga ise tuletad meelde. Kas arvad, et mina tahan temale mõelda; kuid mis teha, kui ei lähe peast. Millele ma ka mõtlengi, ikka seisab tema silmade ees. Tahan küll endast jagu saada, kuid mitte kuidagi ei saa. Kas sa tead, täna öösel kiusas mind jälle vaenlane. Pidin peaaegu kodunt ära jooksma.
VARVARA: Oled sa aga veider. Jumal sinuga! Aga minu arvates on nii: tee, mis tahad, ainult et oleks kaetud ja varjatud.
KATERINA: Kuid mina nii ei taha. Ja mis on sellest kasu! Ma juba parem kannatan, niikaua kui jõuab kannatada.
VARVARA: Aga kui enam ei jõua, mis sa siis teed?
KATERINA: Mis ma teen?
VARVARA: Jah, mis sa teed?
KATERINA: Mis mul pähe tuleb, seda teen.
VARVARA: Eks katsu teha — söövad su siin elusalt ära.
KATERINA: Mis mul sellest! Ma lähen ära — ja võta näpust.
VARVARA: Kuhu sa lähed? Oled mehe naine.
KATERINA: Oh, Varja, ei tunne sa minu iseloomu! Muidugi, jumal hoidku selle eest! Aga kui mul siin liiga koledaks peaks muutuma, siis ei pea mind ükski vägi kinni. Läbi akna torman välja, hüppan Volgasse. Kui ma siin elada ei taha, siis ma ka ei ela, kas või tapa mind!
VARVARA: Tead mis, Katja! Kui Tihhon ära sõidab, siis lähme aeda magama, lehtmajakesse.
KATERINA: Miks nii, Varja?
VARVARA: Kas see pole ükskõik?
KATERINA: Mina kardan võõras kohas magada.
VARVARA: Mis seal karta. Glaša magab meiega.
KATERINA: On siiski hirm. Kuid võib ju ka.
VARVARA: Ma muidu sind ei kutsuks, aga memm mind üksi ei luba, kuid mul on tarvis.
KATERINA *(talle otsa vaadates):* Milleks sul seda tarvis on?
VARVARA *(naerab):* Hakkame seal sinuga nõiduma.
KATERINA: Sa teed vist nalja.
VARVARA: Muidugi teen nalja, kas sa arvad, et tõepoolest või? (Vaikus.)
KATERINA: Kuhu see Tihhon jääb?
VARVARA: Milleks teda sulle vaja on?
KATERINA: Ei, ma niisama, ta hakkab ju varsti sõitma.
VARVARA: Istuvad emaga lukustatud uste taga. Memm närib teda nüüd nagu rooste rauda.
KATERINA: Mille eest siis?
VARVARA: Ei millegi eest, niisama, et mõistust pähe panna. Läheb kaheks nädalaks teele, suur asi ju! Otsusta ise! Ema südamele ei anna rahu, et ta oma tahtmist mööda end lõbustab. Nüüd

ta siis annab talle käske, üks teisest valjem, ja siis viib ta jumalakuju juurde, sunnib vanduma, et ta teeks kõik täpselt nagu kästud.
KATERINA: Ka vabaduses on ta nagu käsist-jalust seotud.
VARVARA: Jah, muidugi, seotud! Tema, niipea kui kodunt välja saab, hakkab purjutama. Praegu ta kuulab, ise aga mõtleb, kuidas juba kiiremini minema pääseda. *(Tulevad sisse Kabanova ja Kabanov.)*

Kolmas stseen.

Endised, Kabanova ja Kabanov.

KABANOVA: Noh, kas sul on kõik meeles, mis ma sulle ütlesin? Vaata siis, pea meeles! Raiu endale pealuusse!
KABANOV: On meeles, emake.
KABANOVA: Noh, nüüd on kõik valmis. Hobused on ees, ainult jumalaga jätta ja õnn kaasa.
KABANOV: Jah, ema, on aeg.
KABANOVA: Noh!
KABANOV: Mida käsite?
KABANOVA: Mis sa seisad, kas sa ei tea korda? Käsi naist, kuidas ta ilma sinuta peab elama! *(Katerina on silmad maha löönud.)*
KABANOV: Küllap tema teab seda ise.
KABANOVA: Räägi seda mulle! No-noh, käsi teda! Et ka mina kuuleksin, mis sa talle käsid. Aga kui tagasi tuled, siis küsid, kas ta on kõik nõnda täitnud.
KABANOV *(Katerina ette astudes)*: Kuula emakese sõna, Katja!
KABANOVA: Ütle, et ta ämma vastu häbemata ei oleks.
KABANOV: Ära ole häbemata!
KABANOVA: Et austaks ämma nagu oma ema!
KABANOV: Austa, Katja, emakest nagu oma ema!
KABANOVA: Et ei istuks käed rüpes nagu mõni emand!
KABANOV: Tee minu äraolekul midagi tööd!
KABANOVA: Et aknast välja ei vahiks!
KABANOV: Kuid, emake, millal ta seda ...
KABANOVA: No, no!
KABANOV: Ära vahi aknasse!
KABANOVA: Et sinu äraolekul noormehi ei vahiks!
KABANOV: Kuid mis see küll olgu, emake, jumala pärast!
KABANOVA *(karmilt)*: Pole siin midagi kometit mängida! Pead täitma, mis ema käsib. *(Naeratades.)* On ikkagi parem, kui on ära öeldud.
KABANOV *(kohmetult)*: Ära vahi noormehi! *(Katerina vaatab talle karmi pilguga otsa.)*
KABANOVA: Noh, nüüd kõnelge omavahel, kui midagi tarvis peaks olema. Lähme, Varvara! *(Lähevad ära.)*

Neljas stseen.

Kabanov ja Katerina (seisavad otseku tardumuses).

KABANOV: Katja! *(Vaikus.)* Katja, sa oled minu peale vihane?
KATERINA *(pärast kestvat vaikust pead raputades):* Ei!
KABANOV: Miks sa siis niisugune oled? Noh, anna mulle andeks.
KATERINA *(ikka alles samas asendis, kergelt pead raputades):* Jumal sinuga! *(Kattes käega näo.)* Ta solvas mind!
KABANOV: Kui kõike südamesse võtta, võid varsti tiisikusse jääda. Mis temast kuulata! Tal on ju tarvis midagi rääkida! Noh, las räägib pealegi, sina aga lase see kõrvust mööda. No hüvasti, Katja!
KATERINA *(mehel kaela ümbert kinni haarates):* Tiša, ära sõida ära! Jumala pärast, ära sõida! Mu tuvike, ma palun sind!
KABANOV: Ei või, Katja. Kui emake saadab, kuidas ma siis ei sõida!
KATERINA: Noh, võta mind kaasa, võta!
KABANOV *(end kaelustusest vabastades):* Ei saa.
KATERINA: Mispärast siis, Tiša, ei saa?
KABANOV: Kuhu mul peaks olema lusti sinuga sõita! Te olete mu siin juba lõplikult ära kurnanud. Ma ei tea, kuidas siit lahti rabelda; aga sina kipud veel minuga kaasa.
KATERINA: Kas sa tõesti mind enam ei armasta?
KABANOV: Armastan küll; kuid niisuguses vangipõlves jooksed kõige ilusamagi naise juurest minema! Mõtle ometi — kuidas ka ei oleks, aga mina olen siiski mees; kogu elu nii elada, nagu sa näed, nii jooksed isegi naise juurest minema. Kui ma praegu tean, et kaks nädalat ei ole mu kohal ühtki äikesepilve, et pole neid ahelaid jalgadel, kas mõtlen ma siis veel naise peale?
KATERINA: Kuidas saan ma sind armastada, kui sa sääraseid sõnu kõneled?
KABANOV: Sõnad nagu sõnad ikka! Missuguseid sõnu peaksin veel rääkima? Kes sind küll teab, mida sa kardad! Sa pole ju üksi, jääd emakesega.
KATERINA: Ära räägi sina mulle temast, ära piina sina mu südant! Oh häda küll, oh häda! *(Nutab.)* Kuhu ma, vaene, peaksin jääma? Kellest kinni haarama? Mu jumal küll, ma hukkun!
KABANOV: Jäta juba!
KATERINA *(läheb mehe juurde ja surub end tema vastu):* Tiša, mu tuvike, kui sa siia jääksid, või kui võtaksid mind endaga kaasa, kuidas ma sind armastaksin, kuidas ma sind hellitaksin, oma kallimat. *(Kallistab teda.)*
KABANOV: Ei saa ma sust aru, Katja! Teinekord ei meelita sult sõnagi välja, hellitustest rääkimata; aga siis tükid jälle ise.
KATERINA: Tiša, kelle hoole alla sa mind jätad! Juhtub halba ilma sinuta. Juhtub halba!
KABANOV: Noh, kuid ei saa ju, nii siis pole midagi parata.
KATERINA: Kuid siis, tead sa mis? Võta minult mingi kohutav vanne...

KABANOV: Missugune vanne?
KATERINA: Näe niisugune vanne, et ma sinu äraolekul ei kõneleks ega kohtuks mingil tingimusel kellegi võõraga, et isegi ei julgeks mõelda kellelegi peale sinu.
KABANOV: Kuid milleks see?
KATERINA: Rahusta sellega mu südant, täida see mu palve!
KABANOV: Kuidas võib enda eest vastutada, paljugi, mis võib pähe tulla.
KATERINA *(põlvili langedes)*: Et ma ei näeks oma isa ega ema! Tulgu mulle surm ilma viimse patukahetsuseta, kui ma ...
KABANOV *(teda üles tõstes)*: Mis sa nüüd ometi! Mis sa nüüd ometi! Teed pattu! Ma ei taha seda kuuldagi!
(Kabanova hääl): «Tihhon, on aeg!» *(Tulevad sisse Kabanova, Varvara ja Glaša.)*

Viies stseen.

Endised, Kabanova, Varvara ja Glaša.

KABANOVA: Noh, Tihhon, on aeg. Jumal kaasa! *(Istub maha.)* Istuge kõik! *(Kõik istuvad. Vaikus.)* Noh, hüvasti! *(Tõuseb püsti ja kõik tõusevad.)*
KABANOV *(ema juurde minnes)*: Hüvasti, emake!
KABANOVA *(osutab käeviipega maha)*: Maani kummarda, maani! *(Kabanov kummardab maani, siis suudleb ema.)* Jäta naisega jumalaga!
KABANOV: Hüvasti, Katja. *(Katerina haarab tal kaela ümbert kinni.)*
KABANOVA: Mis sa ta kaelas ripud, sa häbitu! Ega sa armukesega jumalaga jäta. Ta on sinu mees — su pea! Või kas sa korda ei tea? Kummarda maani! *(Katerina kummardab maani.)*
KABANOV: Hüvasti, sõsar! *(Suudleb Varvaraga.)* Hüvasti, Glaša! *(Suudleb Glašat.)* Hüvasti, emake! *(Kummardab.)*
KABANOVA: Hüvasti! Pikk saatmine toob asjata pisaraid. *(Kabanov läheb ära, tema järel Katerina, Varvara ja Glaša.)*

Kuues stseen.

KABANOVA *(üksi)*: Mida kõik tähendab noorus? On koguni naljakas neid vaadata! Kui ei oleks omad, võiks kohe südamest naerda. Mitte midagi nad ei tea, mingit korda. Isegi jumalaga jätta ei oska viisipäraselt. On veel hea, kellel majas on vanemad, nende najal maja püsibki, kuni nad elavad. Ometi, rumalad, kipuvad omapead elama, aga kui elavad omapead, siis on headel inimestel, mida hurjutada ja naerda. Muidugi, mõned tunnevad ka kaasa, aga enamikus naeravad. Ja kuidas sa ei naera: kutsuvad külalisi, ei oska neid istuma panna, ja vaata, et unustavad veel mõne omastest kut-

sumata. Ainult nali ja muud midagi! Nii need vanad kombed kaovadki. Mõnda majasse ei taha sisse astudagi. Aga kui astud, siis sülitad ja rutem kui muidu tulema. Mis siis saab, kui kõik vanad surnud on, kuidas maailm siis veel püsib, seda küll ei tea. Noh, kuid hea seegi, et mina seda enam nägema ei pea. *(Tulevad sisse Katerina ja Varvara.)*

Seitsmes stseen.

Kabanova, Katerina ja Varvara.

KABANOVA: Sina, näe, kiitlesid, et oma meest väga armastad; nüüd ma näen su armastust. Teised head naised, kui mehi saadavad, uluvad tundi poolteist, on trepil pikali; aga sul, nagu näha, pole midagi.
KATERINA: Mis mõte sel on! Ja ma ei oska ka. Milleks end naeruväärseks teha?
KABANOVA: See pole kuigi suur kunst. Kui armastaksid, siis oleksid ära õppinud. Kui kombekohaselt ei oska, siis katsu kas või teiste eeskujul teha, on siiski viisakam; aga muidu paistab, et on paljad sõnad. Noh, mina lähen jumalat paluma; ärge mind segage.
VARVARA: Mina lähen välja.
KABANOVA *(lahkelt):* Mis mul sellest! Mine! Jaluta, kuni sinu aeg tuleb. Istuda jõuad veel küllalt. *(Kabanova ja Varvara lähevad ära.)*

Kaheksas stseen.

KATERINA *(üksi, mõttes):* Noh, nüüd tuleb meie majja vaikus. Oh, kui igav! Oleks siin vähemalt kellegi lapsed! Seda viletsust küll! Lapsukesi mul ju pole: istuksin alati nendega ja lõbustaksin neid. Armastan väga lastega rääkida — inglid on nad. *(Vaikus.)* Oleksin ma väiksena surnud, oleks parem olnud. Vaataksin siis taevast alla maa peale ja tunneksin kõigest rõõmu. Või lendaksin nägematult, kuhu hing ihaldab. Lendaksin põllule ja lendaksin pärituult rukkilillelt rukkilillele nagu liblikas. *(Jääb mõttesse.)* Aga nüüd ma tean, mis ma teen: hakkan tegema mõnda tööd, nagu lubasin, — lähen kaubamajasse, ostan lõuendit, õmblen pesu ja jagan hiljem vaestele. Nemad paluvad siis minu eest jumalat. Istume Varjaga õmblema ja ei märkagi, kuidas aeg möödub; ja seal tuleb juba Tiša tagasi. *(Sisse tuleb Varvara.)*

Üheksas stseen.

Katerina ja Varvara.

VARVARA *(paneb peegli ees räti pähe):* Ma lähen nüüd jalutama; aga Glaša juba teeb meile asemed aeda, emake lubas. Aias vaari-

kate taga on värav, seda hoiab ema lukus, võtme peidab ära. Ma näppasin selle ära, talle aga panin teise asemele, et ta ei märkaks. Säh, võta, võib-olla läheb tarvis *(Annab võtme.)* Kui teda näen, siis ütlen, et ta tuleks värava juurde.

KATERINA *(ehmunult, võtit tagasi tõrjudes)*: Milleks! Milleks! Pole tarvis, pole tarvis!

VARVARA: Sulle pole tarvis, aga mulle läheb vaja, võta, ega ta sind ei hammusta.

KATERINA: Mis sa küll valmis oled sepitsenud, sa patu sisse meelitaja! Kas nii tohib? Kas sina oled seda mõelnud? Mis sa küll teed!

VARVARA: Noh, ma ei armasta palju kõnelda; ja pole ka aega. Mul on aeg jalutama minna. *(Läheb ära.)*

Kümnes stseen.

KATERINA *(üksi, võtit käes hoides)*: Milleks ta seda küll teeb? Mis ta kõik välja ei mõtle! Ah, hullumeelne, tõepoolest hullumeelne! Vaat, kus on hukatus! Siin ta on! Visata ta minema, visata kaugele, heita jõkke, et teda enam kunagi ei leitaks. Ta põletab käsi otsekui süsi. *(Mõttesse jäädes.)* Ja nii meietaolised hukkuvadki. Kellel on vangis lõbus? Paljugi, mis pähe tuleb. Tuli juhus ja teine on kohe rõõmus: tormab sellesse, pea ees. Aga kuidas võib seda nii teha — ilma mõtlemata, ilma arutamata. Kui kergesti ei või õnnetus juhtuda! Ja siis nutad ja vaevled kogu elu; vangipõlv tundub veelgi kibedam. *(Vaikus.)* Ja vangipõlv on kibe, oh, kui kibe! Kes tema pärast ei nuta! Aga kõige rohkem meie, naised. Kas või minagi praegu! Elan — vaevlen, aga paremat pole loota! Ja ega teda tulegi! Mida edasi, seda hullemaks. Ja nüüd veel see patt mu peale. *(Jääb mõttesse.)* Kui poleks ämma!... Ära on ta mu vaevanud... tema pärast on mulle kodugi vastumeelseks muutunud; koguni seinad on vastikud. *(Mõtlikult võtit vaadeldes.)* Kas viskan ta minema? Muidugi tuleb visata. Ja kuidas ta minu kätte sattuski? Kiusatuseks mulle, hukatuseks. *(Kuulatab.)* Ah, keegi tuleb. Kuidas ma ehmusin. *(Peidab võtme taskusse.)* Ei!... Pole kedagi! Miks ma nii ehmusin! Ja võtme peitsin ära... Noh, tähendab, seal ta peab siis olema! Nähtavasti tahab saatus ise seda! Ja mis patt see ikka on, kui ma korra vaatangi tema peale, kas või kaugeltki! Ja kui ma rääkingi temaga, pole kah häda! Aga kuidas ma siis mehele?... Jah, ta ise ju ei tahtnud. Ja võib-olla ei tule enam terve elu jooksul säärast juhust. Siis nutad oma lolluse pärast: oli juhus, aga ei osanud kasutada. Kuid mis ma räägin, mis ma ennast petan? Ma kas või suren, aga pean teda nägema. Kelle ees ma teesklen!... Võti minema visata! Ei, mitte mingi hinna eest! Ta on nüüd minu... Tulgu, mis tuleb, aga ma näen Borissi! Ah, tuleks öö juba rutem!...

KOLMAS VAATUS.

ESIMENE PILT.

Tänav. Kabanovite maja värav, värava ees pink.

Esimene stseen.

Kabanova ja Fekluša (istuvad pingil).

FEKLUŠA: Viimnepäev on ligi, emake Marfa Ignatjevna, kõikide märkide järgi — viimnepäev on ligi. Teil siin linnas on veel paradiis ja vaikus, aga teistes linnades on lihtsalt Soodom, emake, kära, jooksmine, otsatu sõitmine! Rahvas muudkui sagib, üks sinna, teine tänna.

KABANOVA: Meil pole kuhugi rutata, kallike, me elame kah ruttamata.

FEKLUŠA: Ei, emake, sellepärast on teil linnas vaikne, et paljud inimesed, võtame kas või teid, on ehitud voorustega nagu lilledega; sellepärast lähebki kõik rahulikult ja kombekohaselt. Sest see jooksmine, emake, mida see tähendab? See on ju tühisus. Kas või näiteks Moskvas: jookseb rahvas ei tea mistarvis edasi-tagasi. See'p see tühisus ongi. Tühine rahvas, emake Marfa Ignatjevna, tema'p see jookseb. Üks kujutab ette, et ta asja pärast jookseb: ruttab, vaeseke, ei tunne inimesi ära, talle viirastub, et keegi teda kutsub; aga jõuab kohale, seal on tühjus, polegi midagi, paljas unistus. Ning läheb nukralt edasi. Teisele jälle viirastub, nagu tahaks kellelegi tuttavale järele jõuda. Kõrvalt uus inimene näeb kohe, et kedagi ei ole; aga tollele paistab tühisusest ikka, et ta järele jõuab. Tühisus, see on ju mõnikord nagu udu. Teil siin tuleb säärasel ilusal õhtul harva keegi värava ette istuma; aga Moskvas on praegu jalutamine ja mängimine, ja tänavatel on müra, otse oigamine. Ja veel, emake Marfa Ignatjevna, tulelohesid on hakatud ette rakendama: kõik, näed, kiiruse tarvis.

KABANOVA: Olen kuulnud, kallike.

FEKLUŠA: Aga mina, emake, nägin seda oma silmadega; muidugi, teised oma sõgeduses ei näe midagi, sellepärast paistab see neile masin olevat ja masinaks nad teda ka nimetavad, aga mina nägin, kuidas ta käppadega *(ajab sõrmed laiali)* nii teeb. Noh, ja oigamine, seda kuulevad inimesed, kes vaga elu elavad.

KABANOVA: Nimetada võib ju igamoodi, nimeta kas või masinaks; rahvas on rumal, usub iga asja. Aga mind kallatagu kas või kullaga üle, mina küll ei sõida.

FEKLUŠA: Missugused äärmused, emake! Hoidku jumal säärase õnnetuse eest! Ja siis, emake Marfa Ignatjevna, oli mul Moskvas veel üks nägemine. Lähen vara hommikul, alles hakkab koitma, ja näen, et kõrgel, väga kõrge maja katusel seisab üks musta näoga mees. Te mõistate ju ise, kes. Ja ta teeb kätega, nagu puistaks midagi, kuid midagi ei pudene. Ma aimasin kohe, et see on kurat,

kes valeõpetust külvab, aga rahvas oma sõgeduses korjab selle päeval märkamatult üles. Sellepärast nad nii jooksevadki, sellepärast on neil naised säärased kõhnad, vist jäävad ümbertõmbamisega otsa; nad just nagu oleksid midagi kaotanud või nagu otsiksid midagi: näod kurvad, päris kahju hakkab.
KABANOVA: Kõik võib olla, kallike! Mis meie ajal imestada!
FEKLUŠA: Rasked ajad, emake Marfa Ignatjevna, rasked ajad. Koguni aeg ise hakkab lühemaks jääma.
KABANOVA: Kuidas nii, lühemaks jääma?
FEKLUŠA: Kas nüüd meie seda oma askeldustes märkame! Aga targad inimesed on tähele pannud, et aeg jääb lühemaks. Ennemasti oli nii, et suvi ja talv venivad ja venivad, ei jõua lõppu ära oodata; aga praegu ei näegi, kuidas nad mööda lendavad. Päevad ja tunnid nagu oleksid samad mis enne, aga aeg muutub meie pattude pärast järjest lühemaks ja lühemaks. Seda räägivad targad inimesed.
KABANOVA: Ja hullemaks asi veel läheb, kallike.
FEKLUŠA: Et meie silmad seda ei näeks!
KABANOVA: Võib olla, et näevad. *(Tuleb Dikoi.)*

Teine stseen.

Endised ja Dikoi.

KABANOVA: Mis sa, vader, nii hilja hulgud?
DIKOI: Aga kes mul keelab!
KABANOVA: Kes keelab! Kellel sind tarvis keelata!
DIKOI: Noh, tähendab, mis me siis seletame. Kas mina olen kellegi juures sulaseks või? Mis sina veel siin teed? Mis kuradi päralt! . . .
KABANOVA: Sa ära siin liialt häält tõsta! Otsi mõni, kes on minust vähem väärt! Ma olen liiga kallis sulle! Mine oma teed! Fekluša, lähme koju. *(Tõuseb püsti.)*
DIKOI: Pea, vader, pea! Ära pahanda. Jõuad veel kodus kah olla: pole su kodu mägede taga. Siinsamas ta on!
KABANOVA: Kui sa asja pärast tulid, siis ära röögi, vaid räägi mõistlikult.
DIKOI: Pole mul midagi asja, olen purjus, see on kõik!
KABANOVA: Mis, kas käsid mul ennast sellepärast kiita või?
DIKOI: Ei kiita ega laita. Tähendab, ma olen purjus! Noh, ja jutul lõpp. Kuni ma pole välja maganud, ei saa seda asja parandada.
KABANOVA: Siis mine, maga!
DIKOI: Kuhu ma lähen?
KABANOVA: Koju. Kuhu siis!
DIKOI: Aga kui ma ei taha koju minna?
KABANOVA: Miks nii, luba endalt küsida?

DIKOI: Sellepärast, et kodus käib mul sõda.
KABANOVA: Kes seal siis sõdib? Sina oled seal ju see ainus sõjamees.
DIKOI: Mis siis, et sõjamees? Noh, mis sellest siis on?
KABANOVA: Mis sellest? Ei midagi. Aga suur au see ka pole, sest sa sõdid kogu eluaja naistega. Sellepärast.
DIKOI: Noh, tähendab, neil tuleb mulle alla anda. Või ehk pean viimati veel mina neile alla andma?
KABANOVA: Mind paneb see tõesti imestama: nii palju on sul majas rahvast, aga keegi ei saa su meele järele oldud.
DIKOI: Eks tule sina!
KABANOVA: Mis sa minust siis tahad?
DIKOI: Tahan, et sa minuga kõneleksid, nii et mu viha üle läheb. Sina üksi terves linnas oskad minuga kõnelda.
KABANOVA: Mine, Fekluša, käsi midagi söögipoolist valmis panna. Lähme tuppa!
DIKOI: Ei, tuppa ma ei lähe, toas ma olen veel hullem.
KABANOVA: Millega sind siis pahandati?
DIKOI: Juba hommikust saadik.
KABANOVA: Küllap vist küsisid raha.
DIKOI: Nagu kokkuräägitult, neetud; kord üks, kord teine — tülitasid nii päev otsa.
KABANOVA: Küllap on tarvis, kui tülitavad.
DIKOI: Saan sellest aru; kuid mis sa käsid mul endaga teha, kui mul on säärane süda! Ma tean küll, et tuleb ära anda, aga siiski heaga ei saa. Sa oled mu sõber, ja ma pean sulle ära maksma, aga tule minu juurde küsima — sõiman läbi. Ma annan ära, annan, kuid sõiman läbi. Sest mulle on tarvis ainult rahast piiksatada, kui kogu mu sisikond hakkab põlema; kogu sisikond põleb, ja see ongi kõik; noh, ja siis sõiman inimese läbi eimillegi eest.
KABANOVA: Sinu üle pole vanemaid, sellepärast sa tüli noridki.
DIKOI: Ei, sina, vader, ole vakka! Sa kuula! Tead, missuguseid lugusid minuga on olnud. Kord suure paastu ajal, mina paastun, aga seal saadab vanakuri minu juurde ühe mehikese: tuli raha järele, oli vedanud puid. Tuli nagu karistuseks niisugusel ajal! Ja tegingi pattu: sõimasin läbi, nii sõimasin läbi, et paremini ei tohi nõuda, peaaegu oleksin maha löönud. Näe, missugune süda mul on. Pärast palusin andeks, põlvili kummardasin, päris tõsi. Kõnelen sulle tõtt, talumehele kummardasin põlvili. Selleni viib mind mu süda: siin õues, pori sees kummardasin talle; kõigi ees kummardasin talle.
KABANOVA: Kuid miks sa vahel meelega kurjaks lähed? See, vader, pole ilus.
DIKOI: Kuidas nii: meelega?
KABANOVA: Olen näinud, tean. Kui sa märkad, et sinult tahetakse midagi paluda, siis hakkad mõnda omadest meelega norima, et vihaseks saada; sest sa tead, et kui oled vihane, siis ei tule keegi sulle ligi. Nii on asi, vader!

DIKOI: Noh, ja mis siis? Kellel poleks oma varast kahju! *(Glaša tuleb.)*
GLAŠA: Marfa Ignatjevna, söök on laual, olge lahked.
KABANOVA: Ega's midagi, vader, astu sisse! Maitse, mida jumal on andnud!
DIKOI: Võib kah.
KABANOVA: Palume alandlikult! *(Laseb Dikoi ette ja läheb ära tema järel. Glaša seisab, käed ristis, värava juures.)*
GLAŠA: Paistab, et Boriss Grigorjevitš tuleb. Ei tea, kas onu järele või? Või jalutab niisama? Vist jalutab niisama. *(Tuleb Boriss.)*

Kolmas stseen.

Glaša, Boriss, hiljem Kuligin.

BORISS: Kas onu on teil?
GLAŠA: Meil. Kas sul on teda tarvis või?
BORISS: Saadeti kodunt järele kuulama, kus ta on. Aga kui ta teil on, las siis istub, kel teda tarvis. Kodus ollakse rõõmsad, et ära läks.
GLAŠA: Kui meie perenaine temaga abielus oleks, teeks ta varsti asjale lõpu peale. Kuid mis ma, tola, siin sinuga seisan! Hüvasti! *(Läheb ära.)*
BORISS: Sa jumal küll! Kas või silmanurgast tema poole vaadata! Majja ei tohi astuda; siin ei käi kutsumata külalisi. Oh elukest! Elame ühes linnas, peaaegu kõrvu, aga näeme kord nädalas, sedagi kirikus või tee peal, ja see on kõik. Siin kes mehel on, on samahästi kui maetud. *(Vaikus.)* Kui ma teda üldse ei näeks, oleks kergem! Aga nüüd näed vahetevahel, ja sedagi inimeste keskel; sada silma vahivad sind. Ainult südame käristab lõhki. Ja endast ei saa kuidagi jagu. Lähed jalutama, aga leiad enda alati siit värava juurest. Ja miks ma siin käin? Näha teda kunagi ei saa, ja tekivad veel mingid jutud ja teevad talle paha. Noh, olen ma ka linna sattunud! *(Läheb, talle tuleb vastu Kuligin.)*
KULIGIN: Kuidas on, isand? Suvatsete jalutada?
BORISS: Jah, jalutan veidi, ilm on väga ilus.
KULIGIN: Praegu, isand, on väga ilus jalutada. Vaikus, suurepärane õhk, Volga tagant aasadelt tuleb lillelõhna, taevas on selge . . .

«On arvutumalt tähti täis
öö vaikne, sügav põhjatus.» [1]

Lähme, isand, bulvarile, seal pole ühtegi hinge.
BORISS: Läki!

[1] M. V. Lomonossovi luuletusest «Õhtune mõtiskelu heledate virmaliste puhul».

KULIGIN: Näete, isand, missugune on meie linn! Bulvarid tegid, aga ei jaluta. Jalutavad ainult pühade ajal, ja siiski ainult teevad näo, nagu jalutaksid; ise tulevad sinna oma hilpe näitama. Ainult purjus kohtukirjutajat kohtad, kui see kõrtsist koju longib. Vaestel, isand, pole aega jalutada, neil on töö päeval ja ööl. Ja magavadki ainult kolm tundi ööpäevas. Aga mis teevad rikkad? Noh, mõtled, miks ei peaks nemad jalutama ja värsket õhku hingama? Kuid ei, kõigil, isand, on juba ammu väravad lukus ja koerad lahti... Te mõtlete, et nad teevad tööd või paluvad jumalat. Ei, isand! Ning mitte varaste eest ei lukusta nad end, vaid et inimesed ei näeks, kuidas nad oma kodustel hinge seest söövad ja perekonda türanniseerivad. Ja kui palju nägematuid ja kuulmatuid pisaraid nutetakse nende riivide taga. Kuid mis sest teile kõnelda. Võite enda järgi otsustada. Ja kui palju, isand, on nende lukkude taga musta ulaelu ja joomist. Ning kõik varjatud ja kaetud — keegi ei näe ega tea midagi, näeb ainuüksi jumal! Sina, ütleb ta, vaata mind inimeste keskel ja tänaval; aga minu perekond ei lähe sulle korda; selle jaoks, ütleb ta, on mul lukud, riivid ja kurjad koerad. Perekond, ütleb ta, on salajane asi! Teame meie neid saladusi! Neist saladustest saab lõbu üksnes tema: kuid teised uluvad kui hundid. Ja mis saladus see on? Kes seda ei tea! Röövida orbusid, sugulasi, vennalapsi ja koduseid nii tuimaks tampida, et nad millestki, mis ta seal teeb, piiksatadagi ei julge. See on kõik see saladus. Noh, kuid jumal temaga! Aga kas teate, isand, kes meil jalutavad? Noormehed ja tüdrukud. Need varastavad une käest tunni, teise ja jalutavad paarikaupa. Näete seal paarikest. *(Nähtavale ilmuvad Kudrjaš ja Varvara. Suudlevad.)*
BORISS: Suudlevad.
KULIGIN: Sellest pole meil muret. *(Kudrjaš läheb ära, Varvara aga tuleb oma värava juurde ja viipab Borissile. Too läheb tema juurde.)*

Neljas stseen.

Boriss, Kuligin ja Varvara.

KULIGIN: Mina, isand, lähen bulvarile. Mis ma teid segan. Seal siis ootan.
BORISS: Hea küll, ma tulen kohe. *(Kuligin läheb ära.)*
VARVARA *(end rätikuga varjates)*: Kas tead orgu Kabanovite aia taga?
BORISS: Tean.
VARVARA: Tule hiljem sinna.
BORISS: Milleks?
VARVARA: Oled sa aga rumal! Tule, seal näed milleks. Noh, mine ruttu, sind oodatakse. *(Boriss läheb ära.)* Ei tundnud ära. Las nüüd mõtleb. Kuid tean kindlasti, et Katerina ei pea vastu, läheb vaatama. *(Läheb väravast sisse.)*

TEINE PILT.

Öö. Põõsastega kaetud org; ülal Kabanovite aia tara ja värav; ülevalt tuleb teerada alla.

Esimene stseen.

KUDRJAŠ *(tuleb, kitarr käes):* Pole kedagi. Mis ta seal peaks tegema! Noh — istume ja ootame. *(Istub kivile.)* Ning igavuse peletuseks laulame laulu. *(Laulab.)*

«Kord üks Doni kasak, kasak jootis ratsut,
uljas nooruk, juba üle koduläve astub,
üle koduläve astub, ise nukralt mõtleb,
nukralt mõtleb, kuidas oma naise tapab.
Kuid naine, naine meest hakkas paluma,
põlvili langedes teda anuma:
Sa mu isand, sa mu südame sõbrake!
Ära löö, ära tapa mind õhtu a'al,
sina tapa, sa hukka mind südaööl.
Lase mu lapsed, las magama lähevad,
lapsed mu väiksed ja naabrid kõik lähemad.»

(Tuleb Boriss.)

Teine stseen.

Kudrjaš ja Boriss.

KUDRJAŠ *(lakkab laulmast)*: Vaata, vaata! Ise vaga ja alandlik, aga kah lõbutsemise peal väljas.
BORISS. Kudrjaš, see oled sina?
KUDRJAŠ: Mina, Boriss Grigorjitš.
BORISS: Miks sa siin oled?
KUDRJAŠ: Mina või? Ju mul siis on tarvis, Boriss Grigorjitš, kui ma olen. Ilma vajaduseta poleks tulnud. Kuhu teie tee ka viib?
BORISS *(ümbrust vaadeldes):* Tead mis, Kudrjaš: mul oleks tarvis siia jääda, aga sinul, mõtlen ma, on ometi ükstakõik, sa võid ka mujale minna.
KUDRJAŠ: Ei, Boriss Grigorjitš, teie, ma näen, olete siin alles esimest korda, aga mul on siin juba harjunud paik ja radagi on minu tallatud. Ma armastan teid, isand, ja olen teie heaks valmis kõike tegema; kuid sellel teerajal ärge mulle parem öösel vastu sattuge, et — hoidku jumal selle eest — midagi halba ei juhtuks. Kindel kaup on kallim rahast.
BORISS: Mis sinuga on, Vanja?
KUDRJAŠ: Mis siis: Vanja! Ma tean, et ma Vanja olen. Kuid teie minge oma teed, ja see on kõik. Otsi endale ise ja jaluta siis temaga ning kellelgi pole sellega pistmist. Aga teiste omi ära puutu!

Meil nii ei tehta, või muidu murravad poisid teil jalad. Mina oma eest... ma ei teagi, mis ma teeksin! Kõri lõikan maha!
BORISS: Asjata vihastad; mul pole mõtteski sinult üle lüüa. Ma poleks siia tulnud, kui mind poleks kutsutud.
KUDRJAŠ: Kes siis kutsus?
BORISS: Ma ei saanud aru, pime oli. Üks tüdruk peatas mind tänaval ja ütles, et tuleksin nimelt siia, Kabanovite aia taha, kus on teerada.
KUDRJAŠ: Kes see võis siis olla?
BORISS: Kuule, Kudrjaš. Kas sulle võib südame pealt ära rääkida, ega sa välja ei lobise?
KUDRJAŠ: Rääkige, ärge kartke. Mis minu teada, on sama hea kui hauas.
BORISS: Ma ei tea siin mitte midagi, ei teie korda ega kombeid; kuid asi on niisugune...
KUDRJAŠ: Olete kedagi armastama hakanud või?
BORISS: Jah, Kudrjaš.
KUDRJAŠ: Noh, mis siis, sest pole midagi. Meil ollakse ses suhtes vabad. Tüdrukud jalutavad nagu ise tahavad, isal ja emal pole sellega asja. Ainult naised istuvad luku taga.
BORISS: Selles kogu häda ongi.
KUDRJAŠ: Kas te tõesti mehenaist armastate?
BORISS: Mehenaist, Kudrjaš.
KUDRJAŠ: Eh, Boriss Grigorjitš, tuleb jätta!
BORISS: Kerge ütelda — jätta! Sulle on see võib-olla ükstapuha; ühe jätad, teise võtad. Aga mina seda ei saa! Kui kord juba armastan...
KUDRJAŠ: Siis, tähendab, tahate te teda hukatusse saata, Boriss Grigorjitš.
BORISS: Jumal hoidku! Jumal mind hoidku! Ei, Kudrjaš, kuidas seda võiks? Kas tahan teda hukatusse saata! Tahan ainult kusagil näha, ja rohkem pole mul midagi tarvis.
KUDRJAŠ: Kuidas, isand, selle eest vastutada! Aga missugune rahvas siin on! Ise teate. Ära söövad, hauda ajavad!
BORISS: Ah, ära räägi nii, Kudrjaš! Palun, ära hirmuta mind!
KUDRJAŠ: Aga kas tema teid armastab?
BORISS: Ei tea.
KUDRJAŠ: Kas te olete kunagi kokku saanud või ei?
BORISS: Ainult üks kord olen ma onuga neil käinud. Kuid siis näen teda kirikus, bulvaril puutume kokku. Ah, Kudrjaš, kuidas ta palvetab, kui sa oleksid näinud! Milline ingellik naeratus on tal näos, ja nagu valgus hiilgaks sest näost.
KUDRJAŠ: See on siis noor Kabanova või?
BORISS: Tema, Kudrjaš.
KUDRJAŠ: Nii! Siis sedasi on asi! Noh, meil on au õnne soovida!
BORISS: Mis puhul?
KUDRJAŠ: Kuidas siis muidu! Tähendab, asi edeneb, kui siia kästi tulla.

BORISS: Kas tõesti tema käskis?
KUDRJAŠ: Aga kes siis?
BORISS: Ei, sa teed nalja! See pole võimalik. *(Haarab peast kinni.)*
KUDRJAŠ: Mis teiega on?
BORISS: Lähen rõõmu pärast hulluks.
KUDRJAŠ: Kah asi, mille pärast hulluks minna! Ainult vaadake ette, et endale pahandust ei valmista ja teda hukatusse ei saada! Kuigi ta mees on loll, kuid ämm on väga õel. *(Varvara väljub õuest.)*

Kolmas stseen.

Endised ja Varvara, siis Katerina.

VARVARA *(laulab värava juures):*
«Selle jõe kaldal minu Vanja kõnnib,
seal mu Vanjakene kõnnib . . .»
KUDRJAŠ *(jätkab):* «Sul kaupa ta ostab . . .» *(Vilistab.)*
VARVARA *(tuleb rada mööda alla ja, varjates nägu rätikuga, läheb Borissi juurde):* Sa, poiss, oota. Küll leiad midagi. *(Kudrjašile.)* Lähme Volgale.
KUDRJAŠ: Miks nii kaua? Teid veel oodata! Tead, et ma ei armasta! *(Varvara võtab tal ühe käega ümbert kinni ja nad lähevad ära.)*
BORISS: Ma näen nagu mingit und! See öö, need laulud ja kohtamised. Jalutavad üksteise ümbert kinni hoides. See on minu jaoks nii uus, nii ilus, nii rõõmus! Ja ka mina ootan midagi! Kuid mida ootan — seda ma ei tea ega oska kujutledagi; ainult et süda taob ja iga sooneke on pinevil. Ma ei oska praegu isegi välja mõelda, mis talle öelda, hing jääb kinni, põlved värisevad! Kui mu rumal süda kord keema läheb, ei saa teda millegagi rahustada. Sealt ta tuleb. *(Katerina tuleb tasa rada mööda alla, suur valge rätik üle, silmad maha löödud. Vaikus.)* See olete teie, Katerina Petrovna? *(Vaikus.)* Ma ei tea, kuidas teid küll tänada. *(Vaikus.)* Kui te teaksite, Katerina Petrovna, kuidas ma teid armastan! *(Tahab tal käest kinni võtta.)*
KATERINA *(ehmudes, kuid silmi tõstmata):* Ära puutu, ära puutu mind! Ah! Ah!
BORISS: Ärge pahandage!
KATERINA: Mine minu juurest ära! Mine ära, neetud inimene! Kas sa tead ka: seda pattu ei jõua ma iial tasa paluda! Ta lasub nagu kivi mu südamel, nagu kivi.
BORISS: Ärge ajage mind ära!
KATERINA: Miks sa tulid? Miks sa tulid, mu hukutaja? Ma olen ju mehel, mul tuleb ju mehega elada kuni hauani . . .
BORISS: Te ise käskisite mul tulla . . .
KATERINA: Saa minust ometi aru, sa mu vaenlane: kuni hauani!
BORISS: Mul oleks parem teid mitte näha!

KATERINA *(erutatult)*: Sest mis ma endale valmistan! Kas sa tead, kus on mu koht?
BORISS: Rahunege! *(Võtab ta käe.)* Istuge.
KATERINA: Miks sa tahad mu hukkumist?
BORISS: Kuidas ma võiksin tahta teie hukkumist, kui ma armastan teid üle kõige maailmas, rohkem kui iseennast!
KATERINA: Ei, ei! Sa oled mu hukutanud!
BORISS: Kas ma olen mõni kurjategija?
KATERINA *(pead vangutades)*: Hukutanud, hukutanud, hukutanud!
BORISS: Hoidku mind jumal! Parem ma hukkun ise!
KATERINA: No kuidas sa pole mind hukutanud, kui ma oma maja jättes öösel sinu juurde tulen.
BORISS: See oli teie tahe.
KATERINA: Mul ei ole tahet. Kui mul oleks oma tahe, ma poleks sinu juurde tulnud. *(Tõstab pilgu ja vaatab Borissile otsa. Lühike vaikus.)* Sinu tahe on nüüd minu üle, kas sa seda ei näe? *(Langeb talle kaela.)*
BORISS *(kallistab Katerinat)*: Mu elu!
KATERINA: Tead mis? Nüüd ma tahaksin järsku surra!
BORISS: Milleks surra, kui meil on nii hea elada?
KATERINA: Mulle ei anta elada. Ei, mulle ei anta elada.
BORISS: Ära räägi, palun, selliseid sõnu, ära kurvasta mind ...
KATERINA: Jah, sul on hea, sa oled vaba kasakas, aga mina ...
BORISS: Keegi ei saa meie armastusest teada. Kas ma siis tõesti sind ei hoia?
KATERINA: Ah! Mis minust hoida, keegi pole süüdi — ise läksin selle peale. Ära hoia, hukuta mind! Las kõik teavad, las kõik näevad, mis ma teen! *(Kallistab Borissi.)* Kui ma sinu pärast pattu ei karda, kas ma kardan siis inimeste kohut? Räägitakse, et olevat koguni kergem, kui mingi patu eest siin maa peal kannatad.
BORISS: Noh, mis sest mõelda, aitab sellest, et meil praegu hea on.
KATERINA: Jah! Mõelda ja nuttagi jõuan veel üksi olles.
BORISS: Aga mina juba ehmusin; mõtlesin, et sa mu ära ajad.
KATERINA *(naeratades)*: Ära ajada! Kus nüüd seda! Meietaolise südamega! Kui sa poleks tulnud, mulle näib, oleksin ise sinu juurde läinud.
BORISS: Ma ei teadnudki, et sa mind armastad.
KATERINA: Ammugi armastan. Just kui õnnetuseks sõitsid sa siia. Nii kui sind nägin, polnud ma enam nagu ise. Juba esimesel korral, mulle tundub, kui sa oleksid mind kutsunud, ma oleksin sinuga tulnud; mine kas või ilma äärde, ma tulen sinuga ja ei vaata tagasi.
BORISS: Kas su mees kauaks ära sõitis?
KATERINA: Kaheks nädalaks.
BORISS: Oh, siis jõuame üksteisega olla. Aega on küllalt.
KATERINA: Jõuame. Kuid siis ... *(Jääb mõttesse.)* Kui panevad luku taha, siis on surm! Kui aga ei pane, siis juba leian juhuse sinuga kohata! *(Tulevad Kudrjaš ja Varvara.)*

Neljas stseen.

Endised, Kudrjaš ja Varvara.

VARVARA: Noh, kas asjad korras? *(Katerina peidab näo Borissi rinnale.)*
BORISS: Korras.
VARVARA: Minge ja jalutage kah, meie ootame. Kui tarvis, siis Vanja hüüab. *(Boriss ja Katerina lähevad ära. Kudrjaš ja Varvara istuvad kivile.)*
KUDRJAŠ: Mõtlesite toreda asja välja, aiaväravast ronida. Meietaolisele on see väga sobiv.
VARVARA: Kõik minu teene.
KUDRJAŠ: Selle eest tuleks sind kosida. Aga kas ema ei märka?
VARVARA: Ei! Kus nüüd tema! Tal ei tule pähegi.
KUDRJAŠ: Aga kui siiski, nagu kiuste?
VARVARA: Tal on esimene uni raske; aga vastu hommikut, siis ärkab.
KUDRJAŠ: Kuid ega tea! Järsku ajab vanatühi ta maast lahti?
VARVARA: Noh, ja mis sest! Meil on õuepoolne aiavärav seestpoolt suletud; koputab, koputab, ja läheb viimaks ära. Aga hommikul ütleme, et raskesti magasime, ei kuulnud. Ja Glaša on ka valves: kui midagi on, annab ta kohe märku. Ilma ettevaatuseta ei saa! Ja kuidas võikski! Muidu võib veel sandisti minna. *(Kudrjaš võtab mõned akordid kitarril. Varvara laskub Kudrjaši õla najale, kes sellele tähelepanu omistamata vaikselt mängib.)*
VARVARA *(haigutades):* Kuidas saaks teada, mis kell on?
KUDRJAŠ: Ühe peal.
VARVARA: Kuidas sa tead?
KUDRJAŠ: Öövaht lõi lokku.
VARVARA *(haigutades):* On aeg. Hüüa korraks. Homme tuleme varem, siis saame kauem olla.
KUDRJAŠ *(vilistab valjult ja laulab):*
«Koju nüüd, koju nüüd!
Kuid koju ma ei taha.»
BORISS *(lava tagant):* Kuulen.
VARVARA *(tõuseb püsti):* Noh, hüvasti! *(Haigutab, siis suudleb külmalt, nagu vana tuttavat.)* Vaadake, et te homme varem tulete! *(Vaatab sinnapoole, kuhu läksid Boriss ja Katerina.)* Aitab juba, ega te igaveseks lahku, homme näete jälle. *(Haigutab ja ringutab. Katerina ja tema järel Boriss tulevad joostes.)*

Viies stseen.

Kudrjaš, Varvara, Boriss ja Katerina.

KATERINA *(Varvarale):* Noh, lähme, lähme! *(Lähevad rada mööda üles. Katerina pöörab ümber.)* Hüvasti!
BORISS: Homseni!

KATERINA: Jah, homseni! Siis ütle, mis unes nägid! *(Läheneb väravale.)*
BORISS: Tingimata.
KUDRJAŠ *(laulab kitarri saatel):*

«Tantsi, neiu, õhtuni,
videviku ajani,
oi lusti,
aileli, õhtuni,
videviku ajani.»

VARVARA *(värava juures):*

«Mina tantsin koiduni,
vara aovalgeni,
oi, lo — la,
aileli, koiduni,
vara aovalgeni!» *(Läheb ära.)*

KUDRJAŠ:

«Kui on koidik tärkamas,
mina koju ruttamas . . .»

NELJAS VAATUS.

Esiplaanil kitsas sammaskäik vanaaegsete, juba varisema hakkavate võlvidega; siin-seal rohtu ja põõsaid, võlvide taga kallas ja vaade Volgale.

Esimenestseen.

Mõned jalutajad (mõlemast soost) mööduvad.

ESIMENE: Vihma tibab, kui mitte äike ei tõuse?
TEINE: Näe, juba tõuseb.
ESIMENE: Hea, et on veel, kuhu varjule minna. *(Lähevad kõik võlvide alla.)*
ÜKS NAINE: Aga kui palju rahvast bulvaril jalutab! Pühade aeg, kõik on väljas. Kaupmeeste prouad on end nii üles ehtinud.
ESIMENE: Poevad ka kusagile varjule.
TEINE: Vaata, kui palju rahvast siia tuleb!
ESIMENE *(müüre vaadeldes):* Näed, vennas, siin olid ju kunagi seinad maalitud. Veel praegugi on kohati näha.
TEINE: No muidugi! Endastmõistagi, et olid maalitud. Praegu, näed sa, on kõik maha jäetud, ära lagunenud ja täis kasvanud. Pärast tulekahju enam ei parandatudki. Sina ei mäleta seda tulekahjugi, sellest on juba aastat nelikümmend.
ESIMENE: Mis siin siis, vennas, maalitud oli? On raske aru saada.
TEINE: See oli tuline põrgu.
ESIMENE: Ah nii, vennas!
TEINE: Ja sõidab sinna igast seisusest rahvast.
ESIMENE: Nii-nii, nüüd saan aru.
TEINE: Ja igast auastmest.

ESIMENE: Ja neegreid?
TEINE: Ja neegreid.
ESIMENE: Aga need, vennas, kes õieti on?
TEINE: Need on leedu laastajad. Lahing — näed? Kuidas meie omad Leeduga võitlesid.
ESIMENE: Mis see Leedu niisugune on?
TEINE: Eks ta Leedu olegi.
ESIMENE: Aga räägitakse, vennas, et ta olevat taevast meie peale langenud.
TEINE: Ma ei tea sulle öelda, kui taevast, siis taevast.
ÜKS NAINE: Veel seletavad! Kõik ütlevad, et taevast, ja kus oli mõni lahing temaga, seal on kalmukünkad mälestuseks järel.
ESIMENE: Eks ole, mu vennas! See on ju täpselt nii. *(Tulevad Dikoi ja tema järel Kuligin ilma mütsita. Kõik kummardavad ja jäävad aupaklikult seisma.)*

Teine stseen.

Endised, Dikoi ja Kuligin.

DIKOI: Näe, olen läbimärg. *(Kuliginile.)* Jäta mind rahule! Jäta mind! *(Vihaselt.)* Rumal inimene!
KULIGIN: Savjol Prokofjitš, sellest, teie kõrgeausus, on ju kasu kõigil elanikel.
DIKOI: Mine minema! Missugune kasu! Kellel seda kasu tarvis?
KULIGIN: Kas või teie jaoks, teie kõrgeausus, Savjol Prokofjitš. Teate, isand, kas või bulvaril lagedale kohale üles panna. Ja mis kulu see on? Kulu on tühine: kivist sambake *(näitab käeliigutusega iga asja suuruse)*, vaskplaadike, selline ümmargune, ja varras, päris lihtne, sirge varras *(näitab käega)*. Ma panen kõik ise üles, ja numbridki lõikan ise välja. Siis teie, kõrgeausus, kui te jalutada suvatsete, või teised jalutajad näevad kohe, mis kell on. Aga muidu on see koht suurepärane, ja vaade ning kõik, ainult nagu tühi. Meil, teie kõrgeausus, on ka läbisõitjaid, lähevad sinna ümbrust vaatama, on siiski ilustus — silmale on meeldivam.
DIKOI: Mis sa tükid minu juurde igasuguste lollustega! Võib-olla ma ei taha sinuga üldse rääkida. Sa oleksid pidanud enne järele uurima, kas mul on tuju sind, lolli, kuulata või ei. Kes ma sulle olen, mõni omataoline või! Vaata mul — mis tähtsa asja leidis. Nii sa kipud oma kärsaga otse juttu ajama.
KULIGIN: Kui ma oleksin oma asja pärast tükkinud, noh, siis ma oleksin süüdi. Aga teen seda üldsuse kasuks, teie kõrgeausus. Noh, mis tähendab mõni kümme rubla üldsuse heaks! Rohkem, isand, ei lähe tarvis.
DIKOI: Aga võib-olla tahad niisama varastada; kes sind teab!
KULIGIN: Kui ma oma vaeva tasuta annan, mida ma võiksin siis varastada, teie kõrgeausus? Ja siin tunnevad mind ju kõik; minu kohta ei ütle keegi halba sõna.

DIKOI: No las tunnevad, aga mina ei taha tunda.
KULIGIN: Mille eest, isand, Savjol Prokofjitš, te suvatsete ausat inimest haavata?
DIKOI: Mis, hakkan ma sulle aru andma või! Ma ei anna isegi ühelegi sinust tähtsamale aru. Mõtlen sinust nagu tahan. Teistele sa oled aus inimene, kuid mina mõtlen, et sa oled röövel, ja see on kõik. Sa tahtsid seda minu käest kuulda? Siis nüüd kuula! Ütlen, et sa oled röövel, ja lõpp! Mis, kas hakkad minuga kohut käima või? Siis tea, et oled vilets ussike. Kui tahan — halastan, kui tahan — tallan puruks.
KULIGIN: Jumal teiega, Savjol Prokofjitš. Mina, isand, olen väike inimene, mind solvata pole raske. Aga teate, mis ma teile ütlen, teie kõrgeausus — «ka närudes on voorus au sees!»
DIKOI: Ära mine mul häbematuks! Kuuled sa!
KULIGIN: Siin pole vähematki häbematust, isand; räägin teile ainult sellepärast, et võib-olla teil tuleb kunagi tahtmine midagi linna heaks teha. Jõudu on teie kõrgeaususel palju; oleks ainult tahtmine heateoks. Võtame praegu kas või sedagi: meil on tihti äikest, aga piksevardaid me üles ei pane.
DIKOI *(uhkelt):* Kõik tühi vaev!
KULIGIN: Kuidas tühi vaev, kui on tehtud katseid.
DIKOI: Missugused need sinu piksevardad seal on?
KULIGIN: Terasest.
DIKOI *(raevuselt):* Noh, ja veel?
KULIGIN: Terasvardad.
DIKOI *(järjest enam ja enam vihastades):* Kuulsin, et vardad, sa igavene madu; ja mis veel? Hea küll: vardad! Noh, aga mis veel?
KULIGIN: Rohkem ei midagi.
DIKOI: Ja mis siis äike sinu arust on, ah? Noh, räägi!
KULIGIN: Elekter.
DIKOI *(jalga vastu maad lüües):* Või veel elekter! Noh, kuidas sa siis röövel pole! Äike saadetakse meile karistuseks, et me ka tunneksime, aga sina tahad end varrastega ja mingisuguste asteldega, jumal andku andeks, kaitsta. Kas sa oled tatarlane või? Tatarlane või? Ah, räägi! Tatarlane?
KULIGIN: Teie kõrgeausus Savjol Prokofjitš, Deržavin on öelnud:

«Mu ihu hauas põrmuks kõduneb,
mu mõistus aga loodust valitseb.»[1]

DIKOI: Aga näe, nende sõnade eest tuleks sind politseimeistri juurde saata, küll ta sulle siis näitab! Hei, lugupeetavad, kuulake ka, mis ta räägib!
KULIGIN: Pole parata, tuleb alla anda! Aga kui mul on kunagi miljon, siis ma hakkan rääkima. *(Läheb käega lüües minema.)*
DIKOI: Mis, kas mõtled kellegi käest varastada või? Pidage teda! Säärane võlts mehike! Kuidas peab inimene säärase rahvaga olema? Tõesti ei tea. *(Rahva poole pöörates.)* Ja teie, neetud, viite

[1] Oodist «Jumal» (1784).

igaühe patu teele! Näete, ma ei tahtnud täna vihastada, aga tema nagu kiuste vihastas mind siiski. Et ta kärvaks! *(Vihaselt.)* Kas vihm on üle läinud või?
ESIMENE: Paistab, et on üle läinud.
DIKOI: Paistab! Aga sina, tola, mine ja vaata. Aga muidu paistab.
ESIMENE *(võlvi alt välja minnes):* On üle läinud! *(Dikoi läheb ära ja kõik tema järel. Lava on tükk aega tühi. Võlvide alla tuleb kiiresti Varvara ja vaatab end varjates ringi.)*

Kolmas stseen.

Varvara ja siis Boriss.

VARVARA: Paistab, et see on tema! *(Boriss möödub lava sügavuses.)* Tsst! *(Boriss vaatab tagasi.)* Tule siia! *(Viipab käega, Boriss tuleb sisse.)* Mis me peaksime küll Katerinaga tegema? Ütle, palun!
BORISS: Mis siis on?
VARVARA: Üks häda ja viletsus, muud ei midagi. Mees jõudis koju, kas sa seda tead? Me ei oodanud teda, kuid ta sõitis.
BORISS: Ei, ma ei teadnud.
VARVARA: Ta on täiesti endast väljas.
BORISS: Näib, et kümme päevakest ma saingi elada, seni kui teda ei olnud. Nüüd teda juba ei näe!
VARVARA: Ah sind küll! Sa kuula ometi! Ta väriseb üleni nagu palavikus, uitab kahvatuna majas ringi nagu otsiks midagi. Silmad on tal nagu hullumeelsel! Ennist hommikul hakkas nutma ja nüüd aina ulub. Jumaluke küll! Mis ma pean temaga tegema?
BORISS: Aga võib-olla läheb see tal mööda?
VARVARA: No vaevalt küll. Mehele ei julge otsagi vaadata. Ema hakkas seda tähele panema, käib ja kõõritab tema poole, just kui madu vahib; ja temal on sellest veel halvem. Lihtsalt piin on teda vaadata. Ja mina kardan ka.
BORISS: Midá siis sina kardad?
VARVARA: Sina teda ei tunne! Tema on ju meil kuidagi veider. Temast võib kõike uskuda! Teeb veel niisuguseid tempe, et...
BORISS: Oh jumal küll! Mis siis teha! Kui sa temaga ilusti räägiksid. Kas siis tõesti ei saa teda rahustada?
VARVARA: Olen katsunud. Ei võta kuuldagi. Parem ära mine ligi.
BORISS: Noh, mis sa mõtled, et ta võiks teha?
VARVARA: Kui viskab end korraga mehe jalgade ette ja räägib kõik ära.
BORISS *(ehmunult):* Kas see on võimalik?
VARVARA: Tema juures on kõik võimalik.
BORISS: Kus ta praegu on?
VARVARA: Läksid äsja mehega bulvarile, ja ema ühes nendega. Mine ka, kui tahad. Kuid ei, parem ära mine, muidu ta võib-olla kaotab veel täiesti enesevalitsemise. *(Eemal kõuekärgatus.)* Kas

äike? *(Vaatab välja.)* Ja vihm ka. Ning rahvast hakkab kokku voolama. Peida end sinna kusagile, mina aga jään siia nähtavale, et midagi ei mõeldaks. *(Tulevad mitmest seisusest ja mõlemast soost isikud.)*

Neljas stseen.

Mitmesugused isikud ja hiljem Kabanova, Kabanov, Katerina ja Kuligin.

ESIMENE: Noorik vist väga kardab, et nii end peitma ruttab.
ÜKS NAINE: Peida, kuidas tahad! Kui kellelgi on see ette määratud, siis selle eest ei pääse.
KATERINA *(tuleb joostes):* Ah, Varvara! *(Haarab ta käe ja hoiab seda kõvasti.)*
VARVARA: Mis sa nüüd ometi!
KATERINA: See on mu surm!
VARVARA: Sa mõtle järele! Ole rahulik!
KATERINA: Ei! Ma ei saa. Mitte kuidagi ei saa. Süda valutab mul väga.
KABANOVA *(sisse astudes):* See'p see asi ongi, tarvis elada nii, et oleksid alati kõigeks valmis, et ei oleks säärast hirmu.
KABANOV: Kuid, emake, mis erilised patud tal võivad olla! Kõik needsamad, mis meil kõigil, aga see kartus on juba loomuses.
KABANOVA: Aga kust sina tead? Võõras hing on varjatud.
KABANOV *(naljatades):* Kui ehk minu äraolekul midagi, aga kui olin kodus, polnud küll märgata.
KABANOVA: Võib ka olla, et sinu äraolekul.
KABANOV *(naljatades):* Katja, kahjatse, vennas, paremini, kui milleski patune oled. Minu eest sa juba ei varja: ei, sa teed vigurit! Tean kõik.
KATERINA *(vaatab Kabanovile silma):* Mu kallike!
VARVARA: Mis sa teda piinad! Kas sa ei näe, et tal on sinutagi raske. *(Boris astub rahva hulgast välja, kummardab Kabanovitele.)*
KATERINA *(karjatab):* Ah!
KABANOV: Miks sa ehmusid? Kas arvasid, et võõras? See on tuttav. Kas onu on terve?
BORISS: Jumal tänatud, jah!
KATERINA *(Varvarale):* Mis ta minust tahab? ... Kas talle on sellest vähe, et ma nii vaevlen. *(Hakkab Varvara poole kummardudes nuuksuma.)*
VARVARA *(valjusti, et ema kuuleks):* Me oleme segaduses, ei tea, mis temaga teha, aga siia trügib veel võõraid inimesi!
(Annab Borissile märku, too eemaldub väljapääsu juurde.)
KULIGIN *(astub keskele ja pöördub rahvahulga poole):* Noh, mida te kardate, öelge seda, palun! Iga rohulible, iga lill rõõmustab praegu, aga meie poeme peitu, kardame nagu mõnd õnnetust!

Äike tapab! See pole äike, vaid õnnistus! Jah, õnnistus! Teil on kõik äike! Põhjavalgus lööb loitma — oleks tarvis rõõmu tunda ja looja tarkust imetleda: «polaarmaadelt tõuseb koit!» Aga teie kohkute ja mõtlete välja, et see tähendab sõda või katku. Lendab mõni komeet — vaata et silmi kaasa ei vii, suurepärane! Tähtedega olete harjunud, nad on ikka samad, kuid see on uudis; noh, vaataksite kah ja imetleksite! Aga teie kardate taeva poole vaadatagi, hakkate värisema. Kõik olete endale hirmutiseks teinud. Oh rahvast! Aga näete, mina ei karda. Lähme, isand!
BORISS: Lähme! Siin on veel õudsem! *(Lähevad ära.)*

Viies stseen.

Endised ilma Borissi ja Kuliginita.

KABANOVA: Näe, missuguse usu välja mõtles! Muudkui kuula, pole midagi öelda! On aga ajad, mingisugused õpetajad on tekkinud. Kui juba vana mees nii räägib, mida võib siis noortelt nõuda!
ÜKS NAINE: Noh, taevas on üleni pilves. On kaetud just kui mütsiga.
ESIMENE: Näe, vennas, pilv veereb nagu kera, just kui keerleks temas midagi elavat. Ja muudkui roomab meie peale, roomab nagu elav!
TEINE: Sa pea mu sõnu meeles, see äike ei lähe niisama mööda, ütlen sulle kindlasti, sest tean. Kas tapab kellegi või paneb maja põlema; küll sa näed, sest vaata, missugune haruldane värv!
KATERINA *(kuulatades):* Mis nad räägivad? Nad räägivad, et tapab kellegi.
KABANOV: Teadagi, lobisevad niisama, mis kellelgi pähe tuleb.
KABANOVA: Sina ära arvusta endast vanemaid! Nemad teavad sinust rohkem. Vanadel inimestel on iga asja jaoks oma märgid. Vana inimene ei ütle ühtki sõna tuulde.
KATERINA *(mehele):* Tiša, ma tean, kelle ta tapab.
VARVARA *(Katerinale tasa):* Ole ometi vait!
KABANOV: Kuidas sa tead?
KATERINA: Minu tapab. Palvetage siis minu eest! *(Sisse tuleb emand teenritega. Katerina karjatab ja püüab end peita.)*

Kuues stseen.

Endised ja emand.

EMAND: Mis sa end peidad! Siin pole end midagi peita! On näha, et kardad: ei taha surra! Elada tahad! Miks mitte tahta — näed, missugune iludus! Ha, ha, ha! Ilu! Aga sina palu jumalat, et ta su ilu ära võtaks! Ilu on ju meie hukatus! Enda viid hukatusse ja inimesed häbisse, ja siis rõõmusta oma ilu üle. Palju, palju inimesi viid patu teele! Tuuletallajad lähevad kahevõitlusele, torgivad

teineteist mõõgaga. Lõbus! Vanad vagad mehed unustavad surma ja lasevad ilul end eksiteele viia. Aga kes peab vastust andma? Kõigi eest pead sina vastust andma. Hauda sind su iluga! Ja rutem, rutem! *(Katerina peidab end.)* Kuhu sa end peidad, lollike! Jumala eest sa ei pääse! *(Kõuekärgatus.)* Kõik te kord põlete kustumatus tules! *(Läheb ära.)*

KATERINA: Ah! Ma suren!

VARVARA: Mis sa end piinad, tõepoolest! Mine kõrvale ja palveta, on kergem.

KATERINA *(astub seina äärde ja laskub põlvili, siis hüppab kiiresti üles.)*: Ah! Põrgu! Põrgu! Igavene tuli! *(Kabanova, Kabanov ja Varvara ümbritsevad teda.)* Mu süda on lõhkemas! Ei suuda enam kannatada! Emake! Tihhon! Patune olen ma jumala ja teie ees! Kas ma ei vandunud, et ma ei vaata kellegi peale sinu äraolekul! Mäletad, mäletad? Aga kas tead, mis ma, nurjatu, sinu äraolekul tegin! Juba esimesel ööl ma läksin kodunt . . .

KABANOV *(kohkudes, pisarad silmis, tõmbab teda varrukast)*: Pole tarvis, pole tarvis, ära räägi! Mis sa ometi! Ema on siin!

KABANOVA *(karmilt)*: No-noh, räägi, kui juba alustasid.

KATERINA: Ja kõik need kümme ööd ma jalutasin . . . *(Nuuksub. Kabanov tahab teda emmata.)*

KABANOVA: Ära teda puutu! Kellega?

VARVARA: Ta valetab, ta ei tea ise, mis ta räägib.

KABANOVA: Ole sina vait! Vaat, milles asi seisab! Noh, kellega siis?

KATERINA: Boriss Grigorjevitšiga. *(Kõuekärgatus.)* Ah! *(Langeb minestunult mehe käte vahele.)*

KABANOVA: Noh, pojake! Vaat, kuhu vabadus viib! Ma rääkisin, kuid sina ei tahtnud kuulda. Ja saidki selle eest!

VIIES VAATUS.

Esimese vaatuse dekoratsioon. Videvik.

Esimene stseen.

Kuligin (istub pingil), Kabanov (läheb mööda bulvarit).

KULIGIN *(laulab)*:

«Suur pimedus end laotas ju üle taeva, maa;
kõik silmad kinni vaotas öö oma rahuga . . .»[1]

(Kabanovit nähes.) Tere, isand! Kaugele lähete?

KABANOV: Koju. Kas sa kuulsid, vennas, meie asjust? Kogu perekond, vennas, on segi paisatud.

KULIGIN: Kuulsin, kuulsin, isand.

[1] Algussõnad M. V. Lomonossovi luuletusest «Anakreonilt».

KABANOV: Ma käisin Moskvas, sa tead? Ema luges ja luges mulle teele õpetusi, aga nagu sain väravast välja, nii hakkasin purjutama. Olin liialt rõõmus, et vabadusse pääsesin. Ning kogu tee jõin, ja Moskvas aina jõin, jõin maha kogu selle kupatuse! Nii et jätkuks terveks aastaks! Kordagi ei tuletanud kodu meelde. Ja kui olekski meelde tulnud, siis ma ei oleks osanud aimatagi, mis siin sünnib. Oled juba kuulnud?
KULIGIN: Olen, isand!
KABANOV: Õnnetu inimene olen ma nüüd, vennas! Hukkun ei millegi eest, ei punase krossigi eest.
KULIGIN: Ema on teil väga vali.
KABANOV: No jah! Tema ongi kõiges süüdi. Kuid mille eest hukkun mina, ütle seda, palun? Astusin Dikoi juurde sisse, noh, võtsime viina; mõtlesin, on kergem; ei, hullem on, Kuligin! Mis mu naine küll mulle tegi! Hullemini enam ei saa ...
KULIGIN: Raske juhus, isand. Raske on teie üle kohut mõista.
KABANOV: Ei, oota! Tead, mis veel hullem on! Tappa teda selle eest oleks vähe. Ema räägib nii: teda tuleks elusalt maasse kaevata, et ta saaks oma karistuse! Aga mina armastan teda, mul on kahju teda näpugagi puudutada. Peksin veidi, ja sedagi ema käsul. Kahju on mul teda vaadata, saa sellest aru, Kuligin. Ema sööb ta elusalt ära, aga tema käib nagu mingi vari ja ei vasta sõnagi. Ainult nutab ja sulab kui vaha. Ja ka mina olen teda nähes ahastuses.
KULIGIN: Tuleb katsuda, isand, elu kuidagi joonde seada! Te andke talle andeks ja ärge kunagi meelde tuletage. Ega te ise kah päris ilma patuta ole!
KABANOV: Mis n'd seda rääkida!
KULIGIN: Ja nii, et isegi purjus peast mitte etteheiteid teha! Ta oleks teile, isand, hea naine: näed — kõigist kenam.
KABANOV: Kuid saa aru, Kuligin: ega's mina midagi, aga ema ... kas tema laseb endaga rääkida! ...
KULIGIN: Teil, isand, oleks aeg omaenda mõistuse järgi elama hakata.
KABANOV: Kas ma pean siis kodunt ära minema või? Räägitakse, et polevat oma mõistust. Ja tähendab, ela eluaeg teise näpunäite järgi. Sellepärast võtan kätte ja joon kõik viimseni maha; las siis ema hoiab mind kui lolli.
KULIGIN: Eh, isand! Kus on lood! Noh, aga kuidas on Boriss Grigorjevitšiga?
KABANOV: Tema, lurjus, läheb Tjahtasse[1] hiinlaste juurde. Onu saadab ta sinna ühe tuttava kaupmehe juurde kontorisse. Kolmeks aastaks.
KULIGIN: Kuidas ta muidu on?
KABANOV: Vaevleb samuti; nutab. Hakkasime teda ennist onuga sõimama, sõimasime, sõimasime — aga tema vaikib. Läks just kui

[1] Kjahtasse.

metsikuks. Minuga, ütleb ta, tehke mis tahate, ainult teda ärge piinake! Tema tunneb talle kah kaasa.
KULIGIN: Ta on kena inimene, isand.
KABANOV: Ta on juba reisivalmis, hobusedki ees. Koledasti kurvastab! Ma näen, et ta tahaks jumalaga jätta. Kuid paljugi, mis tahab! Sellega on lõpp. Ta on ju minu vaenlane, Kuligin! Teda oleks tarvis tükkideks kiskuda, et ta teaks . . .
KULIGIN: Vaenlastele tuleb andeks anda, isand!
KABANOV: Mine räägi seda emale, mis ta sulle selle peale ütleb. Nii, vennas Kuligin, on kogu meie perekond laiali. Mitte nagu omaksed üksteisele, vaid nagu vaenlased. Varvarat ema näris ja näris; kuid too ei kannatanud välja — võttis kätte ja läks ära.
KULIGIN: Kuhu?
KABANOV: Kes teda teab. Räägitakse, et jooksis Kudrjaši Vanjaga minema — toda ei leita niisamuti kuskilt. Siin, Kuligin, peab otse ütlema, et see on ema pärast; sest ta hakkas teda piinama ja luku taga hoidma. «Ärge hoidke luku taga, halvemaks asi läheb!» Ja nii oligi. Mis ma pean nüüd tegema, ütle mulle. Õpeta mind, kuidas ma peaksin nüüd elama? Kodu on mulle vastik, inimeste ees häbi, hakkan midagi tegema — käed ei kuula sõna. Praegu ma lähen koju: kas oma rõõmuks või? *(Sisse tuleb Glaša.)*
GLAŠA: Tihhon Ivanõtš, isake!
KABANOV: Mis siis veel?
GLAŠA: Kodus on meil asjad halvad, isake!
KABANOV: Issand! Üks asi teise otsa! Räägi, mis seal on?
GLAŠA: Teie perenaine . . .
KABANOV: Noh, mis on? Suri ära või?
GLAŠA: Ei, isake; on kuskile läinud ja me ei leia teda. Ära väsisime otsides.
KABANOV: Kuligin, vennas, peab teda otsima minema. Tead, veli, mida ma kardan? Et ta ahastuses kätt enda külge ei paneks! Ta on säärases ahastuses, säärases ahastuses, et oh! Tema peale vaadates tahab süda lõhkeda. Mis te siis vahtisite? Kas ta juba ammu läks?
GLAŠA: Nüüdsama, isake! Meie süü, ei vaadanud järele. Kuid eks ta ole: iga silmapilk ei jõua ära valvata.
KABANOV: Noh, mis sa seisad, jookse! *(Glaša läheb ära.)* Lähme ka meie, Kuligin! *(Lähevad ära. Lava on natuke aega tühi. Vastaspoolelt tuleb Katerina ja sammub aeglaselt üle lava.)*

Teine stseen.

KATERINA *(üksi)*[1]: Ei, kusagil ei ole! Mis ta, vaene, nüüd teeb? Tahaksin temaga ainult jumalaga jätta, ja siis . . . siis kas või surra. Miks olen ma ta õnnetusse saatnud? Pole ju minul selle-

[1] Kogu monoloogi ja järgmised sõnad räägib ta sõnu venitades ja korrates, mõtlikult ja justkui unes. (A. N. Ostrovski märkus.)

pärast kergem! Oleksin hukkunud üksi! Kuid nüüd hukutasin enda, hukutasin tema; endale häbi — temale igavene sõim! Jah! Endale häbi — temale igavene sõim. *(Vaikus.)* Kui saaksin meelde tuletada, mis ta on mulle öelnud? Kuidas ta mulle on kaasa tundnud? Milliseid sõnu öelnud? *(Haarab peast kinni.)* Ei mäleta, kõik olen unustanud. Ööd, ööd on mulle rasked! Kõik lähevad magama, ja ka mina lähen; kõigil on hea, kuid mina lähen nagu hauda. Nii kohutav on pimedas! Kostab mingit kära ja laulu, nagu maetaks kedagi; ainult nii tasa, vaevalt kuuldavalt, kaugel, kaugel minust... Koidikust hakkab nii hea meel! Aga tõusta ei taha, jälle needsamad inimesed, needsamad jutud, seesama piin. Miks nad minu peale nii vaatavad? Miks ei surmata tänapäeval? Miks seati säärane kord sisse? Ennemasti, räägitakse, olevat surmatud. Võtaksid ja viskaksid mu Volgasse; oleksin õnnelik. «Kui sind surmata,» ütlevad nad, «siis võetakse sinult patt, aga sina ela ja vaevle oma patuga.» Kuid olen juba ära vaevatud! Kas pean veel kaua vaevlema?... Milleks mul nüüd elada, milleks? Midagi pole mul tarvis, miski pole mulle armas, isegi jumala maailm pole armas! — Kuid surm ei tule. Sa hüüad teda, kuid ta ei tule. Mis ma ka näen, mis ka kuulen, ikka on siin *(südamele osutades)* valus. Kui veel temaga elaksin, siis võib-olla näeksin mingit rõõmu... Mis sellest, kõik on ükstapuha, oma hinge olen ma ju hukutanud. Kuidas ma ta järele igatsen! Ah, kuidas igatsen! Kui ma sind ei näe, siis vähemalt kuula mind eemalt! Tormised tuuled, viige temale mu ahastust ja kurbust. Issand, suur on mu igatsus! *(Läheb kalda äärde ja hüüab täiel häälel.)* Sa mu rõõm, mu elu, mu hing, armastan sind! Vasta mulle! *(Nutab; tuleb Boriss.)*

Kolmas stseen.

Katerina ja Boriss.

BORISS *(Katerinat märkamata)*: Mu jumal! See on ju tema hääl! Kus ta siis on? *(Vaatab ringi.)*
KATERINA *(jookseb tema juurde ja langeb talle kaela)*: Siiski nägin sind! *(Nutab ta rinnal. Vaikus.)*
BORISS: Noh, jumal tahtis, et me koos nutaksime.
KATERINA: Sa pole mind unustanud?
BORISS: Mis sa räägid... Kuidas saaksin unustada!
KATERINA: Ah, ei, ei, mitte seda, mitte seda! Sa ei ole vihane?
BORISS: Miks peaksin vihane olema?
KATERINA: Anna mulle andeks! Ma ei tahtnud sulle halba teha; kuid ei saanud parata. Ma ei teadnud, mis ma rääkisin, mis tegin.
BORISS: Aitab, mis sa, mis sa nüüd!
KATERINA: No kuidas sinuga on? Mida sina nüüd peale hakkad?
BORISS: Sõidan ära.
KATERINA: Kuhu sõidad?
BORISS: Kaugele, Katja, Siberisse.

KATERINA: Võta mind siit endaga kaasa!
BORISS: Ei saa, Katja. Ma ei sõida omal tahtel: onu saadab, hobusedki on juba ees; palusin onult veel ainult mõne minuti aega, tahtsin kas või selle kohaga jumalaga jätta, kus me sinuga kokku saime.
KATERINA: Jumal kaasa! Ära kurvasta minu pärast. Esialgu sa, vaene, ehk tunned igatsust, kuid hiljem unustad.
BORISS: Mis minust rääkida! Mina olen vaba lind. Kuid kuidas sina? Kuidas ämm on?
KATERINA: Piinab mind, hoiab luku taga. Kõigile räägib ja mehele räägib: «Ärge uskuge teda, ta on kaval.» Kõik käivad päev otsa minu järel ja naeravad mulle otse näkku. Iga sõna on ettekeide.
BORISS: Ja mees?
KATERINA: Kord on lahke, kord vihane, ja aina joob. Kuid vastik on ta mulle, vastik, ta lahkus on mulle peksust hullem.
BORISS: Sul on raske, Katja?
KATERINA: Nii raske, nii raske, et surra oleks kergem!
BORISS: Kes seda teadis, et meil tuleb oma armastuse pärast nii kannatada! Oleksin siis pidanud ära põgenema!
KATERINA: Oma õnnetuseks ma kohtasin sind. Rõõmu nägin vähe, aga muret, kui palju muret! Ja kui palju on veel ees! Noh, kuid mis sellest mõelda, mis tuleb! Nüüd ma nägin sind, seda nad ei saa minult võtta; ja rohkem pole mulle midagi vaja. Ainult seda mul oligi tarvis — sind näha. Nüüd on mul palju kergem; justkui koorem oleks õlult langenud. Ja mina mõtlesin kogu aeg, et sa oled vihane, et nead mind...
BORISS: Mis sa nüüd, mis sa nüüd!
KATERINA: Kuid ei, mitte seda ma ei räägi, mitte seda ma ei tahtnud öelda! Igav oli mul sinuta, ja nüüd ma nägin sind...
BORISS: Kui meid siin ei nähtaks!
KATERINA: Pea, pea! Ma tahtsin sulle midagi öelda! Olen unustanud! Midagi oli tarvis öelda! Peas on kõik segamini, ei mäleta midagi.
BORISS: Mul on aeg minna, Katja!
KATERINA: Oota, oota!
BORISS: Noh, mis sa siis tahtsid öelda?
KATERINA: Kohe ütlen. *(Mõttes.)* Jah! Kui sa teel oled, ära jäta ühtki kerjust ilma, anna igaühele ja käsi, et nad mu patuse hinge eest palvetaksid.
BORISS: Oh, kui need inimesed teaksid, kui raske mul on sinust lahkuda! Issand! Annaks jumal, et neil oleks kunagi niisama magus, kui minul praegu. Jumalaga, Katja! *(Kallistab teda ja tahab ära minna.)* Te kurjategijad! Koletised! Ah, kui jõudu oleks!
KATERINA: Pea, pea! Lase mind viimast korda sulle otsa vaadata... *(Vaatab talle silmi.)* Noh, aitab mulle! Nüüd sõida, jumal sinuga. Mine, mine kiiresti!
BORISS *(eemaldub mõned sammud ja jääb seisma):* Katja, on

midagi halba! Ega sa midagi ei plaanitse? Vaevelda saan tee peal sinule mõeldes.
KATERINA: Ei midagi, ei midagi! Jumal kaasa! *(Boriss tahab tema juurde minna.)* Pole tarvis, pole tarvis, küllalt!
BORISS *(nuuksudes):* Noh, jumal sinuga! Ainult ühte tuleb jumalalt paluda, et ta rutem sureks, et tal ei tuleks kaua vaevelda! Jumalaga! *(Kummardab.)*
KATERINA: Jumalaga! *(Boriss läheb ära. Katerina saadab teda silmadega ja seisab veidi aega mõttesse vajunult.)*

Neljas stseen.

KATERINA *(üksi):* Kuhu nüüd? Koju minna? Ei, mulle on kodu sama, mis haud. Jah, kodu sama, mis haud! ... sama, mis haud! Hauas on parem ... Puu all hauakalm ... kui hea! ... Päike soojendab teda, vihmake kastab ... kevadel kasvab seal rohi, niisugune pehme ... linnud lendavad puule, laulavad seal, lapsed tuuakse välja, lilled puhkevad õide: kollased, punased, helesinised ... igasugused *(mõtlikult)*, igasugused. Nii vaikne, nii hea! Mul nagu oleks kergem! Kuid elule ei taha mõeldagi. Jälle elada? Ei, ei, pole tarvis ... pole tarvis ... pole hea! Inimesed on mulle vastikud, ja kodu on mulle vastik, ja seinadki on vastikud! Ei lähe sinna! Ei, ei, ei lähe! Lähed nende juurde, nad käivad, räägivad, kuid milleks mulle see? Ah, on läinud pimedaks! Ja jälle lauldakse kusagil! Mida lauldakse? Ei saa aru ... Surra nüüd ... Mida lauldakse? Ükskõik, kas surm tuleb või ise ... kuid elada ei saa! Patt! Mu eest ei palvetata? Kes armastab, see palvetab ... Käed pannakse risti ... kirstus! Jah, nii ... mul tuli meelde. Kui aga saavad mu kätte, viivad vägivallaga koju tagasi ... Ah, rutem, rutem! *(Läheb kalda äärde. Valjult.)* Mu sõber! Mu rõõm! Jumalaga! *(Läheb ära. Tulevad Kabanova, Kabanov, Kuligin ja tööline laternaga.)*

Viies stseen.

Kabanova, Kabanov ja Kuligin.

KULIGIN: Räägivad, et siin on nähtud.
KABANOV: Kas tõesti?
KULIGIN: Just tema kohta räägivad.
KABANOV: Noh, jumal tänatud, et vähemalt elusana nähti.
KABANOVA: Aga sul juba hirm nahas, silmad peos! On, kelle pärast nutta. Ära muretse: temaga tuleb meil veel kaua vaeva näha.
KABANOV: Kes võis teada, et ta siia tuleb! Säärane rahvarikas koht. Kellele võib pähe tulla end siin peita.
KABANOVA: Näed, mis ta teeb! Vaata kihvtitaime! Kuidas ta oma kangekaelsust tahab näidata! *(Mitmelt poolt tuleb inimesi laternatega.)*

ÜKS RAHVA HULGAST: Noh, kas leidsite?
KABANOVA: Ega ole leidnud. Just kui maa alla vajunud.
MITMED HÄÄLED: No küll on tükk! Küll on häda! Kuhu ta pidi jääma!
ÜKS RAHVA HULGAST: Küllap leitakse.
TEINE: Miks siis ei leita!
KOLMAS: Vaata, et tuleb ise. *(Hääl lava taga:* «Hei, tooge paat!»)
KULIGIN *(kaldalt):* Kes hüüab? Mis seal lahti? *(Hääl:* «Naisterahvas hüppas vette!») *(Kuligin ja tema järel mõned inimesed jooksevad ära.)*

Kuues stseen.

Endised ilma Kuliginita.

KABANOV: Jumaluke, see on ju tema! *(Tahab joosta. Kabanova hoiab teda kättpidi tagasi.)* Emake, laske, see on mu surm! Ma toon ta välja, või siis ise niisama . . . Mis ma teen ilma temata!
KABANOVA: Ei lase, ära mõtlegi! Tema pärast ka ennast tappa, ta pole seda väärt! Kas ta on meile veel vähe häbi teinud, ja nüüd mis välja mõtles!
KABANOV: Laske!
KABANOVA: Ilma sinutagi on otsijaid. Nean su, kui lähed.
KABANOV *(põlvili langedes):* Kas või korraks teda veel näha!
KABANOVA: Tõmbavad välja, siis näed.
KABANOV *(tõuseb püsti; rahva poole):* Noh, kullakesed, kas pole midagi näha?
ESIMENE: All on pime, mitte midagi ei näe. *(Kära lava taga.)*
TEINE: Nagu karjataks keegi, kuid ei saa aru.
ESIMENE: See on Kuligini hääl.
TEINE: Näe, kõnnivad laternatega mööda kallast.
ESIMENE: Siia tulevad. Näe, ja kannavadki teda. *(Osa rahvast tuleb tagasi.)*
ÜKS TAGASITULNUIST: Täitsamees on Kuligin! Siin ligidal, kalda ääres hauas — tulega näeb vees kaugele — ta nägigi kleidi ära ja tõmbas ta välja.
KABANOV: Elus?
TEINE: Kus nüüd elus! Kõrgelt hüppas: siin on järsk kallas, ja sattus, vaene, vist ankru otsa! Kuid täpipealt kui elus, poisid! Ainult meelekohal on väike haavake ja ainult üks, üksainus tilgake verd. *(Kabanov sööstab minema; talle tulevad vastu Kuligin ja rahvas Katerinat kandes.)*

Seitsmes stseen.

Endised ja Kuligin.

KULIGIN: Siin on teile teie Katerina. Tehke temaga, mis tahate! Ta keha on siin, võtke see; kuid hing pole nüüd enam teie oma: ta

on kohtumõistja ees, kes on teist armulisem! *(Paneb maha ja jookseb minema.)*
KABANOV *(tormab Katerina juurde):* Katja! Katja!
KABANOVA: Aitab! Tema pärast on patt nuttagi!
KABANOV: Emake, teie ajasite ta surma! Teie, teie, teie...
KABANOVA: Mis? Kas oled segaseks läinud? Oled unustanud, kellega sa räägid!
KABANOV: Teie ajasite ta surma! Teie! Teie!
KABANOVA *(pojale):* Noh, ma räägin sinuga kodus. *(Kummardab sügavalt rahvale.)* Tänan teid, head inimesed, abi eest! *(Kõik kummardavad.)*
KABANOV: Sul, Katja, on hea! Kuid miks jäin mina maailma elama ja vaevlema! *(Langeb naise laibale.)*

N. DOBROLJUBOV

VALGUSEKIIR PIMEDUSERIIGIS.

(1860)

(Katkend)

...«Äike» on kahtlemata Ostrovski kõige võitlevam teos; vägivalla ja sõnaõigusetuse vahekorrad on siin arendatud kõige traagilisemate tagajärgedeni; ning sellest hoolimata möönab enamik selle näidendi lugejaist ja vaatajaist, et temast ei jää nii masendavat ja kurba muljet kui teistest Ostrovski näidenditest (rääkimata muidugi tema puhtkoomilistest etüüdidest). «Äikeses» on koguni midagi värskendavat ja julgustavat. See «miski» on meie arvates näidendi taust, millele oleme juba tähelepanu juhtinud ja mis meie arvates annab tunnistust vägivallavõimu kõikuma löömisest ning peatselt saabuvast lõpust. Ja ka sel taustal paistvast Katerina kujust õhkub meile uut elu, mis avaneb meile isegi tema hukkumises.

Asi seisab selles, et Katerina karakter, nagu see on kujutatud «Äikeses», on edusammuks mitte üksnes Ostrovski näitekirjaniku töös, vaid kogu meie kirjanduses. See karakter vastab uuele faasile meie rahva elus, ta nõudis ammu kehastamist kirjanduses, tema ümber tiirlesid meie parimad kirjanikud, kuid nad said aru ainult tema paratamatusest ega suutnud mõista ja tajuda tema olemust: sellega tuli toime Ostrovski...

Kindlameelne ja terviklik vene karakter, mis tegutseb Dikoide ja Kabanovite keskkonnas, tuleb Ostrovskil esile naise tüübis, ja sel ei puudu oma sügav tähendus. Teatavasti peegeldavad äärmused äärmusi ja kõige tugevam protest on see, mis kerkib viimaks kõige nõrgemate ja kannatlikumate rinnast. Vaatlusväli, kus Ostrovski vene elu vaatleb ja meilegi näitab, ei puuduta puhtühiskondlikke ja puhtriiklikke suhteid, vaid piirdub perekonnaga; aga kes peab perekonnas rohkem vägivalda taluma kui naine? Keda oma poesellidest, töölistest või teenreist võiks Dikoi rohkem kurnata, taga kiusata ja kõigist isikuõigustest ilma jätta kui oma naist? Kelle hinge võib koguneda nii palju muret ja viha vägivallatseja totrate tembutuste vastu? Ja kellel on ühtlasi vähem võimalust avalikult nuriseda või keelduda tegemast seda, mis talle on vastik, kui just naisel? Teenrid ja poesellid sõltuvad ainult materiaalselt, inimlikult; nad võivad vägivallatseja sinnapaika jätta, niipea kui leiavad uue koha. Naine aga on valitseva arvamuse järgi temaga lahutamatult, hingeliselt, laulatustalituse abil seotud: mis mees ka ei teeks, ikka peab naine talle alistuma ja jagama tema mõttetut elu. Ja kui naine võikski lahkuda, kuhu ta siis läheks, mida hakkaks ta peale? Kudrjaš ütleb: «Dikoil on mind tarvis, seepärast ei pelga ma teda ega lase enda

kallal omavolitseda.» Kerge on elada inimesel, kes teab, et ta on teistele tõepoolest vajalik; kuid naine, abikaasa? Milleks on tema vajalik? Vastupidi, kas ei saa ta ise kõike mehe käest? Mees annab talle peavarju, söödab ja joodab, rõivastab ja kaitseb teda, loob talle ühiskondliku seisundi... Kas ei peeta teda tavaliselt mehe koormaks? Kas ei ütle mõistlikud inimesed noorukeid abiellumise eest hoiatades: «Naine pole viisk, mida saab jalast ära visata!» Ja avalikus arvamuses seisabki naise peamine erinevus viisust selles, et ta toob endaga kaasa terve rea muresid, millest mees ei pääse, kuna viisk annab ainult mugavusi. Osutub ta aga ebamugavaks, siis võib teda hõlpsasti jalast ära visata... Säärases seisundis viibides peab naine enesestmõistetavalt unustama, et ta on samuti inimene, samasuguste õigustega kui meeski. Ta võib vaid demoraliseeruda, ja kui tal on tugev isiksus, siis omandab ta ka ise kalduvuse vägivalda tarvitada, ehkki ta on selle läbi ise nii palju kannatanud. Seda me näemegi näiteks Kabanihha puhul, samuti nagu nägime Ulanbekova puhul. Naise vägivald on ainult kitsam ning väiklasem ja seetõttu võib-olla mehe omast veelgi mõttetum: ta on väiksema ulatusega, kuid oma võimupiirides, nendele, kes tema ohvriks langevad, on ta veel talumatum. Dikoi sõimleb, Kabanova uriseb; üks peksab läbi ja valmis, teine aga närib oma ohvrit kaua ja lakkamatult; esimene käratseb, kui tal tuju tuleb, ja on teie käitumise suhtes küllaltki ükskõikne, senikaua, kui see teda ei puuduta; Kabanihha aga on endale loonud terve maailmakese oma reegleist ja ebausukombeist, mida ta kaitseb vägivalla kogu nürimeelsusega.

Üldse tuleb isegi sõltumatuks saanud ja vägivallatsemist õppivas naises alati ilmsiks tema suhteline nõrkus, mis on tema sajandeid kestnud rõhutuse tagajärg: ta on oma nõudmistes rõhuvam, umbusklikum ja südametum; ta ei kuula terve mõistuse sõna, ja seda mitte seepärast, et ta halvustaks mõistust, vaid pigemini seepärast, et ta kardab temale alla jääda: «mis sellest välja võib tulla, kui aru pidama hakkad — võid veel tüssata saada» — ja seepärast peab ta kõvasti kinni vanaaegseist kombeist ja käib mingisuguselt Feklušalt saadud nõuannete järgi...

Õeldust selgub, et kui naine tõesti tahab säärasest olukorrast pääseda, siis seisab tal ees tõsine ja otsustav võitlus. Ühel Kudrjašil on naljaasi Dikoid läbi sõimata: mõlemad vajavad teineteist ning järelikult pole Kudrjašil oma nõuete esitamiseks tarvis erilist kangelaslikkust. See-eest pole tema teol ka mingeid tõsiseid tagajärgi: tema sõimu eest ähvardab Dikoi ta soldatiks anda, kuid ei anna; Kudrjaš on endaga rahul, et ei jäänud vastust võlgu, aga asjad lähevad ikka endist rada. Naisega on lugu teisiti: temal peab olema palju tahtejõudu kas või ainult selleks, et oma rahulolematust ja oma nõudmisi avaldada. Vaevalt teeb ta katset, kui talle kohe tunda antakse, et teda üldse ei arvestata, et teda võidakse mutta tallata. Ta teab, et see on tõepoolest nii, ja peab alistuma; vastasel korral viiakse ähvardus täide — pekstakse läbi, pannakse luku taha, jäetakse vee ja leiva peale pattu kahetsema, jäetakse päevavalgusest ilma, proovitakse ära kõik vana hea aja kodused parandusabinõud ja sunnitakse ta lõpuks ikka alistuma. Naine, kes tahab vene perekonnas vanemate rõhumise ja omavoli vastu protesteerides lõpuni kindlaks jääda, peab olema kangelaslikult ennastsalgav, peab kõike julgema ja kõigeks valmis olema...

Asi on läinud niikaugele, et ta ei suuda oma alandust kauem taluda ja nii üritabki ta välja rabelda, kaalutlemata, mis oleks parem, mis halvem, vaid püüdleb instinktiivselt selle poole, mis on talutav ja võimalik. Loomusund asendab siin niihästi mõistuse kaalutlused kui ka tunnete ja kujutluse nõuded: see kõik sulab kokku üheks aistinguks — et organism nõuab endale õhku, toitu ja vabadust. Selles peitubki «Äikeses» nähtud olukordadele sarnanevais tingimusis, Katerina ümbruse tingimusis, esinevate karakterite terviklikkuse saladus.

Niisiis vastab energilise naiskarakteri tekkimine täiesti sellele arenguastmele, milleni vägivald on jõudnud Ostrovski draamas. Ta on jõudnud äärmuseni, terve mõistuse täieliku eitamiseni; ta on inimkonna loomulike nõuete vastu vaenulikum kui kunagi varem ja püüab veel ägedamalt kui enne peatada nende arengut, sest näeb nende võidulepääsus oma paratamatu hukkumise lähenemist. Seetõttu kutsub ta välja veel tugevama nurina ja protesti isegi kõige nõrgemais olendeis. Ühtlasi aga on vägivald, nagu me nägime,

kaotanud oma enesekindluse, ta ei tegutse enam kuigi kindlameelselt ja on minetanud ka tunduva osa sellest võimust, mille ta oli saavutanud kõigile hirmu nahka ajades. Seepärast ei lämbu tema vastu tõstetav protest enam eos, vaid võib areneda visaks võitluseks. Need, kelle elu on veel talutav, ei taha nüüd riskida sellisesse võitlusse astudes, vaid loodavad, et vägivallal pole niigi kuigi kaua elada jäänud. Katerina mees, noor Kabanov, kes küll Kabanovi vanaeide tõttu palju kannatama peab, on ikkagi sõltumatum: ta võib Savjol Prokofjitši pool viina võtmas käia, võib ema silma alt ära Moskvasse sõita ja seal endale vaba voli anda, kui aga vanaeit tema elu liiga kibedaks teeb, siis on tal keegi, kellele oma viha välja valada — ta kargab naise kallale... Nii ta siis elabki ja kasvatab oma mitte millekski'kõlbavat iseloomu salajases lootuses, et pääseb kunagi vabadusse. Tema naisel pole mingit lootust, ainsatki rõõmu, ta ei saa hingegi tõmmata; kui suudab, siis unustagu, et maailmas on vaba õhku, loobugu oma loomusest ning ühinegu Kabanovi vanaeide põikpäise jonni ja despotismiga. Aga hukkuva vägivalla kõigi ettevaatusabinõude kiuste tungivad vaba õhk ja valgus Katerina kongi; ta aimab võimalust oma hinge loomuliku janu kustutamiseks ega suuda kauem liikumatult paigale jääda: ta püüab kõigest väest uue elu poole, mis siis, et see pingutus võib talle elu maksta. Miks peakski ta surma kartma? Ükskõik — ta ei pea eluks ka seda virelemist, mis talle Kabanovite peres osaks saab.

Selline on «Äikeses» kujutatud karakteri kõigi tegude alus. See alus on kõikvõimalikest teooriatest ja paatostest kindlam, sest ta peitub otse antud olukorra põhiolemuses, avatleb inimest vastuvaidlematult tegudele ega sõltu ühest või teisest üksikust võimest või muljest, vaid tugineb organismi nõuete kogusummale, kogu inimloomuse kujunemisprotsessile. Nüüd on huvitav, kuidas säärane karakter üksikuil juhtumeil areneb ja ennast avaldab. Tema arengut võime jälgida Katerina isikus.

Meis äratab imestust eelkõige selle karakteri erakordne isikupärasus. Temas pole midagi välispidist, võõrast, vaid kõik tuleb tal kuidagi hingepõhjast: iga mulje töötatakse temas ümber ja kasvab siis temaga orgaaniliselt kokku. Seda näeme näiteks Katerina lihtsüdamlikus jutustuses oma lapsepõlvest ja elust kodus, ema juures. Selgub, et kasvatus ja neiupõlv ei andnud talle midagi: tema ema majas oli kõik samuti kui Kabanovite pool — käidi kirikus, tikiti kullaga sametile, kuulati palverändurite jutustusi, lõunastati, jalutati aias, siis vesteldi jälle palveõdedega ja palvetati... Kuulanud ära Katerina jutustuse, tähendab tema nadu Varvara üllatunult: «Aga meil on ju niisama.» Kuid Katerina määratleb erinevuse väga ruttu, mõne sõnaga: «Aga siin on kõik nagu sundusest!» Ja keskustelu jätkudes nähtub, et kogu selles välises kombetäitmises, mis meil kõikjal nii tavaline on, oskas Katerina leida enesekohase mõtte, rakendada seda vastavalt oma vajadustele ja püüetele, kuni Kabanihha raske käsi tema vabaduse lämmatas. Katerina ei kuulu hoopiski mitte nende mässavate karakterite hulka, kes pole iialgi rahul ja armastavad purustada, maksku mis maksab. Vastupidi, see on peamiselt loov, armastav, ideaalne karakter. Seepärast püüabki ta kõike oma kujutlustes mõtestada ja õilistada; see ellusuhtumine, mille puhul luuletaja väljendi järgi

Ta õilsais unistusis maailm
nii kauniks, pahest puhtaks sai, —

see ellusuhtumine ei lahku Katerinast kõige raskemaski seisukorras. Iga välist ebakõla püüab ta kooskõlastada oma hinge harmoonilisusega, iga puuduse hüvitab tema hingejõudude ülikõllus. Palverändurite totralt ebausklikud jutustused ja mõttetud sonimised muutuvad tema kujutluses luulelisteks kuldseteks unenägudeks, mis pole kohutavad, vaid on selged ja head. Tema mõttemaailm on vaene, sest muljed, mida tõsielu talle pakub, on nii üksluised; kuid sellegi napi vaimutoidu varal töötab tema kujutlusvõime väsimatult, kandes teda uude maailma, mis on vaikne ja helge. Mitte usukombed ei köida teda kirikus; ta ei kuulegi üldse, mida seal loetakse või lauldakse; tema hinges on teistsugune muusika, teistsugused nägemused, ta ei märkagi, kuidas jumalateenistus lõpeb, nagu oleks see kestnud ainsa hetke.

Ta vaatab puid, mida nii kummaliselt maalitakse pühapiltidele, ning kujutleb tervet maad täis aedu, kus kõik puud on säärased, ja kõik nad õitsevad ning lõhnavad, kõikjal kõlab taevalik laul. Või jälle näeb ta päikesepaistelisel päeval, kuidas «kuplist ulatub alla niisugune hele sammas ja selles sambas liigub suits nagu pilveke», temale aga paistab juba, «nagu lendaksid ja laulaksid inglid selles suitsus». Mõnikord tuleb tal mõttesse — miks ei võiks temagi lennata, ja kui ta mäe otsas seisab, siis teda nagu kisuks lendu: ta tahaks joosta, käed üles tõsta ja lendu tõusta. Teda ümbritsevate inimeste silmis on ta veidrik, napakas; kuid seda sellepärast, et ta kuidagi ei suuda omaks võtta nende vaateid ja kalduvusi. Oma nooruse kuivast ning üksluisest elust ja teda ümbritseva keskkonna jõhkrast ja ebausklikust mõttemaailmast oskas ta alati võtta seda, mis oli kooskõlas tema loomuliku ihaga ilu, harmoonia, hüvangu ja õnne järele. Palverändurite kõnelustes, maani kummardustes ja lausumistes ei näinud ta elutut kombetäitmist, vaid midagi muud, mida tema süda alati oli ihanud. Neile rajas ta omaenda ideaalse maailma, kus polnud ei kirgi, vaesust ega muret, maailma, mis oli pühendatud ainuüksi hüvele ja naudingule. Kuid milles seisab inimese õige hüve ja tõeline nauding, seda ei suutnud ta endale ära seletada; sellest tulidki vahetevahel mingid arusaamatud, segased tundepuhangud, mida ta meenutab: «Mõnikord lähen varahommikul aeda, päike alles tõuseb, langen põlvili, palvetan ja nutan, ja ei tea ise, mille pärast palvetan ja mille pärast nutan; ja nii nad mu leiavadki. Ja mille pärast ma tookord palvetasin, mida palusin, seda ma ei tea: ma ei vajanud midagi, kõike oli mul küllalt.» Vaene tüdruk, kes pole saanud laialdast teoreetilist haridust ega tea kõike, mis maailmas sünnib, kes ei tunne iseenda vajadusigi kuigi hästi, ei või loomulikult endale aru anda sellest, mida tal tarvis. Senikaua, kui ta elab ema juures, täielikus vabaduses, ilma ühegi elumureta, senikaua, kui temas pole veel välja kujunenud täiskasvanud inimese vajadused ja kired, ei oska ta isegi oma unistusi ja oma sisemaailma välismuljeist eraldada. Palverändurite keskel oma rõõmsaisse mõtteisse süvenedes ja oma helges kuningriigis jalutades mõtleb ta ikka veel, et tema hea enesetunde põhjuseks ongi need palveõed, kõigis majanurkades põlevad õlilambid ja tema ümber kostvad posimised; oma tunnetega hingestab ta selle elutu ümbruse, kus ta elab, ja tema sisemaailm sulab sellega ühte. See on lapsepõlv, mis paljudel vältab kaua, väga kaua, kuid mis kord ikkagi peab lõppema. Kui lõpp tuleb väga hilja, kui inimene hakkab taipama, mida ta vajab, alles siis, kui suurem osa elust juba seljataga, — sellisel juhul ei jää tal üle midagi muud kui kahetseda, et ta nii kaua oma unistusi tõelisuseks pidas. Ta on siis kurvas olukorras, nagu inimene, kes on oma kaunitari kujutluses ehtinud kõikvõimalike voorustega ja sidunud temaga oma elu, kui ta märkab, et kõik voorused olelesid üksnes tema kujutluses, kaunitaris endas pole neist aga jälgegi. Tugevad iseloomud eksivad harva nii rängalt: tung selguse ja tõelisuse poole on neis väga tugev, seepärast ei rahuldu nad selgusetusega, vaid püüavad sellest iga hinna eest välja rabelda. Märganud endas rahulolematust, püüavad nad seda minema peletada; kuid nähes, et see ei kao, annavad nad lõpuks täieliku vabaduse hinges tekkinud uutele nõuetele ega rahune enne, kui on jõudnud neid rahuldada. Siin aga tuleb appi elu ise; mõnedele on see soodus ja avardab nende muljete tagavara, teistele aga toob see vaeva ja kibedust kitsenduste ja murede näol, mis hävitavad nooruslike kujutelmade harmoonilise kooskõla. Viimane tee sai osaks Katerinale, nagu ta saab osaks enamikule inimestest Dikoide ja Kabanovite «pimeduseriigis».

Uue perekonna sünges õhkkonnas tundis Katerina, kui vähe on välisest kombetäitmisest, millega ta varem kavatses rahulduda. Südametu Kabanihha raske käe all pole kohta tema helgeil nägemusil, nagu pole vabadust ka tema tundeil. Õrnusehoos tahab ta meest emmata — vanamoor kohe kärkima: «Mis sa ta kaelas ripud, häbitu? Lase põlvili!» Katerina tahaks üksi jääda ja vaikselt nukrutseda, nagu varem, ainm aga pärib: «Miks sa ei ulu?» Katerina otsib valgust ja õhku, tahaks unistada ja vallatleda, kasta oma lilli, vaadata päikest ja Volgat, saata oma tervitus kõigele elavale, — kuid teda peetakse vangis ja aina kahtlustatakse autuis, kõlvatuis kavatsustes. Jälle püüab ta pelgupaika leida usupraktikas, kirikuskäimises ja hingepäästvais kõnelusis, aga ei leia siit enam endisi muljeid. Surmani väsinud päevatööst, ei suuda ta enam

endise selgusega unistada päikesepaistel sädelevas tolmusambas laulvaist ingleist, ei suuda kujutella paradiisiaedu nende häirimatu rahu ja rõõmuga. Kõik, mis teda ümbritseb, on sünge ja võigas, kõigest õhkub jäist külma ja mingi vältimatu hädaohu aimust: pühakute näod on nii ranged, kirikus peetavad jutlused nii ähvardavad ja palverändurite jutustused nii jubedad... Tegelikult on nad kõik ikka samasugused kui olid, nad pole põrmugi muutunud, küll aga on muutunud tema ise: tal pole enam tahtmist õhulosse ehitada ega rahulda teda enam see ebamäärane kujuteldav õnn, mida ta nautis varemalt. Ta on täiskasvanuks saanud, temas on ärganud teistsugused, reaalsemad soovid; tundmata muud tegevusvälja peale perekonna, muud maailma peale selle, mis kujunes talle tema linnakese olustikus, saab ta kõigi inimlike tungide seast teadlikuks eelkõige muidugi sellest, mis on temale kõige loomulikum ja lähedasem, — armastuse ja andumise tungist. Varemalt oli tema süda liiga tulvil unistustest, ta ei pannud tähelegi noormehi, kes teda imetlesid, vaid ainult naeris. Tihhon Kabanoviga abielludes ei armastanud ta teda, tal polnud sellest tundest veel aimugi; talle öeldi, et iga neiu peab abielluma, näidati Tihhonit kui tulevast meest — ja Katerina abielluski temaga, jäädes selle sammu suhtes täiesti indiferentseks[1]. Ka siin avaldub karakteri omapära: meie tavaliste arusaamade järgi oleks ta pidanud vastu panema, kui tal on julge iseloom; tema aga ei mõtlegi vastupanule, sest tal pole selleks küllaldaselt põhjust. Tal pole erilist tahtmist abielluda, kuid samuti ei tõuka abielu teda eemale; ta ei armasta Tihhonit, kuid ei armasta ka kedagi teist. Ta on veel kõige vastu ükskõikne, seetõttu lubabki ta endaga teha mida tahes. Selles ei saa näha ei jõuetust ega apaatiat, vaid ainult kogemuste puudust ja sellele lisaks veel liigset valmidust teha kõik teiste heaks, enda eest vähe hoolitsedes. Tal on vähe teadmisi ja palju usaldavust, seepärast ei avaldagi ta teatud ajani teda ümbritsevaile inimestele vastupanu ning on valmis neid pigemini taluma kui neile vastu hakkama.

Aga kui ta taipab, mida ta vajab, ja tahab midagi saavutada, siis saavutab ta selle iga hinna eest: siin alles ilmneb täielikult tema iseloomu jõud, mida pole kulutatud väiklaseks vaenutsemiseks. Esiti teeb ta oma sünnipärase headuse ja õilsuse ajel kõik jõupingutused selleks, et mitte rikkuda teiste rahu ja õigusi, et saada seda, mida ta soovib, täites võimalikult kõiki neid kohustusi, mida temale on asetanud inimesed, kes on temaga kuidagi seotud; ning kui need oskavad seda esialgset meeleolu ära kasutada ja otsustavad teda täielikult rahuldada, siis on niihästi neil kui ka temal hea. Kui aga mitte, siis ei peata teda miski; seadus, sugulus, kombed, inimlik kohus ja mõistliku käitumise reeglid — kõik varjutab tema silmis seesmise tungi jõud; ta ei säästa iseennast ega mõtle teistele. Just säärane lahendus oli ainus, mis Katerinal üle jäi, ja teistsugust lahendust polnudki võimalik oodata tema elutingimustes.

Armastus inimese vastu, soov leida teises sugulashinge ja vajadus õrnade naudingute järele pidid noores naises loomulikult ilmsiks tulema, ja nende tõttu võtsid tema varem selgusetud ning viljatud unistused uue ilme. «Ööse!. Varja, ma ei saa magada, kuulen aina mingit sosinat: keegi räägib minuga nii õrnalt, just nagu kallistab, nagu tuvi kudrutab. Enam ei näe ma unes nagu varemalt paradiisi, puid ja mägesid, vaid on nii, otsekui kaisutaks keegi mind palavalt, palavalt, ja kutsuks mind kuskile, ja mina lähen ja lähen tema järel...» Ta sai nendest unistustest teadlikuks küllaltki hilja; kuid mõistagi jälitasid ja piinasid nad teda ammu enne, kui ta suutis neist endale aru anda. Kohe kui nad ilmusid, suunas ta oma tunded sellele, kes oli talle kõige lähemal, — oma mehele. Kaua püüdis ta temale hingeliselt läheneda, veenda ennast selles, et ta ei vaja kedagi peale oma mehe, et mehes peitubki õnn, mida ta nii ärevalt otsib. Hirmu ja hämmeldusega mõtles ta võimalusele otsida vastuarmastust kelleski teises peale oma mehe. Näidendis, mille lehekülgedele Katerina ilmub juba algava armastusega Boriss Grigorjevitši vastu, on ikka veel märgata Katerina viimaseid meeleheitlikke pingutusi oma meest endale armsaks teha. Stseen, kus ta mehega jumalaga jätab, lubab meil aimata, et siingi pole Tihhon veel kõike kaotanud, et ta võib veel säilitada oma õigused selle naise armastu-

[1] Indiferentne — ükskõikne, osavõtmatu.

sele, aga sama stseen annab meile lühidate, kuid teravate joonte abil edasi kogu loo piinadest, mida Katerinal tuli taluda, enne kui tema esimene tunne mehest eemale pöördus. Tihhon näitab siin ennast lihtsameelsena ja üsna labasena, ta pole sugugi kuri, vaid äärmiselt iseloomutu olend, kes ei söanda milleski ema keelust üle astuda. Ema on aga südametu olend, kulakueit, kes ahistab hiina tseremooniatega nii armastust kui ka usku ja moraali. Oma ema ja naise vahel kõikudes kujutab Tihhon endast üht neist arvukaist viletsaist tüüpidest, keda tavaliselt nimetatakse kahjutuiks, ehkki nad on üldiselt niisama kahjulikud kui väevõimutsejad ise, sest nad on viimaste ustavad abilised. Tihhon ise armastab oma naist ja oleks kõigeks valmis tema heaks, kuid ike, mille all ta on üles kasvanud, on teda nii ära rikkunud, et temas ei saa areneda ükski tugev tunne, ükski julge taotlus. Tal on olemas südametunnistus, tal on häid kalduvusi, kuid ta tegutseb alati vastu oma tahtmist ja on oma ema kuulekaks käsutäitjaks, koguni suhetes oma naisega. Juba Kabanovite perekonna esimeses bulvarile ilmumise stseenis näeme, milline on Katerina seisund mehe ja ämma vahel. Kabanihha tõreleb pojaga selle eest, et minia teda ei karda; poeg söandab vastata: «Miks ta siis peaks mind kartma? Mulle aitab sellestki, et ta mind armastab.» Kohe hakkab vanaeit teda näägutama: «Kuidas, miks peaks ta kartma! Miks peaks kartma! Kas sa põrunud oled või? K u i s i n d e i k a r d a, s i i s m i n d j u b a a m m u g i m i t t e. Mis kord siis majas on? Sina elad ju temaga seaduslikus abielus. Või ei tähenda seadus teie arvates midagi?...» Säärase surve all ei leia Katerina armastus endastmõistetavalt vastukaja ja jääb varjule tema hinge, andes ennast ainult vahel harva tunda palavikuliste puhangutena. Kuid neidki puhanguid ei oska mees ära kasutada: ta on liiga rõhutud selleks, et mõista naise kirgliku igatsuse jõudu. «Ei saa ma sust aru, Katja!» räägib ta naisele. «Teinekord ei meelita sult sõnagi välja, hellitustest rääkimata; aga siis tükid jälle ise.» Nii otsustavad mannetud ja rikutud isiksused tavaliselt tugeva ja värske isiksuse üle: iseenda järgi otsustades ei mõista nad tundeid, mis on varjul hinge sügavusis, ja peavad igasugust endassesüvenemist apaatiaks; kui aga see hingejõud, suutmata kauem varjul püsida, purskab hingest kiiresti voolava laia joana, siis on nad hämmastunud ja peavad seda mingiks kunsttükiks, veidruseks, just nagu neil endil tuleb vahel tuju paatosesse langeda või ennast täis juua. Need puhangud on aga tugeval isiksusel loomusunnilised ja nad on seda üllatavamad, mida kauem nad pole leidnud väljapääsu. Nad pole meelega tekitatud, pole kaine kaalutlemise tulemuseks, vaid neid kutsub esile loomulik tung. Isiksuse jõud, kellel pole võimalust tegutsemiseks, avaldub ka passiivselt — kannatlikkuses, enesevalitsuses. Ärge ainult vahetage s e d a l a a d i kannatlikkust säärase kannatlikkusega, mille põhjustab inimisiksuse arenematus ning mis lõppude lõpuks harjub taluma igasuguseid solvanguid ja raskusi. Ei, Katerina ei harju nendega iialgi; ta ei tea veel, mida ta peaks ette võtma ja kuidas, ta ei astu mingil viisil üle oma kohustustest ämma vastu ja teeb kõik, mis on võimalik, et mehega hästi läbi saada, kuid kõigest on näha, et ta tunneb, millises olukorras ta on, ja tahaks sellest välja rabelda. Ta ei kurda kunagi ega tülitse ämmaga; ka vanaeit ise ei saa teda selles süüdistada; ja ometi tunneb ämm, et Katerina ei sobi temaga, on tema vastu vaenulik. Isegi Tihhon, kes kardab ema nagu tuld ega paista pealegi silma erilise delikaatsuse ja õrnatundelisuse poolest, tunneb naise ees piinlikkust, kui ta peab ema käsul naist manitsema, et ta «aknasse ei vahiks» ega «noormehi ei vahiks». Tihhon näeb, et teeb talle nende sõnadega kibedat ülekohut, ehkki ta ei suuda tema olukorrast hästi aru saada. Kui ema toast väljub, lohutab ta naist nõnda: «Kui kõike südamesse võtta, võid varsti tiisikusse jääda. Mis temast kuulata! Tal on ju tarvis midagi rääkida! Noh, las räägib pealegi, sina aga lase see kõrvust mööda!» Säärane indiferentism on juba tõepoolest vilets ja lootusetu; Katerina aga ei lange iialgi nii madalale, sest kuigi ta väliselt isegi vähem nukrutseb ja vähem kurdab kui Tihhon, kannatab ta tegelikult märksa rohkem. Ka Tihhon tunneb puudust millestki vajalikust, ka tema pole rahul. Ta ei või aga kuigi otsustavalt nõuda sõltumatust ja oma õigusi, sest ta ei tea ju, mida nendega peale hakata; tema soov on rohkem mõistuslik, väline, aga tema enda loomus on rõhuva kasvatuse mõjul jäänud loomulikele tungidele peaaegu kurdiks. Seepärast muutub isegi vabaduse taotlemine tema juures loo-

muvastaseks ja vastikuks. Tihhon, kas näete, on kelleltki kuulnud, et temagi «on mees», ja seepärast peab tal perekonnas natukenegi võimu ning tähtsust olema; seetõttu seab ta ennast naisest tunduvalt kõrgemale, ja arvates, et naisele on juba jumalast määratud kõike alandlikult ja vaguralt taluda, peab ta enda seisundit ema käsualusena kibedaks ja alandavaks. Pealegi on tal kalduvus purjutamiseks, milleks ta peamiselt vajabki vabadust. Teele asudes räägib ta häbituima künismiga naisele, kes anub, et ta tedagi kaasa võtaks: «Niisuguses vangipõlves jooksed kõige ilusamagi naise juurest minema! Mõtle ometi — kuidas kaei oleks, aga mina olen siiski mees; kogu elu nii elada, nagu sa näed, nii jooksed isegi naise juurest minema. Kui ma praegu tean, et kaks nädalat ei ole mu kohal ühtki äikesepilve, et pole neid ahelaid jalgadel, kas mõtlen ma siis veel naise peale?» Katerina võib talle vastata vaid: «Kuidas saan ma sind armastada, kui sa sääraseid sõnu kõneled?» Tihhon aga ei saa aru selle pahaendelise ja otsustava etteheite kogu tähtsusest; inimesena, kes on oma mõistusele juba käega löönud, vastab ta: «Sõnad nagu sõnad ikka! Missuguseid sõnu peaksin veel rääkima!» — ja püüab naisest rutem lahti saada. Ja milleks? Mida kavatseb ta teha, kuidas tahab ta vabadusse pääsedes meelt lahutada? Sellest jutustab ta hiljem Kuliginile: «Ema luges ja luges mulle teele õpetusi, aga nagu sain väravast välja, nii hakkasin purjutama. Olin liialt rõõmus, et vabadusse pääsesin. Ning kogu tee jõin, ja Moskvas aina jõin, jõin maha kogu selle kupatuse! Nii et jätkuks terveks aastaks!...» See ongi kõik!

Katerina aga ei sarnane temaga. Oma iseloomust Varjale jutustades räägib ta ühest joonest, mis on talle lapsepõlvest meelde jäänud: «Olen juba sündinud niisugune tuline! Ma olin alles aastat kuus, mitte vanem, kui tead mis tegin? Nad solvasid mind kodus millegagi, aeg oli õhtune, juba pime: mina jooksin välja Volga äärde, istusin paati ja tõukasin selle kaldast lahti. Teisel päeval siis leiti, kümne versta tagant!...» See lapselik tulisus on Katerinas säilinud: kui ta täisealiseks sai, kasvas veelgi tema võime oma muljeid vaos hoida ja nende üle valitseda. Täisealisena on Katerina sunnitud taluma solvanguid ja ta leiab endas jõudu neid kaua välja kannatada, asjatult kurtmata, tõrkumata ja mingi kärarikka protestita. Ta peab vastu senikaua, kuni temas ärkab mõni huvi, mis on ta südamele eriti lähedane ja on tema silmis õigustatud, senikaua, kuni ei püüta maha suruda mõnda tema loomuse nõuet, mida ta ei saaks rahuldamata jätta. Siis ei hooli ta enam millestki. Ta ei võta tarvitusele diplomaatilisi riukaid, ei peta ega teeskle — ta ei ole selline. Kui pettus on vältimatu, siis püüab ta pigemini endast võitu saada. Varja soovitab Katerinale varjata oma armastust Borissi vastu; Katerina vastab: «Petta ma ju ei oska; midagi ma ei suuda varjata,» ja püüab seejärel kohe oma südant vaikima sundida, pöördudes uuesti Varja poole sõnadega: «Ära räägi mulle temast, ole kena, ära räägi! Ma ei taha temast midagi teada! Ma tahan oma meest armastada. Tiša, mu tuvike, mitte kellegi vastu ma ei vaheta sind!» Aga see käib tal juba üle jõu; hetk hiljem tunneb ta, et ta ei suuda tärganud armastust endast eemale tõrjuda. «Kas arvad, et mina tahan temale mõelda,» ütleb ta, «kuid mis teha, kui ei lähe peast?» Neist lihtsaist sõnadest paistab väga selgesti, kuidas loomusunniline jõud Katerinale endalegi märkamatult võtab temas võimust kõigi väliste nõuete, eelarvamuste ja kunstlike kombinatsioonide üle, mille kütkeis on tema elu. Pangem tähele, et teoreetiliselt poleks Katerina suutnud hüljata ühtki neist nõudeist, poleks suutnud vabaneda ühestki iganenud arvamusest; ta astus nende kõigi vastu välja relvastatuna ainuüksi oma tunde jõuga, instinktiivse teadlikkusega oma vahetust, võõrandamatust õigusest elule, õnnele ja armastusele... Ta ei targuta põrmugi, vaid lahendab kõik oma olukorra raskused üllatava kergusega. Siin on tema kahekõne Varvaraga:

VARVARA: Oled sa aga veider. Jumal sinuga! Aga minu arvates on nii: tee, mis tahad, ainult et oleks kaetud ja varjatud.

KATERINA: Kuid mina nii ei taha. Ja mis on sellest kasu? *Ma juba parem kannatan, niikaua kui jõuab kannatada.*

VARVARA: Aga kui enam ei jõua, mis sa siis teed?

KATERINA: Mis ma teen?
VARVARA: Jah, mis sa teed?
KATERINA: *Mis mul pähe tuleb, seda teen.*
VARVARA: Eks katsu teha — söövad su siin elusalt ära.
KATERINA: Mis mul sellest! Ma lähen ära — ja võta näpust.
VARVARA: Kuhu sa lähed? Oled mehe naine.
KATERINA: Oh, Varja, ei tunne sa minu iseloomu! *Muidugi, jumal hoidku selle eest! Aga kui mul siin liiga koledaks peaks muutuma, siis ei pea mind ükski vägi kinni. Läbi akna torman välja, hüppan Volgasse. Kui ma siin elada ei taha, siis ma ka ei ela, kas või tapa mind!*

Siin on tõeliselt jõuline karakter, millele võib igal juhul kindel olla! See on see kõrge tase, milleni on oma arengus jõudnud meie rahva elu, milleni aga meie kirjanduses on suutnud tõusta ainult õige vähesed, ja keegi pole osanud sellele püsima jääda nii hästi kui Ostrovski. Tema taipas, et inimest ei suuna mitte elukauged uskumused, vaid elu faktid, et tugevat karakterit ei kujunda ega pane tegutsema mitte mõttelaad või põhimõtted, vaid loomus; ja ta oskas luua säärase kuju, mis kehastab endas rahva suurt ideed, kandmata ideid keelel või peas, kuju, mis ebavõrdses võitluses lõpuni vastu peab ja hukkub, kuigi ta üldse ei mõtle ülevast eneseohverdamisest. Tema teod on kooskõlas tema loomusega, nad on talle omased, tarvilikud, ta ei saaks neid tegemata jätta, ehkki nende tagajärjed võivad olla kõige saatuslikumad.

Tugeva karakteri aunime nõudlejad meie teistest kirjandusteostest sarnanevad purskkaevukestega, mis purskavad küll üsna ilusasti ja elavalt, kuid sõltuvad sealjuures kõrvalisest mehhanismist, mis neid käigus hoiab; Katerinat aga võib selle vastandina võrrelda veerohke jõega: ta voolab, nagu seda nõuavad tema looduslikud omadused; tema voolu iseloom muutub vastavalt maakohale, mida ta läbib, aga voolamast ta ei lakka: on põhi tasane, voolab ta rahulikult, kohtab ta suuri kive, kargab ta neist üle, järsust nõlvast langeb ta kosena, kui aga tema tee tammiga tõkestatakse, siis hakkab ta mässama ja murrab teisal läbi. Ta ei vahuta mitte seepärast, et tahaks käratseda või raevutseks tõkete üle, vaid lihtsalt seepärast, et ta peab seda tegema oma loomuliku tungi rahuldamiseks, edasivoolamiseks. Nii on see ka selles karakteris, mida meile kujutab Ostrovski: me teame, et ta jääb kõigile tõkkeile vaatamata iseendaks; kui tal aga jõust puudus tuleb, siis ta hukkub, jäädes siiski endale truuks...

Me näeme Katerina olukorda vaadeldes, et, vastupidi, «kõik ideed», mis talle on lapsepõlvest alates sisendatud, kõik teda ümbritsevas keskkonnas valitsevad põhimõtted käivad tema loomulikele tungidele ja tegudele risti vastu. Kohutav võitlus, mis haarab noore naise, käib draamas igas sõnas, igas teos, ja just siin selgubki nende episoodiliste tegelaste kogu tähtsus, kelle pärast Ostrovskile nii sageli etteheiteid tehakse. Heitke pilk sügavamale — te näete, et Katerina on üles kasvatatud veendumustes, mis on samasugused kui tema ümbruskonna veendumused, ja ta ei saa neist loobuda, omamata mingisugust teoreetilist haridust. Palverändurite jutustused ja koduste manitsused on temas küll endakohaselt ümber töötatud, kuid ikkagi pidid nad jätma tema hinge inetu jälje: ja tõepoolest näeme me näidendis, et kui Katerina rõõmsad unistused hajuvad ja ülevad ideaalsed püüdlused raugevad, siis jääb temas kasvatuse jäljena püsima üks tugev tunne — h i r m mingite tumedate jõudude ees, millegi tundmatu ees, mida ta ei oskaks endale hästi seletada, kuid ei suuda ka endast eemale tõrjuda. Iga oma mõtte eest on ta hirmul, lihtsaimagi tunde eest kardab karistust; talle tundub, et äike tapab ta, sest ta on patune, kirikuseinale maalitud tulise põrgu pildid paistavad talle juba tema enda igaveste piinade ennustusena... Kõik lähikondsed aga õhutavad ja suurendavad temas seda hirmu: Feklušad käivad Kabanihha pool viimsestpäevast pajatamas, Dikoi kinnitab, et äike saadetakse meile nuhtluseks, et me tunneksime; emand, kes on kõigile linnas hirmu nahka ajanud, ilmub mitu korda selleks, et Katerinale kurjakuulutava häälega karjuda: «Kõik põlete kord igaveses tules!» Kõik lähikondsed on täis ebausklikku hirmu ja ka Katerina enda arusaamise järgi peavad nad kõik tema tundeid Borissi vastu raskeimaks kuriteoks tunnistama. Isegi uljas Kudrjaš, selle kesk-

konna ésprit fort[1], — temagi leiab, et neiud võivad poistega lõbutseda niipalju kui tahavad, — sellest pole midagi, aga mehenaised peavad küll luku taga istuma. See veendumus on temas nii tugev, et, saades teada Borissi armastusest Katerina vastu, ütleb ta oma uljuse ja isegi teatud ülemeelikuse kiuste, et see «tuleb jätta». Kõik on Katerina vastu, isegi tema enda hea ja kurja käsitus; kõik peab teda sundima lämmatama oma tundepuhangud ja sõnaõigusetuna ning alandlikuna närbuma perekonnaelu külmas ja sünges formalismis, ilma ainsagi elava püüdluseta, tahtevabaduseta, armastuseta, — või ta peab õppima inimesi ja südametunnistust petma. Aga ärge tema pärast kartke, ärge kartke isegi siis, kui ta ise enda vastu kõneleb: ta võib mõni aeg näiliselt alistuda või koguni nõustuda petma, nagu jõeke võib kaduda maa alla või oma sängist eemalduda; aga voolav vesi ei peatu ega hakka tagasi voolama, vaid jõuab ikkagi oma sihtkohta, sinna, kus ta võib ühineda teiste vetega ja koos nendega ookeani poole joosta. Katerina elutingimused nõuavad, et ta valetaks ja petaks. «Teisiti ju ei ole võimalik,» räägib talle Varvara, «sa pea meeles, kus sa elad! Meil püsib kogu maja ainult sellel. Ka mina ei osanud varem petta, kuid õppisin ära, kui tarvis tuli.» Katerina alistub olukorrale, ta väljub öösel majast, et Borissi kohata, varjab kümme päeva oma tundeid ämma eest... võiks mõelda: jälle on üks naine eksiteele sattunud, on õppinud koduseid petma ja hakkab nüüd tasahilju ulaelu elama, silmakirjalikult meest hellitades ja vagatseja vastikut maski kandes! Ka selle eest ei saaks tema üle karmilt kohut mõista: nii raske on tema olukord! Kuid siis oleks ta üks neist igapäevastest tüüpidest, kes on juba nii tüütuks saanud novellides, kus kirjutatakse, kuidas «keskkond rikub häid inimesi». Katerina on teistsugune: tema armuloo lõpplahendust võib tema koduste elutingimuste põhjal ette aimata juba siis, kui tema lugu alles arenema hakkab. Ta ei tegele psühholoogilise analüüsiga ega oska seetõttu jutustada terase enesevaatluse tulemustest; kui tema juba endast rääkima hakkab, siis peab see, millest ta kõneleb, ennast kõvasti tunda andma. Ja juba Varja esimesele ettepanekule Borissiga kohtuda vastab ta hüüdega: «Ei, ei, ei ole tarvis! Mis sa nüüd! Jumal hoidku! Kui ma temaga üks kord ki kokku saan, siis ma jooksen kodunt ära, siis ma ei lähe enam mingi hinna eest koju!» Seda ei ütle talle mitte mõistlik ettevaatus, see on kirg; ja on näha, et kuidas ta ka poleks ennast talitseda püüdnud, kirg on temast üle, on üle kõigist tema eelarvamustest ja kartustest, on üle kõigist manitsustest, mida ta on kuulnud lapsepõlvest peale. Selles kires on nüüd kogu tema elu mõte; kogu tema loomuse jõud, kõik tema elavad püüdlused ühinevad selles. Borissi poole ei tõmba teda mitte üksnes see, et Boriss talle meeldib, et Boriss ei sarnane ei välimuselt ega jutult kõigi teistega, kes teda ümbritsevad; Borissi poole tõmbab teda niihästi tung armastada, mis pole tema mehes vastukaja leidnud, kui ka naise ning abikaasa solvatud tunded, tema üksluise elu tappev igavus ja igatsus meelepärase ja avara elu järele, palava ja piiramatu vabaduse järele. Ta unistab ikka veel sellest, kiudas ta «lendaks nägematult, kuhu hing ihaldab». Või tuleb tal jällé niisugune mõte: «Oleks mul oma teha, sõidaksin praegu lauldes paadiga Volgal, või hea troikaga, teineteise embuses...» — «Ainult mitte mehega,» ütleb Varja tema mõtte välja, ja Katerina ei suuda oma tundeid enam varjata ning laseb neid kohe paista, küsides: «Ja kust sina seda tead?» Nähtavasti tõi Varja märkus talle endalegi paljus selguse: kui ta nii naiivselt oma mõtetest jutustas, siis ei mõistnud ta isegi hästi nende tähendust. Kuid piisas ühestainsast sõnast, et anda tema mõtteile see selgus, mida ta ise kartis neile anda. Seni võis ta veel kahelda, kas ikka peitub selles uues tundes õnn, mida ta nii ärevalt otsib. Aga on ta kord juba salasõna öelnud, siis ei mõtlegi ta seda tagasi võtta. Hirm, kahtlused, mõte patust ja inimeste kohtumõistmisest — kõigest sellest mõtleb ta, aga nüüd pole sel enam võimu tema üle; see on juba moepärast, südametunnistuse rahustamiseks. Monoloogis võtmega (millega lõpeb teine vaatus) näeme naist, kes on juba oma hinges astunud otsustava sammu ja kes tahaks ennast ainult sõnadega «rahustada». Ta püüab vaadata endale kõrvalise isiku silmadega ja mõista kavatsetava teo üle kohut nagu võhivõõras; aga tema mõtted on suunatud selle teo õigustami-

[1] Vabamõtleja (prantsuse k.).

sele. «Vaat', kus on hukatus,» lausub Katerina. «Siin ta on! Kellel on vangis lõbus?... Kas või minagi praegu! Elan, vaevlen, aga paremat pole loota... Kui poleks ämma!... Ära on ta mu vaevanud...» jne., kõik puha õigustavad argumendid. Ja siis järgnevad üha uued süüdpehmendavad asjaolud: «Nähtavasti tahab saatus ise seda! Ja mis patt see ikka on, kui ma korra vaatangi tema peale... Ja kui rääkingi temaga, pole kah häda. Ja võib-olla ei tule enam terve elu jooksul säärast juhust...» See monoloog andis mõnedele arvustajatele tõuke Katjat ironiseerivalt häbituks silmakirjatsejaks nimetada, meie aga ei tunne suuremat häbitust kui kinnitada, nagu poleks meie ise või mõni meie ideaalseist sõpradest teinud ühtki sellist sobingut oma südametunnistusega... Neis sobinguis pole süüdi mitte inimesed, vaid veendumused, mida neile on lapsepõlvest saadik pähe tuubitud ja mis nii sageli on risti vastu hinge elavate püüdluste loomulikule käigule. Niikaua kui neid veendumusi pole ühiskonnast välja juuritud, niikaua kui inimloomuses pole jalule seatud ideede ja tarviduste täielikku kooskõla, niikaua on säärased sobingud vältimatud. On veel hästi, kui neid tehes jäädakse selle juurde, mida nõuavad loomusund ja terve mõistus, ega langeta kunstliku moraali tinglike eeskirjade ikke alla. Selleks aga jätkus Katerinal jõudu, ja mida tugevamini kõneleb temas loomusund, seda rahulikumalt vaatab ta näkku lapsikuile jaburdustele, mida lähikondsed teda on õpetanud kartma. Seepärast näib meile koguni, et näitlejanna, kes Peterburi laval Katerinat mängib, eksib veidi, tehes ülalmainitud monoloogi liiga tuliseks ja traagiliseks. Nähtavasti tahab ta väljendada Katerina hinges toimuvat võitlust, ja sellest seisukohast vaadatuna esitab ta raske monoloogi suurepäraselt. Meile aga näib, et Katerina karakteriga ja olukorraga sobiks paremini, kui tema sõnu tõlgitseda käesoleval juhul rahulikumalt ja kergemini. Võitlus on tegelikult juba möödas, on jäänud ainult kerge mõtlikkus; veel katavad Katerinat vanad hilbud, millest ta enda vähehaaval vabastab... Monoloogi lõpp reedab tema südamesoovi. «Tulgu mis tuleb, aga ma näen Borissi!» ütleb ta viimaks ja juba ette joovastust tundes hüüab: «Ah, tuleks öö juba rutem!»

Sellisel armastusel, sellistel tunnetel pole kohta Kabanovite maja seinte vahel, kus valitsevad silmakirjalikkus ja pettus. Katerina julges küll tulla salajasele kohtamisele, kuid ütleb juba esimesel korral armastusest hurmununa Borissile, kes kinnitab, et keegi ei saa midagi teada: «Ah! Mis minust hoida, keegi pole süüdi — ise läksin selle peale. Ära hoia, hukuta mind! Las kõik teavad, las kõik näevad, mis ma teen!... Kui ma sinu pärast pattu ei karda, kas ma kardan siis inimeste kohut?»

Ja ta ei karda tõepoolest midagi peale selle, et temalt võidaks võtta võimalus oma äravalitut näha, temaga rääkida, nautida koos temaga neid suveöid, neid uusi tundeid. Saabus aga mees, ja elu muutus Katerinale tülgastavaks. Nüüd tuli salata, kavaldada; seda ta ei tahtnud ega osanud; tuli uuesti tagasi pöörduda karmi ja kurvastava elu juurde, — see tundus talle veel kibedamana kui enne. Ja pealegi pidi ta iga minut iseenda ja iga oma sõna pärast hirmul olema, iseäranis ämma ees; pidi kartma veel hirmsat nuhtlust oma hingele... Säärane olukord oli Katerinale talumatu: päevad ja ööd ta aina mõtles, kannatas, õhutas oma niigi tulist kujutlusvõimet, ja lugu lõppes sellega, et ta ei kannatanud seda välja — kogu rahva ees, kes oli kogunenud vana kiriku võlvide alla, tunnistas ta mehele kõik üles. Mehe esimeseks mõtteks oli hirm selle ees, mida ütleb ema. «Pole tarvis, ära räägi, ema on siin,» sosistab ta kohkunult. Ema on aga juba kuulnud, ta nõuab täielikku pihtimist ja ütleb lõpuks omalt poolt moraali: «Noh, pojake! Vaat', kuhu vabadus viib!»

Raske on muidugi tervet mõistust hullemini pilgata, kui seda teeb Kabanihha oma hüüatuses. Aga «pimeduseriigis» ei arvestata üldse tervet mõistust. «Kurjategijat» karistati täiesti vastupidiselt tervele mõistusele, kuid see oli sealses elus tavaline komme: mees andis ema käsul naisele nahatäie, ämm pani ta luku taha ja hakkas alatasa närima... Lõpp on vaese naise vabadusel ja rahul: enne ei võidud talle vähemalt etteheiteid teha, ta võis vähemalt tunda, et tal pole mingit süüd nende inimeste ees. Nüüd aga on kõige julmemgi kohtlemine põhjendatud ja õigustatud. Mis jääb tal üle? Kahetseda, et tema püüe vabadusse pääseda nii õnnetult lõppes, ja jätta unistused armastusest ning õnnest, nagu ta juba loobus rõõmsaist unelmaist imeliste aedadega, kus kõlab taevalik laul.

Tal jääb üle alistuda, jätta mõtted iseseisvast elust, saada ämma sõnakuulelikuks käsutäitjaks, oma mehe alandlikuks orjaks, ja iialgi enam ei tohi ta söandada ühtki nõudmist esitada. Aga ei, Katerina karakter on teistsugune; vene elu poolt loodav uus tüüp ei kehastunud temas mitte selleks, et ainukese eneseavaldusena piirduda viljatu katsetusega ja hukkuda pärast esimest ebaõnnestumist. Ei, ta ei pöördu enam tagasi endise elu juurde: kui ta ei tohi nautida oma tundeid ja talle meelepärast elu, mida kõik pühaks peaksid, täie õigusega, päevavalgel ja kogu rahva ees, kui temalt röövitakse see, mille ta on leidnud ja mis on talle nii kallis, siis ei taha ta elus midagi, ka elu ennast ei taha ta siis. «Äikese» viies vaatus on ülemlauluks sellele karakterile, mis on nii lihtne ja sügav ning meie ühiskonnas iga ausa inimese olukorrale ja südamele nii lähedane. Kunstnik ei tõstnud oma kangelannat mingile pjedestaalile, ei lubanud talle isegi kangelaslikkust osaks saada, vaid jättis ta samasuguseks lihtsaks ja naiivseks naiseks, nagu ta oli enne oma «pattu». Viiendas vaatuses on tal kõigest kaks monoloogi ja kahekõne Borissiga; aga oma lühidusele vaatamata on need tulvil säärast jõudu, et nendest rääkima hakates kardame, kas ei veni kommentaarid terve uue artikli pikkuseks. Püüame piirduda vaid mõne sõnaga.

Katerina otsustas surra, kuid teda kohutab mõte, et see on patt, ja ta püüab iseendale ning meile tõestada, et talle võidaks ju andestada, sest tal on väga raske. Ta tahaks nautida elu ja õnne, kuid ta teab, et see on kuritegu, ja lausub seetõttu enda õigustamiseks: «Mis sellest, kõik on ükspuha, oma hinge olen ma ju hukutanud!» Ta ei kaeba kellegi üle ega süüdista kedagi, tal ei tule midagi niisugust mõttessegi, vastupidi: tema on kõigi ees süüdi, isegi Borissilt küsib ta, kas Boriss pole temale pahane, kas ta ei nea teda... Temas pole ei kurjust ega põlgust, midagi säärast, millega tavaliselt nii väga uhkeldavad pettunud kangelased, kes vabatahtlikult elust lahkuvad. Tema aga ei suuda enam elada, ei suuda, muud midagi; kõigest südamest lausub ta: «Olen juba ära vaevatud... Kas pean veel kaua vaevlema?... Milleks mul nüüd elada, milleks? Midagi pole mul tarvis, miski pole mulle armas, isegi jumala maailm pole armas! — Kuid surm ei tule. Sa hüüad teda, kuid ta ei tule. Mis ma ka näen, mis ka kuulen, ikka on siin *(südamele osutades)* valus.» Hauale mõeldes tunneb ta kergendust, nagu tulvaks tema hinge rahu. «Nii vaikne, nii hea... Kuid elule ei taha mõeldagi. Jälle elada?... Ei, ei, pole tarvis... pole hea! Inimesed on mulle vastikud ja kodu on mulle vastik ja seinadki on vastikud! Ei lähe sinna! Ei, ei, ei lähe! Lähed nende juurde, nad käivad, räägivad, kuid milleks mulle see?...» Ja mõte eeloleva elu kibedusest piinab Katerinat nii väga, et ta sellest otse palavikulisse seisundisse satub. Viimasel hetkel vilksatavad tema kujutluses eriti elavalt kõik kodused koledused. Ta hüüab: «Kui aga saavad mu kätte, viivad vägivallaga koju tagasi!... Rutem, rutem...» ja lool on lõpp: ta on pääsenud südametu ämma küüsist, ta ei pea enam luku taga vaevlema, elama tahtejõuetu ja talle vastiku mehega. Ta on vabanenud!...

Kurb ja kibe on säärane vabanemine, aga mis teha, kui teist väljapääsu ei ole. Hea seegi, et vaene naine leidis endas julguse sellegi hirmsa pääsetee kasutamiseks. Selles ongi tema karakteri jõud, seepärast mõjubki «Äike» meile värskendavalt, nagu ütlesime eespool. Kahtlemata oleks parem, kui Katerina oleks võinud oma piinajate küüsist teisel teel pääseda või kui piinajad oleksid võinud teiseks muutuda ning lepitada teda enestega ja eluga. Aga ei seda ega teist pole asjade loomuses. Kabanova ei suuda loobuda sellest, milles ta on üles kasvanud ja eluaeg elanud; tema iseloomutu poeg ei või korraga nagu iseendast nii kindlameelseks ja iseseisvaks saada, et hüljata kõik vanaeide poolt sissetuubitud lollused; kogu ümbrus ei saa äkki uueks muutuda, et noore naise elu meeldivaks teha. Nad ei saaks tema heaks teha rohkem kui talle andestada, kergendada mõnevõrra tema koduse vangipõlve raskust, öelda talle paar armulikku sõna ja võib-olla kinkida talle õigus majapidamise alal kaasa rääkida, kui tema arvamust küsitakse. Sellega olekski vahest rahuldunud mõni teine naine, kes oleks olnud kurnatud ning jõuetu, ja teisel ajal, siis, kui Kabanovite vägivald toetus üldisele sõnaõigusetusele ja kui tal polnud nii palju põhjust näidata, kui jultunult ta põlgab tervet mõistust ja igasuguseid õigusi. Kuid me näeme, et Katerina pole lämmatanud endas inimlikkust, on ainult väliselt, ainult olude sunnil vägivalla ikke all; seesmiselt aga, oma südames ja mõttes on ta teadlik

kogu vägivallale rajatud elu totrusest, mida veelgi suurendab see, et vastupanu kohates ja suutmata sellest jagu saada, kuid tahtes endiselt võimutseda, näitavad Dikoid ja Kabanovid end otse loogika vastastena, s. o. teevad end inimeste enamiku silmis lolliks. Säärastes tingimustes on enesestmõistetav, et Katerina ei või rahulduda sellega, et vägivallatsejad talle suuremeelselt andestavad ja annavad talle tagasi endised õigused perekonnas: ta teab, mida tähendab Kabanova armulikkus ja milline võib olla minia olukord sellise ämma juures... Ei, ta ei vaja seda, et talle milleski järele antaks ja tema elu kergendataks, vaid seda, et ämm, mees ja kõik lähikondsed saaksid võimelisteks rahuldama neid elavaid tunge, mis teda täidavad, tunnistama tema loomulike nõuete õigustatust, loobuma igasugustest sundimisõigustest ja niivõrd ümber kujunema, et nad vääriksid tema armastust ja usaldust...

Vähem võimatuna paistab teine lahendus — põgeneda koos Borissiga koduste omavoli ja võimutsemise eest. Vaatamata ametliku seaduse rangusele, vaatamata jõhkra vägivalla julmusele pole säärased sammud iseenesest võimatud, eriti sellistele karakteritele nagu Katerina. Ja ta ei põlga ära ka seda võimalust sest ta pole abstraktne kangelanna, kes põhimõtteliselt ihkab surma. Kui ta kodunt ära jookseb, et Borissiga kohtuda, ja juba surmale mõtleb, pole tal siiski midagi selle vastu, et põgeneda. Kuulnud, et Boriss kaugele Siberisse sõidab, ütleb ta temale väga lihtsalt: «Võta mind siit endaga kaasa.» Siin aga kerkib hetkeks veepinnale kivi, mis hoiabki inimesi kinni selles mülkas, mida me nimetasime «pimeduseriigiks». See kivi on materiaalne sõltuvus. Borissil pole mingit vara ja ta sõltub täielikult oma onust — Dikoist. Dikoi leppis Kabanovitega kokku, et saadab ta Kjahtasse, ja loomulikult ei lasta tal Katerinat kaasa võtta. Seepärast vastabki ta Katerinale: «Ei saa, Katja. Ma ei sõida omal tahtel: onu saadab, hobusedki on juba ees,» jne. Boriss pole mingi kangelane, ta pole kaugeltki Katerina vääriline, Katerina hakkas teda armastama pigemini küll seepärast, et paremat polnud. Boriss on pisut «haridust» saanud ja ei saa nüüd kuidagi hakkama ei eluga vanaaegses olustikus, ei oma südamega, ei terve mõistusega — ta käib ringi nagu arust ära. Ta elab onu juures, kes peab temale ja ta õele andma osa vanaema pärandusest, «kui nad on tema vastu aupaklikud». Boriss saab hästi aru, et Dikoi ei mööna kunagi tema aupaklikkust ja ei anna talle järelikult mitte midagi. Aga vähe sellest. Boriss arutleb nõnda: «Ei, kõigepealt teeb ta meid tümaks, sõimab igati, nagu süda kutsub, ja lõpetab siiski sellega, et ei anna midagi või siis väga vähe. Ning seletab veel peale, et andis armu poolest ja et sedagi poleks õieti tarvis olnud.» Aga ikkagi elab ta onu juures ja talub tema mõnitusi. Miks? — Ei tea. Kui ta Katerinaga esimest korda kohtub ja Katerina talle räägib sellest, mis teda nüüd ootab, katkestab Boriss tema jutu sõnadega: «Noh, mis sest mõelda, aitab sellest, kui meil praegu hea on.» Viimasel kohtamisel aga kordab ta: «Kes seda teadis, et meil tuleb oma armastuse pärast nii kannatada! Oleksin siis pidanud ära põgenema!» Ühe sõnaga, see on üks neist üsna sageli esinevaist inimestest, kes ei suuda teha seda, millest nad aru saavad, ega saa aru sellest, mida nad teevad. Seda tüüpi on meie ilukirjanduses korduvalt kujutatud — kord on neile liialdatult kaasa tuntud, kord jälle liiga karmilt hukka mõistetud. Ostrovski esitab neid meile sellistena, nagu nad on, ja temale omase erilise oskusega näitab ta meile paari-kolme joonega nende täielikku tühisust, ehkki neil ei puudu teatav hingeline õilsus. Borissist pole mõtet pikemalt rääkida: tegelikult peaks tedagi arvama a s j a o l u d e hulka, mille keskele satub näidendi kangelanna. Ta kujutab endast üht tingimustest, mis teevad paratamatuks Katerina saatusliku lõpu. Oleks ta teistsugune inimene teistsuguse seisundiga, siis poleks vaja vette hüpata. Kuid selles asi just seisabki, et Dikoide ja Kabanovite võimule alluv keskkond toodab tavaliselt Tihhoneid ja Borisse, kes pole võimelised üles tõusma ja oma inimlikku olemust näitama, isegi kui nad puutuvad kokku sääraste karakteritega nagu Katerina. Me ütlesime eespool mõned sõnad Tihhonist; Boriss on põhiliselt samasugune, ainult «haritud». Tõsi küll, haridus on temalt võtnud võime alatusi teha, kuid pole talle andnud jõudu vastu panna alatustele, mida teevad teised; haridus pole temas isegi arendanud võimet käituda nii, et jääda eemale kõigist jõledustest, millest kubiseb tema ümbrus. Ei, vähe sellest, et ta ei avalda vastupanu: ta alistub võõrastele jõledustele, võtab neist tahes-

tahtmata osa ja peab omaks võtma kõik nende tagajärjed. Kuid ta saab oma olukorrast aru, räägib sellest ja mõnikord suudab koguni esialgu petta tõeliselt elujõuliste ja tugevate isiksuste usaldust, sest need arvavad enda järgi otsustades, et kui inimene nii mõtleb ja nii asjast aru saab, siis peab ta ka nõnda toimima. Sellest seisukohast vaadates ei vaevu säärased isiksused süngetest olukordadest põgenevaile «haritud» kannatajaile öelda: «Võta mind endaga kaasa, tulen sinuga kõikjale.» Ja just siin ilmnebki kannatajate jõuetus: selgub, et nad ei näinud ette, et nad neavad ennast, et nad teeksid seda rõõmuga, kuid ei tohi, ja et neil pole tahtejõudu, ja mis peaasi — neil pole vähimatki vara ja enda elatamiseks peavad nad teenima sedasama Dikoid, kellest nad koos meiega tahaksid vabaneda...

Neid inimesi pole mõtet ei kiita ega kiruda; kuid tuleb pöörata tähelepanu praktilisele pinnale, kuhu see küsimus meid viib; peab tunnistama, et inimesel, kes ootab onult pärandust, on raske heita eneselt onust sõltuvuse iket, ja hiljem ei tohi ta liigselt loota oma vennapoegadele, kes ootavad pärandust, olgu nad siis kuitahes «haritud». Kui siin süüdlast otsida, siis selgub, et süüdi pole niivõrd vennapojad, kuivõrd onud, või õigemini öeldes nende pärandus.

Muide, materiaalsest sõltuvusest kui vägivallatsejate peamisest jõuallikast, millest on tingitud nende võim «pimeduseriigis», oleme pikalt ja laialt kõnelnud oma eelmistes artiklites. Seepärast meenutagem seda siinkohal ainult selleks, et osutada selle saatusliku lõpu täielikule paratamatusele, milleni jõuab «Äikeses» Katerina, ja järelikult säärase karakteri täielikule paratamatusele, kes antud olukorra sääraseks lõpuks valmis oleks.

Me ütlesime juba, et see lõpp näib meile rõõmustavana. Kerge on mõista, miks: selles on heidetud kohutav väljakutse võimulsevale vägivallale, millele see lõpp ütleb, et ei või kaugemale minna, ei või edasi elada sellistele vägivaldsetele, tapvatele alustele rajatud elu. Katerinas näeme protesti kabanovlike moraalireeglite vastu, protesti, mis on lõpuni järjekindel, mis kõlab niihästi koduses piinlemises kui ka kuristikus, kuhu viskus vaene naine. Ta ei taha leppida, ei taha haletsusväärset virelemist, mida talle pakutakse vahetuseks tema elava hinge vastu. Tema hukkumine — see on laul Paabeli vangipõlvest; mängige ja laulge meile siioni laule, ütlesid juutidele nende alistajad; kurb prohvet aga vastas, et kodumaa pühi laule ei saa laulda vangipõlves, et parem kleepugu nende keel kurku ja kuivagu käed otsast, kui et nad võtaksid kandle ja laulaksid oma valitsejate lõbuks. Vaatamata kogu oma ahastavale toonile jätab see laul väga rõõmustava, mehise mulje: tunned, et juudi rahvas poleks hukkunud, kui kõigi tema liikmete hingi oleksid alati täitnud säärased tunded...

Kuid ka ilma ülevate mõteteta, lihtsalt inimlikkusest rõõmustab meid näha Katerina pääsemist — kas või surma läbi, kui teisiti pole võimalik. Selle kohta on meil draamas endas kohutav tõendus, mis ütleb meile, et elu «pimeduseriigis» on halvem kui surm. Veest väljatõmmatud naise laibale viskudes hüüab Tihhon murest murtult: «Sul, Katja, on hea! Kuid miks jäin mina maailma elama ja vaevlema!» Selle hüüatusega lõpeb näidend, ja meile näib, et oleks võimatu leida midagi jõulisemat ja tõepärasemat kui selline lõpp. Tihhoni sõnad annavad võtme näidendi mõistmiseks neilegi, kes poleks temas enne mõistnud peamist; nad ei pane vaatajat mõtisklema mitte enam armastusintriigist, vaid kogu sellest elust, kus elavad kadestavad surnuid, ja veel milliseid — enesetapjaid! Õieti öeldes on Tihhoni hüüatus rumal: Volga on lähedal, kes siis keelab temalgi vette hüpata, kui elu on vastik? Aga selles seisabki tema häda, seepärast ongi tal raske, et ta midagi, mitte midagi ei suuda teha, isegi mitte seda, milles ta näeb oma hüve ja pääsemist. See moraalne laostumine, see inimese hävinemine mõjubki meisse masendavamalt kui ükskõik missugune, isegi kõige traagilisem sündmus: seal näed hukkumist, kannatuste lõppu, sageli pääsemist vajadusest olla vahendiks mingite alatuste sooritamisel; siin aga — alatist piinavat valu, nõrkenut, pooleldi laipa, kes paljude aastate vältel elusalt roiskub... Ja kui mõelda, et selliseid elavaid laipu pole mitte üksainus, et Tihhon pole erandiks, vaid et on suur hulk inimesi, kes alluvad Dikoide ja Kabanovite hukutavale mõjule! Ja mitte loota nende pääsemist — nõustuge, et see oleks õudne! Seevastu — millist rõõmustavalt värsket elu õhkub meile tervest isiksusest, kel on küllaldaselt julgust, et sellele pehkinud elule iga hinna eest lõpp teha...

IVAN SERGEJEVITŠ TURGENEV

(1818—1883)

*

ISAD JA POJAD.

(1862)

I

«Kuidas on, Pjotr? Kas ei paista veel?» küsis 20. mail 1859. aastal, ilmudes ilma mütsita * * * maantee ääres asetseva sissesõiduhoovi madalale trepile, umbes neljakümne-aastane tolmunud palitus ja ruudulistes pükstes härra oma teenrilt, noorelt ja paksupõseliselt mehelt valkja habemeudemega lõua otsas ja väikeste tuhmide silmakestega.

Teener, kelles kõik — niihästi türkiissinise kiviga kõrvarõngas kõrvas, pumatiga võitud mitmevärvilised juuksed kui ka viisakad liigutused — ühe sõnaga kõik ilmutas uusimasse, täiustunud sugupõlve kuuluvat inimest, vaatas heatahtliku üleolekuga piki maanteed ja vastas:

«Ei, veel ei paista.»

«Ei paista?» kordas härra.

«Ei paista,» vastas teener veel kord.

Härra ohkas ja istus pingikesele. Tutvustagem teda lugejale, kuni ta istub, jalakesed kõveras, ja vaatab mõtlikult ringi.

Tema nimi on Nikolai Petrovitš Kirsanov. Viieteistkümne versta kaugusel väikesest sissesõiduhoovist on tal hea mõis kahesaja hingega või — nagu ta ütleb sestsaadik, kui mõõtis talupoegadele maad kätte ja hakkas «farmi» pidama — kahe tuhande tiinu maaga. Tema isa, 1812. aasta aegne tegevväekindral — poolkirjaoskamatu, jäme, kuid mitte tige vene inimene, tiris kogu eluaeg oma koormat, käsutades algul brigaadi, siis diviisi, ja elas alati provintsis, kus ta oma aukraadi tõttu mängis üsna tähtsat osa. Nikolai Petrovitš sündis Lõuna-Venemaal, niisama nagu tema vanem vend Pavel, kellest me räägime edaspidi; neljateistkümnenda eluaastani kasvatati teda kodus, ümbritsetuna odavaist kodukooliõpetajaist, keigarlikest, kuid lipitsevaist käsundusohvitseridest ja muudest polku ning staapi kuuluvaist isikuist. Tema ilmaletooja, sündinud Koljazina, tütarlapsena Agathe[1], aga kindraliprouana Agafokleja Kuzminišna Kirsanova, kuulus «emakeste-polguülemate» tüüpi, kandis toredaid tanusid ja kahisevaid siidkleite, suudles kirikus esimesena risti, rääkis valjusti ja palju, lubas lastel hommikuti oma käekesele suud anda, õnnistas neid ööseks, — ühe sõnaga: elas oma lõbuks. Kindrali pojana pidi Nikolai Petrovitš — kuigi ta ei hiilanud just vaprusega, vaid pälvis koguni pelguri nime —

[1] Agathe — prantsuse nimi, mis vastab vene Agafjale.

astuma sõjaväeteenistusse nagu vend Pavelgi; ta murdis aga jalaluu tolsamal päeval, kui juba saabus teade tema kohalemääramisest ja lebanud kaks kuud voodis, jäi ta eluks ajaks «lonkurikeseks». Isa lõi ta peale käega ja otsustas saata ta erateenistusse. Ta viis poja Peterburi, niipea kui poeg kaheksateistkümmend aastat vanaks sai, ning pani ta ülikooli. Muide, ta vend sai parajasti sel ajal ohvitseriks kaardiväepolgus. Noormehed asusid kahekesi koos elama ühises korteris ema poolt vanaonu Ilja Koljazini, tähtsa ametniku kauge järelevalve all. Isa pöördus tagasi oma diviisi ja oma abikaasa juurde; ja vaid harva saatis ta poegadele suuri veerandpoognaid halli paberit, mis oli tihedasti täis kirjutatud hoogsa kirjutaja-käekirjaga. Veerandpoognate lõpul ilutsesid hoolikalt «keerutistega» ümbritsetud sõnad: «Pjotr Kirsanov kindralmajor». Aastal 1835 lõpetas Nikolai Petrovitš ülikooli kandidaadina [1], ja samal aastal sõitis ebaõnnestunud vägede-ülevaatuse eest erru lastud kindral Kirsanov naisega Peterburi elama. Ta üüris maja Tauria aia läheduses ja astus Inglise Klubi liikmeks, kuid suri äkki rabandusse. Agafokleja Kuzminišna järgnes talle varsti: ta ei suutnud harjuda kinnise pealinnaeluga; tegevusetu olesklemise ahistus tappis ta. Nikolai Petrovitš aga jõudis veel vanemate eluajal ja nende suureks kurvastuseks armuda oma endise korteriperemehe, ametnik Prepolovenski tütrekesse, meeldivasse ja, nagu tavatsetakse öelda, arenenud neiusse: ta luges ajakirjadest tõsiseid kirjutisi «Teaduste» osakonnast. Nikolai Petrovitš nais ta, niipea kui leinaaeg möödus; ning lahkunud riigimaade ministeeriumist, kuhu isa ta heade tutvuste toetusel sisse oli kirjutanud, maitses ta õndsust oma Mašaga algul suvilas metsateaduse instituudi lähedal, siis linnas väikeses kenakeses korteris puhta trepiga ja külmavõitu võõrastetoaga, viimaks — maal, kuhu ta asus elama lõplikult ja kus tal peagi sündis poeg Arkadi. Abikaasad elasid väga hästi ja vaikselt: peaaegu iialgi ei olnud nad lahus, lugesid koos, mängisid neljal käel klaverit, laulsid duette; naine istutas lilli ja vaatas kodulindude järele, mees sõitis vahel harva jahile ja tegeles majapidamisega, Arkadi aga kasvas ja kasvas — samuti hästi ja vaikselt. Kümme aastat möödusid nagu unenägu. Aastal 1847 suri Kirsanovi naine. Nikolai Petrovitš vaevalt elas üle selle hoobi, ta juuksed muutusid mõne nädalaga halliks; ta hakkas valmistuma välismaareisi vastu, et vähegi meelt lahutada ... ent siis tuli aasta 1848 [2]. Ta oli sunnitud maale tagasi pöörduma ja hakkas pärast küllaltki pikka tegevusetust askeldama põllumajanduslike uuendustega. Aastal 1855 viis ta poja ülikooli; elas temaga kolm talve Peterburis, peaaegu mitte kuskil käies ja püüdes tutvust teha Arkadi noorte kaaslastega. Viimaseks talveks ta Peterburi sõita ei saanud — ja nüüd näemegi teda 1859. aasta maikuus juba

[1] Kandidaat — isik, kes tegi ülikooli lõpetades ära riigieksamid.

[2] 1848. aasta — veebruari- ja juulirevolutsioon Prantsusmaal; hirm revolutsiooni ees kutsus esile karmid reaktsioonilised abinõud Nikolai I poolt, muuhulgas keelati ära ka välismaale sõitmine.

üsna hallipäisena, paksukesena ja natuke küüruvajununa: ta ootab poega, kes oli saanud kandidaadi aunime, nagu kunagi tema ise.

Viisakustundest, aga võib-olla ka selleks, et mitte härra silma alla jääda, läks teener värava juurde ja hakkas piipu suitsetama. Nikolai Petrovitš laskis pea norgu ja jäi vahtima trepikese vanadusest pehkinud astmeid: suur kirju kanapoeg jalutas väärikalt neid mööda, kopsides valjusti oma suurte kollaste jalgadega; määrdunud kass vaatles teda ebasõbralikult, kössitades edevalt käsipuul. Päike kõrvetas; sissesõiduhoovi poolpimedast eeskojast tuli sooja rukkileiva lõhna ja meie Nikolai Petrovitš vajus unistusse. «Poeg... Kandidaat... Arkaša...» keerles tal lakkamata peas; ta püüdis mõelda millelegi muule, aga ikka tulid samad mõtted tagasi. Talle meenus naine kadunuke... «Ei jõudnud ära oodata!» sosistas ta nukralt... Paks sinihall tuvi lendas maanteele ja läks ruttu jooma kaevu kõrvalt loigukesest. Nikolai Petrovitš hakkas seda vaatama, endal aga kõrv püüdis juba lähenevate rataste mürinat...

«Näib, et sõidavad,» teatas teener värava varjust välja ilmudes.

Nikolai Petrovitš kargas püsti ja juhtis pilgu piki maanteed. Tuli nähtavale reisivanker, mille ette olid rakendatud kolm posthobust; reisivankrist vilksatas üliõpilase vormimütsi nokk, kalli näo tuttav piirjoon...

«Arkaša! Arkaša!» hüüdis Kirsanov, pistis jooksu... ja vehkis kätega... Mõne hetke pärast liibusid ta huuled juba noore kandidaadi habemetu, tolmuse ning päevitunud põse vastu.

II

«Las ma ometi raputan tolmu ära, papake,» ütles Arkadi sõidust pisut kähedal, kuid kõlaval nooruslikul häälel, vastates rõõmsalt isa kallistustele. «Ma määrin su üleni ära.»

«Pole midagi, pole midagi,» kordas liigutatult naeratades Nikolai Petrovitš ja lõi paar korda käega pojale sinelikaeluse ning oma palitu pihta. «Näita ennast, näita,» lisas ta eemale nihkudes ja hakkas kohe kiirete sammudega sissesõiduhoovi poole minema, ise rääkides: «Vaat siia, siia, ja rutem hobuseid.»

Nikolai Petrovitš näis pojast tublisti erutatumana; ta oli nagu natuke segane, oli nagu kohmetu. Arkadi peatas teda.

«Papake,» ütles ta. «Luba, et tutvustan sind oma hea sõbra Bazaroviga, kellest ma sulle nii sageli kirjutasin. Ta oli nii armastusväärne ja lubas meie poole võõrsile tulla.»

Nikolai Petrovitš pöördus kähku ümber, ja lähenedes äsja vankrist välja roninud kõrgekasvulisele, pikas, tuttidega mantlis mehele, pigistas kõvasti selle paljast punast kätt, mille too talle pärast väikest viivitust ulatas.

«Olen südamest rõõmus,» alustas ta, «ja tänulik lahke kavatsuse eest meid külastada; loodan... Lubage teada saada teie nimi ja isanimi?»

«Jevgeni Vassiljev,» vastas Bazarov laisa, kuid mehise häälega, käänas mantlikaeluse maha ja näitas Nikolai Petrovitšile kogu oma nägu. Pikka ja kõhna nägu laia laubaga, ülalt lameda, alt teravneva ninaga, suurte rohekate silmadega ja liivavärvilise rippuva põskhabemega, elustas rahulik naeratus; nägu väljendas iseteadlikkust ja mõistust.

«Loodan, armsaim Jevgeni Vassiljitš, et teil meie juures igav ei hakka,» jätkas Nikolai Petrovitš.

Bazarovi õhukesed huuled liigatasid vaevalt, ta ei vastanud midagi ja kergitas vaid mütsi. Ta tumeblondid pikad ja tihedad juuksed ei varjanud avara kolba suuri kumerusi.

«Kuidas on siis, Arkadi,» hakkas Nikolai Petrovitš jälle rääkima, pöördudes poja poole. «Kas rakendada hobused kohe ette, mis? Või tahate puhata?»

«Kodus puhkame, papake; käsi ette rakendada.»

«Kohe, kohe,» ütles isa õhinal. «Hei, Pjotr, kas kuuled? Korralda, vennas, kähku.»

Pjotr — kes arenenud teenrina ei tulnud härra pojukese kätt suudlema, vaid talle ainult eemalt kummardas — kadus taas värava varju.

«Ma olen siin kaarikuga, kuid hobuseid jätkub ka sinu reisivankrile,» rääkis Nikolai Petrovitš hoolitsevalt, kuna Arkadi jõi sissesõiduhoovi perenaise toodud raudkopsikust vett. Bazarov aga pani suitsema piibu ja läks hobuseid eest ära rakendava postipoisi juurde. «Ainult — kaarik on kaheistmeline, ja nüüd ma ei tea, kuidas sinu sõber . . .»

«Tema sõidab reisivankris,» katkestas teda Arkadi tasakesi. «Ära, palun, temaga liiga viisakas ole. Ta on tore poiss; nii lihtne, — küllap näed.»

Nikolai Petrovitši kutsar talutas hobused välja.

«Noh, liiguta ennast, pakshabe!» ütles Bazarov postipoisile.

«Kuuled, Mitjuhha, mis nime härra sulle andis?» haaras sõnast kinni teine sealsamas seisev postipoiss, kes oli käed pistnud poolkasuka tagumiste pilude vahele. «Pakshabe sa ju oledki.»

Mitjuhha vaid raputas korraks pead ja hakkas higiselt keskmiselt hobuselt ohje maha võtma.

«Kärmemini, kärmemini, poisid,» hüüdis Nikolai Petrovitš. «Saate viinaraha.»

Mõne minutiga olid hobused ette rakendatud; isa istus pojaga kaarikusse; Pjotr ronis pukki; Bazarov hüppas reisivankrisse ja nõjatas pea nahkpadjale, — ning mõlemad sõidukid veeresid minema.

III

«Siis nii on lood, lõpuks oled sa kandidaat ja sõitsid koju,» rääkis Nikolai Petrovitš, puudutades kord Arkadi õlga, kord põlve. «Viimaks ometi!»

«Aga kuidas käib onu käsi? On's ta terve?» küsis Arkadi, kes hoolimata teda täitvast siirast, peaaegu lapselikust rõõmust tahtis rutemini viia kõneluse erutatud meeleolust igapäevasesse.

«Terve. Ta tahtis minuga koos sulle vastu sõita, kuid mõtles millegipärast ümber.»

«Aga kas sa ootasid mind kaua?» küsis Arkadi.

«Noh, tunnikest viis.»

«Hea papake!»

Arkadi pöördus kähku isa poole ja suudles teda laksatades põsele. Nikolai Petrovitš hakkas tasakesi naerma.

«Missuguse toreda hobuse ma sulle valmis vaatasin!» alustas ta. «Küllap näed. Ja su toa seintele on kleebitud tapeedid.»

«Aga kas Bazarovile tuba on?»

«Leidub temalegi.»

«Palun, isa, ole ta vastu lahke. Ma ei suuda sulle öelda, kui suurel määral ma hindan tema sõprust.»

«Sa tutvusid temaga hiljuti?»

«Jah, hiljuti.»

«Sellepärast ma teda möödunud talvel ei näinudki. Mida ta õpib?»

«Peaaineks on tal loodusteadus. Aga ta teab kõike. Tuleval aastal tahab ta kaitsta doktoritööd.»

«Aa! Ta õpib arstiteaduskonnas,» tähendas Nikolai Petrovitš ja vaikis natuke aega. «Pjotr,» lisas ta siis kätt sirutades, «sealt sõidaks nagu meie talupoegi?»

Pjotr vaatas sinnapoole, kuhu näitas mõisahärra. Mitu vankrit, millel hobused ilma lookadeta ette olid rakendatud, veeresid kiiresti mööda kitsast külavaheteed edasi. Igas vankris istus üks või kõige rohkem kaks meest, poolkasukad eest lahti.

«Just nii,» lausus Pjotr.

«Kuhu nad siis sõidavad, linna või?»

«Tuleb arvata, et linna. Kõrtsi,» lisas Pjotr põlglikult ja kummardas kergelt kutsari poole, nagu temalt tema sõnadele kinnitust otsides. Aga kutsar ei liigatanudki: see oli vanamoeline inimene, kes ei pooldanud uusimaid vaateid.

«Suuri sekeldusi on mul tänavu talupoegadega,» jätkas Nikolai Petrovitš poja poole pöördudes. «Ei maksa makse. Mis sa teed nendega!»

«Aga oma palgaliste töölistega oled sa rahul?»

«Jah,» venitas Nikolai Petrovitš läbi hammaste. «Teised kipuvad neid ära meelitama, see on paha; noh, ja õiget püüdlikkust ka ikka veel ei ole. Rikuvad hobuseriistu. Kündsid muide üsna hästi. Aegamööda saab neist asja. Aga kas sind siis nüüd majapidamise asjad huvitavad?»

«Varju teil ei ole, vaat selles seisab häda,» tähendas Arkadi viimast küsimust vastamata jättes.

«Ma tegin põhja poole palkoni kohale suure purjeriidest katuse,» sõnas Nikolai Petrovitš, «nüüd võib vabas õhus lõunatki süüa.»

«Kipuks nagu liiaks suvila moodi... aga muide, see kõik on tühiasi. Milline õhk siin on selle eest! Kui suurepäraselt siin lõhnab! Tõesti, mulle tundub, et mitte kuskil maailmas ei lõhna nõnda nagu siinmail. Ja taevaski on siin...»

Arkadi peatus äkki, heitis selja taha kõõrdi pilgu ja jäi vait.

«Muidugi,» tähendas Nikolai Petrovitš, «sa oled siin sündinud, kõik siin peab tunduma sulle kuidagi erilisena...»

«Noh, papake, see on ükskõik, kus ka inimene oleks sündinud.»

«Siiski...»

«Ei, see on täitsa ükskõik.»

Nikolai Petrovitš vaatas pojale kõrvalt näkku, ja kaless sõitis edasi vähemalt pool versta, enne kui kõnelus nende vahel uuesti jätkus.

«Ei mäleta, kas ma sulle kirjutasin,» alustas Nikolai Petrovitš. «Su endine hoidja Jegorovna on surnud.»

«Tõesti? Vaene vanaeit! Aga Prokofjitš elab?»

«Elab ega ole põrmugi muutunud. Toriseb ikka samal kombel. Üldse sa suuri muutusi Marjinos ei leia.»

«Valitseja on sul ikka seesama?»

«Vaat, valitseja asemele võtsin küll teise. Otsustasin mitte enam pidada vabakslastuid, endisi mõisamehi; või vähemalt mitte panna neid ametikohtadele, mis eeldavad vastutust. (Arkadi näitas silmadega Pjotri poole.) *Il est libre, en effet,*»[1] tähendas Nikolai Petrovitš tasa. «Kuid tema on ju toapoiss. Nüüd on mul valitsejaks linlane; näib arukas poiss olevat. Määrasin talle kakssada viiskümmend rubla aastas. Muide,» lisas Nikolai Petrovitš käega laupa ja kulme hõõrudes, mis tema juures alati oli seesmise kohmetuse tunnuseks, «ütlesin sulle praegu, et sa ei leia muutusi Marjinos... See pole päris õige. Pean oma kohuseks sind ette valmistada, kuigi...»

Ta takerdus hetkeks ning jätkas juba prantsuse keeles.

«Kange kõlblusenõudja leiaks mu avameelsuse ebakohase olevat, kuid esiteks ei saa seda varjata, ja teiseks on mul, nagu sa tead, alati olnud erilised põhimõtted isa suhete kohta oma pojaga. Muide on sul teadagi õigus mind hukka mõista. Minu aastates... Ühe sõnaga, see... see tüdruk, kellest sa arvatavasti juba oled kuulnud...»

«Fenitška?» küsis Arkadi päris vabalt.

Nikolai Petrovitš punastas.

«Ära nimeta teda valjusti, palun... Nojaa... ta elab nüüd minu juures. Paigutasin ta mõisamajja... seal olid kaks väikest toakest. Aga muuseas — seda kõike võib muuta.»

«Heldeke, papa; miks?»

«Sinu sõber jääb meie juurde võõrsile... piinlik...»

«Bazarovi pärast, palun, ära tunne muret. Tema on kõigest sellest kõrgemal.»

---

[1] Ta on vaba, tõepoolest.

«Noh, siis sina ise,» sõnas Nikolai Petrovitš. «Tiibhooneke on vilets — see on ju paha.»

«Heldeke, papa,» ütles Arkadi ruttu, «sa just nagu vabandaksid. Kas sul pole häbi!»

«Muidugi peaks mul häbi olema,» vastas Nikolai Petrovitš, järjest enam ja enam punastades.

«Aitab, papake, aitab, palun!» Arkadi naeratas leebelt. «Mille pärast vabandab!» mõtles ta endamisi, ja ta hinge täitis heataht-liku helluse tunne hea ja pehmeloomulise isa vastu, mis segunes mingi salajase üleolekutundega. «Jäta, palun,» kordas ta uuesti, tahtmatult nautides iseenda kõrge arenguastme ja vabaduse tajumist.

Nikolai Petrovitš vaatas ta poole ikka veel laupa hõõruva käe sõrmede alt ja miski torkas teda südamesse. Kuid otsekohe süüdistas ta ennast selle eest.

«Näe, sealt algavadki juba meie põllud,» sõnas ta pärast pikka vaikimist.

«Ja see seal eespool on vist meie mets?» küsis Arkadi.

«Meie jah. Aga ma müüsin ta ära. Tänavu hakatakse seda raiuma.»

«Miks sa ta ära müüsid?»

«Raha oli tarvis; pealegi läheb see maatükk talupoegadele.»

«Kes sulle makse ei maksa?»

«See on juba nende asi; ja pealegi — eks nad kunagi ikka maksma hakka.»

«Kahju on metsast,» tähendas Arkadi ja hakkas ringi vaatama.

Kohti, millest nad mööda sõitsid, ei saanud nimetada ilusateks. Põllud, aina põllud ulatusid kuni silmapiirini, kord kergelt tõustes, kord jälle laskudes; siin-seal paistis väikesi metsatukki, ning — harva ja madala põõsastikuga üle külvatud — looklesid nõod, meenutades silmadele iseendi kujutust vanadel Katariina-aegsetel plaanidel. Vahel juhtus nägema ka jõekesi õõnsate kallastega, tillukesi tiike viletsate tammidega, kehvi külakesi madalate onnikestega tumedate, sageli poolest saadik paljaks kistud katuste all, viltuvajunud rehesarakesi hagudest punutud seinte ning haigutavate tohutu suurte väravatega tühjaks jäänud rehalate kõrval ja kirikuid — küll telliskivist, siin-seal maha pudenenud krohviga, küll puust, viltuvajunud ristidega ja rüüstatud kalmistutega. Arkadi süda tõmbus vähehaaval kokku. Nagu vihuti olid vastutulevad külamehed kõik räbaldunud, nende hobusekronud viletsad; otsekui sandid närudes seisid teeäärsed remmelgad mahakistud koore ja katkimurtud okstega; lahjaks jäänud, pulstunud karvadega, otsekui paljaks näritud, näsisid lehmad kraavide ääres aplalt rohtu. Näis, nagu oleksid nad end äsja lahti kiskunud kellegi julmade, surmaga ähvardavate küünte vahelt, — ning esile kutsutud jõuetuks muutunud lojuste haletsemisväärsest välimusest, kerkis keset kevadist kaunist päeva üles lohutu ja lõpmatu talve valge viirastus oma

tuiskude, külmade ja lumesadudega... «Ei,» mõtles Arkadi, «see ei ole jõukas maanurk, see ei üllata rikkuse ega tööarmastusega; ei tohi, ei tohi seda nii jätta, uuendused on hädavajalikud... aga kuidas neid teostada, kuidas asja alustada?...»

Nii mõtiskles Arkadi... aga seni kui ta mõtiskles, tegi kevad oma tööd. Kõik ümberkaudu haljendas kuldselt, kõik lainetas ja helkis laialt ja pehmelt sooja tuulekese vaikse hinguse all, kõik — puud, põõsad ja rohi; kõikjal laulsid lõokesed otsatute heledate joakestena; koovitajad kord karjusid madalate luhtade kohal hõljudes, kord jooksid vaikides mättalt mättale; kaunilt mustendades madalate suviviljade alles õrnas roheluses kõndisid varesed; nad kadusid rukkisse, mis oli juba kergelt valkjaks muutunud; aeg-ajalt paistsid vaid nende pead selle ähmaseist laineist. Arkadi vaatas, vaatas, — ja vähehaaval raugedes kadusid ta mõtisklused. Ta viskas sineli seljast ja vaatas nii lõbusalt, nii noorukese poisina isale otsa, et isa teda jälle kaelustas.

«Nüüd pole enam kaugel,» tähendas Nikolai Petrovitš, «tarvitseb ainult sinna künkale tõusta, ja maja paistabki. Hakkame sinuga toredasti elama, Arkaša; sina aitad mind majapidamises, kui see sulle aga igavaks ei lähe. Me peame nüüd teineteisega lähedalt sõbraks saama, peame teineteist õige hästi tundma õppima, eks ole?»

«Muidugi,» sõnas Arkadi. «Aga kui tore ilm on täna!»

«Sinu saabumise puhul, kullake. Jah, kevad on täies säras. Ja muide — ma pooldan Puškini arvamist, — mäletad «Jevgeni Oneginist»:

«Kui kurb mu meelest sinu tulek,
oo, kevad, armastuse aeg...»»

«Arkadi!» kuuldus reisivankrist Bazarovi hääl. «Saada mulle tuletikku, pole millegagi piipu läita.»

Nikolai Petrovitš jäi vait, Arkadi aga, kes oli teda kuulama hakanud küll mõninga hämmastusega, kuid mitte ilma kaasatundmiseta, võttis ruttu taskust hõbedase toosikese tikkudega ja saatis selle Pjotriga Bazarovile.

«Kas tahad sigarit?» hõikas jälle Bazarov.

«Anna,» vastas Arkadi.

Pjotr tuli kalessi juurde tagasi ja andis talle ühes toosikesega jämeda musta sigari, mida Arkadi kohe suitsetama hakkas, levitades enda ümber nii kanget ja haput vänge tubaka lehka, et Nikolai Petrovitš, kes eluilmaski polnud suitsetanud, tahtmatult nina kõrvale käänas, kuigi vargsi, et poega mitte pahandada.

Veerand tundi hiljem peatusid mõlemad sõidukid uue halliks värvitud ja punase plekk-katusega kaetud puumaja trepi ees. See oli Marjino ehk Novaja Slobodka ehk, nagu talupojad ütlesid, Bobõli Hutor.

IV

Teenijate-kari ei jooksnud trepile härrastele vastu; ilmus vaid üksainus, umbes kaheteistkümne-aastane tütarlaps, ja tema järel väljus majast Pjotriga väga sarnanev noormees vappe kandvate valgete nööpidega hallis teenrikuues — Pavel Petrovitš Kirsanovi teener. Ta avas vaikides kalessi ukse ja nööpis reisivankri nahkpõlle lahti. Nikolai Petrovitš ühes pojaga ja Bazaroviga läksid läbi pimeda ja peaaegu tühja saali, mille ukse tagant välgatas noor naisenägu, võõrastetuppa, mis oli sisustatud juba uusima maitse kohaselt.

«Olemegi kodus,» ütles Nikolai Petrovitš mütsi peast võttes ja juukseid raputades. «Nüüd on tarvis kõigepealt õhtust süüa ja puhata.»

«Süüa poleks tõesti paha,» tähendas Bazarov ringutades ja laskus sohvale.

«Ja-jah, andke süüa, rutemini süüa.» Nikolai Petrovitš põrutas ilma igasuguse nähtava põhjuseta jalga. «Seal ongi Prokofjitš.»

Sisse astus umbes kuuekümne-aastane valgete juustega kõhn ja tõmmu mees vasknööpidega pruunis sabakuues, roosa rätike kaelas. Ta naeratas laialt, suudles Arkadi kätt ning, teinud külalise poole kummarduse, taandus uksele ja pani käed selja taha.

«Seal ta on, Prokofjitš,» alustas Nikolai Petrovitš. «Sõitis lõpuks meie juurde... Noh? Missugune ta sinu meelest on?»

«Kõige parema väljanägemise juures...» sõnas vanamees ja naeratas jälle, kuid tõmbas kohe oma tihedad kulmud kortsu. «Kas käsite toidu lauale tuua?» ütles ta väärikalt.

«Ja-jah, palun. Aga kas te ei läheks enne oma tuppa, Jevgeni Vassiljitš?»

«Ei, tänan, pole põhjust. Käskige ainult mu kohvrilogu sinna tassida ja vaat see riidetükk,» lisas ta oma mantlit seljast võttes.

«Väga hea, Prokofjitš, võta ometi nende sinel. (Prokofjitš võttis nagu jahmunult Bazarovi «riidetüki» kahe käe peale ja, hoides seda kõrgel pea kohal, väljus kikivarbail.) Aga sina, Arkadi, lähed minutiks oma tuppa?»

«Jah, tarvis ennast puhastada,» vastas Arkadi ning hakkas ukse poole minema, kuid sel hetkel astus võõrastetuppa keskmist kasvu mees tumedas inglise ülikonnas, moodsa madala kaelasidemega ja lakknahast kingades — Pavel Petrovitš Kirsanov. Välimuse järgi oli ta umbes neljakümne viie aastane: tema lühikeseks lõigatud hallid juuksed helkisid tumeda läikega nagu uushõbe; ta nägu — sapine, kuid ilma kortsudeta, ebatavaliselt korrapärane ja puhas, otsekui peene ja kerge peitliga joonistatud — ilmutas haruldase ilu jälgi: eriti kaunid olid selged, mustad, piklikud silmad. Arkadi onu kogu kuju, suursugune ja puhtatõuline, oli säilitanud noorusliku saleduse ja tolle tungi ülespoole, maast eemale, mis enamasti kaob pärast kahekümnendaid aastaid.

Pavel Petrovitš võttis püksitaskust oma pikkade roosade

küüntega ilusa käe, — käe, mis näis veel ilusamana üksiku suure opaaliga kinni pandud kätise lumivalge puhtuse mõjul — ja ulatas selle vennapojale. Sooritanud kõigepealt euroopapärase *«shake hands»* [1], suudles ta teda vene kombe kohaselt kolm korda, see tähendab, puudutas oma lõhnavate vurrudega kolm korda tema põski ja sõnas:

«Tere tulemast.»

Nikolai Petrovitš esitles teda Bazarovile. Pavel Petrovitš kummardas kergelt oma painduvat pihta ja naeratas natuke, kuid ei andnud kätt ja koguni pistis selle tagasi taskusse.

«Ma arvasin juba, et te täna ei saabu,» hakkas ta meeldiva häälega rääkima, end armastusväärselt õõtsutades, õlgu liigutades ja suurepäraseid valgeid hambaid näidates. «Kas teel ehk juhtus midagi?»

«Ei juhtunud midagi,» vastas Arkadi, «niisama hilinesime natuke. Selle eest oleme nüüd näljased nagu hundid. Kiirusta Prokofjitšit, papake, ma tulen kohe tagasi.»

«Oota, ma tulen sinuga kaasa,» hüüatas Bazarov äkki sohvalt püsti karates. Mõlemad noormehed väljusid.

«Kes see on?» küsis Pavel Petrovitš.

«Arkaša sõber; tema sõnade järgi väga tark inimene.»

«Ta jääb meie külaliseks?»

«Jah.»

«See karvane olend?»

«Nojaa.»

Pavel Petrovitš koputas küüntega lauale.

«Leian, et Arkadi *s'est dégourdi*[2],» tähendas ta. «Tunnen rõõmu tema tagasituleku üle.»

V

Teisel hommikul ärkas Bazarov kõigist teistest varem ja väljus majast. «Ehee!» mõtles ta, kui oli ringi vaadanud. «Kohake pole suurem asi.» Kui Nikolai Petrovitš oma ja talupoegade maadele piirid vahele tõmbas, siis tuli tal uue mõisa alla võtta umbes neli tiinu täiesti siledat ja paljast välja. Ta ehitas maja, kõrvalhooned ja karjalaudad, asutas aia, kaevas tiigi ja kaks kaevu; ent noored puukesed ei tahtnud hästi juurduda, tiiki kogunes väga vähe vett ja kaevudes oli vesi soolaka maiguga. Ainult sirelite- ning akaatsiate-lehtla kasvas päris jõudsasti; seal joodi mõnikord teed ja söödi lõunat. Bazarov käis mõne minutiga kõik aiateed läbi, astus korraks karjaaeda ja talli, otsis paar moonakapoisikest, tegi nendega kohe tutvust ja läks nendega mõisast umbes versta kaugusel olevasse väikesesse rappa konni püüdma.

«Milleks sulle konni vaja, härra?» küsis talt üks poistest.

---

[1] Käeraputus.

[2] On vähem kohmakaks muutunud.

«Aga näe, milleks,» vastas talle Bazarov, kel oli eriline oskus alamais inimestes enda vastu usaldust äratada, kuigi ta iialgi ei püüdnud neile meeltmööda olla ja kohtles neid hoolimatult. «Ma lõikan konna lõhki ja vaatan, mis tal seal sees toimub; kuna aga meie sinuga oleme samasugused konnad, ainult et me käime püstijalu, siis saan ma teada, mis meiegi sees toimub.»

«Aga milleks sul seda teada?»

«Selleks, et mitte eksida, kui sa tõbiseks jääd ja mul tuleb sind arstida.»

«Oled sa siis tohter?»

«Jah.»

«Vaska, kuule, härra räägib, et meie sinuga oleme samasugused nagu konnad. Imelik!»

«Mina kardan neid, neid konni,» tähendas Vaska, umbes seitsmeaastane poisike linavalge peaga, hallis püstkaelusega kuues ja paljaste jalgadega.

«Mis neist karta? Kas nad hammustavad?»

«Noh, ronige vette, mõttetargad,» sõnas Bazarov.

Vahepeal ärkas ka Nikolai Petrovitš ja läks Arkadi juurde, kelle ta leidis riietatult. Isa ja poeg väljusid terrassile purjeriidest katuse alla; käsipuu lähedal laual, suurte sirelikimpude vahel kees juba samovar . . .

«Aga miks sa siis mulle ei öelnud, et mul on vend? Oleksin teda juba eile õhtul suudelnud, nagu suudlesin teda praegu.»

Nikolai Petrovitš tahtis midagi öelda, tahtis tõusta ja käed laiali ajada. Arkadi viskus talle kaela.

«Mis on? Jälle te kaelustate?» kuuldus nende tagant Pavel Petrovitši hääl.

Isa ja poeg tundsid ta tuleku üle sel hetkel ühesugust rõõmu; on liigutavaid olukordi, millest siiski tahaks rutemini pääseda.

«Mida sa siin siis imestad?» hakkas Nikolai Petrovitš lõbusalt rääkima. «Kui kaua ma pidin Arkašat ootama . . . Eile ei jõudnud ma teda õieti vaadatagi.»

«Ma ei imesta sugugi,» tähendas Pavel Petrovitš. «Meelsasti embaksin teda ise ka.»

Arkadi läks onu juurde ja tundis uuesti oma põskedel ta lõhnavate vurrude puudutust. Pavel Petrovitš istus laua äärde. Seljas oli tal elegantne inglise maitsele vastav hommikuülikond; peas ilutses väike türgi mütsike. See türgi mütsike ja hooletult sõlmitud kaelaside vihjasid maaelu vabadusele, kuid särgi — tõsi küll, mitte valge, vaid kirju särgi, nagu hommikuriietuse juurde sobibki — kitsas kaelus toetas hariliku halastamatusega ta puhtaks aetud lõuga.

«Kus on siis sinu uus sõber?» küsis ta Arkadilt.

«Teda pole kodus; ta tõuseb harilikult vara ja läheb kuhugi. Peaasi — ei maksa teda tähele panna: ta ei armasta väliseid kombeid.»

«Jah, seda on märgata.» Pavel Petrovitš hakkas ruttamata võid leivale määrima. «Kas ta kauaks jääb meie külaliseks?»

«Ei tea praegu. Ta sõitis siia, olles teel oma isa juurde.»

«Ja kus elab tema isa?»

«Ka meie kubermangus, umbes kaheksakümne versta kaugusel siit. Tal on seal väike mõisake. Ta oli enne polguarstiks.»

«Te-te-te-tee... Sellepärast ma endalt aina küsin: kus ma olen kuulnud seda nime — Bazarov... Mäletad, Nikolai, isa diviisis oli arst — Bazarov?»

«Vist oli.»

«Oli, oli. Siis see arst on tema isa. Hm!» Pavel Petrovitš liigutas vurre. «Noh, aga mis on õieti härra Bazarov ise?» küsis ta iga sõna rõhutades.

«Mis on Bazarov?» Arkadi naeratas. «Kas tahate, onuke, — ma ütlen teile, mis ta õieti on?»

«Olé nii lahke, vennapojake.»

«Ta on nihilist.»

«Kuidas?» küsis Nikolai Petrovitš; Pavel Petrovitš aga tõstis õhku noa, mille tera otsas oli tükk võid, ja jäi liikumatult istuma.

«Ta on nihilist,» kordas Arkadi.

«Nihilist,» sõnas Nikolai Petrovitš. «Niipalju kui ma otsustada võin, tuleb see ladinakeelsest sõnast *nihil*, «ei miski,» — järelikult tähendab see sõna inimest, kes... kes mitte midagi ei tunnusta?»

«Ütle: kes mitte midagi ei austa,» ütles Pavel Petrovitš ning asus uuesti või juurde.

«Kes kõigesse suhtub arvustavalt seisukohalt,» tähendas Arkadi.

«Kas see pole ükskõik?» küsis Pavel Petrovitš.

«Ei, see pole ükskõik. Nihilist on inimene, kes ei paindu mingisuguste autoriteetide ees, kes ühtki printsiipi ei tunnusta hea usu peale, ükskõik missuguse austusega see printsiip olekski ümbritsetud.»

«Noh — ja on's see hea?» ütles Pavel Petrovitš vahele.

«Kuidas kellelegi, onuke. Mõnele on see hea, aga mõnele väga paha.»

«Või nii. Noh, ma näen, see pole meie ala. Meie, endise sajandi inimesed, meie arvame, et ilma printsiipideta (Pavel Petrovitš hääldas seda sõna pehmelt, prantsusepäraselt, Arkadi seevastu rõhutas esimest silpi), mida tunnustatakse hea usu peale, nagu sa ütled, — ilma printsiipideta ei saa sammugi astuda, mitte hingegi tõmmata. *Vous avez changé tout cela,* [1] andku jumal teile tervist ja kindrali aukraad, aga meie saame vaid imestlema, härrad... kuidas see oligi?»

«Nihilistid,» ütles Arkadi väga selgesti.

«Jah. Enne olid hegelistid [2], nüüd on nihilistid. Eks vaatame, kuidas te hakkate olelema tühjuses, õhutus ruumis; aga nüüd helista õige, vend Nikolai Petrovitš, mul on aeg oma kakaod juua.»

[1] Te olete muutnud kõik selle.

[2] Hegelistid — Hegeli õpetuse pooldajad.

Nikolai Petrovitš helistas ja hõikas: «Dunjaša!» Kuid Dunjaša asemel tuli terrassile Fenitška ise. See oli umbes kahekümne kolme aastane noor naine, — üleni valge ja pehme, tumedate juuste ja silmadega, punaste, lapselikult punnis huultega ja õrnade kätega. Seljas oli tal puhas sitskleit; uus helesinine rätt kattis kergelt ta ümarikke õlgu. Ta kandis suurt kakaotassi, ning asetanud selle Pavel Petrovitši ette, muutus üleni punaseks: kuum veri valgus heleda lainena ta meeldiva näo õhukese naha alla. Ta langetas silmad ja jäi laua juurde seisma, kergelt sõrmeotsakestele toetudes. Näis, nagu oleks tal häbi oma tuleku üle ja nagu tunneks ta samal ajal, et tal oli õigus tulla.

Pavel Petrovitš tõmbas kulmud rangelt kipra, Nikolai Petrovitš aga kohmetas.

«Tere, Fenitška,» ütles ta läbi hammaste.

«Tere,» vastas teine vaikse, kuid kõlava häälega ja väljus tasakesi, vaadates kord kõrvalt Arkadi poole, kes talle sõbralikult naeratas. Fenitška kõndis natuke vaarudes, aga see sobis talle.

Terrassil valitses mõne hetke jooksul vaikus. Pavel Petrovitš rüüpas oma kakaod ja tõstis äkki pea.

«Seal suvatseb ka härra nihilist meie juurde tulla,» sõnas ta poolvaljusti.

Tõepoolest lähenes Bazarov läbi aia, astudes üle lillepeenarde. Ta linane palitu ja püksid olid mudaseks määrdunud; sitke sootaim põimus ümber ta vana ümmarguse kübara rummu; paremas käes hoidis ta väikest kotti; kotis liikus midagi elusat. Ta tuli ruttu terrassi juurde, noogutas pead ja ütles:

«Tere, härrased, vabandage, et hilinesin tee ajaks; tulen kohe tagasi; tarvis need vangid paigale panna.»

«Mis teil on seal — kas kaanid?» küsis Pavel Petrovitš.

«Ei, konnad.»

«Kas sööte neid — või kasvatate?»

«Katsete jaoks,» ütles Bazarov ükskõikselt ja läks majja.

«Ta hakkab neid lõikama,» tähendas Pavel Petrovitš. «Printsiipidesse ei usu, aga konnadesse usub.»

Arkadi vaatas kahetsusega onu poole, Nikolai Petrovitš kehitas aga vargsi õlgu. Pavel Petrovitš tundis ise, et nali oli ebaõnnestunud, ja hakkas rääkima majapidamisest ja uuest valitsejast, kes eile oli käinud tema juures kaebamas, et töömees Foma «debošeerib» ega kuula sugugi sõna. «See on sihuke Jeesop,» ütles valitseja muuseas, «igal pool protesteeris ennast paha inimesena; ei see saa surreski targemaks.»

VI

Bazarov tuli tagasi, istus lauda ja hakkas rutates teed jooma. Mõlemad vennad vaatasid teda vaikides, Arkadi aga silmitses vargsi kord isa, kord onu.

«Kas käisite kaugel?» küsis viimaks Nikolai Petrovitš.

«Teil on siin väike raba haavasalu lähedal. Ajasin tükki viis koovitajat lendu, sa võid nad tappa, Arkadi.»

«Te ise ei ole kütt?»

«Ei.»

«Kas tegelete õieti füüsikaga?» küsis Pavel Petrovitš omakorda.

«Füüsikaga, jah; üldse loodusteadustega.»

«Räägitakse, et germaanlased on viimasel ajal tugevasti edasi jõudnud sel alal.»

«Jah, sakslased on ses asjas meie õpetajad,» vastas Bazarov hooletult.

Sõna «germaanlased» sakslaste asemel kasutas Pavel Petrovitš iroonia mõttes, mida aga keegi ei märganud.

«Te olete sakslastest nii heas arvamuses?» sõnas Pavel Petrovitš ülima viisakusega. Ta hakkas tajuma salajast ärritust. Tema aristokraatlikku loomust häiris Bazarovi täielik sundimatus. See arstipoeg ei peljanud, — veelgi enam: ta koguni vastas katkendlikult ja vastu tahtmist, ja tema häälekõlas oli midagi jämedat, peaaegu häbematut.

«Sealsed õpetlased on tublid mehed.»

«Nii, nii. Noh, aga vene õpetlastest te vist ei ole nii meelitavas arvamuses?»

«Peaaegu et mitte.»

«See on väga kiiduväärne enesesalgamine,» sõnas Pavel Petrovitš keha sirgu ajades ja pead kuklasse visates. «Aga kuidas siis Arkadi Nikolajevitš meile äsja rääkis, et te ei tunnusta mingisuguseid mõjuvõime? Ei usu neid?»

«Milleks ma hakkan neid tunnustama? Ja mida ma hakkan uskuma? Aetagu mulle asjalikku juttu, ma olen nõus, — see on kõik.»

«Ja sakslased räägivad kõik asjalikult?» sõnas Pavel Petrovitš ja ta nägu omandas nii ükskõikse, kauge ilme, nagu oleks ta terveni eemaldunud mingisse pilvetagusesse kõrgusesse.

«Mitte kõik,» vastas Bazarov lühikese haigutusega; oli ilmne, et ta ei tahtnud vaidlust jätkata.

Pavel Petrovitš vaatas Arkadi poole, nagu soovides talle öelda: «Tõepoolest — viisakas on su sõber.»

«Mis minusse puutub,» hakkas ta mõninga pingutusega uuesti rääkima, «siis mina, patune, sakslasi ei armasta. Vene sakslastest ma ei räägigi: teadagi, mis linnud need on. Aga ka Saksa sakslased pole mulle meeltmööda. Olgu veel endistega, kuidas on; siis olid neil — noh, Schiller või... või Goethe... Vend, näete, pooldab neid väga... Aga nüüd pole enam muud kui aina mingisugused keemikud ja materialistid...»

«Korralik keemik on kakskümmend korda kasulikum igast luuletajast,» ütles Bazarov vahele.

«Või nii,» sõnas Pavel Petrovitš ja kergitas nagu magama uinudes õige natuke kulme. «Teie siis kunsti ei tunnusta?»

«Kunst raha teenida, või pole enam hemorroide!» hüüdis Bazarov põlgliku naeratusega.

«Nii. Või nii. Siis nii te suvatsete naljatada. Kõike seda te, tähendab, eitate? Olgu. Te siis usute ainult teadusesse?»

«Ütlesin teile juba, et ma ei usu mitte millessegi. Ja mis on teadus — teadus üldse? On teadusi nagu on käsitöid, kutseid; aga teadust ü l d s e pole olemaski.»

«Väga hea. Noh, aga kas te teiste, inimeste elus-olus tunnustatud määruste suhtes pooldate sedasama eitavat suunda?»

«On's see ülekuulamine?» küsis Bazarov.

Pavel Petrovitš kahvatas kergelt... Nikolai Petrovitš pidas vajalikuks vahele segada.

«Kunagi edaspidi räägime teiega sellest asjast põhjalikumalt, kallis Jevgeni Vassiljitš; saame teada teie arvamist ja väljendame oma arvamist. Mina omalt poolt olen väga rõõmus, et te õpite loodusteadusi. Ma kuulsin, et Liebig [1] on teinud imelisi leiutisi põlluväetamise alal. Te võite aidata mind minu agronoomilistes töödes; te võite anda mulle head nõu.»

«Olen teie teenistuses, Nikolai Petrovitš; aga meie ei küüni Liebigini! Enne on tarvis aabits selgeks õppida, siis alles raamat kätte võtta; meil aga pole veel tähtedest aimugi.»

«Noh, ma näen, sa oled tõesti nihilist,» mõtles Nikolai Petrovitš.

«Lubage siiski, et ma vajaduse korral teilt nõu küsin,» tähendas ta valjusti. «Aga nüüd on vist meil, vennas, aeg minna valitsejaga juttu ajama.»

Pavel Petrovitš tõusis püsti.

«Jah,» ütles ta kellelegi näkku vaatamata. «Halb on, kui elad aastat viis külas, kaugel suurvaimudest. Muutud vägisi lollidest lollimaks. Katsud küll mitte unustada, mis sulle on õpetatud, aga ennäe! tuleb välja, et kõik see on tühi puru, ja sulle öeldakse, et mõistlikud inimesed selliste rumalustega enam tegemist ei tee ja et sina oled ajast maha jäänud unimüts. Mis parata! Nähtavasti on noored meist tõesti targemad.»

Pavel Petrovitš pöördus aeglaselt kandadel ringi ja väljus pikkamisi; Nikolai Petrovitš läks tema järel.

«On's ta teil alati säärane?» küsis Bazarov külmavereliselt Arkadi käest, niipea kui uks sulgus mõlema venna taga.

«Kuule, Jevgeni, sa olid temaga juba liiga järsk,» tähendas Arkadi. «Sa solvasid teda.»

«Hakkan ma jah hellitama neid kolka-aristokraate! See on ju kõik enesearmastus, seltskonnalõvi harjumused, alpimine. Jätkanud oma ametit Peterburis, kui ta juba on seda laadi mees... Muide, jumal temaga! Ma leidsin võrdlemisi haruldase vesisitika, *Dytiscus marginatus*, — tead? Näitan teda sulle.»

---

[1] Liebig, Justus (1803—1873) — väljapaistev saksa keemik.

«Lubasin sulle jutustada tema eluloo,» alustas Arkadi.

«Sitika eluloo?»

«Jäta nüüd, Jevgeni. Oma onu eluloo. Küllap näed, et ta pole säärane inimene, millisena sina teda kujutled. Ta väärib ennemini kaastunnet kui pilkeid.»

«Selle vastu ma ei vaidle; aga miks ta sul nii väga südamel seisab?»

«Peab õiglane olema, Jevgeni!»

«Millest sa seda järeldad?»

«Ei, sa kuula . . .»

Ja Arkadi jutustas talle oma onu eluloo . . .

[VII peatükk. P. P. Kirsanovi elulugu. Ta kohtus vürstinna R-iga ja armus temasse. Kui vürstinna sõitis välismaale, lahkus Pavel Petrovitš sõjaväeteenistusest ja läks talle järele. Mõned aastad veetis ta võõrail mail, kord vürstinnat jälgides, kord meelega teda silmist kaotades. Pärast suhete katkemist vürstinnaga pöördus Pavel Petrovitš Venemaale tagasi ja elas seal kümme aastat kibestunult igavust tundes ja teadmata, mida endaga peale hakata. 1848. a. algul, saanud teate vürstinna R-i surmast, otsustas ta kolida maakolkasse. Marjinos elas ta peaaegu pidevalt paigal, sõites harva üksnes valimistele. Arkadi sõnadele, et tema onu on sügavalt õnnetu ja teda põlata on patt, vastas Bazarov: «. . . inimene, kes kogu oma elu pani naisearmastuse kaardile, ja kui see kaart tapeti, siis läks lõdvaks ja mandus niivõrd, et ei kõlvanud enam millekski, — selline inimene pole mees, vaid on isasloom».

VIII peatükk. N. P. Kirsanovi tutvumine maakonnalinna postijaamapidaja tütre Fenitškaga, kes hiljem saab perenaiseks Kirsanovite mõisas.]

IX

[IX peatüki algul tutvub Bazarov Fenitškaga ning pärib tema lapse tervise järele. Arkadi ütleb Bazarovile, et tema isa peaks abielluma Feodosja Nikolajevnaga.]

. . . «Ehehee!» ütleb Bazarov rahulikult. «Näe ikka, kui suuremeelsed me oleme! Sinu silmis on veel tähtsust abielul; mina seda sinust ei oodanud.»

Sõbrad astusid vaikides mõned sammud.

«Olen näinud kõiki su isa ettevõtteid,» alustas Bazarov jälle. «Kari on halb ja hobused jalutud. Ka hooned on viletsavõitu ja töölised näivad viimaste laiskvorstidena; valitseja aga on kas lollpea või kelm — ma pole veel päris selgusele jõudnud.»

«Range oled sa täna, Jevgeni Vassiljitš.»

«Ja talupojad, head mehikesed, tõmbavad su isal ilmtingimata naha üle kõrvade. Tunned vanasõna: vene talupoeg pistab jumalagi nahka?»

«Ma hakkan onuga nõustuma,» tähendas Arkadi. «Sa oled tõesti halval arvamisel venelastest.»

«Kus mul suur asi! Venelases ainult niipalju ongi head, et ta iseenda kohta ülihalval arvamisel on. Tähtis on see, et kaks korda kaks on neli, aga kõik muu on tühi puru.»

«Kas ka loodus on tühi puru?» sõnas Arkadi, vahtides mõt-

likult kaugele kirendavaile põldudele, mida kaunilt ja pehmelt valgustas juba madalale laskunud päike.

«Ka loodus on tühi puru selles mõttes, milles sina seda mõistad. Loodus pole jumalakoda, vaid tööruum, ja inimene on tööline selles tööruumis.»

Samal hetkel kandusid nendeni majast aeglased tšellohelid. Keegi mängis tunnetega, kuigi oskamatul käel Schuberti [1] «Ootust»; otsekui mesi levis õhus magus viis.

«Mis s e e on?» küsis Bazarov suure imestusega.

«Isa mängib.»

«Sinu isa mängib tšellot?»

«Jah.»

«Kui vana su isa siis õieti on?»

«Neljakümne neljane.»

Bazarov hakkas äkki laginal naerma.

«Mida sa siis naerad?»

«Heldeke! Neljakümne nelja aastane mees, *pater familias* [2], s e l l e s maakonnas — mängib tšellot!»

Bazarov naeris edasi, kuid Arkadi — nii väga kui ta austas ja kartiski oma õpetajat — seekord mitte ei naeratanudki.

X

Möödus umbes kaks nädalat. Elu Marjinos läks oma rada: Arkadi logeles mõnuga, Bazarov töötas. Kõik majas harjusid temaga, ta lohakate kommetega, ta lühikese ja katkendliku kõnelemisviisiga. Eriti Fenitška kodunes temaga niivõrd, et laskis ta kord öösel äratada: Mitja sai krambid. Bazarov tuli, istus ta juures paar tundi, oma harjumust mööda poolnaljatades, poolhaigutades, ja aitas last. See-eest hakkas Pavel Petrovitš Bazarovit vihkama kõigi oma hingejõududega: ta pidas teda uhkeks, ülbeks, tooreks, alamat tõugu olendiks; ta aimas, et Bazarov ei pidanud temast lugu, et Bazarov peaaegu põlgas teda, — teda, Pavel Kirsanovit! Nikolai Petrovitš kartis natuke noort «nihilisti» ja kahtles selle juures, kas ta mõju Arkadisse oli kasulik; kuid ta kuulas teda meelsasti, viibis meelsasti tema füüsikaliste ja keemiliste katsetuste juures. Bazarov oli mikroskoobi kaasa toonud ja jändas sellega tundide kaupa. Ka teenijad kiindusid temasse, kuigi ta neid nöökas; nad tundsid, et ta oli siiski omasugune, polnud härra. Dunjaša itsitas temaga meelsasti, vaatas «põldpüüna» mööda joostes paljutähendavalt ta poole. Pjotr, äärmiselt isekas ja rumal inimene, kel laup oli alati pingutatult kortsu tõmmatud, inimene, kelle kogu väärikus seisis selles, et ta vaatas aupaklikult, luges veerides ja puhastas sageli harjakesega oma kuube, — isegi see naeratas laialt ja säras, niipea kui Bazarov pööras talle tähelepanu. Moonakate lapsed jooksid «tohtri» järel nagu koerakutsi-

[1] Schubert, Franz (1797—1828) — tuntud saksa helilooja.

[2] Pater familias (lad. k.) — perekonnaisa.

kad. Ainult vana Prokofjitš ei armastanud teda, pakkus talle lauas sünge näoga toite, kutsus teda «nülguriks» ning «pugejaks» ja kinnitas, et Bazarov oma põskhabemega on ehtne siga pöösas. Prokofjitš oli omal viisil niisama suur aristokraat kui Pavel Petrovitš.

Saabusid kauneimad päevad aastas — juuni esimesed päevad. Ilm oli väga ilus; eemalt ähvardas küll koolera, kuid *** kubermangu elanikud olid jõudnud juba harjuda selle külaskäikudega. Bazarov tõusis väga vara ja läks harilikult kahe-kolme versta kaugusele; mitte jalutama, — sihituid jalutuskäike ta ei sallinud — vaid taimi ja putukaid koguma. Mõnikord võttis ta Arkadi kaasa. Tagasiteel algas nende vahel tavaliselt vaidlus, ja Arkadi jäi harilikult alla, kuigi ta rääkis oma sõbrast rohkem.

Kord juhtusid nad õige kauaks jääma; Nikolai Petrovitš läks neile aeda vastu, ja jõudnud lehtla kohale, kuulis ta äkki kärmeid samme ning mõlema noormehe hääli. Sõbrad kõndisid teisel pool lehtlat ega võinud teda näha.

«Sa ei tunne küllaldaselt mu isa,» rääkis Arkadi.

Nikolai Petrovitš jäi vargsi kuulatama.

«Su isa on hea mehike,» sõnas Bazarov, «aga ta on erus olev inimene, tema laul on lauldud.»

Nikolai Petrovitš pingutas kõrva ... Arkadi ei vastanud midagi.

«Erus olev inimene» seisis paar minutit liikumatult ja lonkis pikkamisi koju.

«Tunaeile vaatan — ta loeb Puškinit,» jätkas samal ajal Bazarov. «Palun, seleta talle, et see ei kõlba kuhugi. Ta pole ju poisike: aeg on jätta need lollused. On ka tahtmist inimesel romantik olla nüüdsel ajal! Anna talle midagi asjalikku lugeda.»

«Mida ma talle annaksin?» küsis Arkadi.

«Noh, ma arvan, et Büchneri «Stoff und Kraft»[1] esimeses järjekorras.»

«Seda minagi mõtlen,» tähendas Arkadi heakskiitvalt. ««Stoff und Kraft» on arusaadavalt kirjutatud.»

«Vaat, kuidas meie sinuga,» rääkis sama päeva pärastlõunal Nikolai Petrovitš vennale, istudes tema kabinetis, «sattusime erus olevate inimeste kilda; meie laul on lauldud! Mis siis? võib-olla on Bazarovil õigus; aga üks asi teeb mulle haiget, pean ütlema: ma lootsin just nüüd Arkadiga lähedalt ja sõbralikult liituda, aga tuleb välja, et mina olen maha jäänud, tema edasi läinud, ja aru saada me teineteisest ei suuda.»

«Miks ta siis on edasi läinud? Ja millega ta meist nii väga erineb?» hüüdis Pavel Petrovitš kärsitult. «Kõik selle on too signor talle pähe tagunud, too nihilist. Ma vihkan seda viletsat arstikest; minu arvates on ta lihtsalt šarlatan; olen kindel, et ta kõigi oma konnadega pole ka füüsikas kuigi kaugele jõudnud.»

[1] «Mateeria ja jõud» — Ludwig Büchneri (1824—1899) teos. Büchner oli saksa loodusteadlane, «vulgaarmaterialismi» esindaja; ta oli populaarne 50-ndate aastate lõpus; Venemaal oli ta tsaari tsensuuri poolt keelatud.

«Ei, vend, seda sa ära ütle: Bazarov on tark ja teab palju.»

«Ja mäherdune vastik enesearmastus,» ütles Pavel Petrovitš jälle vahele.

«Jah,» tähendas Nikolai Petrovitš, «ta on enesearmastaja. Kuid ilma selleta nähtavasti ei saa. Ainult, vaat mida ma ei mõista. Näib, nagu teeksin ma kõik, et mitte ajast maha jääda: korraldasin talupoegade elu, asutasin farmi, nii et mind kogu kubermangus «punaseks» hüütakse; ma loen, õpin, üldse püüan jõuda kaasaegsete nõuete tasemele, — aga nemad ütlevad, et mu laul on lauldud. Ei, vend, ma hakkan isegi mõtlema, et see on tõesti lauldud.»

«Miks siis?»

«Aga vaat sellepärast. Täna ma istun ja loen Puškinit... Mäletan, mu kätte sattusid just «Mustlased»... Äkki tuleb Arkadi mu juurde; vaikides, säärane lahke kaastunne näol, võttis ta mul tasakesi nagu lapsel raamatu käest ja pani mu ette teise, saksakeelse... Naeratas ja läks, ja Puškini viis ära.»

«Või nii! Missuguse raamatu ta sulle siis andis?»

«Näe, selle.»

Ja Nikolai Petrovitš võttis saterkuue tagumisest taskust Büchneri kurikuulsa brošüüri üheksanda väljaande.

Pavel Petrovitš keerutas seda käte vahel.

«Hm!» ümises ta. «Arkadi Nikolajevitš hoolitseb sinu kasvatuse eest. Noh, kas katsusid lugeda?»

«Katsusin.»

«Ja kuidas oli?»

«Emb-kumb: kas olen mina rumal või on see kõik tühi loba. Arvatavasti olen mina rumal.»

«Ega sa saksa keelt ole unustanud?» küsis Pavel Petrovitš.

«Saksa keelt ma mõistan.»

Pavel Petrovitš keerutas jälle raamatut käes ja vaatas altkulmu vennale näkku. Mõlemad vaikisid natuke aega...

«Jah, vennas; nähtavasti on aeg puusärk tellida ja käed rinnale risti panna,» tähendas Nikolai Petrovitš ohates.

«Noh, mina nii ruttu ei alistu,» pomises Pavel Petrovitš. «Meil tuleb veel lööming selle arstiga; ma aiman seda ette.»

Lööming tuli samal päeval õhtuse teejoomise ajal. Pavel Petrovitš tuli võõrastetuppa juba võitlusvalmina, ärritatuna ja otsustavana. Ta ootas vaid ettekäänet, et vaenlase kallale söösta, kuid ettekäänet tükil ajal ei leidunud. Bazarov rääkis üldse vähe «vanakeste Kirsanovite» juuresolekul (nõnda nimetas ta mõlemat venda), sel õhtul aga ei olnud ta tujus ja jõi vaikides ühe tassi teise järel tühjaks. Pavel Petrovitš otse põles kärsitusest; viimaks läksid ta soovid täide.

Kõne alla tuli üks naabermõisnikest. «Rämps, va aristokraadike,» tähendas ükskõikselt Bazarov, kes temaga Peterburis oli kokku puutunud.

«Lubage endalt küsida,» alustas Pavel Petrovitš, ja ta huuled

hakkasid värisema, «kas teie arvates sõnad «rämps» ja «aristokraat» tähendavad üht ja sama?»

«Ma ütlesin va aristokraadike,» sõnas Bazarov ja rüüpas laisalt suutäie teed.

«Just nii, kuid mina arvan, et te olete aristokraatidest samal arvamisel kui aristokraadikestest. Pean oma kohuseks teile teatada, et mina seda arvamist ei jaga. Julgen öelda, et kõik tunnevad mind vabameelse ja eduarmastava inimesena, kuid just sellepärast austan aristokraate, tõelisi aristokraate. Meenutage, armuline härra (nende sõnade juures tõstis Bazarov silmad Pavel Petrovitši näkku), meenutage, armuline härra,» kordas ta raevuga, «inglise aristokraate. Nad ei loovuta kübetki oma õigustest ja sellepärast austavad nad teiste õigusi; nad nõuavad kohusetäitmist endi suhtes ja sellepärast täidavad nad ise o m a kohuseid. Aristokraatia andis Inglismaale vabaduse ja toetab vabadust.

«Seda laulu oleme kuulnud mitugi korda,» vastas Bazarov, «aga mida te tahate sellega tõendada?»

«Ma tahan s e l l e s i n a t s e g a tõendada, armuline härra (kui Pavel Petrovitš vihastas, siis ütles ta meelega «sellesinatsega» ja «seesinane», kuigi ta väga hästi teadis, et grammatika niisuguseid sõnu ei luba tarvitada. Selles kapriisis peitus Aleksandri-aja pärimuste jäänus. Tolleaegsed tuusad tarvitasid neid harvadel juhtudel, kui nad emakeelt rääkisid, kas s e e s i n a n e või s e s i n n a n e — see pidi tähendama, et «meie oleme põlised vene inimesed, ja ühtlasi oleme kõrged aukandjad, kellele on lubatud koolireegleist mitte hoolida»), — ma tahan s e l l e s i n a t s e g a tõendada, et ilma endast lugupidamise tundeta, ilma austuseta iseenda vastu — aga aristokraatias on need tunded arenenud — ei ole kindlat alust ühiskondlikul... *bien public*[1]... ühiskondlikul hoonel. Isiksus, armuline härra, — see on peaasi; inimese isiksus peab olema tugev nagu kalju, sest kõik tuleb ehitada sellele. Ma tean väga hästi näiteks seda, et teie suvatsete pidada naeruväärseks minu harjumusi, minu riietust, isegi minu korralikkust, kuid kõik see oleneb endast lugupidamise tundest, kohuse, jah, kohusetundest. Ma elan külas, elan maakolkas, kuid ma ei alanda ennast, ma austan endas inimest.»

«Lubage, Pavel Petrovitš,» sõnas Bazarov. «Teie austate ennast ja istute, käed rüpes; mis kasu saab siis sellest *bien public*? Kui te ennast ei austaks, teeksite sedasama.»

Pavel Petrovitš kahvatas.

«See on hoopis teine küsimus. Ma pole sugugi kohustatud teile nüüd seletama, miks ma istun, käed rüpes, nagu te suvatsete väljenduda. Ma tahan ainult öelda, et aristokratism on printsiip, aga ilma printsiipideta võivad meie ajal elada üksnes kõlblusetud või tühised inimesed. Ma ütlesin seda Arkadile päeval pärast ta siiasõitu ja kordan seda nüüd teile. Eks ole nii, Nikolai?»

---

[1] Ühiskondlik hüve.

Nikolai Petrovitš noogutas pead.

«Aristokratism, liberalism, progress, printsiibid,» rääkis vahepeal Bazarov. «Mõtelda, kui palju võõrkeelseid... ja kasutuid sõnu! Vene inimene ei vaja neid ka siis, kui neid muidu antaks.»

«Mida ta siis vajab teie arvates? Kui teid kuulata, siis elame meie väljaspool inimkonda, väljaspool selle seadusi. Heldeke, ajaloo loogika nõuab...»

«Milleks õige meile see loogika? Saame läbi ilma selletagi.»

«Kuidas nii?»

«Noh nii. Teie — ma loodan — ei vaja loogikat, et panna endale tükk leiba suhu, kui te näljane olete. Milleks meile säärased abstraktsused!»

Pavel Petrovitš heitis käed pea kohale.

«Ma ei mõista teid. Te solvate vene rahvast. Ma ei saa aru, kuidas võib mitte tunnustada printsiipe, juhiseid. Mille ajel te siis tegutsete?»

«Ma juba rääkisin teile, onuke, et meie ei tunnusta autoriteete,» segas Arkadi vahele.

«Me tegutseme selle ajel, mida me tunnistame tarvilikuks,» sõnas Bazarov. «Praegusel ajal on eitamine kõige kasulikum, — ja meie eitame.»

«Kõike?»

«Kõike.»

«Kuidas? Mitte ainult kunsti, luulet... Vaid ka... hirmus ütelda...»

«Kõike,» kordas Bazarov võrratu rahuga.

Pavel Petrovitš vahtis teda ainiti. Seda ta ei olnud oodanud. Arkadi aga punastas koguni heast meelest.

«Siiski, lubage,» hakkas Nikolai Petrovitš rääkima. «Te eitate kõike või, täpsemalt väljendudes, purustate kõike... Aga tarvis on ju ka ehitada.»

«See pole enam meie asi... Enne on vaja ruumi teha.»

«Rahva praegune olukord nõuab seda,» lisas Arkadi tähtsalt. «Meie peame täitma neid nõudmisi, meil pole õigust anduda isikliku egoismi rahuldamisele.»

Too viimane lause nähtavasti ei meeldinud Bazarovile; sellest levis filosoofia hõngu, see tähendab romantikat, sest Bazarov nimetas ka filosoofiat romantikaks; kuid ta ei pidanud tarvilikuks oma noore õpilase sõnu ümber lükata.

«Ei, ei,» hüüdis Pavel Petrovitš ootamatu õhinaga, «ma ei taha uskuda, et teie, härrased, tunnete vene rahvast, et teie olete tema vajaduste, tema püüdluste esindajad! Ei, vene rahvas pole niisugune, millisena teie teda kujutlete. Ta austab hardalt pärimusi, ta on patriarhaalne, ta ei saa elada ilma usuta...»

«Ma ei hakka selle vastu vaidlema,» ütles Bazarov vahele. «Ma olen isegi valmis nõustuma, et s e l l e s on teil õigus.»

«Aga kui mul õigus on...»

«Ja siiski ei tõenda see midagi.»

«Just nimelt ei tõenda midagi,» ütles ka Arkadi veendunult nagu vilunud malemängija, kes näeb ette vastase näiliselt kardetavat käiku ja sellepärast sugugi ei kohmeta.

«Kuidas ei tõenda midagi?» pomises hämmastunud Pavel Petrovitš. «Teie siis, tähendab, lähete oma rahva vastu?»

«Ja kuigi see nii oleks?» hüüdis Bazarov. «Rahvas arvab, et kui müristab, siis sõidab prohvet Eelias oma vankriga mööda taevast. Pean ma siis rahvaga ühel arvamisel olema? Ja pealegi — rahvas on v e n e, aga kas mina ise ei ole v e n e?»

«Ei, teie pole venelane pärast kõike, mis te äsja ütlesite! Mina teid venelaseks tunnistada ei saa.»

«Minu vanaisa kündis maad,» vastas Bazarov kõrgi uhkusega. «Küsige ükskõik missuguselt oma talupojalt, kumba meist — kas teid või mind — ta ennemini peab kaasmaalaseks. Teie ei oska rahvaga rääkidagi.»

«Aga teie räägite temaga ja põlgate teda samal ajal.»

«Miks mitte, kui ta väärib põlgust? Teie laidate minu suunda, aga kes ütles teile, et see on minust juhuslik, et seda pole tekitanud sama rahvavaim, mille nimel teie nii väga sõdite?»

«Kuidas siis! Väga vajalikud on nihilistid!»

«Pole meie otsustada, kas nad on vajalikud või ei ole. Teiegi ju ei pea ennast kasutuks.»

«Härrased, härrased, palun mitte isiklikuks minna!» hüüdis Nikolai Petrovitš ja ajas end püsti.

Pavel Petrovitš naeratas, pani käe venna õlale ja sundis teda jälle istuma.

«Ära karda,» sõnas ta. «Mina ennast ei unusta, — just tolle väärikuse pärast, mille üle nii julmalt nalja heidab härra ... härra doktor. Lubage,» jätkas ta, pöördudes uuesti Bazarovi poole, «te võib-olla arvate, et teie õpetus on uudis? Asjata kujutlete seda. Materialism, mida te jutlustate, on juba korduvalt käibel olnud ja osutus alati mittesuuteliseks ...»

«Jälle võõrkeelne sõna!» katkestas Bazarov. Ta hakkas vihastama ja tema nägu omandas mingi vaskse ning jõhkra värvi. «Esiteks ei jutlusta me midagi; meil pole sellist harjumust ...»

«Mis te siis teete?»

«Aga näete, mis me teeme ... Enne, alles hiljuti, rääkisime, et meie ametnikud võtavad altkäemakse, et meil pole teid, kaubandust ega korralikku kohut ...»

«Nojaa-jaa, te olete paljastajad, — nii seda vist nimetatakse. Paljude teie paljastustega nõustun minagi, aga ...»

«Aga siis me taipasime, et lobiseda, ikka ainult lobiseda meie paisetest ei tasu vaeva — et see viib ainult labasuse ja doktrinaarsuseni[1]; me nägime, et ka meie tarkpead, niinimetatud eesrindlikud inimesed ja paljastajad, ei kõlba kuhugi, et me viidame aega tühja-

[1] D o k t r i n a a r s u s (ladina k.) — mingi õpetuse (doktriini) kitsarinnaline ja kangekaelne kaitsmine isegi siis, kui ta on teaduse ja eluga vastuolus.

tähjaga, vatrame mingist kunstist, ebateadlikust loomingust, parlamentarismist, advokatuurist ja kurat teab millest, kui küsimuses on igapäevane leib, kui meid lämmatab kõige jämedam ebausk, kui kõik meie aktsiaseltsid lõhkevad ainuüksi sellepärast, et puuduvad ausad inimesed, kui isegi vabadus, mille pärast valitsus muretseb, meile vaevalt kasulik oleks, sest meie talupoeg on rõõmuga valmis kas või iseennast paljaks varastama, et ainult kõrtsis oma pea täis juua.»

«Nii,» ütles Pavel Petrovitš vahele. «Nii. Teie veendusite selles kõiges ja otsustasite, et te ise tõsiselt mitte millegi kallale ei asu.»

«Ja otsustasime, et me mitte millegi kallale ei asu,» kordas Bazarov süngelt.

Ta sai äkki iseendale pahaseks, et oli nii pikalt kõnelnud selle mõisahärra ees.

«Vaid ainult sõimate?»

«Ainult sõimame.»

«Ja seda nimetatakse nihilismiks?»

«Ja seda nimetatakse nihilismiks,» kordas jälle Bazarov, seekord erilise häbematusega.

Pavel Petrovitš tõmbas silmad pisut kissi.

«Ah siis nõnda!» sõnas ta imelikult rahuliku häälega. «Nihilism peab kõigi hädade vastu aitama ja teie — teie olete meie päästjad ning kangelased. Nõnda. Aga mille eest te siis põhjate teisi, — olgu kas või neidsamu paljastajaid? Kas te ei vatra just niisama kui kõik teised?»

«Olgu meil muid patte, aga seda pattu ei ole,» sõnas Bazarov läbi hammaste.

«Aga kuidas siis? Kas te siis tegutsete? Kavatsete tegutseda?»

Bazarov ei vastanud midagi. Pavel Petrovitš lausa võpatas, kuid sai endast kohe jagu.

«Hm! Tegutseda, lõhkuda . . .» jätkas ta. «Aga kuidas siis lõhkuda, kui ei tea sedagi, mispärast?»

«Meie lõhume, sest meie oleme — jõud,» tähendas Arkadi.

Pavel Petrovitš vaatas oma vennapoja näkku ja muigas.

«Jah, jõud, ja see ei anna aru,» sõnas Arkadi ning ajas ennast sirgu.

«Õnnetu!» karjus Pavel Petrovitš; ta lihtsalt ei suutnud end enam vaos hoida. «Kui sa mõtleksid sellelegi, m i d a sa Venemaal toetad oma labase sententsiga[1]! Ei, see võib ingligi kannatuse katkestada. Jõud! Ka metsikus kalmõkis ja mongolis on jõud, — aga milleks on meil seda vaja? Meile on kallis tsivilisatsioon, jah, jah, armuline härra; meile on kallis tsivilisatsiooni vili. Ja ärge rääkige mulle, et see vili on tühine: viimane määrija, *un barbouilleur*[2], klimberdaja, kellele antakse viis kopikat õhtu eest, — needki on kasulikumad kui teie, sest nad esindavad tsivilisatsiooni, aga mitte

[1] S e n t e n t s — lühike õpetlikku laadi väljend.
[2] Paberimäärija.

jämedat mongoli jõudu! Te peate endid eesrindlikeks inimesteks, aga paras oleks teil kalmõkkide onnis istuda! Jõud! Tuletage lõppude-lõpuks meelde, härrad tugevad, et teid on kõigest neli ja pool meest, aga teisi — miljonid, kes ei luba teil jalgade alla tallata oma pühamaid tõekspidamisi, kes teid puruks muljuvad!»

«Kui muljuvad puruks, siis nii see peab olemagi,» sõnas Bazarov. «Aga see pole veel kaugeltki kindel. Meid pole nii vähe kui te oletate.»

«Kuidas? Te mõtlete päris tõsiselt toime tulla? Toime tulla terve rahvaga?»

«Kopikasest küünlast, te ju teate, põles maha Moskva linn,» vastas Bazarov.

«Nii, nii. Enne peaaegu saatanlik uhkus, siis irvitamine. Näe, millega ennast lõbustab noorus; vaat, millega võidetakse poisikeste vähekogenud südameid. Näe, vaadake, üks neist istub teie kõrval — ta ju peaaegu palvetab teie poole, vaadake ja imetlege. (Arkadi pöördus kõrvale ja tõmbas kulmud kortsu.) Ja see nakkus on juba kaugele levinud. Mulle on räägitud, et Roomas meie kunstnikud ei tõsta jalgagi Vatikani, peavad Raffaeli peaaegu lollpeaks, sest tema on autoriteet; ise nad on aga jälestuseni jõuetud ja viljatud, endil neil ei jätku kujutlusvõimet rohkemaks kui «Tütarlapseks purskkaevu juures», — tee, mis tahes! Ja seegi tütarlaps on üliviletsasti maalitud. Teie meelest on nad tublid poisid, eks?»

«Minu meelest pole Raffael vaskkrossigi väärt,» vastas Bazarov, «ega ole nemad ka temast paremad.»

«Braavo! Braavo! Kuula, Arkadi... vaat, nii peavad nüüdse aja noormehed väljenduma! Mõtelda, — kuidas ei peaks nad teie järel käima! Enne tuli noortel inimestel õppida; nad ei tahtnud harimatute rumalpeade nime kanda, seepärast töötasid nad paratamatult. Aga nüüd tarvitseb neil vaid öelda: kõik maailmas on tühi puru — ja asi ants. Noortel hea meel. Ja tõepoolest: enne olid nad lihtsalt tobud, aga nüüd said neist nihilistid.»

«Ja reetiski teid teie kiidetud väärikustunne,» tähendas Bazarov loiult, kuna Arkadi hakkas üleni õhetama ja välgutas silmi. «Meie vaidlus on liiga kaugele läinud... Vist oleks parem lõpetada. Aga mina olen siis valmis teiega nõustuma,» lisas ta püsti tõustes, «kui te esitate mulle meie kaasaegses perekondlikus või ühiskondlikus elus ühegi korralduse, sätte, mis ei kutsuks esile täielikku ja armutut eitamist.»

«Ma esitan teile miljoneid selliseid korraldusi,» hüüdis Pavel Petrovitš. «Miljoneid! Näiteks kas või kogukond!»

Külm naeratus kõverdas Bazarovi huuli.

«Noh, mis puutub kogukonnasse,» sõnas ta, «siis rääkige parem oma vennasega. Tema on nüüd vist tegelikult tunda saanud, mis on kogukond; vastastikune vastutus, karskus ja muud säärased vigurikesed.»

«Perekond, siis perekond säärasena, nagu see on olemas meie talupoegade juures!» karjus Pavel Petrovitš.

«Mina arvan, et teile endale on parem, kui te ka seda küsimust üksikasjaliselt ei aruta. Teie ju olete vist kuulnud miniavõrgutajaist? Kuulake mind, Pavel Petrovitš, võtke endale paar päeva aega; nii äkki te vaevalt midagi leiate. Võtke läbi kõik meie seisused ja mõtelge hästi igaühe üle, aga meie Arkadiga hakkame vahepeal...»

«Kõige üle irvitama,» ütles Pavel Petrovitš.

«Ei, konni lahkama. Tule, Arkadi; nägemiseni, härrad!»

Mõlemad sõbrad väljusid. Vennad jäid kahekesi ja esialgu ainult vaatlesid teineteist.

«Seal on,» alustas viimaks Pavel Petrovitš, «seal on sulle praegune noorsugu! Seal nad on — meie pärijad!»

«Pärijad,» kordas nukralt ohates Nikolai Petrovitš. Kogu vaidluse kestel istus ta nagu sütel ja vaatas vaid vargsi valuga Arkadi näkku. «Kas tead, mis mulle meenus, vend? Kord läksin ma kadunud emakesega tülli; tema kisendas, ei tahtnud mind kuulata... Mina ütlesin talle lõpuks, et teie ei või ju minust aru saada: et meie kuulume ju teine teise põlvkonda. Ta solvus hirmsasti, aga mina mõtlesin: mis parata? Rohi on kibe, kuid see tuleb alla neelata. Nüüd siis on kord meie käes, ja meie pärijad võivad meile öelda: teie ju pole meie põlvkonnast, neelake rohi alla.»

«Sa oled juba liiga heasüdamlik ja malbe,» vaidles Pavel Petrovitš. «Mina seevastu olen veendunud, et meil sinuga on palju rohkem õigus kui neil härrakestel, kuigi me väljendume ehk natuke vananenud keeles, *vieilli*[1], ega oma seda häbematut eneseusaldust... Ja on ikka ennast täis see nüüdne noorsugu! Küsid mõnelt: «Missugust veini te soovite, punast või valget?» — «Mul on harjumuseks eelistada punast!» vastab ta bassihäälega ja nii tähtsa näoga, nagu vahiks teda sel hetkel kogu maailm...»

«Teed te enam ei soovi?» sõnas Fenitška pead ukse vahelt sisse pistes: ta ei julgenud võõrastetuppa tulla, kuni sealt kuuldus vaidlejate hääli.

«Ei, võid käskida samovari ära viia,» vastas Nikolai Petrovitš ja tõusis, et talle vastu minna. Pavel Petrovitš ütles vennale lühidalt: *«Bon soir,»*[2] ja läks oma kabinetti.

XI

Pool tundi hiljem läks Nikolai Petrovitš aeda oma armsasse lehtlasse. Talle tulid kurvad mõtted. Esmakordselt tajus ta selgesti lahkuminekut enda ja poja vahel; ta aimas ette, et see muutub iga päevaga järjest suuremaks ja suuremaks. Tähendab, et asjata istus ta talviti Peterburis tervete päevade kaupa uusimate raamatute juures; asjata kuulas ta noorte inimeste vestlusi; asjata

[1] Vananenud.
[2] Head õhtut.

rõõmustas, kui tal korda läks ka oma sõna öelda nende kirglikkude kõnede sekka. «Vend ütleb, et meil on õigus,» mõtles ta. «Igasugust enesearmastust kõrvale jättes arvan ma isegi, et nad ongi tõest kaugemal kui meie; kuid samal ajal tunnen ma, et neis on midagi, mida meil ei ole, — mingi üleolek meiega võrreldes... Noorus? Ei, mitte ainult noorus. Kas mitte selles ei seisa nende üleolek, et neis on vähem härraselu jälgi kui meis?»

Nikolai Petrovitš langetas pea ja pühkis käega üle näo.

«Kuid eitada luulet?» mõtles ta jälle. «Mitte kaasa tunda kunstile, loodusele...»

Ja ta vaatas ringi, nagu tahaks ta mõista, kuidas võidakse mitte kaasa tunda loodusele. Saabus juba õhtu; päike kadus väikese haavasalu taha, mis kasvas poole versta kaugusel aiast; selle vari ulatus lõputuna üle liikumatute põldude. Talumees sõitis sõrki valge hobuse seljas mööda tumedat kitsast teed otse puudesalu kõrval; ta oli üleni selgesti nähtav, — üleni: paistis isegi lapp ta turjal, kuigi ta sõitis varjus; meeldivalt-täpselt vibasid hobuse jalad. Päikesekiired pugesid omalt poolt salusse, tungisid läbi tihniku ja valasid haabade tüved üle sellise sooja valgusega, et need sarnanesid männitüvedega; nende lehestik aga peaaegu sinas ja selle kohal avardus kahvatusinine, ehast pisut õhetav taevas. Pääsukesed lendasid kõrgel; tuul oli täiesti vaikinud; hilinenud mesilased sumisesid laisalt ja uniselt sireliõites; kihulasi sõelus sambana üksiku, kaugele ulatuva oksa kohal. «Kui ilus, mu jumal!» mõtles Nikolai Petrovitš ja lemmikvärsid olid kerkimas ta huultele; talle meenus Arkadi, «Stoff und Kraft» — ja ta jäi vait, kuid istus edasi, andus edasi üksildaste mõtete kurvale ning leevendavale mängule. Ta armastas vahel unistada, maaelu oli arendanud temas seda võimet. Ammuks see oli, kui ta niisama unistas, oodates poega väikeses sissesõiduhoovis, kuid sestsaadik oli juba toimunud muutus, olid juba selgunud siis alles ebaselged suhted... Ja kuidas nad olid selgunud! Jälle kujutles ta naist-kadunukest, kuid mitte sellisena, mäherdusena ta oli teda tundnud paljude aastate jooksul, — mitte koduse, hea ja kogenud perenaisena, vaid noore neiuna peene pihaga, süütult uuriva pilguga ja kõvasti kinni keeratud juuksepalmikuga lapseliku kaelakese kohal. Ja talle meenus, kuidas ta nägi teda esimest korda. Ta oli siis veel üliõpilane. Ta kohtas neiut oma korteri trepil ja tõukas teda kogemata, pöördus ümber, tahtis vabandust paluda ja suutis vaid kogelda: *Pardon, monsieur!*»[1] Neiu aga langetas pea, naeratas, näis äkki nagu ehmuvat ja eemaldus joostes, vaatas aga trepi käänukohalt ruttu noormehe poole, tegi tõsise näo ja punastas. Ja siis — esimesed arad külastused, ja poolikud sõnad, ja poolikud naeratused; ja hämmastus, ja nukrus, ja tunnetepursked, ja lõpuks see hingemattev rõõm... Kuhu oli see kõik kadunud? Neiust sai tema naine; ta oli õnnelik nagu vähesed maa peal... «Aga,» mõtles ta, «need magu-

[1] Vabandust, härra.

sad esimesed hetked, — miks ei võinud need elada igavest, surematut elu?»

Ta ei katsunud. iseendale oma mõtet selgeks teha, kuid ta tundis, et ta tahtis säilitada seda õnnist aega millegi tugevama varal kui mälu; ta tahtis taas tajuda oma Maria lähedust, tunda tema soojust ja hingust; ja tal oli juba tunne, nagu oleks tema kohal...

«Nikolai Petrovitš,» kuuldus ta lähedal Fenitška hääl, «kus te olete?»

Ta võpatas. Tal polnud valus ega häbi... Ta ei möönnud isegi võrdlemise võimalust oma naise ja Fenitška vahel, kuid tal oli kahju, et Fenitškas oli tekkinud mõte teda otsima tulla. Fenitška hääl meenutas talle korraga ta halle juukseid, ta vanadust, ta olevikku...

Liigatas ja kadus see nõiduslik maailm, millesse ta oli juba sisenemas, mis oli juba kujunemas mineviku uduseist laineist.

«Ma olen siin,» vastas ta. «Ma tulen, mine pealegi.» — «Seal nad on, need härraselu jäljed,» välgatas ta peas. Fenitška vaatas vaikides ta juurde lehtlasse ja kadus; tema aga märkas suure imestusega, et sel ajal kui ta unistas, oli jõudnud saabuda öö. Kõik ümberringi oli pimenenud ja vaikinud, Fenitška nägu libises ta eest mööda nii kahvatuna ja väikesena. Ta tõusis ja tahtis majja tagasi minna; kuid heldinud süda ei suutnud rahuneda ta rinnas ja ta hakkas pikkamisi kõndima mööda aeda, kord mõtlikult oma jalgade ette vahtides, kord silmi taeva poole tõstes, kus tähed juba kihasid ja üksteisele silma pilgutasid. Ta kõndis kaua, peaaegu väsimuseni, aga erutus temas — mingi otsiv, ebamäärane, kurb erutus — ei vähenenud ikkagi. Oo, kuidas oleks Bazarov ta üle naernud, kui ta oleks teada saanud, mis temas nüüd toimus! Isegi Arkadi oleks ta hukka mõistnud. Temale, neljakümne nelja aastasele inimesele, põllupidajale ja maaomanikule, tulid pisarad silma — põhjusetud pisarad; see oli sada korda hullem kui tšellomäng.

Nikolai Petrovitš jätkas kõndimist ega suutnud minna majja, sellesse rahulisse ja mugavasse pessa, mis nii sõbralikult vaatas ta poole kõigi oma valgustatud akendega; tal polnud jõudu lahkuda pimedusest, aiast, värske õhu muljest näol, sellest nukrusest, sellest erutusest...

Teekäänakul tuli talle vastu Pavel Petrovitš.

«Mis sul on?» küsis ta Nikolai Petrovitšilt. «Sa oled kahvatu nagu viirastus; oled haige; miks sa voodisse ei heida?»

Nikolai Petrovitš seletas talle lühidalt oma hingelist seisundit ja eemaldus. Pavel Petrovitš läks aia lõpuni ning vajus samuti mõttesse, ja tõstis samuti silmad taeva poole. Kuid tema kauneis, tumedais silmis ei peegeldunud midagi peale tähtede valguse. Ta ei olnud sündinud romantikuks ega osanud unistada tema keigarlikult-kuiv ja kirglik, prantsusepäraselt misantroopiline hing.

«Kas tead mis?» ütles samal ööl Bazarov Arkadile. «Mul tuli suurepärane mõte pähe. Su isa rääkis täna, et ta sai küllakutse

sellelt teie tähtsalt sugulaselt. Su isa ei sõida; kihutagem õige meie sinuga *** linna; see härra kutsub ju sindki. Näe, missuguseks siin ilm läks, meie aga saame sõita, vaatame linna. Logeleme päeva viis-kuus ja asi valmis!»

«Aga kas sa sealt siia tagasi tuled?»

«Ei, tarvis isa juurde sõita. Sa tead, ta elab kolmekümne versta kaugusel *** linnast. Ma pole teda ammu näinud, ja samuti ka oma ema; tarvis vanakestele head meelt teha. Nad on mul head inimesed, eriti isa — ülinaljakas mehike. Ja mina olen neil ju ainus.»

«Ja kas jääd kauaks nende juurde?»

«Ei usu. Küllap hakkab vist igav.»

«Aga kas sa tagasiteel meie juurde tuled?»

«Ei tea, eks näe. Noh, kas on siis nii? Sõidame?»

«Olgu pealegi,» tähendas Arkadi laisalt.

Ta oli südames väga rõõmus sõbra ettepaneku üle, kuid pidas kohuseks oma tunnet varjata. Ega ta asjata olnud nihilist!

Järgmisel päeval sõitis ta Bazaroviga *** linna. Marjino noorsool oli kahju nende ärasõidust; Dunjaša isegi nuttis natuke... Vanad aga hingasid kergemalt.

[XII, XIII ja XIV peatükk. Bazarov ja Arkadi kohtuvad kubermangulinnas Peterburi võimukandja Koljaziniga, kuberneriga ja kahe uusimate vaadete pooldajaga, kes on kujutatud karikatuurselt, — Sitnikovi ja Jevdoksia Kukšinaga. Kuberneri pool ballil nägi Bazarov Odintsovat; Odintsova hakkas huvi tundma Bazarovi vastu, kellest Arkadi talle jutustas, ja tal tekkis soov Bazaroviga tutvuda.]

XV

«Vaatame, missugusesse imetajate-liiki kuulub see isik,» ütles järgmisel päeval Arkadile Bazarov, minnes ühes temaga trepist üles võõrastemajas, kus oli peatunud Odintsova. «Mu nina tunneb, et siin on miski korrast ära.»

«Sa paned mind imestama!» hüüatas Arkadi. «Kuidas? Sina, sina, Bazarov, pooldad seda kitsarinnalist kõlblust, millega...»

«Küll oled sa veider!» ütles Bazarov hooletult vahele. «Kas sa ei tea, et meie keeles ja meiesugusele «mitte hea» tähendab «hea»? Järelikult on põhjust midagi oodata. Eks sa ise täna rääkinud, et ta imelikult mehele läks, kuigi minu arvates pole sugugi imelik, vaid vastupidi, on arukas minna rikkale vanamehele. Mina linna keelepeksu ei usu; kuid ma armastan mõtelda, nagu ütleb meie haritud kuberner, et need on õiged.»

Arkadi ei vastanud midagi, vaid koputas numbritoa uksele. Noor livreesse riietatud teener juhtis mõlemad sõbrad suurde tuppa, mis oli halvasti sisustatud nagu kõik vene võõrastemajade toad, kuid kus leidus rohkesti lilli. Varsti ilmus Odintsova ise lihtsas hommikukleidis. Kevadise päikese valgusel näis ta veelgi nooremana. Arkadi esitles talle Bazarovit ja märkas salajase imestusega, et sõber otsekui kohmetus, kuna Odintsova jäi täiesti

rahulikuks, nagu eilegi. Bazarov tundis ise, et ta kohmetus, ja muutus tusaseks. «Vaat, kus tükk! Kohkusin eite nähes!» mõtles ta, heitis end Sitnikovi kombel lohakalt tugitooli ja hakkas liialdatud sundimatusega rääkima; Odintsova aga ei pööranud temalt oma selgeid silmi...

Odintsova istus tugitooli korjule toetudes ja kuulas Bazarovit, kätt teise käe peal hoides. Bazarov rääkis vastu oma harjumust õige palju ja näis ilmselt oma kaasvestlejat huvitada tahtvat, mis Arkadit jällegi imestama pani. Ta ei suutnud otsustada, kas Bazarov saavutas eesmärgi. Anna Sergejevna näo järgi oli raske aimata, missugused muljed tal olid: see säilitas ühesuguse lahke ja peene ilme; ta kaunid silmad helendasid tähelepanust, kuid häirimatust tähelepanust. Bazarovi veiderdamine mõjus temasse külaskäigu esimestel minutitel ebameeldivalt, nagu halb lõhn või ere helin; ta mõistis aga kohe, et noormees tundis kohmetust, ja see oli talle isegi meelitav. Ainult labasus oli ta meelest eemaletõukav, labasuses aga poleks keegi Bazarovit süüdistanud. Arkadil tuli tol päeval lakkamatult imestada. Ta ootas, et Bazarov hakkab Odintsovaga kui targa naisega rääkima oma veendumustest ja vaadetest, — oli ju too ise väljendanud soovi kuulata inimest, «kel on julgust mitte millessegi uskuda», kuid selle asemel lobises Bazarov arstiteadusest, homöopaatiast[1], botaanikast. Ilmnes, et Odintsova ei raisanud üksinduses aega: ta oli läbi lugenud mitu head raamatut ja väljendus korralikus vene keeles. Ta juhtis jutu muusikale, kuid märgates, et Bazarov ei tunnusta kunsti, pöördus ta tagasi taimeteaduse juurde, kuigi Arkadi hakkas rääkima rahvaviiside tähtsusest. Odintsova kohtles teda ka nüüd kui nooremat venda: näis, et ta hindab temas headust ja nooruslikku lihtsameelsust, — muud midagi. Enam kui kolm tundi kestis aeglane, mitmekesine ja elav vestlus. Lõpuks tõusid sõbrad ja hakkasid jumalaga jätma. Anna Sergejevna vaatles neid lahke sõbralikkusega, sirutas mõlemale oma ilusa valge käe, mõtles natuke ja ütles kõhkleva, kuid hea naeratusega:

«Kui te, härrased, igavust ei karda, siis sõitke minu poole Nikolskojesse.»

«Heldeke, Anna Sergejevna,» hüüdis Arkadi. «Mulle oleks eriliseks õnneks...»

«Aga teie, *monsieur* Bazarov?»

Bazarov ainult kummardas, — ning Arkadil tuli viimast korda imestada: ta märkas, et ta sõber punastas. «Noh,» ütles ta talle tänaval. «Kas oled ikka veel arvamisel, et ta on oi-oi-oi?»

«Kes teda teab! Näe, kuidas ta ennast külmutas!» vastas Bazarov, vaikis natuke ja lisas: «Hertsoginna, valitsejanna! Pole talle muud vaja kui slepp selja taha ja kroon pähe.»

---

[1] Homöopaatia — väikeste arstimiannuste abil haiguste ravimise meetod.

«Meie hertsoginnad ei räägi niiviisi vene keelt,» tähendas Arkadi.

«On hädas olnud, vennike, on meiesuguste leiba süüa saanud.»

«Aga siiski on ta võluv,» sõnas Arkadi.

«Säärane rikas ihu!» jätkas Bazarov. «Kas või saada kohe lahkamiskambrisse.»

«Jäta järele, jumala pärast, Jevgeni! See ei kõlba kuhugi.»

«Noh, ära ole kuri, sa õrnake. Ma ütlesin juba — esimene sort. Tarvis on tema poole sõita.»

«Millal?»

«Kas või ülehomme. Mis meil siin ikka teha on? Kukšinaga vahuviina juua? Sinu sugulast, vabameelset aukandjat kuulata? Ülehomme kihutamegi sinna. Pealegi pole mu isa mõisake sealt kaugel. Nikolskoje on ju *** maantee ääres?»

«Jah.»

«*Optime.*[1] Ei maksa viivitada; viivitavad üksnes lollid — ja targad. Ma ju ütlen sulle: rikas ihu.»

Kolm päeva hiljem sõitsid mõlemad sõbrad mööda maanteed Nikolskoje mõisa. Ilm oli selge ja mitte liiga palav; postijaama söönud hobused jooksid nobedasti, vehkides kergelt oma kähardatud ja palmitsetud sabadega. Arkadi vaatas teele ja naeratas, ilma et ta isegi oleks teadnud miks.

«Õnnitle mind,» hüüdis äkki Bazarov. «Täna on 22. juuni, minu nimepäev. Vaatame, kuidas mul veab. Täna oodatakse mind kodus,» lisas ta madalal häälel. «Noh, oodaku, mõni asi!»

XVI

... Odintsova pöördus Bazarovi poole.

«Te vaatlete viisakusest pilte, Jevgeni Vassiljitš,» alustas ta. «Teid see ei huvita. Nihutage end parem meie juurde ja vaidleme millegi üle.»

Bazarov tuli lähemale.

«Mille üle käsite vaielda,» sõnas ta.

«Mille üle tahate. Hoiatan teid, et ma olen hirmus suur vaidleja.»

«Teie?»

«Mina. Teid näib see üllatavat. Miks?»

«Sellepärast, et niipalju kui ma võin otsustada, on teil rahulik ja külm loomus, vaidluseks aga peab laskma ennast kaasa kiskuda.»

«Kuidas te jõudsite mind nii ruttu tundma õppida? Ma olen esiteks kannatamatu ja kangekaelne, küsige parem Katjalt; aga teiseks lasen ma ennast väga kergesti kaasa kiskuda.»

Bazarov silmitses Anna Sergejevnat.

«Võib olla, teie peate seda paremini teadma. Niisiis, te soovite

[1] Väga hea.

vaielda, — olge hea. Ma vaatlesin Saksi Šveitsi vaateid teie albumist, aga teie tähendasite, et see ei või mind huvitada. Te ütlesite seda sellepärast, et ei eelda minus kunstilist arusaamist — ja seda minus tõesti ei ole. Kuid need vaated võisid minus huvi äratada geoloogilisest vaatekohast, mägede kujunemisloo vaatekohast näiteks.»

«Vabandage, geoloogina pöördute ennemini raamatu, eriteadusliku teose, mitte joonise poole.»

«Joonis näitab mulle piltlikult seda, mis raamatus on kirjeldatud tervelt kümnel leheküljel.»

Anna Sergejevna vaikis hetke.

«Teil pole siis tõesti mitte raasugi kunstilist arusaamist?» sõnas ta, toetudes küünarnukkidega lauale ja selle liigutusega lähendades oma nägu Bazarovile. «Kuidas te siis ilma selleta läbi saate?»

«Aga milleks seda vaja on, lubage küsida?»

«Kas või selleks, et osata inimesi tunda ja uurida.»

Bazarov muigas.

«Esiteks on selleks olemas elukogemused, aga teiseks teatan teile, et üksikute isikute uurimine ei tasu vaeva. Kõik inimesed on üksteise sarnased nii ihult kui ka hingelt; igal meist on peaaju, põrn, süda, kopsud ühesuguse ehitusega; ka niinimetatud kõlblad omadused on kõigil ühed ja samad: väikesed erinevused ei tähenda midagi. Jätkub ühest inimeksemplarist, et otsustada kõigi teiste üle. Inimesed on nagu puud metsas; ükski botaanik ei hakka jändama iga üksiku kasega.»

Katja, kes valis ruttamata õie õie juurde, tõstis hämmastunult silmad Bazarovile, ja kohates tema kiiret ning hoolimatut pilku, punastas kõrvuni. Anna Sergejevna vangutas pead.

«Puud metsas,» kordas ta. «Tähendab, teie arvates pole vahet rumala ja targa inimese, hea ja kurja inimese vahel.»

«Ei, on vahe: samasugune vahe nagu haige ja terve inimese vahel. Tiisikusehaige kopsud pole samasuguses olukorras kui teie ja minu omad, kuigi neil on ühesugune ehitus. Me teame umbes, millest tekivad kehalised häired; kõlblad tõved aga tekivad halvast kasvatusest, igasuguseist tühiseist asjust, millega maastmadalast inimeste päid täis topitakse, ühe sõnaga, ühiskonna jäledast olukorrast. Parandage ühiskond, ja tõbiseid ei esine.»

Bazarov rääkis kõike seda säärase ilmega, nagu oleks ta ise sealjuures mõtelnud: «Usu või ära usu, — mulle on see ükskõik.» Ta silus oma pikkade sõrmedega aeglaselt üle põskhabeme, ja ta silmad jooksid mööda nurki.

«Ja te oletate,» sõnas Anna Sergejevna, «et kui ühiskond paraneb, siis ei ole enam kurje ega rumalaid inimesi?»

«Vähemalt oleks ühiskonna õige korralduse puhul ükskõik, kas inimene on rumal või tark, kuri või hea.»

«Jah, saan aru; kõigil on siis ühesugune põrn.»

«Just nii, auline proua.»

Odintsova pöördus Arkadi poole.

«Ja missugune on teie arvamine, Arkadi Nikolajevitš?»

«Olen Jevgeniga ühel arvamisel,» vastas ta.

Katja silmitses teda altkulmu.

«Te panete mind imestama, härrad,» ütles Odintsova. «Kuid me räägime veel sellest...»

...Õhtusöögi ajal hakkas Anna Sergejevna jälle rääkima botaanikast.

«Lähme homme hommikul jalutama,» ütles ta Bazarovile. «Tahan teilt teada saada aasataimede ladinakeelseid nimesid ja nende omadusi.»

«Milleks te vajate ladinakeelseid nimesid?» küsis Bazarov.

«Igas asjas peab olema kord,» vastas Anna Sergejevna.

«Missugune võluv naine on Anna Sergejevna,» hüüdis Arkadi, jäädes sõbraga neile määratud toas kahekesi.

«Jah,» vastas Bazarov. «Sel eidel on oidu. Noh, on aga temal kogemusi!»

«Mis mõttes sa seda ütled, Jevgeni Vassiljitš?»

«Heas mõttes, heas, isake Arkadi Nikolaitš! Ma olen veendunud, et ta oma mõisagi ülihästi valitseb. Kuid ime pole mitte tema, vaid tema õde.»

«Kuidas? See tõmmuke?»

«Jah, see tõmmuke. See on värske ja puutumatu, kartlik ja vaikne, — kõik, mis tahad. Vaat, kellega võib tegelda. Sellest teed veel, mis iganes tahad; teine aga on juba elukoolist läbi käinud.»

Arkadi ei vastanud Bazarovile midagi, ja kumbki neist heitis magama, pea täis erakordseid mõtteid.

Ka Anna Sergejevna mõtles sel õhtul oma külalistele. Bazarov meeldis talle — edvistamise puudumisega ja isegi oma järskude arvamistega. Anna Sergejevna nägi temas midagi uut, mida ta veel polnud kohanud, — ja ta oli uudishimulik...

«Imelik inimene on see arst!» mõtles ta, lebades oma suurepärases voodis pitspatjadel, kerge siidvaiba all... Anna Sergejevna oli isalt pärinud osakese tema kalduvusest toredusele. Ta armastas väga oma patust, kuid head isa; isa aga jumaldas teda, naljatas temaga sõbralikult nagu omasugusega, usaldas teda täiesti, pidas temaga nõu. Oma ema Anna Sergejevna vaevalt mäletas.

«Imelik on see arst!» kordas ta endamisi. Ta sirutas, naeratas, viskas käed kukla taha, läbis siis silmadega paar lehekülge rumalast prantsuskeelsest romaanist, pillas raamatu maha — ja uinus, üleni puhas ja külm puhtas ja lõhnavas pesus.

Järgmisel hommikul läks Anna Sergejevna kohe pärast einet Bazaroviga botaniseerima ja tuli tagasi üsna lõuna eel; Arkadi ei käinud kuskil ja veetis ligi tund aega Katjaga. Tal polnud igav Katja seltsis, Katja ise tegi ettepaneku korrata talle eilset sonaati; kui aga Odintsova viimaks tagasi tuli, kui Arkadi teda nägi, siis

tõmbus ta süda kohe kokku... Anna Sergejevna kõndis mööda aeda natuke väsinud kõnnakuga; ta põsed punetasid ja silmad särasid tavalisest helkjamini ümmarguse õlgkübara all. Ta veeretas näpu vahel peent aasalille varrekest, kerge peleriin oli langenud ta küünarnukile, ja kübara laiad hallid lindid liibusid ta rinna vastu. Bazarov käis tema järel — iseteadlikult ja hooletult nagu alati, kuid ta näoilme ei meeldinud Arkadile, kuigi see oli lõbus ja isegi lahke. Bazarov pomises läbi hammaste: «Tere!» ja läks oma tuppa, Odintsova aga surus hajameelselt Arkadi kätt ja möödus temast samuti.

«Tere,» mõtles Arkadi. «Kas me siis täna teineteist pole näinud?»

XVII

Aeg (nagu teada) lendab vahel linnuna, vahel roomab ussina; inimesel aga on eriti hea siis, kui ta tähelegi ei pane, kas see möödub ruttu või pikkamisi. Arkadi ja Bazarov veetsid just sel viisil umbes viisteistkümmend päeva Odintsova juures. Selleks aitas osalt kaasa see kord, mille Anna Sergejevna oli maksma pannud oma majas ja elus. Ta hoidis sellest rangelt kinni ja sundis teisi sellele alistuma. Kõik toimus päeva jooksul kindlatel aegadel. Hommikul täpselt kell kaheksa kogunes kogu seltskond teed jooma; tee ajast eineni tegi igaüks, mis tahtis; perenaine ise töötas valitsejaga (mõisamaad olid kruntrendil), ülemteenritega, majahoidjaga. Enne lõunasööki tuli seltskond jälle kokku, et vestelda või lugeda; õhtud pühendati jalutamisele, kaartidele, muusikale; kell pool üksteistkümmend läks Anna Sergejevna oma tuppa, jagas käske järgmiseks päevaks ja heitis magama. Bazarovile ei meeldinud see kavakindel, natuke pidulik korrapärasus igapäevases elus. «Veered nagu mööda rööpaid,» kinnitas ta; toapoisid livreedes ja ametlikult viisakad ülemteenrid solvasid tema demokraatlikke tundeid. Ta leidis, et kui juba nii elada, siis tuleks ka lõunat süüa inglisepäraselt, sabakuubedes ja valgete kaelasidemetega. Ta kõneles sellest kord Anna Sergejevnaga.

Odintsova käitus nii, et igaüks ilma pelgamata väljendas tema ees oma arvamist. Ta kuulas Bazarovi ära ja sõnas: «Teie seisukohalt on teil õigus; sel juhul ma olen ehk suursugutsev proua. Kuid maal ei saa elada korratult, igavus võtab võimust,» ja tegi ikkagi nii nagu tahtis. Bazarov torises, kuid ka tema ja Arkadi elu Odintsova juures muide just sellepärast oligi nii kerge, et Odintsova majas kõik «veeres nagu rööpaid mööda». Kõige selle juures toimus mõlemas noormehes juba esimesist Nikolskojes viibimise päevist muudatus. Bazarovis — keda Anna Sergejevna kohtles ilmselt oma soosikuna, kuigi harva temaga ühel arvamisel olles — hakkas ilmnema varem mitte nähtud erutus: ta ärritus hõlpsasti, rääkis vastu tahtmist, vaatas tigedalt ega suutnud püsida paigal,

nagu oleks miski teda alatasa taga kihutanud; Arkadi aga, kes endamisi lõplikult tegi otsuse, et ta armastab Odintsovat, hakkas anduma vaiksele nukrameelsusele. Ent see nukrameelsus ei takistanud teda lähenemast Katjale; see isegi aitas tal astuda Katjaga helladesse, sõbralikesse suhetesse. «T e m a mind ei hinda! Olgu pealegi!... Siin on hea olend, kes mind eemale ei tõrju,» mõtles Arkadi, ja ta süda nautis taas suuremeelsete tunnete magusust. Katja mõistis ähmaselt, et Arkadi otsis tema juurest mingit lohutust, ja ei keelanud temale ega ka endale poolhäbeliku, poolusaldava sõpruse süütut lõbu. Anna Sergejevna juuresolekul nad omavahel ei vestlenud: Katja tõmbus alati kokku õe terase pilgu all, Arkadi aga — nagu armunud inimesele kohane — ei suutnud armastatu lähedal tähelepanu pöörata enam millelegi muule. Hea oli tal aga ainult Katja seltsis. Ta tundis, et tal pole jõudu Odintsovat paeluda, ta pelgas ja kohmetas temaga üksi jäädes; ka Anna Sergejevna ei teadnud, mis talle öelda: Arkadi oli talle liiga noor. Katjaga seevastu oli Arkadi nagu kodus; ta käitus Katja suhtes lahke üleolekuga, ei takistanud teda väljendamast muusika, uudisjuttude ja luuletuste lugemise ja muu tühja-tähja mõjul tekkinud muljeid, ise märkamata või tajumata, et see t ü h i - t ä h i huvitas ka teda. Katja omalt poolt ei takistanud tema nukrutsemist. Arkadil oli hea Katjaga, Odintsoval Bazaroviga; seepärast juhtus harilikult nii: kumbki paarike läks pärast lühikest koosviibimist omale poole, eriti jalutuskäikude ajal. Katja j u m a l d a s loodust, ja ka Arkadi armastas loodust, kuigi ta ei tohtinud seda tunnistada; Odintsova oli looduse vastu õige ükskõikne — niisama nagu Bazarovgi. Meie sõprade peaaegu alatine lahusolek ei jäänud ilma tagajärgedeta: nendevahelised suhted hakkasid muutuma. Bazarov lakkas Arkadiga Odintsova üle rääkimast, lakkas isegi põhjamast tema «aristokraatlikke tembutusi»; tõsi küll, Katjat kiitis ta endist viisi ja soovitas vaid vähendada tema tundelisi kalduvusi. Kuid ta kiitused olid ruttavad, nõuanded kuivad; ja üldse vestles ta Arkadiga palju vähem kui enne... Ta nagu hoidus tema eest, nagu häbenes teda...

Arkadi märkas kõike seda, kuid jättis oma tähelepanekud enda teada.

Kogu selle «uuduse» tõeliseks põhjuseks oli tunne, mille Odintsova sisendas Bazarovisse, — tunne, mis teda piinas ja vihastas ja mille ta otsekohe oleks põlgliku naerulaginaga ja toore sõimuga maha salanud, kui keegi oleks kas või kaudselt vihjanud selle võimalusele, mis temas toimus. Bazarov oli suur naiste ja naiseliku ilu sõber, nimetas aga ideaalset või, nagu tema ütles, romantilist armastust paljaks jamaks, andestamatuks juhmuseks, pidas rüütellikke tundeid millekski vigasuse või haiguse taoliseks ja väljendas enam kui üks kord oma imestust selle üle, miks Toggenburgi[1] ühes

[1] T o g g e n b u r g — F. Schilleri ballaadi «Rüütel Toggenburg» kangelane; istus hulk aastaid kloostri lähedal, kus asus tema armastatu, ning ootas, et «armsa aken avaneks».

kõigi minnesängerite ja trubaduuridega[1] ei pistetud hullumajja. «Kui sulle naine meeldib,» taotses ta öelda, «siis katsu temast asja saada; kui seda ei saa — noh, siis pööra selg: ega naistest maailmas puudust pole.» Odintsova meeldis talle; tema kohta levinud kuuldused, ta mõttevabadus ja iseseisvus, kaheldamatu poolehoid Bazarovile, — kõik näis kõnelevat Bazarovi kasuks; ent ta mõistis varsti, et Odintsovast «asja ei saa», temale selga pöörata Bazarov oma hämmastuseks aga ei jaksanud. Ta veri süttis põlema, niipea kui talle meenus Anna Sergejevna; oma verest oleks ta kergesti jagu saanud, kuid midagi muud oli temasse sisenenud: midagi, mida ta kuidagi ei tunnustanud, mille üle ta alati nalja heitis, mis ülimal määral pahandas kogu ta uhkust. Kõnelustes Anna Sergejevnaga väljendas ta veel rohkem kui enne oma ükskõikset halvustust kõige romantilise vastu; üksi jäädes aga oli ta raevutsedes teadlik romantiku olemasolust iseendas. Siis läks ta metsa ja kõndis seal suurte sammudega, purustades ettejuhtuvaid oksi ja sõimates tasa nii teda kui ka ennast. Või ronis küüni, puges kuuri, sulges jonnakalt silmad ja sundis end magama; mis tal muidugi mitte igakord ei õnnestunud. Äkki kujutleb ta, et need neitsilikud käsivarred kord põimuvad ta kaela ümber, et need uhked huuled vastavad ta suudlustele, et need targad silmad peatuvad õrnusega — jah, õrnusega tema silmadel... ning ta pea hakkab ringi käima ja ta unustab end hetkeks, kuni temas jälle lõkkele lööb nördimus. Ta püüdis end igasuguseilt «häbistavailt» mõtteilt, nagu oleks kurivaim teda kiusanud. Talle näis mõnikord, et ka Odintsovas toimub muutus; et tema näoilmest paistab midagi erilist; et võib-olla... Kuid siin põrutas ta harilikult jalga või kiristas hambaid ja ähvardas ennast rusikaga.

Bazarov aga ei eksinud täiesti. Ta rabas Odintsova kujutlust; ta huvitas Odintsovat: Odintsova mõtles talle palju. Bazarovi eemalolekul ei tundnud ta igavust, ei oodanud teda, kuid tema tulekul elavnes otsekohe. Ta jäi meelsasti Bazaroviga kahekesi ja vestles temaga meelsasti isegi siis, kui Bazarov teda vihastas või solvas ta maitset, tema elegantseid harjumusi. Ta otsekui tahtis katsele panna Bazarovit ja uurida iseennastki.

Kord temaga aias jalutades sõnas Bazarov äkki sünge häälega, et kavatseb varsti sõita külasse, isa juurde... Anna Sergejevna kahvatas, nagu oleks miski teda südamesse torganud, nii et ta imestas ja pärast kaua mõtiskles selle üle, mida see võis tähendada. Bazarov ei teatanud talle oma ärasõidust mõttega teda katsele panna, — vaadata, mis sellest tuleb: ta ei «luuletanud» iial midagi. Tolle päeva hommikul sai ta kokku oma isa valitsejaga, enda kunagise kasvataja Timofeitšiga. See Timofeitš — vilgas ja väle taadike kollaste, luitunud juustega, punase tuuldunud näoga ja tillukeste pisarakestega kissitavais silmades — ilmus ootama-

[1] Minnesängerid ja trubaduurid — keskaegsed luuletajad-laulikud, kes lõid armastuslüürikat.

tult Bazarovi ette oma lühikeses, paksust sinakashallist kalevist tehtud jopis, rihmaots vööks ja tõkatiga määritud saapad jalas.

«Aa, vana, tere!» hüüatas Bazarov.

«Tere, isake Jevgeni Vassiljitš,» alustas taadike ja naeratas rõõmsalt, mistõttu kogu ta nägu kattus äkki kortsudega.

«Miks sa tulid? Kas saadeti minu järele?»

«Halastage, isake, kuidas võib!» hädatses Timofeitš (talle meenus isandalt ärasõidul saadud kõva käsk). «Linnas käisime härraste asjus, kuulsime teie heldusest, tulimegi siis mööda minnes... Vaatama, tähendab, teie heldust... Aga tülitada, — kes seda tohib...»

«Noh, ära valeta,» ütles Bazarov vahele. «Kas siitkaudu läheb su linnatee?»

Timofeitš niheles ega vastanud midagi.

«Kas isa on terve?»

«Tänu jumalale, terve.»

«Ja ema?»

«Arina Vlasjevna ka, issand olgu kiidetud.»

«Ootavad mind muidugi!»

Taadike langetas viltu oma tillukese peakese.

«Ah, Jevgeni Vassiljitš, kuidas ei peaks nad ootama! Uskuge, jumala tõsi, süda on haige teie vanemaid vaadates.»

«Hea küll, hea küll. Ära tee sõnu. Ütle neile, et ma tulen varsti.»

«Kuulen,» vastas Timofeitš ohates.

Majast väljunud, vajutas ta mütsi kahe käega pähe, ronis värava juurde jäetud viletsale sõiduvankrile ja hakkas väikest sörki tehes liikuma, kuid mitte linna suunas.

Sama päeva õhtul istus Odintsova Bazaroviga oma toas. Arkadi aga jalutas mööda saali ja kuulas Katja mängu. Vürstinna oli üles oma ruumidesse läinud; ta üldse ei suutnud sallida külalisi, eriti aga neid «uusi põrundpäid», nagu ta neid nimetas. Esinduslikes tubades ta ainult mossitas; see-eest prahvatas ta oma ruumes toatüdruku ees mõnikord nii kangesti riidlema, et tanu hüples tal peas ühes võltsjuustega. Odintsova teadis seda kõike.

«Kuidas te siis nüüd kavatsete ära sõita,» alustas ta. «Aga teie lubadus?»

«Missugune?»

«Te olete unustanud? Te tahtsite anda mulle mõned keemiatunnid.»

«Mis teha! Isa ootab mind; ma ei saa enam viivitada. Muide, te võite läbi lugeda *Pelouse et Frémy «Notions générales de chimie»*[1]; hea raamat ja arusaadavalt kirjutatud. Te leiate sellest kõik mis tarvis.»

«Aga mäletate, te kinnitasite mulle, et raamat ei saa asendada... ma olen unustanud, kuidas te väljendusite, aga te teate, mis ma tahan öelda... kas mäletate?»

[1] Pelouse'i ja Frémy prantsuskeelne teos «Keemia põhialused».

«Mis teha!» kordas Bazarov.

«Miks sõita?» sõnas Odintsova häält tasandades.

Bazarov vaatas talle näkku. Odintsova heitis pea tugitooli korjule ja pani küünarnukkideni paljastatud käsivarred rinnal risti. Ta näis kahvatum üksiku lambi valgel, mida varjas paberist lõigatud võrk. Lai valge kleit kattis teda üleni oma pehmete voltidega; väevalt nähtavad olid ta jalaotsakesed, mis asetsesid samuti ristamisi.

«Aga miks jääda?» vastas Bazarov.

Odintsova pööras natuke pead.

«Kuidas miks? Kas teil pole minu juures lõbus? Või arvate, et teist siin kahju ei oleks?»

«Olen selles veendunud.»

Odintsova vaikis hetke.

«Asjata mõtlete seda. Muide, ma ei usu teid. Te ei võinud seda tõsiselt öelda.» Bazarov istus ikka liikumatult. «Jevgeni Vassiljitš, mis te siis vaikite?»

«Mis ma pean siis teile ütlema? Inimestest ei maksa üldse kahju tunda, minust ammugi mitte.»

«Miks siis?»

«Ma olen positiivne, ebahuvitav inimene. Ei oska rääkida.»

«Te norite meelitusi, Jevgeni Vassiljitš.»

«Säärast harjumust mul ei ole. Kas te ise ei tea, et elu elegantne külg on mulle kättesaamatu, — see külg, mida teie nii kõrgelt hindate?»

Odintsova hammustas taskurätiku nurka.

«Mõtelge, mis tahate, kuid mul hakkab igav, kui te ära sõidate.»

«Arkadi jääb siia,» tähendas Bazarov.

Odintsova kehitas pisut õlga.

«Mul hakkab igav,» kordas ta.

«Tõepoolest? Kaua te igatahes igavust ei tunne.»

«Miks te seda oletate?»

«Sellepärast, et te ise ütlesite mulle, et tunnete igavust ainult siis, kui rikutakse teie korda. Te olete korraldanud oma elu nii vääramatult kavapäraselt, et selles ei saa olla ruumi igavusel ega kurbusel ... mitte mingeil raskeil tundeil.»

«Ja te leiate, et ma olen vääramatu ... see tähendab, et ma nii kavapäraselt olen korraldanud oma elu?»

«Või veel! Kas või näiteks see: mõne minuti pärast lööb kell kümme, ja ma tean juba ette, et te ajate mu ära.»

«Ei, ei aja ära, Jevgeni Vassiljitš. Te võite jääda. Avage see aken ... mul on millegipärast palav.»

Bazarov tõusis ja tõukas akent. See avanes ainsa tõuke mõjul kõlisedes pärani ... Ta ei oodanud, et see nii kergesti avaneb; pealegi värisesid ta käed. Pime, pehme öö vaatas tuppa oma peaaegu musta taevaga, nõrgalt kohisevate puudega ja vaba, puhta õhu värske lõhnaga.

«Laske eesriie alla ja istuge,» sõnas Odintsova. «Mul on himu teiega lobiseda enne teie ärasõitu. Jutustage mulle midagi endast; te ei räägi iialgi enesest.»

«Ma katsun teiega vestelda kasulikest asjust, Anna Sergejevna.»

«Te olete väga malbe... Aga ma tahaksin midagi teada saada teist, teie perekonnast, teie isast, kelle pärast te meist lahkute.»

«Miks räägib ta sääraseid sõnu?» mõtles Bazarov.

«Kõik see pole sugugi huvitav,» sõnas ta valjusti. «Eriti mitte teile; me oleme väikesed inimesed...»

«Mina aga olen teie arvates aristokraat?»

Bazarov tõstis silmad Odintsovale.

«Jah,» sõnas ta liigse järskusega.

Odintsova muigas.

«Ma näen, te tunnete mind vähe, kuigi te kinnitate, et kõik inimesed on üksteise sarnased ja et ei maksa neid tundma õppida. Ma jutustan teile kunagi oma eluloo... aga teie jutustage mulle enne oma.»

«Ma tunnen teid vähe,» kordas Bazarov. «Võib-olla on teil õigus; võib-olla on tõesti iga inimene mõistatus. Võtame näiteks kas või teid: te pelgate seltskonda, see on teile koormav — ja te kutsusite oma majja kaks üliõpilast. Miks te oma tarkusega, oma iluga elate maal?»

«Kuidas? Kuidas te seda ütlesite,» sõnas Odintsova vilkalt. «Minu... iluga?»

Bazarov tõmbas kulmud kortsu.

«See on ükskõik,» pomises ta. «Ma tahtsin öelda, et ma hästi ei mõista, miks te asusite elama maale.»

«Teie ei saa sellest aru... Ometi seletate seda endale kuidagi?»

«Jah... ma arvan, et te püsite alati ühel paigal sellepärast, et olete ennast ära hellitanud, sellepärast, et te väga armastate mõnusid, mugavusi, kõige muu vastu aga olete väga ükskõikne.»

Odintsova muigas jälle.

«Te ei taha mitte kuidagi uskuda, et ma olen võimeline laskma end millestki kaasa kiskuda?»

Bazarov vaatas talle altkulmu näkku.

«Uudishimust — võib-olla küll; muust küll mitte.»

«Tõesti? Noh, nüüd ma mõistan, miks me teiega sõpradeks saime; te olete ju samasugune nagu mina.»

«Sõpradeks saime...» sõnas Bazarov kõlatult.

«Jah!... Ma unustasin, et te tahate ära sõita.»

Bazarov tõusis püsti. Lamp põles tuhmilt keset pimenenud, lõhnavat, üksildast tuba; läbi vahel harva õõtsuva eesriide voolas öö ärritavat värskust, kuuldus öö salapärast sosinat. Odintsova ei liigutanud ühtki liiget, kuid salajane ärevus vallutas teda vähehaaval. See kandus üle ka Bazarovile. Ta tundis end äkki kahekesi olevat noore, kauni naisega...

«Kuhu te lähete?» küsis Odintsova pikkamisi.

Bazarov ei vastanud midagi ja laskus toolile.

«Nii siis — te peate mind rahulikuks, hellitatud olendiks,» jätkas Odintsova samal toonil, silmi aknalt pööramata. «Mina aga tean enda kohta, et ma olen väga õnnetu.»

«Teie olete õnnetu! Miks? Kas te tõesti võite mingit tähtsust anda närusele keelepeksule,»

Odintsova tõmbas kulmud kortsu. Talle tegi tuska, et Bazarov sai temast aru n õ n d a.

«Mind ei aja see keelepeks mitte naermagi, Jevgeni Vassiljitš, ja ma olen liiga uhke, et lubada sel ennast rahutuks teha. Ma olen õnnetu sellepärast... et minus ei ole soovi ega tahet elada. Te vaatlete mind umbusklikult, te mõtlete: seda räägib «aristokraat», kes on üleni pitsides ja istub sametist tugitoolis. Ma ei salgagi: ma armastan seda, mida teie nimetate mugavuseks; kuid samal ajal on minus vähe elutahet. Lepitage seda vastuoksust, kuidas oskate. Muide, see kõik on teie silmis romantism.»

Bazarov raputas pead.

«Te olete terve, iseseisev, rikas; mida te siis veel vajate? Mida te tahate?»

«Mida ma tahan,» kordas Odintsova ja ohkas. «Ma olen väga väsinud, ma olen vana; mulle näib, et ma elan väga ammu. Jah, ma olen vana,» lisas ta, peleriini otsi tasakesi oma paljastatud kätele tõmmates. Ta pilk kohtas Bazarovi pilku ja ta punastas õige natuke. «Minu seljataga on juba nii palju mälestusi: elu Peterburis, rikkus, siis vaesus, siis isa surm, abielu, siis välismaareis — nagu kord ja kohus... Mälestusi on palju, aga meenutada pole midagi, ja ees, tulevikus on pikk, pikk tee, kuid eesmärki pole... Mul pole tahetki edasi minna.»

«Nii pettunud olete?» küsis Bazarov.

«Ei,» sõnas Odintsova sõnu rõhutades. «Kuid ma pole rahuldatud. Näib, et kui ma võiksin tugevasti kiinduda millessegi...»

«Te tahaksite armastada,» ütles Bazarov vahele, «aga armastada te ei saa, — s e l l e s on teie õnnetus.»

Odintsova hakkas oma peleriini käiseid vaatlema.

«Kas ma ei või siis armastada?» sõnas ta.

«Vaevalt! Kuid ma nimetasin seda ilmaaegu õnnetuseks. Otse vastupidi: kellega see lugu juhtub, see väärib ennemini kaastunnet.»

«Mis lugu?»

«Et hakkad armastama.»

«Aga kust teie seda teate?»

«Kuulu järgi,» vastas Bazarov vihaselt.

«Sa edvistad,» mõtles ta. «Sul on igav, ja sa kiusad mind, sest sul pole midagi teha, mina aga...» Ta süda tõepoolest aina kärises.

«Pealegi olete ehk liiga nõudlik,» sõnas ta kogu kehaga ette kummardudes ja tugitooli narmastega mängides.

«Võib olla. Mina arvan, et kas kõik või mitte midagi. Elu elu vastu. Kui võtsid minu oma, siis anna enda oma, — ja siis juba ilma kahetsuseta ja tagasi andmata. Kui mitte, siis parem pole vajagi.»

«Noh, mis siis?» tähendas Bazarov. «See on õiglane tingimus, ja ma imestan, kuidas te siiamaani ... ei ole leidnud, mida soovisite.»

«Kas arvate, et on tõesti kerge anduda täielikult ükskõik millele?»

«Pole kerge, kui hakkad aru pidama ja ootama, iseendale väärtust määrama, iseennast kõrgelt hindama; ilma pikema arutluseta anduda aga on väga kerge.»

«Kuidas saab ennast mitte kõrgelt hinnata? Kui mul pole mingit hinda, — kes vajab siis minu andumust?»

«See pole enam minu asi; teise asi on arutada, mis mu hind on. Peaasi: peab oskama anduda.»

Odintsova eemaldus tugitooli korjust.

«Te räägite nii,» alustas ta, «nagu oleksite kõike seda kogenud.»

«Tuli jutuks, Anna Sergejevna. Kõik see, nagu teate, pole minu ala.»

«Aga teie oskaksite anduda?»

«Ei tea, kiidelda ei taha.»

Odintsova ei öelnud midagi ja Bazarov muutus vaikseks. Võõrastetoast kandus nendeni klaverihelisid.

«Miks see Katja seal nii hilja mängib?» tähendas Odintsova.

Bazarov tõusis.

«Jah, nüüd on tõesti hilja; teil on aeg puhkama heita.»

«Oodake, kuhu te ruttate ... Ma pean teile ütlema ühe sõna.»

«Missuguse?»

«Oodake,» sosistas Odintsova. Ta silmad peatusid Bazarovil; näis, nagu silmitseks ta teda tähelepanelikult.

Bazarov käis mööda tuba, tuli siis äkki ta juurde, ütles rutuga «jumalaga», pigistas ta kätt, nii et ta peaaegu karjatas, ning väljus toast. Odintsova tõstis kokkukleepunud sõrmed huulte juurde, puhus nendele ning korraga — tõustes hoogsalt tugitoolist — läks kärmete sammudega ukse poole, nagu tahaks ta Bazarovit tagasi kutsuda ... Toatüdruk tuli tuppa, karahvin hõbekandikul. Odintsova peatus, käskis tal lahkuda ja istus jälle, ja jäi jälle mõttesse. Ta juuksepalmik läks lahti ja langes tumeda maona tema õlale.

Lamp põles veel kaua Anna Sergejevna toas, ja kaua püsis ta liikumatuna, üksnes aeg-ajalt sõrmedega libistades üle oma käte, mida öine külmus kergelt salvas.

Bazarov aga pöördus paari tunni pärast oma magamistuppa tagasi, saapad kastest märjad, turris ning sünge. Ta leidis Arkadi kirjutuslaua tagant, raamat käes, kuuenööbid kaelani kinni.

«Sa pole veel magama heitnud?» ütles ta otsekui tusaselt.

«Sa istusid täna kaua Anna Sergejevna juures,» sõnas Arkadi tema küsimusele vastamata.

«Jah, ma istusin temaga kogu aeg, kui te Katerina Sergejevnaga klaverit mängisite.»

«Mina ei mänginud...» alustas Arkadi — ning jäi vait. Ta tundis endale pisaraid silmi valguvat, ta ei tahtnud aga nutma hakata oma pilkehimulise sõbra ees...

[XVIII ja XIX peatükk. Bazarovi armuavaldus Odintsovale ei leidnud vastukaja, vaid lükati tagasi. Pärast lahkumist, tagasiteel Odintsova mõisast, otsustas Bazarov oma vanematele külla sõita.]

XX

Bazarov sirutus reisivankrist välja, Arkadi aga ajas pea oma kaaslase selja tagant õieli ja nägi härrastemaja trepil pikakasvulist, sassis juustega ja õhukese kullininaga kuivetanud meest, kellel oli seljas vana, eest lahtine sõjaväemunder. Ta seisis, jalad laiali, suitsetas pikka piipu ja pilutas päikese pärast silmi.

Hobused peatusid.

«Viimaks suvatsesid tulla,» ütles Bazarovi isa ikka edasi suitsetades, kuigi piibuvars tal sõrmede vahel aina hüples.

«Noh, roni välja, roni välja, anna isale suud.»

Ta hakkas poega kaelustama... «Jenjuša, Jenjuša,» kuuldus värisev naisehääl. Uks avanes pärani, ja lävele ilmus ümarik madal eideke valges tanus ja lühikeses kirjus jakis. Ta hüüatas, tuikus ja oleks kindlasti kukkunud, kui Bazarov poleks teda toetanud. Ta lihavad käekesed põimusid jalamaid Bazarovi kaela ümber, pea liibus Bazarovi rinna vastu ja kõik vaikis. Kuuldus vaid tema katkendlikke nuukseid.

Vana Bazarov hingas sügavalt ja pilutas veelgi rohkem silmi.

«Noh, küllalt, küllalt, Ariša, jäta,» hakkas ta rääkima, kui oli vahetanud pilgu Arkadiga, kes seisis liikumatult reisivankri juures, kuna mees pukis isegi kõrvale pöördus. «Seda pole sugugi tarvis! Palun, jäta järele.»

«Ah, Vassili Ivanõtš,» kogeles eideke väriseval häälel, «nii pika aja tagant oma kullakest, oma tuvikest, oma Jenjušakest...» ja käsi lahti laskmata eemaldas ta Bazarovist oma pisaratest märja, muljutud ning heldinud näo, vaatas talle näkku kuidagi õndsate ja naljakate silmadega ning vajus jälle ta najale.

«Nojaa, muidugi, see kõik on loomulik,» sõnas Vassili Ivanõtš. «Aga parem lähme juba tuppa. Ühes Jevgeniga tuli, näe, külaline. Vabandage,» lisas ta Arkadi poole pöördudes ja kergelt jalaga kraapsates. «Naiselik nõrkus, te saate aru; noh, ja emasüda...»

Endal aga tõmblesid huuled ja kulmud ning vabises lõug... kuid ilmselt tahtis ta ennast võita ja näida peaaegu ükskõiksena. Arkadi kummardas.

«Läki, emake, tõepoolest,» sõnas Bazarov ja aitas nõrkenud eidekese majja. Pannud ema mugavasse tugitooli istuma, kaelustas ta rutuga veel kord isa ja esitles temale Arkadit.

«Olen kõigest hingest rõõmus tutvumise üle,» ütles Vassili Ivanõtš. «Ainult ärge te pahaks pange: mul on siin kõik lihtne, sõjamehe moodi. Arina Vlasjevna, rahune, palun; mis nõtrus see olgu! Härra külaline peab sind hukka mõistma.»

«Isake,» ütles eideke läbi pisarate. «Nime ja isanime pole mul au teada . . .»

«Arkadi Nikolaitš,» ütles Vassili Ivanõtš poolvaljusti tähtsalt ette.

«Vabandage mind, rumalat.» Eideke nuuskas nina, langetas pea kord paremale, kord vasakule poole ja pühkis ühe silma teise järel hoolega kuivaks. «Vabandage mind. Ma ju mõtlesin, et suren, ei jõua ära oodata oma tu . . . u . . . u . . . vikest.»

«Aga vaat, jõudsite ära oodata, emandake,» ütles kähku Vassili Ivanõtš. «Tanjuška,» pöördus ta umbes kolmeteistkümneaastase paljasjalgse, kartlikult ukse tagant vaatava erepunases sitskleidis tütarlapse poole. «Too prouale klaas vett — kandikul, kuuled? — Aga teid, härrad,» lisas ta mingi vanamoelise mänglevusega, «lubage paluda kabinetti eruveterani juurde.»

«Lase veel kordki ennast kaelustada, Jenjušake,» ägas Arina Vlasjevna. Bazarov kummardus ta kohale. «Mis ilusakeseks sa oled kasvanud!»

«Noh, ilusake või mitte,» tähendas Vassili Ivanõtš, «aga mees on ta, nagu öeldakse, hommfee[1]. Aga nüüd ma loodan, Arina Vlasjevna, et olles küllastanud oma emasüdame, hoolitsed sa kallite külaliste küllastamise eest, sest nagu sa tead: ainult lauludest ei saa söönuks ööbikki.»

Eideke tõusis tugitoolist.

«Otsekohe, Vassili Ivanõtš, on laud kaetud; ise jooksen kööki ja käsin samovari keema ajada. Kõik saab, kõik. Kolm aastat ju pole teda näinud, ei ole söötnud, ei jootnud. On's see kerge?»

«Noh, vaata siis, perenaisuke, muretse kõige eest, ära endale häbi tee. Aga teid, härrad, palun minu järel tulla. Näe, ka Timofeitš tuli sind teretama, Jevgeni. Hea meel on temalgi, vanal muril. Mis? On ju hea meel, — on, vana muri? Palun, tulge lahkesti minu järel.»

Ja Vassili Ivanõtš läks askeldades ees, sahistades ja tatsutades mahatallatud toakingadega.

Kogu Vassili Ivanovitši majake koosnes kuuest tillukesest toast. Üht neist — seda, kuhu ta tõi meie sõbrad — kutsuti kabinetiks. Jämedajalgne laud, mis oli täis kuhjatud ammuaegsest tolmust mustunud, otsekui suitsutatud pabereid, võttis enda alla kogu vahemaa kahe akna vahel; seintel rippus türgi püsse, kantsikuid, mõõk,

[1] *Homme fait* (prants. k.) — täitsa mees.

kaks maakaarti, mingisugused anatoomilised joonised, Hufelandi[1] portree, juustest tehtud mälestusmärk mustas raamis ja diplom klaasi all; nahkne, siit-sealt mõhku istutud ja katki kärisenud sohva asetses kahe tohutu suure karjala kasest kapi vahel; riiulitele olid tihedalt ning korratult kokku surutud raamatud, karbikesed, linnutopised, purgid, pudelikesed; ühes nurgas seisis lagunenud elektrimasin.

«Ma hoiatasin teid, mu armas külaline,» alustas Vassili Ivanõtš, «et me elame siin nii-öelda laagrielu . . .»

«Jäta juba, mis sa ennast vabandad,» ütles Bazarov vahele. «Kirsanov teab väga västi, et meie sinuga pole kröösused ja et sinul pole lossi. Kuhu me ta paigutame — selles on küsimus!»

«Heldeke, Jevgeni; mul on kõrvalhoones oivaline toake: seal oleks neil väga hea.»

«Sa oled siis nüüd endale kõrvalhoonegi ehitanud?»

«Kuidas siis, — samas, kus saun on,» ütles Timofeitš vahele.

«See tähendab, sauna kõrval,» lisas Vassili Ivanõtš kähku. «Nüüd on ju suvi . . . Ma jooksen kohe sinna, teen korralduse; aga sina, Timofeitš, võiksid seni nende asjad sisse kanda. Sinule, Jevgeni, ma endastmõistetavalt loovutan oma kabineti. *Suum cuique*[2].»

«Säh sulle! Ülinaljakas vanamehekänd ja — parim inimene,» ütles Bazarov, nii pea kui ta isa oli väljunud. «Samasugune veidrik nagu sinu oma, ainult teist laadi. Lobiseb väga palju.»

«Ka su ema näib suurepärane naine olevat,» tähendas Arkadi.

«Jah, ta on mul kavaluseta. Küll näed, mäherduse lõuna ta meile lauale vinnab.»

«Täna teid ei oodatud, isake, ei toodud loomalihakest,» sõnas Timofeitš, kes äsja oli Bazarovi kohvri sisse tassinud.

«Saame läbi ka ilma loomalihakeseta; kus ei ole, sealt ei võta ka kohus midagi. Vaesus, nagu kõneldakse, pole patt.»

«Mitu hinge su isal on?» küsis Arkadi äkki.

«Mõis pole tema, vaid ema oma; hingi, nagu ma mäletan, on viisteistkümmend.»

«Hoopis kakskümmend kaks,» tähendas Timofeitš rahulolematult.

Kuuldus toakingade lohistamist, ja Vassili Ivanovitš ilmus jälle.

«Mõne minuti pärast on teie tuba valmis teid vastu võtma,» hüüdis ta pidulikult. «Arkadi . . . Nikolaitš? Nii vist suvatsete end hüüda lasta? . . . Ja siin, näete, on teile ka teenija,» lisas ta ja viipas ühes temaga sisse astunud lühikeseks põetud juustega poisile sinises, küünarnukkidelt rebenenud kuues ja võõrastes saabastes. «Teda kutsutakse Fedjaks. Kordan jällegi, kuigi poeg ei luba, ärge pange pahaks. Muide, piipu toppida poiss oskab. Te ju suitsetate?»

---

[1] Hufeland, Cristophe (1742—1836) — saksa arst, kelle teos «Makrobiootika ehk inimelu pikendamise kunst» oli omal ajal populaarne.

[2] *Suum cuique* (lad. k.) — igaühele tema oma.

«Ma suitsetan rohkem sigareid,» vastas Arkadi.

«Ja talitate väga arukalt. Mina ise eelistan ka sigareid, kuid meie kauges kolkas on neid äärmiselt raske saada.»

«Jätkub juba Laatsaruse mängimisest,» ütles Bazarov jälle vahele. «Istu parem, vaat, siia sohvale ja lase ennast vaadata.»

Vassili Ivanovitš hakkas naerma ja istus. Ta sarnanes näolt väga oma pojaga, ainult laup oli tal madalam ja kitsam, suu natuke laiem, ja ta liikus alatasa, nihutas õlgu, nagu oleksid riided tal kaenla alt kitsad, pilgutas silmi, köhatas ja liigutas sõrmi, kuna poega iseloomustas mingi hooletu liikumatus.

«Laatsaruse mängimisest,» kordas Vassili Ivanovitš. «Sa, Jevgeni, ära arva, et ma tahan külalist nii-öelda haledaks teha; et vaat, missuguses karukolkas meie elame. Mina olen, vastupidi, arvamisel, et mõtlevale inimesele pole karukolkaid olemas. Mina vähemalt püüan võimalust mööda — nagu öeldakse — mitte sammalt selga kasvatada, mitte ajast maha jääda.»

Vassili Ivanovitš tõmbas taskust uue kollase taskurätiku, mille ta Arkadi tuppa joostes oli jõudnud tasku pista, ning rääkis edasi, seda õhus lehvitades.

«Sellest ma ei hakka rääkimagi, et ma näiteks — mitte ilma tunduvate ohvriteta — andsin talupoegadele krundid rendile, loovutasin neile kogu oma maa. Ma pidasin seda oma kohuseks, — sel juhul on mõistus ise käsutajaks, kuigi teised maaomanikud ei mõtlegi sellele. Ma räägin teadusest, haridusest...»

«Ütlen sulle lohutuseks,» sõnas Bazarov, «et meie nüüd üldse naerame arstiteaduse üle ega kummarda millegi ees.»

«Kuidas siis nii? Sa ju tahad arstiks saada?»

«Tahan, — aga üks ei sega teist.»

Vassili Ivanovitš torkas keskmise sõrme piibusse, kuhu veel oli jäänud natuke kuuma tuhka.

«Noh, võib olla, võib olla, — vaidlema ma ei hakka. Sest kes olen siis mina? Erru lastud staabitohter; voala-tuu[1]; nüüd, näe sai minust agronoom. Ma teenisin teie vanaisa brigaadis,» pöördus ta jälle Arkadi poole. «Jajah, jajah; olen oma elus paljugi näinud. Missuguses seltskonnas ma olen elanud, kellega läbi käinud!... Mina, seesama mina, keda te suvatsete nüüd enda ees näha, — mina olen vürst Vitgensteini[2] ja Žukovski pulssi katsunud! Lõunaarmee omasid, neljateistkümnendast, te saate aru (siin surus Vassili Ivanovitš huuled tähtsalt kokku), tundsin kõiki näo järgi[3]. Noh, aga mina olin väike mees; tööta oma haavanoaga, — ja asi valmis! Aga teie vanaisa oli väga auväärt inimene, täielik sõjamees.»

---

[1] *Voilá tout* (prants. k.) — ja kõik.

[2] Vitgenstein (1768—1842) — oli lõunas 2. armee komandöriks (Tultšinos); seal asetses dekabristide staap.

[3] Bazarov vihjab Lõunaarmee dekabristidele, kes anti kohtu alla 1825. a. 14. detsembri ja Tšernigovi polgu ülestõusu eest.

«Tunnista tõtt, — oli teine päris tubli puupea,» sõnas Bazarov laisalt.

«Ah, Jevgeni, kuidas sa väljendud! Heldeke... Muidugi, kindral Kirsanov ei olnud just...»

«Noh, jäta ta,» ütles Bazarov vahele. «Mina tundsin siia sõites suurt rõõmu sinu kasesalust; see on tublisti suuremaks sirgunud.»

Vassili Ivanovitš muutus elavaks.

«Aga sina vaata, missugune aiake mul nüüd on! Ise istutasin iga puukese. On viljapuid, on marjapõõsaid ja igasuguseid ravimtaimi. Olge teie, noored isandad, nii kavalad kui tahate, aga vana Paracelsus[1] ütles puha tõtt: *in herbis, verbis et lapidibus*[2]... Mina ju, nagu sa tead, lõpetasin praktiseerimise, aga paar korda nädalas tuleb vanad teadmised välja otsida. Inimesed tulevad nõu küsima, — ei saa ju neid minema kihutada. Juhtub, et kehvikud tulevad abi paluma. Ja arsti siin pole üldsegi! Üks siinseid naabreid — kujutle, erumajor — arstib ka. Mina olen küsinud tema kohta: kas ta arstiteadust on õppinud? Mulle vastatakse: ei, ta pole õppinud, teeb seda rohkem inimesearmastusest!... Ha-haa, inimesearmastus! Ah? Kuidas see sulle tundub? Ha-haa! Ha-haa!»

«Fedka! Täida mu piip!» sõnas Bazarov karmilt.

«Teine arst siin jällegi sõidab haige juurde,» jätkas Vassili Ivanovitš mingi meeleheitega. «Haige aga on juba *ad patres*[3]. Teener ei lase arsti sissegi; ütleb: «Nüüd pole enam tarvis.» Arst seda ei oodanud, kohmetas ja küsis: «Kas siis härra enne surma luksus?» — «Luksusid küll.» — «Kas palju luksus?» — «Palju.» — «Noh, see on hea.» Ja sõitiski tagasi. Ha-ha-haa!»

Vanake naeris üksi; Arkadi teeskles naeratust. Bazarov ainult popsutas piipu. Nii kestis vestlus ligi tund aega; Arkadi jõudis vahepeal käia oma toas, mis osutus sauna eesruumiks, oli aga väga mugav ja puhas. Viimaks tuli Tanjuša ja teatas, et lõunasöök on valmis...

XXI

Voodist tõusnud, avas Arkadi akna, — ja esimene asi, mis talle silma puutus, oli Vassili Ivanovitš. Buhaara öökuues, taskurätik vööks, kaevas vanataat hoolega juurviljaaias. Ta märkas oma noort külalist ja hüüdis labidale toetudes:

«Tervist! Kuidas suvatsesite puhata?»

«Toredasti,» vastas Arkadi.

---

[1] Paracelsus, Philippus Aureolus (1493—1541) — kuulus arst, kes leidis palju ravimtaimi ja kasutas haiguste uurimisel vaatlusmeetodit.

[2] Ladinakeelne väljend — (arstida) «rohtudega, sõnadega ja kividega» — vanaaegse arstiteaduse põhireegel.

[3] *Ad patres* (lad. k.) — esiisade juures.

«Aga mina, nagu näete, kaevan siin otsekui mingi Cincinnatus[1] peenart hiliste naeriste jaoks. Nüüd on tulnud säärane aeg — ja tänu jumalale, et see nii on! — mil igaüks peab endale oma kätega elatist hankima; ei enam tule loota teistele: tarvis on töötada endal. Ja tuleb välja, et Jean Jacques Rousseau'l[2] oli õigus. Poole tunni eest, mu härra, oleksite näinud mind hoopis teises tegevuses. Ühele eidele, kes kurtis pasanduse üle, — nii ütlevad nemad, aga meie ütleme düsenteeria — ma... kuidas nüüd viisakamalt öelda — kallasin ma sisse oopiumi; teisel kiskusin hamba välja. Soovitasin talle igemetuimendust... aga tema polnud nõus. Kõike seda ma teen *gratis*[3] — anamatöör[4]. Muide — minule pole see imeasjaks; mina olen ju plebei, *homo novus*[5], — ei ole ma ju põline mõisnik, mitte nõnda, nagu mu ustav abikaasa... Aga kas te ei suvatseks kõndida siia vilusse, enne teejoomist hommiku värskust hingama?»

Arkadi läks välja tema juurde.

«Veel kord tere tulemast!» sõnas Vassili Ivanovitš, tõstes sõjamehelikult käe võidunud pigimütsi juurde, mis kattis ta pead... «Lubage uudishimutseda, — kas olete ammu tuttav minu Jevgeniga?»

«Tänavusest talvest saadik.»

«Nõndaks. Ja lubage teilt veel küsida, — aga kas me parem ei istuks? — lubage, et ma teilt küsin nagu isa täie avameelsusega: missugusel arvamisel te olete minu Jevgenist?»

«Teie poeg on üks tähelepanuväärivamaid inimesi, keda ma iialgi olen kohanud,» vastas Arkadi elavalt.

Vassili Ivanovitši silmad läksid äkki pärani ja ta põsed hakkasid nõrgalt punetama. Labidas kukkus tal käest maha.

«Nii siis, teie arvate...» alustas ta.

«Ma olen veendunud,» ei lasknud Arkadi tal edasi rääkida, «et teie poega ootab suur tulevik; et ta teeb kuulsaks teie nime. Veendusin selles meie esimesest kohtumisest peale.»

«Kuidas... kuidas see oli?» suutis Vassili Ivanovitš vaevalt lausuda. Vaimustunud naeratus avas ta laiad huuled ega kadunud neilt enam.

«Te tahate teada, kuidas me tuttavaks saime?»

«Jah... ja üldse...»

Arkadi hakkas jutustama ning kõnelema Bazarovist veel suurema soojusega, veel suurema kirega kui tol õhtul, millal ta tantsis masurkat Odintsovaga.

---

[1] Cincinnatus — Rooma riigitegelane (V sajandil e. m. a.), kes asus vabatahtlikult maale ja hakkas tegelema põllumajandusega.

[2] Rousseau, Jean Jacques (1712—1778) — prantsuse filosoof ja kirjanik. Reas teostes, mis tugevasti mõjutasid prantsuse 1789.—1793. a. kodanliku revolutsiooni tegelasi, arendas ta mõtet inimese loomuliku, loodusele kaasaaitava kasvatamise vajadusest, vajadusest arendada inimese iseseisvust ja aktiivsust.

[3] Tasuta.

[4] *En amateur* (prantsuse k.) — asjaarmastajana.

[5] Uus inimene.

Vassili Ivanovitš kuulas teda, kuulas, nuuskas, mütsutas taskurätti mõlemas käes, köhis, sasis oma juukseid ega suutnud lõpuks vastu panna: kummardus Arkadi kohale ja suudles tema õlga.

«Te tegite mu täiesti õnnelikuks,» sõnas ta ega lakanud naeratamast. «Ma pean teile ütlema, et ma ... jumaldan oma poega, oma eidest ma ei räägigi: teadagi — ema! ... kuid poja kuuldes ei tohi ma väljendada oma tundeid, sest tema seda ei armasta. Ta on kõigi tundevalangute vaenlane: paljud koguni mõistavad teda hukka säärase kommete ranguse pärast ja näevad selles uhkuse või tundetuse märki; kuid temataolisi inimesi ei tule mõõta tavalise mõõdupuuga, — eks ole tõsi? Võtke näiteks kas või see: teine tema asemel kooriks ja kooriks oma vanemaid; aga tema — kas usute? — pole meilt eluilmaski liigset kopikat võtnud, jumala tõsi.»

«Ta on omakasupüüdmatu, aus mees,» tähendas Arkadi.

«Just nimelt omakasupüüdmatu. Mina aga, Arkadi Nikolaitš, mitte ainult et jumaldan teda, — ma austan teda, ja kogu minu auahnus on selles, et omal ajal tema eluloos seisaksid järgmised sõnad: «Lihtsa staabiarsti poeg, kelle isa aga varakult oskas temast aru saada ega keelanud midagi tema kasvatamise heaks ...»»

Vanakese hääl katkes.

Arkadi pigistas kõvasti tema kätt.

«Mis te arvate,» küsis Vassili Ivanovitš pärast lühikest vaikimist, «ega ta arstiteaduse alal ei saavuta seda kuulsust, mida te temale ennustate?»

«Muidugi mitte arstiteaduse alal, kuigi temast saab ka sel alal üks esimesi õpetlasi.»

«Missugusel alal siis, Arkadi Nikolaitš?»

«Seda on praegu raske öelda, aga ta saab kuulsaks.»

«Ta saab kuulsaks!» kordas vanake ja vajus mõttesse.

«Arina Vlasjevna käskisid paluda teed jooma,» sõnas Anfissuška, möödudes määratu suure liuaga, mis oli täis küpseid vabarnaid.

Vassili Ivanovitš võpatas.

«Aga kas külma koort saab vabarnate juurde?»

«Saab.»

«Ja olgu siis ka külm, pane tähele! Ärge häbenege, Arkadi Nikolaitš, võtke rohkem. Miks siis Jevgeni ei tule?»

«Ma olen siin,» kuuldus Bazarovi hääl Arkadi toast.

Vassili Ivanovitš pöördus kähku.

«Ahaa! Sa tahtsid külastada oma sõpra, kuid sa jäid hiljaks, *amice*[1], ja meil temaga oli juba pikem vestlus. Nüüd tarvis minna teed jooma: ema kutsub ...»

Saabus keskpäev. Päike kõrvetas valkjate lauspilvede õhukese eesriide tagant. Kõik vaikis: ainult kuked külas hõiklesid kiusakalt vastamisi, tekitades igaühes, kes neid kuulis, imeliku unisuse ja igavuse tunde; ja kuskil kõrgel puude ladvus helises nutuse hui-

[1] Sõber.

kena noore pistriku lakkamatu piiksumine. Arkadi ja Bazarov lebasid väikese heinakuhja varjus; külje alla olid nad laotanud paar sületäit krabisev-kuiva, kuid alles rohelist ja lõhnavat heina.

«See haab,» hakkas Bazarov rääkima, «meenutab mulle mu lapsepõlve; ta kasvab telliskivilöövist säilinud augu kaldal, ja mina uskusin tol ajal kindlasti, et see auk ja haab omavad erilist võluvõimet; nende läheduses polnud mul iialgi igav. Ma ei saanud siis aru, et igav polnud mul sellepärast, et ma olin laps. Noh, nüüd olen täiskasvanu, võluvõim ei mõju.»

«Kui kaua aega oled sa siin üldse elanud?» küsis Arkadi.

«Kaks aastat järjestikku; hiljem käisime siin ajuti. Me elasime rändelu; luusisime rohkem mööda linnu.»

«Kas see maja seisab siin juba ammu?»

«Ammu. Selle ehitas veel vanaisa, minu ema isa.»

«Kes ta oli, see sinu vanaisa?»

«Kurat teda teab. Mingisugune sekundmajor. Teenis Suvorovi all ja jutustas aina sõjakäigust üle Alpide. Valetas arvatavasti.»

«Sellepärast teil võõrastetoas ripubki Suvorovi pilt. Aga minule meeldivad niisugused majakesed nagu teie oma — õige vanad ja soojad; lõhngi on neis mingi eriline.»

«Lõhnab pühatulukese õlist ja mesikast,» sõnas Bazarov haigutades, «aga kui palju kärbseid on neis armsais majakesis... Puhh!»

«Ütle,» alustas Arkadi pärast lühikest vaikust, «kas sind lapsepõlves karmilt ei koheldud?»

«Sa näed, missugused vanemad mul on. Pole karmid inimesed.»

«Armastad sa neid, Jevgeni?»

«Armastan, Arkadi.»

«Nemad armastavad sind nii väga!»

Bazarov vaikis natuke aega.

«Kas tead, millest ma mõtlen?» sõnas ta viimaks, heites käed kukla taha.

«Ei tea. Millest?»

«Ma mõtlen: hea on minu vanemail maailmas elada! Isa kuuekümne-aastasena askeldab, lobiseb «palliatiivseist vahendeist», arstib inimesi, on talupoegadega suuremeelne, — ühe sõnaga, pidutseb; ja ka minu emal on hea: tema päevad on niivõrd täis topitud igasuguse tegevusega, ohhetamisega ja ahhetamisega, et tal pole aega ümbergi vaadata. Mina aga...»

«Sina aga?»

«Mina aga mõtlen: siin ma leban heinakuhja all... Kitsas paigake minu all on nii tilluke, võrreldes muu ruumiga, kus mind pole, ja kus minust huvitatud ei olda; ja see osake ajast, mille kestel minul õnnestub elada, on nii tühine igaviku kõrval, kus mind ei olnud ega saa olema... Aga selles aatomis, selles matemaatilises punktis veri ringleb, peaaju töötab, tahab ka midagi... Mäherdune jäledus! Mäherdune tühisus!»

«Luba tähendada: see, mis sa räägid, käib üldse kõigi inimeste kohta . . .»

«Sul on õigus,» sõnas Bazarov. «Ma tahtsin öelda, et nemad siin, see tähendab, minu vanemad, tegutsevad ega muretse oma tühisuse pärast; see ei ole neile jälestav . . . aga mina . . . mina tunnen ainult igavust ja tigedust.»

«Tigedust? Miks siis tigedust?»

«Miks? Kuidas miks? Kas sa oled siis unustanud?»

«Ma mäletan kõike, kuid siiski ma ei tunnusta, et sul oleks õigust tige olla. Sa oled õnnetu, ma möönan seda, kuid . . .»

«Hee! Ma näen, et sina, Arkadi Nikolaitš, mõistad armastust nagu kõik uusimad noormehed: tip, tip, tip, kanake, aga niipea kui kanake hakkab lähenema, siis anna jalgadele tuld! Mina pole säärane. Aga küllalt sellest. Mida parandada ei saa, sellest on häbi rääkidagi.» Ta keeras külili. «Ehee, näe, kus kangelane sipelgas tassib poolsurnud kärbest. Tassi teda, vend, tassi! Ära vaata sellele, et ta vastu punnib; kasuta seda, et sinul kui loomal on õigus mitte tunnustada kaastunnet, — sina pole meiesugune enda murtud olend!»

«Ei maksaks sul nii rääkida, Jevgeni! Millal oled sa ennast murdnud?»

Bazarov tõstis pea.

«Ainult sellele ma olengi uhke. Pole ma ennast ise murdnud, siis ei murra mind ka naine. Aamen! Sellega lõpp! Sõnagi sa minult enam selle asja kohta ei kuule.»

Mõlemad sõbrad lebasid veidi aega ja vaikisid.

«Jah,» alustas Bazarov, «imelik olend on inimene. Kui vaadata niiviisi kõrvalt ja kaugelt tumedale elule, mida siin elavad «isad», siis näib, et mis võiks veel parem olla! Söö, joo ja tea, ei toimid kõige õigemal, kõige mõistlikumal viisil. Aga ei, igavus tükib kallale. Tahaks jännata inimestega, kas või sõimata neid, aga jännata nendega.»

«Peaks elu selliselt korraldama, et iga hetk selles oleks tähendusrikas,» sõnas Arkadi mõtlikult.

«Mis nüüd seda rääkida! Kõik tähendusrikas on magus, isegi siis, kui see on ekslik; aga ka mitte-tähendusrikkaga võib leppida . . . Aga vaat, elu tühisused, elu tühisused . . . need on viletsad.»

«Elu tühisusi pole inimesele olemas, kui ta aga ei taha neid tunnustada.»

«Hm . . . sa ütlesid vastuoksusliku üldise seisukoha.»

«Mis? Mida sa nimetad selle nimega?»

«Aga vaat mida: kui öelda näiteks, et haridus on kasulik, siis on see labasus; aga kui öelda, et haridus on kahjulik, siis on see vastuoksuslik labasus. See oleks nagu toredam, aga tegelikult on seesama.»

«Aga kus on tõde? Kummal pool?»

«Kus? Ma vastan sulle nagu kaja: kus?»

«Sa oled täna nukrutsevas meeleolus, Jevgeni.»

«Kas tõesti? Päike on mind vist läbi küpsetanud, ja ka vabarnaid ei tohi nii palju süüa.»

«Säärasel juhul poleks paha tukastada,» tähendas Arkadi.

«Seda küll; ainult sa ära vaata mind. Iga inimese nägu on rumal, kui ta magab.»

«Aga kas sul pole ükskõik, mida sinust mõeldakse?»

«Ei tea, mis sulle vastata. Tõeline inimene ei pea selle üle muretsema. Tõeline inimene on see, kellest pole midagi mõtelda, vaid kelle sõna peab kuulama või keda peab vihkama.»

«Imelik! Mina ei vihka mitte kedagi,» sõnas Arkadi pärast lühikest mõtlemist.

«Aga mina vihkan paljusid. Sina oled õrn hing, vedel Veni-Villem, sinust ei ole vihkajat! ... Sa kardad, usaldad ennast vähe ...»

«Aga sina usaldad ennast?» ütles Arkadi vahele. «Sina oled endast kõrgel arvamisel?»

Bazarov vaikis.

«Kui ma kohtan inimest, kes minu ees alla ei vannu,» sõnas ta rõhuga, «siis muudan oma arvamist iseenese kohta. Vihkama! Sina näiteks ütlesid täna meie külavanema Filipi majast möödudes: see on nii meeldiv, nii valge, — vaat, ütlesid sa, Venemaa saab siis täiuslikuks, kui kõige viimaselgi talupojal on säärane eluhoone, ja igaüks meist peab selleks kaasa aitama ... Mina aga hakkasin vihkama seda kõige viimast talupoega, Filippi või Sidorit, kelle heaks mina pean kas või nahast välja pugema, ja kes ei ütle mulle aitähki ... ja milleks mulle tema aitäh? Noh, tema elab kord valges majas, minust aga kasvavad takjad ... Noh, ja edasi?»

«Küllalt, Jevgeni ... sind täna kuulates tuleb tahtmata nõustuda nendega, kes meile ette heidavad, et meil pole põhimõtteid.»

«Sa räägid nagu sinu onu. Põhimõtteid pole üldse olemas, — sina ei ole seda tänini taibanud! — on ainult aistingud, kõik sõltub nendest.»

«Kuidas nii?»

«See on ju selge. Võta kas või mind; mina pooldan eitavat suunda — oma aistingute mõjul. Minule valmistab lõbu eitamine, minu peaaju on selliselt ehitatud — ja sellega lõpp. Miks mulle meeldib keemia? Miks sina armastad õunu? Samuti aistingute mõjul. See on kõik ükspuha. Sellest sügavamale inimesed iialgi ei tungi. Seda ei ütle sulle igaüks; ja ka mina seda sulle teine kord ei ütle.»

«Kuidas siis? Kas ka ausus on aisting?»

«Muidugi!»

«Jevgeni!» alustas Arkadi kurva häälega.

«Aa? Mis? Ei maitse?» katkestas teda Bazarov. «Ei, vend! Oled kord otsustanud kõike maha niita, siis anna ka endale mööda jalgu! ... Kuid me oleme küllalt filosofeerinud. «Loodus levitab unevaikust,» ütles Puškin.»

«Ilalgi pole ta midagi niisugust öelnud,» sõnas Arkadi.

«Noh, kui ei öelnud, siis võis öelda ja oleks pidanud ütlema, sest ta oli luuletaja. Muide, ta teenis vist sõjaväes.»

«Puškin pole iialgi olnud sõjamees!»

«Heldeke, tal seisab igal leheküljel: «Võitlusse! Võitlusse! Venemaa au eest!»»

«Mis luisujutte sa välja mõtled! See on ju lõpuks laim.»

«Laim? Tühja kah! Näe, mäherduse sõnaga sa tahtsid mind ehmatada! Laima inimest, kuidas tahes, — tegelikult väärib ta kakskümmend korda hullemat.»

«Jääme parem magama!» sõnas Arkadi tusaselt.

«Suurima lõbuga,» vastas Bazarov.

Kuid ei ühele ega teisele ei tulnud und. Mingi peaaegu vaenulik tunne vallutas mõlema noormehe südame. Umbes viie minuti pärast avasid nad silmad ja vaatasid vaikides teineteisele.

«Vaata,» ütles äkki Arkadi. «Kuiv vahtraleht langes puult ja kukub maha; selle liigutused sarnanevad täiesti liblika lennuga. Eks ole imelik? Kõige kurvem ja surnum sarnaneb kõige lõbusama ja elusamaga.»

«Oo, mu sõber Arkadi Nikolaitš,» hüüdis Bazarov. «Üht palun sinult: ära räägi kaunilt.»

«Ma räägin, kuidas oskan ... Ja lõpuks on see ju despotism. Mulle tuli mõte pähe, miks mitte seda väljendada?»

«Nõnda; aga miks ei võiks ka mina väljendada oma mõtet? Ma leian, et kaunilt kõnelemine on ebaviisakas.»

«Mis on siis viisakas? Tülitsemine?»

«Eh-hee! Ma näen, sa kavatsed tõesti hakata käima oma onukese jälgedes. Kuidas see idioot rõõmustaks, kui ta sind kuuleks!»

«Kuidas sa nimetasid Pavel Petrovitšit?»

«Ma nimetasin teda, nagu teda nimetama peab, — idioodiks.»

«See on juba talumatu!» hüüdis Arkadi.

«Ahaa! Sugulustunne hakkab sinus kõnelema,» sõnas Bazarov rahulikult. «Ma olen märganud: see on väga visa inimestes püsima. Inimene on valmis kõigest loobuma, ta lahkub igasugusest eelarvamusest; aga tunnistada, et näiteks vend, kes võõraid rätte varastab, on varas, — see käib tal üle jõu. Tõepoolest: m i n u vend, m i n u ... ja mitte suurvaim ... on's see võimalik?»

«Minus räägib lihtne õiglustunne, sugugi mitte sugulustunne,» vastas Arkadi ägedalt. «Et aga sina seda tunnet ei mõista, et sinus seda a i s t i n g u t olemas ei ole, siis ei saa sina ka selle üle otsustada.»

«Teiste sõnadega: Arkadi Kirsanov on liiga ülev, et mina võiksin temast aru saada, — kummardan ja vaikin.»

«Jäta, palun, Jevgeni; me läheme viimaks riidu.»

«Ah, Arkadi, tee mulle head meelt, lähme kord põhjalikult riidu, — kuni viimase piirini, kuni teineteise hävitamiseni.»

«Aga sel kombel me lõpetame ehk sellega, et ...»

«Et läheme kaklema?» ütles Bazarov vahele. «Mis siis? Siin,

heinte peal, niisuguses idüllilises ümbruskonnas, kaugel maailmast ja inimeste pilkudest — poleks sellest ju midagi. Aga sina ei saa minust jagu. Ma haaran sul kohe kõrist kinni . . .»

Bazarov ajas laiali oma pikad ja kõvad sõrmed . . . Arkadi pöördus ümber ja valmistus otsekui naljatades vastu hakkama . . . Kuid sõbra nägu näis talle nii kurjaennustavana; selline tõsine ähvardus näis paistvat tema huulte kõverast muigest ja ta põlema süttinud silmadest, et Arkadi tundis tahtmatult argust . . .

«Ah! Vaat, kuhu te olete pugenud!» sõnas sel hetkel Vassili Ivanovitši hääl, ja noormeeste ette kerkis vana staabiarst, riietatud kodukootud linasesse kuube, peas samuti kodus valmistatud õlgkübar. «Ma otsisin teid, otsisin . . . Aga te olete oivalise koha valinud ja andute suurepärasele tegevusele. «Maas» lebades vaadata «taevasse» . . . Kas teate — selles on mingi eriline tähendus!»

«Mina vaatan taevasse ainult siis, kui tahan aevastada,» torises Bazarov, ning pöördudes Arkadi poole, ütles vaikse häälega: «Kahju, et segas.»

«Noh, jäta,» sosistas Arkadi ja surus vargsi oma sõbra kätt. «Kuid ükski sõprus ei talu kaua selliseid kokkupõrkeid.»

. . . «Ei!» ütles ta järgmisel päeval Arkadile. «Sõidan siit homme ära. Igav on: tahaksin tööd teha, aga siin ei saa. Lähen jälle teie külasse; jätsin ju sinna kõik oma preparaadidki. Teie juures saab vähemalt ukse lukku panna. Siin aga kordab isa üha: «Minu kabinet on sinu käsutuses, — keegi ei sega sind,» aga ise ei jää ta minust sammugi maha. Ja on ka kuidagi häbi ennast tema eest luku taha panna. Ja samuti ema ka. Ma kuulen, kuidas ta seina taga ohkab; aga kui lähed ta juurde, siis pole talle midagi öelda.»

«Ta kurvastab väga,» sõnas Arkadi, «ja su isa ka.»

«Ma tulen nende juurde veel tagasi.»

«Millal?»

«Siis, kui sõidan Peterburisse.»

«Mul on sinu emast eriti kahju.»

«Miks nii? Kas ta ehk marjadega võitis sinu südame?»

Arkadi langetas silmad.

«Sa ei tunne oma ema, Jevgeni. Ta pole mitte ainult ülihea naine; ta on väga tark, usu mind. Täna hommikul vestles ta minuga ligi pool tundi — ja nii asjalikult, nii huvitavalt.»

«Arvatavasti rääkis aina minust?»

«Mitte ainult sinust polnud juttu.»

«Võib olla; sina näed kõrvalt paremini. Kui naine võib pool tundi vestelda, siis on see juba hea tunnus. Aga mina sõidan siiski ära.»

«Sul poleks kerge neile seda uudist teatada. Nad arutavad aina seda, mis me kahe nädala pärast tegema hakkame.»

«Kerge see pole. Kurat sundis mind täna oma isa kiusama: neil päevil laskis ta ühele oma renditalunikule peksa anda — ja tegi sellega väga hästi; ja-jah, ära vahi mind säärase õudusega, —

tegi sellega väga hästi, sest see mees on kõige hirmsam varas ja joodik; ainult isa ei teadnud oodata, et mina sellest asjast teada saan. Tal oli väga piinlik, ja nüüd pean ma teda lisaks veel kurvastama ... Pole viga! Küllap paraneb seegi haav!»

Bazarov ütles: «Pole viga!» kuid möödus terve päev, enne kui ta otsustas Vassili Ivanovitšile teatada oma kavatsusest. Viimaks — juba kabinetis talle head ööd soovides — ütles ta teeseldud hoolimatusega:

«Jah ... oleksin peaaegu unustanud sulle öelda ... Käsi õige homme meie hobused saata Fedoti juurde etterakendamiseks.»

Vassili Ivanovitš jahmus.

«Kas siis härra Kirsanov sõidab meie juurest ära?»

«Jah; ja mina sõidan ühes temaga.»

Vassili Ivanovitš pöördus kohapeal ümber.

«Sa sõidad ära?»

«Jah ... mul on tarvis. Korralda, palun, hobuste asi.»

«Hea küll ...» kogeles vanake. «Hobused ... hea küll ... ainult ... ainult ... Kuidas siis nii?»

«Mul on tarvis lühikeseks ajaks tema juurde sõita. Ma tulen siis jälle siia tagasi.»

«Jaa! Lühikeseks ajaks ... Hea küll.» Vassili Ivanovitš võttis taskurätiku; nina nuusates kummardas ta peaaegu maani. «Mis siis? See kõik ... korraldatakse. Mina küll arvasin, et sa meie juurde ... jääd kauemaks. Kolm päeva ... Seda ... seda on natuke vähevõitu pärast kolmeaastast eemalolekut; natuke vähevõitu, Jevgeni!»

«Ma ju ütlen sulle, et ma tulen varsti tagasi. Mul on hädasti vaja.»

«Hädasti vaja ... mis siis? Enne kõike peab kohust täitma ... Saadan siis hobused? Hea küll. Meie Arinaga muidugi seda ei oodanud. Tema, näe, palus naabrinaiselt lilli, tahtis sinu tuba ehtida. (Vassili Ivanovitš ei hakanud sellest rääkimagi, et ta igal hommikul, niipea kui vaevalt koitis, seisis, paljad jalad toakingades, ja pidas nõu Timofeitšiga, otsis värisevate sõrmedega ühe räbaldunud rahamärgi teise järel ja korraldas igasuguseid oste, eriti rõhutades toiduainete vajadust ja punast veini, mis — nagu võis märgata — noormeestele väga meeldis.) Peaasi on vabadus; see on minu põhimõte ... mitte kitsendada ... mitte ...»

Ta jäi äkki vait ja hakkas ukse poole minema.

«Näeme teineteist varsti jälle, isa, usu mind.»

Kuid Vassili Ivanovitš ei pöördunud ümber, lõi vaid käega ja väljus toast. Jõudnud tagasi magamistuppa, leidis ta oma naise voodist ja hakkas sosinal palvetama, et teda mitte äratada. Kuid naine ärkas siiski.

«Kas sina oled, Vassili Ivanovitš?» küsis ta.

«Mina, emake!»

«Sa tuled Jenjuša juurest? Kas tead, ma kardan: on's tal ka rahulik magada sohva peal? Ma käskisin Anfissuškal talle sinu

reisimadratsi ja uued padjad alla panna; ma oleksin andnud talle meie sulgkoti, aga mäletan, ta ei armasta pehmel asemel magada.»

«Pole midagi, emake, ära muretse. Tal on hea. Issand halasta meie, patuste peale,» jätkas ta poolvaljusti oma palvet. Vassili Ivanovitšil oli kahju oma eidekesest; ta ei tahtnud vastu ööd öelda, missugune südamevalu teda ootas.

Bazarov ja Arkadi sõitsid ära järgmisel päeval. Juba hommikust peale muutus majas kõik nukraks; Anfissuškal kippusid sööginõud käest kukkuma; isegi Fedka oli jahmunud ja lõpetas sellega, et tõmbas saapad jalast. Vassili Ivanovitš askeldas enam kui iialgi enne; ta teeskles nähtavasti vaprust, rääkis valjusti ja kolistas jalgadega, kuid nägu oli kõhnunud, ning pilk libises alati pojast mööda. Arina Vlasjevna nuttis tasa; ta oleks end hoopis kaotanud ega oleks enda üle valitseda suutnud, kui mees poleks teda varahommikul tervelt kaks tundi manitsenud. Kui aga Bazarov pärast mitmekordset lubadust, et ta hiljemalt kuu aja pärast tagasi tuleb, ennast tagasihoidvaist embusist lõpuks lahti kiskus ja reisivankrisse istus, kui hobused liikuma hakkasid, aisakelluke kõlisema hakkas ja rattad pöörlema hakkasid, ja kui enam millelegi polnud järele vaadata, ja kui tolmgi oli maha langenud, ja kui Timofeitš üsna küüruvajunult ja vaarudes oma kambrikesse tagasi komberdas, kui vanakesed üksi jäid oma majja, mis oli samuti nagu äkki kokku tõmbunud ja kõdunenud, — siis vajus alles mõne hetke eest trepil uljalt rätikut lehvitanud Vassili Ivanovitš toolile ja langetas pea rinnale. «Hülgas, hülgas meid,» kogeles ta hädiselt. «Hülgas, igav hakkas tal meiega. Üksi nagu sõrm olen ma nüüd, üksi!» halises ta mitu korda ja sirutas iga kord välja oma käe õieliaetud nimetissõrmega. Siis tuli Arina Vlasjevna ta juurde, toetas oma halli pea tema halli pea najale ja ütles: «Mis teha, Vasja! Poeg on kui äralõigatud leivatükk. Ta on nagu kotkas: kui tahab, siis lendab koju, kui tahab, siis lendab ära. Meie aga sinuga oleme nagu seened kännu küljes, istume kõrvuti ega liigu paigastki. Ainult mina jään sinule igavesti muutumatuks, niisama kui sina minule.»

Vassili Ivanovitš võttis käed näo eest ja kaelustas oma naist, oma kaaslast nii kõvasti, nagu ta teda nooruseski polnud kaelustanud: naine lohutas teda tema kurbuses . . .

[XXII ja XXIII peatükk. Marjinos «võttis Bazarov käsile oma konnad, infusoorid ja keemilised ühendid, ning tegeles kogu aeg nendega». «Ta töötas visalt ja mornilt.» Tema katseid vaatas vahel pealt Nikolai Petrovitš. Vaidlused Pavel Petrovitšiga lakkasid peaaegu täiesti: Kirsanov võttis Bazarovi juuresolekul «liiga aristokraatliku ilme ja väljendas oma arvamusi rohkem häälitsuste kui sõnadega». Bazarov vestles meeleldi Fenitškaga, kohates teda hommikuti aias. Fenitška usaldas teda, «tajudes alateadlikult, et Bazarovis pole midagi aadlipärast». Fenitška meeldis Bazarovile; kord suudles ta teda lehtlas. Seda juhtus nägema Pavel Petrovitš, kes aias jalutas. Fenitška meenutas talle vürstinna R-i.

XXIV peatükis kutsus ta Bazarovi duellile. Bazarov oli sunnitud väljakutse vastu võtma. Kirsanov sai haavata ning Bazarov sidus duelliplatsil tema jala-

haava. «Teie haav pole ohtlik.» Bazarov lahkus mõisast. Teekäänakul ainult sülitas, ning pomisenud: «neetud härrasvõsukesed», mässis enda tihedamalt palitusse.

XXV peatükis teeb Arkadi Nikolskojes abieluettepaneku Katjale, Anna Sergejevna õele. Bazarovgi tuli mööda sõites Nikolskojesse.]

XXVI

...Järgmisel päeval varahommikul käskis Anna Sergejevna Bazarovi enda juurde kabinetti kutsuda ja ulatas talle sunnitud naeruga kokkupandud lehekese postpaberit. See oli kiri Arkadilt: ta palus selles Anna Sergejevna õe kätt.

Bazarov luges kirja ruttu läbi ja sundis ennast mitte ilmutama kahjurõõmsat tunnet, mis jalamaid süttis põlema ta rinnas.

«Vaata, vaata!» sõnas ta. «Aga teie vist alles eile arvasite, et ta armastab Katerina Sergejevnat vennaliku armastusega. Mida te siis kavatsete nüüd teha?»

«Mida t e i e mulle soovitate?» küsis Anna Sergejevna ikka veel naerdes.

«Noh, mina arvan,» vastas Bazarov samuti naerdes, kuigi tal sugugi polnud lõbus ja ta põrmugi ei tahtnud naerda, nagu Anna Sergejevnagi. «Ma arvan, et tuleb noori õnnistada. Partii on igas suhtes hea; Kirsanovi varandus on päris korralik, ta on oma isa ainus poeg, pealegi on isa hea mees, ei hakka vastu rääkima.»

Odintsova kõndis paar korda üle toa. Tema nägu muutus vaheldumisi kord punaseks, kord kahvatuks.

«Te arvate?» sõnas ta. «Mis siis? Ma ei näe takistusi... Mul on hea meel Katja pärast... ja Arkadi Nikolaitši pärast. Muidugi ootan ära isa vastuse. Saadan tema enda isa juurde. Nüüd tulebki välja, et mul oli eile õigus, kui ma teile rääkisin, et meie oleme mõlemad juba vanad inimesed... Kuidas ma ometi midagi ei näinud? See imestab mind!»

Anna Sergejevna hakkas jälle naerma ja pöördus kohe kõrvale.

«Nüüdne noorus on väga kavalaks muutunud,» tähendas Bazarov ja naeris samuti. «Jumalaga,» hakkas ta pärast lühikest vaikimist uuesti rääkima. «Soovin, et te lõpetaksite selle asja kõige meeldivamal viisil; mina aga tunnen eemalt rõõmu.»

Odintsova pöördus ruttu tema poole.

«Kas te sõidate ära?... Miks ei võiks te n ü ü d jääda? Jääge... teiega on lõbus rääkida... kõnnid nagu kuristiku serval. Esiti kardad, siis aga tuleb julgus ei tea kust. Jääge!»

«Tänan ettepaneku eest, Anna Sergejevna, ja meelitava arvamise eest minu vestlemisande kohta. Kuid ma leian, et ma juba niigi olen liiga kaua ringi keerelnud minule võõras keskkonnas. Lendkalad võivad mõnd aega õhus püsida, peavad aga varsti vette patsatama; lubage, et ka mina sulpsatan oma elementi.»

Odintsova vaatas Bazarovile näkku. Kibe muie pani tema kahvatu näo tõmblema. «See mees armastas mind!» mõtles ta, — tal hakkas Bazarovist kahju ja ta ulatas talle kaastundlikult käe.

Ent ka Bazarov mõistis teda.

«Ei!» ütles ta ning astus sammu tagasi. «Ma olen vaene inimene, kuid armuandi pole ma seni veel vastu võtnud. Jumalaga ja elage hästi!»

«Ma olen kindel, et me ei näe teineteist mitte viimast korda,» sõnas Anna Sergejevna tahtmatu liigutusega.

«Maailmas on kõik võimalik!» vastas Bazarov, kummardas ja väljus.

«Sa siis kavatsed endale pesa ehitada?» ütles ta samal päeval Arkadile, kükakil oma kohvrit pakkides. «Mis siis! See on hea ettevõte. Ainult asjata sa kavaldasid. Ma ootasin sinult hoopis teist suunda. Või tuli see sulle endalegi üllatusena?»

«Ma tõepoolest ei oodanud seda, kui lahkusin sinust,» vastas Arkadi. «Aga miks sa ise kavaldad ja ütled, et «hea ettevõte», nagu ei tunneks ma sinu arvamist abielu kohta?»

«Eh, kallis sõber,» sõnas Bazarov. «Kuidas sa väljendud! Näe, mis ma teen: kohvrisse jäi tühi koht ja ma panen sinna heinu; niisama on lood meie elukohvriga: ükskõik, millega seda täita, kui aga tühjust ei ole. Palun, ära solvu; sa ju vist arvatavasti mäletad, missugusel arvamisel ma Katerina Sergejevnast alati olen olnud. Mõnd preilit ainult sellepärast peetaksegi targaks, et ta targalt õhkab; sinu oma aga suudab enda eest seista ja koguni sel määral, et võtab sinugi ohjadesse, — noh, ja nii see peabki olema.» Ta lõi kohvrikaane kinni ja tõusis põrandalt. «Aga nüüd kordan sulle jumalagajätuks... sest endid petta meil ei maksa: me jätame jumalaga alatiseks, ja sinagi tunned seda... sa toimisid targasti; meiesuguse kibeda ja mõru üksiklase-elu jaoks pole sa loodud. Sinus pole häbematust ega tigedust, vaid on nooruslikku vaprust ja nooruslikku uljust; meie asja jaoks see ei kõlba. Teie, aadlikud, ei pääse kaugemale õilsast alandlikkusest või õilsast ägedusest; need aga on tühised asjad. Teie näiteks ei kakle — ja peate endid juba sellepärast sangariteks — meie aga tahame kakelda. Ah, mis! Meie tolm sööb sul silmad peast, meie pori määrib su ära, sa pole meie pikkuseks kasvanudki, sa imetled tahtmatult iseennast, sulle meeldib iseennast sõimata; meile aga on see igav — meile antagu teisi! Me peame teisi murdma! Sa oled armas poiss, aga sa oled siiski pehmeke, vabameelne härrastepojuke, — *et voilá tout*[1], nagu ütleb minu isa.»

«Sa jätad mind alatiseks jumalaga, Jevgeni,» sõnas Arkadi kurvalt. «Ja sul ei ole teisi sõnu minu jaoks?»

Bazarov sügas kukalt.

«On, Arkadi, mul on teisigi sõnu, kuid ma ei väljenda neid, sest see on romantika, — see tähendab: siirupina sulada. Sina aga naitu rutemini, ja muretse endale oma pesa, ja soeta rohkem lapsi. Targad oleksid nad juba sellepärast, et sünnivad õigel ajal, mitte nii nagu meie sinuga. Ehee! ma näen, hobused on valmis. Aeg on

[1] Ja see on kõik.

minema hakata! Kõigiga olen ma jumalaga jätnud... Noh, kuidas? Või kaelustada koguni?»

Arkadi viskus oma endise õpetaja ning sõbra kaela ja pisaraid otse purskus tema silmist.

«Vaata, mis tähendab noorus!» sõnas Bazarov rahulikult. «Aga ma loodan Katerina Sergejevna peale. Küllap näed, kui ruttu ta sind lohutab!»

«Jumalaga, vennas!» ütles ta Arkadile, kui ta oli juba vankrisse roninud, osutas kahele tallikatusel kõrvuti istuvale hakile ja lisas: «Seal on! Uuri!»

«Mida see tähendab?» küsis Arkadi.

«Kuidas? Kas oled loodusloos nii nõrk või oled unustanud, et hakk on kõige auväärilisem, perekondlikum lind? Eeskuju sinule!... Jumalaga, senjoor!»

Vanker kolises ja hakkas veerema.

Bazarov ütles tõtt. Õhtul Katjaga vesteldes unustas Arkadi sootuks oma õpetaja. Ta hakkas juba Katjale alistuma, ja Katja tundis seda ega imestanud. Arkadi pidi järgmisel päeval sõitma Marjinosse Nikolai Petrovitši juurde. Anna Sergejevna ei tahtnud noori inimesi tülitada; ainult viisakuse nõudel ei jätnud ta neid liiga kauaks kahekesi. Suuremeelselt eemaldas ta nendest vürstinna, kes eelolevast abielust kuuldes sattus pisarateroohkesse raevutsemisse. Anna Sergejevna kartis algul, et noorte õnne nägemine tundub talle endale natuke koormavana; kuid juhtus hoopis vastupidine: see vaatepilt ei olnud talle sugugi koormav, — see huvitas teda, see liigutas teda lõpuks. Anna Sergejevna tundis selle üle rõõmu, muutus aga ka kurvaks. «Näib, et Bazarovil on õigus,» mõtles ta. «Uudishimu, ainult uudishimu ja rahuarmastus ja egoism...»

«Lapsed,» sõnas ta valjusti. «Kas armastus on teeseldud tunne?»

Kuid ei Katja ega Arkadi saanud temast arugi. Nad pelgasid teda; vastu tahtmist kuuldud vestlus ei läinud neil meelest. Ent Anna Sergejevna rahustas neid varsti; see polnud talle raske: ta rahunes ise.

XXVII

Vanad Bazarovid tundsid poja ootamatu saabumise üle seda rohkem rõõmu, mida vähem nad teda olid oodanud. Arina Vlasjevna sattus seesugusesse ärevusse ja hakkas nii väga maja mööda jooksma, et Vassili Ivanovitš võrdles teda «nurmkanaga»: tema lühikese jakikese tömp sabake andis talle tõesti linnu välimuse. Vassili Ivanovitš ise aga ainult ümises ja näris külje pealt oma merivaigust piibulipsu, käega kaelast kinni hoides ja pead käänates, nagu katsuks ta, kas see talle hästi on külge kruvitud; ja järsku ajas ta suu pärani ning naeris ilma vähemagi kärata.

«Sõitsin sinu juurde tervelt kuueks nädalaks, vana,» ütles talle Bazarov. «Ma tahan töötada; palun, ära siis mind sega.»

«Unustad mu näo, — vaat, kuidas ma sind segan!» vastas Vassili Ivanovitš.

Ta pidas sõna. Asetanud poja jällegi kabinetti, ta peaaegu peitis ennast tema eest ja keelas ka naisele kõik ülearused õrnuseväljendused. «Meie, emake,» rääkis ta temale, «tüütasime Jenjuška natuke ära tema esimese siinoleku ajal; nüüd peame targemad olema.» Arina Vlasjevna nõustus mehega, kuid kasu oli tal sellest vähe, sest poega nägi ta ainult söögilauas ja kartis lõplikult teda kõnetada. «Jenjuška!» ütles ta vahel, kuid poeg ei jõudnud veel ümbergi vaadata, kui ta juba sõrmitses käekoti nööre ja kogeles hädiselt: «Ei midagi, ei midagi, ma niisama,» läks siis Vassili Ivanovitši juurde ja rääkis põske käele toetades: «Kuidas, tuvike, saaks teada, mida Jenjuška soovib täna lõunaks, kas kapsa- või peedisuppi?» — «Miks sa siis temalt endalt ei küsinud?» — «Tüütan ära!»

Muide, Bazarov lakkas ise varsti ust lukustamast: tööpalavik h a i h t u s tal ning asendus igatseva igavusega ja tuima rahutusega. Imelik väsimus oli märgatav kõigis tema liigutusis; muutus isegi tema kindel ja hoogsalt julge kõnnak. Ta lakkas üksi jalutamast ja hakkas otsima seltskonda; jõi võõrastetoas teed, luusis Vassili Ivanovitšiga mööda keeduviljaaeda ja suitsetas temaga vaikides; kord küsis ta isa Aleksei järele. Vassili Ivanovitšil oli selle muutuse üle algul hea meel, kuid tema rõõm oli üürike. «Jenjuša teeb mulle muret,» kurtis ta salaja naisele. «Mitte et ta oleks pahane või vihane, sellest poleks veel midagi; ta on kurb, ta on nukker, — vaat, see on hirmus. Aina vaikib; kui ta mejega tõrelekski; jääb kõhnaks, näovärv on nii halb.» — «Issand, issand!» sosistas eideke. «Paneksin talle säilmetekotikese kaela, aga tema ju ei luba.» Vassili Ivanovitš katsus mitu korda kõige ettevaatlikumal viisil küsitleda Bazarovit tema tööde, tema tervise, Arkadi kohta ... kuid Bazarov vastas talle vastu tahtmist ja hooletult; märgates kord, et isa kõneluses vähehaaval püüab millegi jälile saada, ütles ta tusaselt: «Mis sa minu ümber aina kõnnid otsekui kikivarbail? See viis on veel halvem kui endine.» — «No-no-noh, ei midagi!» vastas vaene Vassili Ivanovitš kähku. Niisama ebaviljakateks jäid tema poliitilised vihjed. Kord hakkas ta eeloleva talupoegade vabastamise puhul rääkima edust, lootes äratada oma pojas osavõttu; poeg aga sõnas ükskõikselt: «Eile kõndisin aiast mööda ja kuulsin, kuidas siinsed külapoisid mõne vana laulu asemel lõugasid: «Paras aeg on kätte jõudnud, süda tunneb armastust ...» Seal on sulle su edu.»

Mõnikord läks Bazarov külasse ja alustas vestlust mõne maamehega, pilgates oma harjumust mööda. «Noh,» rääkis ta, «lao esile oma vaated elule, vennas; teis ju on, nagu räägitakse, kogu Venemaa jõud ja tulevik; teist algab uus ajajärk ajaloos, — teie annate meile nii õige keele kui ka seadused.» Talumees kas ei

vastanud midagi või lausus umbes selliseid sõnu: «Eks meiegi või... ka ikka sedasi... kuidas, tähendab... on meil, pandud alus.»

«Sa seleta mulle, mis on teie maailm?» ütles Bazarov vahele. «Kas ikka seesama maailm, mis seisab kolme kala turjal?»

«Maa, isake, seisab kolme kala peal,» seletas külamees rahustavalt patriarhaalselt-heasüdamliku laulvusega. «Aga meie oma vastu, maailma vastu tähendab, seisab ikka härraste tahtmine; eks teie ole meie isand. Ja mida kibedamini isand karistab, seda armsam talupojale.»

Pärast sellise kõneluse kuulamist kehitas Bazarov kord põlglikult õlgu ja pööras selja; külamees aga lonkis oma teed edasi.

«Mida ta lobises?» küsis talt teine keskmistes aastates, sünge ilmega külamees, kes eemalt oma hurtsiku lävelt oli näinud tema kõnelust Bazaroviga. «Kas maksmata maksudest?»

«Mis maksmata maksudest, vennas!» vastas esimene maamees ega olnud tema hääles enam jälgegi patriarhaalsest laulvusest, vaid kuuldus seevastu mingit hooletut karmust. «Niisama lobises ei tea mida; tahtis keelt sügada. Teadagi — härrasmees; saab's tema millestki aru!»

«Tema nüüd aru saab,» vastas teine mees; nad raputasid päid, kohendasid vöösid ja hakkasid mõlemad arutama oma asju ja vajadusi. Põlglikult õlgu kehitav Bazarov (kes Pavel Petrovitšiga vaieldes kiitis oma maameestega kõnelemise oskust), see iseteadlik Bazarov ei aimanudki, et ta nende silmis oli siiski vaid tühine narr...

Viimaks leidis ta endale tegevuse. Kord sidus Vassili Ivanovitš tema juuresolekul maamehe haavatud jalga, kuid vanakese käed värisesid ja ta ei saanud sidemetest jagu; poeg aitas teda ja hakkas siitpeale kaasa töötama tema arstipraktikas, ilma et ta samal ajal oleks lakanud nalja heitmast nii vahendite üle, mida ta ise soovitas, kui ka isa üle, kes need kohe tarvitusele võttis. Kuid Bazarovi pilked ei üllatanud Vassili Ivanovitši põrmugi; need isegi lohutasid teda. Oma võidunud hommikukuube kõhu pealt kahe sõrmega kinni hoides ja piibukest suitsetades kuulas ta naudinguga Bazarovit; ja mida rohkem tigedust oli poja rünnakutes, seda heasüdamlikumalt lagistas naerda tema õnnelik isa, paljastades viimseni kõik oma mustad hambad. Ta koguni kordas neid, mõnikord üsna tuimi või mõttetuid vaenulikke väljendusi ja lauseid ning kordas näiteks, asja eest teist taga, mitme päeva jooksul aina: «Noh, see on viimane lugu!» ainult sellepärast, et poeg seda väljendust tarvitas, kuuldes, et ta hommikusel palvusel oli käinud. «Jumalale tänu, jättis tusatsemise!» sosistas ta oma eluseltsilisele. «Kuidas ta kärkis täna mu kallal, — aina imesta!» Mõte, et tal on säärane abiline, tekitas temas see-eest vaimustust, täites teda uhkusega. «Jah-jah,» rääkis ta mõnele mehevammuses ja sarvilises peakattes eidele, andes talle pudeliga goulardi tinavett või purgiga koerapöörirohu salvi. «Sa, tuvike, pead iga silmapilk

jumalat tänama selle eest, et poeg on mulle külla tulnud; sind arstitakse nüüd kõige teaduslikuma ja uuema viisi järgi, kas mõistad seda? Prantslaste keisril Napoleonil — selgi pole paremat arsti.» Eit aga, kes tuli kurtma, et tal on «pistjad üles tõusnud» (nende sõnade tähendust ei mõistnud ta muide ise seletada), üksnes kummardas ja toppis käe põue, kus tal puhkasid neli muna käteräti otsa sisse mässituna.

Bazarov tõmbas kord isegi hamba välja juhuslikult sinna sattunud rändaval pudukaupmehel, ja kuigi see oli tavaline hammas, säilitas Vassili Ivanovitš seda ometi nagu haruldust; näidates seda isa Alekseile, kordas ta lakkamatult:

«Te vaadake, missugused juurikad! Säärane jõud on Jevgenil! Kaupmees kerkis otse õhku... Minu meelest oleks kas või tamm maa seest välja tulnud...»

«Kiiduväärt asi!» sõnas viimaks isa Aleksei, kes ei teadnud, mis vastata ja kuidas lahti saada vaimustusse sattunud vanamehest.

Kord tõi mehike naaberkülast Vassili Ivanovitši juurde oma venna — tüüfusehaige. Kummuli õlekool lebades oli õnnetu suremas; tumedad laigud katsid ta ihu, ta oli ammugi meelemärkuse kaotanud. Vassili Ivanovitš avaldas kahetsust, et kellelgi varem mõttesse ei tulnud arstiteaduse abi poole pöörduda, ja teatas, et pääsemist ei ole. Tõepoolest ei jõudnud mehike oma venda enam kojugi vedada: vankris ta surigi.

Kolm päeva hiljem tuli Bazarov isa tuppa ja küsis, kas tal on põrgukivi.

«On; milleks sa seda vajad?»

«On tarvis... haavakest kõrvetada.»

«Kellel?»

«Endal.»

«Kuidas endal! Miks siis? Mis haavake see on? Kus see on?»

«Siin sõrmes. Käisin täna seal külas, kust tüüfusehaige mees siia toodi, tead. Neil tuli millegipärast pähe teda lahata, mina aga pole seda ammu enam harjutanud.»

«Noh?»

«Noh, palusin maakonnaarsti; noh, ja lõikasin sõrme.»

Vassili Ivanovitš läks äkki näost kahvatuks ning sööstis sõnalausumata kabinetti, kust ta kohe tagasi tuli, tükike põrgukivi käes. Bazarov tahtis selle kaasa võtta ja lahkuda.

«Jumala pärast,» sõnas Vassili Ivanovitš. «Luba, et mina ise seda teen.»

Bazarov muigas.

«On aga sinul himu tegelda oma praktikaga!»

«Palun, ära naljata. Näita oma sõrme. Haavake pole suur. Kas on valus?»

«Vajuta tugevamini, ära karda.»

Vassili Ivanovitš peatus.

«Mis sa arvad, Jevgeni, kas poleks parem, kui põletaksime rauaga?»

«Seda oleks pidanud varemini tegema, aga praegu pole õieti põrgukivigi tarvis. Kui ma olen nakatatud, siis on nüüd juba hilja.»

«Kuidas... hilja...» suutis Vassili Ivanovitš vaevalt lausuda.

«Või veel! Sellest on enam kui neli tundi möödunud.»

Vassili Ivanovitš kõrvetas haavakest veel natuke.

«Kas siis maakonnaarstil ei olnud põrgukivi?»

«Ei olnud.»

«Kuidas siis nii, mu jumal! Arst, aga endal pole nii hädavajalikku asja!»

«Sa oleksid pidanud nägema tema lantsette,» sõnas Bazarov ja väljus toast.

Kuni õhtuni ja kogu järgmise päeva kestel haaras Vassili Ivanovitš kinni igast võimalikust ettekäändest, et poja tuppa minna; ja kuigi ta ei maininud tema haava, vaid püüdis koguni rääkida kõige kõrvalisemaist asjust, vaatas ta ometi pojale nii pinevalt silma ning jälgis teda nii rahutult, et Bazarov kaotas kannatuse ja ähvardas ära sõita. Vassili Ivanovitš lubas, et ta ei muretse, seda enam, et Arina Vlasjevna, kelle eest ta muidugi kõike varjul hoidis, hakkas talle peale käima, miks ta ei maga ja mis temaga on juhtunud. Tervelt kaks päeva pani ta vastu, kuigi talle sugugi ei meeldinud poja välimus, mida ta järjest vargsi silmitses... kuid kolmandal päeval, lõunalauas, ei suutnud ta enam vaikida. Bazarov istus, pea norgus, ega puudutanud ühtki toitu.

«Miks sa ei söö, Jevgeni?» küsis ta oma näole kõige muretumat ilmet andes. «Söök on, paistab, hästi valmistatud.»

«Ei taha, sellepärast ei söö.»

«Sul pole isu? Aga pea?» lisas isa argliku häälega. «Kas valutab?»

«Valutab? Miks ta ei peaks valutama?»

Arina Vlasjevna ajas end sirgu ja muutus tähelepanelikuks.

«Palun, ära vihastu, Jevgeni,» jätkas Vassili Ivanovitš. «Kas lubaksid, et ma katsuksin sinu tuiksoont?»

Bazarov ajas end püsti.

«Ma ütlen sulle ilma katsumatagi, et mul on palavik.»

«Kas olid ka külmavärinad?»

«Olid ka külmavärinad. Lähen heidan pikali; teie aga saatke mulle pärnaõieteed. Olen vist külmetanud.»

«Sellepärast ma kuulsingi, et sa täna öösel köhisid,» sõnas Arina Vlasjevna.

«Külmetasin,» kordas Bazarov ja väljus.

Arina Vlasjevna hakkas pärnaõitest teed valmistama. Vassili Ivanovitš aga läks kõrvaltuppa ja haaras endal vaikides juustest kinni.

Bazarov ei tõusnud sel päeval enam ja veetis kogu öö raskes poolmeelemärkusetus uinakus. Hommikul kella ühe ajal avas ta jõudu pingutades silmad ja nägi pühapildi ees põleva lambikese valgel enda kohale kummarduva isa kahvatut nägu; ta käskis tal

ära minna; isa kuulas sõna, tuli aga kohe kikivarbail tagasi, hoidus pooleni kapiuste taha ja vaatas silmi kõrvale pööramata oma poja näkku. Arina Vlasjevna ei heitnud ka magama, kabineti ust praokile avades käis ta alatasa kuulamas, «kuidas Jenjuša hingab», ja Vassili Ivanovitši vaatamas. Ta nägi vaid tema liikumatut küüruva'unud selga, kuid ka see tõi talle kergendust. Hommikul katsus Bazarov tõusta; ta pea hakkas pööritama, nina hakkas verd jooksma; ta heitis jälle voodisse. Vassili Ivanovitš talitas teda vaikides, Arina Vlasjevna tuli tuppa ja küsis, kuidas ta end tunneb. Ta vastas: «Paremini», ja pööras näo seina poole. Vassili Ivanovitš vehkis naise poole mõlema käega; eideke hammustas huult, et mitte nutma hakata, ja väljus toast. Kõik muutus majas otsekui pimedamaks; kõik näod venisid pikaks, tekkis imelik vaikus; õuest viidi ära külasse kisakõri-kukk, kes kaua ei suutnud mõista, miks temaga nii tehti. Bazarov lebas ikka, silmad seina poole. Vassili Ivanovitš püüdis pöörduda ta poole mitmesuguste küsimustega, kuid need väsitasid Bazarovit, ja vanake tardus oma tugitooli, ainult aeg-ajalt sõrmi nagistades. Ta läks mõneks hetkeks aeda, seisis seal nagu puuslik, otsekui sõnulseletamatust hämmastusest rabatud (imestuse ilme ei kadunud üldse tema näolt), ja läks uuesti poja juurde tagasi, püüdes hoiduda naise küsimuste eest. Arina Vlasjevna haaras tal viimaks käest kinni ja ütles kramplikult, peaaegu ähvardavalt: «Mis temaga õieti on?» Vassili Ivanovitš kohkus ja sundis end vastuseks naeratama, kuid tema enda õuduseks sai naeratusest miskipärast naer. Arsti järele saatis ta juba hommikul. Ta pidas vajalikuks sellest pojale teatada, et ta kuidagi ei vihastaks.

Bazarov pöördus äkki sohval ümber, vaatas isale ainiti ja tuimalt näkku ja küsis juua.

Vassili Ivanovitš andis talle vett ja katsus ühtlasi tema laupa. See otse lõõmas.

«Vana,» alustas Bazarov käheda ning aeglase häälega, «minu asi on räbal. Ma olen nakatatud ja mõne päeva pärast matad sa mu maha.»

Vassili Ivanovitš tuikus, nagu oleks keegi teda löönud vastu jalgu.

«Jevgeni!» kogeles ta. «Mis sa nüüd!... Jumal sinuga! Sa külmetasid...»

«Jäta,» ütles Bazarov ilma ruttamata vahele. «Arstil pole lubatud niiviisi rääkida. Kõik mürgituse tunnused on olemas, sa tead seda isegi.»

«Kus on siis... mürgituse tunnused, Jevgeni?... Heldeke!»

«Aga mis see on?» sõnas Bazarov, lükkas särgikäise üles ja näitas isale nahale ilmunud pahaendelisi punaseid laike.

Vassili Ivanovitš võpatas ja muutus hirmust külmaks.

«Oletame,» ütles ta viimaks. «Oletame... kui... kui isegi midagi... mürgituse taolist...»

«Püeemia,»[1] ütles poeg ette.

[1] Püeemia — mädaveresus.

«Nojah... nagu... epideemia...»

«P ü e e m i a,» kordas Bazarov rangelt ja selgesti. «Kas oled oma vihud juba unustanud?»

«Nojaa, jah, kuidas soovid... Aga me arstime su siiski terveks.»

«Noh, see on tühi jutt. Kuid asi pole selles. Ma ei oodanud, et suren nii ruttu; see juhuslikkus on tõtt-öelda väga ebameeldiv. Te peate nüüd emaga mõlemad kasutama seda, et usk on teis tugev; nüüd on teil võimalus seda katsele panna.» Ta jõi veel natuke vett. «Aga ma tahan sinult midagi paluda... kuni mu pea on veel minu võimuses. Sa tead, homme või ülehomme läheb mu aju erru. Ma pole nüüdki täiesti kindel, kas ma väljendun selgesti. Lebades näis mulle üha, et minu ümber jooksid punased koerad, ja sina seisid mu kohal valvel nagu tedre kohal. Nagu oleksin ma purjus. Kas saad minust hästi aru?»

«Heldeke, Jevgeni, sa räägid täiesti nagu kord ja kohus.»

«Seda parem; sa ütlesid mulle, et saatsid arsti järele... Sellega lõbustasid sa ennast... lõbusta ka mind: saada käskjalg...»

«Arkadi Nikolaitši juurde,» ütles vanake ruttu.

«Kes on Arkadi Nikolaitš?» sõnas Bazarov nagu mõtiskelles. «Ah jaa, see linnupojake! Ei, ära temasse puutu: ta on nüüd hakiks hakanud. Ära pane imeks, see pole jampsimine. Aga sina saada käskjalg Odintsova juurde, Anna Sergejevna juurde; siin on selline mõisaproua... Kas tead? (Vassili Ivanovitš noogutas peaga.) Nõnda et... Jevgeni Bazarov käskis tervitada ja käskis öelda, et hakkab surema. Kas teed seda?»

«Teen... kuid on's see võimalik, et sina sured, — sina, Jevgeni... Mõtle ise! Kuhu jääb siis pärast seda õiglus?»

«Seda ma ei tea; sina aga saada käskjalg.»

«Silmapilk saadan ja ise kirjutan kirja.»

«Ei, milleks; ütle, et käskis tervitada, muud pole midagi vaja. Aga mina lähen nüüd jälle oma koerte juurde. Imelik! Tahan peatada mõtte surmal, ja midagi ei tule välja. Näen mingit laiku... ja muud midagi.»

Ta pöördus jälle raskelt seina poole; Vassili Ivanovitš aga väljus kabinetist, komberdas kuidagi naise magamistoani ja otse varises põlvili pühapiltide ette.

«Palveta, Arina, palveta!» oigas ta. «Meie poeg on suremas.»

Doktor — seesama maakonnaarst, kel ei olnud põrgukivi — saabus, vaatas haiget, soovitas jääda ootavale seisukohale ja ütles samas mõned sõnad paranemisvõimalusest.

«Kas olete juhtunud nägema, et minu olukorda sattunud inimesed ei läheks Elüüsiumi väljadele[1]?» küsis Bazarov, haaras äkki sohva kõrval seisva raske laua jalast kinni, raputas seda ja nihutas paigalt.

---

[1] E l ü ü s i u m i v ä l j a d — vanade kreeklaste kujutluste järgi maailma ääres asetsev kangelaste viibimiskoht pärast surma.

«Jõud,» sõnas ta. «Jõud on kõik veel alles, aga peab surema... Rauk on vähemalt jõudnud elust võõrduda, aga mina... Mine katsu surma eitada. Tema eitab sind ja lool lõpp! Kes seal nutab?» lisas ta natukese aja pärast. «Ema? Vaeseke! Keda ta nüüd veel söödab oma imestusväärse peedisupiga? Ja sina, Vassili Ivanovitš, tõnnid vist ka? Noh, kui ristiusk ei aita, siis ole mõttetark, — kas või stoik[1]! Sa ju kiitlesid, et oled mõttetark?»

«Mis mõttetark ma olen!» kisendas Vasssili Ivanovitš, ja pisaraid hakkas otse tilkuma mööda ta põski.

Bazarovil hakkas iga tunniga halvem; haigus võttis kiire käigu, nagu see harilikult juhtub kirurgiliste mürgituste puhul. Ta ei olnud veel meelemärkust kaotanud ja mõistis, mis talle räägiti; ta võitles veel. «Ma ei taha jampsida,» sosistas ta rusikaid kokku pigistades. «Missugune lollus!» Ja sealsamas rääkis ta: «Noh, kui kaheksast kümme maha arvata, palju siis saab?»

Vassili Ivanovitš käis nagu segane, soovitas kord üht vahendit, kord teist, ja kattis aina poja jalgu. «Külmadesse linadesse mässida... oksele ajada... sinepiplaastrit kõhu peale... kuppu lasta...» rääkis ta pinevusega. Arst, kes tema palvete peale sinna oli jäänud, kiitis kõik heaks, jootis haiget limonaadiga; endale aga palus ta kord piipu, kord «kõvendavat-soo'endavat», see tähendab viina. Arina Vlasjevna istus ukse kõrval madalal pingikesel ja käis vaid ajuti palvetamas; mõne päeva eest oli tualettpeegel tal käest maha libisenud ja purunenud, seda aga pidas ta alati halvaks ennustuseks: isegi Anfissuška ei osanud talle midagi öelda. Timofeitš sõitis Odintsova juurde.

Öö oli Bazarovile halb... Julm palavik piinas teda. Hommiku eel hakkas tal kergem. Ta palus, et Arina Vlasjevna teda kammiks, suudles tema kätt ja jõi paar lonksu teed. Vassili Ivanovitš muutus natuke elavamaks.

«Tänu jumalale!» kordas ta üksisõnu. «Saabus kriis... kriis on möödunud.»

«Eh, mõelda.» sõnas Bazarov. «Mis tähendab üks sõna! Leidsid selle, ütlesid «kriis» ja oled lohutatud. Imeline asi, kuidas inimene veel usub sõnadesse. Ütle talle, näiteks, lollikest ei lööda, ja ta jääb kurvaks; nimetatakse teda targaks, kuid raha ei anta — tunneb ta head meelt.»

See Bazarovi väike kõne, mis meenutas tema endisi «tükke», tekitas Vassili Ivanovitšis meeleliigutuse.

«Braavo! Väga hästi öeldud. Väga hästi!» hüüdis ta ja teeskles käteplaksutamist.

Bazarov muigas kurvalt.

«Kuidas siis sinu arvates on,» sõnas ta, «kas kriis möödus või algas?»

«Sul on parem, — seda ma näen, see rõõmustab mind,» vastas Vassili Ivanovitš.

---

[1] Stoik — kindlameelne inimene, kes mehiselt talub raskusi.

«Noh, ilus; rõõmustamine pole kunagi halb. Aga sinna, mäletad? Kas saatsid?»

«Saatsin, kuidas muidu.»

Muudatus parema poole ei kestnud kaua. Haigusehood tulid tagasi. Vassili Ivanovitš istus Bazarovi kõrval. Näis, nagu piinaks vanakest mingi eriline vaev. Mitu korda katsus ta rääkida, kuid ei suutnud.

«Jevgeni!» sõnas ta viimaks. «Minu poeg, minu kallis, armas poeg!»

See ebatavaline hüüatus mõjus Bazarovisse. Ta pööras pisut pead, püüdis ilmselt vabaneda rõhuva meelemärkusetuse koorma alt ja sõnas:

«Mis on, mu isa?»

«Jevgeni,» jätkas Vassili Ivanovitš ja laskus Bazarovi ette põlvili, kuigi see ei avanud silmi ega võinud teda näha, «Jevgeni, sul on nüüd parem; sa saad, jumal andku, terveks; kuid kasuta seda aega, lohuta mind ja ema, täida ristiinimese kohust! Raske on mul sulle seda öelda; see on hirmus; kuid veel hirmsam ... igaveseks, Jevgeni ... sa mõtle, kuidas see ...»

Vanakese hääl katkes, üle tema poja näo aga libises midagi kummalist, kuigi ta lebas ikka kinniste silmadega.

«Ma ei keeldu, kui see suudab teid lohutada,» sõnas ta viimaks. «Kuid mulle näib, et rutata veel ei tarvitse. Sa ise ütled, et mul on parem.»

«Parem, Jevgeni, parem; aga kes teab; see on ju kõik jumala käes; kui aga oled kohust täitnud ...»

«Ei, ma ootan,» ütles Bazarov vahele. «Ma arvan nagu sinagi, et kriis on tulnud. Kui me aga mõlemad eksime, — mis sellest! Võetakse armulauale ju ka meelemärkusetuid.»

«Heldeke, Jevgeni ...»

«Ma ootan. Aga nüüd ma tahan magada. Ära sega mind.»

Ja ta pani pea endisesse kohta.

Vanake tõusis püsti, istus tugitooli, haaras lõuast kinni ja hakkas oma sõrmi närima ...

Äkki puutus ta kõrvu kummirehvidega sõiduki müdin — see müdin, mis kaugetes külakolgastes on nii eriti tähelepandav. Lähemale, aina lähemale veeresid kerged rattad; nüüd kuuldus juba hobuste puristamist ... Vassili Ivanovitš kargas püsti ja sööstis akna juurde. Tema majakese õue sõitis kaheistmeline tõld, mille ette oli rakendatud neli hobust. Enesele aru andmata, mida see võis tähendada, jooksis ta mingi mõttetu rõõmu tuhinas trepile ... Toapoiss livrees avas tõllaukse; tõllast väljus daam musta looriga, mustas peleriinis ...

«Ma olen Odintsova,» sõnas ta. «Kas Jevgeni Vassiljitš elab? Teie olete tema isa? Ma tõin doktori kaasa.»

«Heategija!» hüüdis Vassili Ivanovitš, haaras tema käest kinni ja surus selle kramplikult oma huulte vastu; samal ajal kui doktor, kelle Anna Sergejevna kaasa oli toonud, väike sakslase näoga

prillidega mees, ruttamata tõllast välja ronis. «Elab veel, elab minu Jevgeni, ja saab nüüd päästetud! Naine, naine!... Meile tuli ingel taevast...»

«Mis on, issand!» kogeles eideke võõrastetoast välja joostes; ja midagi taipamata kukkus ta siinsamas esikus Anna Sergejevna jalgade ette ning hakkas nagu meeletu tema kleiti suudlema.

«Mis te, mis te!» kordas Anna Sergejevna, kuid Arina Vlasjevna ei kuulanud teda, Vassili Ivanovitš aga rääkis üksisõnu: «Ingel! ingel!»

«*Wo ist der Kranke?* Ja kus on siis olemas patsient?» sõnas viimaks doktor mõninga pahameelega.

Vassili Ivanovitš toibus. «Siin, siin, tulge minu järel, *wertester Herr Collega*[1],» lisas ta mälu järgi.

«Ee!» sõnas sakslane ja irvitas hapult.

Vassili Ivanovitš viis ta kabinetti.

«Doktor, Anna Sergejevna Odintsova poolt,» ütles ta üsna poja kõrva lähedale kummardudes. «Ka tema ise on siin.»

Bazarov avas äkki silmad.

«Mis sa ütlesid?»

«Ma ütlen, et Anna Sergejevna Odintsova on siin ja tõi sinu juurde selle doktorihärra.»

Bazarov heitis pilgu enda ümber.

«Ta on siin... ma tahan teda näha.»

«Küllap sa näed teda, Jevgeni; kuid enne on tarvis vestelda härra doktoriga. Ma jutustan neile kogu haigusloo, sest Sidor Sidorõtš (nii oli maakonnaarsti nimi) sõitis ära, ja meie teeme väikese nõupidamise.»

Bazarov vaatas sakslase poole. «Noh, vestelge rutemini, ainult mitte ladina keeles, ma saan ju aru, mis tähendab: *jam moritur*[2].»

«*Der Herr scheint des deutschen mächtig zu sein*[3],» alustas uus Aesculapiuse[4] jünger Vassili Ivanovitši poole pöördudes.

«*Ich... habe...* rääkige parem vene keelt,» sõnas vanake.

«Ahaa, see olema siis nõnda... mina arvama...»

Ja nõupidamine algas.

Pool tundi hiljem läks Anna Sergejevna Vassili Ivanovitši saatel kabinetti. Doktor jõudis talle sosistada, et haige paranemisele ei maksa mõeldagi.

Anna Sergejevna vaatas Bazarovi poole... ja peatus ukse juures: nii väga vapustas teda see palavikust hõõguv ning samal ajal surnutaoline nägu tema poole pöördunud ähmaste silmadega. Ta lihtsalt ehmus mingi külma ja painava ehmusega; kiiresti välgatas ta peas mõte, et ta mitte seda ei tunneks, kui ta Bazarovit tõesti armastaks.

---

[1] Lugupeetud härra ametivend.
[2] On suremas.
[3] Härra näib saksa keelt valdavat.
[4] Aesculapius — nii nimetati Roomas kreeka tervisejumalat (arstide kaitsjat) (vanaaja mütoloogias).

«Tänan,» hakkas Bazarov jõupingutusega rääkima. «Ma ei oodanud seda. See on heategu. Nüüd nägimegi teineteist veel kord, nagu te lubasite.»

«Anna Sergejevna oli nii hea,» alustas Vassili Ivanovitš.

«Isa, jäta meid kahekesi. Te lubate, Anna Sergejevna? Arvan, et nüüd...»

Ta osutas peaga oma jõuetult paigal lebavat keha.

Vassili Ivanovitš väljus toast.

«Noh, tänan,» kordas Bazarov. «See on keiserlik tegu. Räägitakse, et keisrid ka külastavad surijaid.»

«Jevgeni Vassiljevitš, ma loodan...»

«Eh, Anna Sergejevna, rääkigem tõtt. Minuga on lõpetatud. Jäin ratta alla. Ja tuleb välja, et ma asjata mõtlesin tulevikule. Surm on vana asi, kuid igaühele uus. Siiamaani ma ei karda... siis aga tuleb meelemärkusetus ja kõik on otsas! (Ta lõi nõrgalt käega.) Noh, mis ma peaksin teile ütlema?... Et ma teid armastasin? Sel polnud varemgi mingit mõtet, nüüd aga veel vähem. Armastus on vorm; minu enda vorm aga hakkab juba lagunema. Ütlen parem — kui kaunis te olete! Ja seal te seisate praegugi, nii ilus...»

Anna Sergejevna võpatas tahtmatult.

«Pole midagi, ärge erutuge... istuge sinna... ärge tulge minu lähedale, minu haigus on ju nakkav.»

Anna Sergejevna läks kiiresti üle toa ja istus tugitooli sohva kõrval, millel lebas Bazarov.

«Suuremeelne!» sosistas Bazarov. «Oh, kui lähedal ja kui noor, värske, puhas... selles jäledas toas!... Noh, jumalaga! Elage kaua, see on kõige parem; ja kasutage elu, kuni on aeg. Vaadake, missugune inetu pilt: poollõmastatud ussike, kuid ajab end veel kohevile. Ometi mõtlesin minagi: saan paljude tegudega hakkama; ei sure, — kus sa sellega!... Ülesanne on olemas, ja eks mina ole hiiglane! Nüüd aga on hiiglase ainsaks ülesandeks, kuidas viisakalt surra, kuigi kellelgi sellega asja pole... Ükskõik: saba liputama ma ei hakka.»

Bazarov jäi vait ja hakkas käega oma klaasi kobama. Anna Sergejevna andis talle juua ilma kindaid käest võtmata ja kartlikult hingates.

«Te unustate minu,» alustas Bazarov jälle. «Surnu pole elavale kaaslaseks. Küllap isa teile hakkab rääkima, et vaat, missuguse inimese kaotab Venemaa... See on tühi jama; kuid ärge võtke vanamehelt tema usku. Ükskõik, millega laps aega viidab, kui ta aga... teate isegi. Olge ka ema vastu lahke. Selliseid inimesi nagu nemad ei leia te ju oma suurmaailmas päevalgi tulega... Ma olen Venemaale tarvilik... Ei, nähtavasti ei ole. Ja kes ongi tarvilik? Kingsepp on tarvilik, rätsep on tarvilik, lihunik... müüb liha... lihunik... oodake, mul lähevad mõtted segi... Siin on mets...»

Bazarov pani käe laubale.

Anna Sergejevna kummardus tema kohale.

«Jevgeni Vassiljevitš, ma olen siin...»

Bazarov võttis kohe käe laubalt ja tõstis pead.

«Jumalaga,» sõnas ta äkilise jõuga ja tema silmad välgatasid viimse läikega. «Jumalaga... kuulge... ma ei suudelnud teid tookord... puhuge sureva lambi peale ja las ta kustub...»

Anna Sergejevna puudutas huultega tema laupa.

«Ja küllalt!» sõnas Bazarov ning vajus padjale. «Nüüd... pimedus...»

Anna Sergejevna väljus tasa.

«Mis on?» küsis temalt Vassili Ivanovitš sosinal.

«Ta jäi magama,» vastas Anna Sergejevna vaevalt kuuldavalt.

Bazarovile polnud enam antud ärgata. Õhtu eel vajus ta täielikku meelemärkusetusse ning suri järgmisel päeval. Isa Aleksei täitis tema juures usukombeid. Kui teda salviti, kui püha õli puudutas tema rinda, avanes tal teine silm; ja nähes preestrit ametirüüs, suitsvat viirukianumat ja küünlaid pühakuju ees, ilmus hetkeks midagi õudusevärina taolist surnusarnasele näole. Kui ta viimaks hinge heitis ning majas algas üldine ahastus, haaras Vassili Ivanovitši äkiline märatsus. «Ma ütlesin, et tõstan nurinat,» karjus ta kähedalt, leegitseva viltukistud näoga õhus rusikat raputades, nagu ähvardaks ta kedagi. «Ja ma tõstan nurinat, tõstan nurinat!» Kuid Arina Vlasjevna langes üleni pisarais tema kaela ja mõlemad koos vajusid põrmu. «Kahekesi kõrvuti,» jutustas Anfissuška hiljem teenijatetoas, «lasksid oma peakesed norgu otsekui voonakesed keskpäeval...»

Kuid keskpäevane kuumus läheb mööda, saabub õhtu ja öö ning ühtlasi tagasitulek vaiksesse pelgupaika, kus piinatuil ja väsinuil on magus magada...

XXVIII

...Näib, et on lõpp? Kuid võib-olla soovib mõni lugejaist teada, mis teeb nüüd, nimelt n ü ü d igaüks siin kirjeldatud inimestest. Me oleme valmis lugejat rahuldama.

Anna Sergejevna läks hiljuti mehele, mitte armastusest, vaid veendumusest, — ühele tulevastest vene tegelastest, väga targale inimesele, seadusetundjale tugeva praktilise taibuga, kindla tahtega ja tähelepanuväärse kõneandega inimesele, kes oli alles noor, hea ja külm kui jää. Nad elavad teineteisega suures kooskõlas ja saavutavad ehk õnnegi... võib-olla armastusegi. Vürstinna H... on surnud ja unustati juba surmapäeval. Kirsanovid — isa ja poeg — elavad Marjinos. Nende asjad hakkavad paranema. Arkadist on saanud innukas peremees ning «farm» toob juba võrdlemisi suurt tulu. Nikolai Petrovitš sai kogukonna vahemeheks ja töötab kõigest väest; ta sõidab alatasa mööda oma ringkonda; peab pikki kõnesid (ta pooldab arvamist, et talupoegadele on tarvis «aru pähe rääkida», see tähendab: on tarvis neid viimase võimaluseni väsi-

tada ühtede ja samade sõnade sagedase kordamisega), kuid ei rahulda tõtt öelda siiski täiesti ei haritud mõisnikke, kes vahel toredasti, vahel nukrameelselt räägivad «mantsipatsioonist» (hääldades *an* läbi nina), ega ka harimatuid mõisnikke, kes ilma viisakuseta sõimavad seda «muntsipatsiooni». Nii ühtedele kui ka teistele on ta liiga pehme.

Katerina Sergejevnal sündis poeg Kolja; Mitja jookseb juba täitsamehena ja lobiseb sõnakalt. Fenitška, Fedosja Nikolajevna, ei jumalda peale mehe ja Mitja kedagi nii väga kui oma miniat. Kui see klaveri ette istub, siis ei lahkuks ta tema kõrvalt tervel päeval.

Dresdenis, Brühli terrassil võite kella kahe ja nelja vahel, kõige elegantsemal jalutuskäikude-ajal, kohata umbes viiekümneaastast, juba üsna hallipäist ja näiliselt podagrahaiget, kuid alles ilusat ja peenelt riietatud härrat tolle erilise ilmega, mille inimene omandab vaid kauase viibimisega seltskonna kõrgemais kihtides. See on Pavel Petrovitš. Ta sõitis Moskvast välismaale tervist parandama ning jäi elama Dresdeni, kus ta suhtleb peamiselt inglastega ja läbisõitvate venelastega...

On olemas väike külakalmistu ühes Venemaa kauges nurgakeses. Nagu peaaegu kõik meie kalmistud, nõnda pakub seegi kurba pilti: teda ümbritsevad kraavid on ammugi kinni kasvanud; hallid puuristid on viltu vajunud ja mädanevad oma kunagi värvitud katuste all; kiviplaadid on kõik paigalt nihkunud, nagu tõukaks neid keegi altpoolt; kaks-kolm nagu paljaks kitkutud puukest annavad vaevalt viletsat varju; lambad luusivad keelamatult mööda haudu. Kuid nende seas on üks haud, millesse ei puutu inimene, mida ei talla loom; üksnes linnud istuvad sellele ja laulavad koidu ajal. Teda ümbritseb raudaed; ta kummassegi otsa on istutatud noor kuusk; sellesse hauda on maetud Jevgeni Bazarov. Siia käivad lähedasest külakesest kaks üsna vana rauka — mees ja naine. Teineteist toetades astuvad nad raskel kõnnakul; tulevad raudaia juurde, liibuvad selle vastu, ja laskuvad põlvili; ja kaua ning kibedalt nutavad nad, ja kaua ning tähelepanelikult vaatavad nad tumma kivi, mille all lebab nende poeg; nad vahetavad mõne lühikese sõna, ja pühivad kivilt tolmu, ja kohendavad kuuseoksakest, ja palvetavad uuesti ega suuda lahkuda sellest paigast, kus neil oleks otsekui lähem maa oma poja juurde, oleksid lähemad mälestused temast... Kas tõesti armastus, püha anduv armastus pole kõikvõimas? Oh, ei! kuivõrd kirglik, patune ja mässuline süda ka ei peituks hauas, — lilled, mis kasvavad haual, vaatavad meid rahulikult oma süütute silmadega; mitte ainult igavesest rahust, «ükskõikse» looduse suurest rahust ei räägi nad meile; nad räägivad ka igavesest lepitusest ja elust, mis on otsatu...

SAATEKS ROMAANILE «ISAD JA POJAD».

Turgenevi kiri K. K. Slutševskile.[1]

Pariis, 14. aprillil 1862. a.

Ruttan vastama Teie kirjale, mille eest olen Teile, armas Slutševski, väga tänulik. Noorsoo arvamust tuleb kalliks pidada; igal juhul sooviksin väga, et ei jääks arusaamatusi minu kavatsuste suhtes. — Vastan punktide kaupa.

1. Esimene etteheide meenutab Gogoli ja teiste vastu tõstetud süüdistust: miks ei kujutata halbade inimeste seas ka häid. — Bazarov varjutab ikkagi ära kõik teised romaani tegelased (Katkov[2] leidis, et ma olevat tema näol ülistanud «Sovremennikut»). Temale antud omadused pole juhuslikud. Tahtsin temast teha traagilise kuju — õrnutsemisel polnud siin kohta. Ta on aus, armastab tõtt ja on pealaest jalatallani demokraat. Teie aga ei leia temas *häid* külgi. «Stoff und Kraft'i» soovitab ta just nimelt kui populaarset, s. o. tühist raamatut; kahevõitlus P. P-ga (Pavel Petrovitš Kirsanoviga) on toodud just selleks, et näitlikult tõestada aadlike elegantse rüütellikkuse tühisust, mida on kujutatud peaaegu liialdatult koomiliselt; ja kuidas saakski ta keelduda: P. P. lööks ju teda. — Minu meelest jääb Bazarovile alati võit P. P. üle, mitte aga vastupidi, ja kui teda nimetatakse nihilistiks, siis tuleb lugeda: revolutsionääriks.

2. See, mis on öeldud Arkadi kohta, isade rehabiliteerimise jne. kohta, näitab ainult, — vabandage! — et minust pole aru saadud. *Kogu mu novell on suunatud aadli kui valitseva klassi vastu.* Vaadake lähemalt N. P., P. P.[3] ja Arkadi kujusid. Jõuetus ja loidus või piiratus. Esteetiline meel sundis mind võtma just aadli *häid* esindajaid, et minu teemat paremini tõestada: kui juba koor on halb, mis siis veel piimast rääkida? Võtta ametnikke, kindraleid, röövleid jne., see oleks olnud labane — le pont aux ânes[4] — ja väär. Kõik tõelised *eitajad*, keda olen tundnud, olid eranditult kõik (Belinski, Bakunin, Herzen, Dobroljubov, Spešnev[5] jt.) võrdlemisi heade ja ausate vanemate lapsed, ja selles on oma sügav mõte: seetõttu ei jää *tegutsejaisse*, eitajaisse kübetki *isiklikku* rahulolematust, isiklikku viha. Nad valivad oma tee üksnes seetõttu, et nad on teistest tundlikumad rahva eluliste nõuete suhtes. — Krahvinna Saljas[6] eksib väites, et kujud nagu N. P. ja P. P. olevat meie vanaisad: N. P. — see olen mina, see on Ogarjov ja tuhanded teised, P. P. on Stolõpin, Jessakov, Rosset[7] — ka nemad on meie kaasaegsed. Nad on aadlike hulgast parimad — just seepärast valisingi nemad, et tõestada nende kõlbmatust. Kujutada ühelt poolt altkäemaksuvõtjat, teiselt poolt aga ideaalset noorukit — seda pilti maaligu teised... Mina tahtsin enamat: ühes kohas (kriipsutasin selle tsensuuri pärast maha) ütles minu Bazarov Arkadile, sellelesamale Arkadile, kelles meie Heidelbergi seltsimehed näevad enam *õnnestunud tüüpi*: «Sinu isa on aumees; aga oleks ta ka kõige paadunum altkäemaksuvõtja — sina ei läheks ikkagi õilsast alistumisest või ägestushoogudest kaugemale, sest sina oled aadlivõsuke.»

3. Heldeke! Kukšina, see karikatuur, on teie arvates *kõige õnnestunum*! — Selleje ei saagi vastata. — Odintsova *armub* Arkadisse sama vähe kui Bazarovisse, kuidas Teie seda ometi ei näe?! Ka tema on meie jõude ela-

---

[1] Vastus luuletaja K. K. Slutševski kirjale ebameeldiva mulje kohta, mille «Isad ja pojad» jättis Heidelbergi ülikooli vene üliõpilastele.

[2] M. N. *Katkov* (1818—1887) — tuntud reaktsionäär, andis välja ajakirja «Russki Vestnik», kus ilmus Turgenevi romaan. Ajakiri suhtus vaenulikult revolutsiooniliste demokraatide häälekandjasse «Sovremennik».

[3] Nikolai Petrovitš Kirsanovi ja Pavel Petrovitš Kirsanovi.

[4] Seda teavad kõik.

[5] N. A. *Spešnev* — Petraševski ringi liige, terrori pooldaja.

[6] J. A. *Saljas* (Jevgenia Tur) (1815—1892) — naiskirjanik, liikus liberaalse noorsoo hulgas.

[7] *Stolõpin* jt. — Turgenevi tuttavad aadlike seast.

vate, unistavate, uudishimulike ja külmade prouade-epikuurlannade, meie aadliprouade esindaja. Sellest kujust sai krahvinna Saljas täiesti selgesti aru. Odintsova oleks tahtnud silitada esiti hundi (Bazarovi) karva, kui ta vaid ei hammustaks, siis poisi kiharaid, ja siis puhtakspestult sametil lamada nagu enne.

4. Bazarovi surm (mida krahvinna Saljas kangelaslikuks nimetab ja seepärast kritiseerib) pidi minu arvates olema viimaseks pintslitõmbeks selle traagilise kuju maalimisel. Meie noored aga leiavad ka selle olevat juhusliku!

Lõpetan järgmise märkusega: kui lugeja ei hakka Bazarovit armastama vaatamata tema jõhkrusele, südametusele, halastamatule kuivusele ja järskusele, — kui ta ei hakka teda armastama, kordan ma, — siis olen ma süüdi ega ole saavutanud oma eesmärki. Kuid ma ei tahtnud «siirupina sulada», tarvitades Bazarovi väljendit, ehkki oleksin sellisel juhul arvatavasti otsekohe noorte seas pooldajaid leidnud. Ma ei tahtnud populaarsust osta selliste järeleandmiste hinnaga. Parem on lahing kaotada (nähtavasti olengi selle kaotanud), kui võita see kavaldades. Nägin vaimusilma ees morni, metsikut, suurt kuju, mis poolest saadik maapinnast välja ulatus, tugevat, raevukat ja ausat, kuid ometi hukkumisele määratud, sest ta seisab ikkagi alles tuleviku lävel — nägin vaimusilma ees midagi kummaliselt sarnast Pugatšoviga jne. — minu noored kaasaegsed aga räägivad mulle pead vangutades: «Kukkusid ise sisse, vennas, ja solvasid meidki: näe, Arkadi tuli sul paremini välja, oleksid pidanud tema kallal veel vaeva nägema.» Mul jääb üle teha nagu mustlaslaulus: «müts maha võtta ja hästi sügavalt kummardada»... Püüan saata Teile eksemplari oma novellist, nüüd aga aitab sellest... Heidelbergist ma ei sõida läbi, ehkki tahaksin näha sealseid vene noori. Tervitage neid minu poolt, kuigi nad mind mahajäänuks peavad. Öelge neile, et ma palun neid veel pisut oodata enne lõpliku otsuse tegemist. Sellest kirjast võite teatada kellele tahes. Surun tugevasti Teie kätt ja soovin kõike head. Töötage, töötage, ja ärge rutake tulemustest kokkuvõtte tegemisega...

NIKOLAI GAVRILOVITŠ TŠERNÕŠEVSKI

(1828—1889)

*

MIDA TEHA?

Jutustusi uutest inimestest.

(1863)

I

LOLLPEA.

Peterburi ühe suurema, Moskva vaksali juures asetseva võõrastemaja teenijaskond oli 1856. aasta 11. juuli varahommikul nõutu ja osalt isegi ärevil. Eelmisel õhtul kella üheksa paiku oli saabunud keegi härra kohvriga, võtnud numbritoa, andnud registreerimiseks oma passi, nõudnud teed ja kotletti, ütelnud, et teda õhtul ei segataks, kuna ta olevat väsinud ja tahab magada, kuid et teda järgimisel hommikul tingimata juba kell kaheksa äratataks, kuna tal olevat kiireid toimetusi; selle järel lukustas võõras numbritoa ukse ning, klõbistanud pisut noa-kahvliga ja teenõudega, rahunes peagi, nähtavasti uinus. Saabus hommik; kell kaheksa koputas teenija eilse võõra uksele, kuid too ei tee mingit häält; teenija koputas kõvemini, üsna kõvasti, kuid võõras ei anna ikka mingit vastust. Küllap ta oli vist väga väsinud. Teenija ootas veel veerand tundi, hakkas siis uuesti äratama, kuid ikka jälle tulemuseta. Ta hakkas teiste teenijate ja puhvetimüüjaga nõu pidama. «Viimaks on ehk temaga midagi juhtunud?» — «Uks tuleb lahti murda.» — «Ei, niimoodi ei lähe — uks tuleb lahti murda politsei juuresolekul.» Otsustati veel kord katsetada äratamisega, veelgi valjemini, ja kui võõras ka siis ei ärka, saata politseile järele. Tehti viimane katse; võõras ei ärganud; saadeti siis politseile järele ja jäädi ootama, mis sellest loost nüüd saab.

Kella kümne paiku hommikul tuli politseiametnik, koputas ise, käskis ka teenijail koputada, kuid tulemus oli sama nagu ennegi.

«Pole parata, murdke uks lahti, poisid!»

Uks murti lahti. Tuba oli tühi. «Vaadake korraks ka voodi alla.» Ka voodi all polnud võõrast. Politseiametnik läks laua juurde, laual oli paberileht, millele oli kirjutatud suurte tähtedega:

«Lahkun kell 11 õhtul ega tule enam tagasi. Minust saadakse kuulda Liteinõi sillal öösel kella kahe ja kolme vahel. Mitte kedagi kahtlustada.»

«Seal ta on, nüüd ongi asi selge, kuidagi ei osatud senini asja taibata,» ütles politseiametnik.

«Aga mis siis nimelt, Ivan Afanasjevitš?» küsis puhvetimüüja.

«Tooge teed, siis seletan.»

Politseiametniku jutustus oli võõrastemajas kauemat aega elavate seletuste ja arutluste aineks. Lugu ise oli aga järgmine.

Öösel kella poole kolme ajal — öö aga oli pilvine ja pime — oli Liteinõi silla keskkohal välkunud tuli ja kostnud püstolipauk. Lasu peale jooksnud kokku öövahid ja vähesed möödakäijad; kohal, kust kostis pauk, ei leitud aga kedagi ega midagi. Tähendab, polnud tegemist tapmise, vaid enesetapmisega. Leidus vabatahtlikke sukeldujaid, mõne aja pärast toodi kohale pootshaagid, toodi isegi mingi kalurivõrk, sukelduti, traaliti, püüti, vinnati välja poolsada suurt laastu, kuid surnukeha ei leitud ega saadud kätte. Ja kuidas sa leiadki. Öö on pime, ta on selle kahe tunni jooksul juba rannikule välja jõudnud, mine siis ja otsi sealt. Seetõttu oli osa kohalolijaist edumeelsed, kes heitsid kõrvale esialgse oletuse ja väitsid: «Võib olla, et polnudki mingit surnukeha? Vahest mõni purjus inimene või lihtsalt ulakas tembutas niisama, tulistas korra ja jooksis minema, ning võimalik isegi, et ta seisab siin askeldava rahva hulgas ja irvitab tema poolt tekitatud segaduse puhul.»

Kuid enamik, nagu alati, kui ta kainelt arutleb, osutus vanameelseks ja kaitses vana väidet: «Kuidas nii, tembutas, — laskis endale kuuli pähe ja muud midagi.» Edumeelsed jäid alla. Kuid võitja partei jagunes nagu alati kohe pärast võitu fraktsioonidesse. Laskis enda maha, nõnda, aga mis põhjusel? «Purjus,» oli ühe osa vanameelsete arvamus; «laostunud,» kinnitasid teised vanameelsed. — «Lihtsalt lollpea,» ütles keegi. Selles «lihtsalt lollpea» olid kõik üksmeelsed, isegi need, kes enesetapmist eitasid. Ja tõepoolest, kas purjus või laostunud inimene laskis enda maha või ei lasknud ulakas end üldse maha, vaid ainult viskas vembu, nii või teisiti oli see rumal, loll temp.

Sellega esialgu katkestati öine juhtum sillal. Hommikul selgus Moskva raudtee juures asuvas võõrastemajas, et lollpea siiski ei tembutanud, vaid laskis enda ikkagi maha. Kuid loo tulemusena säilis siiski element, millega ka võidetud partei nõustus, ja nimelt, et kuigi see inimene ei tembutanud, vaid tappis enese, oli ta ometi lollpea. See kõiki rahuldav seisukoht oli eriti tugev just seetõttu, et võidul olid vanameelsed: tõepoolest, kui ta oleks ainult nalja teinud sillal paugutamisega, siis oleks, õieti öeldes, võidud veel kahelda, kas oli tegemist lollpea või ulakaga. Kuid sillal end maha lasta — kes siis sillal end maha laseb? Kuidas siis nii — sillal? Miks just sillal? Totrus — sillal! — ning seetõttu kahtlemata lollpea.

Ometi tekkis mõnel jällegi kahtlus: laskis enda maha sillal; sillal ju ei lasta end maha, tähendab — pole tegemist enesetapmisega. Kuid õhtupoolikul kutsuti võõrastemaja teenijaskond jaoskonda veest välja tõmmatud kuuliauguga mütsi vaatama ja kõik tunnistasid, et müts on sama, mis oli võõral peas. Niisiis oli ta ikkagi enda maha lasknud ning eitamise ja edumeelsuse vaim jäi seega lõplikult alla.

Kõik nõustusid, et on tegemist lollpeaga, kuid siis äkki hakkasid

kõik arutama: sillal — see on ju osav temp! See oli, tähendab, selleks, et mitte kaua vaevelda, kui ei peaks korda minema hästi tabada, targasti mõeldud! Olgu haav milline tahes, kuid inimene kukub ikkagi vette ja lämbub, enne kui ta teadvusele tuleb, jah, sillal... tõesti targasti!

Nüüd polnud enam võimalik millestki aru saada — küll lollpea, küll targasti.

II

RUMALA LOO ESIMENE TAGAJÄRG.

Samal hommikul kella kaheteistkümne paiku istus Kamennõi Ostrovil asetseva väikese kolmetoalise suvila elutoas noor daam, õmmeldes ja lauldes pooli hääli rõõmsat ja julget prantsuse laulukest.

«Oleme vaesed,» ütles lauluke, «kuid oleme töötav rahvas, meil on terved käed. Oleme harimatud, kuid me pole rumalad ja tahame valgust. Õppigem — teadmised vabastavad meid, töötagem — töö rikastab meid, küll see asi läheb — elame, näeme —

Ça ira,
Qui, vivra, verra.

Oleme jõhkrad, kuid kannatame ise oma jõhkruse all. Meil on palju eelarvamusi, kuid me kannatame ju ise nende läbi, tunneme seda. Otsime õnne, ja me leiame inimsust ja muutume heaks — küll see asi läheb, — elame, näeme.

Töö ilma teadmisteta on viljatu, meie õnn on võimatu ilma teiste õnneta. Saagem targaks ja rikastugem, saagem õnnelikuks ning olgem vennad ja õed, küll see asi läheb, — elame, näeme.

Õppigem ja töötagem, laulgem ja armastagem, ning maa peale saabub paradiis. Seepärast tundkem rõõmu elust, — küll see asi läheb, — see saabub peagi, näeme seda kõik, —

Donc, vivons,
Ça bien vite ira,
Ça viendra,
Nous tous le verrons.»[1]

Lauluke oli julge ja vilgas ning selle viis oli rõõmus; selles oli küll paar-kolm kurba nooti, kuid need kattusid laulu viisi üldise helge iseloomuga, kadusid refräänis ja terves lõppvärsis, nad vähemalt oleksid pidanud kattuma ning kaduma ja oleksid kindlasti kadunudki, olnuks daam teises meeleolus; nüüd aga kostsid ta laulus need üksikud kurvad noodid teistest üle, ta nagu võpataks seda märgates, summutab neis kohtades häält ja hakkab valjemini rõhutama neid asendavaid rõõmsaid noote, kuid nüüd pöördub ta tähelepanu laulult tagasi oma mõtiskelule ning jällegi hakkab

[1] Niisiis elame. See tuleb pea, õnne temas igaüks leiab.

laulus domineerima nukker toon. Oli näha, et noor daam ei armasta anduda kurbusele, siiski paistab, et nukrus ei taha temast lahkuda, kuigi daam seda kogu aeg püüab eemale peletada. Kuid helisegu rõõmus laul nukralt või muutugu taas rõõmsaks, nagu ta olema peakski, daam õmbleb siiski suure hoolega. Ta on hea õmbleja.

Tuppa astus noor tütarlaps — daami teenija.

«Vaadake, Maša, kuidas ma õmblen! Ma peaaegu juba lõpetasin käised, mida valmistan endale teie pulmadeks.»

«Aga neil on vähem tikandit kui nendel, mis te mulle välja õmblesite!»

«Kuidas siis muidu! Pruudi riietus peab ju pulmas olema kõigist kenam!»

«Tõin teile kirja, Veera Pavlovna.»

Kirja avades libises üle Veera Pavlovna näo nõutus: ümbrikul oli linna postitempel.

Kuidas siis nõnda? Ta on ometi Moskvas? Ta avas kiiresti kirja ja kahvatas: kirja hoidev käsi langes. «Ei, see pole tõsi, ma ei jõudnud veel läbi lugeda, kirjas ei ole ju sugugi nõnda!» Ja ta käsi tõstis uuesti kirja. See kõik toimus paari sekundi jooksul. Kuid nüüd silmitses ta kaua ja liikumatult kirja väheseid ridu ja ta selged silmad tuhmusid ikka rohkem ja rohkem, kiri kukkus nõrkenud sõrmist õmbluslauale; ta kattis näo kätega ja hakkas härdalt nutma: «Mis ma olen teinud! Mis ma olen teinud!» Ning jällegi nuuksumine.

«Veerake, mis sul on? Sa ei ole ju ometi nutuhimuline? Millal sinuga varem säärane lugu on juhtunud? Mis sinuga õieti lahti on?»

Noormees astus kiirel, kuid kergel ja ettevaatlikul sammul tuppa.

«Loe ... see on laual...»

Daam ei nutnud enam, vaid istus liikumatult, vaevalt hingates.

Noormees võttis kirja; ka tema kahvatas, ka tema käed hakkasid värisema ning ka tema vaatas kaua kirjale, kuigi see polnud pikk, kõigest paarkümmend sõna:

«Ma häirisin teie rahu. Lahkun lavalt. Ärge haletsege; armastan teid mõlemaid nii väga, et olen üliõnnelik oma otsuse üle. Elage hästi.»

Noormees seisis kaua laupa hõõrudes, hakkas siis vurre keerutama, vaatas siis oma palitu varrukale; lõpuks ta kogus end. Ta astus sammu noore naise suunas, kes istus endiselt liikumatult, vaevalt hingates nagu varjusurmas. Noormees võttis ta käe:

«Veerake!»

Vaevalt aga oli ta käsi puudutanud naise kätt, kui too hüppas hirmukarjega üles, nagu oleks teda tabanud elektrilöök, ja tõugates noormeest järsult eemale, taandus ta ärritatult:

«Eemale! Ära puutu minusse! Sa oled verine! Sinul lasub tema veri! Ma ei või sind näha! Ma lähen su juurest ära! Lähen ära!

Eemaldu minust!» Ja ta tõukas ning tõukas tühja õhku ja vaarus äkki, langes toolile ja kattis näo kätega.

«Ka minul lasub tema veri! Minul! Sina ei ole süüdi — ainult mina ... ainult mina! Mis ma olen teinud! Mis ma olen teinud!»

Ta oli nutust lämbumas.

«Veerake,» ütles mees tasa ja arglikult, «mu sõber!» ...

Naine tõmbas raskelt hinge ja ütles suuri vaevu, ikka veel väriseval, kuid rahulikul häälel:

«Kallim, jäta mind nüüd üksi! Tunni aja pärast tule jälle, siis olen ma juba rahulik. Anna mulle vett ja lahku!»

Mees alistus vaikselt. Ta läks oma tuppa, istus jälle oma töölaua juurde, kus ta veerand tunni eest nii rahulikult ja mõnusalt oli istunud, võttis jälle sulepea ... «Just selliseil hetkil peab oskama ennast valitseda; mul on tahtejõudu, ja kõik möödub ... möödub ...» Aga sulg kirjutas iseenesest mingisuguse kirjatöö sekka: «kas talub? — kui hirmus, õnn hävines ...»

«Kallim, ma olen valmis, arutame asja läbi!» kuuldus naabertoast. Noore naise hääl kostis tumedalt, kuid kindlalt.

«Kallim, me peame lahkuma. Ma otsustasin. See on raske. Kuid veel raskem oleks meil teineteise nägemine. Ma olen ta mõrvar. Ma tapsin ta sinu pärast.»

«Veerake, milles siis sina süüdi oled?»

«Ära kõnele millestki, ära õigusta mind, või ma hakkan sind vihkama. Mina, mina olen kõiges süüdi. Andesta mulle, kallim, et teen otsuse, mis on sulle väga valus, — kuid ühtlasi ka mulle, mu kallis! Ma ei saa teisiti toimida. Sulle endalegi selgub mõne aja pärast, et see on vajalik. See oli paratamatu, mu sõber. Kuula nüüd. Ma sõidan Peterburist ära. On kergem olla kaugel paikadest, mis meenutavad möödunut. Ma müün oma asjad; selle rahaga saan ma teatava aja jooksul end elatada. Kus? Tveris, Nižnis, ma ei tea, ükskõik. Ma otsin endale laulutunde; arvatavasti ma leian, kuna asun elama kuhugi suurde linna. Kui aga ei leia, lähen lastekasvatajaks. Ma mõtlen, et mul ei tule puudust kannatada; kui siiski tuleb, siis pöördun sinu poole; hoolitse siis, et sul oleks varutud minu jaoks igaks juhuks pisut raha; sa tead ju, et ma vajan palju, et mul on suuri väljaminekuid, kuigi olen kitsi; ma ei saa sellest loobuda. Kas kuuled? Ma ei keeldu su abist! Olgu see sulle tõenduseks, mu sõber, et sa jääd mulle kalliks ... Kuid nüüd jätame hüvasti, jäädavalt! Mine nüüd linna ... nüüd kohe, kohe! Mul on kergem, kui jään üksi. Homme mind ei ole enam siin — siis tule tagasi. Ma sõidan Moskva, vaatan seal ringi ja uurin välja, missuguses provintsilinnas on rohkem väljavaateid tundide hankimiseks. Keelan sind raudteejaama mind saatma tulemast. Ela siis hästi, mu kallis, anna lahkumiseks oma käsi, surun seda viimast korda.»

Mees tahtis naist emmata, kuid see tõrjus ta liigutuse.

«Ei, pole vaja, ei tohi! See oleks tema solvamine. Anna käsi. Surun seda — vaata kui kõvasti! Kuid hüvasti!»

Mees ei vabastanud ta kätt.

«Küllalt, mine.» Ta tõmbas käe ära, mees ei julgenud vastu seista. «Nüüd aga hüvasti!»

Ta vaatas mehele silmi ülima õrnusega, kuid läks siis kindlal sammul oma tuppa ega heitnud minnes kordagi pilku tagasi.

Mees ei suutnud tükk aega oma kübarat leida; ta oli võtnud selle juba korda viis pihku, ilma et ta ise oleks seda märganud. Ta oli otsekui joobnud; viimaks ta taipas, et ta käes on tõepoolest kübar, mida ta otsib, läks siis eeskotta ja tõmbas palitu selga; nüüd läheneb ta juba väravale: «Kes see jookseb mu järel? Vist Maša... temal on vist paha!» Ta pöördus ümber — Veera Pavlovna langes ta kaela, embas ja suudles teda tugevasti.

«Ei pidanud vastu, mu kallis. Nüüd hüvasti jäädavalt!»

Naine jooksis minema, viskus voodisse ja andis voli pisaraile, mida ta nii kaua oli tagasi hoidnud.

III

EESSÕNA.

«Jutustuse aineks on armastus, selle peategelane — naine, see on hea, kuigi jutustus ise oleks halb,» ütleb naislugeja.

«See on õige,» vastan ma.

Meeslugeja ei piirdu nii pinnapealse järelduse tegemisega — on ju mehel võrreldes naisega juba looduse poolest tugevam ja ka palju arenenum mõtlemisvõime; ta ütleb — naislugeja mõtleb arvatavasti sedasama, kuid ta ei pea vajalikuks sellest rääkida, mispärast mul pole ka alust temaga vaielda, niisiis ütleb meeslugeja: «Ma tean, et see enda maha lasknud härra tegelikult ei lasknud end maha.» Ma haaran kinni sõnast «tean» ja ütlen: sa ei tea seda, kuna seda pole sulle veel öeldud, sa tead vaid seda, mis sulle öeldakse; ise sa aga ei tea midagi, isegi seda, et selle võttega, kuidas ma algasin jutustust, ma solvasin ja alandasin sind. Sa ju ei teadnud seda — eks ole? Olgu see siis nüüd sulle teada.

Jah, jutustuse esimesed leheküljed tõendavad, et ma mõtlen publikust väga halvasti. Ma kasutasin romaanikirjanike tavalist kavalust: alustasin jutustust põnevate sündmustega, mis on välja kistud jutu keskelt või lõpust, ja katsin need udulooriga. Sina, publik, oled heasüdamlik, vägagi heasüdamlik ning seetõttu oled sa ka vähese arusaamise ja taibuga. Sinu suhtes ei või kindel olla, et sa kohe esimesest leheküljest oskaksid vahet teha, kas jutustuse sisu väärib selle läbilugemist; sul on halb vaist, see vajab abivahendeid, ja neid vahendeid on kaks: kas autori nimi või ettekande efektsus. Ma jutustan sulle alles oma esimest jutustust, sa ei ole veel selgusele jõudnud, kas autoril on ka kunstiannet (sul on ju nii palju kirjanikke, kellele sa oled omistanud kunstiannet),

minu allkiri ei võrgutaks sind veel ja ma olin seetõttu sunnitud sind õnge püüdma efektsuse söödaga. Ära ole mulle sellepärast kuri, sa ise oled selles süüdi: sinu lihtsameelne naiivsus sundis mind langema sellise labasuseni. Kuid nüüd oled sa mul juba käes ja ma võin jätkata juttu igasuguste riugasteta, nagu minu arvates on vajalik. Edaspidi ei tule mingit salapärasust, sa näed alati juba kakskümmend lehekülge ette iga olukorra lahendust ja kõigepealt ma seletan sulle kogu jutustuse lahenduse: asi lõpeb lõbusalt, pokaalide ja lauluga; ei ole efektsust ega mingeid ilustusi. Hea publik, autoril pole mahti tegelda ilustustega, kuna ta kogu aeg mõtleb sellele, milline tohuvabohu valitseb su peas, kui palju asjatuid, asjatuid kannatusi tekitab igale inimesele sinu arusaamiste kohutav segadus. Mul on hale ja naljakas tunne sind vaadata: su jõuetus ja tigedus on tingitud liigsest pahnakoormast sinu peas.

Ma olen su peale pahane, et sa inimeste vastu nii tige oled, sest inimesed — see oled ju sina ise; miks oled sa siis iseenda vastu nii tige? Seepärast ma tõrelengi sinuga. Kuid sa oled tige oma vaimuvaesusest, mispärast ma, kuigi tõrelen sinuga, pean siiski sind aitama. Millest peaksin algama sinu abistamist? Kas või sellest, millest sa just praegu mõtled: mis kirjanik see on, kes minuga nii ülbelt kõneleb? Ma ütlen sulle kohe, mis kirjanik ma olen.

Mul pole kunstiande varjugi. Keeltki valdan puudulikult. Kuid sest pole viga: loe, armas publik! Saad sellestki kasu. Tõde on väärt asi: ta hüvitab teda teeniva kirjaniku nõrku külgi. Seepärast ütlen sulle: kui ma sind poleks hoiatanud, siis võinuks sulle vahest näida, et teos on kirjutatud kunstipäraselt ja et autoril on palju luuleannet. Aga ma hoiatasin sind, et mul seda pole, ja nüüd tead sa, et kõik teose väärtused peituvad ainuüksi tema tõepärasuses.

Muide, minu hea publik, vesteldes sinuga peab kõik lõpuni välja ütlema: kuigi sulle meeldib, kuid sa ei oska mõista seda, mida pole lõpuni ära seletatud. Kui ütlen, et mul pole kunstiande varjugi ja et mu teos on oma kujunduselt üsna nõrk, siis ei tarvitse sul järeldada, nagu oleksin halvem noist jutlustajaist, keda sa pead suureks, ning et minu romaan oleks halvem nende teoseist. Seda ma ei ütle. Ma ütlen, et minu jutustus on kujunduselt väga nõrk võrreldes tõeliselt andekate inimeste teostega; sinu kuulsate kirjanikkude paljukiidetud teostega aga võid minu jutustust ta väärtuselt julgesti kõrvutada ja koguni kõrgemale seada, ilma et sa seejuures eksitusse satuksid! Ta on siiski rohkem kunstipärane kui nood teised, selles võid sa üsna kindel olla.

Niisiis ole mulle tänulik; sulle ju meeldib nende ees kummardada, kes sinust ei hooli, langeta siis ka minu ees oma pea.

Siiski on sinu hulgas, mu publik, teatav osa inimesi — nüüd juba õige arvukas osa — kellest ma pean lugu. Sinuga, valdavama osaga, olen ma ülbe, kuid ainult sinuga, ning just sinuga olen ma senini kõnelnud. Nende inimestega aga, keda ma äsja meenutasin,

räägiksin ma tagasihoidlikult, isegi arglikult. Kuid neile mul polnud vajadust seletada. Nende arvamust ma austan, kuid mul on ette teada, et nad on minu poolt. Vooruslikud ja jõulised, ausad ja taiplikud, alles hiljuti hakkas teid tekkima meie keskel, kuid teie arv ei ole enam väike ja see kasvab kiiresti. Kui publik koosneks teist, siis poleks mul vaja olnud üldse enam kirjutada; kui teid veel poleks, puuduks mul veel võimalus kirjutamiseks. Te pole aga veel publik, kuid teid on juba publiku hulgas, seepärast on mul veel vaja ning teiselt poolt ma võin juba kirjutada.

[Alustanud romaani keskelt, tuleb autor tagasi alguse juurde ja kirjeldab Veera Pavlovna Rozalskaja elu oma perekonnas.]

Esimene peatükk.

VEERA PAVLOVNA ELU VANEMATEKODUS.

I

... Ma ei tea, kes elab praegu esimese õue loendamatute tagatreppide hulgas kõige räpasema trepiga korteris, neljandal korrusel, paremal pool; kuid 1852. aastal elas siin majavalitseja Pavel Konstantinõtš Rozalski, tüse, samuti soliidne mees, koos abikaasaga, kõhetu, kuid väga tugeva kõrgekasvulise daami Marja Aleksevnaga, tütre — täiskasvanud neiuga, — see ongi Veera Pavlovna — ja 9-aastase poja Fedjaga.

Pavel Konstantinõtš töötas oma majavalitseja-ameti kõrval veel mingisuguses peavalitsuses lauaülema abina. Teenistuskohast ta ei saanud tulusid, küll aga majast, kuid seegi oli tagasihoidlik: mõni teine oleks saanud palju rohkem, kuid Pavel Konstantinõtš, nagu ta ise ütles, pidas piiri; selle eest oli majaperenaine temaga vägagi rahul ning neljateistkümne-aastase majavalitsemise tulemusena oli tal kogutud oma kümme tuhat rubla kapitali. Perenaise taskust oli sealhulgas mitte üle kolme tuhande, muu osa oli kasvanud läbikäikudest, perenaist kahjustamata: Pavel Konstantinõtš tegeles raha laenutamisega käsipantide vastu.

Marja Aleksevnal oli samuti väike kapital — tuhandet viis, nagu ta pajatas sõbrannadele, kuid tegelikult oli tal rohkem. Kapitali alus rajati 15 aasta eest ametnikust vennalt päranduseena saadud pesukarunahast kasuka, riidehilpude ja vähese mööbli müümisega. Saanud selle eest poolteistsaja rubla ümber, pani ta need samuti liikvele pantide vastu, tegutses mehest palju julgemalt ja sattus mitmel korral õnge; keegi kelm oli võtnud talt viis rubla, jättes pandiks oma passi, viimane oli aga varastatud ning Marja Aleksevna oli sunnitud maksma veel 15 rubla juurde, et asjast välja rabelda; teine pettur oli pantinud 20 rubla eest kuldkella, kell oli aga kelleltki tapetult näpatud ja Marja Aleksevnal tuli tublisti maksta, et asjast puhtalt välja tulla. Kuigi ta kandis seejuures

kahjusid, mida ta mees oskas vältida, tegutsedes pantide vastuvõtmisel ettevaatlikult, kasvas ta sissetulek selle eest kiiremini.

Kui Veerake oli kümne-aastane, sai tütarlaps emaga vanakraamiturule minnes käänakul Gorohhovaja tänavalt Sadovajale ootamatu müksu kuklasse, ühes märkusega: «Vahid kirikut, tobu, ega löö risti ette! Kas sa's ei näe — kõik õiged inimesed teevad seda!»

Kui Veerake sai kaheteistkümne-aastaseks, hakkas ta käima pansionis, kuna kodus käis tal klaveriõpetaja, alati purjus, kuid väga hea õpetaja, kes oma joomanõrkuse tõttu pidi leppima üsna odava tasuga.

Oma neljateistkümnendal eluaastal õmbles tütarlaps juba kogu perekonnale, polnud ju pere kuigi suur.

Kui Veerake oli jõudnud kuueteistkümnenda eluaasta lävele, hurjutas ema teda: «Pese ometi oma molu, ta on sul nagu mustlasplikal! Ega vist saagi puhtaks, juba sündinud hernehirmutiseks, läinud ei tea kellesse.» Veerakesel oli palju pahandusi tõmmu näovärvuse pärast ning ta leppiski juba oma tuhkatriinu osaga. Varem viis ema teda välja peaaegu räbalates, nüüd aga hakkas ehtima. Veerake läheb emaga uhkesti riietatult kirikusse ja mõtleb: «Mõnele teisele tütarlapsele sobiksid need kleidid küll, kuid mind riieta nagu tahad — ikka jään mustlaseks, hernehirmutiseks, olgu sits- või siidkleidis. Aga tore on olla ilus. Küll ma tahaksin olla ilus!»

Kuueteistkümne-aastaselt lõpetas Veerake õppimise nii klaveriõpetaja juures kui ka pansionis ning hakkas samas pansionis ise tunde andma; hiljem leidis ema talle ka teisi tunde.

Pool aastat hiljem lakkas ema Veerakest mustlasplikaks ja hernehirmutiseks nimetamast ning hakkas teda endisest paremini riietama, kuna Matrjona — see oli juba kolmas Matrjona peale toda, tol oli alati siniseks löödud vasak silm, sellel aga vasak põsenukk katki, kuid mitte alati, — Matrjona ütles Veerakesele, et teda kavatseb kosida Pavel Konstantinõtši ülemus ja koguni tähtis ülemus, orden kaelas. Peavalitsuse väiksemad ametnikud olid hakanud tõepoolest omavahel rääkima, et Pavel Konstantinõtši jaoskonna ülem hakkas teda soosima, kuna jaoskonna ülem ise mainis omasuguste keskel, et temal on vaja abielluda, olgu kas või kaasavarata, kuid ilusa naisega, samuti kiitis ta Pavel Konstantinõtšit kui korralikku ametnikku.

Kes teab, millega see asi oleks lõppenud, kuid jaoskonna ülem võttis kaua hoogu, mõistlikult kaaludes, ja vahepeal kerkis esile teine võimalus.

Juhtus kord, et majaperenaise poeg tuli majavalitseja juurde ütlema, et ta ema palub Pavel Konstantinõtšit võtta mitmesuguste tapeetide mustreid, kuna emake soovib oma korterit remontida. Varem oli selliseid käske antud ikka majahoidja kaudu. Asi oli muidugi selge ka vähemkogenud inimestele, kui seda olid Marja Aleksevna ja ta mees. Astunud sisse, istus majaperenaise poeg seal üle poole tunni ja suvatses juua klaasi teed (õieteed). Marja Aleksevna kinkis kohe järgmisel päeval tütrele pandlaga kaelakee, mis

oli jäänud pandist välja võtmata, ja tellis talle kaks uut väga head kleiti — üksnes riie maksis: ühe kleidi oma 40 rubla ja teise oma 52 rubla, kuid koos krookpalistuste, paelte ja lõikega läksid mõlemad kleidid maksma 174 rubla; nii vähemalt ütles Marja Aleksevna oma mehele, Veerake aga teadis, et nende üldine hind oli alla saja rubla — osteti ju asjad tema juuresolekul — kuid ka saja rubla eest võib teha kaks väga head kleiti. Veerake rõõmustas nii kleitide kui ka kaelakee üle, kuid kõige suurem rõõm oli tal sellest, et ema nõustus viimaks ostma talle kingad Koroljovi juurest, vanakraamiturul on ju kingad nii inetud, Koroljovi omad aga istuvad nii oivaliselt jalas.

Kleite ei muretsetud asjata: majaperenaise poeg oli nüüd kombeks võtnud tihti käia majavalitseja juures ning mõistagi vestles ta rohkem tütrega kui majavalitsejaga ja selle naisega, kes kandsid teda muidugi kätel. Et ema jagas nagu kord ja kohus tütrele õpetusi, seda pole vaja kirjeldadagi, see on selletagi selge.

Kord pärast lõunat ütles ema: «Veerake, pane end pidulikumalt riidesse. Valmistan sulle üllatuse: sõidame ooperisse, ma võtsin piletid teisele rõdule, kus tavaliselt istuvad kindraliprouad. Seda tegin kõik sinu pärast, lollike. Ohverdan kas või viimse kopika. Su isa pingutab sinu pärast kulutusi tehes rihma. Ainult pansioni eest on maadamile juba liigagi palju makstud ja veel klaverdajale kui palju! Sa tänamatu ei taipagi seda, sul pole hinge, sa tundetu inimene niisugune!»

See oli ka kõik, mis Marja Aleksevna ütles, ta ei sõimanudki enam tütart, ega see olnud ju kellegi sõim! Selline oligi Marja Aleksevna viimase aja kõneviis Veerakesega, sõimu ei olnud ammugi enam ja löömise lõpetas ta juba sest ajast saadik, kui tekkis kuuldus jaoskonna ülemast.

[I osa lõpp ja II—VIII. Maria Aleksejevna tahab oma tütre panna mehele võimalikult kasulikumalt ja seepärast tegutseb ta küünilis-jõhkralt. Selle maja omaniku poeg, kus Rozalski töötab majavalitsejana, on kiindunud Veerasse, ja vanemad nõuavad, et Veera abielluks temaga. Teda peetakse Veera peigmeheks, ehkki Veera teda ei armasta ega taha temaga abielluda.

Veera nooremale vennale annab tunde üliõpilane Lopuhhov.]

Teine peatükk.

ESIMENE ARMASTUS JA SEADUSLIK ABIELU.

II

... Oma rahaliselt seisundilt kuulus Lopuhhov nende üsna väheste arstiteaduse vabakuulajatest üliõpilaste hulka, see on — nende hulka, kes ei olnud riigi ülalpidamisel ja kes ei nälginud ega tundnud külma. Kuidas ja millest elab valdav enamik neist — seda muidugi teab jumal, kuid inimestele on see mõistatuseks. Meie jutustus aga ei taha tegelda inimestega, kes tunnevad toidupuudust;

seepärast mainime siinkohal ainult paari-kolme sõnaga toda aega, kui Lopuhhov oli säärases ebasoodsas olukorras.

Õieti polnudki ta kaua aega sellises olukorras, nii aastat kolm, isegi vähem. Kuni Arstiteaduse Akadeemiasse sisseastumiseni elas ta toidu poolest jõukalt. Ta isa, Rjasani linna kodanik, elas oma seisuse kohaselt rahuldavalt; see tähendab, et ta perekond sõi lihasuppi mitte ainult pühapäeviti ja jõi teed isegi iga päev. Ta suutis pojale kuidagi gümnaasiumihariduse anda, kusjuures muide poeg temale seda ülesannet kergendas, andes juba 15-aastaselt tunde. Poja hariduse jätkamiseks Peterburis ei olnud isa rahatagavarad küllaldased; siiski esimesel kahel aastal sai Lopuhhov kodunt 35 rubla aastas ja peaaegu niisama palju teenis ta ise juurde vabapalgalisena, kirjutades ümber pabereid ühes Viiburi linnaosa politseijaoskonnas, see oligi ta kiratsemise ajajärk. Ja õieti oli ta ise selles süüdi: ta oli juba võetud riigi ülalpidamisele, kuid siis ta läks kellegagi tülli ja oli sunnitud oma toidule minema. Kui ta oli kolmandal kursusel, hakkasid ta asjad paranema: politseijaoskonna ülema abi pakkus talle tunde, selle järel hakkas ta saama teisi tunde ja nüüd elas ta juba kaks aastat rahuldavalt, elades üle aasta ühes ja samas korteris koos teise samasuguse õnneseene Kirsanoviga, kusjuures kummalgi neist oli omaette tuba — seega polnud just vaene elu. Nad olid südamesõbrad. Mõlemad harjusid juba noorelt endale rinnaga teed rajama, saamata mingit toetust; neil oli üldse palju ühist, nii et kui neid kumbagi eraldi vaadelda, siis näib, et mõlemal on üks ning sama iseloom. Kui neid aga koos näha, siis võib tähele panna, et kuigi nad on mõlemad väga soliidsed ja avameelsed inimesed, ometi on Lopuhhov pisut tagasihoidlikum ning ta seltsimees pisut tormakam. Praegu me näeme ainult Lopuhhovit, kuna Kirsanov astub lavale palju hiljem, kuid Lopuhhovist eraldi võiks märkida üksnes seda, mida tuleks korrata ka Kirsanovi puhul. Nii oli näiteks Lopuhhovi peamiseks mureks praegu küsimus, kuidas korraldada oma elu pärast õpingute lõppemist, milleni nii temal kui ka Kirsanovil jäi järele vaid mõni kuu, tulevikuplaanid aga olid neil ühesugused.

Lopuhhov ei kahelnud selles, et ta määratakse ühe Peterburi sõjaväehaigla ordinaatoriks (arstiks) — seda peetakse suureks õnneks — ning saab varsti Akadeemias kateedri. Ta ei tahtnud hakata praktiseerivaks arstiks. See on muide huvitav joon; viimase kümmekonna aasta kestel on parimate arstiteaduse üliõpilaste hulgas tekkinud vool hoiduda Akadeemia lõpetamisel minemast tegeliku arsti kutsetööle, milline töö ainuüksi kindlustab arstiteadlase ainelist elu, ning üle minna puhta meditsiini alalt mõnele selle haruteaduse alale, nagu füsioloogia, keemia või midagi selletaolist. Seejuures teab igaüks noist inimestest, et praktiseeriva arstina oleks tal 30. eluaastaks juba tuntud nimi, 35. eluaastaks — aineline kindlustus kuni elu lõpuni ning 45. eluaastaks oleks ta rikas mees. Kuid nende inimeste mõtteviis on teistsugune: nad väidavad, et arstiteadus on praegu veel niivõrd lapsekingades,

et esialgu tuleb tegelda mitte arstimisega, vaid tulevastele arstidele arstimise oskuseks vajalike materjalide ettevalmistamisega. Niisiis pühendavad need mehed kõik oma jõud armastatud teadusele, kuigi neil kombeks on arstiteadust mõnitada; nad loobuvad rikkusest, koguni keskpärasest jõukusest ja istuvad haiglates, tehes enda arvates teaduslikult huvitavaid tähelepanekuid, lõikavad konni, lahkavad mitusada laipa aastas ning seavad esimesel võimalusel endile sisse keemia laboratooriumid. Kuivõrd järjekindlalt sellisest õilsast otsusest kinni peetakse, oleneb muidugi sellest, kuidas kujuneb nende inimeste kodune elu: kui see pole just vajalik nende omastele, siis nad ei hakkagi praktiseerima, teiste sõnadega, jätavad endid peaaegu täielikult kiratsevasse seisukorda; kui see aga on perekonnale hädavajalik, siis praktiseerivad nad, kuid ainult niivõrd, kuivõrd see on vajalik perekonna ülalpidamiseks, seega väga piiratud ulatuses; seejuures ravivad nad ainult neid inimesi, kes on tõeliselt haiged ja keda arstiteaduse praeguse madala taseme juures on tõesti võimalik ravida; need viimased aga pole aineliselt sugugi tulutoovad haiged. Selliste inimeste hulka kuulusid ka Lopuhhov ja Kirsanov. Nad pidid sel aastal Akadeemia kursuse lõpetama ja esitasid avalduse, et nad otsustasid sooritada (või nagu Akadeemias räägitakse: ära anda) eksamid vahetult *doctor medicinae* teaduslikule kraadile; nüüd nad töötasid mõlemad oma doktori-väitekirja kallal ja hävitasid kohutava hulga konni, mõlemad valisid oma erialaks ergukava ja töötasid tegelikult koos; kuid väitekirja vormistamiseks oli töö jaotatud: üks paigutas oma väitekirja üheskoos tehtud tähelepanekuist üht liiki küsimusi, teine aga — teisi küsimusi.

Peale oma seltsimeeste ja kahe-kolme professori, kes temas ette aimasid tublit teadusmeest, käis Lopuhhov ainult neis perekondades, kus andis tunde. See oli tegelikult ka ainult seal perekondades «käimine»; sest ta kartis familiaarsust kui tuld ja kohtles kõiki neisse perekondadesse kuuluvaid inimesi, peale oma pisikeste õpilaste — poiste ja tüdrukute, väga kuivalt ja külmalt...

[III osa. Lopuhhov tutvub Veera ja tema peigmehega.]

IV

Marja Aleksevna kavatses teha Veerakese sünnipäeva puhul suure peo, kuid Veerake palus teda, et ta ei kutsuks üldse võõraid; üks tahtis korraldada peigmehenäitust, teisele oli see näitus piinav. Lepiti kokku, et tehakse üsna tagasihoidlik koosviibimine ja kutsutakse ainult mõned lähemad tuttavad. Paluti Pavel Konstantinõtši kaasteenijaid (muidugi kõrgema aukraadi ja -kohaga), Marja Aleksevna kaks sõbrannat ja kolm tütarlast, Veerakese lähemad tuttavad.

Silmitsedes kokkutulnud külalisi nägi Lopuhhov, et kavaleridest

polnud puudu: iga tütarlapse juures oli noormees, kas peigmehekandidaat või päris peigmees.

Niisiis polnud Lopuhhov kutsutud kavalerina; aga milleks siis? Äkki meenus talle, et kutsele eelnes katse klaverimängu oskuses. Seega oli ta kutsutud kulude kokkuhoiu otstarbel, et ei tarvitseks võtta palgalist klaverimängijat. «Väga hea,» mõtles ta, «ärge pange pahaks, Marja Aleksevna,» ja lähenes Pavel Konstantinõtšile.

«Kuidas on, Pavel Konstantinõtš, oleks nagu aeg korraldada visti: näete, vanad mehed tunnevad igavust?»

«Aga kui kõrgelt te mängite?»

«Igas kõrguses.»

Kohe kujuneski mänguseltskond ja Lopuhhov istus mängima. Viiburi linnaosa Akadeemia oli kuulus asutis kaardimängult. Seal polnud haruldane, et mõnes numbris (s. o. riigikorteris elava üliõpilase toas) mängiti järjest poolteist ööd-päeva. Tuleb siiski tähendada, et seal on kaardilaual läbikäigu summad palju väiksemad kui Inglise klubis, seevastu aga mängijate oskustase kõrgem. Ka Lopuhhov mängis vanasti — s. o. rahavaesel ajal, tublisti.

«Mesdames, kuidas siis nüüd saab? — tuleb mängida järgemööda, seda küll; kuid meid jääb siis ainult seitse; kadrilli jaoks jääb puudu kavalerist või daamist.»

Esimene rober hakkas parajasti lõppema, kui üks tütarlastest, kõige südim, jooksis lennates Lopuhhovi juurde.

«M-r Lopuhhov, teie peate tantsima.»

«Ainult ühel tingimusel,» ütles ta tõustes ja kummardades.

«Ja see on?»

«Palun teilt esimese kadrilli.»

«Oh, jumal küll, ma olen esimese kadrilli juba ära lubanud; aga teise — olge lahke.»

Lopuhhov kummardas jälle sügavasti. Kaks kavaleri mängisid kordamööda klaverit. Kolmandale kadrillile palus Lopuhhov Veerakese, esimese tantsis too Mihhail Ivanõtšiga, kuna teise tantsis jälle Lopuhhov südi neiuga.

Lopuhhov vaatles Veerakest ja veendus lõplikult, et ta endine arvamus Veerakesest kui südametust tütarlapsest, kes külmalt kaaludes läheb põlatud inimesele naiseks, osutus ekslikuks: ta nägi nüüd enda ees tavalist noort neidu, kes kõigest hingest tantsib ja naerab; ja Veerakese häbiks peab ütlema, et ta oli tavaline tütarlaps, kes armastas tantsida. Ta oli soovinud, et pidu üldse ära jääks; pidu toimus siiski, kuid see oli tagasihoidlik, ilma «näituseta», seega mitte koormav, ning ta unustas vastu ootust oma mure: nendes aastates on nii vastumeelne kurvastada ja nii veetlev hüpata, naeru lagistada ja vallatleda, et väiksemgi võimalus oma kurbust ajutiseks unustada sunnibki seda tegema. Lopuhhovi suhtumine Veerakesse muutus nüüd paremaks, kuid mõnigi asi oli temale siiski veel tume. Lopuhhov hakkas huvi tundma Veerakese kummalise olukorra vastu.

«M-r Lopuhhov, ma ei oodanud kuidagi teid näha tantsimas,» algas Veerake.

«Aga miks? Kas tantsimine on siis nii keeruline?»

«Üldiselt muidugi mitte, teile — kindlasti jaa.»

«Miks siis just minule?»

«Sest et ma tean teie saladust — teie ja Fedja oma: teie ei hooli naistest.»

«Fedja ei mõistnud just päris õigesti mu saladust: mitte, et ma ei hooliks naistest, vaid ma hoidun neist ja teate mis põhjusel? Mul on mõrsja, ta on väga armukade ja selleks, et mind sundida hoiduma naistest, seletas ta mulle nende saladuse.»

«Teil on mõrsja?»

«Jah.»

«Näe, kus üllatus! Üliõpilane — ja juba kihlatud! Kas ta on ka ilus, olete temasse armunud?»

«Jah, ta on kaunitar ja ma armastan teda väga.»

«Kas ta on brünett või blond?»

«Seda ma ei või ütelda. See on saladus.»

«Noh, jumal temaga, kui see on saladus. Kuid missuguse naiste saladuse ta avaldas teile, et mõjutada teid vältima nende seltskonda?»

«Ta märkas, et mulle ei meeldi olla halvas meeleolus, ning sosistas siis mulle ühe nende sellise saladuse, et ma ei saa ühtki naist vaadata, ilma et mul seejuures meeleolu ei langeks, ning seepärast ma hoidungi naistest.»

«Teie ei või ühtki naist näha, ilma et teie meeleolu ei langeks? Te pole aga sugugi meister komplimente ütlema.»

«Kuidas siis seda teisiti väljendada? Haletsema — tähendab halvas tujus olema.»

«Kas me tõesti nii haledad oleme?»

«Aga kas teie pole naine? Mul tarvitseb ainult nimetada teie palavaimat unistust — ja te nõustute minuga. See on kõigi naiste ühine unistus.»

«Ütelge, ütelge.»

«Noh, olgu: «Oh, kuidas tahaksin olla mees!» Ma pole näinud naist, kelle juures ei võiks leida sellist salajast südamesoovi. Aga suuremal osal juhtudel polegi vaja seda leida — ta ise ütleb seda lausa välja, koguni ilma igasuguse väljakutseta; tal tarvitseb ainult olla millestki häiritud ning kohe kuuled midagi sellesarnast: «Oh meid, vaeseid olendeid, naisi!» või: «Mehel on hoopis teine lugu kui naisel», või isegi nõnda varjamatult: «Oh, miks ei ole ma mees!»»

Veerake naeratas: õige, seda võib kuulda iga naise suust.

«Näete nüüd, kui haletsemisväärsed on naised: kui nende südamesoov täituks, ei jääks maailma ühtki naist.»

«Näib küll nõnda,» ütles Veerake.

«Jah, samuti nagu maailma ei jääks ühtki vaest, kui iga vaese südamesoov täituks. Näete isegi, kuivõrd haletsemisväärt on naised!

Nad on samavõrra haledad kui vaesed. Kellele meeldib näha vaeseid? Ja täpselt niisama ebameeldiv on mul näha naisi sellest ajast, kui ma nende saladuse teada sain. Mu armukade mõrsja avaldas saladuse meie kihluspäeval. Kuni selle ajani meeldis mulle väga olla naiste seltskonnas; kuid pärast seda pühkis nagu käega ära. Pruut ravis terveks.»

«Teie mõrsja on hea ja tark tütarlaps: jah, meie naised oleme haletsemisväärsed olendid, oh meid viletsaid!» ütles Veerake. «Aga kes siis õieti on teie mõrsja? Te kõnelete nii mõistatuslikult.»

«See on saladus, mida Fedja teile ei oska seletada. Ma jagan täiesti vaeste unistust, et neid ei oleks, ja kunagi läheb see unistus ka täide: me suudame kindlasti varem või hiljem korraldada oma elu nii, et vaeseid pole üldse olemas; kuid . . .»

«Pole olemas?» katkestas Veerake. «Ma ise olen ka mõelnud sellele, et neid tulevikus ei ole; aga mil viisil see toimub, seda ma ei suutnud seletada, ütelge, kuidas?»

«Seda ma üksi ei oska seletada; seda oskab seletada ainult mu mõrsja; siin, üksi, ilma temata, võin ma ainult öelda: ta hoolitseb selle eest ja ta on väga võimas, ta on maailmas kõige võimsam. Kuid me ei räägi ju temast, vaid naistest. Olen täiesti ühel nõul vaeste sooviga, et neid ilmas poleks, sest mu mõrsja seda teebki. Kuid ma ei ole nõus naiste sooviga, et ka neid poleks olemas, sest see soov on teostamatu: ma ei saa nõustuda sellega, mille teostamine pole võimalik. Kuid mul on teine soov: ma tahaksin, et naised saaksid mu mõrsja sõpradeks, sest ta hoolitseb ka nende eest, nagu ta kannab hoolt paljude muude ja üldse kõigi asjade eest. Kui nad saaksid minu mõrsja sõpradeks, siis poleks ka minul põhjust neid haletseda ja neil kaoks siis see soov: «Oh, miks ma pole sündinud meheks!» Kui naised tutvuksid mu mõrsjaga, siis poleks nende elu halvem meeste elust!»

«M-r Lopuhhov! Veel üks kadrill, tingimata!»

«Mu kiitus teile selle eest!» Ta surus tütarlapse kätt ja seda nii rahulikult ja tõsiselt, nagu oleksid nad sõbrad ja seltsimehed. «Mitmes kadrill siis?»

«Viimane.»

«Väga hea.»

Marja Aleksevna lipsas selle kadrilli ajal mitu korda neist mööda.

Mis pidi küll Marja Aleksevna sellisest vestlusest mõtlema, kui ta seda juhtus pealt kuulama? Meie, kes me kogu seda juttu algusest lõpuni kuulsime, ütleme üksmeelselt, et selline jutt kadrilli ajal on väga imelik.

Algas viimane kadrill.

«Me rääkisime kogu aeg minust,» algas Lopuhhov, «kuid see on minu poolt väga ebakorrektne, et ma ikka ainult endast rääkisin. Nüüd tahan ma olla armastusväärne ja rääkida teist, Veera Pavlovna. Kas teate, minul oli teist veel halvem arvamine kui teil minust. Aga nüüd . . . noh, küll jõuab sellest hiljem. Kuid ma ei

suuda siiski endale seletada ühte asja. Seletage teie mulle. Kas te pulmad on varsti?»

«Mitte kunagi.»

«Nii ma mõtlesingi viimase kolme tunni jooksul, sest ajast kui tulin siia kaardilauast. Aga miks teda siis peigmeheks peetakse?»

«Miks teda peigmeheks peetakse? — miks! — seda ma ei saa teile öelda, mul on raske. Võin teile vaid öelda, et mul on tast kahju. Ta armastab mind väga. Te ütleksite: peab talle ausalt ütlema, mida ma mõtlen meie abielust; olen rääkinud, kuid tema vastab: ärge kõnelge, see tapab minu, vaikige.»

«See on teine põhjus, aga esimest, mida te ei saa mulle öelda, võin ma teile ise öelda: teie seisukord perekonnas on hirmus.»

«Nüüd on ta talutav. Nüüd ei vintsuta mind keegi, oodatakse ning jäetakse mind täitsa või enam-vähem rahule.»

«Kuid see ei või ju jääda nii kauemaks ajaks. Teile hakatakse peale käima. Ja mis siis?»

«Midagi. Olen sellele mõelnud ja mul on otsus valmis. Siis ei jää ma siia elama. Ma võin olla näitleja. Milline kadestamisväärne elu see on! Sõltumatus! Sõltumatus!»

«Ja aplaus.»

«Jah, ka see on meeldiv. Peaasi aga on sõltumatus! Teha, mis tahan, elada, kuis tahan, kelleltki küsimata, ei midagi kelleltki nõuda, kellestki, mitte kellestki sõltuda! Tahaksin nii elada!»

«See on õige, see on hea! Nüüd on mul teile palve: ma kuulan järele, kuidas seda teha, kelle poole tuleb pöörduda, kas jah?»

«Tänan.» — Veerake surus ta kätt. — «Tehke seda kiiremalt: mul on pöörane tahtmine võimalikult pea välja pääseda sellest vastikust, talumatust, alandavast seisukorrast! Ma ütlen küll, et olen rahulik ja et praegu on mul talutav elu, kuid kas see ka tegelikult on nii? Kas ma ei näe, mis tehakse minu nimel? Kas ma ei tea, mis mõtlevad minust kõik siinolijad? Sepitseja, vigurdaja, tahab rikkaks saada, tahab pääseda kõrgemasse seltskonda, hiilata, paneb oma mehe tuhvli alla, painutab ta oma tahtmise järgi, hakkab teda petma, kas ma ei tea, et kõik minust nii mõtlevad? Ma ei taha nii elada, ei taha!» Siis jäi ta äkki mõtlema. «Ärge naerge selle üle, mida ütlen: mul on temast tõesti kahju — ta ju armastab mind nii väga!»

«Ta armastab teid? Kas ta vaatab teile otsa nii, nagu mina seda teen, või ei? Kas tal on selline pilk?»

«Teie vaatate otse, lihtsalt. Ei, teie pilk ei solva mind.»

«Vaadake, Veera Pavlovna, see on sellest... Kuid pole tähtis. Aga kas tema vaatab nii?»

Veerake punastas ja vaikis.

«Tähendab, ta ei armasta teid. See pole armastus, Veera Pavlovna.»

«Kuid...» Veerake ei rääkinud lõpuni ja peatus.

«Te tahtsite ütelda: kuid mis see siis on, kui mitte armastus?

Ütleme, et see pole tähtis. Kuid et see pole armastus, ütlete te ise. Keda te armastate kõige rohkem? — ma ei räägi mitte sellest armastusest, — aga sugulastest, sõbrataridest.»

«Vist mitte kedagi eriti. Neist igatahes mitte kedagi tugevasti. Kuid siiski, hiljuti sain kokku väga imeliku naisega. Ta kõneles mulle enda kohta väga pahasti ja keelas mul temaga tutvust jätkata, me nägime teineteist ühe hoopis erilise juhtumi puhul — ta ütles, et kui mul peaks juhtuma mõni äärmiselt raske seisukord, selline, et jääks üle ainult surm, et ma siis pöörduksin tema poole ja mitte ühelgi tingimusel muidu. Ma hakkasin teda väga armastama.»

«Kas te sooviksite, et ta teeks teie heaks midagi, mis temale vastumeelne või kahjulik on?»

Veerake naeratas.

«Kuidas seda siis võib?»

«Aga ei, kujutlege, et teil oleks väga, väga vaja, et ta teie heaks midagi teeks, ning ta ütleks teile: «Kui ma seda teen, on see mulle piinav» — kas te kordaksite oma nõudmist, kas käiksite peale?»

«Ennem süreksin.»

«Näete, te ise ütlete, et see on armastus. Kuid see armastus on lihtsalt tundmus, mitte aga kirg. Ent mis on armastus — kas kirg? Millega erineb kirg lihtsast tundmusest? Oma jõu poolest. Seega, kui armastus, mis väljendub ainult lihtsas tundmuses ja mis on liigagi nõrk võrreldes kirega — kui juba selline armastus teid inimesega säärasesse vahekorda viib, et te ütlete: «Parem surra, kui olla talle piina põhjustajaks»; kui seda väljendab juba üksnes lihtne tundmus, mida ütleb siis kirg, mis on tuhat korda tugevam? Ta ütleb: «Ennem suren, kui luban, — rääkimata nõudmisest või palvest —, et see inimene teeks minu heaks midagi muud kui seda, mis talle endale meeldib; ennem suren, kui luban, et ta minu pärast end millekski hakkaks sundima, milleski end kitsendama.» Vaadake, niisugune kirg, mis nii ütleb, see on armastus. Aga kui kirg pole selline, siis on ta küll kirg, ent sugugi mitte armastus. Ma lahkun kohe. Ma ütlesin kõik, Veera Pavlovna.»

Veerake surus ta kätt.

«Nägemiseni. Miks te siis mind ei õnnitle? Täna on ju minu sünnipäev.»

Lopuhhov vaatas talle otsa.

«Võib olla ... võib olla! Kui te pole eksinud, tähendab see mulle head.»

[IV—XIV. Lopuhhov hakkas tooma Veera Pavlovnale raamatuid, nende hulgas ka prantsuse sotsialistide-utopistide omi, arutles temaga mõistliku egoismi teooriat, materialistliku filosoofia ja moraali küsimusi, naise emantsipatsiooni küsimust, tema õigust võidelda oma õnne, iseseisvuse ja töö eest. Ta otsib Veera Pavlovna jaoks niisugust tööd, mis võimaldaks tal lahkuda kodust ja saada täiesti iseseisvaks. Kuid kõik need katsed ebaõnnestuvad ja siis teeb ta Veerale ettepaneku saada tema naiseks, et vabastada ta vanemate võimu alt.]

Marja Aleksevna imestas väga, nähes tütart ja Lopuhhovit koos sisse astuvat. Ta asus neid suurima tähelepanuga silmitsema.

«Tulin teie juurde ütlema, Marja Aleksevna, et ülehomme on minul õhtu kinni ning seetõttu ma tulen tundi homme. Lubage mul istuda. Olen väga väsinud ja tujust ära. Tahaksin veidi puhata.»

«Tõepoolest, mis teiega on, Dmitri Sergeitš? Te näite väga morn.»

Tulid nad nüüd kohtamiselt või said niisama kokku? Kui kohtamiselt, siis oleks ta praegu heas tujus. Kui nad aga kohtamisel oleksid tülli läinud mõne ta soovi mittetäitmise pärast Veerakese poolt, siis oleks ta muidugi olnud pahane, kuid siis oleksid nad ju praegu tülis — ega ta siis oleks teda koju saatnud. Ning tütar läks jälle oma tuppa ega vaadanudki Lopuhhovile, kuid tüli pole siiski märgata, — ei, paistab, et said niisama kokku. Kuid siiski, tont neid teab, tuleb hoolega valvata.

«Mul pole midagi erilist, Marja Aleksevna, aga Veera Pavlovna oleks küll nagu veidi kahvatu või paistis see mulle ainult nii?»

«Ah Veerake või? Temaga juhtub küll vahel.»

«Aga võimalik, et see mulle ainult nii paistis. Pean teile tunnistama, et mul igasugustest mõtetest pea ringi käib.»

«Mis siis õieti juhtunud on, Dmitri Sergeitš? Ega ometi mõrsjaga midagi pahandust ole?»

«Ei, Marja Aleksevna, mõrsjaga olen täiesti rahul. Aga sugulastega tahan tülitseda.»

«Minge nüüd, kallis Dmitri Sergeitš, kuidas võib sugulastega tülitseda? Ma poleks teist tõesti seda uskunud.»

«Pole parata, Marja Aleksevna, on juba kord selline perekond: nõuavad inimeselt jumal teab mida, mille täitmine käib üle jõu.»

«See on teine asi, Dmitri Sergeitš, ega kõiki rahuldada suuda, tuleb ikka mõõtu pidada, seda nüüd küll. Kui asi nii, tähendab tüli raha pärast, siis ei saa ma teile seda ette heita.»

«Lubage mul täna olla ebaviisakas, Marja Aleksevna: ma olen tõepoolest niivõrd tujust ära, et pean rahunema meeldivas ja minu poolt lugupeetavas seltskonnas; sellist seltskonda ei leia ma aga mujal kui teie majas. Lubage end peale sundida lõunaks teie juurde ja anda mõningaid korraldusi teie Matrjonale. Siit mitte kaugel on vist Denkeri veinikelder, tal ei ole küll jumal teab kui head veinid, kuid pole siiski viga.»

Marja Aleksevna nägu, mis esimesel sõnal lõuna kohta üsna raevukaks muutus, läks leebemaks Matrjona nime mainimisel ja võttis äraootava ilme: — «eks näe, tuvike, mis sa omalt poolt lõunale lisad? — Denkeri juurest, — paistab, et midagi head!»

Aga tuvike, ilma et ta oleks Marja Aleksevnale vaadanud, võttis juba taskust portsigari, rebis selles olnud vanast kirjast tüki paberit, otsis välja pliiatsi ja kirjutas.

«Kui tohiksin küsida, Marja Aleksevna, missugust veini teie tavatsete juua?»

«Mina, kallis Dmitri Sergeitš, pean tunnistama, et ei tea suurt veinidest ega peaaegu joogi neid — see nagu pole naiste asigi.»

(Lõustastki oli esimesest pilgust näha, et sa ei joo.)

«See on muidugi õige, Marja Aleksevna, kuid maraskiinot joovad isegi tütarlapsed. Te lubate kirja panna maraskiino?»

«Mis asi see on, Dmitri Sergeitš?»

«See polegi õieti vein, nii muidu mingi siirup.»

Lopuhhov võttis välja punase rahatähe. — «Vahest aitab?» Ta heitis pilgu paberile — «igaks juhuks annan veel 5 rubla.»

Kolme nädala sissetulek ja kuu väljaminek. Kuid teisiti ei saa, tuleb anda korralik meelehea Marja Aleksevnale.

Marja Aleksevnal läksid silmad niiskeks ja näole tuli vägisi mesimagus naeratus.

«Teil on ju siin lähedal ka kondiitriäri? Ei tea, kas leidub valmis tort kreeka pähklitest; minu arvates, Marja Aleksevna, on see maitsvaim tort; kui aga seda pole, siis laseme tuua, mis just saadaval on, ärge pange pahaks.»

Ta läks kööki ja saatis Matrjona sisseoste tegema.

«Pidutseme täna pisut, Marja Aleksevna. Tahan uputada tüli sugulastega. Miks mitte pisut pidutseda, Marja Aleksevna? Mõrsjaga arenevad mul asjad hästi. Siis alles hakkame elama, eks ole, Marja Aleksevna?»

«Õige, kallis Dmitri Sergeitš. Sedap ma vaatasingi, et te nii kergelt raha välja annate, mida ma teilt varem ei oodanud, tundes teid kaalutleva inimesena. Küllap vist saite mõrsjalt väikese käsiraha?»

«Käsiraha just ei saanud, Marja Aleksevna, kuid eks võib veidi pidutseda, kui raha on. Mis nüüd käsirahast! Asi ei seisa käsirahas. Mis seal ikka käsirahaga mängida! Asi tuleb puhtalt ajada, muidu tekib veel kahtlus. See pole ka küllalt sünnis, Marja Aleksevna.»

«Jah, pole sünnis, Dmitri Sergeitš, tõesti pole sünnis. Igas asjas tuleb minu arvates sündsust pidada.»

«Teil on õigus, Marja Aleksevna.»

Lõunani jäänud aeg — pool või kolmveerand tundi — möödus selletaolises meeldivas jutus igasuguseist õilsaist asjust. Siin ütles Dmitri Sergeitš avameelsuse hoos muuseas lausa välja, et ta abielu küsimus on vahepeal tublisti edasi nihkunud. — Kuidas aga on lood Veera Pavlovna pulmadega? — Marja Aleksevna ei saa midagi ütelda, sest ta ei sunni oma tütart. — Muidugi, kuid temale, Lopuhhovile, näib, et Veera Pavlovna varsti otsustab abielluda; ta ei ole küll Lopuhhovile midagi rääkinud, kuid ka temal on ju silmad. — «Meie oleme ju teiega, Marja Aleksevna, vanad

kalad, ega meid nii kergesti õnge võta. Kuigi minul aastaid just palju ei ole, kuid olen ka vana kala ja vilunud vend, kas pole nii, Marja Aleksevna?»

«Õige, kallis Dmitri Sergeitš, ikka vilunud, ikka vilunud!»

Ühe sõnaga, heatujuline südamlik jutt Marja Aleksevnaga mõjus nii ergutavalt Dmitri Sergeitšile, et tusast polnud enam varjugi! Ta oli nii lõbus, nagu teda Marja Aleksevna veel kunagi polnud näinud. — Peenike võrukael, kelm niisugune! Küllap krapsas oma pruudilt juba mõnegi tuhande — sugulased nuhkisid muidugi välja, et tal taskud täis, ja asusid kallale; aga tema: ei, kallid isake ja emake, kui poeg pean ma teist küll lugu, aga raha mul teie jaoks pole. Küll on aga kelm! — On tõesti mõnus vestelda niisuguse inimesega, eriti kui, kuulnud ära Matrjona tagasituleku, jooksed kööki (teeseldes nagu läheksid magamistuppa taskurätiku järele) ja näed, et veini on ostetud 12 rbl. 50 kop. eest (ära juuakse sellest ju ainult osa), ja tort 1 rbl. 50 kop. eest (noh, see on küll mahavisatud raha, mõelda — tordi eest!), kuid ka tordist jääb järele: võib tuttavaid naisi keedise asemel kostitada, — ikkagi mitte kahju, vaid kokkuhoid.

XVI

Ent Veerake istub oma toas.

«Kas tegin hästi, et sundisin teda meile sisse astuma? Emake vaatas nii teraselt.»

«Ja kui raskesse seisukorda ma tema panin! Kuidas sa jääd lõunale?»

«Mu jumal, mis minust vaesest küll saab?»

«Ta ütleb — on olemas üks abinõu, — ei, mu armas, pole mingit abinõu.»

«Ei, on ju abinõu, — siin ta on: aken. Kui elu muutub talumatuks, hüppan aknast välja.»

«Küll olen aga veider: «kui elu muutub talumatuks» — aga mis siis praegu on?»

«Kui aknast välja hüppad, siis lendad nii kiiresti, kiiresti, — nagu ei kukukski, vaid tõepoolest lendaksid — see peaks vist olema väga hea tunne. Kuid hiljem, kui kukud vastu kõnniteed — oi, kui kõva! Ja valus? Ei, ma mõtlen, et valu ei jõuagi enam tunda — ainult väga kõva! Kuid see on ju ainult üks üsna lühike hetk; selle eest aga enne — õhk nagu kõige pehmem sulgkott — nihkub nii kergelt, õrnalt laiali... Ei, see on hea...»

«Jah, aga hiljem? Kõik vaatavad — purustatud pea, purustatud nägu, verine, mudane... Jah, kui saaks sellele kohale raputada puhast liiva — siin on liiv nii must... ei, kõige valgemat ja puhtamat... küll siis oleks hea. Ka nägu jääks siis terveks, puhtaks, ei hirmutaks kedagi.»

«Pariisis lämmatavad endid vaesed tütarlapsed vinguga. Näe,

see on hea; see on väga, väga hea. Kuid aknast hüpata ei ole hea. Aga too asi on hea.»

«Kui valjusti nad seal kõnelevad. Mida nad räägivad? — Ei, pole midagi kuulda.»

«Ma jätaksin talle kirja, milles seletaksin kõik. Ma ju ütlesin talle kord: «Täna on mu sünnipäev.» Kui vahva ma siis olin. Kuidas ma küll niisugune olin? Ma olin ju siis rumaluke, ma ei saanud siis aru.»

«Jah, kui targad on Pariisi vaesed tütarlapsed! Aga mis, kas mina siis ei või olla tark? Küll aga on siis vist naljakas: tullakse tuppa — midagi pole näha, ainult vingune on ja õhk on roheline; nad ehmuvad: mis juhtus? Kus on Veerake? Emake karjub isakese peale: mis sa seisad, löö aken katki! — Löövad akna katki ja näevad: ma istun tualettlaua juures, langetanud sellele pea ja katnud näo kätega. — «Veerake, kas sa oled vinguuimas?» — mina aga vaikin. — «Veerake, miks sa vaikid?» — «Oo, ta lämmatas ju enese!» — Nad hakkavad karjuma, nutma. Küll see aga on naljakas, et nad siis nutavad ja emake hakkab seletama, kuidas ta mind armastas. Jah, aga tema kahetseb. — Noh, ma jätan talle kirja.»

«Eks ma vaatan veel pisut ja siis toimingi vaeste Pariisi tütarlaste kombel. Kui ma juba ütlen, siis teengi nii. Ma ei karda.»

«Ja mis siin õieti karta? See on ju nii mõnus! Ootan veel ainult ära, mis abinõu see on, millest ta räägib. Oh ei, polegi mingit abinõu. See oli ainult niisama, ta trööstis mind.»

«Miks küll inimesed trööstivad? Poleks üldse vaja trööstimist. Kas siis üldse saab trööstida, kui pole võimalik aidata. Ta on küll tark, aga tegi seda siiski. Miks tegi ta seda? Seda pole vaja.»

«Mis asja ta küll seal räägib? Nagu oleks tal lõbus, nii rõõmus hääl!»

«Kas ta viimaks siiski ei leidnud abinõu?»

«Kuid ei, pole mingit abinõu.»

«Kui tal aga seda poleks, kas ta siis nii lõbus oleks? Mida ta küll välja mõtles?»

XVII

«Veerake, tule lõunale!» hüüdis Marja Aleksevna.

Tõepoolest, Pavel Konstantinõtš tuli koju, pirukas on ammu valmis, kuid mitte kondiitrikook, vaid Matrjona poolt valmistatud, eilsest supist järelejäänud loomalihatäidisega.

«Marja Aleksevna, kas te pole kunagi proovinud enne lõunat klaasikest napsi? See on väga kasulik, eriti seda mõru pomerantsi viina. Ma räägin teile seda kui arst. Palun, maitske ometi. Ei, ei, tingimata maitske. Ma kirjutan teile seda ette kui arst.»

«Noh, olgu pealegi, et arstlikku nõuannet täita, kuid ainult pool klaasi.»

«Ei, Marja Aleksevna, pool klaasi ei too kasu.»

«Aga teie ise, Dmitri Sergeitš?»

«Vanaks olen jäänud, hoidun, Marja Aleksevna. Andsin tõotuse.»

«Tõepoolest, nagu soojendaks!»

«Selles kasu seisabki, Marja Aleksevna, et soojendab.»

«Küll on ta aga lõbus! Kas tõesti peaks leiduma abinõu? Ja kuidas ta emakesega nii suureks sõbraks sai? Ning minule ei vaatagi, — oh, kui kaval!»

Istuti lauda.

«Aga meie Pavel Konstantinõtšiga, kui juba joome, siis joome, näe, seda. Ale — see on nagu õlu, — mitte midagi rohkem kui õlu. Proovige, Marja Aleksevna.»

«Kui ütlete, et õlu, siis palun — õlut võib ju pisut juua.»

(«Issand, kui palju pudeleid! Küll olen ma aga rumaluke! See ongi siis see sõpruse põhjus!»)

(«Vaata aga vemmalt! Ise ei joogi. Ainult huuli niisutas oma ale'iga. Aga maitsev on see ale — nagu kalja lõhn teisel ja rammu on tal, üsna korralikku rammu. Kui ajan korda Veerakese keerud Miškaga, siis jätan viina joomise maha ja hakkan aina seda ale'i jooma. Noh, see juba oma mõistust maha ei joo! Oleks kas või suu juurde pannud, kelm niisugune! Olgu, mul veel parem. Küllap ta vist võiks palju juua, kui tahaks.»)

«Jooge ometi ka ise midagi, Dmitri Sergeitš.»

«Oh, mis nüüd mina, Marja Aleksevna, ma olen oma elus juba palju joonud — kauaks ajaks ette, jätkub tükiks ajaks! Kui polnud tegevust, polnud ka raha — siis jõin; nüüd on nii seda kui ka teist — nüüd polegi viina vaja, selletagi on lõbus.»

Ja sel kombel möödub kogu lõunasöök. Toodi kondiitrikook.

«Kallis Matrjona Stepanovna, kuid mis kuulub selle juurde?»

«Silmapilk, Dmitri Sergeitš, silmapilk.» Matrjona tuleb tagasi pudeli vahuveiniga.

«Veera Pavlovna, teie ega mina pole veel joonud. Nüüd joogem ka meie. Minu pruudi ja teie peiu terviseks!»

«Mis see on? Kas tõesti see?» mõtleb Veerake.

«Andku jumal teie pruudile ja Veerakese peigmehele õnne,» ütleb Marja Aleksevna, «ning meile vanadele andku jumal rutem tütre pulmi näha.»

«Pole viga, varsti näete, Marja Aleksevna. Kas jah, Veera Pavlovna? Jah!»

«Kas on võimalik, et ta tõepoolest sellest räägib?» mõtleb Veerake.

«Jah, Veera Pavlovna, muidugi jah. Õelge ometi «jah».»

«Jah,» ütleb Veerake.

«Näe, nii on õige, Veera Pavlovna, milleks asjata emakest kahtluses hoida. Mis muud kui «jah».»

«Nüüd siis tõstame teist korda klaasid Veera Pavlovna peatse pulma puhul! Jooge, Veera Pavlovna! Pole viga, kõik läheb hästi. Lööme kokku. Teie peatse pulma puhul!»

Nad löövad klaasid kokku.

«Andku jumal, andku jumal! Tänan sind, Veerake, et trööstid mind vanul päevil!» ütleb Marja Aleksevna ja pühib silmi. Inglise ale ja maraskiino viisid ta meeleliigutusse.

«Andku jumal, andku jumal,» kordab Pavel Konstantinõtš.

«Meil on teist nii hea meel, Dmitri Sergeitš,» ütleb Marja Aleksevna lõuna lõppedes, «tõepoolest on hea meel! Kostitasite meid meie enda kodus; päris toreda peo korraldasite!» Selle juures vaatavad tema silmad juba rohkem heldinult kui erksalt.

Vahel kujunevad asjad paremini, kui nad olid mõeldud. Lopuhhov ei lootnudki selliseid tulemusi, kui ta veini ostis: ta tahtis ainult Marja Aleksevnale meelehead teha, et mitte kaotada tema poolehoidu, pakkudes end ise lõunasöögile. Ta ei lootnud, et Marja Aleksevna enese purju joob võõra inimese juuresolekul, keda ta küll igati pooldab, kuid siiski ei usalda, sest keda ta üldse võis usaldada? Ja Marja Aleksevna isegi ei näinud ette oma nii kiiret tegutsemist: ta kavatses täielikult nautida neid maiustusi alles pärast õhtust teed. Ent liha oli nõder: viinale ja muudele tuttavatele maitseaistingutele oleks ta veel suutnud vastu panna, kuid ale ja muud senitundmatud võluvad asjad võrgutasid ta ära.

Lõuna kujunes uhkeks pidusöögiks ning selletõttu käskis Marja Aleksevna Matrjonat üles panna samovar, nagu see on ikka kombeks pärast uhket lõunasööki. Seda peent joont kasutasid aga ära ainult tema ise ja Lopuhhov. Veerake ütles, et ta ei taha teed, ja läks oma tuppa. Pavel Konstantinõtš kui harimatu inimene kunagi läks kohe peale viimast rooga nagu alati puhkama. Dmitri Sergeitš jõi teed aegamööda; ta jõi ära tassi ja palus uut. Nüüd ei pidanud Marja Aleksevna enam vastu; ta vabandas sellega, et tunneb ennast juba hommikust saati halvasti; külaline palus Marja Aleksevnat end tema pärast mitte tülitada ja jäi üksi laua juurde. Ta jõi teise ja kolmanda tassi ja jäi toolil tukkuma; eks lakkus enda samuti täis nagu meiegi kullatükk, arvas Matrjona. Kullatükk aga norskas juba; see norskamine vist ärataski unest Dmitri Sergeitši pärast seda, kui Matrjona, koristanud laualt samovari ja tassid, oli lõplikult kööki tõmbunud.

XVIII

«Andestage, Veera Pavlovna,» ütles Lopuhhov, astudes Veerakese tuppa (kui vaikselt ta räägib ja ta hääl väriseb, lõuna ajal aga aina karjus, ja miks «Veera Pavlovna», aga mitte «mu sõber»?), «vabandage, et olin nii jultunud. Te teate, mida ütlesin: jah, abielunaist ei või lahutada oma mehest. Siis olete vaba.»

«Armsam! Sa nägid — ma nutsin, kui sisse astusid, see oli rõõmust.»

Lopuhhov võttis ta käe ja suudles seda mitu, mitu korda.

«Nüüd lased sa mind keldrist välja vabadusse, armsam: kui tark ja hea sa oled. Kuidas oskasid sa seda nii ilusti välja mõelda?»

«Siis, kui me tol korral sinuga tantsisime, siis mõtlesingi välja.»

«Mu kallim, ma mõtlesin juba siis, et sa oled hea inimene. Lased mind vabadusse. Nüüd olen nõus ka kannatama; nüüd tean, et vabanen keldrist, nüüd ei ole mul enam selles nii umbne, sest nüüd ma juba tean, et saan tast välja. Aga kuidas ma õieti siit välja pääsen, kallim?»

«Aga näe, kuidas, Veerake. Nüüd on juba aprilli lõpp. Juuli algul lõpevad mu tööd Akadeemias; need tuleb lõpule viia, et meil oleks võimalik elada. Siis pääsed sa keldrist välja. Kannata veel ainult kuud kolm või isegi vähem. Siis pääsed. Ma saan arsti koha. Palk pole küll kuigi suur; kuid olgu, hakkan ka veidi praktiseerima, niipalju kui see just hädavajalik on, ja nõnda elamegi.»

«Oh, mu kallim, meil on ju väga, väga vähe vaja. Kuid ma ei taha niimoodi: ma ei taha elada sinu kulul. Mul on ju praegu juba klaveritunnid. Ma kaotan need — sest emake seletab ju kõigile, et olen kurjategija. Aga küll leidub jälle teisi tunde. Siis hakkan elama. Nii on ju õige? Mul ei kõlba ju elada sinu kulul?»

«Kes seda sulle ütles, mu kallis sõber Veerake?»

«Tohoh, või ta veel küsib, kes ütles. Kas sa siis ise sellest ei pajatanud? Aga su raamatud? Neis on ju pool sisust selle küsimuse üle.»

«Raamatutes? Mina olen sellest pajatanud? Aga millal siis, Veerake?»

«Või millal? Aga kes rääkis, et kõik põhineb rahal? Kes seda rääkis, Dmitri Sergeitš?»

«Ja mis siis?»

«Sa siis arvad, et ma nii rumaluke olen, et ei oska, nagu öeldakse teie raamatutes, teha eeldustest järeldusi?»

«Mis järeldusi siis? Sa räägid jumal teab mis, kallis sõber Veerake.»

«Oi, sa kavalpea! Ta tahab olla despoot, tahab, et ma muutuksin ta orjaks! Ei, Dmitri Sergeitš, niisugust asja pole, kas mõistate?»

«Kuid sa ütle ometi, eks siis mõistan.»

«Kõik põhineb rahal, ütlete teie, Dmitri Sergeitš, kel raha, sel ka võim ja õigus, ütlevad teie raamatud; tähendab, nii kaua, kui naine elab mehe kulul, on ta temast sõltuv, eks ole nii, Dmitri Sergeitš? Te arvasite, et ma seda ei mõista, et saan teie orjaks, ei, Dmitri Sergeitš, ma ei luba teid valitseda minu üle; te tahate olla helde ja armuline valitseja, kuid mina jälle ei taha seda, Dmitri Sergeitš! Noh, mu kallim, kuidas me oma elu korraldame? Sa hakkad lõikama inimeste käsi ja jalgu ja neid jootma vastikute rohtudega, mina aga annan klaveritunde. Ja kuidas me siis veel elame?»

«Nii, nii, Veerake. Igaüks kaitsku kogu jõuga oma sõltumatust igaühe vastu, olgu ta armastus ja usaldus ükskõik kui suur. Kas see, millest sa räägid, õnnestub sul või ei, seda ma ei tea, kuid

see on peaaegu ükskõik: kes seda kord juba ette võtab, see on peaaegu kaitstud; ta juba tunneb, et võib iseseisvalt läbi saada, ära ütelda teise abist, kui see vajalik on, ning sellest tundest peaaegu juba piisabki. Kuid oleme ikka naljakad inimesed küll, Veerake! Sa ütled: «Ei taha sinu kulul elada» ja mina kiidan sind selle eest. Kes siis nii räägib, Veerake?»

«Kui naljakad, siis naljakad, mu kallike, mis see meisse puutub? Me hakkame elama omamoodi, nagu meil parem on. Ent kuidas me elama hakkame, kallim?»

«Veera Pavlovna, ma esitasin teile omad mõtted meie elu ühe külje suhtes, teie suvatsesite need oma plaaniga täielikult põrmu tallata, nimetasite mind hirmuvalitsejaks ja orjastajaks — võtke siis vaevaks ise selle üle mõtteid mõlgutada, kuidas kujunevad meie suhete teised küljed. Ma pean üleliigseks teha oma ettepanekuid ainult selleks, et nad teie poolt samal kombel purustataks. Veerake, mu sõber, ütle ometi ise, kuidas sa mõtled elada, minul jääb kindlasti ainult lisada: mu kallis! kui targalt ta kõigest mõtleb!»

«Mis see tähendab? Te suvatsete teha komplimente? Te tahate olla armastusväärne? Kuid ma tean väga hästi: meelitusi öeldakse selleks, et valitseda, teeseldes alistumist. Palun teid tulevikus lihtsamini kõnelda! Kallim, sa kiidad mind asjata liialt! Ma häbenen, kallim — ei, ära kiida mind, et ma liiga uhkeks ei läheks!»

«Hästi, Veera Pavlovna, ma hakkan teile jämedusi rääkima, kui see teile rohkem meeldib. Teie iseloomus, Veera Pavlovna, on nii vähe naiselikkust, et te väljendate mehelikke mõtteid.»

«Oo, kallim, ütle, mis tähendab õieti see «naiselikkus»? Ma tean, et naine räägib kontra-aldi häälega, mees aga baritonis, kuid mis siis sellest? Kas maksab selle üle mõtteid vahetada, et me peaksime rääkima kontra-aldis? Kas on mõtet meid selles veenda? Miks siis kõik meile seletavad, et me jääksime naiselikuks? See on rumalus, armsam!»

«Jah, rumalus, Veerake, ja suurim labasus.»

«Siis, armsam, ei hakkagi ma hoolitsema naiselikkuse eest; niisiis, Dmitri Sergeitš, väljendan ma täiesti mehelikke mõtteid sellest, kuidas me hakkame elama. Me elame sõpradena. Kuid ma tahaksin olla sinu esimene sõber. Ah soo, ma pole sulle veel ütelnud, kuidas ma vihkan seda sinu armast Kirsanovit!»

«Asjata, Veerake — ta on väga hea inimene.»

«Kuid mina vihkan teda. Ma keelan sulle temaga kokkusaamise.»

«Kena algus. Ta kardab minu hirmuvalitsust sel määral, et tahab minust teha nuku. Kuidas me võime teineteist mitte kohata, kui me koos elame?»

«Jah, ja istute kogu aeg teineteise kaelas.»

«Muidugi. Tee joomisel ja lõunal. Kuid siis on ju raske kaelustada, sest kätel on tegemist.»

«Ja terved päevad olete lahutamatud.»

«Näib nii. Tema oma toaga, mina — omaga, peaaegu lahutamatud.»

«Kui nii, miks ei või sa lõpetada temaga üldse kokkusaamise?»

«Kuid oleme ju sõbrad, tahaks vahel ka rääkida ning räägimegi siis nii kaua, kui on teineteisest villand.»

«Kogu aeg istuvad koos, kaelustavad ja riidlevad, kaelustavad ja riidlevad. Vihkan teda.»

«Millest sa seda järeldad, Veerake? Mis puutub riidlemisse, siis pole me seda kordagi teinud. Elame peaaegu igaüks omaette, oleme sõbrad — õige küll, kuid mis siis sellest?»

«Oi, kallim, kuidas ma sind petsin, kui toredasti ma sind petsin! Sa ei tahtnud mulle öelda, kuidas me sinuga elama hakkame, kuid ise seletasid kõik ära! Kuidas ma sind petsin! Nüüd, kuula, kuidas me hakkame elama (sinu enda seletuste järgi). Esiteks, meil on kaks tuba, sinul ja minul, ning kolmas, milles me joome teed, lõunastame, võtame vastu võõraid, kes külastavad meid mõlemaid, mitte üksnes sind ega üksnes mind. Teiseks, ma ei tohi astuda sinu tuppa, et sind mitte tüüdata; sest ega Kirsanov ka tohi, seepärast te ei riidlegi. Sina samuti minu tuppa. See oli teiseks. Nüüd kolmandaks, oh, mu kallim, ma unustasin küsida sinult, kas Kirsanov end segab sinu asjadesse või sina tema asjadesse? Kas teil on õigus teineteiselt midagi küsida?»

«Ahaa, nüüd on mul juba selge, milleks see Kirsanov! Ei ütle.»

«Ei, ma vihkan teda siiski. Olgu, ära siis ütle, pole tarviski. Ma tean isegi: teil pole kummalgi õigust teineteiselt aru pärida. Niisiis, kolmandaks: mul pole õigust millegi üle sinult küsida, armsam. Kui sul on tahtmine või vajadus mulle oma asjust midagi öelda, siis ütled sa ise seda. Ning seesama on kehtiv vastupidi. Need on kolm reeglit. Mida veel?»

«Veerake, teine reegel nõuab selgitust. Me kohtume sinuga neutraalses toas teelauas ja lõunal. Kujutle nüüd järgmist juhust. Oleme hommikuse tee ära joonud, ma istun oma toas ega tohi oma nina sinu tuppa pista, see tähendab, et ei näe sind enne, kui lõunaajal — eks ole nii?»

«Muidugi.»

«Kena. Tuleb mu juurde tuttav ja ütleb, et kell kaks külastab mind üks teine tuttav; mina aga lahkun kodust kell üks asjatoimetuste pärast; kas ma võin sind paluda üle anda sellele tuttavale, kes kell kaks tuleb, temale vajalikku vastust, kas ma võin sinult paluda seda, kui sa mõtled koju jääda?»

«Muidugi võid. Kas ma aga seda ülesannet enda peale võtan või ei, on omaette küsimus. Kui ma keeldun, siis ei saa sa nõuda, ei tohi isegi küsida, miks ma keeldun. Kuid küsida, kas ma sulle selle teene osutaksin, seda võid küll.»

«Väga kena. Kuid teejoomise ajal ma sellest veel ei teadnud, sinu tuppa ma aga tulla ei tohi.. Kuidas ma siis küsin?»

«Oh issand, kui lihtsameelne ta on, see väeti lapsuke. Mõtelda, milline arusaamatus! Te teete, näe, niimoodi, Dmitri Sergeitš. Te

tulete neutraalsesse tuppa ja ütlete: «Veera Pavlovna!» Ma vastan oma toast: «Mida soovite, Dmitri Sergeitš?» Te ütlete: «Ma lähen välja; vahepeal tuleb siia härra A. (te nimetate oma tuttava nime). Mul on temale mõningaid teateid üle anda. Kas ma võiksin paluda, Veera Pavlovna, need temale üle anda?» Kui ma vastan «ei», on sel jutul lõpp. Kui ma vastan «jah», siis väljun neutraalsesse tuppa ning teie teatate mulle, mida ma pean üle andma teie tuttavale. Kas nüüd teate, pisilapsuke, kuidas tuleb toimida?»

«Jah, armas Veerake, nali naljaks, kuid tõepoolest on nii parem elada, nagu sa räägid. Aga kust võtsid sa kõik need mõtted? Mina tunnen neid küll, mäletan isegi, kust neid välja lugesin. Kuid teie käteni need raamatud ei ulatu. Neis raamatuis, mis sulle andsin, selliseid üksikasju polnud. Ent kuulda polnud neid sul ka kelleltki. Vaevalt küll enne mind said sa kokku mõne korraliku inimesega.»

«Oh, mu kallis, kas on siis nii raske ise sellele mõttele tulla? Ma ju olen perekonnaelu näinud, ma ei kõnele meie perekonnast: see on hoopis erisugune, kuid mul on ju sõbrannad, ma olen ju nende perekondades käinud; mu jumal, kui palju pahandusi on meeste ja naiste vahel — sa ei või endale kujutleda, armsam!»

«Noh, ma ikka kujutlen ka, Veerake.»

«Tead, kallim, mida ma mõtlen? Inimesed ei tohiks nõnda elada, nagu nad praegu elavad: ikka koos, ikka koos. Inimesed peaksid teineteisega kokku saama kas ainult asja pärast või siis, kui tullakse kokku puhkamiseks ja lõbutsemiseks. Ma alati vaatan ja mõtlen: miks igaüks on võõraste inimeste vastu nii viisakas? Miks püüavad võõraste inimeste juuresolekul kõik end näidata paremana kui omas perekonnas? — Ja tõesti, võõraste inimeste keskel ollakse parem, miks see nii on? Miks ollakse omadega halvem kui võõrastega, kuigi omakseid armastatakse enam? Tead, kallim, mida ma sinult paluksin: kohtle mind alati nii, nagu sa tegid seda senini; ega see ju sind takistanud mind armastamast, me olime ju vaatamata sellele teineteisele kõige lähemad. Kuidas sa seni käitusid? Kas andsid kunagi ebaviisakaid vastuseid, kas noomisid mind? — Ei! Õeldakse, kuidas võib olla ebaviisakas võõra naisterahvaga või tütarlapsega, kuidas võib teha noomitusi? Hästi, armsam: nüüd olen su pruut, siis saan su naiseks, sina aga kohtle mind ikkagi nii, nagu see on nõutav võõra suhtes; see, mu sõber, näib mulle paremana selleks, et oleks püsiv kooskõla ja et säiliks armastus. Eks ole, armsam?»

«Ma ei tea tõesti, Veerake, mida mõelda sinust. Kuigi sa mind juba varem hämmastasid.»

«Kallike, sa tahad mind kiita! Ei, mu sõber, seda mõista polegi nii raske, nagu sulle näib. Sellised mõtted ei ole üksnes minul, mu armas: neid on paljudel niisama lihtsatel tütarlastel ja noortel naistel nagu minagi. Nad ei või ainult avaldada oma peigmeestele ja abielumeestele seda, mida nad mõtlevad; nad teavad, mis neist sellisel juhul mõeldakse: sa oled ebavooruslik. Ma hak-

kasin sind just sellepärast armastama, mu armsam, et sa nii ei mõtle. Kas tead, millal ma sind hakkasin armastama, — kui me esmakordselt vestlesime mu sünnipäeval? Siis, kui sa hakkasid seletama, et naised on vaesed, et neist on kahju — näe, siis hakkasingi sind armastama.»

«Aga millal mina sind hakkasin armastama? Samal päeval, seda ma juba rääkisin, ainult millal?»

«Kui naljakas sa oled, armsam! Ütlesid nii, et asi on kohe selge, aga kui ära arvan, siis hakkad jälle kiitma.»

«Kuid arva siiski ära.»

«Noh, muidugi siis, kui ma küsisin, kas on õige, et on võimalik nii teha, et inimestel oleks hea elada.»

«Selle eest tuleb jälle sinu kätt suudelda, Veerake.»

«Jäta, kallim, mulle ei meeldi, kui naistel käsi suudeldakse.»

«Miks siis, Veerake?»

«Oh, armsam, sa tead ise, miks, miks sa siis minult küsid? Ära nii küsi, kallike.»

«Jah, mu sõber, see on õige! Nii ei kõlba küsida, see on paha. Ma hakkan tulevikus küsima ainult siis, kui ma tõepoolest ei tea, mis sa tahad öelda. Sina tahtsid öelda, et kätt ei kõlba suudelda.»

Veerake hakkas naerma. «Nüüd andestan sinule, sest et saan ise sinu üle pisut naerda. Näed, tahtsid mind eksamineerida, aga ise ei teadnudki peapõhjust, miks see ei kõlba. See on õige, et kellegi kätt ei kõlba suudelda, kuid ega ma rääkinud sellest, ma ei üldistanud, ütlesin vaid, et meestel ei kõlba naiste kätt suudelda; see tähendab, et neid ei peeta samaväärseteks inimesteks ja arvatakse, et mees ei või end alandada naise ees, kuna naine on temast niivõrd alamal, et alandagu ta end ükskõik kui palju naise ees, siiski ei ole ta viimasega võrdne, vaid palju kõrgem. Kuid sina ei mõtle ju nii, mu kullake, miks sa siis mu kätt suudled? Tead sa, mis mulle tundus, armsam, et me sinuga nagu polekski peigmees ja pruut!»

«Jah, see on õigus, Veerake, sarnasust on vähe; kuid mis me siis õieti sinuga oleme?»

«Jumal teab mis, mu armas, või tead mis: nagu oleksime ammu, ammu laulatatud.»

«Mis siis muud, mu sõber: see on ju ka õigus. Vanad sõbrad, midagi pole muutunud.»

«Ainult üks asi on muutunud, kallim: see, et ma nüüd tean, et ma pääsen keldrist vabadusse.»

Kolmas peatükk.

NAISEPÕLV JA TEINE ARMASTUS.

IV

Veera Pavlovna õmblustöökoda alustas tööd. Selle alused olid lihtsad, algul isegi nii lihtsad, et neist ei maksa rääkidagi. Veera Pavlovna ei öelnud oma kolmele esimesele õmblejale mitte kui

midagi peale selle, et annab neile tasu, mis on natuke suurem sellest, mida õmblejannad saavad ärides; ettevõte ei kujutanud endast midagi erilist; õmblejad nägid, et Veera Pavlovna pole tühine ega kergemeelne naine, ja võtsid seetõttu kõhklematult vastu ta ettepaneku töötada tema juures: polnud ju millegi pärast kõhelda, kui daam, kes pole rikas, tahab asutada õmblustöökoda. Need kolm tütarlast leidsid veel lisaks kolm või neli kaastöölist, kusjuures valisid neid eriti hoolikalt, nagu seda palus Veera Pavlovna; neis valiku tingimustes polnud ka midagi kahtlust äratavat ja erakordset: noor ja korralik naine tahab, et töökoja töötajad oleksid avameelse ja heasüdamliku iseloomuga, arukad ja ühtesobivad, mis siin siis erilist on? Ei soovita tülisid ja see on kõik; seega olid need tingimused mõistlikud, muud midagi. Veera Pavlovna tutvus isiklikult ja hoolikalt nende väljavalitutega, enne kui ütles, et võtab nad vastu, ja see on ka arusaadav; see annab temast tunnistust kui põhjalikust naisest, muud midagi. Siin pole midagi, mille üle tarvitseks pead murda või millesse suhtuda umbusuga.

Nii töötati kuu läbi, saades õigeaegselt kokkulepitud tasu. Veera Pavlovna oli alati töökojas ning ta töötajad jõudsid temaga juba tutvuda kui kaalutleva, ettevaatliku ja aruka naisega, vaatamata ta headusele, nii et ta pälvis täielikku usaldust. Siin polnud midagi erilist nii praegu kui ka tulevikus, vaid ainult see, et perenaine on tubli inimene, kelle juures ettevõte hakkab hästi minema: ta oskab asju ajada.

Kui aga esimene kuu oli lõppenud, tuli Veera Pavlovna mingisuguse arveraamatuga töökotta ning palus oma õmblejaid töö katkestada ja teda ära kuulata.

Ta hakkas kõige lihtsamas keeles seletama arusaadavaid ja üsna lihtsaid asju; kuid siiski polnud ta õmblejad ei temalt ega ka teistelt inimestelt varem selliseid sõnu kuulnud:

«Nüüd oleme siis üksteist hästi tundma õppinud,» algas ta, «mina näiteks võiksin teie kohta ütelda, et olete head töötajad ja ka head tütarlapsed. Ka teie ei pea mind mingisuguseks narriks. Niisiis võin ma teile avameelselt oma mõtteid avaldada. Kui need tunduvad teile kuidagi kummalistena, siis mõtelge seda kindlasti juba praegu hästi läbi ja ärge ütelge kohe alguses, et mul on tühised mõtted peas, kuna te ju teate, et ma pole mingi tühine naine. Minu mõtted on sellised.

On olemas häid inimesi, kes ütlevad, et on võimalik asutada niisuguseid õmblustöökodasid, kus õmblejail on palju kasulikum töötada kui neis töökodades, mida meie kõik tunneme. Mul tekkiski soov sellega katsetada. Otsustades esimese kuu tulemuste järgi näib, et see on tõesti teostatav. Te saite oma töötasu korralikult kätte, kuid nüüd ütlen teile, kui palju minul peale teie töötasu ja kõigi teiste väljaminekute veel raha puhaskasumina järele jäi.»

Veera Pavlovna luges läbi tulu- ja kuluarved kuu kohta. Kulude hulka olid peale väljamakstud töötasu arvatud kõik muud kulud:

toa üür, valgustus, isegi ühe rubla ümber Veera Pavlovna voorimehe sõidukulud töökoja asjus.

«Teie näete,» jätkas ta, «minul jääb kätte nii- ja niipalju raha. Nüüd aga, mis sellega teha? Ma asutasin töökoja selleks, et see puhaskasum läheks samade õmblejate kätte, kelle tööst see on saadud. Sellepärast ma jaotangi selle raha teie vahel; esimeseks korraks igaühele eraldi ja võrdselt. Edaspidi vaatame, kas selline talitusviis on õige või on olemas mõni teine, teile veel soodsam võimalus.»

Ta jaotas raha ära.

Õmblejad ei suutnud hulk aega imestusest toibuda ning hakkasid siis tänama. Veera Pavlovna andis neile aega avaldada oma tänutundeid raha saamise puhul, tahtmata neid solvata nende jutuvoolu peatamisega, mida oleks võidud tõlgitseda kui hoolimatust nende arvamuste ja poolehoiu vastu; siis ta jätkas:

«Nüüd pean teile seletama kõige keerulisema asja, millest meil kunagi rääkida tuleb, ja ma ei tea, kas ma sellega hästi hakkama saan. Kuid seda on siiski vaja rääkida. Miks ei jätnud ma seda raha endale ja mis mõte oli mul asutada töökoda, kui ma sellest tulu ei saa. Nagu te teate, ei tunne meie mehega ainelist puudust; rikkad me just ei ole, kuid meil on siiski kõike küllaldaselt. Kui mul millestki puudus oleks, siis tarvitseks mul sellest ainult mehele ütelda; kuid ka ütlemist poleks vaja, sest ta saaks ise aru, et mul on rohkem raha vaja, ja siis ma saangi rohkem raha. Mu mees ei tegele praegu niisuguste asjadega, mis oleksid talle aineliselt tulusamad, vaid sellistega, mis on talle meelepärasemad. Kuid me armastame teineteist väga ja ta tunneks kõige suuremat heameelt selle üle, kui ta saaks minule rõõmu valmistada, samuti nagu minulegi meeldib teda rõõmustada. Sellepärast, kui mul oleks rahast puudus, hakkaks ta tegelema teise tööga, mis oleks tema senisest tegevusest tulusam; ta leiaks seda kindlasti, sest ta on tark ja osav inimene, te ju tunnete teda natuke. Kui ta aga seda ei tee, siis tähendab see, et mulle aitab sellest rahast, mis meil temaga on. See tuleb sellest, et ma rahast palju ei hooli; te ju teate, et erisugustel inimestel on ka erisuguseid kalduvusi ja et kõik pole kiindunud üksnes rahasse: ühed armastavad käia ballidel, teised uhkelt riietuda või mängida kaarte ja kõik need inimesed on valmis isegi kogu oma vara mängu panema oma kire rahuldamiseks, kusjuures paljud isegi laostuvad ja keegi ei imesta, et nende kirglik kalduvus on neile kallim kui raha. Minul on aga kalduvus selleks, mida ma just praegu koos teiega katsetan, ja selle oma harrastuse rahuldamiseks ma ei laostu ega raiska selleks üldse raha; mulle valmistab lihtsalt rõõmu sellega tegelda, ilma et ma endale sellest mingit ainelist kasu tahaksin saada. Mulle näib, et selles pole midagi imelikku — ja kes otsibki oma kire rahuldamisest endale ainelist kasu? Igaüks kulutab veel selleks oma raha. Mina aga ei tee sedagi, ma ei kuluta. Tähendab, ma saan võrreldes teistega veel suuremat kasu, kui ma tegelen

oma lemmikkirega ja saan sellest rahuldust ilma end kahjustamata, kuna teistele see lõbu maksab raha. Miks on mul see harrastus? Aga näe miks. Õilsameelsed ja targad inimesed on kirjutanud palju raamatuid sellest, kuidas maailmas tuleks elada, et kõik oleksid rahul; ja nad ütlevad: peaasi seisneb selles, et asutada uuetüübilised töökojad. Nüüd ma tahan näha, kas me suudame luua seda tüüpi töökodasid nagu vaja. See on sama, kui mõni tahab üles ehitada head maja, teine rajada head viljapuuaeda või ehitada kasvuhoonet, et tunda neist mõnu; nii tahaksin ka mina sisse seada head õmblustöökoda, et selle vaatlemine pakuks mulle naudingut.

Muidugi oleks juba seegi väärt tegu, kui hakkaksin ka edaspidi nagu praegugi teile iga kuu puhaskasumit jaotama. Kuid targad inimesed räägivad, et asja võib korraldada veel palju paremini, nii et tulud ettevõttest suurenevad ja nende kasutamine toimub otstarbekamalt. Nad räägivad, et asi annab end suurepäraselt korraldada. Eks me vaata. Ma hakkan teile vähehaaval seletama, mis tarkade inimeste arvates siin veel korraldada annaks; ka teie ise vaatate ja teete oma tähelepanekuid ning kui teile tundub, et võiks katsetada mõne hea uuendusega, siis teemegi seda, vähehaaval, võimalust mööda. Pean aga teile ütlema, et ilma teieta ei hakka ma mingit uuendust tegema. Uuendusi teeme ainult seevõrra, kui te ise soovite. Targad inimesed ütlevad, et ainult see kukub hästi välja, mida inimesed ise soovivad teha. See on ka minu arvamus. Niisiis pole teil vaja mingit kartust tunda uuenduste eest, sest kõik jääb vanamoodi, välja arvatud see, mida te ise soovite muuta. Ilma teie soovita ei sünni midagi.

Ja nüüd annan teile ilma teilt nõu küsimata oma viimase perenaiseliku korralduse. Nagu näete, on vaja arveid pidada ja valvata selle järele, et ei tekiks liigseid kulusid. Möödunud kuu jooksul tegin seda üksi, nüüd ma aga ei taha enam seda üksi teha. Valige eneste hulgast kaks esindajat, kes seda edaspidi koos minuga teeksid. Ilma nendeta ei hakka ma midagi tegema. Raha pole ju mitte minu, vaid on teie oma, järelikult peate ka teie selle järele valvama. Praegu on see asi veel uus; pole teada, kes on teist selleks rohkem võimeline, ning sellepärast tuleb algul katseks esindajad valida lühemaks ajaks, eks siis nädala pärast näete ise, kas valite teised või jätate needsamad ametisse.»

Need ebatavalised sõnad kutsusid välja pikki arutlusi. Kuid Veera Pavlovna oli juba suutnud pälvida usalduse; selleks aitas kaasa ta lihtne kõne ning see, et ta ei teinud liiga kaugeid tulevikuplaane ega maalinud eriti veetlevaid perspektiive, mis hetkelise vaimustuse möödumisel võinuksid äratada umbusku. Seetõttu ei pidanud tüdrukud teda totraks ning Veera Pavlovnal polnudki muud vaja. Asi hakkas vähehaaval nihkuma.

Muidugi ainult vähehaaval. Selline on töökoja kolmeaastase tegevuse lühike lugu, millise aja kestel see töökoda moodustas Veera Pavlovna isikliku elu peatuuma.

Tütarlapsed, kellest moodustus töökoja koosseisu põhialus, olid hoolikalt valitud; nad olid head õmblejad ja otseselt huvitatud töö edukusest; seepärast pole imestada, et töökoda tegutses igati edukalt. Töökoda ei kaotanud ühtegi neist daamidest, kes kord katsetasid tellimiste andmisega. Tekkis teatav kadedus nii mõnegi kaupluse ja õmblustöökoja poolt, kuid sel asjaolul polnud mingit mõju, välja arvatud see, et igasuguste norimiste kõrvaldamiseks pidi Veera Pavlovna õige varsti hankima ärisildi väljapaneku õiguse. Ei läinud palju aega, kui tellimisi hakkas tulema rohkem kui ettevõtte algul töökotta astunud tütarlapsed neid täita suutsid, mispärast töötajate koosseis vähehaaval suurenes. Poolteise aasta pärast oli selles juba kuni kakskümmend tütarlast ning pärastpoole veel rohkem.

Üks esimesi tulemusi, mida andis see, et töökoja juhatamise küsimustes otsustav sõna oli õmblejail endil, oli selline otsus, mida võiski oodata: kohe esimesel juhatamise kuul otsustasid tütarlapsed, et Veera Pavlovnal endal ei kõlba töötada ilma tasuta. Kui nad temale seda teatavaks tegid, ütles ta, et nii peabki olema. Oli kavatsus anda talle üks kolmandik kasumist. Veera Pavlovna pani selle summa teatava aja jooksul kõrvale, kuni ta viimaks suutis tütarlastele selgeks teha, et see oleks vastuolus nende tegevuse peamõttega. Tütarlapsed ei suutnud sellest kaua aega aru saada; hiljem aga taipasid nad, et Veera Pavlovna keeldub vastu võtmast erilist osa kasumist mitte isekusest, vaid sellepärast, et seda kogu ürituse mõte nõuab. Vahepeal oli töökoja tegevus juba niivõrd laienenud, et Veera Pavlovna ei suutnud enam üksi toime tulla juurdelõikaja tööga ja tuli lisaks võtta teine; Veera Pavlovnale määrati samasugune palk nagu teiselegi juurdelõikajale.

Summad, mis varem eraldati üldkasumist, võeti nüüd tema palvel kassasse tagasi, välja arvatud palk, mis talle kuulus kui juurdelõikajale; ülejäänud raha määrati laenukassa asutamiseks. Ligi aasta veetis Veera Pavlovna suurema osa päevast töökojas ning töötas tegelikult iga teise töötajaga võrdse aja. Kui ta leidis, et töö võimaldas talle mitte enam kogu päeva töökojas viibida, vähendati ta tasu vastavalt tööaja vähenemisele.

Kuidas jaotada kasumit? Veera Pavlovna tahtis läbi viia seda, et kasum jaotataks kõigi vahel võrdselt. Selleni jõuti aga alles kolmanda aasta keskel, kuna enne seda läbiti mitu erisugust astet, alates kasumi jaotamisest proportsionaalselt töötasule. Kõigepealt jõuti arusaamisele, et kui tütarlaps puudus mõne päeva töölt kas haiguse või mõne muu vabandava põhjuse pärast, siis pole õiglane vähendada tema osa kasumist, mis ju ei ole saadud just nende päevade eest, vaid kogu töö käigu ja töökoja üldolukorra mõjul. Hiljem lepiti kokku, et juurdelõikajad ja teised tütarlapsed, kes saavad eritasu tellimiste kättetoimetamise ja muude ülesannete eest, on juba küllalt hüvitatud selle eritasuga ja et pole õiglane, kui nad saavad ka kasumist rohkem kui teised.

Lihtõmblejad, kellel polnud lisaülesandeid, olid nii delikaatsed,

et ei nõudnud seda muudatust, kui nad märkasid nende endi poolt sisseseatud korra ebaõiglust, kuid lisaameti pidajail endil hakkas piinlik vastu võtta liigset raha ja nad loobusid sellest, kui neile uue korra vaim sai küllalt selgeks. Tuleb muide tähendada, et see ajutine delikaatsus — ühtede kannatus ja teiste loobumus — ei kujutanud endast mingit erilist vägitegu, kui arvesse võtta nii ühe kui ka teise poole pidevat olukorra paranemist. Kõige raskem ülesanne oli arusaamise kasvatamine, et lihtõmblejad kõik peavad saama võrdse osa kasumist, kuigi üks jõuab välja teenida suurema töötasu kui teine, ja et õmblejaid, kes töötavad teistest edukamalt, hüvitatakse juba küllaldaselt nende hoole eest sellega, et nad suudavad välja teenida suurema töötasu. See oligi viimane kasumi jaotamise korra muudatus, mis teostati juba kolmanda aasta keskel, kui töökoja koosseis tuli arusaamisele, et kasumi saamine ei kujuta endast hüvitust ühe või teise isiku parema tööoskuse eest, vaid et see on töökoja üldiseloomu tulemus, selle struktuuri ja eesmärgi tulemus ning selleks eesmärgiks on võimalik võrdsus kasu saamisel tööst kõigile tööst osavõtjaile, vaatamata töötajate isiklikele omadustele; et just sellest töökoja erilaadist on tingitud töötajate kogu osavõtt kasumi saamisel; töökoja iseloom, ta vaim ja kord tuleneb kõikide üksmeelest, üksmeele saavutamiseks on aga iga osavõtja ühtemoodi tähtis: kõige tagasihoidlikuma või vähem andeka töötaja vaikne nõusolek pole kõigile ja kogu asja edule vajaliku korra säilitamiseks ja arendamiseks mitte vähem tähtis kui kõige kärmema ja andekama töötaja vilgas askeldamine.

Ma jätan siinkohal välja palju üksikasju, kuna ma ju ei kirjelda töökoda, vaid kõnelen sellest ainult seevõrra, kui see on vajalik Veera Pavlovna tegevusest pildi saamiseks. Kui ma sealjuures mainin ka mõnda peensust, siis ainult selleks, et oleks arusaadav, kuidas Veera Pavlovna tegutses, kuidas ta juhtis ettevõtet sammsammult, nii kannatlikult ja nii väsimatult ning kuidas ta rangelt kinni pidas oma põhimõttest: mitte mingil viisil käsutada, vaid ainult soovitada, selgitada, pakkuda oma kaasabi, aidata ellu viia seda, mis tema kaaslased olid otsustanud.

Kasum jaotati iga kuu. Algul võttis iga tütarlaps selle tervelt välja ja kulutas teistest eraldi: oli ju igaühel oma hädalisi vajadusi ning puudus harjumus tegutseda ühel nõul. Kui nad aga omandasid kogemusi mõista kogu töökoja tegevust, milleks alatine osavõtt ettevõtte asjaajamisest kaasa aitas, juhtis Veera Pavlovna nende tähelepanu sellele, et tellimiste arv nende töökojas jaguneb aasta üksikute kuude kohta väga ebaühtlaselt ning et eriti tulutoovail kuudel võiks osa kasumist kõrvale panna ebatulusate kuudega tasakaalu saavutamiseks. Arvepidamine oli väga täpne ning tütarlapsed teadsid, et kui keegi neist töökojast lahkub, saab ta viivitamatult kätte oma kassas oleva osa. Seetõttu nõustusid nad ettepanekuga. Tekkis väike tagavarakapital ning see kasvas vähehaaval; hakati selle rakendamisvõimalusi otsima. Juba alguses said kõik aru, et sellest võib anda laenu neile osanikele, kellel juh-

tub mõni erakordne rahakulutus, ning keegi ei tahtnud arvestada protsente laenatud rahalt: vaesed inimesed saavad aru, et heaks eesmärgiks antav rahaline toetus võib olla ka ilma protsentideta. Laenukassa asutamisele järgnes sisseostude vahendusameti loomine: tütarlapsed leidsid olevat kasuliku osta töökoja kaudu teed, kohvi, suhkrut, jalanõusid ja palju muid asju, sest et nii oli võimalik teostada hulgiostu, järelikult odavamalt. Mõne aja pärast mindi selles suunas edasi: tuldi arusaamisele, et sel viisil on kasulik korraldada leiva ja teiste ainete ostu, mis toodi iga päev pagari juurest ja toiduainetekauplustest; samas aga taibati, et selleks oleks kõigil vaja elada üksteise naabruses: hakati siis mitmekesi ühes korteris elama ja valima elukohta töökoha lähedusse. Nii tekkis töökojal oma varustusamet, kes suhtles pagaritega ja toiduainetekauplustega. Poolteise aasta pärast elasid juba peaaegu kõik tütarlapsed ühes suures korteris, neil oli ühine köök ja nad varustasid endid toiduainetega sel kombel, nagu see toimub suurtes majandites. Pooled tütarlapsed olid üksildased. Mõnel olid sugulased-vanakesed, emad või tädid; kaks tütarlast pidasid ülal oma vana isa; paljudel olid väikesed vennad või õed. Nende sugulussidemete pärast ei saanud kolm tütarlast ühiskorterisse asuda: ühel oli riiaka iseloomuga ema; teisel oli ema ametniku naine ega tahtnud elada koos lihtrahvaga; kolmandal oli isa joodik. Nad kasutasid ainult varustusameti teeneid; samas olukorras olid abielulised õmblejad. Kõik teised tütarlapsed peale nimetatud kolme, kuigi neil oli ülalpeetavaid sugulasi, elasid ühiskorteris. Nad ise elasid eraldi tubades, kahe- ja kolmekaupa igas toas, kuna nende sugulased seadsid endid sisse, nagu neile tundus mugavana: kahel vanakesel olid kummalgi eraldi toad, teised elasid koos. Väikeste poiste jaoks oli üks tuba ning tütarlaste jaoks ülejäänud kaks. Otsustati, et poisid võivad ühiskorterisse jääda kuni kaheksa aasta vanuseni; sellest vanemad paigutati mitmesuguseid oskusameteid õppima.

Kõiki elamiskulusid arvestati väga täpselt, et kogu seltsing elaks kindlas teadmises, et kellelegi ei tehta liiga ega keegi pole teisele koormaks. Üksikute tütarlaste korteri- ja toidukulu arvestused olid lihtsad. Mõningate kaalutluste järel otsustati arvata igalt vennalt või õelt kuni kaheksa aasta vanuseni neljandik osa täiskasvanud tütarlapse kuludest, siis loeti kuni kaheteistkümne aasta vanuse tütarlapse ülalpidamiseks kolmandik osa ja alates kaheteistkümnendast aastast — pool õe elatuskuludest; alates kolmeteistkümnendast aastast hakkasid tütarlapsed töökoja õpilasteks, kui nende edasine elu polnud teisiti korraldatud, ning oli otsustatud, et nad alates kuueteistkümnendast eluaastast saavad seltsingu täisosalisteks, kui neid tunnustatakse väljaõppinud töölisteks. Täiskasvanud omaste ülalpidamise eest arvestati muidugi niisama palju kui õmblejate pealt. Eraldi tubade pealt oli ka erimaks. Peaaegu kõik vanad naised ja kõik kolm vanameest, kes elasid töökoja ühiskorteris, olid ametis kas köögis või muudel majanduslikel töödel, mille eest neile arvestati muidugi ka tasu.

Selleks pole palju aega vaja, et seda kõike jutustada, kuid ka tegelikkuses tundus kõik üsna kergena, lihtsana ja loomulikuna, kui asi juba oli teostatud. Kuid just see teostamine läks visalt ning iga uus korraldus nõudis palju arutlusi, igale üritusele eelnes terve rida pingutusi. Kui niisama üksikasjaliselt rääkida töökoja tegevuse teistest küsimustest, nagu kasumi jaotamisest ja kasutamisest, tunduks jutt liiga laialivalguvana ja kuivana; nii mõnigi asi jääb rääkimata, et mitte muutuda tüütavaks, ja mõnda asja tuleb ainult kergelt puudutada; kas või seda, et töökoda seadis sisse oma valmisriiete müügiameti, mille kaudu realiseeriti asjad, mis valmistati tellimiste vaheaegadel; oma kauplust töökoda ei jõudnud küll veel avada, kuid ta sõlmis ärisidemeid ühe Gostinnõi Dvori kauplusega ning avas väikese poe vanakraamiturul, kus kaks ühiskorteri vanakest tegelesid müügiga. Kuid tuleb siiski veidi pikemalt peatuda töökoja elu ühe külje juures.

Veera Pavlovna hakkas kohe esimestest päevadest alates raamatuid tooma. Teinud oma korraldused, hakkas ta valjusti ette lugema ning luges pool tundi ja isegi tund aega, kui just ei tekkinud vajadust katkestada lugemist mõne uue korralduse tõttu. Siis puhkasid tütarlapsed kuulamisest; selle järel oli jälle lugemine ning siis puhkus. Ei tarvitse üteldagi, et juba esimestel päevadel olid tütarlapsed lugemisest haaratud, mõned neist harrastasid seda juba varemgi. Kahe-kolme nädala pärast muutus lugemine töö ajal reeglipäraseks. Kolme-nelja kuu pärast tekkis juba mitu meistrit ettelugemise alal; otsustati, et nad hakkavad Veera Pavlovnat asendama ja loevad igaüks pool tundi, missugune aeg neil töö hulka loetakse. Kui Veera Pavlovna ettelugemise kohustustest vabanes, hakkas ta ikka tihedamini ja rohkem jutustama, olles ka vahel juba varem asendanud lugemist jutustamisega; hiljem muutusid jutustused midagi elementaarteaduslikkude kursuste taoliseks. Siis — see oli suureks sammuks edasi — pidas Veera Pavlovna õigeaegseks korraldada süstemaatilisi õpinguid: tütarlastel tekkis selline teadusejanu ning nende töö arenes nii hästi, et nad otsustasid keset tööpäeva enne lõunat teha töös suure vaheaja õpingute jaoks.

«Aleksei Petrovitš,» ütles kord Veera Pavlovna Mertsalovite[1] juures külas olles, «mul on teile palve. Nataša on juba minuga ühel nõul. Minu töökoda hakkab muutuma igasuguste teaduste lütseumiks. Hakake üheks selle professoriks.»

«Kuid mida ma neile õpetama hakkan? Kas ladina ja kreeka keelt või loogikat ja retoorikat[2]?» ütles Aleksei Petrovitš naerdes. «Ega minu eriala väga huvitav ole; see on ju teie arvamus ning sama arvamus on veel ühel inimesel, kellest ma tean, kes ta on.»

«Ei, teie olete vajalik just kui eriteadlane: te olete meie teaduste kombelisuse ja laitmatu meelsuse kilbiks.»

---

[1] Aleksei Petrovitš ja Natalja Andrejevna Mertsalovid — Lopuhhovite — Veera Pavlovna ja Dimitri Sergejevitši sõbrad.

[2] Retoorika — antiikse kirjandusteooria haru, mis käsitas kõnekunsti ja selle õpetust.

«See on tõesti õige. Näen ise, et ilma minuta poleks asi olnud küllalt kõlbeline. Määrake siis mulle kateeder.»

«Vene ajalugu näiteks ja ülevaade üldisest ajaloost.»

«Suurepärane. Kuid seda ma hakkan lugema, sealjuures eeldatakse aga, et olen eriteadlane. Tore. Kaks ametit — professor ja kilp.»

Natalja Andrejevna, Lopuhhov, kaks-kolm üliõpilast ja Veera Pavlovna ise olid ülejäänud professoriteks, nagu nad naljaks ise endid nimetasid.

Kõrvuti õpingutega organiseeriti ka meelelahutusi. Korraldati pidusid ja linnast väljasõite, esmalt harva, pärastpoole aga, kui oli juba rohkem raha, ka sagedamini; vahel võeti ka pääsmed teatri looži. Kolmandaks talveks oli itaalia ooperis aboneeritud kümme kohta külgrõdul.

Küll valmistas see üritus Veera Pavlovnale palju rõõmu ja õnne! Kuid oli ka palju vaeva ja muret ning juhtus ka kurbi asju. Eriti valusalt mõjus mitte ainult temale, vaid ka kogu töökoja rahvale ühe töökoja parima tütarlapse õnnetus. Sašenka Pribõtkova oli üks neist kolmest õmblejast, keda Veera Pavlovna ise leidis; see oli väga kena välimusega ja ülimalt tagasihoidlik tütarlaps. Tal oli peigmees, heasüdamlik ja kena noormees, kes töötas ametnikuna. Juhtus kord, et Sašenka läks hilisel ajal mööda tänavat ning talle lõi külge keegi härrasmees. Ta kiirendas sammu. Mees järgnes talle ja haaras teda käest. Tütarlaps rabeles end lahti, kusjuures aga puudutas käeliigutusega mehe rinda ning kõnniteel kolises auväärse härra lahtirebenenud taskukell. Seejärel haaras auväärne härra juba tähtsalt ja õigusega Pribõtkova käest ja karjus: «Varas! Politsei!» Jooksid juurde kaks kordnikku, kes viisid Pribõtkova vahituppa. Töökojas ei teatud kolme päeva kestel midagi ta saatusest ja keegi ei teadnud arvata, kuhu ta võis kaduda. Neljandal päeval tõi üks heasüdamlik vahitoa valvur Veera Pavlovnale kirja Pribõtkovalt. Lopuhhov hakkas kohe astuma vajalikke samme. Talle öeldi jämedusi, ta ise vastas kahekordselt ja otsis üles Serge'i. Too oli Julie'ga parajasti kuskil kaugemal ja tähtsal lõbusõidul ning tuli tagasi alles järgneval päeval. Kaks tundi pärast Serge'i naasmist vabandas end politseipristav Pribõtkova ees ja sõitis ka ta peigmehe juurde, et vabandust paluda. Ta ei leidnud aga viimast kodus. See oli juba päev varem Pribõtkovat politsei vahitoas külastanud, kus ta sai teada tütarlast kinnipidanud vahimeestelt selle härrasmehe nime, ja ta läks selle juurde ning kutsus ta kahevõitlusele; enne kui Pribõtkova peigmees härrasmeest kahevõitlusele kutsus, vabandas viimane end õige pilkaval toonil, saanud aga väljakutse, puhkes ta laginal naerma. Selle peale ütles ametnik: «Noh, sellest väljakutsest te küll ära ei ütle,» ja lõi härrasmeest näkku; see haaras kepi, kuid ametnik lõi teda rindu; härrasmees kukkus maha ja kogu selle kära peale jooksis teenijaskond kokku; selgus, et härrasmees lamas surnuna — ta sai tugeva löögi ja kukkus meelekohaga vastu lauajala teravat äärt. Ametnik sattus

vangi, algas uurimine ja kogu sellel asjal polnud lõppu näha. Mis nüüd edasi? Ei midagi, kuid sellest ajast oli Pribõtkovat hale vaadata.

Töökojas oli veel teisigi viperusi, mitte just sääraseid kriminaalseid asju, aga siiski kurbi: need olid tavalised lood, mille pärast tütarlapsed kaua pisaraid valavad, millest aga noored või elatanud mehed saavad lühiajalist, kuid meeldivat ajaviidet. Veera Pavlovna teadis, et niisugused lood tolle aja mõistete ja olude tõttu on vältimatud, et üksnes teise inimese hool ega tütarlaste eneste ettevaatus igakord ei suuda neid pahandusi tütarlastest ära hoida. See on võrdne vanasti möllanud rõugehaigusega, seni kui ei õpitud seda vältima. Kui tänapäeval keegi rõugetesse haigestub, siis on ta ise selles süüdi, veelgi palju rohkem aga ta omaksed; vanasti aga polnud asi nii — polnud kedagi süüdistada peale vastiku taudi ja räpase linna või küla ning vahest ka selle inimese, kes puudutas teist, olles ise rõugehaige, selle asemel, et viibida kuni tervenemiseni karantiinis. Nii on ka olukord nende lugudega: saabub kord aeg, mil inimesed vabanevad ka sellest rõugetõvest; ka ravim selle vastu on juba teada, kuid ei taheta ikka veel seda kasutada, samuti nagu läks palju, palju aega, kuni hakati kasutama rõugevastaseid vahendeid. Eks Veera Pavlovna teadnud, et see vastik taud möllab ikka veel vältimatult mööda linnu ja külasid ja kisub endale ohvreid ka kõige hoolsamate käte vahelt; kuid see on veel nõrk lohutus, kui teatakse, et «ei mina ega sa ise, mu sõber, ole su hädas süüdi»; ikkagi valmistas iga säärane tavaline lugu Veera Pavlovnale palju tuska, veel rohkem aga vaeva: vahel oli vaja otsida vahendeid selleks, et aidata; rohkem oli aga juhtusid, kus oli vaja mitte otsida, vaid ainult abistada: rahustada, meeleolu tõsta, uhkustunnet taastada ja manitseda, et «jäta juba nutt; kui jätad, siis näed, et polnudki, mille üle nutta».

Kuid palju, lõpmata palju rohkem oli rõõmu, õieti kõik, peale pahanduste, koosnes rõõmust; kuid need pahandused olid ju ainult üksikud ja pealegi haruldased juhud: nüüd, pool aastat kurvastad ühe pärast, aga samal ajal rõõmustad kõigi üle; ja tarvitseb mööduda kahel-kolmel nädalal, kui ka selle ühe pärast võib jälle rõõmustada. Igapäevane töökoja elu oli helge ja hubane ning valmistas Veera Pavlovnale alati rõõmu. Kui seda helget elurütmi vahel ka rasked murelöögid häirisid, siis hüvitasid seda jälle rõõmustavad sündmused ja viimaseid juhtus sagedamini kui pahandusi: kord õnnestus hästi ära paigutada ühe või teise tütarlapse väikest õde või venda; kolmandal aastal sooritasid kaks tütarlast katsed koduõpetaja kutsele — eks olnud see ju neile suur õnn! Selliseid rõõmustavaid sündmusi juhtus korduvalt. Kõige sagedamini olid aga kogu töökoja lõbutsemise põhjuseks ning valmistasid Veera Pavlovnale rõõmu pulmad. Neid juhtus võrdlemisi palju ja kõik nad olid õnnestunud. Pulmad korraldati väga lõbusalt: oli koosviibimisi nii enne kui ka pärast pulmi ja pruudile tehti töökoja kaastööliste poolt palju kingitusi; tagavarakapitalist valmistati pruudile veime-

vakk; siis olid Veera Pavlovnal muidugi jälle kõik käed tööd täis. Ühes suhtes aga tundus Veera Pavlovna käitumine alguses töökoja koosseisule pisut solvavana: esimene pruut palus teda olla mõrsjaemaks, kuid ta keeldus; teine palus samuti, kuid sai jälle eitava vastuse. Kõige rohkem oli mõrsjaemaks Mertsalova või selle ema, kes ka oli väga kena daam, kuid Veera Pavlovna keeldus alati: ta riietas ja saatis pruudi kirikusse, kuid tegi seda ainult kui üks pruutneitsidest. Esialgu arvati, et keeldumine oli põhjustatud mingist pahandusest, kuid mitte sinnapoolegi: Veera Pavlovna rõõmustas alati ettepaneku üle, kuid ei võtnud seda siiski vastu; järgmisel korral saadi aru, et see on lihtsalt tagasihoidlikkus: Veera Pavlovna ei tahtnud ametlikult esineda pruudi eestkostjana. Ta hoidus üldse igasugustest mõjutustest, püüdes teisi esile nihutada, ja see õnnestuski tal, nii et paljud neist daamidest, kes külastasid töökoda tellimiste asjus, ei suutnud eraldada teda teistest juurdelõikajaist. Kõigist rõõmudest, mis Veera Pavlovnale töökojast osaks said, oli talle vahest kõige rohkem meeltmööda võimalus kellelegi seletada, et kogu see kord töökojas on sisse seatud ja hoitakse alal tütarlaste eneste poolt; nende seletustega püüdis ta iseennast veenda selles, millest ta unistas: et töökoda võiks töötada ka ilma temata, et võivad tekkida teised, täiesti iseseisvad selletaolised töökojad; ja miks siis mitte? Vaat see oleks tore! — paremat ei või ollagi! — poleks vaja mingit juhtimist kellegi poolt, kes ise ei kuulu õmblejate hulka, vaid kogu ettevõtet juhiksid õmblejad ise mõistlikult ja oskuslikult. See oli Veera Pavlovna lemmikunistus.

[Peatükid IV—VII. Möödus kolm aastat. Lopuhhov teenis ühe vabrikandi kontoris. Tema naine andis tunde, töötas oma töökojas, luges palju, «puhkas lugemisest klaveri ees». Koos oma töökoja töölistega, nende sugulastega ja tuttavatega korraldas ta väljasõite, võttis osa vaidlustest ühiskondlike küsimuste kohta. Lopuhhovi haiguse ajal hakkas külastama teda ülikoolikaaslane Kirsanov, kes ei olnud käinud Lopuhhovite juures enam kui kaks aastat. «Taiplik lugeja» taipab, et Veera Pavlovna elus algab uus romaan.]

VIII

Kui ma jutustasin Lopuhhovist, oli mul raske teda eristada tema südamesõbrast ja ma ei mõistnud temast midagi sellist öelda, mida polnuks vaja korrata Kirsanovi kohta. Ja tõepoolest — kõik, mis (taiplikul) lugejal on võimalik teada saada järgnevast Kirsanovi tunnuste kirjeldusest, osutub Lopuhhovi tunnuste kordamiseks. Lopuhhov oli linna väikekodaniku poeg, keda võis pidada oma seisuse kohta jõukaks, see tähendab, et tema perekonnas keedeti tihti kapsasuppi lihaga; Kirsanov oli kreisikohtu kirjutaja poeg, see tähendab, sellise inimese poeg, kellel ei olnud tihti võimalik keeta kapsasuppi lihaga — see tähendab ka seda, et tihti juhtus vastupidi, ja keedeti kapsasuppi lihaga.

Lopuhhov hankis endale juba varases nooruses, peaaegu lapse-

east alates ülalpidamisraha; Kirsanov aitas alates kaheteistkümnendast eluaastast isa kirjatööde ümberkirjutamisel ning andis samuti juba neljandast gümnaasiumi klassist peale tunde. Mõlemad rajasid endale teed rinnaga, sidemeteta ja tutvusteta. Mida kujutas endast Lopuhhov? Gümnaasiumis prantsuse keelt selgeks ei õpitud, saksa keeles õpiti *der, die, das* vigaselt käänama; astunud Akadeemiasse[1], veendus Lopuhhov varsti, et teaduste omandamisel ainult vene keelega kaugele ei jõua: ta võttis prantsuse keele sõnaraamatu ja veel mõned käepärast olevad prantsuskeelsed raamatukesed, mille hulgas juhtusid olema «Telemachos»[2], Genlis'e jutustused[3] ja mõned numbrid meie targast ajakirjast «Revue Etrangère»[4], kõik mitte just väga meelitavad raamatud, — võttis need, — ise aga armastas kangesti lugeda ja ütles iseendale: ma ei ava ühtki vene raamatut niikaua, kui ma ei loe vabalt prantsuse keeles; ja hakkaski vabalt lugema. Saksa keelega ta toimis aga teisiti: ta üüris endale toanurga korteris, kus oli palju saksa käsitöölisi; toanurk oli vastik, sakslased olid tüütavad. Akadeemiasse minna oli kauge, kuid ta pidas siiski seal vastu, kuni talle vaja oli. Kirsanov toimis teisiti: ta õppis saksa keelt igasuguste raamatute järgi sõnastiku abil nagu Lopuhhov prantsuse keelt, prantsuse keele aga omandas ta teisel viisil, ühe raamatu järgi, kasutamata sõnaraamatut: evangeelium on väga tuntud raamat; ta hankis endale Uue Testamendi Genfi tõlkes ning luges selle läbi kaheksa korda; üheksanda korra lugemisel sai ta juba kõigest aru, tähendab, asi oli klaar. Missugune mees oli Lopuhhov? — Aga näe, missugune: kord läks ta räbaldunud mundris piki Kamenno-ostrovi prospekti (ta tuli just tunnist, 50 kopikat tund, versta kolm lütseumist kaugel). Tuleb temale vastu keegi tähtsa rühiga isand, teeb tervisjalutust ja nagu tähtis isik kunagi ei hoia kõrvale, vaid kõnnib kohe otsa; Lopuhhov aga seadis endale tol ajal reegliks, et ta kellelegi esimesena teed ei anna, välja arvatud naised; põrkasidki siis õlad kokku; «keegi», teinud poolkaare, ütles: «Näe, missugune siga sa oled, tõbras,» ja valmistus jätkama oma noomituskõnet, kuid Lopuhhov tegi «kellegi» suunas täispöörde, võttis ta sülle ja asetas väga ettevaatlikult kraavi, seisab siis tema kohal ja ütleb: «Ära sa aga liiguta, muidu tirin su kaugemale, kus muda on veel sügavam.» Läksid mööda kaks maameest, nad vaatasid ja kiitsid selle toimingu heaks; möödus keegi ametnik, vaatas samuti, ei kiitnud just heaks, kuid naeratas magusalt; sõitis mööda tõldu, neist ei vaadanud keegi välja, sest polnud näha, mis kraavis lamab; seisnud nii veidi aega, võttis Lopuhhov jälle «kellegi», seekord mitte sülle, vaid kättpidi, tõstis ta üles, talutas maanteele ja ütles: «Oi, armuline härra, kuidas te küll niimoodi

---

[1] Arstiteaduslik-kirurgiline akadeemia Peterburis.

[2] Prantsuse kirjaniku Fénelon'i (1651—1715) teos «Telemachose seiklused». XVIII s. populaarne seiklusromaan.

[3] Genlis'e jutustused — populaarse prantsuse kirjaniku S. Genlis'e (1746—1830) sentimentaalsed romaanid XVIII s.

[4] «Välismaa Ülevaade».

komistasite? Loodan, et te viga ei saanud? Lubage teid puhtaks hõõruda!» Läks mööda maamees, see aitas ka teda puhastada, tulid veel kaks linnameest, ka need aitasid puhastada, nii hõõrutigi «keegi» puhtaks ja mindi laiali. Kirsanoviga sellist juhust just polnud, kuid selle eest oli teistsugune. Keegi daam, kes käsutas nii mõndagi teenijat, võttis endale pähe, et on vaja koostada tema kahekümne aasta eest surnud mehest-voltäriaanlasest järele jäänud raamatukogu kataloog. Mine tea, miks temal just kahekümne aasta pärast oli vaja seda kataloogi. Juhuslikult sai selle töö endale Kirsanov, kes lubas selle sooritada kaheksakümne rubla eest; ta töötas selle kallal poolteist kuud. Äkki tuli daamil pähe, et kataloogi pole vaja; ta tuli raamatukokku ja ütles: «Ärge nähke enam vaeva, ma mõtlesin ümber; siin on tasu teie vaeva eest,» ja ulatas Kirsanovile kümme rubla. «Ma tegin juba, teie... (ta nimetas daami tiitli järgi), üle poole tööst ära: 17 kapist kandsin nimestikku 10 kapitäit.» — «Te leiate, et ma teile rahaga ülekohut tegin? Nicolas, tule siia, kõnele selle härraga.» Lendas sisse Nicolas. — «Kuidas sa julged minu emale jämedusi ütelda?» — «Sa, piimahabe (see oli Kirsanovi poolt põhjendamatu ütlus: Nicolas oli temast aastat viis vanem), võiksid enne ära kuulata.» — «Hei, inimesed!» karjus Nicolas. — «Või inimesed? Noh, ma sulle näitan inimesi!» Samal silmapilgul daam niitsatas ja langes minestusse; Nicolas aga mõistis, et ta ei saa liigutada oma käsi, mis olid Kirsanovi parema käega nagu raudse vööga ta külgedele litsutud, ning juba hoidis Kirsanovi vasak käsi, tutistanud teda korraks juuksekäharast, ta kõrist kinni ning ta kuuleb Kirsanovi sõnu: «Vaata, kui kergesti ma võin sind ära kägistada,» ja surus pisut kõrile; ning Nicolas mõistis, et ära kägistada on tõesti kerge ja et käsi hoidis juba lõdvemalt, nii et saab hingata, kuid ei lase siiski kõri lahti. Kirsanov aga ütles, pöördudes ukse juurde ilmunud koljatite[1] poole: «Pea! või ma kägistan ta ära. Andke teed, või kägistan surnuks.» Kõike seda mõistis Nicolas ühel ainsal silmapilgul ja noogutas ninaga, et koljatid taipaksid — et jutul on tõsi taga. «Nüüd, vennas, saada mind kuni trepini,» ütles Kirsanov, pöördudes taas Nicolas' poole, ja ikka veel Nicolas'd emmates kõndis ta esikusse ning astus koljatite heldinud pilkude saatel trepist alla; viimasel astmel laskis ta Nicolas' kõri vabaks, tõukas ta eemale ja läks poodi, et Nicolas' saagiks jäänud mütsi asemele endale uut osta.

Noh, mida võite ütelda selliste inimeste erinevustest. Kõik nende teravalt esinevad iseloomujooned ei ole üksikisikute, vaid tüübi omadused, mis niivõrd erineb sinule tuttavast tüübist, mu taiplik lugeja, et tema ühised eriomadused katavad temas leiduvad isikulised vahed. Need inimesed näivad teiste seas samuti nagu mitu eurooplast hiinlaste keskel, keda hiinlased üksteisest ei oska eraldada: nad näevad kõigis eurooplastes ainult üht joont, et nad on «punajuukselised barbarid, kes ei tunne käitumiskombeid», nende

[1] Koljat — piiblis esinev tugev hiiglane.

silmis on ju prantslased samasugused «punajuukselised» nagu inglasedki. Ja hiinlastel on ju ka õigus: suhtlemisel nendega on kõik eurooplased nagu ka iga üksik eurooplane mitte üksikisikud, vaid mitte midagi muud kui tüübi esindajad; ühteviisi nad ei söö prussakaid ja keldrikakandeid, ühteviisi ei lõika nad inimesi pisikesteks tükkideks, ühteviisi joovad nad valget viina ja veini, mitte aga riisiviina, ning isegi seda ainsat toimingut, milles hiinlased oma maa pruuki näevad, nimelt teejoomist, ei soorita nad sugugi hiinlaste kombel — nad joovad seda suhkruga, kuna hiinlased joovad ilma. Samal määral tunduvad seda tüüpi inimesed, kuhu kuuluvad Lopuhhov ja Kirsanov, ühesugustena teist tüüpi inimestele. Kumbki neist on vapper inimene, kes ei kõhkle ega tagane, kes oskab asjast kinni hakata ja, kui ta kord on kinni hakanud, haarab ta sellest juba tugevasti, nii et see ta käest välja ei libise; see on nende inimeste omaduste üks külg; teiselt poolt on kumbki neist laitmatult aus inimene, nii et ei tule üldse pähe küsimus: «Aga kas seda inimest ka võib igas olukorras täielikult usaldada?» See on niisama selge nagu too, et ta hingab rinnaga; niikaua kui see tuline ja truu rind hingab, võite julgesti sellele oma pea panna — selle rinna najal võib puhata. Need ühised jooned on nii teravad, et nende taga tasanduvad kõik isikupärased eriomadused.

See tüüp tekkis meil alles hiljuti. Varem kuulutasid tema tulekut ainult üksikud isikud; nemad olid erandiks ja tundsid endid nagu erandid kunagi üksildastena ja jõuetutena ning olid tegevuseta olekus või nukrutsesid või eksalteerusid, muutusid romantiliseks või fantaseerisid; see tähendab, et neil polnud võimalik evida selle tüübi peamisi jooni, nimelt külma praktilisust, ühtlast ja kaalutlevat tegevust ning tegevat arukust. Need olid küll sama laadi inimesed, kuid nad polnud veel arenenud selle tüübini, mis tekkis alles hiljuti; minu ajal teda veel ei olnud, kuigi ma polegi veel liiga vana, õieti pole ma üldse veel vana inimene. Ma isegi ei saanud selliseks kasvada, kasvasin teisel ajajärgul; just sellepärast, et ma ise niisugune pole, võin ma ilma vähimagi piinlikkuse-tundeta avaldada oma lugupidamist selle tüübi vastu; kahjuks ei ülista ma iseennast, kui ma neist inimesist kõnelen: nad on toredad inimesed.

See tüüp sündis hiljuti ja ta levib kiiresti. Ta on aja sünnitus ja ühtlasi aja märk ning, tõtt öelda, ta kaob koos oma ajaga, oma lühikese ajajärguga. Ta äsjatekkinud elu on määratud olema lühiaegne. Kuus aastat tagasi ei pandud neid inimesi tähele; kolme aasta eest põlati neid; nüüd ... kuid pole tähtis, mis neist praegu mõeldakse; mõne aasta, isegi üsna väheste aastate pärast saadetakse nende poole anuvaid hüüdeid: «Päästke meid!» ning kõik, mis nad siis räägivad, leiab kõigi poolt täitmist; veel mõni aasta, vahest isegi mitte aasta, vaid kuu, ja neid hakatakse needma ning aetakse vile ja häbiga lavalt minema. Mis sest, käratsege ja teotage, targutage ja needke pealegi, te saite neist kasu, sellest on neile küllalt ja vile, huilgamiste ning needuste kära saatel lahkuvad nad lavalt uhketena ja tagasihoidlikena, karmidena ja heatahtlikkudena, nagu

nad seda ennegi olid. Ja kas neid ei jäägi lavale? — Ei. Kuidas siis elu ilma nendeta kujuneb? — Halvasti. Kuid pärast neid on siiski parem, kui oli enne neid. Möödub aastaid ja inimesed ütlevad: «Peale neid läks elu paremaks, kuid siiski on ta veel küllaltki halb.» Ning kui hakatakse jälle sellist keelt rääkima, siis tähendab see, et on tulnud aeg selle tüübi taaselustumiseks ja ta tõuseb jälle ellu senisest suuremas hulgas inimestes ning paremal kujul, sest siis on juba rohkem kõike seda, mis on hea, ja kogu headus on siis parem; ja kordub sama lugu uuel kujul. Nii kestab see kuni selle ajani, millal inimesed ütlevad: «Nüüd on meil hea olla»; siis ei ole enam seda erinevat tüüpi, sest et kõik inimesed on siis seda tüüpi ja neil on raske mõista, kuidas küll võis olla kord selline aeg, kui teda loeti eriliseks tüübiks ja ta polnud ühteviisi kõigile inimestele omane.

IX

Kuid samuti nagu eurooplased on hiinlaste keskel kõik ühte nägu ja ühte moodi ainult hiinlaste silmis, tegelikult aga on eurooplaste vahel võrdlematult rohkem erinevusi kui hiinlaste endi vahel, nii areneb nähtavasti ka selles ühes tüübis isikupärasuste mitmekesisust suurearvulisemaiks ja üksteisest rohkem erinevaiks teisendeiks, kui kõik ülejäänud tüüpide teisendid üksteisest erinevad. Siin on igasuguseid inimesi: küll sübariite, küll askeete, küll karme, küll leebeid ja palju, palju muid ... Kõige askeetlikumad neist peavad vajalikuks anda inimestele rohkem mugavusi, kui endale kujutlevad nende tüüpi mittekuuluvad inimesed, kõige meelelisemad on kõlbluse nõuetes karmimad kui nende tüüpi mittekuuluvad moraalijutlustajad. Kuid nad kujutlevad kõike seda kuidagi omamoodi: nii kõlblust kui ka mugavust, nii meelelisust kui ka headust mõistavad nad erilaadiliselt; ja see on neile kõigile ühtemoodi omane ning näib koguni, nagu oleks nii kõlblus kui ka mugavus, headus ja meelelisus nende silmis üks ning seesama. Kuid kõik see näib nii olevat ainult hiinlaste mõistete kohaselt, ise aga leiavad nad üksteises väga erinevaid arusaamisi, olenevalt iseloomude erinevusest. Kuidas aga nüüd tabada nendevahelisi iseloomu ja mõistete erinevusi?

Euroopaliku laadiga inimeste erinevused ilmnevad omavahelises suhtlemises; kuid ainult omavahelises, mitte aga hiinlastega.

Nii näib olevat ka seda tüüpi inimestes väga palju erinevusi, kui nad omavahel suhtlevad, kuid jällegi ainult omavahel, mitte aga kõrvaliste inimestega.

[Peatükid IX—XXVIII. Kirsanov kohtab töökojas Nastja Krjukovat, kelle ta mõni aasta tagasi päästis elumülkast, elas temaga ja lahkus temast, kui Nastjal tekkis tiisikus ja tal oli parem elada üksinda. Nastja kolib uuesti Kirsanovi juurde. Veera Pavlovna hakkab tundma, et tema tunne Lopuhhovi vastu ei ole õige armastus. Ta mees näeb, et Kirsanov hoidub nende kodust eemale seepärast, et armastab Veera Pavlovnat. Siis otsustab ta anda neile vabaduse ning simuleerib enesetapmist, millest oli jutustatud romaani alguses: esimeses peatükis oli jutustatud, et öösel kuuldus Liteinõi sillal revolvrilask, hommikul

leiti jõest kuulist läbilastud müts. See kuulus isikule, kes eelmisel päeval peatus võõrastemajas ja jättis kirja: «Lahkun kell 11 õhtul ega tule enam tagasi. Minust saadakse kuulda Liteinõi sillal öösel kella 2 ja 3 vahel. Mitte kedagi kahtlustada.»

Teises peatükis on jutustatud, et Veera Pavlovna näitas saadud kirja Kirsanovile. Kirjas oli: «Ma häirisin teie rahu. Lahkun lavalt. Ärge haletsege: ma armastan teid mõlemaid nii väga ja olen üliõnnelik oma otsuse üle. Elage hästi.» Veera Pavlovnat külastas Lopuhhovi ja Kirsanovi ühine tuttav — Rahmetov.]

XXIX

ISEÄRALIK INIMENE.

... Rahmetovi-taolisi inimesi leidub vähe: ma olen seni kohanud ainult kaheksat selle tõu eksemplari (sealhulgas kaht naist); neil polnud peale ühe iseloomujoone midagi ühist. Nende hulgas oli igasuguseid inimesi: küll leebeid, küll karme, küll morne, küll elurõõmsaid, küll ekspansiivseid, küll flegmaatilisi[1], küll nutlikke (üks karmi näoga ülbe irvitaja; teine puise näoga, sõnakehv ja kõige vastu ükskõikne: nad mõlemad nutsid korduvalt minu juuresolekul nagu hüsteerilised[2] naised ja seda mitte oma hädade pärast, vaid vesteldes ühest-teisest; olen veendunud, et üksi olles nutsid nad tihti) ja küll selliseid, kelle rahu ükski asi maailmas ei häirinud. Sarnasust polnud neil milleski, peale ühe joone, kuid juba üksi see liitis neid ühte tõugu ja eraldas neid kõigist ülejäänud inimestest. Ma naersin minu lähemate tuttavate üle nende hulgast, kui juhtusime omavahel olema; nad kas panid seda pahaks või ei pannud ka, kuid naersid samuti iseenda üle. Ja tõesti, neis oli palju veidrat, õieti oligi kõik peamine nende iseloomus veider, kõik see, mis neid tegi eri tõugu kuuluvaiks inimesteks. Naeran meeleldi sääraste inimeste üle ...

Andmed minu jutustuse peategelaste — Veera Pavlovna, Kirsanovi ja Lopuhhovi suguvõsa kohta ei ulatu küll vanaisadest ja vanaemadest kaugemale, vahest võib suure pingutusega juurde lisada veel mõnda vanavanaema (vanavanaisa on juba paratamatult unustushõlma langenud, on vaid teada, et ta oli vanavanaema mees ja et ta nimi oli Kirill, kuna vanaisa hüüti Gerassim Kirillõtšiks). Rahmetov aga pärines perekonnast, mida tuntakse juba XIII sajandist, see tähendab ühest iidsemast mitte ainult meil, vaid kogu Euroopas. Tatari väekoondiste juhtide hulgas, keda vanade kirjade järgi koos nende vägedega Tveris selle eest hukati, et nad püüdsid rahvast pöörata muhamedi usku (millist kavatsust neil küll vaevalt oli), tegelikult aga lihtsalt rahva rõhumise pärast, juhtus olema ka keegi Rahmet. Selle Rahmeti väikesele pojale, kelle ema oli venelanna (Tveri õukondlase, tähendab ülem-õuemarssali ja feldmarssali vennatütar, kelle Rahmet väevõimuga endale võt-

[1] Flegmaatiline — ükskõikne, loid, tuim.
[2] Hüsteeriline — närvihaige.

tis), halastati ema pärast ning ta ristiti ümber Latõfist Mihhailiks. Sellest Latõf-Mihhail Rahmetovitšist pärinesidki Rahmetovid. Nad olid. Tveris bojaarid, kuid Moskvas ainult okolnitšid, ning möödunud sajandil oli nende hulgas Peterburis kindral-anšefi auastmes sugulasi, muidugi kaugelt mitte kõik: perekond hargnes väga rohkearvuliseks, nii et kindral-anšefi auastmeid poleks kõigile jätkunud. Meie Rahmetovi vanavanavanaisa oli sõprusvahekorras Ivan Ivanovitš Suvaloviga, kes tõi ta tagasi maapaost, kuhu ta sattus sõpruse pärast Münnichiga. Rahmetovi vanavanaisa oli Rumjantsevi kaasteenija; teenis välja kindral-anšefi auastme ja langes Novi juures. Vanaisa oli keiser Aleksandri saatjaskonnas reisil Tilsiti ja oleks oma teenistusredelil kõige kõrgemale jõudnud, kuid sattus ebasoosingusse sõpruse pärast Speranskiga. Ta isa teenistuskäigus polnud erilisi õnnestumisi ega langusi, ta läks neljakümne-aastaselt kindral-leitnandi auastmes erru ning asus elama ühte oma mõisatest, mis asetsesid mitmel pool Medveditsa jõe ülemjooksul. Mõisad ei olnud kuigi suured, kokku umbes kahe ja poole tuhande talupojaga, kuid maa .jõudeelu tingimustes sündis palju lapsi, tükki kaheksa: meie Rahmetov oli eelviimane, temast noorem oli ainult üks õde; seetõttu pidi meie Rahmetov juba leppima väikese päranduse ga: ta sai ligi 400 hinge ja 7000 tiinu maad. Mida ta tegi nende hingedega ja 5500 tiinu maaga, polnud kellelgi teada, ka seda polnud teada, et ta jättis endale 1500 tiinu; seegi oli hoopis teadmata, et ta on mõisnik ning et andes endale jäetud maa rendile, saab ta sellest ikkagi veel 3000 rubla sissetulekut aastas; seda ei teadnud keegi, seni kui ta elas meie keskel. Sellest saime alles hiljem teada, kuid tollal arvasime muidugi, et ta on sellest Rahmetovite perekonnast, kelle hulgas on palju rikkaid mõisnikke ja millise nime kandjail Medveditsa, Hopjori, Sura ja Tsna jõe ülemjooksu piirkonnas on kokku kuni 75 000 hinge; ka see oli teada, et need mõisnikud olid selles piirkonnas eluaegseiks kreisi mõisnike peameesteks ning kui mitte üks, siis teine neist oli alatiseks kubermangu mõisnike peameheks kord ühes, kord teises kolmest kubermangust, kust voolavad nende feodaalmaade jõgede ülemjooksud. Ka oli meil teada, et meie tuttav Rahmetov kulutab aastas rublat 400; see oli tol ajal üliõpilase kohta väga vähe, kuid Rahmetovi soost mõisnikule oli see juba liiga vähe: sellepärast arvas igaüks meist, kes me taolistest teadetest vähe hoolisime, endamisi, ilma teateid pärimata, et meie Rahmetov pärineb mõnest vaesunud ja oma mõisad kaotanud Rahmetovite perekonna harust, kelle isa võis olla mõni kroonupalati nõunik ning kes pärandas oma lastele väikese kapitali. Meil polnud tõesti sobiv huvituda sellistest küsimustest.

Praegu oli ta 22-aastane, kusjuures ta 16-aastasena oli juba üliõpilane; ta oli aga peaaegu kolm aastat ülikoolist eemal. Ta läks ära teiselt kursuselt, sõitis oma mõisa, viis läbi oma korraldused, olles murdnud hooldaja vastupanu ning pälvinud vendade needuse ja saavutanud seda, et õemehed keelasid õdedel tema nime suhu

võtta; siis rändas ta ringi mööda Venemaad mitmel viisil: küll maanteed, küll veeteed mööda ja nii ühel kui ka teisel, küll tavalisel, küll ebatavalisel kombel, nagu jaigsi, purjekal ja kergetes paatides; tal oli palju seiklusi, mille algatajaks ta ise oli; muu hulgas pani ta kaks meest Kaasani ja viis Moskva ülikooli õppima — need olid tema stipendiaadid; Peterburis, kus ta ise tahtis elada, polnud ühtki tema stipendiaati, mispärast ka keegi meist ei teadnud, et temal on sissetulekuid mitte 400, vaid 3000 rubla. See sai alles hiljem teatavaks, kuid tol ajal teadsime ainult seda, et ta oli kauemat aega kadunud ning naasis jälle Peterburi kaks aastat enne seda, kui istus Kirsanovi kabinetis ja uuris Newtoni[1] kommentaare Johannese Ilmutamisraamatu kohta, astus filoloogia teaduskonda, olles varem loodusteaduse fakulteedis, ja see on ka kõik.

Ent kui kellelegi Rahmetovi Peterburi tuttavatest polnud teada tema sugulaslikud ja rahalised vahekorrad, tundsid teda selle eest kõik ta tuttavad kahe hüüdnime järgi; üks neist esines juba selles jutustuses — «rigorist»[2]; seda nimetust võttis ta vastu oma tavalise süngevõitu rahulolu kerge naeratusega. Kui teda aga nimetati Nikituškaks või Lomoviks või täie hüüdnime järgi Nikituška Lomoviks, naeratas ta laialt ja magusalt: temal oli selleks küllalt alust, sest ta oli päivinud õiguse selle miljonite inimeste hulgas kuulsaks saanud nime kandmiseks mitte looduslike annetega, vaid oma tahtekindlusega. Kuid selle nime kuulsus kajab ainult saja versta laiuses ribas piki kaheksat kubermangu; ülejäänud Venemaa lugejaile tuleb ära seletada, mis nimi see õieti on. Burlakk Nikituška Lomov, kes rändas piki Volgat aastat 20—15 tagasi, oli Herkulese jõuga hiiglane; kasvult 2 arssinat 15 verssokit, oli ta õlgadest ja rinnast nii lai, et kaalus 15 puuda, olles sealjuures mitte tüse, vaid ainult kogukas. Kui suur jõud temal oli, selgub küllaltki juba sellest, et ta sai nelja inimese tasu. Kui laev linna saabus ja tema kõndis turule, Volga keeles basaarile, kostsid juba kaugetel tänavanurkadel poiste hüüded: «Nikituška Lomov tuleb, Nikituška Lomov tuleb!» ning kõik jooksid sadama ja linna vahelisele tänavale ja rahvajõuk valgus oma kangelase järele.

Selles suhtes andis Rahmetov 16-aastaselt, kui ta Peterburi tuli, tavalise noormehe mõõdu välja; ta oli küll üsna pika kasvuga ja kaunis tugevajõuline, kuid kaugeltki mitte silmapaistvalt tugev: kümnest juhuslikust temaealisest oleksid vististi kaks temaga hakkama saanud. Kuid oma 17. eluaastal tuli talle pähe mõte, et on vaja end rikastada füüsilise jõu poolest, ning ta hakkas ses suhtes enda kallal töötama. Ta hakkas suure hoolega võimlema; see on

---

[1] Suur õpetlane Isaac Newton (1643—1727). Oma elu lõpul kirjutas raamatu «Märkmed... Johannese Ilmutamisraamatu kohta», mis ilmus 1733. a. Tšernõševski nimetas seda raamatut «meeletuse mõistusega segamise klassikaliseks allikaks». Viide sellele raamatule kriipsutas alla Rahmetovi vaadete antireligioosset iseloomu.

[2] Rigorist — mingi kindla idee karm, järjekindel pooldaja, Tšernõševski keeles — revolutsionäär.

iseendast hea asi, kuid võimlemine arendab ju ainult olemasolevat materjali ning seda materjali tuleb koguda; ta hakkab mustatööliseks füüsilist jõudu nõudvail tööaladel ning pühendab sellele mitu tundi päevas — kaks korda rohkem kui võimlemisele: ta vedas vett, kandis, lõhkus ja saagis puid, tahus kive, kaevas maad, tegi sepatööd; ta töötas paljudel aladel ja vahetas tööd tihti, sest igalt uuelt tööalalt ja iga muudatusega arenevad ikka jälle mõned uued lihased. Ta võttis omaks poksijate dieedi: hakkas end toitma — just end toitma — ainult seesuguste ainetega, mille kohta arvatakse, et nad tugevdavad füüsilist jõudu, suuremalt jaolt peaaegu toore biifsteegiga, ning elas sellest ajast alates muutmatult sellist elu. Üks aasta peale nende harjutuste algust läks ta oma rännakuile ning siin oli temal veel rohkem võimalusi arendada oma füüsilist jõudu: ta oli kündjaks, puusepaks, parvetajaks ja igasuguste tervislike tööde tegijaks; kord läbis ta isegi burlakina kogu Volga Dubovkast Rõbinskini. Ettepanek laeva peremehele, et ta tahab tulla laevale burlakina, oleks tundunud nii peremehele kui ka teistele burlakkidele ülima totrusena ning teda polekski vastu võetud; kuid ta tuli laevale lihtsalt reisijana, siis, sõbrunenud artelliga, hakkas aitama köie vinnamisel ning rakendas end nädala pärast juba täielikult sellesse töösse nagu korralik tööline kunagi; peagi märgati tema vinnamise viisi, hakati jõudu katsuma, kuid ta vinnas üle kolmest ja isegi neljast oma tugevamaist seltsimeestest; tol ajal oli ta 20-aastane ning tema seltsimehed-köievedajad ristisid ta ümber Nikituška Lomoviks, tolle kangelase mälestuseks, kes siis juba oli lavalt lahkunud. Järgmisel suvel sõitis ta kord laeval; üks reisija laevatekil tungleva lihtrahva hulgast osutus tema mulluseks kaastööliseks-köievedajaks ning sel viisil said tema reisikaaslased-üliõpilased teada, et teda tuleb hüüda Nikituška Lomoviks. Ta saavutas tõesti erakordse jõu ja hoidis seda aega säästmata alal. «Nii on vaja,» ütles ta, «sellega pälvin lihtsate inimeste lugupidamist ja armastust. See on kasulik ja võib osutuda vajalikuks.»

Seda oli ta endale pähe võtnud 17 ja poole aastaselt, kuna sellest ajast hakkas ta omapära ka üldiselt arenema. Kuueteistkümneaastaselt tuli ta Peterburi tavalise korraliku ja ausa gümnaasiumi lõpetanud noormehena ning veetis kolm-neli kuud nii, nagu seda algajad üliõpilased tavaliselt teevad. Tema kõrvu olid aga kostnud teated, et üliõpilaste hulgas leidub eriti tarku päid, kes mõtlevad erisuguselt, ja ta sai tükki viis seesugust nime teada — tollal oli neid veel vähe. Ta hakkas nende vastu huvi tundma ning otsima kellegagi tutvumise võimalust; ta tutvus juhuslikult Kirsanoviga, millest algas ta ümbersünd iseäralikuks inimeseks, tulevaseks Nikituška Lomoviks ja «rigoristiks». Esimesel õhtul kuulas ta ahnelt Kirsanovi juttu, valas pisaraid ja katkestas tema sõnu needmishüüetega selle kohta, mis peab hävima, ning kiiduhõisetega sellele, mis peab elama. — «Missugustest raamatutest pean algama lugemist?» Kirsanov ütles. Ta kõndis järgmisel päeval juba kella kaheksast peale mööda Nevskit, Admiralteiskajast Politsei sillani,

oodates, kuni avatakse esimene saksa või prantsuse raamatukauplus, võttis, mis tal vaja oli, ja luges vahetpidamata üle kolme öö-päeva — neljapäeva hommikul kella 11-st kuni pühapäeva õhtu kella 9-ni, see on 82 tundi; esimesed kaks ööd oli ta iseenesest ärkvel, kolmandal jõi ta ära kaheksa klaasi väga kanget kohvi, neljandaks ööks ei jätkunud jõudu ka ühegi kohvi abil, ta kukkus põrandale ja magas 15 tundi järjestikku. Nädala pärast tuli ta Kirsanovi poole ning nõudis temalt juhtnööre uute raamatute jaoks ja palus seletusi; ta sai Kirsanovi ning tema kaudu ka Lopuhhovi sõbraks. Poole aasta järel ei pidanud nad teda enam noormeheks võrreldes endaga, kuigi Rahmetov oli alles 17-aastane, nemad aga üle 21, ning samast ajast loeti teda juba iseäralikuks inimeseks.

Mis eeldused leidusid selleks tema möödunud elus? Neid polnud palju, kuid neid oli siiski. Tema isa oli despoodi iseloomuga, väga tark ja haritud inimene ning äärmiselt vanameelne samas mõttes nagu Marja Aleksevnagi, kuid sealjuures aus. Temal oli muidugi raske olukord. Sellest üksi poleks veel viga olnud. Kuid tema ema, üsna peenetundeline naisterahvas, kannatas oma mehe raske iseloomu all, pealegi nägi ta, mis tähendab külaelu. Ka sellest poleks veel viga olnud; aga juhtus järgmine lugu: oma 15-ndal eluaastal armus ta ühte oma isa armukesse. Tekkis pahandus, eriti muidugi tollele naisele. Tal oli kahju naisest, kes tema pärast sai raskesti kannatada. Ta mõtteilmas tekkis käärimine ning Kirsanov oli temale sama, mis Lopuhhov Veera Pavlovnale. Niisiis ikkagi oli tema endises elus eeldusi olemas, kuid selleks, et saada nii iseäralikuks inimeseks, mängis peaosa — loomus. Mõni aeg enne seda, kui ta ülikoolist eemale jäi ja asus oma mõisa ning siis rännakule mööda Venemaad, võttis ta juba omaks omapärased põhimõtted nii materiaalse kui ka kõlbelise ja vaimuelu alal ning ta naasmisel olid need juba arenenud lõplikku süsteemi, millest ta pidas järjekindlalt kinni. Ta ütles endale: «Ma ei joo tilkagi viina. Ma ei puutu ühessegi naisesse.» Sealjuures oli ta keevaverelise loomuga. «Milleks seda? Sellist äärmust pole sugugi vaja.» — «Nii on vaja. Me nõuame inimestele täieliku elunautimise võimaldamist, — me peame oma eluviisiga tõendama, et me nõuame seda mitte oma isiklikkude kirgede rahuldamiseks, mitte isiklikult endale, vaid üldse inimestele, et me räägime üksnes põhimõttelisèlt, mitte aga erikaalutluste ajel, veendumusest, mitte aga isikliku vajaduse pärast.»

Samal põhjusel hakkas ta ka üldse kõige karmimat eluviisi harrastama. Selleks, et saada ja edasi olla Nikituška Lomov, oli temal vaja süüa palju, väga palju loomaliha ning ta sõi seda palju. Aga ta ei raatsinud raisata kopikatki mistahes toidule peale loomaliha; ta andis oma perenaisele juhtnööre võtta kõige paremat loomaliha ja varuda eriti tema jaoks kõige paremad tükid, kõik muu toit aga oli temal kodus kõige odavam. Ta loobus saiast ja sõi kodus ainult leiba. Temal polnud nädalate jooksul tükikestki suhkrut suus, kuude jooksul mingit puuvilja, mitte tükikestki vasikaliha ega kanapraadi.

Oma raha eest ei ostnud ta mitte midagi taolist: «Mul pole õigust raisata raha oma tujudele, ilma milleta võin läbi saada»; sealjuures oli ta kasvanud rikkaliku laua juures ja evis peent maitset, nagu võis järeldada tema tähendustest roogade kohta; kui ta kellegi juures võõrsil olles lõunat sõi, laskis ta hea maitsta nii mõnelgi roal, millest ta oma kodus ära ütles, osa roogasid ei söönud ta aga ka võõras lauas. Vahetegemise põhjus oli küllaltki kaaluv. «Seda, mida sööb vahetevahel ka lihtrahvas, võin minagi parajal juhul endale lubada. Ent seda, mis lihtrahvale kunagi kättesaadav ei ole, ei pea ka mina sööma! Seda on mulle vaja selleks, et ma kas või osaltki tunneksin, kuivõrd on kitsendatud nende elu võrreldes minu omaga.» Seepärast, kui lauale toodi puuvilja, sõi ta vabalt õunu, kuid keeldus täielikult söömast aprikoose; apelsine sõi ta Peterburis, provintsis aga mitte, sest et Peterburis, näete, sööb ka lihtrahvas apelsine, mujal aga mitte. Pasteete ta sõi, sest «hea pirukas pole halvem pasteedist ning ka lehttainas on lihtrahvale tuntud», kuid sardiine ta ei söönud. Ta riietus väga lihtsalt, kuigi pidas lugu peenest maitsest, ning harrastas ka igal muul alal spartalikku eluviisi; ta ei sallinud näiteks madratsit ja magas viltalusel, lubamata endale seda isegi kahekorra keerata.

Tema südant vaevas siiski üks asi — ta ei loobunud suitsetamisest: «Ma ei saa ilma sigarita mõtelda; kui see tõesti nii on, siis on mul õigus; kuid on võimalik siiski, et see on tahte puudus.» Halbu sigareid ta ei suutnud suitsetada, oli ta ju kasvanud aristokraatses õhkkonnas. Ta 400-rublalisest aasta üldväljaminekust läks 150 sigarite ostmiseks. «Vastik nõrkus,» nagu ta ise väljendas. Üksnes see asjaolu võimaldas osaltki temale vaidlustes vastu seista; kui ta oma süüdistustega juba liiale läks, ütles süüdistatav temale: «Ega täiuslikkus ikkagi teostatav ole — sina ju suitsetad,» siis asus Rahmetov kahekordse raevuga süüdistama, kusjuures üle poole sellest andis ta juba iseenda pihta, süüaluse kaela langes aga väiksem osa etteheiteist, kuigi ta enda kõrval ka teda päriselt ära ei unustanud.

Ta jõudis tohutu palju ära teha, sest ta ohjeldas oma tujusid aja kasutamise alal samal määral nagu materiaalsete hüvede kasutamisel. Temal ei läinud kuu jooksul veerand tundigi kaduma meelelahutusele ning puhkust ta ei vajanud. «Mu tegevus on mitmekesine; ühe töö vaheldumine teisega ongi puhkus.» Sõprade ringis, mille kogunemiskohad olid Kirsanovi ja Lopuhhovi juures, ei käinud ta kunagi tihedamini, kui just oli vaja, et jääda sellega tihedasse kokkupuutesse: «See on vajalik; igapäevane elu tõendab mingisuguse inimeste ringkonnaga tihedate sidemete pidamise kasulikkust, on vaja, et igal ajal oleksid käepärast lahtised allikad mitmesuguste teadete hankimiseks.» Peale selle ringi kokkutulekute ei olnud kohta, kus ta oleks käinud, olgu siis, et mõne asja pärast; kuid ka seal ei viibinud ta viitki minutit rohkem, kui seda asi nõudis; samuti ei võtnud ta ka enda juures kedagi vastu ega lubanud viibida muidu kui samal põhimõttel. Ta teatas ilma põik-

lemata külalisele: «Oleme teie asjas jutud lõpetanud; nüüd lubage mind teise töö juurde asuda, sest et mul aeg on kallis.»

Oma ümbersünni esimeste kuude jooksul kasutas ta peaaegu kogu aja lugemiseks; kuid see kestis ainult veidi üle poole aasta: kui ta taipas, et oli saavutanud süstemaatilise mõtlemisviisi selles vaimus, mille põhimõtteid ta õigeks pidas, ütles ta kohe endale: «Nüüdsest peale on mul lugemine teise järgu töö; sellest küljest olen ma elule küps,» ja ta hakkaski raamatutele pühendama ainult seda aega, mis temal muust tegevusest üle jäi, ent sellist aega oli tal vähe. Kuid sellele vaatamata laiendas ta oma teadmiste ringi hämmastamapaneva kiirusega: nüüd, kui ta oli 22-aastane, oli ta juba haruldaselt põhjaliku teadusliku ettevalmistusega inimene. See tuli sellest, et ta ka siin oli endale reegliks seadnud: mitte mingit toretsemist ega tujutsemist; ainult seda, mis on vajalik. Ent, mida tuleb pidada vajalikuks? Ta seletas: «Iga aine kohta on üsna vähe põhjapanevaid teoseid; kõigis teistes töödes ainult korratakse, lahjendatakse ja solgitakse ära seda, mida palju täielikumalt ja selgemalt väljendavad needsamad vähesed teosed. Üksnes neid on vaja lugeda, iga teine lugemine on vaid asjatu aja raiskamine. Võtame vene ilukirjanduse. Ma ütlen endale: kõigepealt loen läbi Gogoli. Tuhadeis teistes jutustustes näen ma juba viie mitmesuguse lehekülje, viie rea järel, et ma ei leia midagi peale ärarikutud Gogoli, miks hakkan ma siis neid lugema? See on samal määral kehtiv teaduse kohta; seal on see piir veel silmapaistvam.» — «Iga minu poolt läbiloetud raamat on seesugune, et vabastab mind sadade raamatute lugemise vajadusest,» kõneles ta.

Võimlemine, jõudu arendav töö ja lugemine — see oli Rahmetovi isiklik tegevus; ent pärast naasmist Peterburi võtsid nad temalt ainult veerandi osa tema ajast, ülejäänud ajal tegeles ta võõraste asjadega või säärastega, mis eriti kellessegi ei puutunud, pidades kogu aeg kinni samast reeglist nagu lugemiselgi: mitte raisata aega teisejärguliste küsimustega ja teisejärguliste inimestega, tegelda ainult põhjapanevate asjadega, mis mõjutavad teisejärgulisi küsimusi ja juhatavad inimesi juba ilma tema abita. Ta tutvus näiteks väljaspool ringi ainult niisuguste inimestega, kellel oli mõju teistesse. Kes polnud autoriteediks mitmele teisele inimesele, see ei saanud mingil viisil teda isegi vestlusse tõmmata. Ta ütles siis: «Vabandage, mul on kiire,» ja eemaldus. Kuid samal määral ei saanud ühelgi viisil tema tutvusest pääseda see isik, kellega ta tahtis tutvuda. Ta lihtsalt tuli teie juurde ja ütles, mis tal vaja oli ütelda, kusjuures sissejuhatus käis nõnda: «Ma tahan teiega tutvuda, see on vajalik. Kui teile praegune aeg ei sobi, määrake teine.» Teie pisiasjadele ei pööranud ta mingit tähelepanu, olgu teie kas või tema parim tuttav ja kuigi te paluksite teda süveneda teie raskustesse. «Mul pole aega,» ütles ta ja keeras teile selja. Kuid ta asus kohe tähtsamate küsimuste lahendamisele, kui see tema meelest oli vajalik, kuigi seda keegi ei soovinudki. «Ma pean,» ütles ta.

Nõnda kõneles ta ja ajas oma asju ning temal oli neid must

tuhat ja kõik seda laadi, mis temasse isiklikult ei puutunud; isiklikke asju tal polnud, seda teadsid kõik; mis asju ta aga ajas, seda ta sõprade ring ei teadnud. Oli vaid ilmne, et temal on palju tegemist. Ta viibis harva kodus ning oli kogu aeg käikudel ja sõitudel, kusjuures harilikult käis jala. Kuid tema juures käis alati rahvast, kord olid ikka ühed ja samad inimesed, kord jälle kõik uued; sel põhjusel oli tal kombeks alati kodus olla kella kahe ja kolme vahel; sel kellaajal kõneles ta oma toimingutest ja lõunastas. Juhtus aga ka sageli, et teda polnud mitme päeva kestel kodus. Siis istus tema juures ja võttis jutulesoovijaid vastu keegi tema sõpradest, kes oli temale ihu ja hingega andunud ja kes vaikis kui haud.

Paar aastat pärast seda, kui me näeme teda istumas Kirsanovi kabinetis ja uurimas Newtoni kommentaare Johannese Ilmutamisraamatu kohta, sõitis ta Peterburist ära, öelnud Kirsanovile ja veel kahele-kolmele lähimale sõbrale, et temal pole siin enam midagi teha, et ta on teinud kõik, mis andis teha, et rohkem võib teha alles aasta kolme pärast, et need kolm aastat on temal nüüd vaba aega, et ta mõtleb need ära kasutada oma äranägemise järgi vastavalt oma tulevasele tegevusele. Me saime hiljem teada, et ta sõitis oma endisse mõisa, müüs ära oma veel alles olnud maa, sai selle eest tuhandet 35, käis Kaasanis ja Moskvas, jagas oma seitsme stipendiaadi vahel 5 tuhat, et nad võiksid ülikoolikursuse lõpetada, ning sellega lõppesidki usaldatavad teated tema loo kohta. Kuhu ta pärast Moskvat kadus, on teadmata. Kui oli möödunud mitu kuud, ilma et temast oleks midagi kuulda olnud, lakkasid inimesed, kes temast teadsid rohkem, kui oli üldsusel teada, salajas hoidmast asju, millest nad tema palvel olid vaikinud seni, kui ta elas veel nende keskel. Siis sai meie sõprusring teada ka seda, et temal olid stipendiaadid, samuti suurema osa sellest, mis puutus tema isiklikesse vahekordadesse ning millest ma siinkohal jutustasin; me saime ka teada palju lugusid, mis muide kaugeltki mitte kõike ei valgustanud ja õieti midagi ei selgitanud, vaid mis Rahmetovi tegid kogu ringile veel salapärasemaks isikuks, lugusid, mis hämmastasid oma kummalisusega või mis olid hoopis vastuolus tolle kujutlusega, mis ring oli saanud temast kui isiklikele tunnetele täiesti tuimast inimesest, kellel polnud, kui võiks nõnda öelda, isiklikku südant, mis oleks tuksunud isikliku elu aistingutele. Kõiki neid lugusid siin seletada oleks ebakohane. Valin vaid kaks neist, kumbki eri liigist: üks võigast laadi ja teine, mis on vastuolus ringi endise kujutlusega temast. Valin nende lugude hulgast, mida Kirsanov jutustas.

Aasta enne seda, kui Rahmetov teist korda ja vististi lõplikult Peterburist kadus, ütles ta kord Kirsanovile: «Andke mulle hästi palju salvi terariistadest tekitatud haavade ravimiseks.» Kirsanov andis temale hiiglasuure purgitäie, arvates, et Rahmetov tahab viia ravimi mõnele puuseppade või muude tööliste artellile, kus juhtub tihti lõikehaavu. Järgmisel hommikul ruttas Rahmetovi perenaine hirmsas ehmatuses Kirsanovi juurde: «Kulla tohtrihärra, ei tea, mis

minu üürnikuga on juhtunud: ta ei tule juba tükil ajal oma toast välja, on lukustanud ukse, ma vaatasin läbi lukuaugu: lamab teine üleni verisena; pistsin karjuma, tema aga ütleb mulle läbi ukse: «Pole viga, Agrafena Antonovna.» Mis tähendab, pole viga. Päästa, kulla tohter, kardan surmajuhtumit. Ta on ju enda vastu nii halastamatu.» Kirsanov ruttas kohale. Rahmetov avas ukse sünge ja laia naeratusega ning avanes pilt, mille puhul võis käsi lahutada nii mõnigi peale Agrafena Antonovna: Rahmetovi pesu, kogu selg ja küljed (ta oli pesuväel) olid üleni verised, voodialune oli verine, samuti ka vilt, mille peal ta magas; vildist oli läbi torgatud pead allpool ja teravad otsad ülespoole sadu pisikesi naelu, mis olid vildist peaaegu poole verssoki võrra väljas; Rahmetov oli öö läbi nende peal lamanud. «Halastust, mis teiega on juhtunud, Rahmetov?» lausus Kirsanov kohkunult. — «Proov. On vajalik. Pole muidugi tõenäoline; kuid igaks juhuks on siiski vajalik. Näen, et suudan.» Peale selle, mida ta nägi, võib sellest juhtumist järeldada, et perenaine oleks vist võinud pajatada Rahmetovist palju üht-teist huvitavat; ent lihtsameelne ja ustav eideke oli temasse nii kiindunud, et temalt poleks muidugi võimalik olnud midagi välja meelitada. Ta oli ka seekord Kirsanovi juurde jooksnud ainult seetõttu, et Rahmetov oli tema rahustamiseks seda ise lubanud: vanake oli härdalt nutnud, kartes, et tema üürnik tahab end tappa.

Kuud kaks peale seda juhtu — lugu juhtus mai lõpul — oli Rahmetov nädalapäevad või isegi kauem kadunud, kuid siis ei märganud seda keegi, sest mõneks päevaks kadumine juhtus temal sageli. Nüüd jutustas Kirsanov järgmise loo selle kohta, kuidas Rahmetov veetis need päevad. See kujutas endast Rahmetovi elus üht erootilist episoodi. Armastus oli tekkinud sündmusest, mis vääris Nikituška Lomovit. Rahmetov oli tulnud parajasti Esimesest Pargolovost linna, mõttesse vajunult ja oma harjumuse kohaselt peamiselt enese ette vaadates. Metsainstituudi läheduses oli ta äkki oma mõtisklustes häiritud naise meeleheitlikust kisast; ta vaatas üles: sarabani ette rakendatud hobune, mida juhtis lõbusõidul olev daam, pistis kihutama ning daam ei suutnud hobusest jagu saada, ohjad lohisesid maad mööda — hobune oli juba kahe sammu kaugusel Rahmetovist; ta sööstis keset teed, kuid hobune tormas juba mööda, ta ei jõudnud ohelikku kinni püüda, vaid suutis ainult haarata vankri tagumisest teljest ja ta — peatas vankri, kuigi ise kukkus. Inimesed jooksid juurde, aitasid daamil vankrist maha tulla ja tõstsid Rahmetovi maast üles; temal oli rind pisut vigastatud, kuid, mis peaasi, ratas kiskus temal jala küljest üsna suure tüki liha. Daam oli vahepeal juba toibunud ja käskis Rahmetovi viia enda juurde suvilasse, ligemale poole versta kaugusele. Rahmetov nõustus, kuna tundis end nõrgana, kuid nõudis, et saadetaks järele mitte kellelegi muule arstile kui ainult Kirsanovile. Kirsanov leidis kehavigastuse tähtsusetu olevat, kuid Rahmetovi enda juba kaunis nõrgana verekaotusest. Ta lamas voodis kümmekond päeva. Päästetud daam hoolitses muidugi ise tema eest. Ta ei võinud

nõrkusest midagi muud teha, sellepärast ajas ta daamiga juttu — aeg oleks ju niikuinii muidu kaduma läinud — ning sattus vesteldes jutuhoogu. Daam oli umbes 19-aastane lesk, üsna jõukas ja üldse igati iseseisev inimene, arukas ja soliidne naine. Rahmetovi tulised kõned, muidugi mitte armastusest, võlusid teda täiesti «Ma näen teda unes aupaistest ümbritsetuna,» kõneles ta Kirsanovile. Ja Rahmetov armus temasse. Otsustades riietuse ja kõige muu järgi, pidas daam teda inimeseks, kellel hinge taga midagi ei ole, ning tegi temale selletõttu esimesena armuavalduse ja abieluettepaneku, kui Rahmetov üheteistkümnendal päeval oli voodist tõusnud ja teatanud, et võib koju sõita. «Olin teiega avameelsem kui teistega; te näete, et minutaolistel inimestel ei ole õigust siduda kellegi saatust omaga.» — «Jah, see on õigus,» ütles naine, «teie ei või abielluda. Aga armastage mind kuni selle ajani, millal peate mind maha jätma.» — «Ei, ka seda ei või ma vastu võtta,» ütles too, «ma pean endas armastuse maha suruma: armastus teie vastu seoks minu käsi, nad ei vabane juba nüüdki nii pea, — nad ongi juba seotud. Kuid ma saan sellest lahti. Ma ei tohi armastada.» Mis juhtus hiljem selle daamiga? Tema elus pidi tulema murrang; on tõenäoline, et ka temast sai iseäralik inimene. Tahtsin sellest teada saada. Kuid ma ei tea seda siiski: Kirsanov ei ütelnud mulle tema nime ega teadnud ise, mis temast sai. Rahmetov palus teda mitte püüda temaga kokku saada ega tema kohta järelepärimisi teha: «Kui mul tekib arvamine, et teie temast midagi teate, siis ei suuda ma end pidada ja küsin tema järele, ja see ei kõlba.» Saanud teada selle loo, tuli kõigile meelde, et tol ajal oli Rahmetov nii poolteise-kahe kuu kestel, võib-olla ka kauem tavalisest veidi süngem, ei sattunud hoogu, kui palju teda ka hurjutati tema vastiku nõrkuse, see tähendab, sigarite pärast, ega naeratanud laialt ja magusalt, kui teda meelitati Nikituška Lomovi nimetusega. Minul aga tuli veel rohkem meelde: tol suvel, mõni aeg pärast meie esimest kõnelust, vestelnud temaga kolm-neli korda, valdas teda sõprustunne minu vastu selle eest, et ma tema üle nalja heitsin (temaga üksi olles), kusjuures vastusena minu tõgamistele tõi ta kuuldavale sääraseid sõnu :«Jah, haletsege mind, teil on õigus, haletsege: ma pole ju ka abstraktne idee, vaid inimene, kellel oleks himu elada. Noh, sest pole viga, läheb üle,» lisas ta. Ja tõesti, läks üle. Ainult ükskord, kui ma teda oma pilkamistega juba liiga olin puudutanud, kutsusin ma isegi hilissügisel veel temas esile selliseid sõnu.

Taiplik lugeja arvab vahest sellest, et ma tean Rahmetovist rohkem kui räägin. Võib olla. Ma ei julge lugejale vastu vaielda, sest ta on ju taiplik. Ent kui ma ka teaksin, kas mul siis küllalt pole teada sellist, mida sina, taiplik lugeja, eluilmas teada ei saa? Aga mida ma tõesti ei tea, on see, kus on praegu Rahmetov, kuidas ta elab ja kas ma teda kunagi veel näen. Selle kohta pole mul mingit muud teadet ega oletust kui need, mis on olemas kõigil tema tuttavail. Kui olid möödunud kolm-neli kuud pärast tema

Moskvast kadumist ega tulnud mingit kuuldust temast, oletasime kõik, et ta siirdus reisile mööda Euroopat. See oletus näib tõele vastavat. Vähemalt leiab ta kinnitust alljärgnevas loos. Üks aasta pärast seda, kui Rahmetov kadus, kohtas üks Kirsanovi tuttavatest raudteevagunis teel Viinist Müncheni vene noormeest, kes seletas, et ta oli läbi reisinud slaavi maad, püüdnud kõikjal läheneda kõigile rahvaklassidele, viibinud igal maal nii kaua, et küllaldaselt tundma õppida elanikkonna kõige tähtsamate koostisosade mõisteid, kombeid, eluviise, elu-olustikulisi asutusi ja heaolu taset, milleks ta elas nii linnas kui ka maal ning käis jala ühest linnast teise; hiljem tutvunud ta samal kombel rumeenlaste ja ungarlastega, sõitnud ja käinud läbi Põhja-Saksamaa, läinud sealt jälle lõuna poole, saksa elanikkonnaga Austria provintsidesse; nüüd sõitvat ta Baierisse, sealt Šveitsi ning Württembergi ja Baadeni kaudu Prantsusmaale, millise teekonna ta sõidab ja käib läbi samal viisil, sealt sõidab ta samal otstarbel Inglismaale ja pühendab sellele üritusele veel ühe aasta; kui sellest aastast aega üle jääb, tahab ta näha hispaanlasi ja itaallasi, kui aga aega üle ei jää — jääb sellega, sest see pole niivõrd «vajalik», need teised maad aga on «vajalikud» ära vaadata; — aga milleks, — «kaalutlemisteks»; ja aasta pärast juba olevat tal igal juhul «vaja» olla Põhja-Ameerika Ühendriikides, mille tundmaõppimist temal olevat rohkem «vaja» kui mõnda muud maad, ning sinna ta jäävat kauaks, vahest üle aasta, kuid vahest ka alatiseks, kui ta endale seal tegevust leiab; siiski on tõenäolisem, et ta aasta kolme järel Venemaale tagasi pöördub, sest näib, et temal mitte nüüd, vaid aasta kolme-nelja pärast on «vaja» Venemaal olla.

Kõik see sarnaneb väga Rahmetoviga, isegi see «on vaja», mis selle loo jutustajale oli meelde jäänud. Ka läksid Rahmetoviga ühte, nagu jutustaja mäletas, tolle reisija aastad, hääl ja näojooned; kuid jutustaja ei pööranud oma kaasreisijale tol korral suurt tähelepanu, seda enam, et nad sõitsid koos ainult lühemat aega, ainult paar tundi: ta tuli peale kuskil linnakeses ja astus maha mingisuguses külas; seetõttu võis jutustaja tema välimust kirjeldada ainult üldjoontes ning täit kindlust selles pole: tõenäoliselt oli see Rahmetov, aga siiski, kes teab? Võimalik ka, et ei olnud.

Liikus veel kuuldus, et keegi noor venelane, endine mõisnik, oli tulnud suurima XIX sajandi Euroopa mõttetarga, saksa rahvusest uue filosoofia isa[1] juurde ja ütelnud sellele: «Mul on 30 000 taalrit, vajan ainult 5000; ülejäänud raha palun minult vastu võtta» (filosoof elab väga vaeselt). «Aga miks?» — «Teie teoste kirjastamiseks.» — Filosoof ei võtnud loomulikult raha vastu; kuid venelane olevat siiski raha tema nimele panka pannud ja temale nõnda kirjutanud: «Tehke rahaga, mida soovite, pilduge kas või vette, mulle te seda enam tagasi anda ei saa, mind ei otsi te enam üles,» ja see raha olevat veel praegugi pangas.Kui see kuuldus tõele vastab, siis

[1] Feuerbach.

pole mingit kahtlust, et filosoofi juurde oli ilmunud mitte keegi muu kui Rahmetov...

Niisugune oli siis too härra, kes nüüd istus Kirsanovi kabinetis. Jah, iseäralik inimene oli see härra, väga harva esinevat tõugu eksemplar. Mitte sellepärast ei kirjeldata siinkohal nii pikalt ja laialt selle haruldase tõu ühte eksemplari, et sind õpetada, taiplik meeslugeja, kuidas tuleb viisakalt käituda (mis sulle tundmata on) selle tõu inimestega: sina ei näe ühtki seda laadi inimest; sinu silmad, taiplik lugeja, ei ole nii ehitatud, et näha selliseid inimesi; sulle on nad nähtamatud; neid näevad ainult ausad ja julged silmad; ainult selleks otstarbeks kirjeldatakse sulle sellist inimest, et sa teaksid kas või kuulu järgi, mis laadi inimesi on maailmas olemas. Mis otstarve sellel kirjeldusel on naislugejate ja lihtsate lugejate suhtes, seda teavad nad isegi.

Jah, naljakad on need Rahmetovi-taolised inimesed, isegi väga veidrad. Seda, et nad naljakad on, räägin ma neile enestele ja räägin seetõttu, et mul on neist kahju; ma räägin seda ka nendele õilsameelsetele inimestele, kes neist vaimustuvad; ärge järgige neid, üllad inimesed, ütlen ma, sest vähe isiklikku rõõmu valmistab teile see tee, millele nad teid kutsuvad; ent üllad inimesed ei kuula mind ja ütlevad: «Ei, see tee pole rõõmuvaene, ta on rõõmuküllane, ja kuigi ta on mõnes kohas kehv, siis ei kesta see ju kaua ning meil jätkuks jõudu jagu saada sellest kohast ja välja jõuda rõõmuküllastele ääretuile paikadele.» Niisiis ei ütle ma seda sinule, taiplik lugeja, vaid muule osale publikust, et Rahmetovi-taolised inimesed on naljakad. Sulle aga, taiplik lugeja, ütlen ma, et nad pole halvad inimesed. Neid on vähe, kuid nende läbi puhkeb kõikide elu õitsele; ilma nendeta kõngeks ja pehkiks kogu elu; neid on vähe, kuid nad võimaldavad kõigil inimestel hingata, nendeta inimesed lämbuvad. Suur on ausate ja üllameelsete inimeste mass. Rahmetovi-taolisi inimesi on aga vähe; kuid nad on selles massis nagu teiin tees, nagu lõhn heas veinis; neist tuleneb kogu jõud ja aroom; nad on paremate inimeste paremik, nad on edasiviijate edasiviijad, nad on maa soola sool...

[Rahmetov teatas Veera Pavlovnale, et ta mees on elus. Selle tõenduseks andis ta Veerale Lopuhhovi kirja ja seletas, et Lopuhhovi otsus lahkuda temast on seletatav tekkinud olukorraga.]

XXXI

VESTLUS TAIPLIKU LUGEJAGA JA TEMA PAGENDAMINE.

... Kunstipärasuse esimene nõue seisneb vaat milles: tuleb asju kujutada nii, et lugeja neid näeks nende tõelises olekus. Kui ma näiteks tahan kujutada maja, siis pean saavutama seda, et ta lugejale tõesti tunduks majana, mitte aga hurtsikuna ega lossina. Kui

ma tahan kujutada tavalist inimest, siis pean saavutama seda, et ta lugejale ei tunduks kääbusena ega hiiglasena.

Ma tahtsin kujutada uue põlvkonna tavalisi ausameelseid inimesi, keda ma kohtan tervelt sadu. Ma võtsin kolm niisugust inimest: Veera Pavlovna, Lopuhhovi ja Kirsanovi. Sellisteks tavalisteks inimesteks loen neid mina, selleks loevad nad endid ka ise ning samuti kõik nende tuttavad, see tähendab, samasugused inimesed nagu nemadki. Kas olen ma kuskil neid lasknud paista teises valguses? Mida olen ma neist seletanud, mis sellele nõudele ei vastaks? Olen neid kujutanud armastusega ja lugupidamisega, sest et iga ausameelne inimene väärib armastust ja lugupidamist. Ent kus olen ma nende ees kummardanud? Kus kohal paistab mul läbi kas või pisemgi mõttevari, et nad on jumal teab kui ülevad ja kaunihingelised, et ma ei saa kujutella neist midagi kõrgemat ja paremat, et nad on ideaalsed inimesed? Nii kuidas ma neist mõtlen, nii nad minu juures ka tegutsevad, mitte rohkem, nagu uue põlvkonna tavalised ausameelsed inimesed. Mida nad siis teevad erakordset? Nad ei tee alatusi, nad ei karda, neil on tavalised ausad tõekspidamised ja nad püüavad nendele vastavalt tegutseda, ja muud midagi — näe sulle sangarlust, tõepoolest! Jah, olen püüdnud näidata inimesi, kes tegutsevad nagu kõik tavalised nende tüüpi inimesed, ja loodan, et mul on see korda läinud. Need lugejad, kes tunnevad ligemalt seda tüüpi inimesi, panid, loodan ma, juba algusest peale pidevalt tähele, et minu peategelased ei kujuta endast põrmugi mingeid ideaale, vaid on inimesed, kes ei ületa oma tüübi üldist taset, et igaüks neist inimestest on läbi elanud rohkem kui kaks või kolm säärast sündmust, kus ta ei tegutsenud minu tegelastega võrreldes sugugi halvemini. On ju õigus, et teiste ausameelsete inimeste elamused polnud just täpselt samalaadilised nagu need, millest jutustan; selles ei ole ju mingit äärmust ega veetlevust, et kõik naised ja mehed lahku läheksid, ega ju iga ausameelne naine tunne palavat armastust oma mehe sõbra vastu, mitte iga korralik mees ei võitle oma kirega, mida ta tunneb abielus oleva naise vastu ja seda pealegi tervelt kolm aastat, ning samuti ei tarvitse igaüks olla sunnitud end sillal maha laskma või (nagu ütleb taiplik lugeja) niisama ei tea kuhu võõrastemajast kaduma. Kuid iga ausameelne inimene ei peaks mingiks sangarluseks käituda minu poolt kujutatud inimeste asemel täpselt nii nagu nemadki ja käituks vajaduse korral ka tegelikult selliselt; nii mitmelgi korral, samaväärsetel või isegi raskematel juhtudel pole ta käitunud neist halvemini, kuid siiski ei loe ta ennast imetlusväärseks inimeseks, vaid mõtleb enda meelest ainult, et olen, mis ma olen, nii, enam-vähem aus inimene. Sedasama mõtlevad sellest inimesest ka tema head tuttavad (kes on kõik sama tüüpi inimesed nagu temagi; teistega ta ei sõbrusta), et päris kena inimene teine, kuid põlvili nad tema ette ei mõtlegi laskuda, vaid arvavad endamisi: oleme samasugused nagu temagi. Loodan, et mul on korda läinud saavutada seda, et iga uue põlve ausameelne

inimene tunneb ära minu kolmes tegelases oma heade tuttavate hariliku tüübi.

Ent need inimesed, kes juba päris minu jutustuse algul mõtlevad minu Veera Pavlovnast, Kirsanovist ja Lopuhhovist: «Nojah, need on meie head tuttavad, lihtsad tavalised inimesed nagu meiegi,» — inimesed, kes nii mõtlevad minu peategelaste kohta, kujutavad endast siiski veel publiku vähemikku. Tema enamik on ikka veel liiga palju madalam sellest tüübist. Inimene, kes pole näinud midagi muud peale hurtsikute, peab pilti, millel on joonistatud niisama tavaline maja, lossi kujutiseks. Mis teha sellise inimesega, et maja tunduks temale tõesti majana, mitte aga lossina? Tuleb samal pildil joonistada vähemalt üks pisike lossi nurk; selle nurga järgi näeb ta siis, et loss — see on vigur, mis annab juba hoopis teised mõõdud välja kui pildil olev ehitis ja et see ehitis ei ole vist tõepoolest suurem kui lihtne, harilik maja, milletaolises või veel paremas peaksid kõik inimesed elama. Poleks ma näidanud Rahmetovi kuju, siis oleks suurem osa lugejaist minu jutustuse peategelaste kohta eksiarvamusse sattunud. Vean kihla, et Veera Pavlovna, Kirsanov ja Lopuhhov kuni selle peatüki viimaste osadeni publiku enamikule tundusid kangelastena, suurvaimudena, vahest isegi idealiseeritud inimestena ja võib-olla koguni isikutena, keda nende liiga kõrge üllameelsuse tõttu reaalelus ei saagi olla. Ei, mu sõbrad, mu kurjad, pahad, viletsad sõbrad, te ei kujutlenud asja õigesti: mitte nemad ei seisa liiga kõrgel, vaid teie seisate liiga madalal. Te näete, et nad seisavad lihtsalt maapinnal: teile tundusid nad vaid seetõttu pilvedes hõljuvatena, et teie istute allmaailma mülkas. Sellel kõrgusel, millel nemad seisavad, peavad seisma ja võivad seista kõik inimesed. Suurvaimud, kelleni mina ega teie, mu viletsad sõbrad, ei küüni, ei ole sedalaadi inimesed. Näitasin teile kergeid profiili kontuure ühest neist: te näete siin hoopis teisi jooni. Nende inimestega aga, keda ma täielikult kujutan, võite olla täiesti võrdsed, kui püüate töötada enda arendamise kallal. Kes on neist madalamal, see on madal inimene. Tõuske üles oma urgastest, mu sõbrad, tõuske üles; see ei olegi nii raske, tulge välja vaba ja ereda valguse kätte, seal on tore elada; teegi on kerge ja ahvatlev, katsetage, arenege, arenege. Vaadelge, mõtelge, lugege neid, kes teile seletavad puhtast elunautimisest, sellest, et inimesel on võimalik olla hea ja õnnelik. Lugege neid, nende raamatud rõõmustavad südant, vaadelge elu, seda vaadelda on huvitav, mõtelge, mõtlemine on paeluv. Ja see on kõik. Ohvrid pole nõutavad, kannatused pole vajalikud — neid pole tarvis. Soovige olla õnnelikud, ainuüksi seda soovi on vaja. Selleks te hakkate innuga hoolitsema oma arenemise eest — selles peitub õnn. Oo, kui palju rõõmu annab elu arenenud inimesele! Isegi seda, mis teisele tundub ohvrina ja kurvastusena, võtab tema vastu kui endarahuldust, kui naudingut, ning ta süda on nii laialt rõõmudele avatud ja kui palju on temas seda rõõmu! Tehke katset — on tõesti hea!

[Mõne aja pärast, kui Veera Pavlovna sai Kirsanovi naiseks, tuli temale kiri Lopuhhovilt välismaalt. Kirjavahetus kestis kolm-neli kuud. Veera Pavlovna asutas veel ühe töökoja ja otsustas tegelda meditsiiniga.]

Neljas peatükk.

TEINE ABIELU.

VII

«Saša, kui kena sellest N-st (Veera Pavlovna nimetas selle ohvitseri nime, kelle abil ta tahtis tutvuda oma õudses unenäos Tamberlik'iga), ta tõi mulle ühe uue poeemi, mis ei ilmu veel niipea trükis,» ütles Veera Pavlovna lõunalauas. «Asume kohe peale lõunat selle lugemisele, kas jah? Ootan sind, ikka sinuga koos, Saša. Oli küll kange himu lugeda.»

«Mis poeem see siis on?»

«Küll kuuled. Eks me näe, kas tal see teos õnnestus. N. ütleb, et ta ise — ma räägin autorist — on enam-vähem sellega rahul.»

Nad seavad end kuulamiseks Veera Pavlovna tuppa ja viimane hakkab lugema:

Kaupa täis on minu paunake,
Mitmeid riidesorte seal.
Aita kergendada neiuke,
Koormat poisi selja peal...

«Nüüd näen,» ütles Kirsanov, kui ta oli mõnikümmend värssi ära kuulanud, «see on tal uues vaimus. Kuid on näha, et see on tema, Nekrassovi oma, jah? Olen sulle väga tänulik, et ootasid mind.»

«Kuidas siis muidu!» ütles Veera Pavlovna. Nad lugesid kaks korda läbi väikese poeemi, mis tänu nende tutvusele ühe autori tuttavaga sattus nende kätte aastat kolm enne trükist ilmumist.

«Aga kas sa tead, missugused värsid minusse kõige rohkem mõjusid?» ütles Veera Pavlovna, kui nad koos mehega veel mitmel korral olid läbi lugenud poeemi mõned kohad, «need värsid ei kuulu poeemi enese peaosade hulka, kuid nad paeluvad üliväga mu mõtteid. Kui Katja oma peigu koju ootas, oli ta meel väga kurb:

Mure murraks elu näitsikul,
Kui vaid mahti oleks tal, —
Aga juba varahommikul
Kümme tööd on käe all.
Kuigi igatsusest pruudike
Raskelt kannatada sai, —
Lõikas rukist väle sirbike,
Heina niites vikat lõi.
Küll tal kulus jõudu-rammukest
Aovalgel peksutööl,
Küll ta nu-mel tallas kastekest
Linaleol hilisööl...

need värsid ei ole sündmustiku peaosa, need on ainult sissejuhatavaks osaks sellele, kuidas tubli Katja unistab oma elust Vanjaga; aga just need read paelusid mu mõtteid.»

«Jah, terve see pilt on ilusamaid kogu poeemis, kuid tal ei ole selles kõige tähtsam koht. Tähendab, et need värsid ühtisid mõtetega, mis sind valdasid. Mis mõtted need siis on?»

«Vaat millised, Saša...»

X

«Meie jaoks on vormiliselt suletud peaaegu kõik teed avalikku ellu. Praktiliselt on meile suletud väga paljud — õieti peaaegu kõik — isegi neist ühiskondliku tegevuse teedest, millele ei ole ette pandud vormilisi tõkkeid. Kõigist elualadest on meile võimaldatud tegutseda ainult ühel kitsal perekonnaelu alal, olla perekonnaliige ja see on ka kõik. Missugusel kutsealal on meil peale selle veel võimalik tegutseda? Peaaegu ainult ühel alal — olla lastekasvataja; ja siis vahest ka veel anda mõningaid tunde, mida meilt mehed ei tahaks ära võtta. Meil on kitsas sellel ainsal teel; me oleme üksteisel ees, sest meid tungleb sellel teel liiga palju; see tee ei suudagi peaaegu meile iseseisvat elu anda, sest meid, kes pakuvad oma teeneid, on liiga palju. Ühtki meist pole kellelegi vaja ikka jälle sellepärast, et meid on liiga palju. Kes hakkab lastekasvatajast palju hoolima? Teil tarvitseb ainult öelda, et teil on vaja lastekasvatajat, kui meid jookseb kokku kümneid ja sadu, et kohta teise eest ära võtta.

Ei, senikaua kui naised ei püüa selle poole, et laiali valguda mitut teed mööda, ei ole naistel ka iseseisvust. Uut teed läbi raiuda on muidugi raske. Kuid minu olukord on selles suhtes eriti soodne. Mul peaks häbi olema seda mitte ära kasutada. Meie ei ole ette valmistatud tõsisteks õpinguteks. Ma ei tea, kuivõrd on vaja juhatajat, et neile ette valmistuda. Kuid ma tean, et olgu mulle kuitahes vajalik tema igapäevane abi, ta on siin, minu kõrval. Ja see ei ole temale koormav, see on temale samavõrra meeldiv nagu minulegi.

Kehtivad kombed on meile sulgenud sõltumatuks tegevuseks ka need teed, mis pole suletud isegi seadusega. Kuid neist teedest, mis on suletud ainult tava tõttu, võin ma kasutada ükskõik millist, kui ma ainult julgen vastu pidada esimesel katsel toimida vastu tava. Üks neist teedest on mulle teistest palju lähedasem. Minu mees on arstiteadlane. Ta ohverdab minule kõik oma vaba aja. Sellise mehega võin ma kergesti teha katset, kas minust ei võiks saada arstiteadlane.

Sellel oleks suur tähtsus, kui tekiksid viimaks ometi arstiteadlased-naised. Nad tooksid palju kasu kõigile naistele. Naisel on palju kergem kõnelda naisega kui mehega. Kui palju oleks sellega välditud kannatusi, surmajuhtumeid, kui palju õnnetusi. Tuleb katsetada!» . . .

XI

Veera Pavlovna lõpetas oma kõneluse mehega sellega, et pani kübara pähe ja sõitis temaga kaasa haiglasse, et proovida oma närvide tugevust — kas ta võib näha verd ja kas ta suudab tegelda anatoomiaga. Kirsanovi positsiooni juures haiglas polnud selle katse sooritamiseks muidugi mingeid takistusi.

Olen senini Veera Pavlovnat ilma igasuguse häbitundeta luulelisest küljest juba väga palju kompromiteerinud, nii näiteks ei varjanud ma seda, et ta iga päev lõunastas ja seda üldiselt hea isuga ning jõi peale selle kaks korda päevas teed. Kuid nüüd jõudsin niisuguse asjaoluni, et kogu minu arusaamiste häbitu alatuse juures kipun pisut kohmetuma ja mõtlen: «Kas poleks olnud parem sellest vaikida? Mida mõeldakse naisest, kes on suuteline tegelema arstiteadusega?» Millised puised närvid peavad tal olema, milline kalk hing! See pole naine, vaid lihunik! Kuid meenutanud siin, et ega ma oma jutu kangelasi lase paista mingi täiuslikkuse ideaalidena, rahunen ma taas: mõeldagu mistahes Veera Pavlovna iseloomu tooruse üle, mis see minusse puutub? Kui on toores, siis olgu toores!

Sellepärast ütlen üsna külmavereliselt, et ta avastas väga suure vahe asjade niisama vaatlemise ja nende kallal nii enda kui ka teiste kasuks tegeliku töötamise vahel.

Mäletan, kuidas ma, olles kaheteistkümne-aastane laps, ehmusin, kui mind, kes ma senini kunagi tulekahju polnud näinud, äratas unest suur tulekahjuhäire kära. Terve taevavõlv leegitses tulest; kogu linna kohal — see oli suur provintsilinn — lendasid tuletukid, üle kogu linna kostis hirmus müra, jooks ja karjumine. Värisesin otsekui palavikus. Õnneks jõudsin joosta tulekahjukohale, kasutades juhust, et kõik kodused olid pea kaotanud. Tulekahjukoht oli piki kaid (see tähendab lihtsalt piki kaldaäärt, sest mis kai see ikka oli?) Kaldaäär oli täis küttepuid ja igasugust odavat kaupa. Samasugused poisikesed nagu minagi kandsid kõike seda laiali ja vedasid põlevatest majadest kaugemale; ka mina asusin pihta ja kuhu kadus kogu mu hirm? Töötasin suure innuga, kuni meile öeldi: «Aitab, hädaoht on möödas.» Sellest ajast alates teadsin, et kui suurest tulekahjust tekib hirm, on vaja joosta kohale ja töötada ning kogu hirm kaob kohe.

Kes töötab, sel pole mahti tunda ei hirmu ega vastikust või jälkust.

Niisiis hakkas Veera Pavlovna tegelema arstiteadusega; ja selles, meie oludes uues tegevuses oli tema esimesi naisi, keda ma tundsin. Siis hakkab ta tõepoolest end tundma teise inimesena. Ta mõtles: «Mõne aasta pärast seisan tõeliselt omadel jalgadel.» See on suur mõte. Pole olemas täit õnne täieliku sõltumatuseta. Vaesed naised, kui vähesed teist saavad selle õnne osaliseks!

[Möödus kolm aastat. Veera Pavlovna on õnnelik. Vanade ja uute kirjanike raamatuis leiab ta toetust oma mõtetele inimese täieliku õnne võimalusest. Ta näeb und, eelmiste unenägude eredamat jätku.]

XVI

VEERA PAVLOVNA NELJAS UNENÄGU.

8

... Hoone, lõpmatu suur hoone, milliseid praegu on vaid mõni ja üksnes kõige suuremates pealinnades, kuid ei, praegu polegi niisugust hoonet olemas! Ta seisab keset põlde ja välju, aedu ja salusid. Põllud, need on meie viljad, kuid mitte sellised kui meil, vaid ülitihedad ja väga saagirohked. Kas see peaks tõesti nisu olema! Kes on varem näinud sääraseid viljapäid? Kes on varem näinud sääraseid teri? Niisuguseid viljapäid sääraste teradega võiks praegu aretada ainult kasvuhoones. Väljad, need on meie väljad; kuid sääraseid lilli on praegu olemas üksnes meie lilleaedades. Aiad, sidruni- ja apelsinipuud, virsikud ja aprikoosid, kuidas nad kasvavad vabas õhus? Oh, seal on ju samblad nende ümber, nad on siis avatud suveks; jah, need on kasvuhooned, mis avatakse suveks. Salud, need on meie salud: tamm ja pärn, vaher ja künnapuu, jah, salud on samad mis praegugi; nende eest hoolitsetakse väga hästi, nende hulgas pole ühtegi haiget puud, kuid muidu on salud samad, need vaid ongi jäänud samadeks nagu praegu. Kuid see hoone, mis see on, mis ehitusstiilis on see püstitatud? Praegu pole sellist stiili olemas; kuid siiski, üks maja nagu vihjab sellele, — loss, mis seisab Sidenham Hill'il[1]: ainult malm ja klaas, malm ja klaas. Ei, siiski see on ainult hoone kest; need on tema välisseinad; aga seal sees on juba päris maja, hiiglasuur maja: ta on kaetud selle malmkristalse hoonega nagu vutlariga; see kujundab ümber maja laiad galeriid mööda kõiki korruseid. Kui kerge ehitus on sellel majal, kui kitsad vahed akende vahel, aknad on hiiglasuured, laiad, üle terve korruse kõrguse! Tema kiviseinad on nagu pilastrite[2] rida, mis kujundavad raamistiku galeriile väljatulevaile akendele. Kuid millised põrandad ja laed! Millest on tehtud need uksed ja aknaraamid? Mis aine see on? Kas hõbe, plaatina? Ka peaaegu kogu mööbel on samasugune, puust mööbel on siin ainult tuju väljendus, seda on siin ainult mitmekesistamiseks, kuid millest on tehtud kõik muu mööbel, laed ja põrandad? «Katsu nihutada seda tooli,» ütleb vanem kuninganna. See metallist mööbel on kergem meie pähklipuumööblist. Aga mis metall see niisugune on? Oh, nüüd tean; Saša näitas mulle sellist lauakest, see oli kerge kui klaas ja nüüd on juba olemas niisugused kõrvarõngad, sõled, jah, Saša ütles, et varem või hiljem asendab alumiinium puud, võib-olla isegi kivi. Ja kui tore see kõik siin on! Igal pool alumiinium ja alumiinium ja kõik aknavahed on täidetud hiiglasuurte peeglitega. Ning millised vaibad põrandail! Näe, selles saalis

---

[1] Londonis ülemaailmsel näitusel.
[2] Pilaster — nelinurkne sammas, mille üks külg tungib sügavale seina.

on pool põrandat katmata, siin on näha, et see on alumiiniumist. «Sa näed, ta on siin tuhm, selleks, et ta libe ei oleks, siin mängivad lapsed ja koos nendega ka täiskasvanud; näe, seal saalis on põrand ilma vaipadeta — see on tantsu jaoks.»

Ja igal pool lõunamaa puud ja lilled, kogu maja on tohutu talveaed.

Ent kes siis elab siin, selles majas, mis on toredam kõigist lossidest?

«Siin elab palju, väga palju rahvast, tule, me näeme neid.» Nad lähevad rõdule, mis on välja ehitatud galerii kõrgemast korrusest. Kuidas Veera Pavlovna seda küll varem ei märganud? «Mööda neid põlde on laiali pillatud inimeste grupid, igal pool mehed ja naised, vanad, noored ja lapsed koos. Kuid rohkem on siiski noori kui vanu; mehi on vähe, vanu naisi veel vähem, lapsi on rohkem kui vanu, kuid ka neid pole just väga palju. Üle poole lastest jäi koju majapidamistöödele: nad teevad peaaegu kõik majapidamistöid, sest see meeldib neile väga; nendega on koos mõned vanad naised. Vanu mehi ja naisi on vähe sellepärast, et siin muutub inimene väga hilja vanaks, siin on tervislik ja rahulik elu; see hoiab alal eluvärskust.» Peaaegu kõik põldudel töötajad laulavad; mis tööd nad seal teevad? Ah jaa, nad koristavad vilja. Kui jõudsasti neil töö edeneb! Ent miks ei peakski see jõudsasti minema ja miks ei peakski nad laulma! Nende eest teevad peaaegu kõik masinad, lõikavad, seovad vihke ja veavad neid ära, inimesed peaaegu ainult käivad, sõidavad ja juhivad masinaid. Ja kui mugavasti nad endid on sisse seadnud; päev on palav, kuid neil pole muidugi viga midagi: selle põlluosa üle, kus nad töötavad, on üles löödud tohutu suur kate; kuidas liigub edasi töö, nii liigub ka kate, kui hästi nad oskasid endile sisse seada jahutusvahendi! Selle tõttu lähebki neil töö nii kiiresti ja lõbusalt, sellepärast võivadki nad laulu lüüa! Nii võiksin ka mina lõikustööd teha! Ja muudkui laulavad, aina laulavad, uued, tundmatud laulud; nüüd tuli ka meie laul meelde, tunnen seda:

Tore elu hakkab pihta,
Need on sõbrad meile siin, —
Kõike, mis mu süda ihkab,
Nende seltsis läbi viin...[1]

Töö on lõppenud, kõik kõnnivad hoone poole. «Lähme jälle saali, vaatame, kuidas nad lõunat söövad,» ütleb vanem õde. Nad tulevad suurimassse kõigist hiigelsaalidest. Pool sellest on täis laudu — lauad on juba kaetud — küll on neid palju! Kui palju siin siis lõunastajaid on? Nii tuhande ümber, vahest isegi rohkem. «Siin polegi kõik koos, kes soovib, see sööb eraldi, enda juures; seda on kõik valmistanud need vanakesed — mehed ja naised ning lapsed, kes põllutööl ei käinud. Söögi valmistamine, majapidamine, tubade koristamine — see on liiga kerge töö muudele kätele,» ütleb vanem õde, «sellega tuleb tegelda neil, kes veel ei suuda või enam ei suuda

[1] A. Koltsovi laulust «Põgenemine».

teha midagi muud.» Suurepärane serveering. Kõik on alumiiniumist ja kristallist; piki laiade laudade keskriba on asetatud vaasid lilledega, road on juba laual, töötajad astusid sisse, kõik, nii põllult tulijad kui ka lõuna valmistajad istuvad lõunalauda. «Aga kes siis teenib lõunastajaid?» — «Millal? Lõunasöögil? Miks? On ju üldse viis-kuus rooga: need, mis peavad olema soojad, on asetatud säärastele kohtadele, kus nad ei jahtu; näed, tühemetes, need on kastid keeva veega,» ütleb vanem õde. «Sa elad hästi, sulle meeldib hea toit, kas sul on tihti niisugune lõuna?» — «Mõnikord aastas.» — «Nendel on see tavaline: kes soovib, see saab veel paremat, mille järele tal just isu on; kuid seda arvestatakse siis eraldi; kes aga ei nõua endale midagi erilist võrreldes sellega, mida valmistatakse kõigile, sellega pole midagi eraldi arvestamist. Ja kõik toimub nii: kõike seda, mille osaliseks saavad vastavalt seltsingu võimalustele kõik liikmed, ei panda arvesse; kuid iga eraldi asja või tuju eest tuleb tasuda eraldi.»

«Kas need tõesti oleme meie? Kas see tõesti on meie maa? Ma kuulsin meie laulu, nad räägivad vene keelt.» — «Jah, mitte kaugel siit näed sa jõge, see on Okaa jõgi; need inimesed oleme ju meie, ka mina olen ju venelanna!» — «Ja seda oled kõik sina teinud?» — «See on kõik tehtud minule, mina innustasin selleks, ma annan hoogu selle täiustamiseks, kuid seda teeb minu vanem õde, tema on töötaja, mina aga ainult mõnulen.» — «Ja kõigil on tulevikus selline elu?» — «Kõigil,» ütleb vanem õde, «kõigil igavene kevad ja suvi, igavene rõõm. Ent me näitasime sulle ainult päeva minu poole, see on — töö lõppu ja tema, minu teise õe poole algust, me vaatame neid veel õhtul kahe kuu pärast.»

9

Lilled on närtsinud; lehed hakkavad puudelt langema; pilt hakkab kurvaks muutuma. «Sa näed, seda oleks igav vaadata, siin oleks igav elada,» ütleb noorem õde, «mina ei taha nõnda.» — «Saalid on tühjad, väljadel ja aedades ei ole samuti kedagi,» ütleb vanem õde, «seda ma korraldasin oma õe-kuninganna soovi järgi.» — «Kas tõesti loss on tühjaks jäänud?» — «Jah, siin on ju külm ja niiske, miks siis viibida siin? Kahe tuhande inimese hulgast on siia jäänud nüüd kümme-kakskümmend omapärast, kellele seekord tundus meeldiva vaheldusena jääda siia kolkasse, üksildusse, et vaadelda põhjamaa sügist. Mõne aja pärast, talvel, tulevad siia lakkamatud vahetused, tulevad väikestes salkades talvelõbude harrastajad, et veeta mõni päev talviselt.»

«Aga kus nad siis praegu on?» —«Igal pool, kus on soe ja hubane,» ütleb vanem õde, «suveks, kui siin on palju tööd ja ilus elu, tuleb siia palju igasuguseid külalisi lõunast; me viibisime majas, kus kogu elanikkond koosnes üksnes teist; kuid palju maju on ehitatud külaliste jaoks, mõnes kohas asuvad kokku elama nii

pererahvas kui ka mitmest rahvusest külalised, igaüks valib endale seltskonna oma meele järgi. Kuid võttes suvel vastu hulga külalisi, kes on töö juures abiks, sõidate te ise ebasoodsaks aastaajaks, see on 7—8 kuuks, lõunasse, asudes elama, kuhu just keegi soovib. Ja teil on lõunas veel eriline piirkond, kuhu sõidab enamik teid. Seda piirkonda nimetatakse «Uus Venemaa.» — «Kas see on seal, kus on Odessa ja Herson?» — «See oli sinu ajal, aga nüüd vaata, näed, kus on «Uus Venemaa».» Aedadega kaunistatud mäed; mägede vahel on kitsad orud, laiad lagendikud.

«Need mäed olid varem paljad kaljud,» ütleb vanem õde. «Nüüd on nad kaetud paksu mullakorraga ja neil kasvavad aedade keskel kõige kõrgemate puude salud: all niisketes nõgudes on kohvipuuistandused, kõrgemal on datlipalmid ja viigipuud; viinamarjaväljad on läbisegi suhkrurooistandustega, põldudel kasvab ka nisu, kuid rohkem on riisi.» — «Mis maa see küll peaks olema?» — «Tõuseme hetkeks kõrgemale, siis näed sa tema piire.» Kaugel kirdes on kaks jõge, mis voolavad kokku otse idas sellest kohast, kus Veera Pavlovna seisab; edasi lõuna poole, ikka samas kagu suunas on pikk ja lai laht, kaugel lõunas laiub maa, mis ikka rohkem laieneb lõuna poole selle lahe ja pika kitsa lahe vahel, mis kujundab tema läänepiiri. Läänepoolse kitsa lahe ja mere vahel, mis paistab väga kaugel loodes, on kitsas maakeel. «Me oleme ju kõrbe keskkohas?» ütleb imestunud Veera Pavlovna. «Jah, endise kõrbe keskkohas, kuid, nagu sa nüüd näed, on kogu maa-ala põhjast, arvates tollest suurest jõest kirdes, juba muudetud kõige viljakandvamaks maaks, samasuguseks maaks, nagu kunagi oli ja nüüd taas on saanud too riba mererannikust põhja pool, millest vanasti räägiti, et ta «jookseb piima ja mett». Meie ei ole väga kaugel, nagu sa näed, haritud maa-ala lõunapiirist, poolsaare mägine osa jääb senini ikka veel liivaseks, viljatuks kõrbeks, milleks sinu ajal oli terve poolsaar; iga aastaga nihutate teie, venelased, kõrbe piirid ikka kaugemale lõunasse. Teised töötavad teistes maades; kõigil on palju ruumi ja küllalt tööd, kõik elavad lahedasti ja külluses. Jah, kogu maa-ala lõuna pool suurt kirdepoolset jõge kuni poolsaare keskpaigani haljendab ja õitseb, kogu maa-alal seisavad, nagu põhjaski, suured majamürakad üksteisest kolme-nelja versta kauguses, nagu loendamatud hiigelmalendid tohutu suurel malelaual.» — «Laskume alla ühe juurde neist,» ütleb vanem õde.

Samasugune kristalne hiiglasuur maja, kuid tema sambad on valged. «Nad on sellepärast alumiiniumist,» ütleb vanem õde, «et siin on ju väga soe, valge ese kuumeneb päikese käes vähemal määral, see on küll pisut kallim malmist, kuid kohasem siinsetele oludele.» Aga näe, mis nad veel on leiutanud: kauge maa peal ümber kristallpalee on püstitatud terved read peenikesi ja väga kõrgeid poste ja nendele, palju kõrgemal lossist, kogu lossi peal ja poole versta laiuses selle ümber on üles löödud valge kate. «Seda piserdatakse kogu aeg veega,» ütleb vanem õde, «näed, igast sambast tõuseb kattest kõrgemale väike purskkaevujuga, mis paiskab

vett vihmana ümberringi, sellepärast on siin paras jahedus; sa näed, nad muudavad temperatuuri oma soovi järgi» — «Aga kui kellelegi meeldib palavus ja siinne kiirgav päike?» — «Näed, seal kaugemal on paviljonid ja telgid. Igaüks võib elada, nagu temale meeldib; ma püüan sinnapoole, ainult selleks ma kogu aeg töötangi.» — «Tähendab, on jäänud ka linnad nende jaoks, kellel meeldib elada linnas?» — «Sääraseid inimesi ei leidu palju; linnu on järele jäänud vähem kui oli varem, nad on jäänud peamiselt ainult selleks, et olla läbikäimise ja kaubaveokeskusteks, paremate sadamate juures ja teistes liiklusteede keskustes, kuid need linnad on endistest linnadest suuremad ja uhkemad; kõik sõidavad sinna mõneks päevaks vaheldu seks; nende elanikkonna koostis muutub alatasa ja käib seal ainult lühikeseks ajaks, kui töö seda nõuab.» — «Aga kes seal tahaks alatiselt elada?» — «Elavadki, nagu teie elate oma Peterburides, Pariisides, Londonites, kellesse see lõpuks puutub? Kes seda hakkaks takistama? Igaüks elagu, nagu ta ise soovib; kuid siiski, valdav enamik, 99 inimest 100-st elavad nii, nagu meie õega sulle näitame, sest niisugune eluviis on neile rohkem meeltmööda ja kasulikum. Kuid mine ometi lossi, õhtu on juba kaunis hiline, on aeg tutvuda nende eluga.»

«Aga siiski, ma tahaksin enne teada saada, kuidas see kõik niisuguseks muutus?» — «Kuidas?» — «See, et viljatust kõrbest sai viljakandvaim maa, kus me praegu kõik veedame kaks kolmandikku meie aastast.» — «Kuidas see juhtus? Aga mis on siin siis keerulist? Ega see muutunud teiseks ühe aasta ega ka kümne aastaga, ma arendasin asja vähehaaval. Kirdest, suure jõe kaldailt, loodest, suure mere rannikult, neil on ju nii palju selliseid võimsaid masinaid, hakkasid nad vedama kokku savi, see sidus liiva koha külge, nad kaevasid kanaleid, korraldasid niisutamist, tekkis rohi, tekkis ka rohkem niiskust õhus; nii mindi samm-sammult edasi, aastas mõne versta võrra, vahel isegi ainult ühe versta võrra, nagu nad praegugi liiguvad, ikka rohkem lõuna poole, mis on siin siis erilist? Nad muutusid ainult targaks, nad hakkasid kasutama endi huvides tohutut hulka jõudu ja vahendeid, mida enne kulutati kasutult või isegi oma huvide vastu. Ega ma muidu tööta ja õpeta. Ainult raske on inimestel arusaamisele jõuda, mis on kasulik, nad olid ju sinu ajal veel nii metsikud, nii toored, julmad, meeletud, kuid ma õpetasin neid ikka ja jälle; ent kui nad hakkasid juba aru saama, siis ei olnud täitmine enam raske. Ma ei nõua midagi rasket, sa ju tead. Sa teed ju ühte-teist minu moodi, minu jaoks, kas see on siis paha?» — «Ei.» — «Muidugi mitte. Tuleta kord meelde oma töökoda, kas teil oli palju võimalusi? Kas oli rohkem kui teistel?» — «Ei, mis võimalused meil siis ikka olid?» — «Aga sinu õmblejail on ju kümme korda rohkem soodustusi ja kakskümmend korda rohkem elurõõmu ning sada korda vähem pahandusi kui teistel, kellel olid samad võimalused, mis olid teil. Sa oled ise tõestanud, et ka sinu ajal võivad inimesed elada väga lahedasti. Tuleb ainult põhjalikult asja kaaluda, osata asja hästi korraldada ja välja

uurida, kuidas olemasolevaid vahendeid paremini rakendada.» — «Jah, see on just nii; seda ma tean.» — «Tule veel veidi vaatama, kuidas elavad inimesed mõni aeg pärast seda, kui hakkavad mõistma seda, millest sina juba ammu oled aru saanud.»

10

Nad astuvad majja. Jälle samasugune tohutu suur, suurepärane saal. Õhtu on oma täies elevuses ja rõõmuhoos, on möödunud juba kolm tundi päikese loojakust: just paras aeg lõbutsemiseks. Kui heledasti on saal valgustatud, aga millega? Pole kuskil näha kandelaabreid ja kroonlühtreid; aga näe: — saali kuplis on suur piimklaasist pind, sellest tungib läbi valgus, jah, muidugi, niisugune ta peabki olema: just nagu päikesevalgus, valge, hele ja mahe, nojah, see on ju elektrivalgustus. Saalis on rahvast ligi tuhat inimest, kuid selles võiks vabalt olla kolm korda nii palju. «Ja seda juhtubki, kui saabuvad külalised,» ütleb helge kaunitar, «juhtub, et on ka rohkem.» — «Aga mis see siis on? Kas see siis polegi mingi ball? Kas see siis on tavaline argipäeva õhtu?» — «Muidugi.» — «Aga praeguse mõiste järgi oleks see kojaball, nii tore on naiste riietus, jah, teised ajad, seda on märgata ka kleitide lõikest. Mõned üksikud daamid on küll meieaegseis rõivais, kuid on näha, et nad riietusid nii üksnes vahelduseks, nalja pärast; jah, nad vallatlevad, nad heidavad oma riiete üle nalja; teistel on seljas teistsugused, kõige mitmekesisemad riided igasuguse ida- ja lõunamaise lõikega, kõik nad on meie omadest meeldivamad; kuid ülekaalus on riietus, mis sarnleb sellega, mida kandsid kreeklannad Ateena hiilgeaegadel — väga kerge ja vaba, ka meestel on seljas lai ja pikk rüü ilma taljeta, midagi peleriini või hommikumantli taolist; on näha, et see on nende harilik kodune ülikond. Kui lihtne ja kaunis on see riietus! Kui pehmelt ja elegantselt toob ta esile kehavormid, kuis õilistab ta liigutuste nõtkust! Ja milline orkester, üle saja mees- ja naismängija, ja peaasi, milline koor!»

«Jah, teil polnud kogu Euroopas kümmetki niisugust häält, nagu sa siin selles saalis võid leida terve sada ja igas teises niisama palju: eluviis on teine, väga tervislik ja ühtlasi kaunis, sellepärast on ka rind arenenum ja hääl parem,» ütleb helge kuninganna. Kuid sealjuures muutub inimeste koosseis kogu aeg orkestris ja kooris: ühed lahkuvad, teised tulevad nende asemele, nad lähevad tantsima, nad tulevad tantsijate hulgast.

Neil on tavaline argipäeva õhtu, nad lõbutsevad ja tantsivad nii igal õhtul; aga millal ma küll olen näinud niisugust rõõmuenergiat? Ent miks ei peaks neil seda meile tundmatut energiat olema? Nad on ju hommikupoolikul tublisti töötanud. Kes ei ole end töös küllalt pingutanud, sellel ei ole ka küllalt närvi selleks, et tunda rõõmuküllust. Ka tänapäeval on lihtsate inimeste lõbutsemine, kui see neil vahel õnnestub, rõõmsam, hoogsam ja värskem

kui meie oma; kuid kaasaegsetel lihtsatel inimestel on lõbutsemiseks vähe võimalusi, siin aga on palju rikkalikumad võimalused kui meil; pealegi tumestab meie lihtsate inimeste rõõmu mõte eluraskustele ja -vintsutustele, pahandustele ja kannatustele ning seda kahandab mõte, et samad viletsused seisavad neil ka ees, see on üksnes hetkeline kiiresti mööduv viletsuse ja häda unustuse tund, ent kas puudust ja kannatust võib täiesti unustada? Kas siis kõrbeliiv ei kata, kas soomürk ei nakata ka väikest puhta õhuga maa-ala, mis asetseb kõrbe ja soo vahel? Siin aga ei ole süngeid mõtteid ega puuduse ja häda kartust; siin on olemas üksnes mõtted möödunud rõõmsast vabast tööst, küllusest, headusest ja naudingust, siin on ka tulevikumõtted paelutud ikka samadest elamustest. Mis võrdlust siin võib üldse olla! Siis veel: üksnes meie töölistel on närvid tugevad ja sellepärast on nad suutelised taluma palju lõbu, kuid nad on teiselt poolt karedad ja mittevastuvõtlikud. Siin aga on närvid niisama tugevad kui meie tööinimestel ning sealjuures arenenud ja erksad nagu meilgi: valmisolek rõõmule, terve ja tugev janu selle järele, mis meil puudub ja mida annab ainult tugev tervis ja füüsiline töö, liitub nendes inimestes meile omase aistingute teravusega; neis on kogu meie kõlbeline areng koos meie tugevate tööinimeste füüsilise arenguga: pole siis ime, et nende rõõm, nende nauding, nende kirg — kõik see on erksam ja tugevam, laiem ja mõnusam kui meil. Õnnelikud inimesed!

Ei, nüüd ei tea inimesed veel, mis tähendab tõeline lõbu, kuna selleks vajalikku elu ei ole veel olemas, ja pole ka selliseid inimesi. Ainult niisugused inimesed võivad tunda täielikku lõbu ja naudingurõõmu! Kuis õitsevad nad tervisest ja jõust, kui sihvakad ja kaunid nad on, kui energilised ja väljendusrikkad on nende näojooned! Kõik nad on õnnelikud mees- ja naisiludused, kes elavad vaba töö ja rõõmu elu — õnnelapsed, õnnelapsed!

Elavalt lõbutseb tohutus saalis pool nende inimeste üldarvust; aga kus on teine pool? «Kus teised on?» ütleb helge kuninganna. «Nad on igal pool; paljud on teatris, ühed on näitlejad, teised orkestrandid, kolmandad pealtvaatajad, nagu just kellelegi meeldib; mõned on laiali valgunud mööda auditooriume, muuseume, istuvad raamatukogudes; mõned on pargi alleedel, mõned on oma toas, et seal kas puhata üksilduses või viibida koos lastega, kuid peamiselt, kõige rohkem — see on minu müsteerium. Sa nägid saalis, kuidas põsed õhetavad, kuidas silmad kiirgavad; sa nägid, nad lahkusid ja tulid jälle; nad lahkusid, mina meelitasin neid välja, siin on iga naise ja mehe tuba — minu varjupaik, need varjavad truult mu saladusi, uste eesriided, toredad vaibad, mis summutavad hääle, seal on vaikus, seal on müsteerium; nad tulid jälle, mina tõin neid tagasi minu saladuste riigist kergele lõbule. Siin valitsen mina.»

«Mina valitsen siin. Siin on kõik minu jaoks! Töö on tunde- ja jõuvärskuse varumine minu jaoks, lõbu — ettevalmistus minu juurde, puhkus on peale mind. Siin olen mina — elu eesmärk, siin olen mina — kogu elu.»

«Minu ões, kuningannas, peitub elu suurim õnn,» ütleb vanem õde, «aga sa näed, siin on olemas igasugust õnne, mille järele just keegi januneb. Siin elab igaüks nii, nagu see temale paremana tundub, siin on kõigile ja igaühele antud täielik voli, vaba voli.»

«See, mida me sulle näitame, ei arene veel nii ruttu sellise täiuslikkuseni, mida sa nüüd nägid. Vahetub veel palju inimpõlvi, enne kui täielikult teostub see, mida sina juba ette aimad. Kuid neid põlvi polegi nii väga palju: minu töö edeneb nüüd kiiresti, iga aastaga ikka kiiremini, aga sina ei pääse siiski veel sellesse minu õe täiuslikku riiki, kuid sina vähemalt nägid seda, sul on tulevik teada. See on helge ja kaunis. Räägi siis kõigile: nii näib tulevik, see on helge, see on kaunis. Armastage teda, püüdke tema poole, töötage tema kasuks, lähendage teda, tooge temast üle olevikku niipalju, kui iganes suudate üle tuua: niipalju kui te suudate oma ellu tuua üle midagi tulevikust, seevõrra on teie elus rohkem valgust ja headust, rõõmuküllust ja naudingut. Püüdke tuleviku poole, töötage selle jaoks, lähendage seda, tooge sellest üle olevikku kõik, mida suudate üle tuua.»

[Aasta hiljem asutas Veera Pavlovna Nevski prospektil kaupluse nende asjade müügiks, mida mõlemad töökojad valmistasid. Administratsiooni vahelesegamise tõttu ei saanud Veera Pavlovna teostada oma kavatsusi kooperatiivse ühingu arendamiseks. Veera Pavlovna ja ta sõprade ettevõte äratas huvi. Temaga ühines Katja Polozova, vabrikandi tütar. Lopuhhov, tulnud tagasi Beaumont'i nime all, abiellus Polozovaga. Mõlemad perekonnad — Beaumont'id ja Kirsanovid — elavad rõõmsalt ja sõbralikult, töötavad ja puhkavad, naudivad elu ja vaatavad tulevikku kui mitte mureta, siis kindlas ja täies põhjendatud usus, et mida edasi, seda paremaks muutub elu. Ühel koosviibimisel oli «daam leinas». Tema lauludes kõlas üleskutse revolutsioonile.

Viimane peatükk «Dekoratsioonide vahetus» kirjeldab «daami leinas» juba eredas roosas kleidis, lillekimp käes. Ta sõitis koos 30-aastase mehega. See oli revolutsiooni «asjas» Peterburi tagasitulnud Rahmetov.]

Kuues peatükk.

DEKORATSIOONI VAHETUS.

«Passaaži!» ütles leinarõivais daam, ent nüüd polnud ta enam leinarõivais: hele roosa kleit, roosa kübar, valge mantel, lillekimp käes. Ta ei sõitnud üksi Mossoloviga: Mossolov istus koos Nikitiniga sõiduki edeistmel, pukis tolgendas veel kolmas nooruk, daami kõrval aga istus umbes kolmekümne-aastane mees. Kui vana oli daam? Kas tõesti 25, nagu ta ütles, ja mitte 20? Noh, olgu see tema enda südametunnistuse asi, kui ta juurde paneb.

«Jah, mu armas, ootasin seda päeva kaks aastat, õieti üle kahe aasta. Tollal, kui ma selle mehega (ta näitas silmadega Nikitinile) tutvusin, aimasin ma seda ainult, kuid ootamiseks seda veel ei saa nimetada, siis oli veel ainult lootus, kuid varsti ilmus ka veendumus.»

«Lubage, lubage!» ütleb lugeja, ja mitte ainult taiplik, vaid iga lugeja, ning mida rohkem ta mõtleb, seda rohkem jahmub, «üle kahe aasta pärast seda, kui ta tutvus Nikitiniga?»

«Õige,» vastan mina.

«Aga ta tutvus ju Nikitiniga samal ajal kui Kirsanovitega ja Beaumontidega tollel väljasõidul, mis leidis aset käesoleva aasta talve lõpul?»

«Täpselt õige,» vastan mina.

«Aga mis see siis on? Te hakkate jutustama 1865. aastast?»

«Õige.»

«Aga lubage ometi, kuidas siis nii võib?»

«Miks ei või, kui mul on teada.»

«Minge ikka, kes teid siis kuulama hakkab!»

«Kas te siis tõesti ei soovi?»

«Kelleks te mind peate? Muidugi mitte».

«Kui teil pole praegu soovi kuulata, siis olen endastmõistetavalt sunnitud oma jutustuse järge edasi lükkama kuni selle ajani, kui teil tekib soov seda kuulata. Loodan, et see aeg saabub õige pea.»

4. aprillil 1863.

V. I. LENIN

«TALURAHVAREFORM» NING PROLETARIAADI JA TALURAHVA REVOLUTSIOON.[1]

(Katkend)

Tuletame meelde 61. aasta talurahvareformi põhijooni. Kurikuulus «vabastamine» kujutas endast talupoegade kõige jultunumat paljaksröövimist, vägivalda nende kallal ja nende teotamist igal sammul. «Vabastamise» puhul lõigati ära mustamulla kubermangudes üle $^1/_5$ osa talupoegade maast. Mõnedes kubermangudes lõigati ära, võeti talupoegadelt kuni $^1/_3$ ja isegi kuni $^2/_5$ talupoegade maast. «Vabastamise» puhul eraldati talupoegade maad mõisamaadest nii, et talupoegi asustati ümber «liivikule», mõisamaad aga aeti kiiluna talupoegade maadesse, et suurtsugu aadlikel oleks hõlpsam talupoegi orjastada ja anda neile maid välja liigkasuvõtja hinnaga. «Vabastamise» puhul sunniti talupoegi omaenese maad «välja ostma», kusjuures pressiti välja tõelisest maahinnast kaks kuni kolm korda rohkem. Üldse kogu 60-ndate aastate «reformide ajastu» jättis talupoja kerjuseks, mahasurutuks, harimatuks, feodaalmõisnike käsualuseks nii kohtus kui ka valitsemisasutustes, nii koolis kui ka semstvos.

«Suur reform» oli pärisorjuslik reform ega saanudki olla midagi muud, sest selle teostasid pärisorjapidajad. Missugune jõud neid siis sundis reformi ette võtma? Majandusliku arenemise jõud, mis tõmbas Venemaa kapitalismi teele. Feodaalmõisnikud ei suutnud takistada kaubavahetuse kasvu Venemaa ja Euroopa vahel, ei suutnud säilitada vanu, kokkuvarisenud majandusvorme. Krimmi sõda näitas, et pärisorjuslik Venemaa on pehkinud ja jõuetu. Talurahva «massud», kasvades enne vabastamist iga aastakümnega, sundisid esimest mõisnikku, Aleksander II, tunnistama, et parem on vabastada ülaltpoolt kui oodata, kuni kukutatakse altpoolt.

«Talurahvareform» oli pärisorjapidajate poolt teostatav kodanlik reform. See oli samm Venemaa kodanlikuks monarhiaks muutumise teel. Talurahva-

[1] V. I. Lenin. Teosed, kd. 17, lk. 91—94.

reformi sisu oli kodanlik ja see sisu tuli seda tugevamini päevavalgele, mida vähem kärbiti talurahva maid, mida täielikumalt nad eraldati mõisamaadest, mida madalam oli pärisorjapidajaile makstava tribuudi (s. o. «väljaostumaksu») määr, mida vabamalt pärisorjapidajate mõjust ja survest ühe või teise maanurga talupojad end sisse seadsid. Kuivõrd talupoeg pärisorjapidaja võimu alt välja rabeles, niivõrd sattus ta raha võimu alla, sattus kaubatootmise tingimustesse, sattus sõltuvusse tekkinud kapitalist. Ja pärast 61. aastat hakkas kapitalism Venemaal arenema niisuguse kiirusega, et mõne aastakümnega toimusid muudatused, mis mõnedes vanades Euroopa maades olid nõudnud terveid sajandeid.

Kurikuulus pärisorjapidajate ja liberaalide võitlus, mida meie liberaalsed ja liberaalnarodniklikud ajaloolased on nii üles puhunud ja ilustanud, oli võitlus valitsevate klasside hulgas, suuremalt jaolt mõisnike hulgas, see oli võitlus eranditult järeleandmiste ulatuse ja vormi pärast. Liberaalid, nagu pärisorjapidajadki, seisid mõisnike omandi ja võimu tunnustamise pinnal, mõistes pahameelega hukka igasugused revolutsioonilised mõtted selle omandi hävitamisest, selle võimu täielikust kukutamisest.

Need revolutsioonilised mõtted pidid paratamatult käärima pärisorjuslike talupoegade peades. Ja kui orjuse sajandid olid talurahva hulki nii rusunud ja tuimaks teinud, et nad polnud reformi ajal võimelised mitte millekski muuks peale killustatud, üksikute ülestõusude, õigemini isegi «mässude», mis polnud valgustatud mitte mingist poliitilisest teadlikkusest, siis oli ka tookord Venemaal juba revolutsionääre, kes hoidsid talurahva poole ja mõistsid kurikuulsa «talurahvareformi» kogu kitsust, kogu armetust, kogu tema pärisorjuslikku iseloomu. Nende, tookord äärmiselt vähesearvuliste revolutsionääride eesotsas oli N. G. Tšernõševski.

19. veebruar 1861 tähistab pärisorjuse ajastust väljakasvanud uue, kodanliku Venemaa algust. 1860-ndate aastate liberaalid ja Tšernõševski on kahe ajaloolise tendentsi, kahe ajaloolise jõu esindajad, mis sellest ajast peale ja kuni meie ajani määravad uue Venemaa eest toimuva võitluse tulemuse. Sellepärast peabki klassiteadlik proletariaat 19. veebruari viiekümnendal aastapäeval endale võimalikult selgemini aru andma, missugune oli mõlemate tendentside olemus ja missugune oli nende vahekord.

Liberaalid tahtsid «vabastada» Venemaad «ülaltpoolt», jättes purustamata nii tsaari-monarhia kui ka mõisnike maavalduse ja võimu, õhutades neid ainult tegema «järeleandmisi» aja vaimule. Liberaalid olid ja jäävad kodanluse ideoloogideks. Kodanlus ei suuda leppida pärisorjusega, kuid ta kardab revolutsiooni, kardab rahvahulkade liikumist, mis võib kukutada monarhia ja hävitada mõisnike võimu. Sellepärast piirduvad liberaalid «võitlusega reformide eest», «võitlusega õiguste eest», s. o. võimu jagamisega pärisorjapidajate ja kodanluse vahel. Mingisuguseid muid «reforme» peale pärisorjapidajate poolt teostatavate, mingisuguseid muid «õigusi» peale pärisorjapidajate omavoliga piiratavate ei saa niisuguse jõudude vahekorra puhul olla.

Tšernõševski oli sotsialist-utopist, kes unistas sotsialismile üleminekust vana, poolfeodaalse talurahva kogukonna kaudu, kes ei näinud ega võinud möödunud sajandi 60-ndatel aastatel näha, et ainult kapitalismi ja proletariaadi arenemine suudab luua materiaalsed tingimused ja ühiskondliku jõu sotsialismi teostamiseks. Kuid Tšernõševski ei olnud ainult sotsialist-utopist. Ta oli ka revolutsiooniline demokraat, ta oskas mõjutada kõiki oma ajastu poliitilisi sündmusi revolutsioonilises vaimus, viies tsensuuri tõkkeist ja takistustest läbi talurahvarevolutsiooni idee, idee masside võitlusest kõigi vanade võimude kukutamiseks. 61. aasta «talurahvareformi», mida liberaalid esiteks ilustasid ja hiljem isegi ülistasid, nimetas ta jõleduseks, sest ta nägi selgesti selle pärisorjuslikku iseloomu, nägi selgesti, et härrad liberaalsed vabastajad koorivad talupoja puupaljaks. 60-ndate aastate liberaale nimetas Tšernõševski «lobisejateks, kelkijateks ja lollideks», sest ta nägi selgesti nende hirmu revolutsiooni ees, nende selgrootust ja orjameelsust võimumeeste ees.

Need kaks ajaloolist tendentsi arenesid poole sajandi jooksul, mis järgnes 19. veebruarile, ja eraldusid ikka selgemini, kindlamalt ja otsustavamalt. Kasvasid liberaalmonarhistliku kodanluse jõud, kes jutlustas rahuldumist «kultuuri-

tööga» ja pelgas revolutsioonilist põrandaalust. Kasvasid demokraatia ja sotsialismi jõud — mis olid algul narodovoletsite ja revolutsiooniliste narodnikute utoopilises ideoloogias ning intelligentlikus võitluses ühte segatud, kuid mis hakkasid möödunud sajandi 90-ndaist aastaist peale lahku minema, vastavalt üleminekule terroristide ja üksikute propagandistide revolutsiooniliselt võitluselt revolutsiooniliste klasside eneste võitlusele.

G. DIMITROV

NOORELE LUGEJALE.

Tšernõševski romaani «Mida teha?» pole kirjanduslik kriitika minu teada tunnistanud täisväärtuslikuks kunstipäraseks teoseks. Seda romaani ei asetatud vene k l a s s i k a l i s e kirjanduse hulka.

Mina muidugi ei ole kirjanduse küsimustes eriteadlane ega hakka otsustama, kas säärane hinnang on õige. Kuid on vastuvaieldamatu tõsiasi, et Tšernõševski romaan avaldas XIX sajandi teisel poolel Venemaa revolutsioonilisele liikumisele hiiglasuurt mõju. Terved põlvkonnad noori revolutsionääre kasvasid «Mida teha?» sangarite — Rahmetovi, Kirsanovi, Lopuhhovi ja Veera Pavlovna — eeskujudel ja väga sageli püüdsid sõna tõsises mõttes järele aimata isiklikku kindlust, püsivust, revolutsiooni-ideele andumist ja leppimatust vaenlaste suhtes — omadusi, mis iseloomustavad Tšernõševski sangareid.

Juba 35 aasta eest avaldas romaan «Mida teha?» isiklikult minule kui noorele töölisele, kes sellal astus Bulgaarias esimesi samme revolutsioonilises liikumises, haruldaselt sügavat, vastupandamatut mõju. Ja pean ütlema, et ei enne ega pärast ole olnud ühtki kirjanduslikku teost, mis oleks mõjunud nii sügavasti minu revolutsioonilisse kasvatusse kui Tšernõševski romaan. Kuude jooksul elasin ma sõna tõsises mõttes Tšernõševski sangaritega. Minu lemmikuks oli eriti Rahmetov. Ma seadsin endale eesmärgiks olla tugev, vastupidav, kartmatu, enmastsalgav, karastada võitluses raskustega ja puudustega oma tahet ja iseloomu, allutada oma isiklikku elu tööliskl assi suure idee huvidele — ühe sõnaga, olla säärane, nagu kujutlesin seda kõigiti laitmatut Tšernõševski sangarit. Ja mul ei ole mingit kahtlust, et just see soodne mõju mu nooruses aitas väga palju kaasa minu kui proletaarse revolutsionääri kasvatusele ja leidis väljendust mu edasises revolutsioonilises võitluses Bulgaarias ja Leipzigi protsessis.

Isegi nüüd, lugedes uuesti «Mida teha?», tunnen suurt erutust ja naudingut. Millega seletada seda Tšernõševski romaani jõudu ja mõju? Minu arvates tuleb seletusi otsida tõigas, et suur revolutsionäär ning publitsist, hoolimata kõigist ta ekslikkudest poliitilistest vaadetest, mis on omased ta revolutsioonilisele valgustustegevusele, oskas anda tolle aja jaoks uusi toredaid elavaid inimeste kujusid. Need olid vaprad, kõikumatud, vaenlase ees kartmatud inimesed, kel polnud hirmu raskuste ees, kes allutasid oma isikliku elu suurele ideaalile, kes oskasid asja algatada ja, nagu ütles Tšernõševski ise, «kui võtavad asjast kinni, siis juba haaravad teda nii tugevasti, et ta käest ei libise».

Tõepoolest julgus, eneseohverdamine, võrratu sangarlus ja piiritu andumus revolutsioonile — kõik see tegi Tšernõševski sangarid noorte revolutsiooniliste põlvkondade armastatud eeskujudeks.

Romaan «Mida teha?» pole praegugi kaotanud oma kasvatuslikku tähtsust. Kahtlemata meie noorsugu, lugedes seda kritiseeriva pilguga, ei tunne mitte ainult suurt naudingut, vaid ta ammutab ka tõsist kasu oma revolutsioonilise kasvatuse suhtes.

Ja õigusega armastas Lenin nii tugevasti ja hindas nii kõrgelt revolutsionääri ning kirjaniku Tšernõševskit.

NIKOLAI ALEKSEJEVITŠ NEKRASSOV

(1821—1878)

*

KELLEL ON VENEMAAL HEA ELADA.

Esimene osa.

PROLOOG.

Ei tea, mis aastal oli see,
kus riigis ette tuli see,
kui maanteel kokku juhtusid
kord seitse talumeest,
kes vabaks lastud hiljuti
ja ühest kandist kõik:
kus Kõlevere kubermang
ja Kitsikuse kreis,
seal seitse küla kõrvuti
on Vaeva valla all —
on Hilbuta ja Paigatu
ja Nadila ja Lõdina
ja Ikalduse, Näljaste
ja Põlendmaa on ka.
Said kokku, läksid vaidlema:
kes on see, kellel Venemaal
on lahe elada?

Roman see ütles: mõisnikul,
Demjanuška: tšinovnikul,
Luka, et papil vist.
Kaupmehesaksal kerekal! —
häält tõstsid vennad Gubinid,
Ivan ja Mitrodor.
Pead kratsis taat Pahhomuška
ja lausus maha vahtides:
bojaarihärral vägeval,
auväärt ministriisandal.
Ei, tsaaril, ütles Prov...
Kui tõrges härg on talupoeg —
mis jamps kord kolus on,
ka talvaga ei kanguta
sealt seda välja: vaidlevad,
kõik oma kangust täis.
Nii ägedaks läks sõnelus,
et möödakäijad mõtlesid:
vist rahaaugu leidsid nad
ja saaki jagavad...

Neid kõiki asjatalitus
tõi kodunt välja hommikul:
üks sepal käia kavatses,
laps oli teisel ristida,
Ivankovost ta isakest
Prokofit tooma läks.
Velikojesse laadale
Pahhom läks viima kärgesid,
kuid päitsed peos on Gubineil,
sest peru hobust mõtlesid
nad tuua karjamaalt.
Aeg oleks koju pöörata
ju ammugi, kuid edasi
nad lähevad kõik koos.
Nad lähevad, kui kihutaks
neil kannul kari huntisid —
samm järjest kiirem on.
Nad lähevad ja vaidlevad,
üksteisest üle karjuvad,
aeg aga kiirelt kaob.
Nad vaieldes ei märganud,
et juba õhtu ligines,
et päike looja läks.
Vist oleksid nad kõmpinud
öö otsa ühe joonega,
kui poleks vastu juhtunud
teel matsakas Durandihha.
Eit hüüdis: «Kuhu, vaderid,
te tulistvalu tõttate
nii hilja, vastu ööd?...»
Nii hüüdis, naerma pahvatas,
siis piitsa andis ruunale
ja tuiskas oma teed...

«Jah, kuhu?» leidsid mehedki
üksteise otsa vahtides,
pead norus, seisma jäid...
Ju pime öö on ammugi

ja üleni täis tähtesid
on kõrge taevavõlv.
Kuu tõuseb, varjud tumedad
teekäijatele langevad,
tee pooleks lõikavad.
Oi varjud, varjud tumedad,
koos kõigiga te sõuate
ja kaasa käia jõuate.
Kuid keegi, varjud tumedad,
teid tabada ei saa!

Nüüd teed ja metsa sõnatult
jäi vahtima Pahhom.
Ta vahtis kukalt sügades
ja viimaks lausus nii:

«Neh, kena nalja meiega
on heitnud metsakoll!
Kolmkümmend versta, vaderid,
meil maha käidud on!
Liig väsinud nüüd oleme,
et kohe ümber pöörata.
Eks puhkame siis koiduni,
mis muud meil üle jääb . . .»
Süüd kolli kaela ajades
nad metsa all, tee lähedal
ööd mööda saatma jäid.
Tuld tegid, raha klappisid,
kaks meest läks viina järele,
kuid teised vahepeal
puutüvelt tohtu rebisid
ja meisterdasid topsiku.
Pea jõudsid sõbrad tagasi
suupiste, keelekastega
ja pidu lahti läks.
Viin ära joodi kiiresti
ja puhkes vaidlus jällegi:
kes on see, kellel Venemaal
on lahe elada?
Roman see karjub: mõisnikul,
Demjanuška — tšinovnikul,
Luka, et papil vist.
Kaupmehesaksal, karjuvad
üksmeelselt vennad Gubinid,
Ivan ja Mitrodor.
Pahhom see karjub: Eksite,
bojaarihärral vägeval,
auväärt ministriisandal.
Ei, tsaaril, karjub Prov.

Nii endisest veel hullemaks
läks talumeeste riid.
Ju sõimusõnad lendavad
ja mehed karvust kitkuma
on valmis teineteist . . .

Ennäe, koos ongi käsitsi! . . .
Roman Pahhomi nüpeldab,
Demjan Luka'd, kuid Gubinid
koos tursket Provi kolgivad
ja igaüks neist kisendab,
et temal õigus on!

Nüüd virgus kõmav kajagi
ja hakkas ringi uitama
ja hüüdma, vastu hõikama,
just nagu tahtes narrida
põikpäiseid vaidlejaid.
Siin «tsaaril!» kajab paremal,
kuid vastu kaigub vasakul:
«Pa-pil! Pa-pil! Pa-pil!»
Kõik laas on äkki ärevil,
kõik loomad jalul on.
Nad mööda radu ruttavad
ja läbi õhu lendavad
ja läbi rohu roomavad.
Mets hirmund häältest kumiseb,
maa mütsub jalge all.

Hall jänkukene kohkunult
teeäärsest põõsast vuhinal
läks jooksu — peitu põgenes
eest ära enne muid.
Siis ilgelt, läbilõikavalt
ka hakipojad abitud
häält tõstsid kasepuul.
Kuid lehelinnul väikesel
sulgpesast suure hirmuga
vups! välja kukkus poeg.
Lind siutsub, nutab haledalt:
«Kus poeg? Ei kuskil näe!»
Nüüd virgus vana kägugi,
nõuks võttis veidi kukkuda.
Küll korda kümme alustas
ja segi läks ja vakka jäi
ja jälle tõstis häält . . .
Oh kuku, kägu, kukulind!
Kui päid loob viljanurm,

sul odraokas kurku jääb,
on otsas lauluaeg!

Parv kakke lendas kohale:
seal seitsmelt suurelt puult
nad seitsmekesi kaklejaid
pealt vaatavad ja naeravad,
ja silmasõõrid kollased
kui vahaküünlad kirikus
puuokstelt põlevad ...
Ka kaaren, kaval linnuke
puu otsas lõkke lähedal
pealt vaatab, palub sarvikut,
et kanges tüliõhinas
mees mehe maha lööks.
Lehm-krapikael, kes õhtu eel
muust karjast lahku sattunud,
nüüd kohe tõttas kohale,
kui kuulis inimhäält.
Ta meeste otsa jõllitas,
pealt kuulas vihast sõnelust
ja hakkas kaasa karjuma:
ammuu, ammuu, ammuu!

Lehm muudkui ammub arutult,
puul hakipojad piuksuvad
ja riiukuked karjuvad,
kuid kaja ahvib neid.
Muud tööd ju tal ei olegi:
ta ausat rahvast narritab
ja naisi, lapsi kohutab.
Ei teda ükski näe,
ja ometi kõik kuulevad.
Ta elab, kuigi kehata,
ja karjub keeleta.

Vürstinna Moskva-tagune —
öökull — ka see on seal.
Ta meeste kohal tiirutab.
Kord lennul põõsaid puudutab,
kord rohtu riivab tiib ...

Ka reinuvader rebane,
täis uudishimu ligines
ja jälgima neid jäi.
Ta kuulatas ja kuulatas
ja lahkus jälle, mõteldes:
«Tont neist küll aru saab!»

Ja tõesti — vaevalt kaklejad
veel mäletasid isegi,
miks üldse puhkes riid ...
Nad kaua üksteist kolkisid
ja viimaks alles väsimus
neil aru pähe tõi.
Näolt higi maha uhtusid,
vett lombist jõid ja uni neid
nüüd hakkas vaevama ...

Kuid lehelinnu pojake —
see oli vahepeal
raashaaval, küünar korraga
maad mööda väetilt lennanud
ja välja jõudnud lõkkeni.
Maast tõstis ta Pahhom,
viis tule äärde, tunnistas
ja lausus: «Väike linnuke,
küüs aga terav on.
Kui hingan — peost mul pudened,
kui köhin — tulle kukud sa,
kui pigistan, nii hukkud sa,
ja siiski oled tugevam
kui ükski talumees.
Sind tiivad varsti kannavad,
tüit-tüit! ja kuhu himustad,
siit ära minna võid!
Oi sind küll! Talumeestele
sa tiivad laena, linnuke!
Kõik maa siis läbi lendame
ja vaatame ja uurime
ja kõikjalt vastust nõuame
ja selgusele jõuame,
kes on see, kellel Venemaal
on lahe elada.»

«Ei oleks tiibu vajagi,
kui leibagi saaks piisavalt,
pool puuda iga päev,
siis oma jalgel võiksime
koos läbi käia Venemaa,»
suu avas sünge Prov.
«Ja viina päevas pangetäis,»
ta sõnadele lisasid
kaks viinamaiast Gubinit,
Ivan ja Mitrodor.

«Ja tosin soolakurkisid

pruukosti juurde,» naljatas
nüüd neljas talumees.

«Ja lõunaks kalja jahedat
võiks olla kapatäis.»

«Ja õhtuks tubli katlatäis
head tulikuuma teed . . .»

Nii rääkisid me rändurid,
kuid väike lehelind —
see meeste kohal tiireldes
pealt kuulis nende kõnelust
ja lõkke äärde põõsale
ta maha laskus siis.
Seal siutsus ta, seal hüples ta
ja ütles inimhäälega
Pahhomi vastu nii:

«Sa lase lahti pojake!
Suurt tasu anda sinule
võin väikse poja eest.»
«Mis annad?»
«Leiba muretsen
pool puuda iga päev
ja ämbritäie märjukest
ja kurke igaks hommikuks
ja lõunaks kalja kihavat
ja õhtuks kuuma teed.»

«Kuid ütle, väike linnuke,»
talt nõudsid vennad Gubinid,
«kust leiad leiba, märjukest
sa seitsme mehe jaoks?»

«Te kõike ise leiate,
kuid mina, väike linnuke,
kust, kuidas leida, juhatan.»

«Noh, räägi!»
«Suurelt teelt,
kus kolmekümnes verstapost,
te otse metsa pöörake.
Sealt minna versta võrd
on laanes haljas lagendik,
seal lagendikul kasvavad
kaks põlist männipuud,
ja nende alla peidetud
on karp — see välja kaevake.
See karp on nõiakarp:
seal isekattuv linake
on sees — niipea kui soovite,
see söödab, joodab teid.
Te ainult vaikselt lausuge:
«Hei, kata ennast, linake,
ja toida talumeest!»
Siis minu tahte kohaselt,
te soovidele vastavalt
kõik ilmub silmapilk.
Nüüd lahti laske pojake!»

«Pea!» katkestas Pahhomuška.
«Me vaesed mehed oleme,
pikk tee meil käia on.
Tark looja lind, ma palun sind,
meid aita nõiakunstiga,
et riided vastu peaks!»

«Et vammused meil kunagi
ei kuluks katki kandmisest,»
nüüd nõudis talt Roman.

«Et niineviisud kunagi
ei kuluks katki käimisest,»
nüüd nõudis talt Demjan.

«Et särkidesse kunagi
ei sigiks täisid, kirpusid,»
suu avas ka Luka.

«Ja jalad iial nartsudes
ei hauduks,» nõudsid Gubinid . . .

Lind neile vastas nii:
«Kõik isekattuv linake
teeb korda, peseb, parandab.
Noh, lase lahti poeg! . . .»

Pahhom nüüd vangi vabastas
ja väike linnupojake
läks lendu laiast peost.
Maadligi, küünar korraga
ta hüples, lendas abitult,
puuõõnde peitis end
ja tema kannul tiireldes
läks lehelind ja tähendas:

«Kuid olgu meeles teil:
Nii palju süüa küsige
kui vatsa mahub, vaderid,
ja juua nõuda tohite
pang viina iga päev.
Kui aga rohkem nõuate,
siis täitub teie tahtmine
kaks korda, aga õnnetust
toob teile kolmas kord!»

Ja ära lendas lehelind
koos oma kalli pojaga,
kuid mehed hanereas
teed mööda läksid otsima,
kas kolmekümnes verstapost
on kaugel. Jõudes selleni
nad tummalt ära pöörasid
ja käisid samme lugedes
kesk paksu põlislaant.
Kui verst sai maha kõmbitud,
ees paistis haljas lagendik
ja lagendikul õõtsusid
kaks põlist männipuud...

Maad kaevama nad asusid,
said kätte karbi — avasid,
sealt lina leidsid seest
ja otsekohe hõikasid:
«Hei, kata ennast, linake,
ja toida talumeest!»

Näe — lahti rullus linake
ja nagu imeväel
kaks kätt seal õhust ilmusid,
tõid leiba, pange viinaga
ja jälle kadusid.

«Miks pole kurke kusagil?»

«Kas tulist teed ei tulegi?»

«Kas haput kalja polegi?»

Kõik ilmus silmapilk...

Vööd valla päästsid rändurid.
Nad lina äärde istusid
ja pidu lahti läks.
Üksteisele nad rõõmuga
suud andsid, kokku leppisid,
et enam nüüdsest alates
nad ilmaaegu iialgi
ei tülitse, vaid õiglaselt
ja ausalt asja uurivad,
et tagasi ei lähegi
nüüd koju nad — las ootavad
truud naised, lapsepõngerjad
ja vanakesed põdurad
niikaua kuni meestele
saab selgeks tüliküsimus,
niikaua kui nad jõuavad
tõe jälile ja leiavad,
kes on see, kellel Venemaal
on lahe elada.

Nii talitada tõotanud,
just nagu rondid magama
jäid mehed koidu eel...

I ja II peatükk.

[Otsustanud minna mööda Venemaad otsima õnnelikku, asusid meie rändurid teele.

Esimene kohtumine toimus neil küla papiga. Talumeeste küsimusele «Kas on mõnus papi elu?» jutustab ta neile talupoegade halvustavast suhtumisest pappidesse, oma viletsatest sissetulekutest.

Möödusid need ajad, mil vanade mõisnike kõrval, kes rikkalt ja vabalt elasid oma mõisates, oli mõnus elada ka papil. Mõisnikud laostusid, sõitsid ära võõrastele maadele, müüsid ära oma maad, ja pappidel tuli elada talupoegade kopikatest.

Pärast kohtumist papiga satuvad talumehed Kuzminskoje küla laadale. Värviküllaselt kujutab poeet pilte laadast. Kõrtside, söögimajade, viinapoodide juures joob rahvas oma viimased krossid maha.]

PURJUS ÖÖ.

. . . . . .

Teeviida juures kuulevad
häält tuttavat me rändurid.
Nad ligemale astuvad
ja näevad: Veretennikov
(see, kellelt lapselapsele
Vavilo kingad sai)
seal vestleb talumeestega.
Kõik hingelt ära räägivad
need lahke härra ees.
Kui kiidab laulu, laulavad
viis korda järjest — kirjuta! —
või meeldib tabav kõnekäänd,
— kõik kirja pandud saab.
Tükk aega Pavel kirjutas
ja tähendas siis meestele:
«Me talupoeg on taibukas,
kuid see ei ole hea,
et aru peast joob sageli,
tee ääres, kraavis vedeleb,
et häbi näha on.»

Ta juttu mehed kuulasid
ja noogutasid nõustudes.
Pavluša hakkas midagi
veel paberile panema,
seal aga segas vahele
üks vintis talupoeg.
See mees, kes seni vaikides
maas oli maoli lamanud
ja härra otsa vahtinud,
kraps! kargas maast ja pliiatsi
Pavlušal kiskus käest.
«Pea, arutu! Kas laotada
me kohta iga jaburust
ei ole häbi sul?
Mis on, mis teeb sind kadedaks?
Kas kadestad, et rõõmus on
maamehe vaese hing?
Me palju joome mõnikord,
veel rohkem aga töötame.
Võib purjus näha paljusid,
kuid rohkem kaineid on.
Kas oled käinud külades?
Pang täida puhta viinaga
ja tarest tarre käi.
Üht, teist ehk jaole meelitad,
kuid kolmandad ei puutugi
su viina. Võrdselt on
meil peresid, kus juuakse,
ja teisi, kes ei joo.
Ei joo, kuid siiski vaevlevad!
Siis parem joogu, sõgedad,
ja hingel kergem on.
On lihtsalt õudne vaadata,
kui suur neis kaineis taredes
on rahva viletsus.
Kas oled käinud külades,
kui käes on viljakoristus?
Kas kõik on kõrtsis siis?
Me maal on nurmed ääretud,
kuid kitsid. Kas sa tead,
kes on see, kelle kätetöö
need muudab haljaks kevadel
ja paljaks sügisel?
Kas oled näinud talumeest,
kui päevatöö on lõppenud?
Ta rõuku tassis mägesid,
peotäis ta toiduks on.
Eest, vägimees, kõtt! Kõrrega
ma ümber tõukan sind!

Toit maitseb talumehele!
Ta närib hällist hauani
just nagu raudne saag.
Kuid mida sööb ta? . . . Teadagi,
vats pole peegel ju.
Ei toidu üle kaebagi . . .
Sa üksinda teed tööd,
kuid vaevalt töö on lõppenud,
seal jumal, tsaar ja mõisasaks
on kolmekesi jaol.
Kuid on veel neljas vaenlane,
kes tatarlasest tigedam —
see osaga ei lepigi,
kõik ära õgib käest.
Veel hiljuti üks härrake,
niisama kõhn kui sinagi,
käis Moskva kandist siin.

See laule üles kirjutas
ja mõistatusi musteldas
ja jutte klanis meilt.
Üks teine tuli, usutles,
kui suur on päevateenistus,
kui palju päevas palasid
meil suhu pista on.
Kes mõõtmas käib me põllumaid,
kes külarahvast sõrmedel
ükshaaval kokku loeb.
Kuid keegi pole lugenud,
kui palju tulekahjudes
meil igal aastal hävineb
maamehe kätetööd . . .

Ei mõõtu vene joomisel!
Kuid ons me häda mõõdetud?
Kas meie tööl on mõõt?
Viin murrab talupoegasid!
Kuid kas ei murra hädagi,
kas töö ei murra meid?
Ei mõõda maamees viletsust,
ta kõigega saab hakkama,
teeb kõik, mis teha on.
Ei mõtle maamees töötades,
et tööga tapab end!
Kas topsi tõstes tõesti ta
peaks mõtlema, et järgmine
ehk maanteekraavi viib?
Kui teil on vastik vaadata,
kui purjus mehed vaaruvad,
eks vaadake meid siis,
kui pärast niitmist talupoeg
soost märga heina lohistab.
Kust läbi ei saa hobune,
kus liikuda ka koormata
ei julge jalamees,
vees, poris, mättalt mättale
me talumeeste maleva
seal roomab heina tassides
ja naba katkestab.

Kui palja päi me päikeses
tööd teeme, ise üleni
koos higiga ja poriga,
lõikheinast katki kriibitud,
soosõõdikutest verised,
kas oleme siis kaunimad?

Sul hale hakkab — haletse,
kuid ära haava meid.
Ei maksa härra mõõduga
sul mõõta talumeest.
Me pole õrnad valgekäed,
me suured mehed oleme,
ükskõik kas töö või trall.

Oi talumees, sul süda sees
on musta pilve sarnane,
sünk, tulist viha täis.
Sealt kärkiv kõu peaks kõmama
ja verevihma sadama,
kuid kõige lõpp on — viin.
Naps valgus soontes laiali
ja naerma puhkes muretult
hea talumehe hing.
Siin pole vaja ohata.
Sa ringi vaata, rõõmutse:
Oi poisse, oi! Küll mõistavad
nad pidu pidada!
Luud-liikmed välja kurnatud,
hing rinnas ära vaevatud,
kuid siiski vägitegudeks
on uljust varuks veel . . .»

Mees seisis parvel viiskudes
ja tammus jalalt jalale.
Ta hetkeks vaikis, vaadates
heal meelel rõõmsat rüsinat,
mis tema ümber lainetas,
ja valjult lisas siis:
«Oi talurahva kuningriik,
sa purjuspäine, mütsitu,
oh rõkka — rohkem veel!»

«Taat, ütle, mis su nimi on?»

«Mis siis? Kas üles sirgeldad?
Misjaoks? Kuid olgu — kirjuta,
et Paljasjalgse külas on
Jakim Nagoi — teeb seni tööd,
kui ükskord surnult maha vaob,
joob, kuni mõistus kaob . . .»

Kõik mehed naerma puhkesid
ja rääkisid nüüd härrale,
kes on Jakim Nagoi.

Ta vaene mees on. Nooruses
kord elas, töötas Piiteris,
kuid vangi sattus seal:
kaupmehega protsessima
läks, narr. Puupaljalt tagasi
siis tuli kodumaadele
ja adra taha jäi.
Kolmkümmend aastat juba siin
vaol käies kõrbeb päikeses
ja varjab suure vihmaga
end ainult äkke all.
On adra külge kasvanud.
Kui sureb, maha variseb
nii nagu mullakamakas,
mis adra hõlmal on...

Kord juhtus nõnda: pojale
mees linnast pilte tõi.
Ta pildid üles riputas
ja isegi kui poisike
heal meelel vahtis neid.
Seal tuli taeva karistus
ja küla süttis põlema.
Kuldrublakest kolmkümmendviis,
mis elu jooksul kogutud,
Jakimil tares on.
Need oleks päästma pidanud,
kuid pilte kõigepealt
mees hakkas välja tassima.
Ikoonidega askeldas
sel ajal küljeluu.
Siis tare kokku varises,
mees kõigest ilma jäi.
Kuldrahad kompu sulasid
ja ainult üksteist rubla sai
ta selle kombu eest.
«Oi, kalliks läksid, vennike,
su pildid maksma sul!
Kuid uues tares muidugi
need jälle seinal on?»

«Nii neh!... Ja on seal teisigi!»
mees ühmas, vakka jäi.

Noorhärra kündjat tunnistas:
ta rind on sisse langenud,
kõht aukus, kurrud silmade
ja huulte ümber — põuaga
on nõnda maa sees praod.
Mees maaga ongi sarnane:
kael pruun kui künnimuld,
näost telliskivipunane,
käed tammekoore taolised
ja juuksed — nagu liiv.
. . . . . .

Neljas peatükk.

ÕNNELIKUD.

«Vaat mis — Jermilo Girinilt
teil, sõbrad, tuleks küsida!»
teekäijatele Fedossei,
üks Vinguküla talupoeg,
nüüd andis tarka nõu.
«Kui tema teid ei avita,
ei ole õige õnnelik,
siis ärge üldse otsige.»

«Kes see Jermilo on?
Vist vürst või krahv
oh muidugi?»

«Ei ole mingi vürst või krahv,
vaid lihtne talumees.»

«Sa räägi meile selgemalt!
Noh, võta istet, pajata,
kes see Jermilo on!»

«Kõik räägin. Unžal kunagi
vaeslastekohtult endale
ta oli veski rentinud.
Kui müügile läks see,
kesk teisi enampakkujaid
ka Girin kaasa lõi.
Üksteise järel kiiresti
jäid kehvad ostjad kõrvale
ja ainsana Jermiloga
jäi veski pärast võistlema
kaupmees Altõnnikov.
Jermilo öeldud hinnale
ta ikka lisab kopika.
Jermilo hingetäiega
viis rubla juurde virutab,
kuid kaupmees jälle kopika.
Nii nende võitlus käis —
kui kaupmees lisas kopika,

lõi rublaga Jermil.
Ja alla jäi Altõnnikov,
seal aga ilmus takistus,
sest käsirahaks taheti
üht kolmandikku Girinilt
sealsamas, aga kolmandik —
see tuhat rubla on.
Nii palju polnud kaasas tal;
kas oli ise hooletu,
või ninapidi vedasid
alldjakid — nii või teisiti,
kuid kimpu jäi Jermil.

Ju rõõmustas Altõnnikov:
«Siis saan ma veski endale!»
Jermilo vastu: «Ei!»
Läks paluma eesistujat:
«Kui teie heldus rahaga
pool tundi ootaks veel? . . .»

«Mis teed sa poole tunniga?»

«Ma raha ära toon.»

«Tood ära? Kus su aru on?
Kolmkümmend versta siit
on veskini, kuid istungil
on tunni pärast lõpp.»

«Siis pooleks tunniks lubate?»

«Hea küll! Tund aega
ootame . . .»
Jermilo läks. Altõnnikov
alldjakkidele pilgutab,
koos irvitavad, reod!
Jermilo aegaviitmata
läks kohtust turuplatsile.
(See oli turupäev.)
Ta tõusis püsti vankrile,
seal ristimärgi ette lõi,
siis nelja kaarde kummardas
ja hüüdis valju häälega:
«Head inimesed, vaikige
ja kuulake — paar sõnakest
mul teile öelda on!»

Lai, kihav plats jäi hääletuks.
Jermilo laadarahvale
nüüd rääkis veskiloost.
«Tean, hammast ihus ammugi
mu veskile Altõnnikov.
Kuid minagi ei tukkunud,
vaid linnas korda viis
sai käidud asja kuulamas.
Eelpakkumine täna on,
nii mulle öeldi seal.
Te teate ju, et asjata
tee peale sularahaga
ei lähe talupoeg.
Puupaljalt sõitsin kohale.
Kuid näe, nad kokku rääkisid,
et oksjon lõplik on.
Alt vedasid mind, nurjatud,
nüüd irvitavad, saadanad:
«Mis ära teed sa tunniga,
kust raha välja tood?»
Ehk toongi taeva abiga!
Alldjakid on küll vägevad,
kuid rahvas kangem on.
On rahakas Altõnnikov,
kuid vastu rahva kukrule
ta ikkagi ei saa:
see iialgi ei tühjene
nii nagu meri kaladest —
võid püüda surmatunnini.
Ma maksan, taevas näeb,
kõik teisel reedel tagasi.
Siin pole veskis küsimus,
ei — alandus on suur.
Kui te Jermilot tunnete,
kui te Jermilot usute,
siis hädast päästke nüüd . . .»

Ja imelugu juhtuski:
näe, platsil äärest ääreni
kui tuules äkki lehvima
lõi kõigil vasak hõlm.
Maarahvas kukrud vallandas,
mis hinge taga kellelgi,
Jermilo kätte tõi.
Jermil on kirjaoskaja,
kuid millal sa siin kirjutad,
hea veel, kui loetud saad.

Ja täitus kübar hõbedast
ja kulunud kuldtükkidest

ja võidund rahapabereist.
Ta võttis kõik, ei põlanud
ka vaskset viielist,
ei võinudki ju põlata,
sest rikka sajarublasest
ju kaugelt kallim sageli
on vaese vaskne kross.

Käes nõutud summa oligi,
kuid rahva heldus suurenes:
«Säh, säh, küll annad tagasi,
see sinu käes ei kao.»
Nüüd nelja kaarde kummardas
Jermilo tururahvale,
peos kübar saadud rahaga,
sealt kohtusaali läks.
Suur oli kõigi imestus,
näost halliks läks Altõnnikov,
kui tuhat rubla lauale
mees ladus kõigi ees.
Kord tige meel, nüüd libe keel:
head näod on peas alldjakkidel
ja lipitsevalt soovivad
nad talle õnne kõik.
Jermilo aga väljagi
ei teinud neist — nad krossigi
ei saanud tema käest.

Kõik linnarahvas huviga
läks teisel reedel vaatama,
kui turul arveid õiendas
maarahvaga Jermil.
Kust ta neid kõiki mäletas?
Tol korral, raha kogudes
ei jäänud mahti seks.
Kuid vaidlusi ei tekkinud
ja ühtki liigset kopikat
ei tulnud maksta tal,
vaid (Girin ise kõneles)
üks rubla jäi veel ülegi —
kes andis, taevas teab.
Päev otsa, kukkur avatud,
Jermilo andjat otsides
käis ringi, aga rahale
ei leidnud peremeest.
Päev oli looja veeremas,
kui turuplatsilt viimsena
ta ära läks ja pime sant
sai selle rubla. Näete nüüd,
mis mees Jermilo on!»

Pead vangutasid rändurid.
«Tõepoolest veider! ... Seleta,
mis nõidus see küll on,
et kogu rahvas usaldas
nii ühte talumeest?»

«Siin nõidus meest ei aidanud,
vaid õiglus, kallid vaderid ...
Kas teate ehk Adovštšinat,
mis kuulus vürst Jurlovile?»

«Jah, teame küll, mis siis?»

«Üks sandarmitekorpuse
polkovnik, rind täis rahasid,
koos viie-kuue abiga
Jurlovi mõisas valitses
ja kirjutajaks kontoris
seal oligi Jermil.

Poiss kahekümne aastane
siis oli, väike ametnik,
mis võim sel ikka on?
Kuid siiski talumeestele
on inimene temagi.
Nad temalt kõigepealt
nõu otsivad — ta õpetab,
kui tarvis, tõendi kirjutab,
teeb kõik, mis saab, ja krossigi
ei nõua selle eest.
Kui pakud, lükkab tagasi.
Kas talupojalt tihkakski
siis raha välja pressida
üks õige talupoeg?

Sel viisil viie aastaga
seal kogukonnas kõigile
Jermilo armsaks sai.
Siis aeti ta sealt minema ...
Kõik kahju tundsid Girinist,
nii kiiresti ei harjunud.
Uus oli ahnepäits.
Kuid teha polnud midagi.

ja aja jooksul said
nad hakkama ka uuega.
Vaid siis, kui talle makseti,
suu avas, sõna kirjutas
see mujal läbi põlenud
laiskvorst ja lakekauss.

Kuid kaua õnneks ometi
ei kestnud tema valitsus.
Läks hauda vana vürst.
Noorhärra sõitis kohale,
ta vallandas polkovniku,
lõi tema abid minema.
Ka need, kes olid kontoris,
kõik hundipassi said.
Kuid külavanem valida
meil kästi endi seast.
Noh, kaua me ei mõtelnud.
Kuus tuhat hinge hüüdsime
kõik nagu ühest suust:
«Te pange Girin vanemaks.»
Poiss härra juurde kutsuti
ja pärast jutuajamist
vürst hüüdis rõdu pealt:

«Noh, olgu, nagu soovite.
Heaks kiitsin teie valiku
ja templi alla lõin.
Näen, mees on kirjaoskaja.
Kas ainult noor ei ole veel?»

«Mis siis,» me talle vastame,
«noor küll, kuid nutt on peas.»
Nii kogukonnas Girini
me peremeheks panime.
Kus oli peremees!
Ta seitse aastat valitses,
kuid rahva raha krossigi
ei ahnitsenud endale,
ei teinud liiga süütule,
ei lasknud valskust sündida,
kõik temalt õigust said.»

«Pea!» kõnelejat noomivalt
üks hallpea preester katkestas.
«Nüüd, vennas, pattu teed!
Käis ader vao peal õieti,
kuid vääratas siis kõrvale,
kui kivi ette jäi.
Kui pajatama hakkasid,
siis ausalt kõigest kõnele.
Või mõtled muinasjutuga
me aega viita siin?
Ka mina tundsin Girinit...»

«Kas ma ei tundnud siis?
Ma sama kogukonna all
sealsamas vallas elasin,
kuid üle viidi meid...»

«Kui juba tundsid Girinit,
siis tema venda Mitritki
sa, vader, tundma pead!»

Jäi jutustaja mõtlema
ja ütles: «Õige küll!
Mul tõesti liigne sõnake
suust lipsas jutuhoos.
Kord vääratas Jermilogi.
Kui külas võeti nekruteid,
siis vabaks tema abiga
sai Mitri, noorem vend.
Me vaikime. Noh, teadagi —
ka härra külavanemal
ei saadaks venda soldatiks.
Ehk küll Nenila Vlasjevnal
on pojast hale, ahastab:
«Kord polnud meie käes!»
— mis sest! Noh, oleks ulunud
päev, kaks ja asi sellega.
Mis aga juhtus siis?
Kui olid võetud nekrutid,
Jermilo ise korraga
jäi kurvaks, hakkas põdema,
ei sõõ, ei joo — läks selleni,
et isa tal kord kuuri all
käest ära võttis silmuse.
Kõik hinge pealt nüüd kõneles:
«Sestsaadik, kui ma määrasin
Nenila poja nekrutiks,
on elust isu täis.»
Käe köie poole sirutab...
Küll rahustada katsusid
vend, isa... kõik jäi asjata,
tal ikka sama jutt:
«Ma olen kurjategija,

käed köiega mul siduge'
ja kohtu viige mind.»
Et ära hoida õnnetust,
käed isa sidus tal
ja juurde seadis valvuri.

Suur oli kõigi erutus,
kui algas asjaarutus:
nii veidrat lugu varemalt
veel näinud, läbi vaadanud
ei olnud kogukond.
Ka omaksed ei palunud,
et talle armu heidetaks,
vaid karmi, õiglast karistust
nad nõudsid meie käest:
Poeg mõistke kohe tagasi
Nenilale, või muidu poob
Jermil end üles veel.

Jermilo tuli, kõhetu,
näost valge, jalad pakkudes
ja ümber käte köis.
Ta tuli, ütles: «Kunagi
ma kohut mõistsin teistele,
nüüd olen ise patusem,
mu üle kohut pidada
nüüd kord on teie käes.»
Ta meile maani kummardas.
Tõepoolest — nagu arutu
on vaene, ohkab haledalt
ja risti ette lööb.
Nutt tuli peale vaadates,
kui äkki langes põlvili
Nenila ees Jermil.

Noh, kõik läks lõpuks libedalt,
sest iga asi võimalik
on suure härra käes.
Nenila poja asemel
läks Mitri Girin soldatiks,
kuid kuulukse, et temalgi
ei ole raske teenida.
Vürst ise kannab hoolt.
Kuid trahvi maksma mõistsime
me Girini — üks osake
sealt nekrutile läks,
üks osake Nenilale,
muu meile — liikudeks ...

Jermil niipea ei toibunud.
Veel aasta otsa mehike
kui haige ringi käis,
ja kuidas ka ei palutud,
end lahti ütles ametist.
Ta võttis veski rendile
ja endisest veel armsamaks
me kõigi meelest sai.
Ta matiga ei nöörinud,
ei lasknud rahvast oodata —
kas kubjas, mõisnik, ametnik
või kõige vaesem talumees —
kõik pidid järge ootama;
tal oli kõva kord.
Ei ole juba ammugi
seal kubermangus viibinud,
kuid olen kuulnud, Girinit
kõik õigusega kiidavad.
Te käige tema pool!»

«Te ilmaaegu lähete!»
teist korda juba katkestas
ta juttu hallpea papp.
«Ma tean Jermilo Girinit.
Seal kubermangus viibisin
ma viie aasta eest.
(Ma olen palju rännanud,
sest vaimulikke sageli
meil vahetada armastas
arhierei.) Jermiloga
üksvahe naabrid olime.
Jah, haruldane mees!
Kõik, mis on õnneks vajalik,
tal oli: rahu, varandus
ja austus — sügav, tõeline.
Ei rahaga või hirmuga
niisugust austust võideta,
vaid seda aru, headuse
ja karmi tõega saab.
Kuid kordan teile ikkagi,
et asjata te lähete —
ta istub sunnitööl ...»

«Mispärast?»

«Taeva tahtmine!
Võib-olla keegi teist
ehk kuulnud on Obrubkovist,

kel talupojad mässasid.
Kus Kohkumise kubermang,
seal Hädavere valla all
on Hirmu küla tal.»

[Kui selgub, et laadal õnnelikku ei ole, suunduvad rändurid Talva külasse, talunaise Matrjona Timofejevna poole, kellest räägitakse, et ta olevat elus õnne leidnud.
Teel sinna kohtavad nad mõisnikku.]

Viies peatükk.

MÕISNIK.

Seal kohalikku mõisnikku
Gavrilo Afanasjevitš
Obolti-Oboldujevit
tõld tassis mööda teed.
Mees oli punapõsine
ja täidlane ja rühikas,
ees vurrud hallid, teravad.
Kuuskümmend küll vist isandal
ju turjal olla võis.
Tal oli uljas välimus:
kottpüksid laiad, tohutud
ja nööridega kuub.
Gavrilo Afanasjevitš
läks verest ära märgates,
et seitse mehekolakat
on tema troika ees.
Saks haaras taskust püstoli,
mis sama tönts ja ümarik
kui selle peremees,
ja relva kuue laenguga
ta suunas talumeestele:
«Seis! Maanteeröövlid!
Mõrtsukad!
Niipea kui paigalt liigute,
teid kohe vagaks teen!...»
Teekäijad naerma puhkesid:
«Kus alles leidis mõrtsukad!
Näed, nuga, kirvest, hangugi
ei ole kaasas meil!»

«Kes olete? Mis tahate?»

«Üks mure vaevab meid.
See mure on nii tõsine,
et sundis kodust lahkuma,
töötujugi meilt peletas
ja söögiisu viis.
Sa tõota kindla sõnaga,
et meile, talumeestele
kõik ausalt, otsekoheselt
tõemeeli ära kõneled,
nii nagu asi on.
Siis sinule me räägime,
mis mure vaevab meid.»

«Ausõnaga kui aadlimees
ma tõotan teie ees...»

«Ei, mitte aadlimehena,
vaid kristlasena kinnita,
et teed, mis lubasid.
Koos aadlimehe sõnaga
käib sõim ja vastu vahtimist,
neid pole vaja meil!»

«Kanäe, kust tuuled puhuvad!
Kuid sündigu te tahtmine.
Mis on siis hinge peal?...»

«Sa pane püstol kõrvale
ja kuulata — vaat nii.
Me pole mingid mõrtsukad,
vaid talumehed leplikud,
kes vabaks lastud hiljuti
ja ühest kandist kõik.
Kus Kõlevere kubermang
ja Kitsikuse kreis,
seal seitse küla kõrvuti
on Vaeva valla all:
on Hilbuta ja Paigatu
ja Nadila ja Lõdina

ja Ikalduse, Näljaste
ja Põlendmaa on ka.
Teel asja pärast astudes
ja nõnda kokku juhtudes
me sattusime vaidlema:
kes on see, kellel Venemaal
on lahe elada?
Roman see ütles: mõisnikul,
Demjanuška: tšinovnikul,
Luka, et papil vist.
Kaupmehesaksal kerekal,
häält tõstsid vennad Gubinid,
Ivan ja Mitrodor.
Pahhom see ütles: aadlikul,
bojaarihärral vägeval,
auväärt ministriisandal.
Ei, tsaaril, ütles Prov.

Kui tõrges härg on talupoeg.
Mis jamps kord kolus on,
ka talvaga ei kanguta
sealt seda välja — vaidleme,
kõik oma kangust täis.
Me vaidlus riiuks arenes,
riid paisus viimaks kakluseks.
Nõuks pärast kaklust võtsime,
et me ei lahku koost
ja enam koju tagasi
ei lähegi — las ootavad
truud naised, lapsepõngerjad
ja vanakesed põdurad,
niikaua kuni on
meil selge tüliküsimus,
niikaua kuni jõuame
tõe jälile ja leiame,
kes on see, kellel Venemaal
on lahe elada.

Sa ütle, käsi südamel:
Kas hea on mõisas elada?
Mis on — kas lahe, muretu
on härra elujärg?»

Gavrilo Afanasjevitš
kõps! välja kargas sõidukist
ja meeste juurde läks,
kätt katsus neil kui tõbistel
ja otsa vahtis teraselt
ja kõhtu kinni pidades
ta naerma purskas siis.
«Ah-ah-ah-haa! Ah-ah-ah-haa!»
mees naeris kõigest südamest
ja läbi selge hommiku
see kõlas kaugele.

Siis viimaks veidi toibudes,
ta ütles neile sapiselt:
«Te olge head ja katke pead,
mu *härrad*, istuge!»

«Mis härrad meie'nd oleme.
Kui sinu hiilgus kõneleb,
ka seistes võime kuulata.»

«Ei, *kodanikud*, ei!
Ma palun tõesti, istuge!»
Küll mehed vastu punnisid,
kuid asjata — tee pervele
nad istet võtsid kõik.

«Te loaga istun minagi...
Hei, Proška! Kalla heresit
ja vaip ja padi too!»

End vaibal välja sirutas,
jõi klaasikese heresit
ja juttu algas nii:

«Ausõnaga ma lubasin,
et vastan puhtast südamest —
see pole lihtne töö.
Küll auväärt mehed olete,
kuid kehv on teie haridus.
Mis moel ma arusaadavaks
teen, mis mul mõttes on?
Ma teile selgeks tegema
pean kõigepealt, mis tähendab
see sõna — aadlimees.
Te ütelge, kas olete,
mu kallid, kuulnud iialgi,
mis on üks sugupuu?»

«Kas vähe metsas käidud on!
Kõiksugu puid on seal!»
teekäijad talle vastasid.

«Nüüd hoopis rappa läksite...
Hea küll, ma räägin selgemalt.
Ma olen kuulsast soost.
Mu esiisa Obolduid
on esmakordselt mainitud
ürgvanas ajaraamatus.
Kakssada aastat tagasi
see kirja pandud on.
See raamat mainib tatarlast
Obolti-Oboldujevit,
kes kahe rubla väärtuses
sai kingiks kallist kalevit,
sest nimepäeval rebaste
ja huntidega esines
ta keisriproua ees.
Metskaru vastu võitlema
mees oma karu ässitas
ja rängalt Oboldujevit
seejuures kaapas ott.
Mu kallid, noh, kas mõistsite?»

«Mis seal siis mõista on?
Kas karudega praegugi
maad mööda kabajantsikuid
meil vähe ringi käib?»

«Te muudkui oma jutuga...
Suu pidada! Te kuulake,
mis teile räägin veel.
See Oboldui, kes lõbustas
auväärset keisriemandat,
me soole pani aluse,
ja sellest, nagu ütlesin,
ju üle kahe sajandi
nüüd mööda läinud on.
Mu esiisa ema poolt
on aga vanem veel,
sest teises ajaraamatus
on kõneldud vürst Štšepinist
ja ühest Vanka Gussevist,
kes sellepärast hukati,
et tahtsid Moskvat süüdata
ja riigikassat röövida.
On varsti sellest sündmusest
kolmsada aastat täis...
Noh, sõbrad, kas nüüd mõistate,
kui kauges ajas alguse
saab aadli sugupuu?»

«Ja sina,» mehed laususid,
«siis oled küll vist õunake,
mis kasvab sellel puul?»

«Kui õunake, siis õunake!
Miks mitte! Jumal tänatud,
et viimaks selgeks sai.
Te aga teate isegi,
et seda kõrgeaulisem
on aadlik, mida põlisem
on tema sugupuu.
Nii on ju, ise ütelge!»

«On küll!» teekäijad vastasid.
«Maamees on härrast erinev
ja erinev peab olema
ka au, mis osaks saab.»

«Näen, näen, te asja mõistsite.
Nii siis, mu kallid — eluke
meil oli hea kui Eedenis
ja austus piiras meid.
Ei üksnes vene talumees,
ka vene loodus painutas
me võimu alla end.
Sa olid ümbruskonnale
just nagu taevas päikene;
su päralt külad vagusad,
su päralt metsad põlised,
su päralt põllumaad.
Kui läbi küla jalutad,
su ees on rahvas põlvili,
kui lähed metsalangile,
puuhiiud saja-aastased
kõik painutavad päid.
Kui kõnnid niidul, põldudel,
vaob longu härra jalgele
nurm valmis viljapeadega,
on rõõmus silm ja kõrv.
Siin ojas kala sulpsatab.
«Söö ennast priskeks, kalake!»
Seal nurmel jänes vilksatab.
«Löö kepsu jahiajani!»
Kõik oli rõõmuks härrale.
Ka kõrrekene sosistas:
«Ma kasvan sinu jaoks!»

Ja maale ehteks, uhkuseks
siis valendasid kinkudel

meil vaiksed, kaunid kirikud.
Kuid meie aadlimõisadki
ei jäänud maha neist.
Triiphooned olid mõisates
ja hiina lehtlad nägusad
ja pargid laiad, põlised
just nagu Inglismaal.
Lipp iga mõisa katusel
lõi laksu sisse kutsudes:
seal lahke vene kostitus
ees ootas igaüht.
Ei uneski näe prantslane,
mis pidusid me tegime.
Ja mitte päev või kaks —
kuu aega kestis pidustus.
Kõik oli omast käest —
nuumlinnud maitsvad, lihavad,
nalivkad kanged, kihavad
ja näitlejad ja muusika
ja teenreid terve polk.

Viis kokka, pagar kuuendaks,
kaks seppa, mööblitegija,
kakskümmend neli jahimeest
ja kuusteist pillimängijat
mul oli... Jumal küll!...»

Tusk haaras mõisaisandat.
Ta langes näoli padjale,
siis aeglaselt end sirutas
ja hüüdis: «Proška, hei!»
Ta käsu peale ulatas
truu teener klaasi viinaga.
Gavrilo Afanasjevitš
jõi sealt ja jätkas siis.

«Täis olid hilissügisel
su laaned sarvehelinat,
oh maake, Venemaa.
Poolpaljais, nukrais metsades
uus elu algas siis.
On metsaservas ootamas
pikäörid, samas lähedal
ka mõisnik ise on.

Kuid ajajaid ja hagijaid
on kuulda metsas. Oi!
Sarv hüüab seal! Oi! Kiunudes
koos kobaras on koerteparv.
Kas juba välja ajasid
nad saagi? Haliloo!
Suur, tumeruske rebane,
karv kahus, välja kihutab,
händ taga lehvib tal.
On peidus koerad arukad,
ja ärevusevärinal
nad oma aega ootavad.
Seal kallid võõrad on!
Veel rohkem välja põõsastest,
veel lähemale! Nii!
Vaat nüüd! Noh, lenda, hobune!
Mind ärge sisse vedage.
Mu koerad, kallid — haliloo,
halii! Hei, võta! Hass!»
Gavrilo Afanasjevitš
maast kargas, jalgu siputas
ja huikas, vehkis kätega.
Nii elavalt ta kujutles,
et kütib rebaseid.
Pealt kuulasid, pealt vaatasid
teekäijad tumma huviga
ja habemesse muigasid
kõik selle pildi ees...

«Oi ajujaht, oi jahike!
Kõik unuda võib mõisnikul,
kuid iialgi ei unusta
ta põlist vene lõbustust,
sind, hoogne ajujaht!
Meil pole kahju enesest,
ei — kahju on, oh Venemaa,
et ühes ajujahiga
kaob sinu vaprus, sõjakus
ja uhke rüütlivaim.
Kord oli aeg, kus sügisel
meid sõitis jahimaadele
poolsada inimest.
Seal kaasas igal mõisnikul
on sada hagijat,
ja igaühel sadulas
on tosin ajajat,
ja igaühel moonavoor
ja kokad kaasas on.
Kui muusika ja lauluga
see rong läks mööda teed,
see oli armsam silmale

kui kaardiväediviis.
Aeg mööda lendas kotkana
ja vabalt, kergelt hingata
võis mõisahärra rind.
Auväärt bojaariaegasid
ja vana-vene pruukisid
hing ihkab tagasi.
Ei mingit vasturääkimist!
Kui tahan, olen armulik,
kui tahan — karistan!
Mu soov on seadus; rusikas
on minu politsei.
Kui lõin, siis tule silmist tõin,
kui lõin, siis hambad kurku lõin
ja rrraksus lõualuu!...»

Siin äkki pillikeelena
ta kõne katkes. Tusaselt
mees enda ette põrnitses
ja hüüdis: «Proška, hei!»
Jõi lonksu, pehme häälega
siis jätkas: «Teate isegi,
et valjus on ju vajalik.
Küll talumehi nuhtlesin,
kuid armastasin neid.
Suur ahel katki rebenes.
Ei enam peksta talumeest,
kuid isalikult armugi
ei osutata nüüd.
Ehk karm küll olin ajuti,
kuid ometi nad ohtramalt
mu headust maitsta said.

Kui isa mõisaperele
ma lihavõttehommikul
suud andsin, õnne soovisin.
Suur laud kesk saali kaetud on,
seal peal on munad kirevad
ja pasha ja kulitš.
Mu abikaasa, emake
ja pojakesed, preilidki
ei pane halvaks — suudlevad
ka viimast talumeest.
«On Kristus tõusnud, vaderid!»
«Ta tõesti tõusnud on!»
Kõik rahvas paastu lõpetab
ja viina, mõdu joob...
Ja alati, kui seisis ees
üks suurtest usupühadest,
papp pidas õhtust teenistust
mu vastuvõtutoas.
Ma teenistusel lubasin
ka talurahvast viibida:
las paluda, las taguda
pead puruks vastu maad!
Ehk haistmismeel küll kannatas
ja pärast eided põrandaid
huik aega pesta said,
kuid hingepuhtus sellega
meis säilis — hingesugulus,
mis meid ja rahvast seob.
Heategijad, eks olnud nii?»

«Nii neh!» teekäijad vastasid,
kuid endamisi mõtlesid:
«Noh, teame — aiateibaga
sa kokku peksid neid.»

«Kuid selle eest ka armastas
mind maamees, võite uskuda...
Mu mõisas põlluharijad
kõik tundsid käsitööd.
Kui kodus aeg läks igavaks,
siis võõrsile nad kevadel
mu loaga läksid kõik.
Ei jõua sügist oodata
mu naisuke, mu põngerjad,
nad aru peavad, vaidlevad,
mis külakostiks saabudes
toob keegi talumees.
Sest peale seatud orjuse
ja lõuendi ja munade
ja lindude ja muu,
mis iidsest ajast alates
on antud mõisahärrale,
maamehed vabatahtlikult
ka kinke meile tõid.
Kes keediseid tõi Kiievist,
kes Astrahanist kalasid,
kes aga jõukam, koguni
siidriiet kaasa toob.
Ennäe! Kätt proual musutab
maamees ja kanga ulatab!
Said maiust, mängukannisid
mu lapsed, veini Piiterist
sain mina, maiasmokk.

Väänkaelad! Välja nuhkisid —
ei võta Krivonogovilt,
vaid toovad prantslaselt.
Koos nendega seal jalutad
sa vennalikult vesteldes
ja oma käega naisuke
neil kallab klaasid täis.
Kuid lapsukesed väikesed —
need lutsutavad prääänikuid
ja põnevad on nendele
maameeste lihtsad lood:
mis raskeid töid nad teinud on,
mis võõraid maid nad näinud on,
missugune on Peterburg
ja Kiiev, Astrahan.

Nii olid lood, heategijad...
Te näete — talurahvaga
ma hästi läbi sain.»

«Jah, oli siis teil, mõisnikel,
hea põlv, et lihtsalt kadesta,
kõik, mida ihkab hing!»

«Ja kõik on möödas, kadunud!
Oi, leinakella hääl!...»

Jäid kuulatama rändurid.
Nii oligi — Kuzminskojest
õrn hommikune tuuleõhk
tõi kurbi, raskeid helisid.
«Muld olgu kerge, talumees!
Ees taevariik sind oodaku!»
teekäijad vaikselt laususid
ja risti ette lõid...

Gavrilo Afanasjevitš
peast mütsi võttis samuti
ja risti ette lõi.
«Ei, mitte talumehele,
vaid mõisahärra elule
seal kõlab leinakell.
Jää jumalaga jäädavalt,
hea, lahe elu! Lõppenud
on isandate Venemaa!
Mis nüüd, on hoopis muud!
Hei, Proška!» (Rüüpas jällegi
ja vilistas...)
«Jah, masendav
on seda kõike vaadata:
küll on su pale muutunud,
mu vaene kodumaa!
Suurtsugu seisus terveni
just nagu peitu pugenud
või välja surnud on.
Nüüd tee peal muud ei kohtagi
kui purjus talupoegasid
ja poola sunnitöölisi.[1]
Siin käib aktsiisiametnik,
seal totter vahemees.[2]
Kui vägesid näed möödumas,
siis kindel olla võid,
et tänumeele puudusel
maarahvas mässu jällegi
on tõstnud siin või seal.
Kui palju aga varemalt
küll troskasid, küll britškasid
ja kuuehobutõldasid
teel sõitmas näha võis.
Seal mõisahärra kihutab,
soliidsed prisked emandad
ja tütred armsanäolised
ja sänikaelad-jõmpsikad
tal tõllas kaasas on.
Kui kellukene helises
või kuljus loogal tilises,
rind kuuldes rõõmsaks sai.
Mis aga on, mis ülendaks
nüüd hinge? Ainult pahandab
see kõik, mis ümber näed.
Kui hauaõhu puhangut
sa tunned teel — ees, tähendab,
on mõis... Oh jumal küll!
Seal kivihaaval laiali
on nägus häärber tassitud,
kuid telliskivid hoolega
kõik riita laotud on.
Ka sajanditevanune

[1] 1863. a. ülestõusust osavõtmise pärast saadeti kümned tuhanded poolakad Siberisse.

[2] Vahemees — ametnik, kelle ülesandeks oli korraldada vabastatud talupoegade ja mõisnike vahekordi.

lai mõisaaed peab langema
maamehe kirve all.
Mees raiub, ise õnnelik —
saab palju tarbepuid!
Maamees on tuim. Mis temale
loeb see, et võimsa tammepuu,
mis langes tema löökidest,
kord omaenda kätega
mu vanaisa istutas,
et minu lapsed Ganitška
ja Verotška kord hüllasid
just selle pihla all,
et seal, all selle lõhmuse,
mu abikaasa minule
kord häbelikult usaldas,
et ta on käima peal
Gavruša, esikpojaga,
ja peitis minu rinnale
sealjuures näo, mis õhetas
kui vili kirsipuus...
Ei maamees muule mõtlegi
kui ainult oma tulule
ja rõõmuga ta häärberi
koost kisub... Lausa piin
on minna külavahele:
ta istub, ei tee väljagi,
ja mitte õilsast uhkusest,
vaid sapist täitub rind.
Mets sarvedest ei helise,
vaid varga kirvelöökidest.
Jah, tembutavad... Kellega
sa metsi kaitsed veel?
Põld poolikult on haritud,
külv maha tehtud lohakalt,
kas see on mingi kord?
Oh emake! Oh kodumaa!
Ei ole hale enesest,
vaid sinust hale on.
Sa oled kurb kui leinaja,
kes seisab, palmik vallali
ja nutu jäljed näol...

Kõik mõisad välja surevad
ja kõrtse nende asemel
kui seeni sigineb.
Seal talumeest nad joodavad,
ta teenistusse kutsuvad
ja koolipinki panevad.

Mistarvis talle see?
Oh emakene Venemaa!
Nii nagu tempel hobusel
või röövlil häbimärk,
nii igal pool su ustel on
kaks sõnakest: «seesjoomiseks
ja väljaviimiseks».
Kas tõesti selle mõistmiseks
me vene kirja keerulist
peab tundma talupoeg?...

Ja meile maa jäi järele...
Oh sind küll, mõisa maa!
Kord olid meile emake,
nüüd võõrasemaks said.
Kuid kirjakoid — need kisavad:
«Kes süüdi? Paras sinule!
Kes käskis välja kurnata
maad, mis su toitja on?»
Ma vastan küll: «Kes oodata
siis seda kõike võis?»
Kuid jutlustajad karjuvad:
«On küllalt härrat mängitud!
Oh ärka, mõisnik-unimüts!
Maast lahti! Õpi elama!
Tee tööd ja vaeva näe!...»

Tee tööd! Kus leidsid, kellele
niisugust jutlust pidada!
Ma pole pastlais mühakas,
vaid olen taeva heldusest
ju vene aadlimees.
Meid Saksamaaga võrrelda
ei maksa: peened tundmused
ja uhke vaim on meil.
Ei õpetata töötama
meil neid, kes õilsast seisusest.
Ka ükski vilets ametnik
ei puhi meil ju põrandat
ja ahju puid ei too.
Kas teate, olen pidevalt
pool sajandit maal elanud,
kuid odra pead ei eralda
veel rukki peast! Nüüd tulevad
nad lauluga: «Tee tööd!»

Kui aga oma kohuseid
ei mõistnudki me õieti

ja kaitsta nime au
ja aadlimehe väärikust
ei oleks tulnud sellega,
et jahtisid, pitspallisid
me peame, uhkelt elame
ja võõrast tööst end toidame;
eks öeldud varem siis!
Mis tööd ma olen õppinud?
Mis elu piiras mind?
Ma looja taevast tahmasin
ja keisri mundris kelkisin
ja rahva raha pillasin
ja uskusin, et surmani
saan lulli lüüa nii,
kui äkki ... Taevas halasta ...»

Ja nutma puhkes mees ...

Häil talumeestel samuti
nutt varuks oli. Südames
üks mõte oli neil:
«Suur ahel tõmbus pingule
ja katkes, kaheks rebenes,
üks ots lõi mõisaisandat
ja teine talumeest ...»

[Leidmata õnnelikku meeste hulgast, hakkasid talupojad küsitlema naisi. Neile anti nõu minna Klini Matrjona Timofejevna juurde. Talupojad leiavad Matrjona Timofejevna põllul töötamas. Jutustada neile oma elust pole Matrjonal aega, ja talupojad haaravad sirbid, et teda aidata. Pärast tööd, istunud vihkudele, kuulavad talupojad Matrjona rahulikku jutustust oma elust.

Hästi ja muretult oli Matrjona Timofejevna elanud enne abiellumist. Vanemad olid teda ümbritsenud hellituste ja hoolitsusega. Kuid läinud mehele, sattus ta neiupõlve heast elust otse põrgusse. «Suur oli äia perekond ja omavahel tülitses,» jutustab Matrjona Timofejevna talupoegadele. «Mees tööle läks ja õpetas: «Vait ole, välja kannata!»» Nagu ori töötas ta võõras perekonnas ja täitis mehe õpetust, käis «viha südames, kuid iial liigset sõnakest ei öelnud teiste ees». «Saveli, äia isake, see oli peres ainuke, kes hoidis mind ...» ütleb Matrjona Timofejevna, alustades jutustust Savelist, Püha-Vene vägilasest.]

Kolmandast osast.

Kolmas peatükk.

SAVELI, PÜHA-VENE VÄGIMEES.

«Savelil oli tohutu
hall lakk ja habe rinnuni;
kakskümmend aastat kääre vist
ei olnud näinud need.
Mees karu meelde tuletas
ja eriti, kui kumaras
ta ilmus metsa alt.
Selg oli taadil kõveras
just nagu look, ja sageli
kui madalasse kambrisse
ta sisse astus, sähvatas
mul mõte läbi pea:
nüüd metsakoll end sirutab
ja lakke augu lööb.
Taat aga sirgu ajada
ei suutnud enam — kõneldi,
et tal on sada täis.
Muust perekonnast eraldi
rauk elas väikses toas,
ta omakseid ei sallinud,
ei lasknud ligi neid.
Need solvasid ja sõimasid
hallpead. Ta enda poeg
Savelit hüüdis märgituks
ja sunnitööliseks.
Savelit see ei vihasta —
kaob oma tuppa, tegeleb
seal kirikukalendriga
ja risti ette lööb
ja äkki lausub: «Märgitu,

kuid mitte orjaking!»
Kui väga liiga tehakse,
siis mõne riuka nuputab:
«Näe, kosilased tulevad!»
Kraps! kargab nadu vaatama,
kuid hoopis kerjus on.
Kord tinanööbi nikerdas
taat hõbemündi sarnaseks
ja maha poetas salaja.
Sealt selle leidis äi.
«Tohoh! Kakskümmend
kopikat!»
Läks kõrtsi, tuli tagasi —
suud-silmad häbi täis.
Kõik õhtulauas vaikivad,
äi kortsus kulmul põrnitseb,
kuid taadil särab naeratus
näol nagu vikerkaar.

Taat soojal ajal mõtuseid
ja püüsid püüdis paeltega
või marjul, seenil käis,
kuid talvel ahjul põõnutas
ja vaiksel häälel endaga
siis juttu ajas seal.
Hulk lemmiksõnu oli tal,
ja — tunni tagant sõnake —
ta ahjul kordas neid.
. . . . . .
«Oi õnnetud! Oi osatud!»
. . . . . .
«Oh teid küll, hädavaresed!
Vaid raukade ja naistega
teil jätkub julgust sõdida!»
. . . . . .
«Kui liiga vähe kannatad
või liiga kaua kannatad,
sa ikka hukka saad . . .»
. . . . . .
«Oi Püha-Vene vägimees,
hallvammus-põlluharija.
Sind elu otsa põetakse.
Ei surmgi muutust too,
sest osaks sul nii seal kui siin
on ikka põrgupiin.»
. . . . . .
«Jäi Küüruküla mõtlema:
Lao peale! Peale lao!»
. . . . . .
Ja muud, kuid muist
on ununud . . .

Kui äi mu peale uriseb,
saan rahu taadi toas.
Teen tööd, kuid nagu õunake,
mis ladvas uibul põlisel,
nii Djoma punapõsine
Saveli kukil on . . .

Kord taadi käest ma küsisin:
«Nad ikka sunnitööliseks
ja märgituks sind kutsuvad.
Mispärast, ütle, taat?»

«Ma olin sunnitööline.»

«Taat, sina?»

«Mina, lapsuke!
Ma valitseja, sakslase
Kristjan Kristjanõtš Vogeli
maa sisse matsin elusalt.»

«Ah, taat, sa nalja teed!»
«Ei tee. Sa kuula, lapsuke.»
Kõik ära rääkis taat.

«Küll vanasti me samuti
ju pärisorjad olime,
meil aga mõisaisandaid
ja valitsejaid-sakslasi
ei olnud turjal siis.
Ei teinud tegu mõisale,
ei maksnud mingit obrokit.
Kui tuju tuli, andsime —
kord kolme aasta pealt.»

«Ja kuidas nii teid lubati?»

«Noh, olid siis niisugused
head vanad ajad veel.
Üks kõnekäändki pajatab,
et meie kanti kuratki
kolm aastat otsis teed.

Mets põline, sood põhjatud
meid neljast küljest piirasid.
Ei pääse läbi hobusel,
ei jalgsi läbi saa.
Küll meie juurde tungida
kord ärgitas Šalašnikov,
me mõisnik, terve polguga
(ta teenis sõjaväes),
kuid ümber pööras temagi.
Me vahel aastas kordagi
maapolitseid ei kohanud —
kus oli alles aeg!
Nüüd külje all on isandad,
teed siledad kui põrandad.
Ptüi! et neid susi sööks!
Siis olid ainsaks nuhtluseks
meil karud, aga nendestki
ma lihtsalt jagu sain.
Puss, jahioda hakkamas,
ma mööda põlisradasid
käin, ise karust koledam,
ja hõikan: «Minu mets!»
Üksainus kord ma kohkusin,
kui metsas emakaruga
silm silma vastu jäin.
Kuid ära ma ei putkanud,
nii täpselt oda sihtisin,
et vardas kanapojana
ott samasse jäi keerlema
ja looja karja läks.
Siis turi veel ei naksunud,
ei valutanud sageli;
see alles vanast peast
mul muutus nõnda kõveraks.
Eks ole nüüd, Matrjonuška,

ma just kui kaevukook?»
«Kui algad, siis ka lõpeta.
Noh, elasite muretult.
Ja mis siis pärast sai?»

«Šalašnikov — see nuputas
nüüd välja uue viguri
ja tuli meile käsk:
«Kõik ilmuda!» Ei ilmunud
ja endast elumärkigi
ei andnud keset soid.
See suvi oli põuane,
käis politsei ja käsu tõi;
mett, kalu talle andsime.
Teist korda tuli, ähvardas,
et raudus ära viib.
Me loomanahku andsime.
Veel korra tuli — midagi
ei saanud meie käest.
Teekonnaks valmis seadsime:
peas mütsilotid katkised
ja seljas vanad vammused
ja jalas viisud viletsad,
nii kaasa viidi meid
ja kubermangulinnani
siis tassiti. (Šalašnikov
seal viibis oma polguga.)
«Kus obrok?» — «Pole obrokit!
Meil oli viljaikaldus,
kehv oli kalasaak...»
«Kus obrok?» — «Pole obrokit!»
Ei kauem sõnu raisanud.
«Hei, esimene vahetus!»
Ja peks nüüd lahti läks.

Küll kõik on paksu nahaga,
kuid visa on Šalašnikov.
Me enam keelt ei valitse,
peas ajud segi lähevad,
kuid edasi käib peks.
Mis parata! Me visadus
jäi alla vembla ees.
Me hüüdsime: «Oot, maksame!»
Jalgrätid lahti võtsime,
pool mütsitäit Šalašnikov
sai kulda meie käest.

Jäi rahule Šalašnikov;
ta kostitas meid koguni
veel kuuma rohuviinaga
ja taltsutatud meestega
nüüd ise kokku jõi.
«Hea on, et alla andsite,
kuid muidu nahad oleksin
teil seljast nülgind elusalt
ja lasknud oma polgule
siis trummi teha neist.
Ah-ah-ah-haa! Ah-ah-ah-haa!»
(Heast meelest naeris laginal.)
«Kus oleks olnud trumm!»

Pead norus, koju läksime,
kuid kahel taadipurikal
näod olid naeru täis.
Nad sajalisi pabereid,
mis olid särgivoodrites,
ei andnud ära käest.
Nad hüüdsid: «Vaesed oleme!»
Nii jäetigi neid rahule.
Ja mõtlesin ma siis:
«Noh, hästi, hallid kuradid!
Ma ennast enam iialgi
ei luba naerda teil.»
Ja häbi oli teistelgi.
Me andsime koos tõotuse,
et enam end ei häbista,
las peksab surnuks meid!

Meeltmööda oli härrale
me kuld. Läks aasta edasi —
uus käsk, uus keretäis.

Küll oli osav rookima
Šalašnikov, kuid ometi
suurt tulu polnud meist.
Kes nõrgad, alla vandusid,
kuid tugevamad lõpuni
ei lasknud murda end.
Ka mina vastu pidasin,
ei teinud häält, vaid mõtlesin:
«Noh, koerapoeg! Võid kolkida,
kuid hinge seest sa ometi
ei kolgi välja mul.»
Saab oma jao Šalašnikov,
me aga ära läheme
ja linnapiiril jagame,
mis härrast üle jäi.
«Hulk raha jäi veel järele!
Loll oled sa, Šalašnikov!»
Nii omakorda isandat
nüüd naeris talumees.
Jah, uhked mehed olime!
Nüüd vastu kõrvu viruta,
ja viimse krossi härrale
toob ära talupoeg.
Kaupmeeste põlve maitsime...

Uus suvi jõudis. Ootame
uut sõnumit. See tuligi
ja teatas, et Šalašnikov
sai surma Varna all.[1]
Ei olnud kahju isandast,
kuid mure langes hingele:
«Maarahva heale põlvele
nüüd lõpp vist jõudnud on!»
Ja oligi, sest pärijal
uus vahend oli: sakslase
ta meile saatis nüüd.
See läbi põlismetsade
ja põhjatute rabade
meid üles otsis, krants.
Puupaljalt marssis kohale,
peas sonimüts, käes kepike
ja õnged kepi sees.
Ta oli algul kannatlik.
«Eks makske, palju suudate!»
«Ei suuda midagi!»
«Ma ette kannan härrale!»
«Eks kanna!...» Jäigi sellega.
End sisse seadis mehike.
Sõi teine kalu peamiselt.
Jõe ääres istus õngega
ja peoga vastu pead
ja vastu nina virutas
ühtsoodu: pots! ja pots!
«Jah, näha on,» me naersime,
«ei meeldi saksa mehele
me Küüruküla sääsk.»
Jõe kallastel ta koperdas
ja huikas õudse häälega
kui laval leili käes.

Ta neidude ja lastega
end tegi sõbraks, uitamas
käis mööda metsa nendega...
Mees teadis, miks ta käis!
«Kui üle jõu on maksmine,
siis töötage!» — «Mis tööd
sul on siis?» — «Kraave kaevama
peaks soosse!...» Olgu, kaevame...

[1] Varna linna lähedal (Musta mere kaldal) toimus Vene-Türgi sõjas 1828. a. lahing.

«Nüüd maha võtke mets! . . .»
Me raiume, kuid sakslane
meid juhatab. Me vaatame:
Tõepoolest, siht mis siht!
Kui siht sai valmis, käsutas
meid sohu palke vedama.
Kui tee sai tehtud, alles siis
me mõistsime, et sakslane
meid kõiki üle lõi.

Läks linna kahel hobusel,
kuid linnast kaste, madratseid,
muud kraami kaasa tõi.
Näe, paljasjalgsel sakslasel
ka naine, lapsepõngerjad
nüüd kaasa võetud on.
Ta kostitas ispravnikut[1]
ja teisi sealseid isandaid,
toad olid võõraid täis.

Siis alles Küürukülale
sai selgeks, mis on sunnitöö —
puupaljaks tegi meid.
Kui nülgis meid Šalašnikov,
see oli lihtne mees
ja nagu sõdur kunagi
nii kurjalt kargas kallale,
et mõtled: maha lööb!
Kui aga raha näidata,
jääb rahule — jah, täpipealt
kui koera kõrvas puuk.
Kuid kindlalt haarab sakslane
ja imeb lahti laskmata
nii kaua kuni sinule
jääb ainult kott ja kepp.»

«Ja jätkus teil ka kannatust!»

«Me vägimehed oleme —
seepärast jätkuski.
See ongi vene sangarlus.
Sa mõtled ehk, et talupoeg
ei ole vägimees!
Ei kao ta elu võitlustes,
ei tule surm tal lahingus,
ja siiski vägimees!

On jalad raudu needitud,
käed ahelaisse köidetud,
ta seljast metsad põlised
on üle läinud, murdunud.
Tal üle rinna kõminal
Ilja käib tulivankriga.
Ta kõike vastu peab . . .

Ei murdu ta, kui paindubki,
ei värise, ei varise . . .
See on ju vägimees?»

«Oh taat, sa ainult naljatad!»
ma ütlesin. «Niisuguse
ka hiired nahka panevad.
Mis vägimees see on?»

«Ei tea, ei tea, Matrjonuška.
Ta seni vastu pidanud
on hirmsa koorma all.
Ta pingutusest rinnuni
on juba maasse vajunud!
Ei ole näol tal pisarad —
verd alla nõrgub sealt.
Ei tea, ei mõista arvata,
mis tuleb. Ainult jumalal
need asjad teada on.
Kui talvetuisud uluvad
ja valu vaevab kontisid,
ma olen ahju peal,
seal lesin, mõtteid mõlgutan:
«Jõud, kuhu sa küll kadusid?
Miks läks sind tarvis minule?
All vitsade, all keppide
on kulunud mu jõud.»

«Mis aga sai siis sakslasest?»
«Ehk sakslane küll võimutses,
kuid kirved olid meil
ja aega oli neil.

Nii kannatades elada
sai aastat seitseteist.
Siis tehast hakkas sakslane
me mõisa maale rajama,
meil tuli teha kaev.

[1] Ispravnik — maakonna politseiülem tsaariajal.

Meid oli kokku üheksa.
Tööd rühkida sai lõunani,
käes oli söögiaeg.
Seal juurde astus sakslane.
«Kas rohkem siis ei olegi?»
me kallal hakkas norima
nii nagu tema mood.
Kõht kõigil näljast urises,
kuid valitseja nurises
ja märga mulda jalaga
eest alla auku lõi.
Sel oli juba sügavust...
Ja juhtus nii, et õlaga
ma sakslast õrnalt müksasin.
Siis andis müksu teinegi
ja kolmas — kõrvu seisime,
kaks sammu meist on auk.
Me sõnagi ei lausunud,
üksteisele ei vaadanud,
Kristjan Kristjanõtš Vogelit
ühtsoodu õrnalt müksime —
auk juba ligi on.
Ja sisse vupsas sakslane.
«Köit!» kisendas ta. «Redelit!»
Kuid meie ainsaks vastuseks
on labidate hääl.
«Lao peale!» sõna poetasin.
Hea sõna saatel armastab
tööd teha vene mees.
«Lao peale! Lao!» Nii hoolega
kõik ladusid, et kiiresti
auk maaga tasa sai...
Nüüd alles pilgud tõstsime.»

Siin peatas vanataat.

«Ja edasi?»
«Ei midagi.
Koos kõrts... Bui linnas[1]
vangistus.
Ma lugemise sain
seal selgeks otsust oodates.
See aga oli: sunnitöö,
ja peks käis selle eel.
Peks aga oli puudulik —
ei tuntud seda tööd.
Siis põgenesin... tabati...
Ja ega ma just paitada
ei saanud seegi kord.
On kaevanduste ülemad
küll kuulsad üle Siberi,
et elus kurat on
neil keres, kuid Šalašnikov
meid kõvemini nüpeldas,
seepärast sunnitööl
ei liigutanud kulmugi,
kui peksti. Jah, Šalašnikov —
see oli meister peksmises.
Nii oskas nahka parkida,
et sada aastat käib.

Ei olnud kerge elada...
Kakskümmend aastat sunnitööd,
kakskümmend aastat asumist.
Ma raha säästsin seal,
siis tsaari manifestiga
sain kodupaika tagasi,
siin selle hüti rajasin
ja sisse seadsin end.
Kui raha jätkus, hoolitsus
ja armastus mind ümbritses,
nüüd söövad silmad peast.
Ah teid küll, hädavaresed!
Vaid raukade ja naistega
teil jätkub julgust sõdida...»

Nii lõppes taadi jutt...»

«Hea küll!» teekäijad ütlesid.
«Nüüd pajata siis edasi,
mis sinust endast sai.»

«Head pole öelda midagi.
Üks häda lõppes — koolera
mind Sitnikovist vabastas,
uus häda ootas ees.»

«Lao peale!» mehed laususid
(see sõna meeldis nendele)
ja klaasid tühjaks jõid...

[1] Bui linn — linnake Kostroma jõe ääres.

[Matrjona Timofejevna jätkas jutustamist oma elust-olust: nii mehe soldatiks olekust, lapse surmast, näljast, tulekahjudest, haigustest, piitsahoopidest, mida ta sai ise tunda, selleks et neist päästa oma poega, kui ka pärisorjuslikust sõltuvusest. «Kui otsite ka surmani,» ütles Matrjona Timofejevna rändurite, «te õnnelikku iialgi ei leia naiste seas. «Käest võetud, ära peidetud on naiste õnn ja vabadus ja jumalgi ei mäleta, kus nende võtmed on.»»

Poeemi kolmandas osas kirjeldatakse mõisnik Utjatini veidrusi, kes kuidagi ei tahtnud leppida pärisorjuse kaotamisega. Sellele peatükile pani Nekrassov peakirjaks «Viimane orjapidaja». Selles peatükis on näidatud viimast mõisnikku-pärisorjapidajat. Nekrassov on teda kujutanud talurahvareformi järgse elu tingimustes, ja mõisniku-põikpea ebatavaline käitumine kutsub esile naeru.

Poeemi viimases, neljandas osas «Pidupäev», mis poeedil jäi lõpetamata, jutustatakse sellest, kuidas rändurid sattusid talupoegade peole ja kohtusid köstri poja Griša Dobrosklonoviga.]

Neljandast osast.

PIDUPÄEV.

Pühendatud Sergei Petrovitš Botkinile[1].

SISSEJUHATUS.

Kus küla lõpeb (talupoeg
neil mail ka tõrva põletab,
kui põllust aega jääb),
all igivana remmelga,
mis mitme põlve muresid
ja rõõme näinud on,
kus jõudeajal ollakse
ja küla asjad aetakse
ja päeval üksteist soetakse,
ja suudeldakse õhtuti —
seal rahval pilgar käis.
Me tuttav mees Klim Jakovlitš,
kes armastab, et alati
kõik oleks nii kui Piiteris,
kus pidulikel olenguil
kõiksugu uhkeid kõnesid
võib kuulda — tema'p oligi,
kes kokku kutsus peo.
Maas ehitusepalkidel
peokülalised istusid.
Koos Vlassiga seal olid ka
me rändurid (nad kusagilt
ju puududa ei või).

Kui juba jooma hakati,
Vlass käskis oma jõmpsikat:
«Poiss, Trifon siia too!»

Taat Trifon, köster kohalik,
suur viinavend ja Vlassuška
hea sõber, peole ilmudes
ka pojad kaasa tõi.
Need seminaris õppisid.
Kakskümmend aastat Savvuškal
ei olnud täis, kuid juba näis
kui protodiakon väärikas.
Seevastu noorem, Grišast vend,
näost oli kõhn ja kahvatu.
Tal oli kergelt punakas
ja pehme lokkis juus.
Head, lihtsad poisid mõlemad.
Nad niitsid, kündsid, külvasid
ja talurahva pidudel
ka viina kaasa jõid.

Sealsamas voolas Volgagi
just küla külje all.

[1] S. P. Botkin (1832—1889) — arstiteaduse professor, tuntud terapeut, arstis Nekrassovit.

Jõe teisel kaldal mustendas
üks väikelinn (tõtt ütelda,
seal polnud linnast muud
kui ainult tuhaasemed,
sest maha oli põlenud
kõik kolme päeva eest).
Maamehed naaberküladest,
kes mööda sõitma juhtusid,
jõe ääres kinni pidasid
ja parvejärge oodates
seal söötsid hobuseid.
Seal uitasid ka kerjused,
üks sõnaohter eideke,
üks vaikne vagamees.

Kui suri vürst, ei osanud
maarahvas ette aimata,
et Volga luha asemel
protsess neid ootab ees.
Nad lonksu jõid ja sedamaid
läks lahti elav arutlus:
Mis luhtadest nüüd saab?

Kui oli maade mõõtmine,
ei saanud maamees pügada
meil mitte igal pool.
On õnnistatud nurkasid,
kus rahval hästi läks,
kus mingi juhus avitas —
kas mõisnik kaugel elades
ei olnud kursis asjaga
või vahemees ehk vääratas
või mõne riuka nuputas
maameeste advokaat,
nii vahel talurahvale
ka metsa osaks sai.
Seal talupoeg käib püsti päi.
Las külavanem koputab
ja makse meelde tuletab,
ta jalamaid saab vastuse:
«Sa metsa maha müü!»
Nii mehed siingi mõtlesid:
Kas luhtadega maksusid
nad tasuda ei saaks?
Neil oli välja arvatud,
et jätkub maksuks, obrokiks
ja jääb veel pisut ülegi.
«Mis sina arvad, Vlass?»

«Kui aga maks on maksetud,
siis keegi mind ei käsuta.
Teen tööd, kui tuju on,
või põõnutan koos eidega
või sammud kõrtsi sean.»

«Jah, muidugi!» kõik toetasid
Klim Lavinit. «Me luhaga
kõik maksud kinni maksame.
Eks ole, onu Vlass?»

Napp, selge jutt on Klimuškal,
just nagu kõrtsisilt.
Vlass naljatades tähendas:
«Jutt Klimil algab eidega,
kuid kõrtsi välja viib!»
«Ja kuhu siis? Kas parem on,
kui sunnitööga lõpetan?
Nõu hea on. Ära keeruta,
vaid selge otsus tee.»

Vlass asjata ei kõhelnud.
Heal mehel polnud südamel
ju oma pere üksinda,
vaid terve kogukond.
Kui teenis karmi isandat,
ta oli tahes-tahtmata
kaasosaline julmustes —
see rõhus vanameest.
Noor olles ootas paremat
ju temagi, kuid kunagi
ta lootused ei täitunud —
aeg ainult halba tõi.
Ja uut, mis algul alati
head tõotab, hakkas pelgama
umbusklik talumees.
Ei ole Moskva tänavail
nii palju sõitnud tõldasid,
kui palju hingest alandust
on üle käinud Vlassuškal...
Kas see siis nali on?...
Vlass oli sünge alati.
Nüüd aga süttis vanake.
Muu rahva kergeusklikkus
ka temast võitu sai.
Ja tuli mõte vägisi:
«Ei mõisategu... maksusid...

ei keppe... On see võimalik?»
Ja naer on Vlassi näol.
Nii vahel päiksekiiredki
ürgmetsa paksu langevad.
Oi imet! Kaste sädeleb
just nagu kalliskivides,
on sammal kulda täis.
«Hei, jooge, pidu pidage!»
Rõõm haaras rahvast. Kõikidel
uus tunne rinda paisutas
just nagu kaasa haaranud
neid oleks võimas voog,
mis kuristikust põhjatust
viib üles päiksepaistesse,
kus pidu rõõmus, lõputu
ees ootab igaüht.
Pang viina veelgi hangiti
ja peagi laulud kõlasid
ja valjuks paisus jutt.
Nii nagu koolnu tuttavad
ja sugulased matustel
ei räägi muust kui kadunust,
niikaua kuni roogadest
nad jagu saanud on
ja haigutama hakkavad,
niisamuti ka siin
puu vilus viina rüübates
just nagu iseenesest
vastlõppend orjapõlvele
läks talumeeste jutt.
Ja köstrit, tema poegasid
kui ühest suust kõik nurusid:
«Las tulla lõbus laul!»
Noormehed laulma hakkasid.
(See polnud rahvalaul,
vaid Griša kaudu tuttavaks
sai sealse rahva seas,
ja pärast tsaari «Määrust», mis
maamehele tõi priiuse,
peopäevil mõisateenijad
ja papid tantsulauluna
nüüd seda laulda rõkkasid,
niipea kui vinti jäid.)
Maamehed aga kuulasid
ja laulu taktis trampides
lõid vilet — ega's asjata
ei olnud andnud laulule
nad nimeks «Lõbus laul».

I. SÜNGED AJAD — SÜNGED LAULUD.

LÕBUS LAUL.

«Piima pole, poju!»
«Kuhu jäi see siis?»
«Kuhu? Kupja-roju
lehma ära viis.
Isand selle liitis
oma karjaga...»
Hea on sinu rahval,
püha Venemaa.

Nutt on lasteperes.
«Kuhu kanad jäid?»
«Kohtunike keres.
Puha ära sõid!
Hobuse ja vankri
küüdiks võtsid ka...»
Hea on sinu rahval,
püha Venemaa.

Kuigi selg teeb piina,
töödega on rutt.
Meenub Katerina —
peale tuleb nutt.
Juba mullu andis
tütre mõisa ta.
Hea on sinu rahval,
püha Venemaa.

Kodunt välja tõttab
see, kel liikmeis jaks.
Tsaar see pojad võtab,
tütred — mõisasaks.
Ainult sandid jäävad,
neid ei taheta.
Hea on sinu rahval,
püha Venemaa.

Härrale, orjale vanadus jõudis.
Jalad jäid mõisnikul põduraks all.
Asjata tohtritelt abi ta nõudis.
Läbi on prassingud, lõbu ja trall.
Punased veelgi on palged,
pilk jäänud sädelevaks.
Lihavad käed nagu suhkur on valged,
jalgadest läinud on jaks.

Sängis on isand ja haletseb ennast,
saatuse muutlikkust neab.
Jakov ta juures on. Sõbrast ja vennast
kallimaks mõisnik nüüd Jakovit peab.
Kaartisid lüües aeg kadus neil kahel,
kui aga tüdimus võitu sai neist,
ilusa ilmaga vahetevahel
õe poole sõitsid — sealt versta kaksteist.
Vaibasse tõbise mähkis ja süles
tõlda toast kandis truu Jakov ja siis
kutsarikohale pukki läks üles,
hoolikalt isanda pärale viis.

Suureks sai Jakovi kasvandik Griša.
Naimiseluba nüüd härra käest ta
põlvili palus. «Kes mõrsja?» — «Ariša!»
Käratas isand: «Käi põrgu! Ei saa!»
«Oleks mul enesel jõudu veel jalus...»
mõtles ta, vahtides nägusat last.
Asjata Jakovgi Griša eest palus.
Mõisniku tahtmisel nekrut sai tast.
Ilma jäi vanamees noorukist kallist.
Meeleheit võitu sai Jakovist hallist,
isanda ustavast ümmardajast.
Purju jõi end, kadus jäljetult majast.
Põdeja orjata hädasse jäi.
Teenrid, täis kibedust ammusest ajast,
ükski ta käskude järgi ei käi,
vihuti teevad — kes tolvan, kes suli...
Nädalat paar oli üksinda mees.
Jällegi Jakov siis tagasi tuli,
maani ta kummardas isanda ees.
Haledustunne, näed, mehikest vaevas.
Teised ju jalutu soove ei tea.
«Risti, mis minule saatnud on taevas,
kannan ja alandust meeles ei pea.»

Jälle saks vaiba all sirutab ennast,
jälle on isanda jalgade ees
Jakov, kes temale kallim on vennast.
«Süngeks jäid, Jaša? Mis on, kulla mees?»
Kohmetas Jakov. Nad jällegi seeni
lükkisid niidile, kaartisid lõid,
üheskoos tempisid jookisid peeni,
õel käisid külas, teed tema pool jõid.

Suitsetas isand, hing õndsuses ujus.
Mõnus on haljuses päikese all.
Pukis tumm Jakov on pahuras tujus.
Ohjad ei taha käes püsida tal.
Pomiseb: «Kiusaja, eemale mine!»
Sosistab saatan: «Lõpp temale tee!»
Metsane ümbruskond... Rahvasuus nime
«Kuradi kuristik» saanud on see.
Äkki truu Jakov teelt kõrvale põikas.
«Kuhu sa nüüd?» muutus rahutuks rauk.
Sammu nad sõidavad ümbruses võikas,
vilets on tee — augu kõrval on auk.
Valjenev kohin lööb sõitjaile vastu.
Alla seal voolavad kevadeveed.
Hobused sammugi enam ei astu.
Müürina männid ees sulgevad teed.

Pilkugi härrale Jakov ei heida.
Hobused lahti ta rakendab eest.
Värisev mõisnik, et pääsemist leida,
paluma hakkas nüüd sõnatut meest.
Laskis truu Jakov tükk aega tal halada,
õelalt siis muigas: «Miks verd minul valada?
Määrida käsi? On liigne su mure.
Ei, mitte sina ei sure.»
Pedaja oksa ta järsaku veeres
kinnitas ohjad, kord pilgu veel lõi
päikese poole, mis looja ju veeres,
pea pistis lingu ja rippuma jäi.

Vaade, mis jubedust sisendab:
laip ülal pea kohal kõigub.
Isand all rabeleb, oigab ja kisendab.
Kaja öös vastu vaid hõigub.
Äppihüüd kasutult tühjusse kaob,
kuidas ka haige ei äga.
Ududeliniku varju kõik vaob,
ööd seal on kastesed väga.

Öökullid lendavad... Ümber on tal
vaikus täis õudu ja ohtu...
Kuljuste tilin... Seal põõsaste all
hobused näsivad rohtu.
Helendab padrikust tõbise lähedalt
sätendav silmapaar. Kuule!
Tundmatud linnud seal huikavad kähedalt,
sahinal laskuvad puule.
Jakovi kohal ronk häälitseb: kraaks!
Sadasid juurde neid tõttab.
«Oh, kui veel eluga tagasi saaks!»
Kaitseks rauk kargu nüüd võtab...

Päikene kõrgel ju käis — alles siis
jahimees möödudes märkas
ägavat härrat ja koju ta viis.
Jalutu hinges nüüd kahetsus ärkas:
«Nuhelge mind! Olen patune, patune!»
Isand, oi isand, sa Jakovit head
meeles nüüd pead,
kuni kõik viimsesse kohtusse satume.

«Oi, kus on patt!» kõik hõikasid.
«On kahju vaesest Jakovist
ja õudne härrast mõtelda —
nii kole kättemaks!»
«Jah, haletse...» Nad kuulasid
veel mitmeid hirmsaid lugusid.
«Kes küll on kõige patusem?»
neil vaidlus lahti läks.
Üks ütles: «Kõrtsipidajad,»
ja teine: «Mõisaisandad!»
«Ei, talupojad,» kinnitas
Ignati Prohhorov,
kes vedudega tegeles,
ei kiidukukk või lobamokk,
vaid jõukas, nõukas mees,
kes ilmas näinud mõndagi
ja kellel viimse sopini
on tuttav kubermang.
Niisugust meest peaks kuulama,
kõik aga said nii tigedaks,
et mitte ühtki sõnakest
ei lasknud öelda tal,
ja eriti Klim Jakovlev
läks turri... «Loll, muud midagi!»
«Sa võiksid enne kuulata!»
«Loll oled!»

«Näen, et olete
ühtviisi lollid kõik,»
nüüd sorkas toorelt vahele
Jerjomin, väike parisnik,
kes kokku ostis küladest,
mis osta sai — küll viiskusid,
küll vasikaid, küll jõhvikaid,
ja ikka oli jaol,
et kasutada võimalust,
kui külas makse koguti
ja talumehe varandus
seal haamri alla läks.
«Kah vaidlejad! Te lasete
kõik märgist mööda! Arvake,
kes kõigist muist on patusem?»
«Noh, kes, eks ütle siis!»
«Eks röövlid ikka, teadagi!»
Nüüd talle sähvas Klim:
«Sa pole orjust maitsenud.
Mis teab see vihmast rääkida,
kes ise kuivaks jäi?
Nii pungil täis on tengelpung,
et enam muud ei märkagi
kui röövleid igal pool.
Mis röövlid siia puutuvad?
Kas neist on praegu jutt?»
Jerjomin lausus: «Teadagi,
et röövel röövlit õigustab!»
Klim aga haaras kraps!
tal ratist. «Palu, patune!»
ja vastu hambaid lõi.
Jerjomin vastu virutas.
«Tee lõpuarve eluga!»
«Oi, mehed! Riiuks läks!»
Kõik taganesid eemale,
ei lahutada katsunud,
ei ergutanud neid.
Kui rahe hoobid langesid.
«Löön maha, koju kirjuta!»
«Löön maha — kutsu papp!»
Ja lõppes kaklus sellega,
et ühe käega Klim
kui pihtidega pitsitas
ja hoidis tukast teisega
ja surus, hüüdes: «Kummarda!»,
kaupmehe vastu maad.
«Noh, pean'd!» Jerjomin pomises.
Klim laskis lahti vastase.

See istus palgiotsale
ja suure kirju rätiga
näolt higi pühkis, üteldes:
«Sa võidu said, ja loomulik!
Ei ole kündnud, külvanud,
käid ringi täkke ruunates,
jõud puha üle jääb!»
(Kõik mehed naerma puhkesid.)
«Ah vähe said? Veel himustad?»
hing kargas Klimil täis.
«Kas mõtled, kardan? Proovime!»
Jerjomin vastas. Hoolikalt
ta võttis seljast pintsaku
ja pihku sülitas.

«Näen, patust suud on avada
kord minu käes. Mind kuulake,
te vahel rahu teen,»
neid äkki peatas Jonuška,
hea vagamees, kes sõnatult
pealt seni kuulas nägelust
ja ainult ohkas ajuti
ja risti ette lõi.
Kaupmees jäi nõusse rõõmuga,
Klim põrnitses. Kõik istusid
ja vaikus võttis maad.[1]

. . . . . .

Lõi risti ette Jonuška
ja vaiksel häälel, aeglaselt
loo kahest suurest patusest
ta neile vestis nüüd.

KAHEST SUUREST PATUSEST.

Jutustust muistsetest aegadest
võtkem nüüd kuulata siis.
Munk Pitirim seda jutustas
minule kord Solovki's[2].

Oli kord ataman Kudejar,
oli tal röövleid kaksteist.
Kristlasi arvutult hukkasid.
Häda ja hirm tuli neist.

Ürgmetsas paksus ja pimedas
põlise tihniku all
Kudejar asus koos salgaga,
armuke oli seal tal.

Päeval ta kallikest kaisutas,
öösiti röövimas käis,
kuni kord pead tõstis kahetsus —
pattude määr oli täis.

[1] Pärast neid sõnu algab Nekrassovi poeemis teine peatükk «Vagamehed ja usurändurid». Selle peatüki esimene pool on lugemikust välja jäetud.
[2] Solovki — tuntud klooster Dvinaa suudmes.

Tülpis ta tapmisest, prassinguist.
Uneta öösel on mees.
Hõljuvad arvutu hulgana
koolnute varjud ta ees.

Siiski veel kurjus ta südames
alla ei andnud niipea.
Vihahoos ilusal kallimal
mõõgaga otsast lõi pea.

Viimaks, kui võitjaks jäi kahetsus,
röövlitest lahku ta lõi,
kõik tema röövitud rikkused
kirik nüüd endale sai.

Pattude andestust palumas
issanda haual ta käis,
rändas ja palus, kuid endiselt
piina ta rind oli täis.

Mungarüüs tuli sealt tagasi.
Kergendust kuskil ei saand.
Elama põlise tamme all
asus kesk sügavat laant.

Päevad ja ööd aina issandat
palus ta: «Karista mind,
nuhtle mu ihu, kuid lunasta
pattudekandamist rind!»

Jumal ta peale siis halastas,
juhatas pääsemistee.
Paluja juurde ta läkitas
ingli ja kuulutas see:

«Ei ilma issanda tahteta
peatanud siin sinu samm.
Noaga, mis teinud on röövlitööd,
maha nüüd lõika see tamm.

Töö sinul ees seisab tohutu.
Hoolsalt see lõpule vii.
Tunnil, kui tammepuu variseb,
oled sa pattudest prii.»

Uurivalt vanake tunnistas
hiiglapuud enese ees:
läbimõõt süld või veel enamgi!
Palvega tööd algas mees.

Lõikas ja laulusid ümises
issanda ülistuseks.
Aastad need kiiresti kadusid,
töö aga aeglaselt läks.

Vanake põdur ja jõuetu
hiiglapuust jagu ei saa.
Terasest jõud siin peaks olema,
noorem peaks olema ta.

Kahtlus ju tõusis ta südames.
Korraga kuuleb ta: «Narr!
Mis sa seal vaevad end asjata?»
Tõstis nüüd pead Kudejar.

Isand Gluhhovskit näeb vanake.
Ümbruse vägevaim mees
toredal tulisel hobusel
seisab seal eraku ees.

Hinge peal olid sel isandal
tuhanded koledad süüd.
Enese pattudest, piinadest
rauk talle jutustas nüüd.

Pan puhkes naerma: «Las pealegi
põrgus mind oodata piin.
Igav on ilmas, kui puuduvad
naised, kuld, kuulsus ja viin.

Nii tuleks sinulgi elada.
Midagi pühaks ei pea.
Piinan ja poon oma orjasid.
Siiski mul uni on hea!»

Vihahoog vere nüüd erakul
närtsinud palgele tõi.
Rauk tormas isanda kallale,
noa läbi südame lõi.

Surnult pan sadulast libises,
veres jäi lamama maas,
ümber nüüd varises tammepuu,
kõmises ääretu laas.

Varises pattudekooremgi
eraku hinge pealt nii...
Valgusta pimedaid orjasid,
issand, tõe teele meid vii!

Nii Jona jutu lõpetas
ja risti ette lõi.
Kõik vaikisid. Seal kisendas
kaupmees Jerjomin vihaselt:
«Ah teid küll, unekottisid!
Hei, par-ve! Par-ve, hei!»
«Nii asjata sa koiduni
võid hüüda — parvevedajad
nüüd lulli löövad päevalgi:
parv kehvavõitu on.
Oot, Kudejarist kuuleme . . .»
«Hei, par-ve! Par-ve, hei!»
Läks, vankri juures askeldab.
Seal taga lehm on lõas.
Ta seda tonksas jalaga.
Kui kaagutama hakkasid
ka kanad nüüd, neid vaigistas:
«Kuss, pimeloomad!» Vasikas,
kes vankrikeres rabeles,
talt laugu pihta sai.

Siis andis piitsa võigule
ja Volga suunas vurinal
ta vanker teele läks.
Kuu tõusis maantee kohale
ja vari võppuv, kentsakas
kaupmehel kaasas käis.
«Tal kadus himu kakelda,
ja vaielda ei olegi
ju midagi,» Vlass tähendas.
«Jah, härra patt on suur!»
«Suur küll, kuid väiksem ikkagi
kui talumehe patt,»
nüüd vana juttu alustas
Ignati Prohhorov.
Klim sülitas. «Küll korrutab!
Ka haki meelest, teadagi,
ei ole ilmas armsamat
kui hakipoeg. Noh, pajata,
mis patt see sul siis on.»

TALUMEHE PATT.

Oli admiral, sõitis mööda merd,
sõitis mööda merd, valas sõjas verd.
Atšakovi[1] all ennastsalgavalt
merelahingus võitles Türgiga.
Suure võidu eest keisriemandalt
hingi kaheksa tuhat sai palgaks ta.

Elas muretult mõisas admiral.
Külavanema laskis kutsuda,
kui ju viimne tund oli lähedal.
Andis mehele kuldse laeka ta.
«Hoia kastikest! Selles peidus on
minu viimne soov — see sa täide vii.
Orjaikke alt minu kogukond,
hingi kaheksa tuhat saab vabaks nii.»

Suri admiral... Kauge hõimlane,
tema pärija, sõitis kohale.

[1] Atšakov (Otšakov) — kindlus Musta mere ääres, mille vallutasid Vene väed 1788. a.

Kutsus pärija külavanema,
ääri-veeri talt küsis, usutles.
Välja uuris kõik. Raha pakkuma
hakkas temale, palus, ahvatles...

Ahne mehike andis järele.
Ära põletas viimse tahtmise.
Aastakümneteks, meie päevini
hingi kaheksa tuhat jäid orjaks nii.
Reetis arvutult omasuguseid
ahne talumees, saatis hukka neid.
Kõike andeks saab, aga Juuda patt —
ei see andestust leia looja ees.
Pole ühtki süüd sellest hirmsamat,
oi talumees, talumees!

Pilk karm ja sünge — vihaselt
häält paisutades lõpetas
Ignati oma loo.
Kõik paigalt üles kargasid
ja kuuldus ohkeid, sosinat:
«Nii patustas siis talupoeg...
Tõepoolest, kõigist pattudest
on kõige hirmsam see.»
«Jah, igavesti vaevlema
me peame selle eest,
oeh!» ohkas külavanemgi
ja jälle oli kadunud
tal paremasse usk.
Ka Klim, kes ikka kergesti
nii kurvastab kui rõõmustab,
jäi nukralt nõusse temaga:
«Suur patt, oi-oi kui suur!»

Kuu hõbepaistes helendav
lai Volga luhtki korraga
sai hoopis teise näo.
Ei enam talupoegasid,
kes käivad kindlal kõnnakul —
tööorjad seal on nüüd,
kel norus pead, sest elult head
ei ole loota midagi:
neil kukil härra asemel
nüüd vallavanem on
ja varsti nälg neid ähvardab:
pikk põud, ja lisaks mardikas
veel viimse vilja sööb.

Ka tõrva eest, mis hangitud
nii raskel teel, nüüd vähem veel
õel kaupmees maksta ähvardab,
neid pilkab: «Palju küsite!
Ei ole kaup teil ostetud
ju raha eest — teist enestest
tõrv välja imbub päikeses
nii nagu männist vaik.»

Ja viletsusekuristik
suur, põhjatu nüüd jällegi
läks lahti nende ees.
Nad vakka jäid ja lamasid,
meel musta muret täis,
nad lamasid ja mõtlesid
ja äkki laulma hakkasid.
Just nagu pilved aeglaselt
neil laulu sõnad veeresid,
nii kaalukad, nii tabavad,
et ühekordsest kuulmisest
teekäijail meelde jäid.

NÄLJALAUL.

Pool suikudes,
hing vaevalt sees,
teel tuikudes
käib talumees.

Käib — nahk ja luu,
näost tuhkjashall.
Kõht maltsadest
on punnis tal.

Pilk klaasisem
on õnnetul
kui küla viimsel
joodikul.

Poolunes käib
ja lõõtsutab.
Kus rukkipäid
tuul õõtsutab,

seal seisma jääb
puukujuna
ja hääleta
nii laulab ta:

«Oh rukis, toitja,
küpseks saa!
Siin on Pankrat,
su harija.

Kui laual liuad
lasuvad,
kus kakud, korbid
asuvad,

ma neisse hambad
sisse löön
ja muud ei tee
kui söön ja söön.

Las laps, las ema
paluda!
Kõik üksinda
söön ära ma!»

———

«Oi, süüa tahaks, vaderid!»
üks ütles tuhmi häälega
ja kuiva leivakooriku
kaelkotist välja tõi.
«Nad hääleta küll laulavad,
kuid juuksed turri tõusevad,
kui kuulata,» nii tähendas
üks teine talumees.
Ja tõesti: kõhust tulevat
näis talumeestel hääl.
Kesk laulu kargas jalule
maast mõni, näitas teistele
mismoodi näljast jõuetu
teel tuigerdab, jääb tukkuma
ja vangub tuule käes,
ja tõsiselt ja aeglaselt
nad laulu lauldes liikusid
ja tuikusid kui uimased,
reas pange juurde astusid
ja kordamööda jõid.

«Pea püsti!» kõlas korraga
seal köstri lemmiksõnake.
Grigori, Vlassi ristipoeg,
maameeste juurde läks.
«Säh, rüüpa!» — «Küllalt
rüübatud!
Te ütelge, mis lahti on?
Miks nagu vette kastetud
te olete?» — «Mis sellest siis?»
Kõik kõrvad kikki ajasid,
ja ristipoja õlale
Vlass pani laia peo.

«Kas tuli orjus tagasi?
Kas jälle teole aetakse?
Kas luht teil käest läks
minema?»

«Mis? Ära'nd nalja tee!»
«Mis aga on siis muutunud?
Te näljalaulu laulsite.
Kas nälga kaela manate?»
«Jah, kõik ju korras on!»
Klim rõõmsalt välja pahvatas.
Ka teised kukalt sügasid
ja mõnigi nüüd sosistas:
«Jah, kõik ju korras on!»

«Siis jooge, pidu pidage!
On meie meelepäraselt
ja hästi kõik ja täitunud
on kauaaegne unistus.
Miks pead siis norus on?»

«Kas kõik on hästi, Klimuška?
Kuid Gleb?»

Nad aru pidasid
tükk aega, kuni Grišaga
üksmeelselt nõusse jäid,
et mitte nemad vastutust
ei kanna Glebi eest,
vaid orjapõlv seal süüdi on.
Uss ussipoegi sigitab,
ja orjusest on tekkinud
ka mõisniku ja Jakovi
ja neetud Glebi patt.
Kaob orjus — pole härratki,
kes orja viib nii kaugele,
et see end üles poob.
Kaob orjus — pole teenritki,
kes tapab end, et härrale
saaks kätte maksta nii.
Kaob orjus — uusi Glebisid
ei ilmu. Kõige rõõmsamalt
ja terasemalt kuulatas
neid Griša sõnu Prov.
Ta naerma puhkes laginal
ja võidurõõmsalt tähendas:
«Kas saite aru nüüd?»
«Siis võime näljalaulugi
ju jätta hoopis kõrvale.
Hei, sõbrad, rõõmsaid laulusid!»
heal meelel hüüdis Klim.
Ja teisedki nüüd kordasid
neid õigeid sõnu orjusest:
«Ei ussipoegi sigine,
kui ussid surnud on.»
«Loll oled!» hüüdis uuesti
Ignatile Klim Jakovlev,
ja vähe puudus veel,
et jälle riid ei puhkenud.
Meel haledaks läks Trofimil:
«Küll on sel Grišal pea!
Ei põhjuseta Moskvasse
suurkooli tiku poiss!»

Vlass ristipoega patsutas.
«Oh annaks looja sinule
nii kulda kui ka hõbedat
ja tubli küljeluu!»
«Ei ihka kulda, hõbedat.
Mu ainus soov on see,
et minu suguvendadel,
ka kõigil talupoegadel
hea, lahe oleks elada
me pühal Venemaal!»
Grigori ütles õhinal,
näost roosaks läks kui tütarlaps
ja ära pööras pea.

Ju koidab. Vankreid, hobuseid
nüüd sõidukorda seatakse.
«Näe, Vlass Iljitš, kes see siin on!»
maast looka võttes hüüatas
Ignati Prohhorov.
Vlass juurde läks, ta kannul Klim
ja Klimi kannul astusid
me rändurid (nad kusagilt
ju puududa ei või).
Kus õhtust saadik kerjused
nii nagu juhtus magasid,
seal lamas läbiklobitud,
kurb kogu näoli maas.
Küll uus, kuid katkirebitud
on mehe ülikond:
siidrätt, särk erepunane,
ja vest, mil taskus kell.
Klim Lavin alla kummardas.
Ta tunnistas maaslamajat
ja hüüdes: «Andke temale!»
silmnäkku saapakontsaga
lõi unesegast meest.
See ajas silmi hõõrudes
end üles. Vastu vahtimist
nüüd andis talle Vlass.
Kui kinnipüütud hiireke
mees haledasti piiksatas.
Ta üles kargas maast
ja nii et kannad välkusid
eest metsa poole põgenes,
kuid neli noormeest tõttasid
ta kannul. «Andke temale!»
kõik hüüdsid neile järele
niikaua kuni kadusid
nii jälgijad kui mees.

«Kes see siis oli?» pärisid
teekäijad külavanemalt.
«Mis eest ta peksa saab?»

«Ei tea veel. Meile saadeti
käsk Ahta küla poolt:
kes näeb Jegorka Šutovit[1],
see andku nii, et mäletab.
Eks me siis anna nüüd.
Kui Ahta omad tulevad,
siis jutustavad lähemalt...
Noh, mis? Kas küllalt sai?»
taat küsis tagaajajailt,
kes jõudsid tagasi.
«Jah, saime kätte, andsime...
Ta Sepa küla suunas läks.
Vist passima jääb võimalust,
et üle Volga saaks.»
«Kus rahvas! Unist klobida!
Kui teaks veel, mille eest...»
«Kui juba peksta kästakse,
küll siis ka põhjus on,»
Vlass rändureile käratas.
«Tean Ahta rahvast — asjata
ei oleks kästud nii.
Ei ole kaua tagasi,
kui peksti iga kümnendat
seal külas... Oi, Jegor!
Kus leidsid halva ameti!
Jälk loom!... Kui meie tedagi
ei peksa, keda peaksime
siis üldse peksma veel?
Ja ega's meie üksinda...
Siin Ahta ümber külasid
on neliteist — ta kõigis neis
kui läbi lipu käis.»

Jäid vakka meie rändurid.
Küll oleks teada huvitav,

---

[1] Jegorka Šutov — talurahva hulgast pärit nuhk.

mis juhtus just, kuid kuri on
Vlass juba niikuinii.

Läks juba valgeks. Meestele
peopaigale nüüd järele
tõid toitu küljeluud.
Tõid korpe kohupiimaga
ja haneliha. (Hiljuti
sealt mööda aeti hanesid.
Kolm lindu hinge vaakusid.
Neid kaenla all viis talumees.
«Müü ära, muidu lõpevad
sul enne veel, kui linna saad.»
Poolmuidu maha müüs.)
On arutatud sageli,
kui palju külas juuakse,
kuid kindlasti veel mõnigi
ei tea, mis maamees sööb.
Veel rohkemgi kui kibedast
peab lihast lugu talupoeg.
Üks karske müürsepp oli seal —
see haneliha söömisest
jäi lihtsalt purju — õndsamaks
meest mingi viin ei teeks.
«Oi!» hõigati. «Kes see seal on!
Kes see seal on!» Uus tulija
maarahva pidutujule
uut hoogu juurde tõi.
Teel heinakoorem ligineb
ja kõrgel koorma peal
hall kroonumees Ovsjannikov,
kes ümberkaudseis külades
on tuntud igal pool.
Toeks taadile Ustinjuška,
ta vennatütar, orvuke,
ta kõrval koormal on.
Taat Moskvat, Kremlit näidates
käis ringi panoraamiga,
kuid rikki siis läks riistapuu
ja selle kordaseadmiseks
tal puudus kapital.
Kolm trummikest rauk muretses.
Et aga vana jutuga
uus muusika ei sobinud,
ei teinud nalja rahvale,
siis soldat-nupumees
ka uued sõnad sepitses
ja jälle oma kunstiga
käis ringi rahva seas.
Hea meel on kõigil tulijast.
«Ennäe kes! Tere, taadike!
Eks tüki maha ometi,
joo klaasike koos meiega
ja oma trumme löö.»
«Küll üles sain veel kuidagi,
sealt alla aga ronida
on raskem töö.» — «Sa muidugi
täispensioni nõutama
vist lähed linna, taat?
Linn on ju maha põlenud.»
«Või nii? Ja paras temale!
Kui nii, siis lähen Piiteri.
Täispensionil seal
on kõik mu sõjakaaslased.
Seal ikka õigust saan.»

«Raudruunal sõidad muidugi?»
Lõi käega kroonumees.
«Ei olnud õigeusklikel
tast kasu kuigi paljukest.
See võõramaine ruunake
me rõõmuks oli siis,
kui Moskva linnast Piiteri
sai sõita kolme rublaga,
nüüd aga seitse nõutakse —
et teda susi sööks!»

«Sa oma trumme tärista!»
Vlass soldatile soovitas.
«Siin rahvast koos on külluses.
Kes teab, ehk abi leiame.
Sea asi joonde, Klim!»
(Vlass Klimi küll ei kannata,
kuid hädas olles alati
nõu otsib talt: «Klim, korralda!»
ja Klim on kohe nõus.)

Taat koormalt alla aidati.
Ta vaevalt püsis jalgadel,
pikk, kõhn kui tapuritv.
Just nagu teibas ripendas
kuub seljas, rind täis medaleid.
Taat polnud mingi iludus:
Just nagu elus kurat on

ta eriti kui vihastab —
kui söed siis silmad ergavad
ja viltu kisub suu.

Taat trumme lõi. Sealviibijad
kõik ligemale tõttasid.
Lõi trumme, laulis nii:

Soldati laul.

Ilm on kole,
tõde ei ole.
Kole on elu,
suur on valu.

Sakslaste kuulid,
türklaste kuulid,
prantslaste kuulid,
omade nuudid.

Elu on kole,
leiba ei ole,
peavarju pole,
surmgi ei tule.

Kaitstes reduuti Georgi[1] sain rinda ma.
Nüüd mine kepi ja kotiga rändama!

Rikkad isandad,
rikkad emandad
õuest koertega
välja ajavad.
Tihe aed on ees,
lävel peremees,
kuri nägu peas,
kurjem süda sees.

Kehvik annaks küll,
aga kehvikul
pole endalgi —
talt ei küsigi.

Elu on kole,
leiba ei ole,
peavarju pole,
surmgi ei tule.

Ainult Pjotr, Luka,
kolm Matrjonat ka
head on minuga.

[1] Georgi orden — autasu sõjaliste teenete eest tsaari-Venemaal.

Pjotrilt ja Lukalt
saan ma tubakat,
Kolm Matrjonuškat
moona annavad.

Seentega mind toona
toitis üks Matrjona.
Teine, tänu talle,
annab leiba mulle.

Aga kolmas Matrjonuška —
selge veega mind joodab ta.

Ilm on kole,
tõde ei ole.
Kole on elu,
suur on valu.

Nutt peale tikkus mehele.
Ustinjale ta najatas
ja tõstis jalga vasakut,
see edasi ja tagasi
just nagu pendel käis.
Siis õõtsutas ta paremat
ja turtsatas: «Oi koerapõlv!»
ja mõlemale jalale
siis äkki seisma jäi.

«Klim, avita!» Klim korraldas
kõik kenasti kui Piiteris.
Puust liua kätte ulatas
Ustinjale ja taadile
ja seadis kõrvu nad,
kuid ise kargas palgile
ja hüüdis valjult: «Kuulake!»
(Rauk vaikida ei läbenud,
vaid tihti Klimi jutusse
ta sorkas sõna tabava
ja ise trummi lõi.)

Klim.
Üks tammepakk on ammugi
mu õues ukse ees.
Küll iga päev seal paku peal
ma lõhun tulepuid,
kuid ometi veel ohtramalt
on hoope saanud kroonumees,
ja siiski hing on sees.

Soldat.
Sakslaste kuulid,
türklaste kuulid,
prantslaste kuulid,
omade nuudid.

Klim.
Täispensioni taadile
ei määratud — nii tühiseks
ta haavad loeti kõik.
Inspektor ise tunnistas
kõik teise järgu haavadeks
ja neile vastav määrati
ka taadi pension.

Soldat.
Häda ei leita — kõik läbi on uuritud:
süda ei ole mul läbi veel puuritud.

(Rauk nuuksatas ja sirutas
käe trummi poole — libises
ja vaevalt veel Ustinjuška
tal käe alt kinni sai.)

Klim.

Kas meil on mõned ülemad?
Kui tuli hooned hävitas,
nad vangimajja asusid.
Seal ongi nende koht.
Käes tollipulk, takseerisid
nad soldatit ja määrasid:
kross iga haava eest.
Nii kombeks kohtu-uurijal
on vigastusi hinnata,
kui peksa laadakakluses
saab mõni talumees:
«On teisel kulmul kriimustus
nii suur kui viisteist kopikat,
ja rublatüki suurune
on meelekohal auk.
Nii raha peale arvatult
üks rubla viisteist kopikat
on vigastuste hind.»
Kas tõesti laadalöömingut
võib võrrelda siis sellega,
mis toimus Sevastoopolis,
kus soldat valas verd?

Soldat.

Vihinal kuulid seal lendasid.
Mehed reduutisid ründasid,
otsekui kari metsloomasid
kargasid, ronisid, roomasid.
Puna mu palgest, jaksu mu jalgest,
kuulmise kõrvust see põrgumöll viis,
vene nälgagi maitsta sain siis.

Klim.

Ta haavatute komitees
peaks ära käima Piiteris.
Siit jalgsi läheb Moskvasse.
Kuid edasi? Raudruunaga?
Head raha maksab see.

Soldat.

Kihutab ringi prouake peen,
külale kuulutab kadu.
«Tühjaks teen! Tühjaks teen! Tühjaks teen!»
sisistab otsekui madu.
Näkku maamehele sülgab,
kurnab, teeb sandiks ja hülgab.
Paljaks kui luuaga
pühib ta Venemaa.

Lõi takti kaasa jalaga
ja kuulda võis, kui klõbises
luu vastu kuiva luud.
Klim vaikis. Juba tulidki
maamehed — igaüks
tõi soldatile midagi,
üks krossi, teine kopika,
nii üsna peagi taldrikul
sai terve rubla täis...

IV. RÕÕMSAD AJAD — RÕÕMSAD LAULUD.

Ei peente lauakõnede,
vaid lauluga ja jutuga,
kus sekka lõid ka rusikad,
nii lõppes alles hommikuks
suur pidu seal ja laiali
kõik valgusid. Me rändurid
jäid paju alla magama.
Sealsamas uinus Jonuška,
auväärne vagamees.
Ka Savvuška ja Grišenka
nüüd taati käe alt toetades
sealt kodu poole astusid
ja laulsid. Hääled tugevad
ja puhtad selges hommikus
vee kohal kostsid kaugele
just nagu kellahüüd:

Õitsengu algus,
ainuke õnn
priius ja valgus
rahvale on.

Taevas meid aita
päevad ja ööd
julgesti teha
auväärset tööd.

Töö — ainult see
vendade hinge
juhatab tee.
Arad ja laisad,
jalust meil minge.
Paradiis
maa peal on siis.

Õitsengu algus,
ainuke õnn
priius ja valgus
rahvale on...

Ka küla kõige kehvemal
peavari polnud viletsam
kui Trifonil: kaks kambrikest,
üks ahjuga ja alati
täis suitsu, teine suvine
külm kamber, süllapikkune,
ja needki tühja täis.
Ei hobust tal, ei lehma tal.
Koer Krants ja kass küll olid kord,
kuid needki otsa said.

Kui isa sängi aidanud,
lõi Savva lahti raamatu,
vend aga toas ei püsinud, —
vaid õue käima läks.

Poiss oli suure kondiga,
näost aga hästi kõhetu:
nii viletsasti toitlustas
neid ihnus ökonoom,
et seminaris sageli
poiss virgus südaööl
ja koiduni ei tulnudki
und tagasi — nii himustas
ta püülileivakakukest,
mis hommikul koos kaljaga
neid ootas iga päev.

Ehk kehv küll oli külake,
nad siiski, tänu Vlassile
ja teistele, seal ikkagi
said vahel kõhu täis.
Ja jõudumööda rahvale
noormehed tööga tasusid
või linnas korda ajasid
neil vahel üht või teist.

Taat poistega küll suurustas,
kuid kunagi ei mõtelnud,
mis hinges hoiab neid.
Tal oli järjest endalgi
nälg varaks — muudkui nuputa,
kust süüa, juua saaks.
Ta oli loomult muretu,
ja teisiti ei olekski
vist halli peani elanud.
Ta abikaasa Domnuška —
see oli hoopis tõsisem,
seepärast pikka igagi
ei andnud issand. Kadunul
sool meeles mõlkus alati.
Kui leiba saad veel laenata
siit-sealt, siis soola eest
peab maksma puhta rahaga
ja seda pärisorjadel,
kes mõisateo all ägavad,
on napilt. Üleaedsetelt
sai tihti leiba Domnuška.
Ju ammugi vist oleksid
ta lapsed mullas maganud,
kui helde käega jaganud
ka piskut hädas naabriga
ei oleks talupoeg.

Täis tänu Domna mäletas
häid hingesid, kes aitasid,
kui mustad päevad käes.
Ühtsoodu soolast unistas
ja soolast laulis Domnuška,
kas kodus tööl või heinamaal
või Griša hälli ees.

Rind poisil valust võpatas,
kui talunaised mõnikord
veel laulsid Domna laulukest.
(Hea nime olid sellele
nad leidnud — «Soolalaul».)

Soolalaul.

Ah, väike poeg
on haige mul.
Ei sõõ, ei joo.
Suur jumal küll!

Ma leiba pakun —
asjata.
Laps nutab: «Memm,
too soolaga!»

Kuid puudub sool!
Nõu leidsin ma.
Mis siis, kui jahu
puistata?

Laps aga on
veel nutusem.
«Memm, vähe sai!
Veel puista, memm!»

Ma puistan veel,
ja pisarad —
need leiva peale
langevad.

Nüüd isuga
sööb väikemees,
sest silmavees
on soola sees...

See laul jäi meelde Grišale
ja vaikse palvehäälega
ta seminaris sageli
jääkülmas, võõras, hämaras
ja sünges ruumis ümises
neid sõnu, mõeldes kadunust
ja kodukülast, kellele
ta võlgnes kõige eest.
Ja peagi kokku sulasid
kaks armastust ta südames
ja mõte emast õnnetust
viis mõtte kodukurule
ja juba koolipoisina,
kes vaevalt viisteist täis,
ta otsustas, et elama
peab selle vaese, pimeda
maanurga õnne heaks.

Käes nuhtlev mõõk, ju küllaltki
on Viha deemon lehvinud
su kohal, Venemaa.
Ju küllalt sinu poegasid
on ahvatlenud rändama
vaid häbiväärseil radadel
ränk, metsik orjapõlv.
Nüüd elule on ärkamas
ka Venemaa, ja heliseb
ta kohal teine laul.
See Armastuse ingel on,
kes nägematult lehvides
ta kohal hingi tugevaid
au teele kutsub nüüd.

Pea, nooruk, silmas:
kaht teed maailmas
sa käia võid.

Vae jõudu, tahet!
Mis teed sa lähed?
Tee valik nüüd!

Üks tee viib sinna,
kus käijal minna
on kerge — see

on loiu, laia
ja lõbumaia
seltskonna tee.

Suur siht, aus mõte,
tõe poole tõte
seal narrus näib,

seal troonil aplus,
seal toores taplus
ühtsoodu käib

au, vara pärast,
seal pettesärast
jääb hinge uim,

seal patt peab pühi,
seal rind on tühi,
tõe vastu tuim.

* * *

Teist, kitsast rada
— au teed — ei seda
käi igaüks.

Kes rikas armust,
kel jätkub varmust
tööks, võitluseks,

käib seda rada,
et vabastada
neid, kes meil veel

on alandatud
ja orjastatud.
Käi sellel teel!

Ja Armastuse ingli laul,
mis kutsub teele, asjata
ei kõla vene noortele.
Ju palju Venemaa
auväärsetele teedele
on saatnud oma poegasid,
kes andidega hiilgavad,
neid kaotanud on paljusid.
(Lendtähtedena kiiresti
nad kustuvad meil veel!)
Ja seegi pime külake,
mis vaesuses veel vireles,
eestkostjaks välis endale
Grigori Dobrosklonovi[1]
ja õnnistades läkitas
ta teele. Langes temale
suur osa: rahva kaitseja
auväärne nimi, tiisikus
ja Siber, sunnitöö.

Päev soojalt alla helendas
ja hommikune tuuleõhk
tõi värskeid lõhnu niitudelt,
kus käimas heinatöö...

Grigori algul mõtlikult
läks mööda maanteed (kaugele
kesk kaski kõrgeid, kaharaid
noolsirgelt suundus see).
Nii rõõm kui mure korraga
tal rinda täitsid. Elevil
maarahva pidu muljetest,
ta mõtles rahva saatusest
ja sellest laulu lõi:

«Ma mõtetes lendan, mu isade maa,
su homsesse nukruse hetkel.
Ees vaevu on palju, kuid siiski ei saa,
tean kindlalt, sa hukka sel retkel.

Veel raskem on olnud sul elada,
öö ümber veel pilkasem tundus,
ja olid sa sügavalt õnnetu maa,
sind aheldas häda ja sundus.

Kas oli see ammu, kui võimutses mõis?
Ei saanud sa enda eest kosta.
Kui hobuseid tatari järglane võis
su poegasid müüa ja osta.

---

[1] Grigori Dobrosklonovi kuju loomisel on Nekrassovil silma ees seisnud N. A. Dobroljubov. Sellele vihjab ka nimede sarnasus.

Õel isand su neitsisid häbisse viis,
roosk märatses halastamata,
ja nekruteid anda näis koledam siis
kui inimest elusalt matta.

Need ajad on möödas! On lõppenud õud,
kriips tõmmatud arvele alla.
On prii sinu rahvas ja virgub tas jõud,
ta õpib, kuis kodanik olla.

Ja naine — truu kaaslane slaavlase teel —
näeb paremaid päevi ka tema.
Küll omaste hulgas ta ori on veel,
kuid vabade poegade ema.»

Teelt ära Grišat ahvatles
jalgrajake, mis loogeldes
viis läbi viljaväljade.
Ta ääretule luhale
teerada mööda läks.
Loovõtjad naised, märgates,
et Griša tuleb, hakkasid
nüüd laulma Domna laulukest.
Ja jälle emast õnnetust
tas ärkas piinav mälestus,
rind uues vihas kees.
Ta astus metsa. Huigates
kui räägud rukkist, hulkusid
seal mudilased. (Suuremad
loovõtul kaasa lõid.)
Grigori seeni korjata
neil aitas. Päev ju kõrvetas.
Jõe äärde läks. Käis suplemas.
Ees paistsid tuhaasemed —
seal oli õitsev linnake
veel kolme päeva eest.
Ei ühtki tervet elamut.
Vaid vangla, valgeks lubjatud,
jäi terveks, seisab üksinda —
just nõnda valge õhvake
on keset karjamaad.
Seal varju leidsid ülemad,
muu rahvas aga laagrisse
jõekaldale on asunud
just nagu sõjaväed.
Kõik uinub. Ainult üksikud
on virgunud. Alldjakipaar,
koos hoides ettevaatlikult
halati hõlmu, komberdab
kesk kappisid ja toolisid
ja pampusid ja tõldasid.
Nad telgi poole rühivad,
kus kõrtsmik viina müüb.
Käes pressraud, käärid, mõõdu-
puu,
ka rätsep sinnasamasse
on minemas ja lõdiseb
just nagu haavaleht.
On unest tõusnud palvega
ja pikki juukseid laotades
just nagu neiu palmikut
pead kammib sirge, kõhetu
protohierei Stefan.
Parv parve kannul aeglaselt
vaob mööda Volgat — paremal
kolm lotja seisab. Lauluga
need eile siia tassiti.
Ennäe, seal ongi kurnatud
töömees ka ise! Muretult
ta puhtas särgis jalutab,
vask taskus kõlksu lööb.
Grigori lodjavedajat
heal meelel jälgis, mõtiskles.
Kord sosinal, kord valjusti
tal sõnad tõusid huultele,
ta uue laulu lõi:

Lodjavedaja.

Ta õlge, rinna, turjaga
köit vedas reas koos teistega,
keskpäeva tapvas kuumuses
näolt higi alla nirises.
Käis komistades koorma all,
«Hei, hoogu!» hüüdis kähinal,
ja toonud lodja pärale,
jäi magama kui hiiglane.
End saunas higist loputas,
nüüd muretult käib sadamas,
kolm rubla vöösse peidetud,
ja taskus vasksed veeringud.
Neid kõlistab ja aru peab,
siis sammud kõrtsi poole seab
ja raskelt saadud rahaga
seal klaasi viina ostab ta.
Lööb risti ette varmasti:
«Aeg minna, ega's midagi!»
Käis rõngassaiu närides
ja kinke ostis ärides
naisperele ja lastele
ja läkski teele mehike.
Tee pikk on! Ruttu koju saa,
et seal end välja puhata.

Grigori mõte libises
töömehelt vene rahvale
ja vene maale — mõistatus
maailmale see on.
Hulk aega veel ta kaldateel
käis erutusest põledes
niikaua kuni jahutas
uus laul ta kuuma pead:

Venemaa.

Oled küll rikas,
ja ometi õnnetu,
oled küll võimas,
ja ometi mannetu,
emake Venemaa.

Isegi orjuses
säilitas priiuse,
rahvas, su süda —
puhas kui kuld on see.

Tõde ja rahulik
südametunnistus —
nendes on rahva
suurus ja tugevus.

Iial ei suuda ta
leppida valega,
iial ei lähe ta
vale eest võitlema.

Venemaa oimetult
magab kui hiiglane,
aga kui varjatud
säde lööb lõkkele,

ise siis ilmuvad
arvutud võitlejad.
Nõnda ka kübemed
mägedes liituvad.

Tõuseb siis esile
määratu maleva,
iialgi vaenlane
seda ei purusta.

Oled küll rikas,
ja ometi õnnetu,
oled küll ikkes,
ja ometi võitmatu,
emake Venemaa.

V

«Lauluke mul korda läks,» lausus Griša rõõmuga. «Leegitsevalt avaldus tõde seal — veel homme ma laulan seda rahvale — laule kurbi, tõsiseid on ju küllalt laulnud nad ... Taevas, ise aita neid!

Samuti kui mäng ja jooks paneb silmad särama,
nii ka rõõmsa lauluga mure ajan ära ma . . .»
Pidulikult vennale laulu ette luges ta.
(Hinnang oli: «Jumalik!») Kuigi sängi puges ta,
uinuda ei saanud seal — läbi une lamades
endisest veel ilusam laul ta kõrvus helises.
Enam poleks rändureil olnud vaja otsida,
kui nad teadnud oleksid, mis seal toimus Grišaga.
Tundis ta, et hiiglajõud tema rinnas elasid,
imehelid ülevad tema ümber helasid.
Pühalikud, vägevad hümnihelid olid need
sellest, kuidas kunagi rahvas kõnnib õnneteed.

KODUPAIK.

(1846)

Siin on nad jällegi — need paigad tuttavad,
kus täitsid prassingud nii tühjad, sõgedad
kord elu isadel ja iga minut oli
täis räpast liiderdust ja väiklast omavoli;
kus orjakarjale, kes hiilis, hirmu täis,
ka härra viimne koer veel kadestatav näis,
kus looja päikene kord minulegi koitis,
kus kannatasin kord ja viha põues loitis,
kuid seda varjates — nõrk tuju mängukann —
pead tõsta minuski võis mõnikord türann;
kus vaikne kasvuaeg liig ruttu mööda lendas,
liig vara valmisin, liig ruttu tundsin endas
kui lõõma, millele ei leidu jahutust,
ju soove hämaraid ja söövat rahutust . . .
Jah, kauge lapsepõlv — see imekauniks hüütud
hea, unustamatu aeg, täis õnne suurt ja süütut —
mul masendus ja raev pead tõstab südames,
kui meelde kerkib see kõik täies hiilguses . . .

Seal hämar, hämar aed . . . Kes on see, kelle pale
seal välgatab alleel, nii piinatud ja hale?
Ma tean, mu ema, tean, mis tähendab su nutt,
kes hukkas elu sul, tean seda nurjatut . . .
Sind kogu eluaeg sünk jõhkard põrmu tallas,
kui ori sõnatult sa tema meelevallas
kõik vastu pidasid, sind kohutas protest,
ei julgend mõeldagi sa teisest saatusest.
Kuid mina tean — su hing ei olnud loid, vaid kirge
sa kandsid eneses — suurmeelne, ülev, sirge.
Kas enda tapjale sa siis ka surma eel
kõik kantud teotused said andeks anda veel? . . .

Ja hinge õekene, kes kandis elu läbi
koos tumma märtriga ta õudset muret, häbi —
ei sindki enam! Siit, kus roomavad lakeid
ja orjad-armukesed ümbritsesid teid,
hirm, häbi arutult sind põgenema sundis,
ja läksid võõrale sa, teda vaevalt tundes...
Kuid nagu emalgi su elurada viis,
ja kui sa lamasid puusärgis, lehvis siis
nii jahe naeratus su pilgus tardund-ranges,
et sinu timukaski nuttes põrmu langes...

Siin vana, luitund mõis... Nüüd on see tühi, tumm.
Kus koerad, kallimad, lakeide sõeluv summ?
Kuid muiste?... Mäletan — see ümbrus kõiki rõhus,
nii suur kui väikene jäid norgu selles õhus.
Mind hoidja lohutas... Oh eidekene hea!
Kui tihti pisarais su sülle peitsin pea.
Kui temast mõteldes mul hardus täitis rinda,
kas suutsin mõista siis ta armastuse hinda?...

Nüüd tema headusest, nii valest, mõttetust
ma mõtlen tagasi täis vaenu, masendust,
ja meenub minule kõik alandus ja toorus...
Oh ei, oh ei! Mu karm ja mässuline noorus —
ei jätnud muljeid häid see mingisuguseid,
kuid kõik, mis elus viis mind käima eksiteid
ja sünge vandena mind ikka maha surus,
see kõik sai alguse siin — minu kodukurus!...

Ja ringi vaadates, neist mõtteist süngeks saand,
näen kahjurõõmuga, et enam pole laant,
mis põuakuuma eest kord pakkus kaitsvat varju,
et aas on kõrbenud ja janu piinab karju
jõe kuivand kallastel, kus muiste juua võis,
ja kokku langemas on tühi, hämar mõis,
kus klaasiklirinast ja hõiskeist tulvil majas
ka allasurutud, tumm valuohe kajas
ja ainult kõigi õel ja sünge rõhuja
võis vabalt hingata ja vabalt elada...

POEET JA KODANIK.

(1856)

KODANIK (tuleb sisse).

Mis? Jälle üksi, jälle sünge,
sa lamad, midagi ei tee!

POEET.

Veel lisa tusk, mis täidab hinge,
ja ongi täielik portree.

KODANIK.

Portree! Ja sa ei märka seda,
kui vastik on see eluviis?
Kus on siin ilu? Vedeleda
võib metsik loomgi.

POEET.

Noh, ja siis?

KODANIK.

Mul on sind vaadatagi paha.

POEET.

Sa ära vaata, kui ei taha.

KODANIK.

Ei, tõusta tuleb. Ise tead,
mis ajad on. Kes oma kohust
nüüd teab ja hoolimata ohust
veel püsti hoida julgeb pead,
kel võimeid, jõudu — see ei lähe
nüüd kõrvale, et puhata.

POEET.

Noh, olgu ma see erandnähe.
Kuid mis siis teha, juhata.

KODANIK.

Küll leidub tööd, kui leiduks tahet...
Sa välja puhkama end jäid.
Nüüd virgu, julgelt ründa pahet...

POEET.

Sa ilmaaegu peale käid.
Ei, viime jutu parem muule.
Sa tead ju — olen lastud lind.

(Võtab raamatu)

Näed, siin on Puškin — see on luule.
Säh, loe, ja ära noomi mind.

KODANIK (loeb).

«Ei elumölluks, omakasuks,
— maailma selleks loodi meid,
et vaimustus me põues asuks,
et ilu haaraks südameid.»

POEET (vaimustuses).

Kus leiduks värss, mis seda vääriks?
Tõepoolest — oleks noores eas
mul olnud rohkem aru peas,
ma praegu paberit ei määriks.

KODANIK.

Jah, imeväärsed read — hurraa!
Nii nakatav on nende pinge,
et kauem täita tusk ei saa
ka loiu luuletaja hinge.
Sa elavnesid — see on hea.
On ammu aeg! Ei sinust vähem
ma luules ilust lugu pea,
kuid sinu värss on siiski lähem.

POEET.

Ah, jäta juba! Eks ma tea
su maitset — ausat küll, kuid karust.
Nii suur siis olen sinu arust,
et taanduma peab minu ees
ka Puškin, eks?

KODANIK.

Ei, kallis mees,
Su loomingus on palju laita.
Värss veniv on. Ei kõrvu paita
su jäme, kohmakas satiir.
Mis tähtsus jääb siis sinu tööle?
Su luule on kui tähekiir,
mis paistab ainult tänu ööle.
Jah, selles öös, mis kestab veel
ja kõiki meid on maha vaotand,
kus kiskja loom ei eksi teel,
kuid inimlaps on sihi kaotand, —
sa hoidsid tungalt selles öös.
Ei olnud antud sinu ajal,
et lõke marus loitma lööks,
tuld näitaks kogu rahva rajal.

Ööpimeduses vilkus ta
ja vaevalt heitis nõrka valgust.
Ta ootas ainult päeva algust,
et selle kiirtes kustuda.

Sa pole Puškin, ei! Kuid kuni
hulk aega on veel hommikuni,
teed näitama pead läbi öö.
Nüüd laulda merest, maast ja taevast
ja armastuse õnnest, vaevast
su andega on kuritöö ...

Kui pärast äikest laotus selgib,
tuul lehvib mahedalt ja veel
õrn taevasina vastu helgib
ja vaevalt liigub purjepeel,
laev kaunilt lõikab merepinda, —
siis rahu täidab sõitja rinda
ja talle näib, kui oleks tal
maa kindel kamar jalge all.
Kuid puhkes kõu ja vägevasti
torm taglast rebib, murrab masti, —
ei laulu lööd siis laevamees,
kui raske võitlus seisab ees.
Näe, koergi asjata ei unda —
ka tema oskab ohtu tunda.
Tuult haukuda on koera viis ...
Poeet, ja sina? Tohib siis
su pelgupaigaks saada kajut,
kus ajaviiteks tühiseks
sa kannelt lööd, kui valju rajud
su ümber ka ei mühiseks?

Su siht on kunst, truult teenid teda.
Kuid kodumaa? Mis saab ta sest,
kui kõigi siht on imetleda
vaid enda kallist minakest?
Nüüd südameil on ülevaatus,
kes pühaks peavad kodumaad.
Õnn nendega! Kuid teiste saatus?
Nad tühja elu elavad.
Kes ahnitsejad on ja vargad,
kes elukauged laulikud,
kuid kolmandad on aulikud
tarkpead, kel huultel sõnad targad.
Neid enda huvid täidavad,
nad kõrval seistes väidavad:
«Miks ilmaaegu minna tulle?
Me aeg on halb ja tühine.

Ma ootan... seegi au teeb mulle,
et halvaga ei ühine.»
Nii kõlavate fraasidega
kõrk isekus maskeerib end.
Jälk loogika... Tõepoolest, vend,
sa ära iial usu seda.
Küll sõnades on rikkad nad,
kuid vaesed teos — neist hoida püüa!
Miks kahjutute kilda lüüa
seal, kus sa kasu tuua saad?
Nii nagu ema muret nähes
poeg jääda muretuks ei saa,
nii meelest iialgi ei lähe
heal kodanikul kodumaa.
Mis sest, et ees on hukkumine.
Tõe, kodumaa eest välja mine!
Ei kohuta ju sõjameest
ka surm, mis tihti ootab rindel.
Siis alles üritus on kindel,
kui veri voolab selle eest...

Kui aga teisi väiteid kuuled,
poeet, oh ära usu neid,
kes ütlevad, et kõrget luulet
ei vääri see, kel puudub leib,
et temas inimene hukkus.
Ei, hädas, õnnetunagi
su siira sõna ees tal lukkus
ei ole süda kunagi.
Saa kodanikuks! Sihi annab
see sinu tööle. Geenius
on ainult see ju, keda kannab
suur, kõikehõlmav Armastus.
Saab nähtavaks, kui hinge avad,
ka anne nagu valgus öös
ja iseendast helendavad
ta elukiired sinu töös.
Kui töömees kivist raiub kildu,
sealjuures iseendast tal
ka säde sähvib haamri all —
ta on kesk kuldset tulepildu.

POEET.

Ju tikkus uni laugele.
Kas mõtled varsti lõpetada?
Sa läksid liiga kaugele...
Suurvaim võib teisi õpetada,

mind aga ära sajata
ja ilmaaegu sõnu raiska,
sest arga, isekat ja laiska
ses võitluses ei vajata.
Meil rutt on kuulsust saavutada
ja hoides eksimise eest
me käime sissekäidud rada,
sest lahku minnes tuntud teest
me otsekohe hukkuksime.
Kurb kanda on poeedi nime!
Tumm kodanik on õnnelik!
Kui muusa ekslema meid hüüab,
siis sihti ees näeb kodanik
ja visalt selle poole püüab.
Tal tegu sõnu asendab.

KODANIK.

See seisukoht mind masendab.
Kuid võõra mõtte vastukaja
on sinu sõnad. Aru saa:
võid mitte olla luuletaja,
kuid kodanik pead olema.
Sa selle nime väärseks saad,
kui ausalt teenid kodumaad.
Kaupmehi, aadlit, ametnikke,
kadette on meil leegion,
poeetegi on korralikke,
kuid kodanikke vaja on.
Kus on nad siis? Kes on senaator,
kes kangelane, kirjanik;
see aadlipeamees, too plantaator;
kuid kus me maal on kodanik?
Kus oled, vasta! Vaikus ringi.
Veel meil ka laulikute hingi
ei sütita see ideaal.
Kui aga meie seas ta asub,
mis mure siis ta rinnal lasub!
Ta tee on raske meie maal,
kuid ta ei taha teist — ja saavad
me maa ja rahva rasked haavad
ta enda ihul haavadeks ...

— — — — — — — — —

Torm pilvedesse matab taeva
ja loobib vabaduse laeva,
— ees pärani on kuristik.
Neab, ahastab poeet, kuid vaeva
siis tummalt kannab kodanik.

Kui aga ... Ei, ma vaikin. Vähe
on neid, veel on nad erandnähe,
kuid leidub meilgi mõni mees.
Tead nende saatust? Põrmu vaja
on langeda sul nende ees,
laisk, tuulepäine unistaja.
Su kõrvutus on mõttetu.
Sul tuleks ausalt tunnistada:
poeet on õnnis lobasuu,
kuid kurb on kodaniku rada.

POEET.

Sa ära asju selgeks tee,
mis ammugi on selged juba.
Jah, kergem on poeedi tee,
on vabas sõnas rõõm. Kuid luba:
kas sai siis minu osaks see?
Mu kauge noorus — ah, kui praegu
veel meelde tuletada vaid
neid kurbi, ennastsalgavaid,
neid meeletuid ja raskeid aegu!
Mu pegasus siis tormles, kees;
ei roosipärga kandnud lakas,
vaid nõgeseid — nii teekond hakkas,
karm tõsielu sihiks ees.
Tõejanu vankumata ajas
mind käima haiglais, vangimajas,
mind kohtusaalidesse viis.
Ei korda, mis mu mõtteis kihas ...
Ma vannun, keesin siiras vihas
ja siiralt armastasin siis.
Kuid ilm mu luules nägi laimu.
Kas taganeda võetud teest
ja ohjeldada tõrksat vaimu
või maksta peaga selle eest?
Mis teha? Süüdistada saatust?
Ei, mind see tee ei lohutand.
Mul polnud liigset ettevaatust,
mind poleks võitlus kohutand.
Kuid surra mitte võitlejana,
vaid märtrina! Ja millal veel?
Kakskümmend aastat olin vana,
mu ümber elumeri kees.
Ja ahvatledes välja laotas
arm oma aarded minu ees,
hing araks lõi ja sihi kaotas,
Kuid mis ka oleks — ohates

ei õigusta ma käidud rada;
pead mõistan hardalt painutada
truud kodanikku kohates.
Veel noorus saatusliku leegi
mu rinda jättis põlema.
Ma olen rõõmus, kui mind keegi
täis põlgust viskab kiviga:
«Sa jätsid kõik, mis julgust annab,
mis elus hoiab hukkumast.
Mis jõud nüüd elust läbi kannab
sind, haige aja haiget last?»
Kui teaksid, mis mu südamel,
mu armastust, mu hingevaevu...
Siin tusaselt, täis sünget raevu
ma seisan haua künnisel...

Ah minu laule esimesi!
Mu viimseiks lauludeks jäid need!
Kurb muusa nuttes hiljukesi
näo pööras, astus iseteed.
Veel olid kokkupuuted mõned.
Mu ees ta ilmus salaja,
suul leegitsevad tulikõned,
ja uhkeid laule laulis ta.
Kord kutsus linna, steppi vahel,
rind joovastuses sõgenes.
Kuid äkki kõlises mu ahel
ja silmapilk ta põgenes.
Veel teda jälgisin, kuid taevas!
mis hirm, mis hirm mu rinda vaevas!
Kui nägin naabrit uppumas
ma elumere musta põue,
truusüdamlikult tormi, kõue
ja merd mu luule ülistas.
Kui nuhtlesin mõnd väikest suli,
siis suured sulid kiitsid mind,
aplause poisikestelt tuli,
mind uhkeks tegid need ja rind
nii viimaks kõige vastu tahkus
ja kooldus aja ikke all,
ja muusa minust hoopis lahkus,
karm põlgus pilgus loitis tal.
Käed sirutan veel talle vastu,
kuid kokku meie tee ei vii.
Ka minu ellu ta ei astu
nüüd enam mitte iialgi.
Miks, muusa, sind mu teele pandi?
Kas meid vaid juhus lähendas,

või jumalikku lauluandi
su ilmumine tähendas?
Kes teab küll? Öös, mis must ja vilu,
mul loiult veereb elujärg,
kuid, muusa, sinu karmi ilu
võiks ehtida vaid okaspärg...

ELEEGIA.

(1874)

Ja kuigi muutlik mood võib meile kõneleda,
et juba kulunud on teema «rahva häda»
ja sellest ainest peaks nüüd luule hoidma end;
ei, noored, uskuge, see pole vananend!
Oh, kui see vananeks! Küll siis näeks kauneid aegu!
Küll õitseks looja ilm!... Kuid ei! On rahvad praegu,
veel kandes orjuse ja häda ahelaid,
kui karjad kidurad kesk paljaid põllumaid.
Koos nuta nendega ja nende teenriks heida,
oh muusa! Kaunimat ei ole liitu leida!...
Sa meelde tuleta aukandjaid kohates,
kel rõõmus pidu käib, et rahvas ohates
sel ajal taluma peab viletsuse vannet.
Kas leiaks lüüra teist nii kõrget ülesannet?...

Ma oma rahvale kõik oma laulud lõin.
Küll surres tundmatu ma talle olla võin,
kuid rahul on mu hing — truu teener olin talle.
Kõik vaenlast ju ei löö — kõik aga mingu tulle
ja võitlus otsustab siis, kuhu langeb kaal.
Head päeva näha sain! Ei orja Venemaal!
Ja õndsuspisaraid rõõm valama mind sundis.
«On küllalt hõisatud naiivses härdustundes,»
mu muusa sosistas. «Tee minna veel on pikk.
Küll rahvas vaba on, kuid kas ka õnnelik?...»

Kas lõikuslauludest meil kaikub õhtu vaga,
kas aeglasemalt rauk nüüd astub adra taga?
Kas rõõmsalt mängimas ja naermas põlluteel
näed lapsi, kellele nälg tundmata on veel?
Kas sirbid välguvad ja laksub luisukaja?
Üks sünge küsimus mind vaevab kogu aja,
kes vastaks sellele? «Meil on küll teine aeg,
kas vähem kannatab nüüd vene talupoeg?
Ja võimas uuendus, mis kaotas iidse häbi
ja rahva vabastas — kas muutus selle läbi
me rahva elujärg, ta laulud külateel
või on need endiselt meil veniv-kurvad veel?...»

Ju õhtu ligineb. Mu erutatud vaade
käib üle nurmede, mis täis on kuldseid saade.
Ma uitan mõtlikult ses õhtuvaikuses
ja lauluks korraga saab kõik, mis südames,
ja kuju omandab mu salamõtiskelu.
Ma hardalt õnnistan me küla tööd ja elu,
me rahva vaenlasi ma paljastan ja nean,
kuid tänumeelega ta sõpru meeles pean.
Ja vali on mu laul. Tast täis on põlluraja,
ka kaugeilt mägedelt tuul kannab vastukaja.
Kõik loodus kuuleb mind — mäed, orud, aas ja hiis.
See aga, kellele on määratud mu viis
ja kellest suuremat mu mõtetest ei mõlgu,
ah, ta ei kuule mind, ta vastuse jääb võlgu.

DOBROLJUBOVI MÄLESTUSEKS.

Karm, kindel olid — juba noorukina
eeskujuks, kuidas elama me peaks,
ja surema meid õpetasid sina
maa õnne, rahva vabaduse heaks.

Sa puhtaks jäid, sa elu võitlusväljal
end ära pöörsid lõbukarikaist.
Sa kustuda ei lasknud hinge näljal.
Sa armastasid kodumaad kui naist.

Kõik talle andsid, ühest mõttest loitsid,
et tema õigus pääseks troonile.
Sa vaimustusetuld me hinges toitsid
ja kaunid kalliskivid valmis hoidsid
sa oma karmi mõrsja kroonile.

Kuid sinu tund lõi liiga noores eas
ja pooleli jäi leekiv kirjarida.
Mis aru tungal kustus meie seas,
jäi vakka jäädavalt mis avar süda!

Aeg läks ja vaidlus varjata ei saa
su suurust nüüd — see paistab kõikideni...
Oh nuta, kuid ka uhkusta, mu maa,
sest sa ei ole iial, iial seni

veel sünnitanud ühtki säärast last
ja jälle vastu võtnud oma pinnas,
kel unistusest nõnda ülevast
nii kuumalt oleks süda tuigand rinnas...

Emake loodus! Kui ei saadaks sa
me sekka vahel mehi nagu tema,
siis koltuks elu nurm...

SISUKORD

N. V. Gogol
Surnud hinged 3
V. G. Belinski. «Meie aja kangelane», Lermontovi teos 103
V. G. Belinski. Kiri Gogolile 107
V. I. Lenin. Venemaa töölisajakirjanduse minevikust 112

I. A. Gontšarov
Oblomov 113
N. A. Dobroljubov. Mis on obloomovlus 201

A. N. Ostrovski
Äike 208
N. A. Dobroljubov. Valgusekiir pimeduseriigis 252

I. S. Turgenev
Isad ja pojad 265
Saateks romaanile «Isad ja pojad» 334

N. G. Tšernõševski
Mida teha? 336
V. I. Lenin. «Talurahvareform» ning proletariaadi ja talurahva revolutsioon 403
G. Dimitrov. Noorele lugejale 405

N. A. Nekrassov
Kellel on Venemaal hea elada 406

РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА.
ХРЕСТОМАТИЯ ДЛЯ IX КЛАССА.

На эстонском языке.

Эстонское Государственное Издательство,
Таллин, Пярнуское шоссе 10.

*

Toimetaja M. Arro. Tehniline toimetaja K. Einberg.
Korrektorid O. Sepp ja L. Visnap.

Ladumisele antud 29. XII 1956. Trükkimisele antud 2. II 1957. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 29,25. Arvutuspoognaid 36,39. Trükiarv 4000. Tell. nr. 50.

Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.

Hind rbl. 5.50.

6—6

Rbl. 5.50

A-21407

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00337077 4